

БЛАЖЕ КОНЕСКИ

ПРИЛОЗИ
ЗА СОВРЕМЕНИОТ МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

MACEDONIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
THE COMPLETE WORKS OF BLAŽE KONESKI

A CRITICAL EDITION

EDITED BY
KATICA KULAVKOVA

VOLUME XII

BLAŽE KONESKI

**CONTRIBUTIONS
TO THE CONTEMPORARY
MACEDONIAN LANGUAGE**

Prepared by:
Elena Petroska
Stanislava-Staša Tofoska

Associates:
Boban Karapejovski
Bojan Petrevski

Skopje, 2022

МАКЕДОНСКА АКАДЕМИЈА НА НАУКИТЕ И УМЕТНОСТИТЕ
ЦЕЛОКУПНИ ДЕЛА НА БЛАЖЕ КОНЕСКИ

КРИТИЧКО ИЗДАНИЕ

ВО РЕДАКЦИЈА НА
КАТИЦА КУЛАВКОВА

ТОМ XII

БЛАЖЕ КОНЕСКИ

**ПРИЛОЗИ ЗА СОВРЕМЕНИОТ
МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК**

Приредиле:

Елена Петроска

Станислава-Саша Тофоска

Соработници:

Бобан Карапејовски

Бојан Петревски

Скопје, 2022

Издавач:

Македонска академија на науките и уметностите

Технички уредник и јазична редакција:

д-р Бобан Карапејовски

Тираж:

500 примероци

Конески

Блаже Конески
Од Архивот на МАНУ

ПРЕДГОВОР КОН ТОМ 12
ПРИЛОЗИ
ЗА СОВРЕМЕНИОТ МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

Дванаесеттиот том од едицијата „Целокупните дела на Блаже Конески: критичко издание“ содржи 57 прилози посветени на современиот македонски јазик. Прилозите се распределени во два дела според тематиката што ја обработуваат: 23 граматички и лексички прилози и 34 социолингвистички прилози. Во првиот дел (*Дел I*) се изделени прилозите што ги опишуваат посебностите и карактеристиките на македонскиот литературен јазик, на неговата граматика¹ и речник, а во вториот дел (*Дел II*) прилозите што ги објаснуваат процесите во развојот на македонскиот литературен јазик, неговата кодификација и стандардизација, како и афирмацијата на современиот македонски јазик. Сите овие прилози, претставени во една книга, даваат целосно јасна слика за спецификите на современиот македонски јазик, за неговиот развој и афирмација како јазичен стандард, како и за самиот процес на неговата стандардизација.

Прилозите во секој дел одделно се наведени хронолошки, по броеви, според годината на првообјавената статија, а статијата што е пренесена во овој том е последнообјавената. За секоја статија се наведени податоци за објавувањето (и преобјавувањето) и белешки за самата статија во делот *Библиографски податоци и белешки*. Целта на томот е да ги пренесе сите прилози² за совре-

¹ Како карактеристики на граматиката на јазикот тука се подразбираат и гласовниот систем и акцентот.

² Многу статии на Конески за современиот македонски јазик се преобјавувани и во македонската и во југословенската средина и пошироко во определен период. Сите објавени и преобјавени статии што

мениот македонски јазик што Конески ги има објавувано како одделни статии, со одделни наслови³.

Првиот дел го сочинуваат 23 прилози со граматички и лексички теми за современиот македонски литературен јазик објавувани во периодот 1945-1990 година. Во повеќето статии при описот се испреплетуваат граматичките рамништа за да може соодветно да се опише македонскиот јазичен материјал. Со лексички теми се следните шест статии: „Одживените речнички елементи во нашиот јазик“ (1), „Белешки за речникот на нашиот јазик“ (2), „За правната и економската терминологија (11), „За некои појави во лексиката на македонскиот говорен и писмен јазик“ (19), „Македонскиот речник“ (20) и статијата на германски „Makedonische Lexikographie“ (23), која се однесува на македонската лексикографија. Во неколку статии граматичките и лексичките описи се испреплетени, со цел да се упати кон соодветната употреба на македонскиот литературен јазик, како во „Критика на некои наши преводи“ (3), или кон карактеристиките на развојот на македонскиот литературен јазик, како во „Факторот на времето во јазичните промени“ (22). Останатите 15 статии се со граматички теми, од кои шест се однесуваат на формата на зборовите и нивната употреба (морфосинтаксички теми): „За употребата на релативните заменки“ (4), „Уште еднаш за релативните заменки“ (6), „Предлогот в, во“ (5), „За падежите“ (8), „Глаголска придавка (12), „За преодноста и непреодноста на глаголите во нашиот јазик“ (13); една само за формата: „Тројниот член“ (15); четири за формата на зборовите и фонетските карактеристики: „За некои морфолошки пречки на фонетските промени во македонскиот јазик“ (16), „Диференцијација и поларизација на морфемите во македонскиот јазик“ (17), пристапното предавање „Зборот и фонетските промени“ (18)

успевме да ги пронајдеме ги пренесуваме тука (в. Библиографски податоци и белешки).

³ Придонесот на Конески за современиот македонски јазик е и во создавањето на следните важни помагала за македонскиот литературен јазик, како коавтор на *Македонски ѝравојис со ѝравојисен речник*. Скопје: Државно книгоиздателство на НР Македонија, 1950 (со К. Тошев) и како редактор на *Речничкој на македонскиој јазик со срѝскохрвајски ѝолкувања*. Скопје: Институт за македонски јазик, т. I (1961), т. II (1965), т. III (1966). Овие обемни трудови, секако, не се дел од „Целокупните дела на Блаже Конески: критичко издание“.

и „За некои варијантни форми во македонскиот литературен јазик“ (21); три се однесуваат на акцентот: „Грешењето во акцентот“ (7), „Акцентот на туѓите зборови“ (9) и „Преминување на акцентот од именката врз предлогот“ (10) и една на целокупните граматички карактеристики на македонскиот литературен јазик (приказ): „За *Грамајикаџа на македонскиот литературен јазик* на Хорас Лант“ (14). Прилозите претставени во овој дел, по хронолошки ред, ја комплетираат сликата за пристапот на Конески кон описот на македонскиот литературен јазик во определени периоди, неговата определеност да ги прикаже посебностите на македонскиот јазик преку давање насоки за негова унификација. Целата слика се заокружува заедно со *Грамајикаџа на македонскиот литературен јазик* (в. Том 11 од „Целокупните дела на Блаже Конески: критичко издание“). Статиите од овој дел, според својата содржина и намена, се објавувани во стручни списанија. Оние што се објавени пред излегувањето на првиот и вториот дел од *Грамајикаџа на македонскиот литературен јазик* (до 1957 година) се на некој начин приспособувани и вклучени во неа.

Вториот дел го сочинуваат 34 прилози со социолингвистички теми објавувани во периодот 1945-1993 година. Социолингвистичките теми се однесуваат на развојот на современиот македонски јазик, на неговата кодификација и стандардизација, како и на афирмацијата на македонскиот јазик. Во многу од статиите се испреплетуваат сите овие теми. Хронолошкото претставување на прилозите и во овој дел овозможува попрегледно да се следи развојот на мислата на Конески во даден период, т. е. кога нешто се објаснува или на нешто се реагира, а она што, исто така, јасно се гледа е и кому му се наменети објаснувањата на определените прашања. Неколку прилози имаат слични наслови, со меѓусебни мали разлики, напишани се во различен период и претставуваат одделни/посебни прилози. Статиите чиј наслов се сведува на „македонскиот литературен јазик“ се пишуваат од најраната (1945) до зрелата фаза на стандардизацијата (1993): „За македонскиот литературен јазик“ (1), „Македонскиот литературен јазик денеска“ (5) и „Македонскиот литературен јазик“ (33). Последниот прилог претставува најкомплетна и најсумирана статија за сите фази во развојот и континуитетот на

македонскиот литературен јазик. За развојот и статусот на македонскиот литературен јазик во определен период се и статиите „The Macedonian Language“ (24) на англиски јазик и „Пишувањето на ‘мал’ јазик“ (34). Прилозите со сличен наслов чиј заеднички дел е „развитокот на македонскиот литературен јазик“ се одделни статии, напишани во различни периоди за различна публика. Првата со ваков наслов е на српскохрватски и претставува краток преглед за петгодишниот развој на македонскиот литературен јазик „O razvitku makedonskog književnog jezika“ (6). Следните три со сличен наслов се мошне исцрпни прегледи на таа тема од перспектива на времето кога се пишуваат: „За развитокот на македонскиот литературен јазик“ (13), „Развитокот на македонскиот литературен јазик“ (16) и „Развитокот на современиот македонски литературен јазик“ (23). И други статии објавени на други јазици се однесуваат на развитокот на македонскиот литературен јазик: статијата објавена на српскохрватски „Борба за македонски књижевни језик“ (7) и статијата објавена на англиски јазик каде што се истакнува неговата независност, „Linguistic Independence of the Macedonian People“ (30). Во неколку прилози наменети за различни средини, Конески ги опишува и постигнувањата во развојот на самиот стандард и неговото зацврстување, а со тоа и на афирмацијата на македонскиот литературен јазик, како во: „Развитак македонске лингвистике после ослобођења“ (12), објавена на српскохрватски, „Афирмација на македонскиот јазик“ (18) и „Starostlivost o makedónsky spisovný jazyk“ (19), објавена на словачки. Како реакција на објавени напади врз идентитетот на македонскиот (литературен) јазик, од различни центри во различни периоди, Конески има напишано неколку статии. Првата од нив (1948) е обемна статија, објавена како посебна книшка „По повод најновиот напад на нашиот јазик“ (3), а понатаму следуваат „Професорот Мирчев против македонскиот правопис“ (8), „За македонскиот јазик“ (25) во коавторство со Димитровски и Стаматоски и „Нормирање на македонскиот литературен јазик и ‘диктатот на Гилас‘“ (32). Следните прилози на некој начин ги нагласуваат аргументите за постоењето и посебноста на македонскиот литературен јазик: „Признавање и непризнавање“ (26), објавена на српскохрватски и неколку други европски ја-

зици, и „Јазикот е единствена наша комплетна татковина“ (31). Повеќе статии се однесуваат и на преткодификациската фаза во развојот на современиот македонски јазик. Од нив, седум се однесуваат на делото на Мисирков, на неговите предлози како да се изгради посебен македонски литературен јазик, пишувани во периодот од 1945 до 1975 година: „Една македонска книга“ (2), „К. П. Мисирков: по случај 30-годишнината од смртта“ (11), „Значајан споменик македонског језика (О књизи Крсте Мисиркова ‘За македонските работи’)“ (14), „Крсте П. Мисирков“ (15), „Крсте Петков Мисирков (по повод стогодишнината од раѓањето)“ (20), „Крсте Петков Мисирков“ (21) и „Односот на К. П. Мисирков спрема факторот на традицијата во развитокот на литературниот јазик“ (22). Четири статии се однесуваат на активностите меѓу двете светски војни и за време на народноослободителната војна: „Македонскиот литературен јазик во периодот меѓу двете светски војни“ (9), „Македонскиот литературен јазик во народноослободителната војна“ (10); „Работата врз македонскиот јазик во Горно Врановци“ (27) и „За една граматика на македонскиот јазик“ (28). Конески го објаснува процесот на кодификација на македонскиот литературен јазик во следниве три статии: „За донесувањето на македонската азбука и правопис“ (4), „Како работевме на азбуката и правописот“ (17) и „Кодификацијата на македонскиот литературен јазик“ (29). Прилозите посветени на современиот македонски јазик во овој дел се објавувани и преобјавувани во дневни весници, научни и стручни списанија, како одделни книшки и во посебни книги што содржат избор на одделни статии. Некои се кратки текстови со информативна содржина наменети за пошироката публика, а повеќето се исцрпни анализи на определените теми наменети за стручната публика. Начинот на кој тука се пренесени, според годината на првообјавата, овозможува да се следи и развојот на самиот стандард, а и на мислата на Конески и на неговите ставови на теми поврзани со современиот македонски јазик во определено време и за определена средина.

Прилозите во овој том ја покажуваат актуелноста на определените теми во различни периоди и преку податоците за нивното преобјавување. Колку повеќе биле преобјавувани, толку повеќе ја покажуваат нивната пов-

торна актуелност во определено време (в. *Библиографски иодатоци и белешки*). Многу од прилозите на Конески на теми поврзани со современиот македонски литературен јазик се преобјавувани како избрани статии во книги со наслов *За македонскиот литературен јазик* во различни периоди, во: 1952, 1967 и 1981. Се работи за книги со ист наслов што меѓусебно се разликуваат според изборот на статиите содржани во нив. Така, секое издание е објавено од различна издавачка куќа и со различна содржина (в. *Библиографски иодатоци и белешки*).

Со овој том се заокружува сликата за целокупниот опус на Конески за *современиот македонски јазик*. Покрај *Грамајиката на македонскиот литературен јазик*, највлијателниот труд во македонистиката, *Прилозите за современиот македонски јазик* го прикажуваат огромниот придонес на Блаже Конески не само за стандардизацијата туку и за афирмацијата на македонскиот јазик.

Од приредувачите

I
ГРАМАТИЧКИ
И ЛЕКСИЧКИ ТЕМИ

1.

ОДЖИВЕНИТЕ РЕЧНИЧКИ ЕЛЕМЕНТИ ВО НАШИОТ ЈАЗИК

Македонскиот јазик преживува денеска револуција во својот развој. Само како вистински револуционен скок ние можеме да го определиме формирањето на литературниот наш јазик, кој во еден повисок облик ги обединува елементите од народните говори и во исто време создава нови свои, својствени само за него, карактеристики.

Дијалектичкото учење за јазикот, кое во јазичниот развој гледа многуструк и сложен одраз од историско-економските промени во општествената структура, наоѓа своја најдобра потврда на материјалот од оние современи јазици што допрва денеска успеваат да се оформат како јазици литературни. А македонскиот е имено таков јазик.

Тој се разви низ национално-ослободителната борба на македонскиот народ, која од својот почеток беше против турскиот феудален строј и против империјалистичкиот гнет во Македонија. Историските промени што настанаа отаде удрија свој печат на обликот на македонскиот литературен јазик, како основно и најмоќно средство за израз на нашата народна мисла. И во она кршење што настанува денеска кога низ судирањето на различни јазични форми се изострува сечивото на нашата литературна реч, – се отфрлаат многу елементи што не можат веќе да изразуваат една жива содржина, што немаат понатамошен развој, туку ѝ припаѓаат на минатоста.

Тоа се однесува во прв ред до речникот. Во областа на апстрактното лежи тежиштето во доразвивањето на нашиот литературен јазик, кој изнајдува средства за предавање на апстрактната мисла, избирајќи, земајќи назаем, создавајќи одново и отфрлајќи ги оние зборови и

изрази што веќе се одживеле. Така множество зборови ја наоѓаат својата умирачка со исправањето на живата снага на нашиот литературен јазик, а тоа се во прв ред и во најголем број турските елементи во нашиот речник, особено тие со апстрактна содржина.

Нас нè наведува да говориме за судбината на тие зборови главно тоа што денеска кај нас уште, и не ретко поради немислење кога се пишува или поради други причини, се среќаваат такви зборови и изрази, осудени на исчезнување.

Така само пред неколку дена можевме да прочитаеме во „Нова Македонија“ ваква реченица: „Треба да се има многу долно мнение за македонскиот народ, за да поверуат дека тој ќе *кандиса* да стане објект на колективен посед“ итн. Или: „*Башка* од тоа Министерството на просветата додели како прва помош 20.000 динари“ итн. Често се менува изразот „*комишкиите* држави“ или нешто како „добрите *комишки* одношенија меѓу балканските народи“. Си споменуваме дека еднашќа се пишува за голема „*загајленост*“ (од *гајле*) во Англија поради немирите во Индонезија.

Ние зедовме мал број примери, а такви би се приобрателе доста, – но и на нив можеме да си ја изјасниме мислата. Психолошки употребата на горните турски зборови може лесно да се разбере како еден стремеж да се најде посебен збор во однос на другите јужнословенски јазици, опирајќи се притоа на погрешната претпоставка дека најдениот збор е чисто народен, македонски. Така е конкретно со горниот пример кај што преводачот го предава „ще се согласи“ од бугарскиот текст со „ќе *кандиса*“, верувајќи дека нашол добра замена.

Прашањето што се поставува тука е да се знае која е основната причина што турските апстрактни зборови, па и воопшто голем број од турските зборови, не може да најдат место во нашиот литературен јазик. Основната причина за тоа нешто лежи во фактот што тие припаѓаат со својата смисловна содржина кон една епоха помината, победена во развојниот пат на нашиот народ – кон турскиот феудализам. Националната пробуда на нашиот народ и културното раздвижување во него, започнато во 19 век, значеше рушење на темелите на беговскиот феу-

дализам, негирање на неговиот бит и идеологија, во кој историскиот процес, заедно со политичката ориентација на нашиот народ накај словенскиот свет, идеше на литературното поле до сè посилен израз словенската јазична стихија. Нашиот литературен јазик се развиваше од својот почеток под тој знак, а на прво место, директно и преку бугарскиот, под влијанието на рускиот јазик. По таков начин, турските елементи, негирани од словенските, што носеа нова животна содржина, се осетија како архаизми и се ограничија да живеат само уште во простонародниот говор. Денеска, кога нашиот јазик добива во сите правци поизјаснета и постегната форма, чистењето од тие одживени турски елементи произлегува само по себеси од оној правилен стремеж да се разгрнат вистински животворните изразни средства, заложени во структурата на нашиот јазик, и понатаму да дојдат до полн израз словенските и интернационалните апстрактни зборови, така како што тоа стана во другите јужнословенски јазици.

Денеска, дури и во секидневниот говор, многу турски зборови ја носат јасно таа своја поврзаност со еснафскиот бит и не е редок случај да се употребуваат со нијанса на насмешливост. Така на пример тешко би го употребил *кандиса* и тој што ја превел цитираната погоре реченица, во еден ваков, каков да е, случај: „Черчил не *кандиса* да го потпише тој договор“. Комичноста на таков израз лесно се среќава од секого.

Овдека ќе изнесеме и една друга карактеристика на турските зборови во нашиот јазик што исто така придонесува за нивното отфрлање – тоа е нивната изолираност. Обично се примал од туѓиот јазик еден збор изолирано од другите што стојат во коренска врска со него. И затоа, кога денеска литературниот јазик бара оживена продуктивност за образување на повеќе изведени зборови од еден корен, така примените турски зборови остануваат како отсечени и јалови. Од *кандисам* веќе тешко да ќе се реши некој да образува именка што ќе означува исто што и *согласие* или *согласносѝ*.

Примерот „*комишкиѝе* држави“ јасно ќе ни го илустрира тоа што го кажавме за поврзаноста на турските зборови во нашиот јазик со патријархалниот живот. Мене никако не ме зачуди што за тој израз еден по-

знаник ми рече дека имал, кога ќе го сретнел во весникот претстава за двор, каде што двајца нашинци, добри комшии, се муабетат преку плот. До толку е тој збор заситен во нашата свест со една тесно ограничена битова содржина, што навистина треба да се полага непотребен напор, за да се развие во него апстрактно значење, додека тоа лесно се постигнува во нашата свест во однос на зборот *соседен* – „*соседни*те држави“ (во галичкиот говор – *sosseg*). Истото ќе го поткрепат следните примери. Зборот „сефалак“ не може да се земе место зборот „уживање“, бидејќи тој буди претстава за една сосема друга опстановка, за турски теферич, а не за онаа содржина што буржоазниот бит ја влеал во значењето на зборот „уживање“. Нашето љубовно чувство не можеме да го наречеме денеска „севда“ без нијанса на хумор, бидејќи тој збор им припаѓа по своето значење на оние времиња кога ергените ги сучеле мустаќите оддалеку, давајќи им по таков начин на своите љубими да разберат за нивните внатрешни чувства. Исто така зборот „кадро“ (примен преку турскиот), покрај интернационалното „фотографија“ (фотограф би се рекло сигурно „кадрација“), непремено нè пренесува во атмосферата на оние старински одаи, каде што на фотографиите од турско време ќе видиме бабалаци застанати во импозантна поза, со пискули и костек на мевот. До толку е уште понеуспешен обидот да се развие од „кадро“ апстрактно значење на *образ* или *лик* во уметноста.

Доста се приведените примери да ни изјаснат како во развитокот на речникот на нашиот јазик ред турски елементи, конфронтирани со словенските и интернационалните зборови, останале обележани како производ на една одмината епоха и не се приспособиле со своето значење кон новите форми на животот. Затоа ним не им е местото во нашиот литературен јазик. Тие можат да дојдат во литературата само тогаш, кога се дава слика на патријархалниот бит, за појарко обележување на она восприемање на животот, карактеристично за тој бит. Таков е случајот во оние работи на нашите поети што се по форма произлезени од народната поезија и што поради тоа се неминовно сврзани со нејзиниот речник. И кога Венко Марковски вели:

Излези, калеш Калино,
излези, пиле шарено,
севда ме мори голема –

тогаш навистина тука *севда* не може да биде заменето со *љубов*. Исто така лесно се разбира дека ќе биде силно прошарен со такви елементи јазикот во битовата пиеса на Васил Иљоски – „Чорбаџи Теодос“.

Но штом ќе стане такво нешто во „Тартиф“, во македонскиот превод, тоа веќе не е работа како што треба. А нажалост стана, и тоа беше директниот повод за оваа статија. Тој случај покажа дека опасноста за застранување во однос на одживените речнички елементи во нашиот јазик сè уште не е мала, и дека треба да се фрли повеќе јасност на работата.

Ние сите разбираме што значеше поставувањето на „Тартиф“ на нашата сцена и каков сигурен чекор се направи со тоа по патот на завојувањата на нашиот млад театар. Но толку потешко му паѓа на човека, кога треба на доста места во јазикот на преводот да чуе турски зборови имено од категоријата на разгледаните погоре. Тоа значи ни помалку ни повеќе туку да го снижиш на тие места истанчениот поетски јазик на Молиера, јазикот на францускиот двор од 17 век, до нивото на нашето балканско, касабско, чаршиско муабетење. Тоа значи да не го разбереш ниту приближно стилот на Молиера, грациозен, приповдигнат и наместа помпезен, и да го вулгаризираш до немајкаде.

И само по себе се разбира дека така се стигнува до смешното. Ние нема да бидеме исцрпни во примерите но и овие ќе се доста за показ:

Ете овие муабети Ве бендисуат, снао.

И од целата таа бркотија и најумниот човек ќе се саштиса.

Вистина, му дадов на Валер збор за Вас, ама слушам оти бил мераклија на комар.

Да му речете оти срцето никогаш не може да сака за атер.

Навистина примери од „висок стил“ за кои нема потреба од објаснение. Треба само да чуе човек како звучи во устата на трогнатиот Оргон, кога тој расправа за среќавањето со својот обожаван пријател Тартиф, оваа несреќна македонска варијанта „Секогаш идеше в црква смирен и секогаш клечеше каршија со мене“. А пак навистина класичен пример за проникнувањето на две стихии, ориенталната и аристократската западноевропска, претставуваат зборовите на резонерот Клеант, кој вели: „Слушајте, драги зете, таа си игра мајтап со Вас“. Ова аристократско обраќање на Вие меѓу блиски роднини некако чудно се зглобува со нашето „си игра мајтап“, кое не признава никаква пресилена учтивост.

Но најлошото е што во сите тие такви случаи се пренебрегнати убави наши зборови, и место нив се земени турски. Што бара во „Тартиф“ *сабајле* место *ујиро*, *беља* место *несреќа*, *бадијала* место *најразно* – *йойусио*, *ич* место *никако*, *демек* место *значи*, *каршија* место *сироши*, *мајтап* место *йодбив* итн? Тоа говори за едно вистинско немислење, што придонесе од своја страна многу да се намали општиот успех и впечаток од пиесата. Јазикот на Тартиф требаше да биде уште едно завојување на нашиот театрален јазик, но тој означил не напредок, ами враќање назад. Ние го немаме Молиер таков каков што денеска навистина можеме да го имаме на македонски јазик, доволно веќе развиен, за да не биде дрскост преведувањето на класичните работи на него.

Но констатирањето на самиот лош факт ќе остане бесплодно ако не им обрне внимание на луѓето што треба во прв ред да бдеат над чистотата на нашиот јазик. Нашите писатели се немаат досега замислено што значат убавите преводи за нашата литература и јазик, а тие имено би требало преведувањето да го земат за еден важен сектор од својата работа. Само така ќе се избегне можноста, неодговорни преводи да си најдат пат дури до нашата сцена што треба да биде храм на чистиот македонски збор.

2.

БЕЛЕШКИ ЗА РЕЧНИКОТ НА НАШИОТ ЈАЗИК

1.

Штом еден јазик се оформува како литературен, пред него ќе се испречи на прво место потребата да го обогати речникот свој со цел ред апстрактни зборови. Секој што денеска се труди колку толку да создава на македонски јазик, ја сетил на себеси маката и колебањето дали во еден одреден случај да направи ваков или инаков избор за некој апстрактен збор. Народниот говор ни дава во оваа смисла само толку колку што е нужно да се изрази кругот на претставите од народниот живот. А пак литературниот јазик треба да ја изрази сета сложеност на современата уметничка и научна мисла. Тој сам треба да ја задоволи потребата што застанува пред него – уште необработен, необружен, – што се натрупува одеднаш со сета упорност, потребата да му се присвојат нему голем број термини од науката, од општествениот, државниот, политичкиот и културниот живот. Во тој правец се врши заправо една од најбитните и најспецифичните работи над младиот литературен јазик.

Но како да излеземе ние накрај со таа работа, и како да го обогатиме речникот на нашиот јазик? Крајно време е, навистина, да си дадеме јасен одговор на ова прашање, што значи – да го обединиме опитот од нашата досегашна практика и да застанеме во тој поглед на извесни здрави теоретски основи. Само така, давајќи си јасна сметка за тоа што го правиме и како го правиме и зошто го правиме, ние ќе можеме да го најдеме најблискиот и најправилниот пат во развитокот на нашиот литературен јазик. За тоа нам, во денешниве услови, не ни останува многу време за губење.

2.

1) Најпрвин, пред да поминеме на конкретната материја, треба да укажеме на една основна околност што денеска се одразува во целокупниот развиток на нашиот литературен јазик, а пак особено во тоа што нас токму овдека нè интересира – во речникот. Тоа е околноста што во моментот кога нашиот литературен јазик се обособува, ние имаме во Македонија напластено силно влијание од понапреднатите јужнословенски литературни јазици – бугарскиот и српскиот. Тие јазици (покрај грчкиот), во неслободниот живот на македонскиот народ, беа училишни јазици и речиси единствените јазици на книгата што се ширеше во Македонија. Тие го ширеа своето влијание и преку администрацијата. Во Македонија и денеска е, и за уште извесно време ќе биде најраширена книгата на бугарски и српски јазик. Македонската книга допрва ќе си пробива пат.

Сето тоа остави печат во мислењето и во зборувањето на нашата интелигенција, помината низ туѓи школи. Денеска, кога македонскиот збор се оживотворува, негативното дејство на тоа безредно напласкано наследство во умовите на нашите интелектуалци и полуинтелектуалци се изразува најчесто во едно смрцлавано, механичко предавање на навикот, а во извесни случаи во несвесни или дури и во свесни појави на шовинизам. Зборот ни е сега, подвлекуваме, само за негативното дејство на најновото бугарско и српско јазично влијание, при оформувањето на нашиот литературен јазик, изразено главно во тоа што навикот од употребата на тие јазици им пречи често на некои наши луѓе да го сетат пулсот на нашето сопствено јазично творење. Во понатамошното кажување ние ќе имаме случај да го илустрираме сето тоа.

2) На второ место ќе ја истакнеме вистината што одвај да би се нашол некој од нас да ја откажува – а што засечува со својот остреп во реченото под точка прва, имено – дека во македонскиот литературен јазик треба да се најде најдоследен израз тоа што е типично за самиот народен говор, дека во него од никулците заложени во народниот говор треба да се развие стројна, самостојна структура. Македонскиот литературен јазик треба да биде навистина македонски. Треба да го бараме нашето.

Во судирањето на овој принцип со напластеното отстрана, во напорот да се просее сето што се „колонирира-ло“ во нашиот јазик – пак од гледиштето на тој принцип, во тоа се состои и по тој раб оди формирањето, прочистувањето, разгрнувањето на нашиот речник.

3.

Ние сме обично готови да примиме без многу мислење дека нашиот јазик си е сиромашен. Што да се прави – треба да се зема отстрана... Ама до колку е тоа вистина? Да не претеруваме кога ја издигаме безусловно таа констатација? Мене ми се чини дека би требало да си речеме вака: да, нашиот јазик, како литературен треба уште многу и многу допрва да присоздава и присобира – тоа е вистина: туку уште посигурна вистина е дека ние не си го познаваме арно јазикот и таков каков што е, и со тоа што тој денеска го има и што може да ни го предложи за употреба.

Затоа – штом ќе си го поставиме прашањето: како да го збогатиме нашиот речник, – првиот одговор треба да ни биде: треба да го изнајдеме и да го искористиме секое здраво и животворно зрно од нашето веќе натрупано речничко богатство. Ние ни оддалеку не сме го искористиле тоа што ни го даваат нашите народни песни и приказни, нашите различни народни говори. Ние не сме го прочепкале за ова ни нашето малендо литературно наследство од 19 век, – а и од него сè нешто би изделе. Во народните говори и во усната литература ќе се најдат не само зборови врзани за конкретни предмети, туку и зборови што носат апстрактно значење или што можат многу арно да се издигнат до значењето на научни термини. Важноста на ваквите зборови е уште поголема со тоа што тие, искристализирани во самиот народен говор, можат да послужат како убави обрасци за понатамошно-то јазично творештво во вистински народен дух.

Јас ќе приведам овдека, за пример, два-три такви збора, земени од народната поезија и од наши текстови од 19 век, за потврда на тоа што се кажа – и со цел да се види како ќе бидат тие денеска пречекани во тремот на нашата литература.

Пред 1941 г., кај нас, во Вардарска Македонија, се употребуваше: *догагај* – *догагајоѝ*. После дојдоа Бугарите и како левот место динарот влезе *собийиѝе*, *собийиѝе* и *собийиѝе* си остана. А доста е да го отвориме Зборникот на Миладиновци и за тој толку важен и со толку честа употреба поим да најдеме чисто наш збор *насѝан*:

Што е *насѝан* настанало
Во града Троема? (Мил., 28)

Во речникот на Зборникот за зборот *насѝан* се даваат две значења: едното е „востание“ и другото, што веќе го кажавме – „собитие“. Бидејќи зборот *восѝание* има и влезено со таа форма во јазикот наш (Илинденско востание), останува сврзано со зборот *насѝан* и може многу добро да се искористи во нашиот литературен јазик второто значење – на „собитие“, „догагај“.

Во „Канунамето за селата битолцки“ од 1851 г. имаме ред зборови од економската и правната област, од кои некои би можело и денеска да се оживотворат. Така е на пример со зборот *ѝлака* – *ѝлакаѝа* (и денеска жив во народните говори), место кој ние употребуваме *ѝлаѝа* или *зайлаѝа* (со туѓ акцент).

Во „Материјалите од Галичкиот крај“ од Панајот Ѓиноски (околу 1880) го наоѓаме зборот *уѝока* што може многу убаво да се земе за географски термин како замена за *усѝие*, (*усѝие* на река.)

Нема нужда од повеќе примери. Доста се и овие за да се направат потребните изводи. Јасно е – дека убави зборови сме запретале, сега ќе се потрудиме да ги отпретаме, и жарта пак ќе светне. Би си помислил човек – што има од тоа поприродно? Да, ама на практика не оди работата така мазно. Ако се најмеме, на пример, да го оживотвориме зборот *насѝан*, тогаш ќе видиме дека има да скршиме една многу силна пречка во – создадениот навик. Поради тоа што свикнале веќе со употребата на зборот *собийиѝе*, многумина тешко го примаат новиот за нив збор. На некои дури ќе им дојде и смешно. Ама овдека работата е за еден чисто македонски збор, што првенствено има право на граѓанство во нашиот литературен јазик. Ние ќе зе-

меме, јасно, ред зборови од братските словенски јазици – само ако немаме или ако не можеме да создадеме такви свои. Во тоа ќе се изрази позитивното влијание на нас и од бугарскиот и од српскиот и од рускиот јазик. Но штом веќе имаме свој збор, како што е случај со *насѿан*, тогаш земањето назаем не е никако арно.

Нам, на пример, на сите ниту најмалку не ни пречи тоа што го употребуваме секидневен глаголот *сѿанам*, *насѿанам* за да означиме дејство што е сврзано по некој начин со именката *собийѿие* (*Сѿана* нешто. *Насѿанало* лошо време). Од тој глагол народот и ја создал именката *насѿан*, по углед на многу други такви случаи кога од глаголската основа се образува апстрактна именка, – и тоа е вистинско творење во духот на нашиот јазик. А со што ќе ја сврземе кај нас формата *собийѿие*? Се разбира, со ништо. Да не говориме дека таа стара форма меѓу другото тешко се прекршува во рамките на нашиот акцент (*собийѿие* – *собийѿиѿеѿо*). Па каков приговор ќе може тогаш да се истакне против еден збор што којзнае од кога е создаден во самиот наш народ? Се разбира, никаков. Па зошто тогаш внесеното да му се претпоставува на своето? Задека нејќеме да направиме ни најмал напор да се откинеме од тоа што механички ни влегло во навикот и што ни се чини како да е единствено освештано да се пише на книга. Навикот се јавува тука како единствена пречка. Но ние не треба да останеме во неговите нокти. Ние треба да ѝ придадеме повеќе полет на нашата творечка јазична мисла, за да се излева таа во форми што растат од живиот дух на нашиот јазик. Денеска повеќе од секогаш се бара од нас да му ја противставиме на механичкиот навик свеста дека треба да развиваме свој јазик.

4.

Проширувајќи ја понатаму поставката дека во речникот на нашиот литературен јазик треба во прв ред до максимум да се искористат елементите што се веќе дадени во народниот говор, ние треба да укажеме на следната можност. Тоа е имено начинот како да се развие ново, апстрактно значење од еден збор што го има веќе во јазикот, ама само со поинакво значење. Ова ја засега особено групата на глаголските именки што го обележуваат

како таков процесот на глаголското дејство на пример *прашање* (Многу *прашање* не треба), *еење* (Се чу уба-во *еење*). На зборот *прашање* ние ќе можеме најарно да проследиме во што се состои и како се врши развивањето на ново, апстрактно значење. Денеска тој збор живее во нашиот литературен јазик веќе не само со своето првобитно значење на процес сврзан со дејството на глаголот *прашам*, туку и со апстрактното значење на *проблем*, *војрос* (Македонското прашање, колонијалното и сл.). Ова второ значење не е од којзнае кога развиено. Тоа си направи место во нашата свест само пред неколку години. Денеска нам терминот *Македонско прашање* ни звучи како нешто сосем природно и јасно. Но не беше така пред неколку години, кога првпат почна да се слуша во таква употреба зборот *прашање*. На многумина им беше тешко да се ослободат од претставата за процес, сврзана со првобитното значење на тој збор. За да го издвоиш во свеста новото значење, за да избледнат при новата употреба на зборот признаците на процес – треба извесен напор и време. Но на многумина изразот *Македонско прашање* им се чинеше смешен. И тие беа против тоа да се полага таков напор. Ним многу арно им звучеше зборот *војрос* (иако туѓ денеска за нашиот јазик) или српското *питање*. И тука идеме до еден вистински апсурд. Ами со што е *питање* поарно од *прашање*, и зошто првото да не е смешно, а второто да било? Не е ли *питање* произведено од глаголот *питаам* исто онака како што е *прашање* произведено од глаголот *прашам*? Ако го земеме Вуковиот речник, залудно ќе го бараме под *питање* значењето на *војрос*, *проблем*, а ќе го најдеме само значењето што му одговара на првобитното значење од нашето *прашање*. Тоа значење се развило во српскиот литературен јазик исто така, со ист таков напор, како што се разви неодамна и кај нас, како што се разви порано и во други јазици (на пр. словенечки *vprašnje*). Ете ни за нас на овој пример уште една добра поука дека главниот фактор за развитокот на еден јазик е свеста да се создава од можностите што се таат во самиот него, при еден творечки, плодноносен напор, а дека главната пречка по тој единствено правилен пат е механичкото, безразборното предавање на туѓото влијание.

Да развиеш ново значење во зборот *ѝрашање*, во врска со неговата специјална употреба, тоа е исто како да создадеш нов збор, не менувајќи ја, меѓутоа, дадената форма. Тоа е еден процес сосем природен. Што се друго на пример зборовите како *влијание*, *внимание*, *мнение* итн. ако не исти такви глаголски именки како *ѝрашање*, само архаични, што го изгубиле во својата специфична употреба принакот на извесен процес, и развиле ново значење како имиња на апстрактни предмети. Дури и денешниот наш народен говор ни дава во тој поглед паралела со примерот *јадење*, што во еден случај значи процес (Многу *јадење* не чини), а во друг случај го има значењето на *јасѝие* (На масата имаше многу *јадења*), иако во овој случај имаме работа со означување на конкретен, а не на апстрактен предмет.

Тоа што го утврдуваме како непобитно на примерот од зборот *ѝрашање*, тоа важи и за ред други аналогни случаи. Таков ист развој можеме да видиме и кај зборот *барање* што допрва во наши дни си стекна граѓанство со ново значење на *захѝев*, *искание* (Ние поставивме такви *барања*). Така на пример покрај *ѝеење*, како процес (Се чу силно *ѝеење*), имаме и *ѝеење* со значење на училишен предмет (Тој има тројка по *ѝеење*), и сл. Затоа треба да се прашаме и дали ни треба зборот *мнение* кај нас денеска, како чист архаизам, кога ние можеме да развиеме исто такво значење од нашата жива форма *мислење*, та би сме имале како во горните случаи две значења од тој збор: а) Од многу *мислење* умот ми се поштукна; б) По мое *мислење*, тоа не треба да го сториме. Се разбира, тука веднаш кај многумина ќе се јави истата онаа пречка што ја разјаснивме на примерот од зборот *ѝрашање*, ама ние мислиме дека јазикот во периодот на своето оформување како литературен до голема степен се изградува свесно, и дека вистината, еднаш разбрана, треба да биде активна. Ако на времето Кирил и Методиј и учениците нивни не се помачеле да создадат од средствата на простиот словенски јазик самостоен систем од средства за апстрактен израз, тогаш што би било од тој јазик?

Во тесна врска со кажаното овдека стои и прашањето за терминологијата. Зашто кога еден збор се зема за термин, со самото тоа тој развива едно ново значење,

различно од своето првобитно значење. Тука мислиме на нашите зборови, што, покрај меѓународните, ќе си најдат свое место во научната терминологија. И при изградбата на терминологијата треба да дојде до израз истиот принцип дека развивањето на нашиот јазик треба да се врши во прв ред само во себеси, во прв ред – како разгранување на животворните елементи во него. Зошто ќе го земеме за термин на пример зборот *сознание*, еден фосил, кога до значењето на тој термин може да издигне зборот *свесити* (Ми се зеде *свесита*), жив народен збор, што има поради тоа и свои ластари: *свесен, свесна, -о*.

5.

Ние досега видовме како треба да се обогатува речникот на нашиот, литературен јазик – од една страна, искористувајќи ги сите зборови со апстрактно значење што ги наоѓаме во народните говори и во народната поезија, а што често денеска се потиснати од туѓи зборови, и – од друга страна, развивајќи ново, апстрактно значење во извесни веќе дадени зборови. Не помалку важно е во оваа смисла образувањето на нови зборови, со припомош на живите изградувачки елементи во јазикот. Зборот се создава при сврзување на неговата основа, што го носи неговото основно значење, со извесна продуктивна наставка што го специјализира тоа значење. Тоа е природниот процес на јазичното творење во областа на речникот. Во народниот говор тој процес се врши потсвесно и новите зборови, при една жива потреба да се изрази нова содржина, се образуваат потсвесно. Во литературниот јазик, при секидневната потреба да се следи развојот на мислата и да се означуваат новите предмети во материјалната и духовната култура, образувањето на нови зборови се врши наполно свесно. Но баш затоа се бара како неминовно, тоа образување да станува сосем во духот на дадениот јазик, со усет и разбирање за живите закони заложени во него како двигачи на неговиот развиток. Само така, тоа што нужно дејствувало во јазикот, сега – разбрано, може да ни послужи за свесно, волево доразвивање на јазикот. Волјата да се твори, исто како и свеста што треба и како треба да се твори, е неопходен фактор за развитокот на еден литературен јазик, особено пак во неговиот почетен

стадиј. За тоа можеме да се увериме и од примерите што ги разгледаваме досега.

Кога е зборот за новообразувањата во нашиот литературен јазик, тогаш имаме пред себеси заправо две појави: 1) давање нова форма, со припомош на извесна жива наставка, на еден збор што веќе има употреба во нашиот јазик, туку со извесна туѓа или архаична наставка; 2) образување на нови зборови, на вистински неологизми, по углед на извесни типови што ги има во јазикот.

Во оваа статија целта не може да ни биде да ги разгледаме сите случаи што се воопшто можни во врска со зборообразувањето. Важното е овдека да се реагира на извесни јасно изразени појави во сегашниот момент, што на секог му бијат в очи.

Во прв ред треба да си дадеме сметка за групата на апстрактните глаголски и други именки со архаичната наставка *-ие*, што кај нас имаат во поново време навлезено од бугарскиот литературен јазик. Денеска се среќаваат во нашиот печат доста вакви форми: *мнение, сознание, учас- тие, движение, значење, учење, колебание, употреба, претставление, јавление, содејствие, вичајление, заклучение, шечение, распределение, состојание, положение, желание* итн. Архаичноста на овие форми јас не знам кој не ја сеќава. Во нашиот народен јазик наставката *-ние* е одамна помината во *-ње* (а во некои говори дури уште подалеку во *-јне*) што служи за образување глаголски именки од несвршени глаголи: *беѓање, чекање* итн. Свршените глаголи денеска во нашиот народен јазик не прават глаголски именки.

Со еден збор: именките на *-ие* се една одживелица. Тие немаат корен во живиот јазик. Тие се примени од бугарскиот литературен јазик како зборови апстрактни, пред да се помислело дали и до колку во живиот наш денешен јазик имаме средства да ги изместиме. Тие внесуваат неразборица и со една друга своја страна – со акцентот. Зашто примајќи ги отстрана тие зборови, ние ги усвоваме заедно со туѓиот акцент, т.е. *положење – положението, состојание – состојанието* и сл. Таквиот изговор ја урива нашата третосложна акцентска система која е најкарактеристичниот белег за нашиот литературен јазик, во една цела многубројна група зборови што на се-

кој чекор ќе ги сретнеш. А за секого од нас е доста тежок напор да се прекршат тие форми под нашиот акцент, на пример – *йоложеніеѿо, сосіѿојаніеѿо*, толку повеќе што нема смисла да се употребува тој напор за да се запазела во јазикот наш тие зборови, кога може да се употреби тој многу поконструктивно. Принципот да се зачува колку што може почиста нашата акцентска система треба да го имаме над сè. Дури и при земањето на интернационални зборови, што можат да се јават во две форми, тој треба да нè раководи. Толку повеќе тоа важи за словенските зборови, за кои речиси во сите случаи имаме соодветни корени и во денешниот наш јазик.

Се поставува прашање – како да се ограничи тој наплив од архаични именки на *-ие* во нашиот литературен јазик? Како да се заменат тие? Одговарајќи на ова прашање, ние ќе имаме можност да ги видиме речиси сите начини за развивање на нашиот речник според природата на самиот јазик.

Така, од зборовите земени горе како примери ние веќе порано ги имавме споменато *мнение* и *сознание*, противставувајќи им ги на зборовите *мислење* и *свесѿ*, како зборови од живиот народен јазик што можат во себе да го вметат и значењето на тие архаични форми. Истото важи за *учасіѿе* спрема *удел*. Тоа би бил еден начин за нивната замена.

Зборовите како *движение*, *значение*, *учение*, *колебание*, ни се претставуваат како глаголски именки од несвршени глаголи што и сега живеат во нашиот јазик (*се движам*, *значи*, *учам*, *се колебам*). А ние знаеме веќе дека образувањето на глаголски именки е појава многу обична во современиот наш јазик. Затоа нема ништо поприродно одошто да се земаат горните зборови не со архаичната наставка *-ние*, туку со живата, продуктивна наставка *-ње*, то ест во вакви форми: *движење*, *значење*, *учење*, *колебање*. Така се добиваат современи форми, што покрај другото, влагаат сосем природно во системата на нашиот акцент: *двіжење* – *двіжењеѿо* (како *бѣгање* – *бѣгањеѿо*) и сл. Па што им пречи тогаш на нашите луѓе што не ги земаат овие наши форми, туку уште ги молкнат по себеси архаичните? Им пречи тоа што механички примајќи ги од бугарскиот јазик тие ја земаат наставката *-ние* како знак

за апстрактност, а наставката *-ње*, при таков случај, им се чини дека додава премногу конкретност. Но дали е тоа бездруго така? Не. Зар не е за секого очевидно дека на пример формата *учење* е понова форма, директно произлезена од постарото *учение*? Формата *учение* е настаната во старословенскиот јазик како глаголска именка, што значи – таа изразува исто толку процес колку што и сегашната форма *учење*. Во специјална употреба таа развила и ново апстрактно значење, на пр. *Христово учение*. По каква логика да не може тоа значење да го развие и сегашната форма *учење*: *Христово учење*? Тоа што станало во историскиот развој на рускиот јазик а отаде што е попосле пренесено во бугарскиот јазик, то ест – да се специјализира архаичната форма од еден збор како носител на апстрактно, а живата народна форма како носител на конкретно значење (бугарски *учение*: *учене*), – тоа е резултат од компромис меѓу стариот црковен јазик и народниот јазик, таму кај што книжната традиција била доста силна да му се противстави на народниот јазик во оваа точка, – но тоа апсолутно не е задолжителен пат за секој јазик. Па зошто тогаш ние како слепи да се држиме за тоа, кога – како што видовме – архаичните форми не само што не ни се требни, туку директно ја подриваат структурата на нашиот јазик? Најубедливо ќе ни покаже колку автосугестија има во сето тоа боготворење на различните *-анија* и *-енија* примерот со нашиот збор *прашање* и *барање*. Ние погоре ја расправивме нивната историја. Зошто сега тие што им се чини дека не може да биде инаку, ами само *Марксовото учение*, не речат и *Македонското прашање*, или *нашиите баранија*? Зар им пречи тоа *прашање*, *барање*, како апстрактна именка, без *-ие* на крајот? Не само што не им пречи, туку тие зборови, настанати кај нас на полно стихижно и самостојно, би требало да им послужат за образец како треба во сите случаи да постапуваме ако сакаме да го запазиме што поцелостен духот на јазикот. И другите јазици, тие токму што му дале поголемо место на народниот говор, ни даваат правец во оваа смисла (на пр. срп. *Покреј̄: њокреј̄ руком* и *најредни њокреј̄; учење најамеј̄* и *Марксово учење* и сл.). та така, внесувањето на живата наставка за глаголските именки *-ње* наместо архаичната *-ние*, во извесен број именки од несвршени

глаголи, е вториот начин за замената на тие архаични форми во нашиот литературен јазик.

Зборовите како: *уїравление, їреїсїтавление, јавление, дејсївие, вїечайїление, заклучение, їечение* и сл. добиваат современа форма според неколку типа именки од живиот јазик, образувани или со извесни наставки или по друг начин. Така имаме:

1) *уїрава, їреїсїтава, їојава*, по образец на именките од глаголска основа – *суїрава* (од *суїравам*), *їоїрава* (*наїравам*), *їоїсїтава* (*їоїсїтавам*), *основа* (*основам*);

2) *дејсїво* (како *їредавсїво*);

3) *вїечайїок, заклучок*, со живата наставка *-ок*: *їочешїок, їочинок* итн.;

4) *їек – їекої*, според цел ред именки од машки род што се образуваат од глаголска основа и се еднакви со таа основа. Овој начин на образување е необично жив во нашите говори и треба да се искористи напoлно во литературниот јазик. Така имаме: *їек – їекої* (*їечам*), *кинис – кинисої* (*кинисам*), *їодрек, їоказ* итн. Предноста на овој тип е и таа што се добиваат кратки, изразити зборови. По истиот начин, како неологизми, се образувани сосем арно *излез* од *излезам* и *влез* од *влезам* (в. во народниот јазик *їрелез*). Затоа и зборовите *оїражение, оїношение* добиваат вистинска живост според денешната система на нашиот јазик со формите: *одраз, однос*.

5) Во неколку случаи старинската наставка *-ние* може да се измести со продуктивната наставка *-ба*, што денеска се чувствува како необично жива во нашиот јазик и ќе послужи за образување на зборови и не само во примерите што ќе ги приведеме, туку во еден многу поширок опсег. Наставката *-ба* се има силно изразено во живиот јазик, кај што наоѓаме покрај старите зборови како *борба, свадба, служба* и ред нови: *верба, желба, делба, дружба, сеидба, жалба, кражба, средба*, па дури и *нужба* итн. Некои од нив се, како што гледаме, директно наспoredни со старинските форми: *верба – доверие, желба – желание, делба – деление*. Веќе од самото тоа е јасно дека наставката *-ба* носи со себе значење адекватно на значењето што го има во такви случаи наставката *-ние*. Но ако сакаме поточно да се изразиме, наставката *-ба* е многу поблиска

до тоа да придаде апстрактно значење на извесна содржина сврзана со глаголското дејство, одошто наставката *-ние*. Самиот жив јазик ја илустрира таа корелација. За секого е јасно на пример дека *борење* е форма сврзана по своето значење за текот на глаголскиот процес, а *борба* изразува значење изделено од глаголското дејство до еден апстрактен предмет. Истиот тој однос го имаме, повеќе или помалку, и во други такви случаи: *делење* – *делба*, *жалење* – *жалба*, *крадење* – *кражба* итн. јасно е од тоа дека наставката *-ба* може по сешто да ни послужи да ги внесеме во нашата жива речничка и акцентска система формите *йоложба* (местото *йоложение*) и *сосйојба* (место *сосйојание*), така како што веќе наполно го примивме *йворба* (место *йворение*). Ако *йоложение* и *сосйојание* (уште се држат, за тоа е пак причината истата што толку пати веќе ја споминаме – св. Навик. Некој ќе каже: *положение*, *состојание*, – голема работа, два збора, ај останале! – Еден да е, пак не треба да го оставиме така, штом можеме да си го приближиме со нова, стегната жива форма. Да не говориме дека тука на секој еден пример се работи за принципот, и дека еден збор овде, еден онде, кога гледаш – се собрале многу за тие што ја нашле леснината.

Во потврда на нашето настојување да се ограничат архаичните форми и да се заменат со нови форми, живи во денешниот процес на јазикот, иде и историјата на другите јужнословенски јазици. За српскиот јазик нема што да говориме, бидејќи тој, формирајќи се во остра борба со славеносербскиот јазик, уште од својот почеток по решителен пат се ослободи од архаизмите. Многу е поучна во тој поглед историјата на бугарскиот литературен јазик, кој во доста случаи направи компромис со постариот јазик. Ние гледаме и во него како црвена нишка провлечена една тенденција за ослободување од архаичните форми. Тоа, се разбира, оди таму доста полека и мачно, баш поради закоренетиот навик, и бара многу подолг еволутивен пат. Но тоа сепак се забележува, како во однос на наставката *-ние*, така и во однос на други архаични наставки. На пример: *йросвейџа* место *йросвещение*, *молба* (што денеска сè повеќе се употребува место *заявление*), *разйределба* (покрај *разйределение*), *йредсйава* (покрај *йредсйавление*, со диференцирано значење); или *ејноџрафски*, *филолоџичен* и сл. – место постарото *ејноџрафи-*

чески, филолошки. Сето тоа сведочи дека законите за зборообразување во јужнословенските јазици се денеска општи, и дека литературните јазици неминовно, еден побрзо и подоследно, друг пополека и понеопределено, се стремат да ја одразат фактичната состојба на живиот народен јазик. Па знаејќи го тоа, и имајќи го пред нас туѓиот опит, зошто ние да не внесеме револуционерна свест при формирањето на нашиот литературен јазик, и да не го пресечеме одеднаш тоа што инаку ќе ни се молкне којзнае колку време? Ако не го сториме тоа, значи дека многу малку сме научиле.

Сумирајќи го изнесеното за глаголските именки на *-ние* можеме да речеме: 1) дека речиси сите такви именки, изведени од несвршени глаголи, можат да бидат уште во сегашниот момент заменети со живи форми што имаат веќе своја помала или поголема употреба; 2) дека во јазикот наш во сегашниот момент нужно ќе останат некои такви именки, изведени од свршени глаголи (бидејќи од свршените глаголи немаме денеска форми на *-ње*), како на пример *решение, образование* и др., и мал број од именките споменати под точка 1, како *внимание, влијание*, што не можат денеска директно да се сврзат со соодветните глаголски основи во нашиот јазик. Со тоа тие ќе бидат ограничени на права мера, имајќи на ум дека и ним еден ден ќе им дојде редот да им отстапат место на нови форми.

6.

Тоа би биле одговорите на оние основни прашања што се поставуваат денеска при изградувањето речникот на нашиот литературен јазик. Ние особено опревме на тоа – да не се трупаат безразборно туѓи зборови и форми, ами разбивајќи ги прангите на навикот – да им се даде пат на живите елементи од нашиот народен јазик. Тоа, се разбира, не значи дека ние не треба и нема да примиме ништо ниту од бугарски, ниту од српски, ниту од руски јазик. И да сака некој, нема од тоа ништо да излезе. Нашиот живот бил и е толку тесно поврзан со животот на тие покултурни словенски народи, што нивното влијание во јазикот е неизбежно. И тоа влијание не е во никој случај пакосно, ами корисно – само ако умееме правилно да

го каналисаме. Јатката е во тоа – што и како ќе земаме? Зашто не е сè едно дали ќе го издигнеме за принцип, како што сакаа некои, дека – што немаме кај нас ќе си го земеме од руски, и со тоа да го задушиме живиот импулс од самиот јазик да се разгрнува во себеси; или, напротив, ќе го издигнеме за принцип свесниот напор да се доразвива тоа што е заложено во нашиот народен говор, да се оживотворува тоа што е потиснато во него од странското и да се твори понатаму според духот на јазикот. Застанувајќи на последново гледиште, ние добиваме под нозе цврста опирачка и можеме веќе критично да се однесеме спрема тоа што намира кај нас отстрана, добро да го прецениме и да го земеме само тоа што нам ни е вистински нужно и што ќе се влее во нашиот јазик како негов жив, природен елемент.

На крајот треба непремено да разгледаме едно мислење што може кај нас често да се чуе, а што директно го засега прашањето за речникот на нашиот литературен јазик. А тоа е мислењето дека ние треба особено сметка да водиме за да им биде нашиот литературен јазик што поблизок на нашите браќа од Пиринска Македонија. Сепак, литературниот јазик треба да биде силна врска на националната опшност. Преку литературниот јазик се закрепнува најздраво свеста за припадноста кон една нација. Но важно е да се знае по каков пат се достигнува тоа. Нашиот литературен јазик, закрепен врз основата на централните македонски говори, има во себеси не помалку можности да биде обединувачки центар за сите наши различни говори, одошто на пример српскиот или бугарскиот литературен јазик за своите говори. И овие јазици израснале врз основа на еден дијалект, според кого што другите народни говори, зафаќаат повеќе или помалку периферна положба. Се разбира, тоа никако не значи дека литературниот јазик е еднаков со некој одреден дијалект (на пример нашиот со централните говори) – тој е нешто ново, повисоко и поопшто и спрема оној дијалект врз чија основа поникнал. По ред историски причини кај нас во основата на литературниот јазик легнаа централните говори – најкарактеристичните македонски говори, со најмногу развиени чисто македонски црти спрема соседните јужнословенски јазици. Подобро од тоа не можеше ни да биде. Говорите во Пиринска Македонија се наши

периферни говори. Јасно е тогаш дека, општо земено, односот на литературниот јазик спрема нив треба да биде однос спрема периферни говори што нужно губат извесни наши типични црти и одразуваат поголема мешаница со туѓи елементи.

Но сушноста на прашањето не е овдека во тоа. Сушноста е таму што во Пиринска Македонија има долга употреба бугарскиот литературен јазик што е станат јазик на тамошната македонска интелигенција. Тие што велат – дајте да им го приближиме нашиот литературен јазик на браќата Пиринци, тие конкретно мислат – дајте да ги земеме и ние оние многубројни елементи од бугарскиот јазик што се закорениле во Пиринска Македонија. Ние со тоа директно признаваме дека говорите во Пиринска Македонија му се поблиски на бугарскиот одошто на македонскиот литературен јазик. Ние по тој пат, посредно, со замижани очи, му се потчинуваме на бугарскиот литературен јазик. Ако бугарскиот литературен јазик успеал, поради ред историски причини, толку силно да повлијае во еден наш крај, треба ли сега да се потрудиме самите тоа влијание да си го натрапиме и на нашиот литературен јазик, жртвувајќи ја неговата самобитност заради некаква илузорна јазична опшност под туѓа сенка? Не е вистина дека говорите на Пиринска Македонија му се поблиски на бугарскиот јазик. Та тие говори се македонски. А тоа значи дека и нив, како и сите други наши говори, може единствено цврсто да ги сврзе самостојниот развоток на македонскиот литературен јазик, таков развоток што ќе ги ослободи баш типичните македонски црти и што ќе се напојува од живите сокови на народниот јазик. А пак еден компромис врз горната база, може секој да види до кај ќе нè доведе. Никакви компромиси не треба да има во јазикот, кога тие ја кршат неговата самобитност. Таков компромис во јазикот значи затемнување самобитноста на целокупната национална култура, бидејќи јазикот е најмоќното орудие на народната култура. Таква политика со јазикот е во основата погрешна. Друг е патот по кој ние треба да ја сврземе со нас Пиринска Македонија. На културното поле тоа е напрегнатото културно творештво, создавање здрава литература, во која нашиот јазик ќе блесне со истото достоинство што денеска го имаат пред него другите јужнословенски литературни јазици. А тоа

ќе стане. Македонската литература, театар, печат, школа ќе ги поврзе сите Македонци со врската на општ литературен јазик. Ние ги имаме денеска во НР Македонија неопходните услови да го постигнеме тоа. Зависи од нас како ќе умееме да ги искористиме тие услови.

Да создадеме здрава национална култура – тоа е денеска задача што стои пред нас на прво место. Во борбата против Нова Југославија, реакцијата во Македонија покрај сето друго има уште една надеж повеќе: да ја искористи заостанатоста на нашиот национален развиток, да го сопира од самиот почеток растежот на македонската национална култура, да ја затемнува по таков начин македонската национална свест. Ова се однесува главно до великобугарските хегемонисти, што мислат дека ќе можат да искористат за себе извесни културни позиции на бугарштината од минатото во Македонија. Дека таква мисла има наполно узреано у нив, може да се види од статијата на проф. А. Теодоров-Балан „Делото на седма правописна комисија“ (Списание на Българската академия на науките, книга XX, 1945 г., 125-166), каде што таа е многу јасно формулирана. Поздравувајќи го исфрлањето на крајниот ъ во новиот бугарски правопис, проф. Балан не може да дотрае да не искаже ваква благословија:

„Като загубихме с крајни ер-голям политически Македония, дано без тоя лиховластник си я привържеме културно. Това не е лакомия на клеветни „великобългарски шовинизъм“, но духовно право на българския народ и свещена повеля на „мощна“ България“ (146).

Тоа значи, со други зборови: кога нашата мудра царска политика, во лицето на Бориса III и во служба на Хитлера, фалира; кога нашите обласни управители, околински началници, групови началници, бирници и полицаи, загарите на Велика Бџлгария, и покрај сите опробани средства за крепење на „бџлгарщината“, покрај сите тепачки и затвори, – ја испуштија политички Македонија од своите челюсти, редот е сега на нас, да излеземе ние на прво место, ние професорите и академиците, ние верните служители на науката и вистината, ние што во своите глави, слободни од секаква лакомија на „великобџлгарски шовинизъм“, ја носиме „свещената повеля на „мощна“ Бџлгария“ – да излеземе за да сториме што

може под денешните услови да се стори – да си ја приврземе културно Македонија. Што има палогично од овој ред мисли за еден великобугарски професор? Во името на некакво „духовно право на бугарскиот народ“ тој сака да го откаже правото на македонскиот народ на свој самобитен културен развико. Тој смета дека со својот филолошки пепел ќе може да го запрета огноот на слободниот национален, политички и културен живот, што се вивна во Македонија. Својата статија посветена на бугарскиот правопис тој ја завршува пак со Македонија, предлагајќи да се реформира коренито бугарскиот правопис, да стане наполно фонетски, да го достигне по таков начин српскиот правопис и „в своето равенство със србскиот правопис“ – да може достоино да му конкурира на последниот во Македонија (великобугаринот ништо друго не може и нејке да види во она што станува денеска во Македонија, ами само продолжување на својата борба со великосрбите, по сите линии, па и по линијата на правописот). На великобугаринот, како и на сите хегемонисти, му е трн в око слободниот национален развико на македонскиот народ. Тој не може да верува дека Македонците ќе создадат нешто свое. „Бугарската книга ще отива, надеваме се, слободно в Македонија“, – вели Балан, и таа ќе го стори своето – т.е. преку неа засега „ще си я привржеме културно“ Македонија, а понатаму, жив е господ...

Нашиот литературен јазик е дете на нашето народно-ослободително движење. Тој се роди од едно длабоко револуционерно движење, поврзано денеска со најнапредните политички сили во светот. Како таков, нашиот литературен јазик претставува уште едно средство повеќе за идеолошка борба во рацете на напредните општествени сили. На тој јазик му се присвова на еден мал, досега поробен и обесправен народ, здравото наследство од човечката култура, на тој јазик се шират денеска меѓу него светлите идеи на марксизмот-ленинизмот. Со дишењето на тој јазик добиваат тие идеи израз најблизок, најразбран, најмногу сакан за македонскиот народ. Нашиот литературен јазик е голема придобивка за сите јужнословенски народи, во делото на нивното вистинско братско сплотување, како средство што му дава на македонскиот народ да соработува – рамен меѓу рамни – во изградбата на општата јужнословенска култура. Нашиот литерату-

рен јазик е уште една победа на напредокот. Затоа со таква стрвост се нафрла против него, против националниот развиток и против националната слобода на македонскиот народ – реакцијата. На нас лежи да го држиме тоа оружје секогаш здраво управено со остреот против неа. Ние треба да го држиме тоа оружје чисто. Мислата за самостојниот внатрешен развиток на нашиот литературен јазик, што ние толку ја подвлекуваме, добива во таа светлина особено значење. На нашиот сектор главната борба на идеолошкото поле се води против идеологијата на хегемонизмот. Изградбата на нашиот литературен јазик е најсилен удар по таа идеологија.

3.

КРИТИКА НА НЕКОИ НАШИ ПРЕВОДИ

За последниве две години се разви кај нас оживеана преводачка работа, како во областа на научната литература, така – што нас во случајов главно ќе нè интересира – и во областа на белетристиката. Самиот тој факт, што денеска имаме доста преведени познати дела, говори за несомнено силен развoтoк на нашиот литературен јазик, кој што можеше да ја овладее содржината на тие дела.

Меѓутоа, ние направивме и сè уште правиме еден голем пропуст во однос на нашата преводачка работа. Ниеден наш превод не беше вистински критички разгледан и оценет. Ние не ја знаеме вредноста на нашите преводи, не знаеме кој од нив треба да се постави повисоко, да се земе можеби за образец, а кој пониско, а кој сосем да се отфрли. Свесниот увид во тоа како се развива преводната литература кај нас го нема. А тоа крие во себе си ред опасности.

Нашата оригинална проза, ако се собере сè што е напишано од сите, да изнесе – да изнесе две-три стотини страници. А пак веќе денеска ние можеме со илјадници да ги броиме страниците на преводната проза. Јасно е дека нашиот јазик се кове најмногу во таа ковачница. Прашањето за преводната литература придобива со тоа кај нас многу поголема важност одошто таму каде што се имаат веќе изградени литературни јазици. Ние мораме будно да ја следиме работата на преводачите. Една јасна и цврста политика треба во тој однос да се спроведуе.

Каков преводач нам ни е нужен, каков преводач треба да воспитуеме, тоа е основното. И каков преводач имаме денеска. Нема овдека да се запираме на оние неопходни стручни квалификации на преводачот, како што е познавањето на јазиците и доволната литературна кул-

тура и чувството за уметничкиот израз. Со сета сила треба да нагласиме дека нам ни е нужен преводач чесен. Таков што со љубов и со истрајност ќе ја врши тешката и пипава преводачка работа. Таков што во секој момент ја сеќава општествената служба и одговорност на својата работа, а не што гледа само да го стутка како било побргу преводот, за да земе побргу пари. Тука е најголемата опасност – што може, ако не се води сметка, да им се даде на различни неранимајковци ухлебие од „преводачката“ работа, та да навлезат како зелени гасеници во нашата литературна градина. Не е преводењето калапење тутун. Будната и остра критика треба да ги гони нечесните преводачи-печалбари. Само така уште во самиот почеток ќе се омалодуши едно зло што инаку може да ни стори големи пакости. Ние добро знаеме дека допрва се создава кај нас навик да се чита македонска книга. Ништо нема повеќе да го смеќава тој процес отколку издавањето на лоши и неодговорни преводи, што читачот со недоумица ги отфрла.

Оваа критика на некои наши преводи треба донекаде да го заполни пропустот што беше сторен досега, дека не се водеше достаточна грижа за правилниот развиток на нашата преводна литература. Но со ова се дава само еден почеток. Ниту во една статија, ниту само од еден човек може да се проследи и оцени тоа што се направило и што се прави на преводачкото поле. Со таа работа треба да се зафатат повеќе луѓе што ќе умеат редовно и неотстапно да спроведуат тука творечка критика. Да не излезе ниеден колку-годе важен превод, а да не се даде за него преценка!

1. „МАЈКА“ ОД М. ГОРКИ

Да ја имаме „Мајка“ на македонски јазик, таа книга што толку очи има отворено да прогледаат на вистината и правдата! Нема би рекол денеска друго книжевно дело што е овенчано со таква простосрдечна љубов од работните луѓе. Би сме очекуеле со право дека и преводачот на „Мајка“ ќе пристапи кон неа со таква љубов и со извесен постојанен трепет да не испушти негде нешто, да не згреши во некоја јота. Нажалост, тој преводач не си клавал многу мака на душата.

Го поредиме македонскиот превод со рускиот текст издаден во Избраните дела на М. Горки (Москва, 1946). Уште во првата реченица констатираме неточности: „Секој ден на (д) работничко предградие, во зачадениот задушлив воздух, пиштеше и реवेशе фабричната свирка...“ Меѓутоа во рускиот текст ние не наоѓаме никакво „пиштеше и реवेशе“ (што значи **реवेशе** на македонски?), ами „дрожал и ревел“, што би се превело со „трепетеше и рикаше“. Исто така недоволен е преводот и на руското „в дымном, масляном воздухе“ со „во зачадениот задушлив воздух“, зашто со тоа не се предава дека задушливоста иде од мирисот на фабричното масло.

Изненадени непријатно веќе на првиот чекор, ние и понатаму на првата, на втората, на третата, на сите страници докрај среќаваме помали или поголеми или просто страшни некоректности. Нема да го исполнуеме просторот со многу примери, зашто немаме намера да напишеме книга. И тие неколку што ќе ги дадеме, доста ќе се. Еве на пр. на стр. 5 при дното:

„И од луѓе што говореа необично, жителите на предградието молчаливо избегаваа. Тогаш тие луѓе си одеа, а ако пак остануеја во фабриката, живееја одделно од другите, ако не умееја да се соединат со еднообразната маса на жителите на предградието.

Ќе проживее таков живот педесет години – и човекот умираше“.

Во овој толку мал текст имаме неколку неточности и тоа од различен карактер. Прво пострадал македонскиот јазик. Како може кај нас да се рече „избегава од луѓе“? Таква конструкција нашиот јазик нити знае нити трпи. А пак последната реченица е целата пример за јазична несмасност. Во неа освен тоа не е адекватно предаден рускиот текст. Таму стои „пожив“, што ние го предаваме со глаголот проживее (а не проживее; има тука извесна разлика). Исто така во оригиналот стои „лет пятьдесят“, што значи „околу педесет“, „педесетина“. Добар македонски превод на таа реченица би можел да биде овој: „Ќе живееше така човек педесетина години – и ќе умреше“. Без да се запираме на две-три поситни работи, ние ќе прашаме само какви се тие луѓе што необично говореле. Во рускиот текст тоа не го наоѓаме. Таму се говори не за луѓе

што „говореа необично“, ами што „говорили новое“, т.е. „ново, нешто ново, за ново“ и сл.; а тоа се веќе две сосем различни работи. Но не е само тоа. Во втората реченица од цитатот наполно е испуштен, сигурно за уштеда на просторот и скапоценото преводачево време изразот „снова уходя куда-то“, со кој што реченицата би гласела вака: „Тогаш тие луѓе се загубуваа, пак одејќи некаде, а ако останеа во фабриката итн.“ По таков начин само во неколку реда ние установуеме маса неточности: и несмасен македонски израз, и неразбирање на рускиот текст, и додавање и испуштање.

Прескакаме ред вакви места, и се запираме на стр. 17. Таму сме изненадени со работи што воопшто ги нема во рускиот оригинал. За поголема нагледност ќе го дадеме наспоредно текстот од македонскиот превод и наш превод на рускиот текст што го имаме в раце:

И пак почнаа да живеат молчејќи, туѓи и блиски еден на други.

Еднаш, преку недела во празник, Павел излегуејќи од дома ѝ рече:

– Во сабота кај мене ќе се соберат луѓе.

– Какви луѓе? – праша таа.

– Некои од тука, некои од град.

– Од град?... повтори мајката, ја сврти главата и нечекано заплака.

– Е, зошто, мамо? – недоволно извика Павел. – Што ти е?

Таа, бришејќи го лицето со скутникот, тивко одговори:

– Не знам... така...

Тој се прошета по одајата, застапа пред неа и праша:

– Се плашиш ли?

– Се плашам !... – си призна таа.

– Тие од градот... кој ги знае?

Тој ѝ се пикна во лицето и луто како татко му прозбори:

– Сите ние од страв и пропаѓање! А тие што ни заповедуваат – се ползуваат од нашиот страв и уште повеќе нè застрашуваат. Разбери – ако луѓето се плашат – ќе гнијат како бреза во подводно место... Треба да се окуражаме, време е!

Тој се тргна во аголот и рече оттаму:

– Сè едно... ќе се берат кај мене!

Мајката тажно зајачи.

– Не лути се! Како да се не плашам? Целиот живот во страв сум го минала... Целата душа ми е со него обрасена.

Полека и помело ѝ рече тој:

– Прости ми... но јас не можам инаку!

И отиде.

Три дена ѝ се тресеше срцето и замираше секој пат, кога се сетеше дека во нејзината куќа ќе дојдат луѓе. Таа не можеше да си ги претстави, туку ѝ се чинеше дека тие се страшни. Тие се што му го покажаа на сина ѝ патот по кој што сега врви.

И ѝ пак ѝ ие ѝочнаа да живеат ѝ молчејќи, далечни и блиски еден на друг.

Еднаш сред недела, во ѝ празник, Павел, излегуејќи од дома ѝ рече на мајка си:

– В сабота кај мене ќе дојдат ѝ ѝосици од град.

– Од град? – ѝовтори мајката и – наеднаш – залиа.

– Е, зошто, мајко? – недоволно извика Павел.

Таа бришејќи го лицето со скуќиници, одговори со здив:

– Не знам, – ѝака...

– Се ѝлашиши?

– Се ѝлашам! – ѝризна ѝаа.

Тој ѝ се наведе в лице и луќо – како ѝаќо му – ѝроговори:

– Од сѝрав сиѝе ние и ѝројаѓаме! А ѝиѝе сиѝо нѝ ѝовелатѝ, ѝо корисѝатѝ нашиот сѝрав и ушѝе ѝовеќе нѝ сѝрашатѝ.

– Мајкаџа џажно зајачи:

– Не луџи се! Како не ќе се џлашам? Цел живоџ во сџрав сум живеела, – сеџа душа ми е обрасџена со сџрав!

Поџивко и џомеко џој рече:

– Ти џросџи ми, – инаку не може!

И си оџиде.

Три дена џ џреџереше срџеџо, џремирајќи секој џаџ, кога џаа ќе се сеџеше дека дома ќе дојдат некакви џуџи луџе, сџрашни. Тие се шџо на сина џ му до џоказале џаџоџ, џо кој шџо џој оди...

Откаде сето ова несовпаѓање? И српскиот превод од 1946 г. сосем се согласуе со оригиналот што ние го имаме. Па зар нашиот преводач си дал овдека волја на својата фантазија и решил да го поправа Горки? Ние тоа поинаку си го објаснуеме. Го отвораме хрватскиот превод на „Мајка“ од 1937 г. (изд. Хрватска наклада) и гледаме дека тој на ова место во основното се слага со македонскиот текст. Јасен е оттука фактот дека нашиот преводач не се служел со оригиналот, ами преводел од едно предратно (хрватско или некакво друго) издание на „Мајка“. Не го зел дури предвид ни новиот српски превод. Јас не можам точно да кажам зошто споменатиот превод се разликуе толку од рускиот текст. Дали е тој правен според некое старо издание на „Мајка“, корегирано после од Горки, или пак имаме тука проста измислица. Како да е, остануе вистината дека ние на македонски го немаме текстот на „Мајка“, таков како што се издава денеска во Советскиот Сојуз. Ние имаме превод базиран на некои туѓи, стари, кој знае какви преводи. Како можел тој преводач да допушти една таква мизерија? Тоа ли е чесен однос кон работата, што пред сè треба да го одликуе еден преводач? Тоа е нешто сосем обратно од чесноста. Тука имаме проста и безобразна измама. „Мајка“, книгата овенчана со таква простосрдечна џубов од работните луѓе, ни се дава во сакат вид, денеска, кога нема цензура да ја гони и сакати.

Не би вредело понатаму воопшто да се говори за овој „превод“, ако од него не можат да се поучат нашите луѓе џ особено преводачите, каков не треба да биде преводот. Ќе се запреме сега на неколку примери од познатиот го-

вор на Павла Власова пред судот (XXV глава), кој што „преводачов“ успеал страшно да го избезобрази. „Треба да изјавам – се вели во „преводот“ (стр. 289) – дека ние царот не го сметаме како единствен синцир што го стега телото на земјата...“ Само во главата на нашиот „преводач“ може царот да се пореди со синцир. Кај Горки се говори не за царот, ами за самодржавието, за царизмот што како синцир го стега телото на руската земја.

„Ние работниците, со чија што работа се создава сè – од исполинските машини до детинските играчки, ние луѓе лишени од право да се бориме за своето човечко достоинство, секој се грижи и може да не направи орадије за постигнуење на своите цели, ние сега сакаме итн.“ Зар ова плеткање треба да биде мошниот говор на Павла? Тука не може да се фати едно конче на мислата. А сето тоа „преводачот“ го постигнал само со испуштањето на помошниот глагол, кој што во руски не се употребуе, но кај нас без него не бидуе: „Ние, работниците, сме луѓе, со чија работа се создава сè – од гигантските машини, до детинските играчки – ние сме луѓе...“ итн.

„Ние сме револуционери и ќе бидеме сè дотогаш, додека постои приватната сопственост, додека едни само заповедуат, а други само работат. Ние сме против друштвото, чии што интереси вие ги браните, непримирливи непријатели негови и ваши, и меѓу нас е невозможно мир додека ние не победиме“ (стр. 290). И овдека имаме пример за додавање и испуштање. Точниот превод на тоа место би гласел: „Ние сме револуционери и ќе бидеме тоа сè дотогаш, додека едни – само заповедуат, други – само работат. Ние сме против општеството, што интересите негови вам ви е наредено да ги браните, сме непримирни непријатели негови и ваши...“ итн.

И само два реда подолу: „Таа сопственост, натрупана и заштитена, на која што ѝ жртвуат милиони поробени луѓе; таа сила што им дава власт над нас, произвикуе меѓу нив непријателски караници, ги руши физички и морално“. Како е изменета смислата на Горкиевата реченица, нека се види пак од нејниот адекватен превод: „Истата таа сопственост, што трупјќи и чувајќи ја тие жртвуат милиони луѓе поробени од нив, истата таа сила што им

дава власт над нас, произвикуе меѓу нив непријателски триења, ги руши физички и морално“.

На стр. 291: „вие сте ги изарчиле веќе сите аргументи што би биле во состојание да ве заштитат од проникнуењето на историската нужност“, место: „вие ги изарчивте веќе сите аргументи што би можеле да ве заштитат од натисокот на историската правда (справедливост)“. Убава би била таа историска нужност што си проникнуе!

И на крајот (прескакаме многу работи) како круна: „до таква степен изгубиле свест за сознание на своето човечко достоинство“ (!) Со други зборови, изгубиле свест за свеста, или сознание за сознанието на своето човечко достоинство. Така нашиот „преводач“ – калапар го завршуе со бесмислица осакатениот говор на Павла, во слатко претчувствие дека веќе близу е крајот на романот, близу е желаната цел, пара да падне.

Бидејќи „преводот“ на „Мајка“ предлага интересна збирка од погрешно разбрани руски зборови и изрази, ние ќе приведеме извесен број такви примери овдека. Се работи за такви зборови што звучат како некои наши или приближно на некои наши, но значат нешто друго. Една од основните опасности, кога се преводи од славјанските јазици, се состои имено во тоа. Даваме овдека извесен број примери за поука на другите преводачи.

На стр. 11 читаме: а штом ги прочете некаде ги праќаше, наспрема руското: а прочитав, куда-то прятал. Да, ама **пратал** значи **криел**, а не праќал. Стр. 12: Ништо, Паша, ете така јас!, наспрема руското: Ничего, Паша, ето я так! На руски **ето** не значи **ете** ами **тоа**. На стр. 25: Долго ли ќе мрзне на студот?, наспрема: Долго ли простудитсья?, што значи: Зар многу треба та да настинеш? На стр. 56: – Сам иде!... Меѓутоа, во рускиот жаргон **сам** тука значи нешто сосем друго: стопан, мајстор: Стопанот иде... На стр. 63: „и тој ви се клања“, место „ве поздравуе“, што значи тој руски израз. На стр. 65 „а на слобода нашиот брат за тоа нема време“ и на стр. 67: „Чест на нашиот брат!“ За никаков наш брат тука не стануе збор, ами просто „преводачот“ не знаел дека тој израз тука на руски значи просто: **ние**: „ние за тоа немаме време“, „чест ни се дава“. На стр. 67: „високиот и кривиот работник“ – висок е ама крив не е, зашто на руски **кривой** значи **ќор**. Особено интересна

ситуација создал „преводачот“ со неразбирањето на овој збор на стр. 143: „тој беше крив и, за да ја види, силно ја сврти главата“. Што е крив кривиот да ја врти главата како кор, кога има две очи! На стр. 79 зборот **правда**, што на руски значи **вистина**, е „преведен“ со **правда**. Така и на други места. И зборот **минута** на полно места е оставен, иако треба да се преведе со **миг**, **момент** – па излегуе, некој да останал неколку минути таму, каде што всушност се задржал само неколку мига! На стр. 136 се добива ваков куриозен случај: „Тие (збор е за сенките на облаците) меко лазеа по улицата и по покривите на куќите, ги обвиваа луѓето и како да ја чистеа слободата бришејќи ги калта и правот од сидовите и покривите...“ Како ја чистеле сенките од облаците слободата, и тоа „бришејќи ги калта и правот од сидовите и покривите“, може да ни стане јасно само ако знаеме дека на руски **слобода** значи **предградие**. Ете какви акробации на мозокот можел да направи „преводачот“. На стр. 159: „умре од офтика зад граница пред две години“ – место „умре од офтика во странство (во туѓина) пред две години“: „за границей“ значи „во туѓина“. На стр. 163–166 се споменуат на неколку места „дупките од пианото“ („лесно удри по дупките со левата рака“), што би требало да значи клавиши. Дали тука имаме некоја своеобразна печатна грешка или пак „преводачот“ верно изнашол на пианото некои дупки за удирање, не можеме да кажеме. На стр. 180 зборот **досада** е оставен така, иако на руски значи бес, гнев, а не досада (скука). На стр. 206 „На улицата помисли за Људмила и се сети за нејзините скапи солзи“; остана само да знаеме колку пари се продаваат тие солзи. Рускиот израз „скупые слезы“ се преводи на наш јазик „ретки солзи“, „здржани солзи“. Да го завршиме овој преглед со еден пример што сведочи за чувството на „преводачот“ за уметнички израз. На страна 306 се говори за мајката, што изморена од денот на судењето на Павла, легнуе да спие: „Ја изгаси ламбата, легна во студената постела, трпки и минаа под јорганот и бргу заспа како топ...“ Руското: „уснула крепким сном“ овој „преводач“ го превел својски со „заспа како топ“.

Толку во однос на поредбата со рускиот текст на „Мајка“. Ни остануе уште да укажеме на некои потешки гревови спрема нашиот јазик – зашто никако не можеме да

преминуеме така преку нив – па да го направиме нашиот печален биланс.

Пред сè да се запреме на речникот. Иако кај нас веќе одамна е разјаснето прашањето за турцизмите во нашиот литературен јазик, „преводачов“ не да не се старал да го ограничи нивниот број, ами напротив покажал необична пристрасност кон нив. Еве некои примери од таа негова колекција: демек, кандисам, шаширдисана, гајле, не ми е по кејфот, гибам, сабајле, и: утринта сабајле, не му се бендисуе и др. Освен тоа употребуе ред зборои не наши, таму каде што имаме во нашиот јазик за нив убава замена. Зошто на пр. место **збор** секаде вика **дума!** Или (да дадеме само еден неполен список) зар се наши овие зборои и изрази псувна, да се опита, разрошавена коса, бој (м. тепање), не приличаше, мрсотија, зевна, испакнати очи, му пружи рака, длановите, шепти, свали ја шапката, катерица, му костуе скапо, печката е накладена, мутрата, веќе е десет часа, испсува, упрек, за ручекот (срп. за ручком), поносени фустани, нахален, погребението, збивање, гаделичкање итн. Не е разбрана и употребата на зборот **бузи** место **усни**, на формата цигаре-цигариња (денеска кога општо се вели цигара-цигари), употребата на зборот **момок** во значење на млад човек (кога знаеме дека момок кај нас значи слуга).

Преводот на „Мајка“ претставуе полна небрежност и во однос на правилата од нашиот правопис, што во никој случај не може да се опрости. Таа небрежност се огледа веќе во фактот што буквата **ќ** се предава ту со **ќ** ту со **кј**. Зборот **леб** се пишуе кој знае зошто насекаде со **х**. Но имаме покрај тоа работи што задираат во самите форми установени од правописот. Така место – ете во заповедниот начин имаме наставка – ите (Видите, мили, видите! – стр. 22). Неправилно се употребуат падежните форми од личните заменки: **на тебе** м. **тебе**, **на нас** м. **нам**, **на неа** м. **нејзе**, **на вас**, м. **вам**: На тебе тоа не ти треба; На неа, видите, и ја здроби главата нејзиниот маж итн. во нашиот литературен јазик имаме тука форми синтетични, а не образуени со помошта на предлог. Првиот услов за тој што сака да преводи е да го научи добро правописот на литературниот јазик.

Непознавањето на нашиот јазик, немањето чувство за него, се огледа во многу случаи кога се руши правилниот строеж на нашата реченица. Така во овој тип временски реченици: Кога се соберат сите, е тогаш гостите не... (20); Кога фрлиш поглед на целата земја, кога видиш колку многу сме ние – работниците... итн., уште многу такви примери. Свршениот глагол во ваква конструкција не може да стои без спомошната глаголска форма **ќе**. Значи, македонски ќе гласи: Кога ќе се соберат сите... Кога ќе фрлиш поглед... кога ќе видиш и сл.

На крајот ќе укажеме уште на ред погрешни примери за употребата на одреденото и неопределеното минато време. Работата е таму што рускиот јазик има само едно минато време, па при преводот на наш јазик треба добро да се пази како во кој случај да го предадеме тоа време, т.е. дали како одредено или неопределено. „Преводачот“ на „Мајка“, сосем природно и во овој поглед не си дал мака. Еве еден пример за тоа, од стр. 124. „И во него имаше нешто што ја потсеќаше на нејзиниот маж. И тој ги покажуел забите, ги мрдал рацете, ги запрегнуел ракавите, и во него имаше исто таква нетрпелива злоба, туку нема“. Нема веќе да обраќаме внимание на сите неточности. За секого што македонскиот јазик му е мајчин, јасно е дека не може вака да се зборуе за извесна работа од минатото, а да се меша безразборно одреденото и неопределеното време. А во преводот на „Мајка“ ние наоѓаме ред такви места, често цели страници, каде што тоа е сторено. Нема да ги цитираме тие места, доста ќе биде да укажеме каде се наоѓаат: стр. 5, 8, 23, 26, 29, 37, 113, 141, 152, 153, 164.

Од целиот овој материал заклучокот одамна сам се налагаше: преводот на „Мајка“ е типичен по својата неопределеност, гасеничарски превод.

2. „ТАРАС БУЉБА“ ОД Н. ГОГОЉ

Пречекуејќи ги во двор своите два сина, што по долго време му се враќаат од киевската семинарија, стариот Тарас Буљба (според нашиот превод) извикнуе – „Какви долги кожувчиња сте облекле! Вакви кожувчиња уште немало на светов!“ Толку долги биле тие кожувчиња што човек ако потрча малку „ќе се сопне во полите“ и „ќе се пласне на земја“ (стр. 3 од нашиот превод).

На стр. 17 читаме како се држел Остап Буљбович, кога ќе го накажеле во семинаријата да му удрат дваесетина суровици: „Безгрижно си ја соблекуеше мантијата и легнуеше на душемето, сосем не мислејќи да моли за прочка“.

Малку понатаму се раскажуе за одењето на козаците во Сеч. Ноќе спијат во широката степа: „Тие лежеа секој на своето палто. Ноќните ѕвезди гледаа право на нив“ (стр. 21).

А на стр. 37 се говори за козаци „со искинати палтишта“, што одвај откинале од рацете на непријателот.

Сите овие четири места од преводот на „Гарас Буљба“, вака наредени не се поврзуат меѓу себе со ништо особено, ако не знаеме дека во оригиналот и на кожувчињата, и на мантијата, и на палтото, и на палтиштата им одговара еден збор „свитки“. Се разбира, голема разлика има меѓу кожувче, мантија и палто: та ако Остап Буљбович завраќал мантија кога го ѓвталe, тогаш не можел да се врати кај татка си во долго кожувче нити можел да спие во степата на палто, и обратно и обратно.

Го изнесуеме во почетокот овој мал, ама не малку карактеристичен факт, зашто тој ни говори за небрежност, што – кога се работи за превод – е работа најопасна.

Уште два вакви ситни примери добро ќе го карактеризираат преводачевиот потстап кон работата. На стр. 31 и 32 се споменуе некаков восочен печат што го носи козачкиот судија. По оригиналот установуеме дека судијата го носел воениот печат, печатот на козачката војска (войсковая печать). Еве го и другиот пример: на стр. 43 се говори за мала „селска црква“ каде што козаците се молат пред да тргнат во поход. Во оригиналот се говори тука за „деревянная“ црква, што не значи селска, ами напосто дрвена. Јасно е, особено од првиот пример, дека грешка можело да стане тука само по таа причина што погледот на преводачот си се слизгал многу лежерно по текстот. Само едно **й** не го забележил преводачот, па му испаднало восковая печать, а отаде ништо полесно за него отколку, да го преведе тоа со восочен печат. Во вториот случај зборот „деревянная“ тој го сврзал не со „дрво“ (дрво), ами со „деревня“ (село), та пак се добила таква нелепост, што

во Сеч – во козачкиот лагер на некој днепровски остров – се нашла и селска црква (значи дека тука имало и село).

Добиваме веќе доста јасни указанија како за внимателноста што ја полагал преводачот при работата над преводот, така и за големата брзина (експедитивност) на таа работа. За да не се мисли дека ние правиме заклучок само на некои случајни грешки, овдека ќе приведеме малку подолг список, не претендирајќи сепак на исцрпност.

Зборот „меды“ е преведен и на 5 и на 34 страна со „вино“, место со „медовина“ (напиток од мед). Кој што пиел медовина, таа најомилена пијачка на нашите славјански предеди, особено ќе се зачуди како можел преводачот да ја замени со вино.

На стр. 5 читаме за „народните пословици и песни што не се пејат веќе во Украина од брадести старци-слепци под акомпанимент на тивко свецкање на гусла“. Се добило нешто многу чудно од музичка гледна точка: народните пословици се пееле под акомпанимент на гусла што тихо свецка. Ние знаеме оти сабја свецка, свецка решето, ама да свецкала и гуслата – тоа не се чуло. Работата е таму што кај Гогоља се зборуе на ова место за сосем друг инструмент „бандура“, исто како и за народни „думы“ (песни), а не пословици.

На стр. 8 се споменуе за некакви „мали гратчиња полни со кучкарници и ловџиници“. Можеме да знаеме што е кучкарница – место каде што се држат многу кучиња. Но непостижимо ни е значењето на зборот ловџиница (прилега на ракицилница) – зашто сигурно ловџиниците не ги држеле на синџир и под катанец. Гогољ зборуе за гратчиња полни „псарями и ловчими“, а тоа не се многу кучкарници ниту ловџиници, ами биле специални лица при феудалните господари – псари (луѓе што се грижеле за кучињата) и ловџии, исто како што имало тогаш и соколари, крагујари и др.

На стр. 9 зборот „охочекомонные“ се преведуе со „доброволци – коњици“. Ова „коњици“ е додадено пак поради брзото слизгање на преводачот низ текстот зашто нему му си видело „конные“ место „комонные“. На истата страница, малку подолу, се соопштуе како во Запорожјето, меѓу козаците „рускиот карактер добил... моштен, широк размав и јака организација“. Треба уште

да дознаеме во какви организациони форми се остварил рускиот карактер. Во оригиналот имаме место тоа, дека рускиот карактер добил тука „дюжую наружность“ т.е. силен надворешен израз. И уште два реда подолу, во описот на стариот јуначина Тарас преводачот ни кажуе како тој бил „создаден за бојна врева“ (кај Гогоља: бранная тревога). Ништо помалку, со овој израз Буљба е предаден како некој обичен викач.

По сличен начин настрадал и помалиот син на Буљба – Андреј. На стр. 19 кај што се дава неговиот опис, преводачот ни го претставуе како „доста убав“. Ама за Гогоља тој бил нешто повеќе – „очень хорош собою“ – многу убав. Од овој произволен превод ликот на Андреја, разбира се, настрадал многу. Зашто не е сè едно дали читателот понатаму ќе си го замислуе него како убав или како многу убав човек. Љубимата на Андреја е наречена во преводот „убавата Полјакина“ (стр. 18), а Гогољ ја вика неа прекрасна. Така преводачот ги лишил двајцата млади од нивната вистинска убавина, од она што ќе стане и причина за нивната трагедија.

На стр. 22 Тарас Буљба вика: „Гледајте дечиња, ене онаму трча на коњ Татарин!“ За нас е неразбирливо како може да се трча на коњ. Во оригиналот стои: „скачет татарин“, што ние го преведуеме со: бодина Татарин. Уште на едно место настрадал преводачот со коњите. Наредбата „сидись всякий на коня“ ние можеме да ја преведеме со: „сите на коњи!“ Преводачот меѓутоа си го превел буквално: „Седнете секој на коњ“ (98). Кај нас седнуат на столчце пред порта, а на коњ се качуат.

На стр. 23 се говори за „дваесет и пет ковачници“, покриени со ледина и вкопани в земја“, а на 24 за „куќички покриени со ледина или по татарски со кечиња“. И ова не можеме да го сфатиме. Знаеме што е ледина и што се кечиња, но не – да можело со ледина и со кечиња куќи да се покриваат. Зборот „дерн“ значи овдека „базје“ (срп. бусење), а „войлок“ – некој вид шајак, што значи дека преводот би гласел: „куќички прокриени со базје или по татарски со шајак“. На истата 24 стр. се вели: „и Фома, намигуејќи со око без да брза му тураше по една голема чаша ракија на секого што се запираше пред него“. На руски таа реченица гласи: „и Фома с подбитым глазом ме-

рјал без смету кајдому пристававшему по огромнейшей кружке“, што значи: „и Фома со набиеното око, му тураше без мерка на секого што ќе се придружеше по една огромна чаша“. Со други зборои, не можел сиромажот Фома да намигне, бидејќи окото арно му било замижано. За другите недостатоци во преводот на горната реченица и да не говориме, зашто секој може да ги види. Само едната таа реченица е достаточо уверлива илустрација за квалитетот на работата од преводачот.

За него „ѓопаки и тропаци“ (украински народни ора) се „викови и тропача“ (стр. 25).

На стр. 30 се говори за риболов. Козаците извлекуеле „цели тони риба“. Со овој израз е преведено руското „богатые тони“. Во рускиот јазик „тоня“ (мн. тони) никако не значи тона, ами мрежа еднаш фрлена во вода за риба фаќање. Изразот „богатые тони“ би се превел со „полни мрежи“. И во овој случај ние го имаме тоа што го знаеме веќе од преводот на „Мајка“ – поведување по тоа што некој руски збор звуково не потсеќа на некој што е во наша употреба, иако по значењето е нешто сосем друго.

Од стр. 47 ќе го приведеме текстот: „на сите им нанесуеш удари, без да ги слушат нанесените“. Глаголот „слышать“ значи слушам, но и сеќавам. Кога ќе те удрат со сабја, пред сè тоа ќе го сетиш – а на увото му се паѓа тука мала ролја.

На стр. 9 се споменуваат „ждрепците, што протестираа поради своите врзани нозе“. Добро е уште што преводачот не рекол барем дека ждрепците вложиле протест поради своите врзани нозе. Кај Гогоља е тука употребена форма од глаголот „негодуам“. А секој знае со какво значење се употребуе кај нас „протестирам“.

На стр. 67 зборот „часть“ (дел, удел, судбина) е преведен со „чаша“, та место горчлива судбина се добило горчлива чаша (израз познат од Светото писмо).

На стр. 68 се говори за Андреја како се исправил „во целата своја должина“. Овој геометарски израз дошол место рускиот збор „стан“, за кој што ние имаме убаво соодветство во зборот „става“ – „ја исправи сета своја става“.

За да не се губиме повеќе во набројавање на вакви подробности што сами по себе веќе арно го карактеризираат преводот, ќе преминеме преку другите случаи, и на крајот ќе се запреме уште само на следниот. На стр. 89 преводачот вели дека козаците „кемерите и учкурите од потурите ги полнеле со чисти дукати“. Знаејќи што е учкур, нам ни стануе навистина чудно како можело да се полни тој со дукати. Учкурот сам по себе си има сосем друга служба. Мистеријата се објаснуе наполно кога ќе видиме дека во оригиналот се говори за кемери „у штан-ных очкуров“, т.е. што биле врзани со учкурите.

Сега ќе преминеме на некои примери со специална стилска обоеност. Во познатиот дијалог меѓу Андреја и Полјакината, во нашиот превод му се вложени на Андреја вакви зборои: „Дај ми најневозможна задача, каква што само има на светов, – јас со трчање ќе ја извршам“! Зборот задача си ја носи со себе онаа обоеност што ја има денеска во нашиот речник. Андреј ни говори не како витез од пред неколку века, ами како наш фронтонец. Кај Гогоља друг збор е употребен тука, со постаринско звучење – „служба“, и тоа е оној вистински израз што можел да излезе од устата на Андреја. Дека нашиот преводач ниту ја забележил таа важна стилска нианса во „Тарас Буљба“, ниту пак полагал грижа за такво осенчување на една постара епоха низ самиот јазик, нам ни покажуат и други примери, особено оние каде што место славјански зборои употребил некои интернационални, што допрва во ново време навлегуат кај нас. Така на стр. 6 се говори дека Тарас Буљба го викнал „целиот персонал од полкот“ (во оригиналот: „полковой чин“), божем е тоа персонал на некој ресторант. На стр. 8 „судорожно“ (грчевито) е преведено конвулзивно. На стр. 10 „холопи“ со лакеи, место да се речело слуги или дури измеќари (зашто на ова место зборот е употребен погрдно). Така исто: „прихотливост“ со претенциозност (18), „промежутки“ со интервали (26), „ветренные желания“ се ветерничави капризи (42) и др.

Овие примери не се исцрпуат сами со себе си. Тие се само симптом на основно погрешен однос од преводачот спрема јазикот во „Тарас Буљба“. Тој јазик има една нианса на архаичност, преку која што Гогољ сакал да ја разбуди атмосферата на она преминато време кога Буљба

водел војска и се борел за слободната украинска земја. Не само со внимателниот подбор на збороите ја постига Гогољ таа обоеност, ами во прв ред со специалната конструкција на својата реченица, што се движи напред со ритмот на руската народна скаска и песна. „Тарас Буљба“ е поема, напишана вистина во неврзана реч – но што бара од преводачот исти потход каков што се има при преводeњето на поезијата. Како да се предаде широката музика на тоа дело? Ете едно прашање што со особена сила – повеќе одошто во некои други случаи – се поставуе пред онега што ќе се зафати со преводот.

Сето пак тоа го чини преводeњето на „Тарас Буљба“ тешка и одговорна работа. Полесно е да се постигне архаична нианса на зборот во јазици што имаат своја долга непрекината книжевна традиција, каков што е и рускиот. Кај нас е таа задача далеку потрудна. Ние треба тука да прибегнеме до изразните сретства што ни ги дава нашата народна песна и приказна. За постигањето пак на музикален тек на фразата се бара внатрешен усет на преводачот за уметнички израз. Секое книжевно дело си има свој основен патос. Да се долови тој е прв услов за да се пристапи кон добар превод. Но дали воопшто тие прашања постоеле за преводачот на „Тарас Буљба“? Нема зошто да се колебаме во одговорот.

Ние досега цитиравме од преводот главно пократки работи. За прецизноста на тој превод може да даде веднаш претстава ова место: „Новодојдениот се јавуеше само пред главатарот, што се викаше кошевој, а тој обично ќе го поздравеше со „здрав да си ми!“ и ќе му поставеше ред прашања: – Е, што, веруеш ли во Христа? – Веруам, – одговараше новодојдениот. – Веруеш ли во света Тројца? – Веруам. – Одиш ли во црква? – Одам. – Е, ајде, прекрсти се!“ (28).

Што е тука испуштено, што е додадено, а што е испремешано ќе се види од овој наш превод на истото место:

„Дојдениот ќе му се јавеше само на кошевојот, кој што обично ќе му рече: „Здравствуј, во Христа веруеш? – Веруам – одговараше дојдениот. – И во света Троица веруеш? – Веруам! – И во црква одиш? – Одам. – Ајде, прекрсти се!“.

Овдека би обрнале внимание особено на тоа што – покрај испуштаниците и додаваниците – преводачот успеал да го забави страшно темпото на разговорот и во исто време да ги раскине репликите една од друга. Сврзникот и во почетокот на секоја од нив преводачот го испуштал. Со употребата на и внесол една непотребна укоченост, тука каде што треба сè брзо, за миг да се сврши.

Со неразбирање една од основните карактеристики на стилот од Гогоља во „Тарас Буљба“, се среќаваме во самиот почеток на романот, веднаш во вториот пасус: „Тарас Буљба со тие зборои ги дочека своите двајца синови...“ Тука покрај другото е променет редот на збороите, кој што спрема оригиналот би бил ваков: „Со тие зборои ги пречека стариот Буљба двата свои сина...“ Не случајно Гогољ се служи со инверзија, и не случајно нашиот преводач не разбира зошто тоа е така, та насекаде му го поправа збороредот на Гогоља. Еве уште еден пример меѓу многуте: „Брадестиот се полакоми за пљачка... Брадестиот не усети како му дојде одзади црвенокосиот знаменосец, што беше еднаш веќе свален од него од седлото и за спомен добил добар удар. Знаменосецот замавна со сета сила и го удри со сабјата по превиеениот врат. Пљачката на козакот не му беше на арно: отскокна мошната глава и обезглавениот труп падна и ја изроси далеку околу земјата“ (81). Кај Гогоља имаме сосем поинаков строј на збороите, што дава, разбира се, и сосем подруга емоционална боја: „И се полакоми за пљачка Брадестиот... И не сети Брадестиот, како налетна на него одзади црвеноносиот знаменосец, што веќе два пати беше кутнат од него од седло и што доби арен удар за спомен. Замавна тој со сета сила и го удри со сабјата по наведениот врат. Не за добро го помами пљачката козакот: отскокна силната глава, и падна обезглавениот труп, далеку наоколу ја пороси земјата“.

Ете од овие примери, што можат колку сакате да се умножат, се гледа јасно по каков начин преводачот го таманел поетското во „Тарас Буљба“. На секаде тој си спроведуел една своја схема на реченицата, онаа што уште од основната школа ја учиме како најобична и „најправилна“: прво иде подметот па после прирокот со додаточите. Место емоционално-заситено, широко раскажуење, тој

дава само некакви суви логички формули, со кои што се сопштуе што станало и како станало, со една безразличност во гласот.

Нема да попуштиме пред искушението да приведуеме сега уште вакви примери. Работата е наполно јасна. Се чини дека на својот преводач му поставуеме бесцелно барање, кога сакаме од него да ја сетиме музиката на „Тарас Буљба“ и оној колорит на епохата. Најуверливо сведочи за тоа колку воопшто преводачот ја сетил таа епоха фактот што тој изнашол од некаде во „Тарас Буљба“ оти – во времја оно имало митралези. „Запорошците пламено се фрлија на насипот, но ги сретнаа со силен митралески огон“ – вели преводачот (стр. 47). На друго место: „Штом само се потргнаа козаците и од насипот загрмеа митралезите“ (79). И на трето место: „поставените таму митралези загрмеа во казачките купови“ (82). По таков начин преводачот успеал да ја модернизира војната кон 15-16 век – кога уште се дупчеле со копја и со пратци ги полнеле пушките – успеал и тоа само со толку мала работа: зборот „картеч“, „картечен оган“ го разбрал како митралез, митралески оган. Тука му помогнало познавањето на бугарскиот јазик, каде што се вика за митралез картечница (руски – пулемет). Така е кога е човек многу образован.

Сето ова го карактеризира ликот на еден преводач штеточина. Но зошто ќе го караме со лоши зборови. Нашиот преглед на преводите го пишуваме со цел кај другите што ќе се фатат за таква работа да се разбуди поголемо чувство на одговорност.

3. „Раскази“ од А. П. Чехов

*Многo уж их нийче развадосы
Чехов*

Книшката „Раскази“ од А. П. Чехов е преведена од Круме Кепески, познат веќе кај нас со својата граматика на македонскиот јазик. Земајќи ја в раце, ние имавме чувство на поголема увереност, дека баш поради тоа ќе најдеме во неа солидно работен превод. Поготово што книшката е многу мала, содржи сосема три кратки раска-

зи (Хамелеон, Смртта на еден чиновник, Човек во футрола), и има сосема 33 странички текст. Преводачот можел тоа, како што велíme – со мерак да го изработи. Толку поголема беше нашата изненада, кога на тие 33 мали страници изброавме најмалку 80 големи грешки. И преводот на Кепески ги покажува сите оние карактеристики – на неодговорност, на небрежност – што можевме добро да ги запознаеме од првите две наши статии.

Како работел преводачот, ќе ни открие добро овој пример. На стр. 6 ја наоѓаме реченицава: „Понекогаш такво куче сум видел во неговиот двор“. Кај Чехова тоа гласи: „Намедни в дворе у него такую видел“. Јасно е одовде дека преводачот не знаел што значи зборот „намедни“, но исто така е јасно дека го мрзело да го отвори речникот и да го побара зборот. Полесно му се видело да се послужи со здравиот разум, и да каже нешто, по тамина, па ако погоди погодено. Но ете не погодил. „Намедни“ не значи „понекогаш“, ами значи „некни, дниве“. Та горната реченица би гласела: „Некни кај него во двор видов едно такво (куче)“.

Само трошка подолу руското „намеднись приехал“ е преведено со „дојде овие дни“. Во овој случај преводачот излегол посредкајлија: погодил.

Кога вака установивме дека преводачот се раководел овдека повеќе од инстинктот одошто од познавањето, сега ќе ни остане само една многу лесна – но и многу досадна за онега што пишува – работа: да покажеме дека случајов не е осамотен. Ќе направиме некаков подбор меѓу оние седум-осумдесет грешки.

Да се преведува Чехов не е лесно, поради тој факт, што кај него имаме жив разговорен јазик, непрекинат, прошарен со ред типично руски изрази што не можат да се преведат буквално. Треба преводачот да се домислува, да бара во својот јазик такви изрази што би одговарале на дадената ситуација. Тоа Кепески не го сторил. Тој го превел „ни с того ни с сего“ буквално, со „ни за ова ни за она“ (4). А нашински соодветниот израз гласи „за ништо“ (За ништо го удри и сл.). Текстот: „Как отштрафуют его, мерзавна, так он узнает у меня, что значит собака и прочий бродачий скот! я ему покажу кузькину мать!...“ е преведен со: „Како да го глобам гадниот човек-мрза та да разбере

од мене што значи куче и друго животно кое се скита! Јас ќе го научам, ќе му дам да разбере!...“ Овдека врие од неточности. Зборот „мерзавец“ (гнаса, скот) е преведен со „човек-мрза“, по онаа позната слабост да се сврзува еден руски збор со наш што приближно звучи, а што може да има сосем друго значење. Но во случајов тоа е најмалото. Пред сè целата прва реченица е погрешно разбрана. Еве како би гласела таа: „Кога ќе го глобат, скотот, тогаш тој ќе разбере што значи куче и секакви лишки!“ (со последниов израз го предаваме „прочий бродячий скот“ што буквално значи „други животни—скитници“). Втората реченица е слободно сочинета од преводачот. Тој не го разбрал рускиот израз „показать кузькину мать“, па фатил да го предава описно, со два израза, од кои што вториот: „ќе му дам да разбере“ воопшто не е народен македонски. Соодветство на горниот руски израз ние наоѓаме во нашето: „ќе си го најде татка си!“.

На истата стр. 5 – „Врешь, кривой!“ К го превел со „Лажаш, кривчо!“ место „к’орче“.

На стр. 7 наоѓаме неколку вакви бисери. Изразот „долго ли испортить“ е преведен со „треба ли долго да го касне“, а пак значи: „зар многу треба да се расипи“. Изразот „таких у нас отродясь не бывало!“ е преведен со „ние немаме такви изроди“, а пак значи: „такви ние никогаш не сме имале“. К. го разбрал „отродясь“ како „изроди“. Но тоа е: „од памтивека“, „откако знаеме за себе си“. Нешто особено од граматичката гледна точка се добило во следниов случај: „Нашиот е љубител само на сибирски ртки. Братот негов е љуб...“. Што му значи сега ова љуб...? Кај Чехова ова место гласи: „Наш не охотник до борзых. Брат ихний охоч...“ Пред се нејасно ни е откаде нашол преводачот овдека сибирски ртки. Втората реченица пак дава пример за слабо познавање на руската граматика. Преводачот сфатил дека зборот „охоч“ со три точки зад него е скратен, па затоа и тој го скратил зборот „љубител“. Меѓутоа во рускиот јазик, „охоч“ си е целосна форма, т.н. кратка придавска форма, што се употребува во именскиот прирок, та немало зошто преводачот од „љубител“ да прави љуб...

На стр. 8 – „Собачонка ничего себе“ е преведено со „Кученцето ништо не е криво“, а треба „Арно си е кученцето“.

На стр. 11 стои: „Јас му се извинуев, а тој некако чудно ме гледаше... А и само еднаш зборуев“. Точниот превод би гласел: „Јас му се извинуев, а тој, некако чудно... А и немаше кога да му зборувам“.

На стр. 16, меѓу неколку грешки, ќе ја одбележиме само следната: „И лицето изгледаше како да му беше во футрола така да тој цело време го криеше во подигнатата јака“. На руски реченицата гласи: „и лицо, казалось, тоже было в чехле, так как он все время прятал его в поднятый воротник“. Изразот „так как“ не значи „така да“, ами значи „бидејќи, зашто, пошто“. Како што разбрал К. на целата реченица и се изменила смислата. Треба да биде: „и лицето исто, како да му беше во футрола, зашто тој постојано го криеше во подигнатата јака“.

На стр. 19 стои: „нашите учители се сите луѓе кои што мислат, многу се редовни“ спрема руското: „наши учителя народ все мыслящий, глубоко порядочный“ не можеме да го преведеме со „редовен“ и ако „порядок“ значи ред, ами „чесен, солиден“. Па и она „луѓе кои што мислат“ не е најдобро. Поточно би одговарало „луѓе разбудени, свесни“.

На стр. 20 „одинокий чоковек“ (самотен човек) е преведено со „единствен човек“.

На стр. 21 „тяжелое чувство“ е преведено со „кисело расположение“. А неколку реда подолу ја наоѓаме реченицата: „Да, за малку не се ожени, тоа не е ни чудно“. Во оригиналот: „Да, едва не женился, как то ни странно“. Тоа значи: „Да за малку не се ожени, колку и да е за чудење“. Во преводот на К. овдека на реченицава и се дава сосем спротивна смисла отколку што има таа во оригиналот. Уште неколку реда подолу – та и Омир по некогаш дремел! – ќе го сретнеме овој куриозен случај: „Ќе каже нешто и ќе го залее со гласно смеење: ха-ха-ха!“ Во оригиналот: „Чуть что, так и зальется голисистым смехом: „ха-ха-ха!“ Така испаднало кај нашиот преводач, што зборот може да се залее со смеа како мрсен залаг со винце. А пак смислата на горната реченица еве каква е: „Малку нешто, туку ќе се засркне од силна смеа: ха-ха-ха!“

На стр. 23: „Ништо толку не се работи кај нас во провинцијата од здодеачка, колку не нужното, бесмисленото“. Во оригиналот „Чего только не делается у нас в провинции от скуки, сколько ненужного, вздорного!“ Значи: „што не се прави кај нас во провинцијата од досада, колку нешто ненужно, бесмислено!“.

Прескакаме ред работи, дури да дојдеме на стр. 34. Таму се говори за „широка селска улица со нејзините завои“. Во оригиналот на местото од „завои“ стои „избы“ (селски куќи). Како станало од куќа – завој, за нас е завиено со плашт на темница. Тоа е тајна на преводачот.

Не знаеме дали на читателот не му се здодеа од ова набројавање на вакви примери, ама нам ни е веќе доста. Затоа оној остаток до осумдесет ќе го оставиме на страна. И вака е јасно дека пак имаме пред себе еден од наполно неодговорните преводи. На крајот би сакале да објасниме зошто за мото на оваа статија ги зедовме збороите на Чехова: „Много уж их нынче развелось“. Не е тоа случајно, а е во тесна врска со преводот на К. Кепески. Кај него оваа реченица е преведена вака: „Многумина денеска се разоставија“. Сосем погрешно разбрано. Не се говори тука за оставање на мажи и жени. Збороите на Чехова значат нешто сосем друго: „Многу денеска се накотија!“

Да, се накотија денеска кај нас многу вакви преводачи...

4.

ЗА УПОТРЕБАТА НА РЕЛАТИВНИТЕ ЗАМЕНКИ

Има извесни синтактични прашања што за првпат, или барем за првпат со таква острина, изникнуваат од нашата литературна практика, стоејќи во врска со многу поголемото разгранување на реченицата во писмениот јазик отколку во народните говори. Случајот е таков особено со релативните реченици. Додека во секидневниот говор при онаа карактеристична концизност на истражувањето, поретко ќе се чуе состав од главна и потчинета релативна реченица, – во литературниот јазик тој начин станува далеку пораспространет. Од друга страна секидневниот говор на народот се ограничува само на одредени типови, модели на релативните реченици, а во литературниот јазик работата се покажува тука многу поусложнета: се добива поголема разновидност на врските од релативната реченица со главната, како и со другите потчинети реченици во дадениот склоп. Сето тоа породува прашања специфични за литературниот јазик што им се налагаат на луѓето при пишувањето и бараат определен одговор. Така и прашањето за релативните реченици се поставува кај нас најчесто под вид на прашањето – „дали *кој* или *кој што*?“ Се работи во прв ред, значи, за формата на самата релативна замена, но земено како целокупност тоа прашање се сврзува со ваков или инаков поглед кон оформувањето на релативните реченици, и тоа од синтактична и стилистичка гледна точка. Во таа целокупност најправилно е да се бара и неговото решение.

Пред да мидам на излагањето како ни се претставува прашањето за употребата на релативните заменици во нашиот литературен јазик, и како треба тоа да се реши, сметам за потребно да ја опишам во најкратки црти состојбата на нашите народни говори во овој поглед. Тоа е нужно, зашто и покрај специфичностите на литературни-

от јазик, во народниот говор треба да бараме пред сè опора и указание во кој правец да се движи овде јазичното творештво, т.е. што му одговара на духот на македонскиот јазик.

Во сите наши говори заменката што ја сврзува релативната реченица со главната во најголем број случаи се јавува во формата *шӣо*, заедничка за сите родови и броеви. Нејзината употреба во таа служба толку доминира што некои испитувачи на одделни македонски говори ја сметаат дури за исклучива во нив. И добрите запишувачи на нашите народни приказни, како на пример Марко Цепенков, ѝ даваат израз на таа особеност во нашиот јазик.

За пример цитирам неколку релативни реченици, земени од приказната за Силјана Штркот што ја запишал Марко Цепенков:

Синко бре, чедо бре, Силјане, остај се, бре чедо, од лошиот ајлазлак, *шӣо* си го фатил; остај се од тие лоши другари, *шӣо* не се домаќинска челад... веруј, синко, оти секој син и ќерка *шӣо* не слушале татко и мајка, големо наказание од Бога добиле“.

„Утре, дај Боже здравје, одење в град и назад нема да се вратам од овие тешки лакрдии, *шӣо* ми ги рече стариот...“

„Имало во старо време некојси старец, *шӣо* бил како светец на оваа земја... Еднаш беше ги скарал неколку деца *шӣо* биле собрание онде на крај селоно под едно дрво јаворово... Тогај беше проколнал старецот сиот народ *шӣо* се наоѓал во нашата земја... На трите години од помеѓу гробот на старецот зовреа два извора, *шӣо* се и ден денеска. И навистина, Силјане, клетвата од старецот, *шӣо* ги колна предедојни, ни се исполни...“

Ако ги анализираме овие примери, ќе забележиме дека тие се од два вида. Прво, имаме таков случај кога релативната заменка врши функција на подмет во реченицата и следствено се наоѓа во номинатив: Веруј, синко, оти секој син и ќерка, *шӣо* не слушале татко и мајка, големо наказание од Бога добиле“. (Во српски превод оваа реченица би можела да гласи: „Веруј, сине, да су сваки син и ћерка, *који* нису били послушни...“) Второ, имаме таков случај кога релативната заменка се наоѓа во служ-

ба на предмет во реченицата: „нема да се вратам од овие тешки лакрдии, *шћѝо* ми ги рече стариот...“ (Во српски превод: „нећу да се вратим због ових тешких речи, *које* ми је стари рекао...“). Како што се гледа, во овој втор случај се јавува и личната заменска форма во акузатив, наполно како кога се работи за предмет членски одреден. Тоа значи дека целоста: *шћѝо љи* рече одговара во таа смисла наполно на целоста: *лакрдиишћѝе љи рече*.

Но употребата на заменката *шћѝо* во нашиот народен јазик не се ограничува само на споменатиот случај кога се работи за подмет или предмет во релативната реченица. Заменката *шћѝо* ја проширува својата употреба и на сите други падежни односи. Така велíme: „Еве го човекот *шћѝо* му рековме да дојде“. (На српски: „Ево човека *коме* смо рекли да дође“). Се работи значи, за заменување со *шћѝо* на една дативна форма. Ние можеме да се искажеме и поинаку: „Еве го човекот *на коџо шћѝо* (или *на кој шћѝо*) му рековме да дојде“: но очевидно е дека овој начин отстапува по убавина и стегнатост пред горниот. Исто така обичен случај е во нашиот народен јазик да се јавува *шћѝо* на местото од инструменталната форма на релативната заменка: „Како се вика човекот *шћѝо* се шеташе со него вчера?“ (Српски: „Како се зове човек са *којим* си се јуче шетао?“). Инаку би можеле и ние да кажеме: „Како се вика човекот со *коџо шћѝо* (или со *кој шћѝо*) шеташе вчера?“.

За ваквото распространување на заменката *шћѝо* можеме да најдеме доста примери и кај запишувачите на нашите народни приказни. Овдека ќе дадам само еден таков пример, земен од зборникот на приказните на Шапкарев стр. 224: „Овчарот, *шћѝо* беа му и дале децата да и фрлит в планина, не и фрлил“. Во случајот *шћѝо* ја заменува дативната форма: *на коџо шћѝо*, *на кој шћѝо*.

Во заклучок треба да одговориме на прашањето – каква појава имаме пред себе? Имаме појава, карактеристична за нашиот јазик, да се засилува до голема степен употребата на формата *шћѝо* за сметка на другите форми од релативните заменки. Таа појава стои во потполна согласност со општата тенденција во развитокот на нашиот јазик – да се рушат синтетичните падежни форми. Заменувањето на формите како *коџо шћѝо* и *кому шћѝо* со *шћѝо* означува елиминирање на извесни граматички зна-

чења што се содржат во тие форми, како припадноста кон одреден род, број и падеж; сè се сведува на релативното значење, содржано во формата *што*, додека одредбите на родот, бројот и падежот ја зема на себе соодветната форма од личната заменка, определувајќи ја така поблиску функцијата на *што* како на дел од реченицата (сп.: што *ти* рече, што *му* рече, што шеташе со *него* итн.). Формите на личните заменки ја играат тука, во смисла на изразување извесен падежен однос, истата онаа улога што и при членуваните именки во т.н. удвоен датив или акузатив (човекот *го* виде: на човекот *му* рече).

Така стои прашањето со употребата на заменката *што*, објаснето во најкрупни црти. За нас е од практична вредност заклучокот дека во нашиот јазик во релативно значење основна е употребата на таа форма. Тенденцијата за нејзиното обопштување е јасно изразена, па тој факт мораме да го имаме во прв ред пред очи и кога станува збор за употребата на релативните заменки во нашиот литературен јазик.

Освен непроменливата форма *што* во нашите народни говори живеат и други релативни заменски форми, иако со далеку поограничена употреба. Тоа се формите: *кој што*, *која што*, *кое што*, *кои што* (во западните говори), и *којшо*, *којашо*, *коешо*, *коишо* (во источните говори). Нивната обична употреба е заправо со предлозите (на пр.: *на којшо што*, *со која што*), каде – како што видовме – можат во некои случаи да се заменуваат со *што*, но исто така се јавуваат и во употребата без предлог. Еве за тоа примери од приказните на Шапкарев: „Една црвеникава ѕвезда... *којашчо* угревјат пред полношт, ја викает Губи-карван“ (изд. Пловдив 1885, с. 11). Или: „Месечната болест, *којашчо* ја викает: прифашчање“ (пак таму, стр. 13).

Вака е во нашите народни говори. Наспоредната употреба на *што* и *кој што* во нив нè поставува пред прашањето за разграничување на нивната употреба во литературниот јазик. Уште еднаш наспоменувам дека сето тоа треба да се сфаќа во целокупноста со оние нови, специфични одлики на литературниот стил, наспрема говорниот народен јазик.

Сега преминувам веќе на самото тоа прашање.

Треба веднаш да се констатира дека денеска, особено во нашиот печат, а и во другите наши изданија, не се употребуваат формите на релативните заменки во духот на македонскиот јазик. Ние видовме дека нашиот народен јазик ја претпоставува употребата на заменката *што*. Во нашиот печат пак се забележува сосем спротивна, и со ништо неоправдана тенденција за обопштување на формите *кој што*, *која што* и сл. Ке видиме од каде произлегува таа тенденција, но пред тоа ќе цитираме некои примери што ова го илустрираат.

Следните реченици се земени само од една статија во в. „Нова Македонија“:

„... искрените напори *кои што* југословенската влада ги чинеше...“

„Основната внатрешна сила на Балканот, *која што* ги создаде тие услови, беше нашата Народна револуција“.

„... федералните држави, *кои што* се наоѓаат во составот на Демократска Федеративна Југославија...“

„... треба да дадеме еден таков сојуз *кој што* нашите маси ќе го сфатат како нов чекор кон обединувањето“.

„На преговорите *кои што* се продолжени во јануари 1945 година...“

„Димитров беше оној *кој што* со својот авторитет во знатна мера успеваше да ги отстранува противјугословенските стремежи на некои бугарски раководители...“

„... споразуми *кои што* го расчистија патот на потполното зближување...“

„... зборовите *кои што* Димитров ги рече...“

„... тој не е парче хартија *кое што* ветар може да го донесе...“

Овдека дадов само неколку примери од таа статија, а такви има во неа уште, и некои од нив, како особено карактеристични, ќе ги приведам подолу.

Веќе на прв поглед се забележува дека во сите тие случаи формите од заменката *кој што* стојат на такво место, каде – според јасно изразените факти во нашиот јазик – може и би требало да стои заменката *што*. Така би се рекло: „Основната внатрешна сила на Балканот, *што* ги создаде тие услови, беше нашата Народна револуција“.

По тој начин се добива поубав, за нашиот јазичен усет, исказ. А пак безразборното форсирање на погломазните заменски форми *кој штио* и сл. се базира на механичкото подражавање на српскохрватскиот и бугарскиот јазик, каде што во нормална употреба ги имаме релативните заменки: *који, која, које*, односно: *койшо, којшо, коешо*. Особено при секидневното преведување на весникарски статии станува тоа механичко пренесување. Тоа нема оправдание во фактот што видовме и во нашиот народен јазик, во случаи слични на горните, може да се чуе *кој штио* и сл. важното е дека тоа не е типично за нашиот јазик, а ние треба да се раководиме од типичното во него. Во сите тие случаи се работи за употреба на релативната замена во функција на подмет во реченицата, а тоа е услов карактеристичен за употребата на *штио*.

Неодржимоста на употребата на *кој штио* и сл. во таквите случаи ќе се сети особено јасно од секого во такви реченични склопови, каде што има повеќе релативни реченици една по друга, на повторувањето на удвоените заменски форми создава од стилска гледна точка неубав впечаток. За таков пример го земаме следниот текст од споменатата статија: „Ние знаеме дека во тој поглед има уште тешкотии, *кои штио* треба да се совладаат. Има не малку отворени и скриени непријатели *кои штио* не го сакаат напредокот на нова Југославија и на нова Бугарија, *кои штио* не сакаат да бидат слободни, независни и силни, *кои штио* се крајно незадоволни со нивното зближување и искрено цврсто пријателство“ („Нова Македонија“, 13 декември 1949 година). Се разбира дека стилски многу постегнат израз би се постигнал тука да беше употребена само формата *штио*.

Не помалку изразит е и овој пример пак од „Нова Македонија“: „... запознавајќи се... со клеветничката изјава *штио* си ја дал..., а *која штио* содржи гнасни лаги, клевети против нашата земја, со *која штио* ти ги порекнуваш твоите зборови *кои штио* нам лично ни ги упатуваше, - со гнасење ја отфрламе онаа твоја изјава“ („Нова Македонија“, 22 ноември 1949 година). Оваа реченица, и инаку стилски недоволно издржана, уште повеќе станува таква имено со цела верига на форми од *кој штио*. Тука се губи секаква плавност и музикалност на фразата, на слухот

му се налага едно постојано повторување, „којштокање“ – да се изразиме така. Мислам дека од овие примери се изјаснува карактерот на прашањата што го разгледуваме и како на едно прашање од голема важност за стилистиката на нашиот литературен јазик.

Со дадените примери сметам дека доволно се илустрира грешката што се чини со обопштувањето на формите како *кој штио* и сл. и во оние случаи каде, во функција на подмет и предмет во релативната реченица, во нашиот јазик обично се употребува заменката *штио*. Таква погрешна тенденција се забележува особено во в. „Нова Македонија“. Но имаме и друга појава, изразена повеќе во други наши весници, кога *штио* во споменатата функција се заменува со *кој, која, кое, кои*. Еве примери за тоа:

„... младите буржоазии, *кои* се стараа да најдат докази за своите завојувачки стремежи“.

„... некои селски играорни групи *кои* не сакаа да се јават на фестивалите со изворни народни ора и носии“.

„... процес, *кој* има свој специфичен развиток“ . („Културен живот“, 11 октомври 1949.)

И во однос на ваквите форми, во оваа употреба, прашањето може да се реши единствено во смисла во каква што се решава кога станува збор за формите: *кој штио* и сл. Тоа значи дека и тука треба да се употребува заменката *штио*.

Тоа и се налага како прв заклучок од досегашното наше излагање во случаите кога релативната замена има во реченицата функција на подмет или предмет, или просто речено – кога иде без предлог, таа треба во нашиот јазик да се употребува во формата *штио*. Но ова треба да се прошири и понатака: да се искористуваат во нашиот литературен јазик многу повеќе реченици од типот на онаа: „Овчарот, што беа му и дале децата...“ – т. е. каде со *штио* се заменуваат состави од предлогот и заменката, *кој штио*. Поради тоа горниот заклучок, проширен и искажан во едно практично правило, би гласел: треба да се употребува *штио* секаде каде што е тоа можно. Иако дадено во една ваква општа форма тоа правило сепак не станува бесмислено: знаејќи го, ние секогаш ќе се допрашуваме до својот усет за мајчиниот јазик, и нема – што особено

станува при преведувањето, – да се поведуваме механички по синтаксата на другите јужнословенски јазици. За некои огради од тоа правило ќе стане збор понатаму.

Дотука разгледавме една точка од прашањето. Нешто друго се јавува кога не се работи за употребата на релативната замена во служба на подмет или предмет во реченицата, т.е. тогаш кога таа иде со предлози. Ние видовме погоре дека и во такви случаи во нашиот народен јазик проникнува употребата на заменката *што*. Но не насекаде е тоа можно да се спроведе. Најчесто дури, при онаа голема развиеност на реченицата во литературниот јазик, тоа не може да се спроведе. Во таквите случаи во нашата литературна практика се изразуваат два начина: или употребата на формите *кој што*, *која што*, итн., или пак употребата на пократките форми *кој*, *која* итн. – со соодветните предлози. Тука веднаш се јавува прашањето за распределбата на тие форми, за тоа на кои од нив треба да им се даде предност.

Бидејќи разгранувањето на релативната реченица во овој правец е една појава што го одделува писмениот јазик од нашите народни говори, бидејќи во последниве е многу поограничена употребата на такви релативни реченици, тука сме на еден терен специфичен за литературниот јазик, па и решавањето на горното прашање треба да се сообразува со специфичните потреби на стилот и синтаксата на литературниот јазик.

Мислам дека ќе биде наполно уверливо за секого, особено пак за оние што пишуваат и што се грижат за својот стил, оти тоа прашање не може да се реши во полза на подолгите форми како *кој што* итн. Нашата досегашна литературна практика, опитот наш, нè учи да им дадеме предност тука на формите: *кој*, *која*, *ко*, *кои*.

Која е основната причина, содржана во нашиот јазичен опит, да предлагаме такво решение? Таа причина е од стилски карактер. Со земањето формите како *кој што*, при честата употреба на такви реченици во литературниот јазик кај што релативната замена се јавува во состав со предлог, се стигнува пак до она познато натрупување на *кој што* – потсилено уште и со ред други случаи, кога *што* се јавува како знак за релативно значење, на пример во: *кај што*, *како што*, *само што*, *колку што*, *каков*

шћо и др. По таков начин идеме до неминовната потреба, ако сакаме да изградиме навистина музикална фраза во нашиот литературен јазик, да се ослободиме, каде што е можно, од елементот *шћо* во таквите состави. Каде што е можно, тоа значи – каде што со изоставањето на тој елемент не би се загубило релативното значење на составот. А таков случај имаме токму при овие релативни заменки што ги разгледуваме, и тоа е изразено веќе во нашата литературна практика.

За да го појаснам кажаното, ќе приведам еден цитат од К. Мисирков, каде што употребата на релативните заменки е распределена токму по оној принцип што овдека се застапува:

„Тија сет нај главните возразуајн’а, *шчо* очекуам од мнозина од мојите сонародници. Ми се чинит, оти они не сет праи и ете зашчо: Во ноата книга се зборуат, вистина, и за отцепуајн’е и за сојединуајн’е, но за отцепуајн’е од тије, *шчо* сме веќе отцепени и *со који* никој пат не к’е ни позволат да се сојединиме, а за сојединуајн’е се тије, *со који* сме морално задолжени да се сојединиме, и *со који* сојединејн’ето јет възможно“.

И така: покрај употребата на *шћо* (*шчо*) во познатите случаи, овдека иде со предлог формата *кои* (*који*): *со који*. Ако се обидеме да ја замениме во горните случаи таа форма со: *кои шћо*, веднаш ќе сетиме колку губи реченицата од стилска гледна точка.

Кога го споменаваме веќе Мисиркова, треба да кажеме дека прашањето за употребата на релативните заменки не е кај него доследно решено. Но дека тоа прашање стоело веќе пред него како прашање на нашиот литературен стил, тоа се потврдува недвосмислено од оние колебања кај него во изборот на различните форми. А тоа поставување на прашањето е за нас во случајот најважното. Би било воопшто интересно, во една специјална работа да се проследи подробно употребата на релативните заменки како кај Мисиркова, така и кај другите наши писатели.

Да се вратиме сега пак на јазикот во денешниот наш печат. Место да ја забележиме во него правилната тенденција за отклонување на елементот *шћо* од извесни состави каде што е тоа можно без да се губи нивното релативно значење, ние гледаме нешто сосем спротивно: по

аналогиија на честата употреба на *кој штио* и сл. се внесува елементот *штио* и во состави каде што не одговара. Еве таков пример од цитираната веќе статија од в. „Нова Македонија“.

„Во време *кога штио* нова Бугарија туку што се раѓаше, *кога штио* пред бугарскиот народ и новата народна власт стоеја многубројни меѓународни и внатрешно политички тешкотии, раководството на нашата држава стапи во преговори со бугарските раководители околу воспоставувањето на федерација, која што посебно за бугарскиот народ би претставувала најдобра можност за совладување на сите тешкотии во кои што тогаш се наоѓаше“ („Нова Македонија“, 13 декември 1949).

Употребата на елементот *штио* во составот *кога штио* е овдека сосем погрешна. Ако би ги примениле на оваа реченица уште и оние заклучоци до кои идеме во поглед на употребата на релативните заменки во нашиот литературен јазик, и ако внесеме уште две-три поправки во неа, таа би гласела вака:

„Во времето кога нова Бугарија тукушто се раѓаше, кога пред бугарскиот народ и новата народна власт стоеја многубројни меѓународни и внатрешнополитички тешкотии, раководството на нашата држава стапи во преговори со бугарските раководители за воспоставување федерација, што посебно за бугарскиот народ би претставувала најдобра можност да се надвијат сите тешкотии во кои тогаш се наоѓаше“.

Од кажаното можеше да се види во што се состои прашањето за употребата на едни или други форми од релативните заменки во конструкција со предлог и во која смисла се решава тоа прашање во согласност со опитот од нашата досегашна јазична практика.

Ако сакаме да дадеме резиме на изложеното, ќе речеме: 1. Во служба на подмет и предмет во релативната реченица треба да се употребува формата *штио*; и 2. Во конструкции со предлог треба да се форсира употребата на формите: *кој, која, кое, кои* (таму каде што не е можна конструкција со *штио*).

Но идејќи до овие основни заклучоци, сметам дека би било погрешно, пак од гледна точка на изградувањето

литературен стил, да ги сфатиме нив како некакви догми од кои нема и не може да има отстапување. Напротив, не треба да се оди кон такво круто поставување на „сеофатни“ правила. Се работи овдека за сфаќањето и формулирањето основните развојни тенденции на нашиот литературен јазик во еден одреден пункт. Во двете горни правила е формулирано, значи, токму тоа – основното. Инаку, до вистински сестран и правилен суд ќе дојдеме ако речеме дека и во случајот каде што му даваме предност на *шӣо*, и во случајот каде што му даваме предност на *кој* итн. можат да дојдат – само во поограничена мерка и со конкретно одредена стилска задача – и другите форми на релативните заменки.

Следниот пример ќе ни објасни на што мислам.

Во „Нова Македонија“ од 8 декември 1949 година читаме ваква реченица: „Нашиот нов социјалистички човек сè повеќе прави хероизми *кои шӣо* можат да се сретнат само во земја *која шӣо* така моќно чекори во социјализам, *како шӣо* е нашава земја...“ Расправавме погоре за ваквите реченици. Несомнено таа би гласела многу подобро во ваков вид: „Нашиот нов социјалистички човек сè повеќе прави херојски дела *шӣо* можат да се сретнат само во земја *која* така моќно чекори во социјализам, *како шӣо* е нашава земја...“ Овој пример треба да покаже дека во извесни случаи, за стилско разнообразие на фразата, на местото од *шӣо* во неговата обична употреба, може добро да дојде и форма од заменката *кој*, а по принцип истото може да важи, само при друг некој конкретен случај, и за заменката *кој шӣо* итн. барем мене ми се чини дека во горната реченица формата *која*, меѓу двете *шӣо* од составите: *шӣо можай̄* и *како шӣо*, придонесува за такво разнообразие и поголема музикална плавност на фразата. На такви и слични случаи се однесува оградата дека правилата што ги формулиравме не треба да се сфатат како догми. Да подвлечеме уште еднаш дека истото се однесува и на употребата од *кој шӣо* и сл. во конструкции со предлог.¹ Освен тоа треба да не ги губиме од предвид овдека и случаите кога не бидува да се упо-

¹ Кон ова додаваме една забелешка правописна: ни се чини дека треба по сè да се усвои слеаното пишување на тие форми, т.е. *којшӣо*, *којаш̄ӣо*, *коишӣо*. За тоа постојат сите разлози.

треби формата *што*, ако во одредениот реченичен состав би било недоволно јасно на кој збор заправо се однесува таа форма. На пример: „Ние не видовме во тоа прикриена работа од непријателот кој оди кон ликвидирањето на нашите придобивки“. Ако би се употребило тука само *што*, би имало извесна нејасност дали тоа се однесува на непријателот или на неговата прикриена работа. На овие специфичности – кога се работи, значи, за извесна потреба да се укаже на кој меѓу повеќе зборови во главната реченица, различни по род, број и сл., се однесува заменката – како и на извесни специфичности при употребата нејзина кога се однесува на имиња, нема овдека повеќе да се запираме. Но укажувајќи на тоа, истовремено укажуваме на потребата да се разработат и тие подробности. Сепак тоа нема во нешто да ја измени таа слика што ја претставивме во горните заклучоци, и – наспоменуваме – не би требало никако да послужи за база на една тенденција да се ограничува употребата на *што* без некаква посебна причина.

На крајот пак ја истакнуваме нашата раководна мисла. Кон прашањето за употребата на релативните замени кај нас треба да се пристапува од гледна точка на целокупноста на таа појава што засега во синтаксата и стилистиката на нашиот литературен јазик, покажувајќи извесни специфичности наспрема состојбата во народните говори. Така поставено прашањето не доведува до согледување на основното што треба да се форсира при одредени услови во литературниот јазик, но во истото време не претпазува од шаблонско упростување на работите. И каде што луѓе без жив усет за јазикот, што мислат дека јазикот е запечатен во строги норми во граматиките, гледаат неустановеност, брзајќи да обопштат во сите случаи една форма, ние гледаме богатство на јазикот што придонесува за неговото поголемо стилско нијансирање.

5. ПРЕДЛОГОТ *В, ВО*

Само овој предлог иде во нашиот литературен јазик со две форми: *в, во*. Тие форми, обете, произлегле од некогашното *въ*. Диференцијацијата се извршила зависно од фонетските услови што доведувале или до изјаснувањето на *ъ* во *о* или до неговото губење. На пример: *въ ѿѣмѣ* > во *ѿмѣ*, *въ зѣми* > *в зѣми*. Таква диференцијација не настанала само кај овој предлог. И од *сѣ* се добило при истите услови *с, со*; туку денеска во нашиот јазик се употребува само едната од тие форми: *со* (во извесни народни говори со удвојување станало: *сос*; другите разновидности овде не нè интересираат).

Па зошто тогаш да се зачуваат двете форми добиени од *въ*? Зошто и овдека не се обопштила формата *во*, како што таму *со*? Одговорот се состои во следното: *в* и *во*, две разновидности настанати по чисто гласовни причини, се зачувале една покрај друга бидејќи јазикот ги разграничил нивните служби, смисловно ги противставил. И така, отпрвин чисто фонетското, механичкото разделување (*въ* > *в, во*) било искористено за едно внатрешно, смисловно разделување, од какво имала потреба мислата. Така се дошло до тоа та, на пример, *в ѿоле* да не значи сосем исто што и *во ѿоле*. Секоја од овие две форми, *в* и *во*, внесува своја одредена нијанса во значењето на изразот. Имаме пред себе многу убав пример како се искористиле за јазичното творештво фонетските разновидности на еден првобитно единствен јазичен елемент¹.

Прашањето за употребата на формите *в* и *во*, интересно од чисто лингвистичко гледиште, има за нас и не

¹ И до денеска во рускиот јазик се употребуваат само како фонетски разновидности формите *в, во* (*в городе, во сне*) т. е. без да бидат смисловно противставени. Истото важи и за предлогот *с, са* во српскохрватскиот јазик.

помала практична важност. Работата е тука, што во ред наши народни говори наместо нив се употребува предлогот *у* (*у њоле* и сл.), една форма што исто така произлегла од некогашното *ѿ* по силата на поинаков гласовен развиток. Припадниците на тие говори треба да го придобиваат усетот каде се употребува *ва* каде *во*, па затоа е нужно да им се дадат по можност прецизно формулирани правила. Во битното тоа беше сторено веќе во нашиот Правопис (в. стр. 13), но останува уште доста работи да се доуточнат. Како посебно пак се јавува денеска прашањето за употребата на *в* и *во* во поезијата. Сето тоа ја предизвикува потребата од еден ваков напис.

ПРЕДЛОГОТ *В*, *ВО* ПРЕД ОДДЕЛНИ ИМЕНКИ

Кога стои тој предлог пред одделна именка, употребата на неговите форми *в* и *во* е разграничена по следниот начин:

1. Формата *в* се употребува пред нечленувани именки, до колку тие не почнуваат со *в*, *ф* или до колку не се потенцира во нив особено значењето на средина каде што станува нешто, противставена на некоја друга средина: *в раце*, *в њоле*, *в река* итн.

Примери: Велко си имал едно стапче *в р а ц е*. – Тие две пилиња и ти сам си ги видел и си ги чул, синко, *в п о л е*. (М. Цепенков) – Таа зинала и му рекла: „Влези ми *в усѣа*“ (К. Шапкарев).

2. Формата *во* се употребува пред нечленувана именка, ако се сака, средината означувана со таа именка особено да се истакне, во противност на некоја друга средина. На пример: Јас *во река* сум се капел, а *во море* не. – Ако е нашиот писател роден *в о г р а д*, тогаш тој не чул вистински точен српски јазик; ако е роден *во село*, тој во своето детство дошол в град... (Одбрани четива за III клас гимназија, стр. 53, во превод на една одломка од Вук Караџиќ).

Важно е да се спомене дека акцентот во сите овие случаи паѓа на именката, а не на предлогот: *во ре́ка*, *во мо́ре*, *во г̀ра́д*, *во се́ло*.

Во соодносот на изразите со *в*, односно *во*, пред нечленувана именка, се забележува она старо разликување меѓу акузатив и локатив со предлогот *въ*. Во српскохрватскиот јазик таа разлика се чува и до денеска: *Живим у ѓраду* наспрема *Идем у ѓрад*. На ова токму му одговараат изразите од реченицата што горе ја цитиравме: *роден во ѓрад* наспрема *дошол во ѓрад*. Без да изјаснуваме до колку ова разликување (пренесено по губењето на падежните наставки врз двете форми од предлогот) е денеска строго зачувано, ќе дадеме само уште неколку примери што покажуваат дека се употребува *в* зад глаголи што означуваат движење накај нешто: *Силјан уште во темни зори ја сїрашиџи в ѓрад*. – *Ѓаолоџи си се фрлил в река* (Цепенков). – *Влези ми в усџа*. – *Влеџла од одаа в одаа* (Шапкарев). – *В одајче се џровре* висок и слаб граѓанец. – *Храната и оружјето ги однесе в шїџаб* (В. Малески). – *Јас и во Америка сум џаџал в заџвор*. – *ме однесоа в камион* (К. Чашуле). – *ме извлече за коса в овор*. – *ме џракааџи в меана*. – *одам в џланина*. – *џо исфрлиџа в кујна* (Одбрани четива).

Но затоа пак овие примери покажуваат дека нема во таа смисла денеска строга разграниченост: За вас друго чаре нема, пријателе, освен *џа седџиџе в дуџки скриени*. – Сите глувци *в дуџки сїџоаџи* и мачорот го гледаат како се свеќава. – *Сїџкоџел џаолот в шїџе* (Цепенков).

Ова прашање заслужува подробна анализа. Но ние во интерес на прегледноста на излагањето го оставаме за друг пат, исто како и извесни подробности за употребата на *в*, *во*.

3. Особено место зафаќаат именките што почнуваат со *в* или *ф*. Пред нив никогаш не може да стои формата *в*, независно дали тие именки, кога се нечленувани, потпаѓаат под случајот разгледуван горе во т. 1 или пак во т. 2. Тоа значи дека не може да се рече, на пример: *в вода*, *в фурна* и сл. овдека е пресуден еден фактор чисто фонетски – природата на почетната согласка кај именката. Но нели и при таквите именки се јавува потребата да бидат формално диференцирани изразите во кои тие означуваат средина логички особено истакната, од изразите каде што случајот не е таков? Се разбира дека таква потреба се јавува. И сега е многу интересно какво решение на-

шол тука јазикот. Бидејќи не можел да се послужи веќе со противставувањето на формите *в* и *во*, тој се послужил со едно друго средство за истата цел – со акцентот. И така, на пример, *во* изразите: *во вода, во вир, во вар и сл.; во фурни, во филџан* и сл. – ако паѓа акцентот на предлогот, ќе го имаме случајот изнесен горе под т. 1; и обратно – ако паѓа акцентот на именката, тогаш средината, што таа ја означува, се истакнува особено наспрема некоја друга средина (на пример: Тој падна *во вир*, а не *во вар*). Ова е еден од јарките случаи што покажуваат каква улога во диференцирањето на значењето на зборовите може да има нашиот акцент.

Пред имињата на места и географски објекти, а исто така и на држави, ако тие имиња почнуваат со *в*, *ф*, се разбира дека пак ќе стои само *во*: *во Велес, во Варош, во Вардар, во Фарши, во Франција* и сл. Што се однесува до местото на акцентот во ваквите изрази, обично тој паѓа на името. Треба да се подвлече дека акцентот не игра овдека некоја улога за диференцирање на значењето, бидејќи самите имиња одредуваат една единствена средина. Затоа е можно, на пример, по прилепскиот изговор да се акцентира: *во Велес* и *во Велес* (поретко), без разлика во значењето. Инаку во прилепскиот говор обично: *во Варош*. Овие подробности бараат свое посебно објаснение што нема директна врска со нашата тема, затоа во нив не ќе навлегуваме. Важното е дека во литературниот јазик треба да се установи тука еден единствен изговор – со акцент на името.

4. Досега стануваше збор за нечленуваните именки. Кога е пак именката членувана, тогаш пред неа стои секогаш *во*, а не *в*: *во рекаџа, во полеџо, во градоџ* итн. На пример: „... јас бев *во шишеџо*“, му рекол Гаолот. – Пред десет саатот пошол *во одајаџа*, кај што беше скриен умрениот. – *Во бунароџ* имало една врата отворена (М. Цепенков).

5. Посебно треба да се задржиме на употребата на *в*, *во* при имињата на дните од неделата. Тука се работи пак за извесни диференцијации во значењето, против кои кај нас често се грешат. Три случаја овдека се разликуваат, и нив ќе ги претставиме со изразите: *во средаџа, в среда* и *во среда*.

При првиот случај, кога стои формата *во* пред членуваното име на денот, се означува дека тој ден е минат. Така: Едната конференција ја одржавме *во средата*, а другата *во саботата*. Се зборува, како што покажува и глаголот, за денови минати. Обично при тоа се мисли на деновите од минатата недела, но може во одредена ситуација да се имаат на ум и денови од подалечното минато. Еве еден пример за тоа: *Двете деца се родија лани во првата недела од јануари: едношто во средата, другошто во саботата*.

При вториот случај, кога стои формата *в* пред нечленуваното име на денот, се означува првиот таков ден што иде. Изразот *в среда*, може да се објасни описно по следниот начин: *во оваа среда ишшо иде*. Затоа, ако ја земеме пак за пример реченицата што веќе ја цитиравме, ќе треба во овој случај глаголот да дојде во идно време: *Едната конференција ќе ја одржиме в среда, а другата в сабота*².

При третиот случај (*во среда*) се означува дека нешто обично станува во еден одреден ден до неделата: Ние конференции *одржиме во среда и во сабота*, а не *во недела и во петок*. Се разбира дека исто така ќе се рече: Тој дојде *во петок*, не *во сабота* (сп. горе т. 2).

Од сето ова можеме да видиме дека јазикот ги искористил овдека разновидностите *в*, *во* за целите на уште една смисловна диференција, при која се работи за временско одредување на еден ден. Противставувањето нивно овдека се врши во друга смисла, а со тоа се придава уште еден белег што го разликува по вредност нашиот предлог *в*, *во* од соодветните предлози во другите словенски јазици.

6. Како стои прашањето за употребата на *в* и *во* при имиња на места? Горе тоа го засегнавме, зборувајќи само за имињата како Велес, Варош и сл. (в. т. 3).

Во овој случај имаме извесни специфичности, на кои сега ќе укажеме. Пред сè, треба да го забележиме тој ин-

² Посебен случај, од фонетска гледна точка, претставува овдека вторник, бидејќи почнува со *в*: в вторник може да се изговори кај нас само со едно *в*. Затоа е овдека подобро предлогот и воопшто да не се пишува. Така би било: Едната конференција ќе ја одржиме вторник, а другата в среда.

тересен факт дека во нашите западни говори, при имињата на места сосем е обично испуштањето на предлогот *в*, *во*. Така може често да се чуе: *Кај одиш?* – *Скојје!*; *Кај беше?* – *Бев Скојје!*³ Но овој начин не се употребува во литературниот јазик и затоа на него нема повеќе да се задржуваме.

Бидејќи имињата на места се сами по себе доволно одредени како ознаки на една средина, немало потреба да се изразува тоа со противставување на двете форми *в* и *во*. Отаде и произлегува недоволната разграниченост во употребата на тие форми пред такви имиња. Би можело да се мисли дека изразите како: *Одам в град* (Не: *Одам во град*), наспрема: *Живеам во град* (Не: *Живеам в град*), би укажувале како се распределуваат во тие случаи двете форми од предлогот. Туку примерите што ќе ги цитираме натаму покажуваат дека чувството за тоа разликување е веќе до голема степен заматено кога се работи за имињата на места.⁴

Едно нешто е сепак сигурно спрема нашиот јазичен усет: дека формата *во*, а не *в*, се употребува во случаите како: *живеам во Биџола*. – *Сега сум во Биџола*. – *Во Биџола има гимназија* итн. Тоа значи дека како правило за нашиот литературен јазик можеме да поставиме оти кога се зборува за нешто што станувало или бидува во самото место, тогаш пред името на местото стои предлогот *во*. Еве за тоа уште примери: најпрочуениот човек *во Пресија*. – да ги уреди сите мачоти *во Кичево*. – присуството на Горче *во Кичево* (В. Малески). – Ќе се видиме *во Биџола*. – Јас сум слушал *во Америка* оти некаде имало луѓе што јадат човешко месо (К. Чашуле). – А, во кој град? Да... *Во Лајпциг*. – лежеше *во Биџола*. – решението на конгресот *во Смилево*. – *Во Сараево* стравот беше толку голем... – Почна револуција *во Турција*. – денешниот државен ред *во Србија* (Сите овие примери се земени од книгата „Одбрани четива за III клас“).

³ Во една песна во Зборникот на Миладиновци (стр. 3) стои: Та ми ја отишла дури *град Биџоља*; а малку подолу веќе со *в*: И си ја однесе Димо *в град Биџоља*.

⁴ Истото важи и за имињата на краишта и држави, па затоа подолу даваме наедно примери и за нив.

Во другиот случај, при глагол што покажува движење накај тоа место, можат да се употребат обете форми од предлогот – *в* и *во*: Одам *в Биџола*, *в Белџрад*; и: одам *во Биџола*, *во Белџрад*. Исто така би се рекло безразлично: Чернишевски го пратија *в Сибир*, и: *во Сибир*. Но само: Чернишевски остана многу години *во Сибир*. И овие примери, земени од извесни наши текстови, ќе го потврдат тоа што го установивме за овој случај: Ако треба да се носи нешто *в Кичево*, јас сум тука. – влегоа прв пат *во Кичево*. – требаше да се префрлиме *во Пресија* (В. Малески). – ме потераа *в Биџола*. – ти се знае патот – *во Америка* (К. Чашуле). – дошле *во Солун*. – си одлета *во село Коњари* (М. Цепенков).

ПРЕДЛОГОТ *В*, *ВО* ПРЕД СОСТАВ ОД АТРИБУТ И ИМЕНКА

1. Ако именката е одредена со прилог, број, придавска заменка – пред таков состав стои *во*: *во многу месеца*, *во повеќе градишта*, *во итри села*, *во некои дни*, *во една кука*, *во какви месеца* итн. Сосем необично искажување би било, да претпоставиме: *в многу месеца*, *в некои месеца* и сл. еве неколку примери за нормалната употреба на предлогот *во* ваквите изрази: Дошле *во Солун* и влегле *во една џемија*. – *во оваа џусџелија ќе умрам*. – Јас вас не сум ве видел ни *во некое село*, ни пак *во некој џрад*. – Силјан не можел да се начуди на луѓето, кои се и *во кое место се*. *Во дваесет и четири саати...* сите се собрале пред царот. – *во брзо време* беше научил да плете кошници (М. Цепенков).

2. Пред состав од придавка и именка, ако е придавката членувана, стои *во*: *во големата мака*, *во зајусиеното село*, *во идната недела* и сл. овдека важи истото што и кај одделните членувани именки. Други примери за ова: не си видел ни *во најсилната работна дома*. – паднала *во длабокиот бунар*. – имала и еден инат што *во целиот век* го немало (М. Цепенков). – ги впи очите *во чадливиите џреди* (В. Малески).

Ако придавката не е членувана, тогаш е пак пообична тука употребата на *во*: *во голема мака*, *во зајусиено*

село и сл., но може да се употреби и *в*: *в голема мака, в зајусиено село*. Ако е атрибутот зад именката, тогаш е уште попригодна формата *во*: *во мака голема, во село зајусиено*. Исто така, и на ваквите случаи се проширува правилото за употребата на *во*, кога една средина особено се истакнува. На пример: *Во нова куќа да живееш, не во сџара* (Никако не: *В нова куќа да живееш, не в сџара*). Од практична важност е овдека правилото дека *во* ни еден случај нема да се згреши ако се употреби формата *во*. Даваме уште неколку примери за овој случај: Силјан уште *во темни зори* ја спрашти в град. – *Имало во сџаро време* некој си старец (М. Цепенков). – Селаните живееја *во темни, чадливи куќи*. – во борбата што ќе се разгори *во најскоро време* (Одбрани четива). Примери со *в* ќе сретнат повеќе во поезијата: мајчини зборој *в разделбен час*. – пролетни мразој *в расиојени води* (Г. Ивановски).

ПРЕДЛОГОТ *ВО* ПРЕД ФОРМИТЕ ОД ЛИЧНИТЕ ЗАМЕНКИ

Пред формите од личните заменки се употребува само формата *во* (никако *в*!): *во мене, во нас, во тебе, во вас, во него, во неа, во нив*. Исто така и пред повратната замена: *во себе*.

УПОТРЕБАТА НА ПРЕДЛОГОТ *В, ВО* ВО НАШАТА ПОЕЗИЈА

Треба да констатираме дека во нашата поезија среќаваме ред случаи, кога формите од предлогот *в, во* не се употребени спрема правилата што важат во нашиот народен јазик и што погоре во основното ги формулиравме. Кај сите наши поети ќе најдеме такви отстапувања. Тоа се должи пред сè на фактот што некои од нив потекнуваат од краишта каде што не се познати формите *в, во*, па затоа и немаат вроден усет за нивната употреба. Но исто така тоа се прави и поради потребите на стихот.

При таква состојба, ние мораме да бидеме начисто дали се и до колку се овие отстапувања законити во поезијата.

Интересно е дека нив ги наоѓаме, иако поретко, и во нашата народна поезија. Целата оваа песничка, на пример, покажува нешто сосем спротивно од тоа што го зборувавме за употребата на *в* и *во* при имињата на деновите:

Заимче, лудо спаивче!
В недела, дојде од војска,
В понделник ми се посврши,
Во торник боја ми пушти,
Четворток ми се ожена,
Во петок ферман ти дојде,
Сабота коњи поткоа,
В недела ми се поготви,
В понделник да ми кинисаш.

(Миладиновци, бр. 295)

Употребата на предлогот *в*, *во* овдека е потчинета само на една законитост: на ритмичниот тек.

Зборувајќи за употребата на *в*, *во* кај нашите современи поети, ниџ немаме намера да го исцрпеме овдека сето прашање. Ке се запреме само на едно од најчестите и најкарактеристичните отстапувања: на употребата на формата *в* пред членувани именки и атрибути.

Еве за тоа два примера:

... *В ѝразниоѝ* амбар
Тага ке висне.

(Сл. Јаневски).

... *В очииѝ* наши
Ке збори нова сила.

(Г. Ивановски).

Вакви случаи можат да се забележат и во народната поезија, иако не се чести:

Сите момчиња на танец,
Моето аро *в ѝейелѝа*.
Очите му се *в бочваѝа*,
Рацете му се *в ношвиѝе*.

(Миладиновци, бр. 279).

Па каков практичен извод може да се направи од сето ова? Дали во поезијата треба да се допушти едно сосем произволно употребување на формите *в*, *во* пред членуваните именки и атрибути, зависно само од потребата на стихот? Или пак мора да се води повеќе сметка за правилата заложени во самиот јазик? Секако, би требало да застанеме на второто гледиште. Јазикот на нашата современа поезија не бидува да се оддалечува без особена причина премногу од нашата усвоена литературна норма и дури, како што е случајот овдека, да ја руши. За да не биде така, нашите поети треба да си дадат труд, па да вникнат подлабоко во сите нијанси што се сврзани со употребата на формите *в*, *во*. Примерите како: *в ѝразниоѝ амбар*, *в очѝе наши* и сл. треба да се сведат во нашата поезија на што помала мера.

6.

УШТЕ ЕДНАШ ЗА РЕЛАТИВНИТЕ ЗАМЕНКИ

Повод за оваа белешка ми дава статијата на другарот В. Иљоски „Прашањето за употребата на релативните заменки: кој што, што, кој“ (Македонски јазик, 4, с. 84-91). Другарот Иљоски искажа тука гледиште што од моето гледиште по истото прашање, изложено во бр. 1 и 2 на „Македонски јазик“, се разликува во една битна точка. Се работи за случаите кога релативната замена иде без предлог. Додека јас, сметам дека во такви случаи треба да ѝ дадеме предимство на заменката *што*, другарот В. Иљоски се искажува за речиси исклучивата употреба на формите *кој, а, е, и*.

Неговиот аргумент е следниот: заменката *што* иде и со други значења, не само со релативното, има случаи кога во пораширена реченица останува нејасно на кој збор се однесува заменката *што*, оваа нејасност би се отстранила ако се употреби заменката *кој, а, е, и*. Со сето ова и јас напoлно се согласувам и го примам. На тоа и се однесуваат зборовите од мојата статија што ги цитира и др. Иљоски: „треба да не ги губиме од предвид овдека и случаите кога не бидува да се употреби формата *што*, ако во одредениот речнички состав би било недоволно јасно на кој збор заправо се однесува таа форма...“

Па од каде почнува разликата во нашите гледишта?

Тргувајќи од горната констатација, јас предложив во *таквише* случаи, како и во извесни други кога се работи за стилско разнообразие заменката *што* да се заменува со *кој, а, е, и*. А другарот Иљоски, тргнувајќи и тој од истата констатација, ја генерализира работата и наоѓа доволен разлог да предложи – во релативна служба да се употребува само заменката *кој, а, е, и*, а заменката *што* да се ограничи во другите свои служби. Разликата е, значи,

во тоа што јас не се решувам под извесни *одделни* случаи да го подведам *основнио*, додека другарот Иљоски се застапува за една таква мерка.

Тој дава повеќе примери со цел да ја прикаже онаа нејасност што настанува од употребата на релативната заменка *шио*, и со самото тоа поголемата пригодност на формата *кој* и сл. Што се однесува до тие примери, самиот Иљоски ја испреварува евентуалната замерка „дека во поголем број примерите овде употребени се конструисани без контекст...“ Но предвидувањето на една таква замерка навистина ништо не им придонесува на некои од неговите примери. Тие пак потпаѓаат под неа. Меѓутоа, не е главното во тоа. Покрај очевидно местени примери, има и такви, а можат да се најдат и уште такви, што ќе ја посведочат веќе познатата констатација – дека во *извесни, одделни* случаи навистина не бидува да се употреби заменката *шио*. Главното е, според мене, во тоа што на такви, дали конструирани или неконструирани примери – сеедно, не би имало основа да се изведува еден толку широк заклучок – да се пренебрегне употребата на *шио* во релативна служба, иако во нашиот јазик таа употреба е најобична.

Уште нешто сепак за подбирањето, одн. конструирањето и интерпретацијата на примерите. Кај др. Иљоски (с. 88) ги наоѓаме и овие примери со коментар при нив:

„Прашај ги тие, *шио* дошле“. Тоа може да значи прашај ги дојдените, кои дошле (атрибутно) и, прашај со каква намера дошле (намерно значење). „Нека кажат учениците *шио* научиле“. Оние кои научиле, или она што научиле, релативно или декларативно, односно предметно значење.

Нема да се запирам на тоа дека на оваа интерпретација може да ѝ се приговори пак неводењето сметка за контекстот, како и за интонацијата, на која би се укажало со помошта на интерпункцијата итн. итн. нека ги земеме само истите примери, но со заменката *кои*: „Прашај ги тие, *кои* дошле. – Нека кажат учениците *кои* научиле“. Да се послужиме сега со иста онаква интерпретација каква што видовме погоре. Тогаш ќе речеме: еве нејасност од употребата на *кои*: не се знае дали се

мисли на дојдените (атрибутно) или пак тие што ќе ги прашам треба да ми кажат кој дошол (прашална реченица). Истото се однесува и на вториот пример, а веројатно вакви примери би се нашле, ако нарочно би ги барал човек, уште многу. Ако пак на тие примери им се додели особена доказна сила, тогаш ќе дојде во прашање и употребата на релативната замена *кој, а, е*, ќе се дојде, значи, до печалниот резултат дека во нашиот јазик покрај толку форми од релативните замени ниедна не ни служи арно.

Другарот Иљоски, пак изведувајќи заклучок од некои единични примери, зборува (на стр. 90) за концизноста, „особено важна и нужна во стихот“, што би била нарушена ако не се употребат формите *кој, а, е, и*. Но што ни говорат следните стихови:

Кој ја сипе, кој ја роси
таја слана што покоси
по нивјето пшениците...

(Рацин, Селска мака)

Ако тука место *шио* би го употребиле *која*, ќе ја расипеме песната. Ова го приведувам за уште еден пример дека не бидува да се оди веднаш од единечното кон обопштување. Колку за нашата поезија, народната исто како и уметничката, досега барем во нив речиси исклучиво се употребува заменката *шио*.

На крајот од својата статија другарот Иљоски правилно забележува дека предлаганото од него обопштување на формата *кој, а, е*, и ќе најде „во извесна мера на отпор во нашиот јазичен усет, таа форма има звучење на нешто во извесна мера диспаратно, ново, туѓо, во јазичката конструкција“. Тој исто така правилно констатира дека и една нова јазичка форма, „ако е нужна и витална, ќе создаде и нова навика во јазичкиот усет...“ Сето тоа е така. Само во конкретните случаи јас не гледам никаква *необходност* во тоа да се истисне *шио* од релативната своја служба, и на секаде да се замени со *кој, а, е, и*. Јас таа *необходност* ја гледам само во однос на извесни одделни случаи, кога *шио* заправо или не може да се употреби или

најмалку – не е добро да се употреби. Меѓутоа јас не гледам нужност, на пример, изразите: тој што дојде вчера, детето што беше овде, жената што ја видовме итн. – да ги заменуваме со: тој кој дојде вчера, детето кое беше овде, жената која ја видовме итн. нашиот јазичен усет не само што нема да ја признае нужноста на таа замена, ами веројатно ќе најде дека со неа не се постига нити поголема јасност, нити концизност, нити звучност и сл. Со развитокот на нашата уметничка проза, со сè поизразитото претставување на живиот говор во неа, сосем јасно дека тоа што е длабоко заложено во структурата на нашиот јазик ќе иде сè повеќе до израз.

Ќе забележам дека во српскохрватскиот јазик денеска се употребуваат и заменката *који*, *а е*, *и* (предимно) и заменката *што*. Кај нас односот е обратен. Ако некој мисли дека во иднината може и кај нас тој однос да се измени најпаметно ќе сториме да ѝ ја оставиме тогаш таа работа на иднината. Сосем нормално е ние да ги проценуваме работите спрема нашите денешни потреби и спрема нашиот сегашен јазичен усет.

На крајот, јас се слагам со другарот Иљоски дека нашата практика треба да ги проверува нашите заклучоци, за да се избегне секаква пребрзаност. Но исто така е јасно дека ние не можеме да оставиме сè на некаква целисходност на практиката, ами мораме да изградуваме, се разбира, пак врз јазичниот опит, извесни погледи за одделните прашања. Ако беше поинаку, тогаш сигурно ќе немаше потреба никој од нас да пишува за јазикот. Во однос пак на прашањето за релативните замени јас држам и сега до оние погледи што ги изнесов во својата прва статија.

7.

ГРЕШЕЊЕТО ВО АКЦЕНТОТ

За објект на овие посматрања се земени некои интелектуалци од Западна Македонија, луѓе што, би се рекло, со мајчиното млеко го имаат усвоено и правилото за третосложната акцентовка, внесено од западните говори и во литературниот јазик. Би се рекло дека тие и да сакаат не можат лошо да акцентираат. Но сепак работата стои поинаку: просто е неверојатно колку тие наши интелектуалци грешат во овој поглед, и какви одломки од стројната македонска акцентна система излегуваат од нивната уста.

Време е, значи, да се обрне внимание на таа појава и да се побараат нејзините психолошки корење. Истите наши луѓе, да се вратиме пак на нив, не грешат секогаш во акцентот или барем не во еднаква мерка. Ако станува збор за некои прости работи од животот, за јадење, пиење, облекување, прошетка или друго нешто такво што влегува во секидневниот бит – тогаш грешењето е сведено на најмала мерка. Тоа расте до колку се изразуваат мисли посложени, поразвиени, до колку се mine во областа на апстрактното, до колку повеќе идат во употреба зборови и изрази својствени на литературниот јазик. Еден одделен случај сочинуваат зборовите примени кај нас преку српскиот и бугарскиот јазик, по тој начин – што се сообразени спрема правилата на нашата фонетика, па, се разбира, и на нашиот акцент. И што се забележува? Дека речиси редовно тие се акцентираат така како што се отстрана научени, иако прекрасно влегуваат во нашата третосложна акцентска система, асоцирајќи се по својот состав со цели редови чисто наши народни зборови. Еве еден мал список од такви примери, собрани при еден само случај: возмóжни, се одвйва, задáчи, сестрáна, напóлно, претстáва, воопштé, се укйна, мйна-

лата година, се состои, предавачи, извјесна, упорство, подготовка, одговорност, раководство, раководител, содржина, искуство. Наспоменувам уште еднаш дека овие примери се забележени од луѓе од Западна Македонија, па не можат никако да се објаснуваат со особеностите на нивниот местен говор, кога е познато дека во западномакедонските говори акцентот паѓа на третиот слог од крајот. Не само што се грешат во такви примери, под влијание на акцентирањето во бугарскиот и српскиот јазик, туку во тој поглед понекогаш се преминува дури во престаравање. Така имам забележано: састанци, пристапачни, произволно акцентирани баш поради стремежот, се разбира несвесен, да се погоди првобитното место на акцентот во тие српски зборови.

Сега идеме на основната и најинтересна појава, за сушноста на која веднаш ќе не осветли следниот пример. Од еден исти човек, во едно исто зборување, сум запишал:

не беше таква работата: работата: на нашата организација

Зборот *работата* е, значи, правилно акцентиран во првиот случај, во еден израз обичен за народниот говор, додека во вториот случај, кога имаме состав во кој зборот *работата* се јавува сега допрва, акцентот е погрешно поставен на првиот слог. Ова погрешно поставување на акцентот си има сепак своја логика, своја внатрешна обосновка: по таков начин видно се одбележува дека овде дадениот збор не се употребува во својата одамна уобичаена средина, дека ова зборување се разликува од народната реч на секидневјето. Бидејќи нашата интелигенција доскоро главно се воспитувала на српски и бугарски јазик, извесен начин на акцентирање во тие јазици, различен од нашиот, потсвесно се усвојува од неа заедно со новоусвоените зборови и комбинации на зборови. Во што се состои тој начин? Во тоа што во српскиот и бугарскиот јазик, во повеќето случаи, акцентот паѓа на еден слог во сите форми од даден збор, додека кај нас тој се мести за да се угоди на третиот слог од крајот. Така во бугарски: *работа* – *работата*, а во македонски: *работата* – *работата*. Тоа противпоставување се осмислува во свеста на нашиот интелектуалец така, што станува до

голема степен белег за два стила: при зборувањето на „висш“ стил се забележува имено тој стремеж да се ус-танови акцентот на еден слог во сите форми на зборот.

Еве за илустрација уште неколку автентични примери:

прашањето на културно-просветната работа, во условите на спроведувањето плановите, партиската организација, партијата, работниците и намештениците, марксистичките, натпреварувањето, црвените катчиња, формирањето, при правењето на тој план, широките маси, крушевската околија, идеолошки и теоретски, организирањето, отцепувањето, историјата на партијата, изборите за народна власт, предавањата по пунктовите, фбрумите, работата на курсевите, самостојна работа, редовите на партијата, другарите, окóлијата, на́дворешната и на́трешната политика, те́ренската изградба, исполнувањето, досéгашното иску́ство, де́батните кружоци, на́учните групи, на́уката, при́чината, културното и поли́тичкото издигање, се́минарите, реонските одбори итн. итн.

Засега нашиот интелектуалец уште нема да рече: црвените патлицани, ама вели: црвените катчиња; нема да рече: широките бечви, ама вели: широките народни маси. Со еден збор: за нижите сфери на животот тој го задржува народното акцентирање, а за вишите сфери, по едно потсвесно подражавање, создава друг начин на акцентирање, по образец на тоа што му се наложило от-страна.

Од сево станува јасно дека во говорот на нашите интелектуалци третосложната акцентна система е до голема степен нарушена. Примерите посочени горе сведочат оти тоа рушење опфаќа цели категории на зборови, како што е на пример онаа на глаголските именки (прашање – пра́шањето, место: праша́њето). Се разбира дека тоа нешто не може така да остане, ами треба да се поправи. Нашата акцентска система е една од најбитните карактеристики на македонскиот литературен јазик; ние не можеме да бидеме рамнодушни кога се расипува тоа што е во него од суштествена важност. Должност е на нашите интелектуалци да обрнат многу поголемо внимание на начинот по кој акцентираат. Толку повеќе, што овдека се работи, вистина за потсвесно, но не

помалку штетно, деградирање на еден наш јазичен белег до степенот на нешто што е пригодено да служи само во нижите умствени региони. Правилно да го усвоиме акцентот на нашиот литературен јазик, значи да се ослободиме од еден вид самоунижување.

8. ЗА ПАДЕЖИТЕ

Веќе еднаш порано се ветивме дека ќе дадеме одговор на прашањето: колку падежи има во македонскиот јазик? Другарот што го беше поставил тоа прашање се жалаше дека се наоѓа во недоумица: на некој курс го учеле оти во нашиот јазик има четири падежи а пак во „Македонската граматика“ од К. Кепески прочитал оти има три. На кое сега да му верува?

Во меѓувремето работата уште повеќе се комплицира. Имено, излезе ново издание на граматиката од Кепески, и во него наоѓаме сосем ново тврдење за бројот на македонските падежи. Додека во поранешните две издања стоеше оти „во нашиот јазик можеме да разликуеме во најарен случај до три падежа“ (1 изд., стр. 33, 2 изд., стр. 33), овдека одеднаш се констатира дека ние сме имале седум падежи (3 изд., стр. 43). Притоа ништо не се споменува за причината на нивното зголемување. Едно такво објаснение авторот на граматиката бил должен да даде, зашто може со право нему да му се упати прашањето: кое е сега точно – поранешното или сегашното негово тврдење? Но не е работата само во тоа да се установува преку едно такво прашање со колку јасност ги согледува авторот фактите за кои пишува; пред сè треба да мислиме за онаа конфузија што се создава по ваков начин во наставата на македонската граматика. Затоа и станува неодојно потребно да се подложи на проверка пишуваното досега за нашата деклинација и да се дојде до поизјаснет поглед.

Како е обработена таа партија во новото издание на граматиката од Кепески?

Тука се даваат прво неколку реченици со употребата, во различни споеви, на личните имиња *Андон*, *Диме*,

Гроздан, Марко и на именката *брајѝ* (стр. 42). Понатаму се заклучува: „Од дадениот текст јасно се гледа дека имињата меѓу себе или со глаголот можат да имаат седум различни односи – падежи“ (стр. 43). Но овој заклучок содржи неколку неточности. Оттука излегува дека секој падеж изразува само еден однос, што не е верно (зошто би се говорело тогаш на пример за партитивен, квалитативен, посесивен генитив – тоа се сè различни односи изразувани со една падежна форма). Да се сведува бројот на односите меѓу имињата (и наспрема глаголното дејство) до седум – тоа значи да се тврди дека она разнообразие на врските меѓу предметите што го установува нашата мисла не може да дојде до никаков израз преку јазикот. За среќа не е така. Зошто само случаите како: *од креветѝ, кон креветѝ, со креветѝ, в креветѝ* (стр. 43) би спаѓале во бројот на тие избрани седум различни односи? Зошто да не влезат во тој ред, на пример, и ваквите состави: *за креветѝ, на креветѝ, поод креветѝ, преку креветѝ* итн.? Тогаш бројот на односите и на падежите несомнено би се зголемил? Така стои со сведувањето односите на „имињата меѓу себе и со глаголот“ до бројот седум.

Меѓутоа, најмногу внимание во разгледуваниот заклучок заслужува тврдењето дека од македонскиот текст јасно се гледало оти постојат седум падежи. Ако е тоа така, не разбираме зошто му било потребно на Кепески да ја приведува во својот преглед на македонските „падежи“ и промената на именките во српскиот и рускиот јазик. Јасно е, на пример, дека во српскиот јазик има седум падежи – јасно е тоа од самата материја на српскиот јазик. И до колку што ни е нам познато, во ни една српска граматика не се дава преглед, покрај на српските, и на руските падежи: со тоа во јасноста ништо не би се добило.

Но работата е баш таму што Кепески изделува седум падежи во македонскиот постапувајќи сосем обратно: тој трга од тоа како е во српскиот и во рускиот јазик, а не излегува од анализата на нашата јазична материја. Од македонски текст, имено, никогаш не може да се заклучи дека ние имаме седум падежи. Тоа станува можно само тогаш кога човек се зафаќа да ја втерува насила материјата на нашиот јазик во калапи пренесени од граматиката на други јазици (во случајов на српскиот и рускиот). Так-

виот начин е секогаш ненаучен, а во конкретниов случај и особено несрекен – поради тоа што нашиот јазик токму во деклинацијата битно се разликува од српскиот и рускиот. Во оваа точка би била разбрана една споредба со состојбата во јазиците каде што имаме нешто слично како и во нашиот јазик. Во тој однос би можеле да бидат за нас многу поучни резултатите, на пример, на француската граматика.

Вака, применувајќи ја шемата создадена на материјалот од српскиот и рускиот јазик, Кепески дошол до неточни изводи. Кај него е инструментал: *со Андона*. Ами кој падеж е тогаш: *ќред Андона?* Сигурно пак инструментал. А зошто? Заради тоа што во српски се вели: *ќред Андоном* (како и: *са Андоном*). Но не е ли сепак тоа акузатив, бидејќи во српскиот имаме и: *ќред Андона?* Сето ова би било можеби јасно за онега што ја знае српската граматика. Или: во кој падеж се наоѓа именката *вода* во изразот: *чаша вода?* Изгледа дека за да го установиме тоа пак ни останува како единствено решение да прибегнеме до српскиот јазик. И така, за да ги изделиме седумте македонски „падежи“, за кои Кепески тврди дека јасно се разликувале, ќе треба прво добро да ги изучиме падежите во српскиот јазик. Извод интересен во повеќе погледи, па и во педагошки поглед: тука молкома се трга од претпоставката дека нашите деца треба добро да ги знаат падежите во српскиот и рускиот јазик, за да можат да ја разберат деклинацијата во својот сопствен мајчин јазик!

Значи, тврдењето дека во македонскиот јазик има седум падежи, кај именките како и кај заменките, е од основа погрешно.

Понатаму во статијава ќе дадеме еден предлог за тоа како би требало да се третира вoпросната материја, кога ќе се има за основа фактичната состојба во нашиот јазик. Не се работи овдека за исцрпност, но барем за толкав опфат на материјалот колку што е потребен за наставата во нашите средни школи.

Погоре од научна и од практична педагошка точка го отфрливме начинот да се толкуваат формите на нашиот јазик преку формите на други јазици. Тоа може да биде работа на историската и поредбената граматика а не на практичната граматика на современиот наш јазик. Овдека

од истите причини треба да го отфрлиме начинот, применет кај Кепески, – во разгледувањето на деклинацијата на именките да се трга од личните имиња па после да се оди на грото од именките. Кај личните имиња има остатоци од некогашните падежи, и нивното истакнување на прво место неминовно води кон барањето на седум или колку било падежи во нашиот денешен јазик. Само обратниот пат е правилен: да се трга од разгледувањето на огромната маса именки, од испитувањето на тоа што е денеска основно за системата на нашиот јазик. Потоа како посебен случај ќе се изнесат и личните имиња, па во врска со нив можат на учениците да им се дадат и извесни познанија од историјата на нашата деклинација.

И така, нека тргнеме од именките: *овчар*, *овчарој̄*, *вода*, *водој̄*. Во реченицата тие може да се употребуваат во цел ред состави, вршејќи различна служба. Да земеме неколку реченици во кои ќе се среќаваат тие именки:

1. *Овчарој̄* пее. Петре е *овчар*. Му реков на *овчарој̄*. Го видов *овчарој̄*. Бев со *овчарој̄*. Таа се омажи за *овчар*. Стадото оди по *овчарој̄*. Капата на *овчарој̄* е бела. *Овчаре*, дојди ваму!

2. *Водој̄* тече. Не можеш да ѝ се противставиш на *водој̄*. Ја преминавме *водој̄*. Дај ми чаша *вода*. Море, пиење *вода*. Силата на *водој̄* е страшна. Без *вода* не се живее. Тој плива под *вода*. Течи си, *водо* студена!

Што можеме да заклучиме во однос на формите од зборот *овчар* и *вода* во горните реченици. Тоа, дека тие именки, освен во случајот кога се повикува (*овчаре*, *водо*), идат само со една форма што може да биде членувана или нечленувана. Од горните примери никако не би било јасно дека во македонскиот јазик имало седум падежи! За препорачување е дури да се ослободиме од тој термин „падеж“ и од своето претходно знаење за него по српската и руската граматика, па така да пристапиме без предрасуди кон анализата на горните примери. Што ќе ни биде тогаш цел? Цел ќе ни биде да установиме во какви состави може да влегува со другите зборови во реченицата една именка и какви граматички значења се изразуваат со тие состави. Имаме ли некакви типови во разнообразноста на тие состави? А тоа значи дека именките кај нас малку се поддаваат на чисто морфолошка анализа, ами

пред сè мора да се излегува од нивното место во реченицата.

Во примерите: *Овчарој* пее. *Водајџа* тече. – именката се јавува во служба на подмет (субјект). Тоа е еден од основните односи нејзини спрема другите зборови во реченицата.

Во примерот: Петре е *овчар*. – именката се јавува како определение на подметот (таа е тука дел на т.н. именски прирок).

Именките се јавуваат натаму во реченицата како различни видови дополненија. Притоа можеме да разликуваме два основни случаи: 1. Кога именката иде како дополнение на глаголот и 2. Кога именката иде при некаква друга именка, прилог или прост број.

1. Именките како дополнение на глаголот.

Примерите: Го видов *овчарој*. Ја преминавме *водајџа*. – ја покажуваат употребата на именката како предмет на глаголното дејство. Како што гледаме, именката во таков случај иде без предлог. До колку именката не е членувана, горните реченици ќе гласат: *Видов овчар*. Преминавме *вода*. Одавде обратно заклучуваме дека кога е предметот членуван, непременно при глаголот стои и кратката форма од личната замена во акузатив. Тоа е битната карактеристика на овој состав во нашиот јазик. Често пати предметот се управува и од глаголската именка. Таков случај имаме во изразот: *Море, ѝшење вода!*

Примерите: Му реков *на овчарој*. Не можеш да ѝ се противставиш *на водајџа*. – укажуваат на употребата од именката како предмет кон кој е управено глаголното дејство. Во овој случај именката иде со предлогот *на*, а освен тоа, како и при составот споменат погоре, до глаголот стои лична заменска форма во датив (*му, ѝ*). Ваквото дополние на глаголот можеме да го наречеме, со еден добро познат термин – индиректен предмет (индиректно дополние). За него е карактеристично и тоа што употребата на заменските форми е тука редовна и кога именката не е членувана: *Му кажав на еден човек*. *И* дадов на една *жена*. Сосем редок би бил случајот да не се употреби овде заменската форма: *Кажав на човек* – е исказ не-

обичен. Во примерот: *На којо му кажа: на жена или на маж?* – заменската форма е пак употребена пред паузата.

Примерите: Бев со овчаро̄ӣ. Таа се омажи за овчар. Стадото оди њо овчаро̄ӣ. Без вода не се живее. Тој плива њоо вода. – претставуваат пак дополненија на глаголот: со нив се изјаснуваат извесни околности во врска со глаголното дејство (заедница, време, место, начин итн.). Именката иде со различни предлози, предавајќи со нив различни значења. Една од најважните партии на нашата граматика мора да биде таа што ќе ги изучува тие значења во составот на предлог и именка (или некој друг збор). Во таа смисла несомнено ќе се установат далеку повеќе односи од седум. За разлика од предметот и индиректниот предмет, во случаите кога имаме дополненија од горниот вид при глаголот не стои никаква заменска форма. Овие дополненија можеме да ги наречеме дополненија за околностите.

И така, од глаголот се управуваат следните дополненија: *џредме̄ӣ*, *индирекџен џредме̄ӣ* и *дојолненија за околностџӣе*.

2. Употребата на именките при именки, прилози и прости броеви.

Примерите: Капата на (оо) овчаро̄ӣ е бела. Силата на (оо) вода̄ӣа е страшна. – ја илустрираат употребата на именката за изразување значењето на припадност. Во таквите случаи именката иде обично со предлогот *на*, но може да се употреби и со предлогот *оо*, особено ако се кажува дека нешто му припаѓа на извесно лице.

Примерот: Дај ми *чаша вода*. – покажува дека партиивност во нашиот јазик се изразува по таков начин што при именката која означува мерка се прибавува, без посредство на предлог, именката што го означува она чиј дел е во прашање. Истото важи и кога количеството е изразено со прилог: *малку леб*, *многу народ* и сл.

Примерите: *џӣӣа со зелје*, *манџа со комџири*, *кожа од лисица*, *џа̄ӣос од џӣӣици*, *куџија за џисма* итн. – претставуваат состави во кои именката со предлогот ја пооточнува претходната именка по признаците на квалитет, потекло, материјал итн. во овој поглед се открива мож-

ност за ред интересни посматрања во кои на ова место нема да се пуштаме.

Примерите: *сила работѝа, веѝар работѝа, ѝоѝ човек, домак ѝин човек, ручек време, ужина време* – покажуваат дека во нашиот јазик не е толку ретка појавата да се употреби една именка како атрибут на друга.

Примерите: *два ѝроша, сѝѝо ѝроша, две жени, две села* – покажуваат дека при простите броеви иде кај именките од машки и од специјална форма на – *a* (посебна тема претставува да се изложи до колку е таа форма распространета и да се прецени нејзината употреба од стилска гледна точка). Во граматиката на Кепески е таа наречена двоинска множина (стр. 41) поради тоа што води потекло од некогашната двоина. Но тој термин не е среќно најден, и дури е алогичен. По тој начин би требале и формите: *раѝе, нозе, очи, уши* да ги викаме „двоинска множина“. Во системата на денешниот наш јазик тие се множински форми. Исто така, никаква разлика во значењето нема, на пример, меѓу: *ѝри ручека* и *ѝри ручеци*. Во првиот случај се работи само за особена множинска форма што се употребува при броевите.

Како што можеше да се види од ова кратко изложение за именките во нашиот јазик, сушноста на нивната употреба и односите нивни спрема другите зборови во реченицата – можат прекрасно да се иследуваат без да има нужда да се спомене дури терминот „падеж“. И по мое мислење тој термин воопшто и не треба да го употребуваме во однос на именките во македонскиот јазик. Тој внесува само нејасност и нè води, како што се рече веќе, по патот на применување некои калапи што му се туѓи на нашиот јазик. Не барајќи насила падежи кај нашите именки, ние ќе треба да го бараме тоа што е навистина нивно својство. Само така ќе ја разработиме задоволително партијата за именките. Едно од основните прашања што чека таква разработка е прашањето за различните значења што настануваат во состав од предлог и именка (а токму затоа во граматиката на Кепески нема речиси ни збор). Во однос на постројката на нашата граматика (барем кога се работи за школска граматика) се налага еден ваков извод: дека е нужно на учениците да им се дадат претходно најосновните познанија за реченицата

и нејзините делови, за да можат тие после да ја разберат добро партијата за именките.

Употребата на терминот „падеж“ кај именките не се оправдува со тоа што кај личните и некои родбински имиња од машки род се разликува формата на субјектот од таа на предметот. На пр.: *Гоце* дојде: Го видов *Гоцеџиџа* (и со предлозите: *Одел со Гоцеџиџа*). Како што беше споменато погоре, се работи тука за еден само одделен случај, што не ги засега дури ни сите лични имиња од машкиот род (ср.: *Никола* дојде: Го видов *Никола*). Освен тоа има случаи, а ако покрај името иде и презимето тоа е дури и сосем често, да се упростува и тука односот. Така е, на пример, сосем обично да се каже: *Одел со Гоце Делчев*. Сето тоа доволно ја истакнува бесмисленоста да се бара во ваквите случаи опора за употребата на терминот „падеж“ кај именките. Кај личните имиња може да се зборува само за извесни остатоци од некогашните падежи. Терминот „падеж“ може да има свое оправдание кај нас денеска уште само во однос на личните заменки. Кај нив се разликува номинатив (*јас, љи, љој*), датив, падеж на индиректниот предмет (*мене ми, љебе љи, нему му*) и акузатив, падеж на предметот (*мене ме, љебе ље, него го*).

Во заклучок ќе го кажеме следното. Именките во нашиот јазик имаат посебна звателна форма. По падежи тие не се менуваат. Само кај извесни од нив има уште остатоци од некогашните падежи. Терминот „падеж“, што можеме уште да го употребуваме за личните заменки, сосем е непотребен во однос на именките во нашиот јазик.

9.

АКЦЕНТОТ НА ТУЃИТЕ ЗБОРОВИ

Знаеме колку многу т.н. интернационални термини се употребуваат во нашиот литературен јазик. Покрај нив стојат и ред други зборови, примени во ново време од западноевропските јазици (особено од францускиот). За акцентот на таквите заемки станува збор во оваа кратка статија.

Нивниот акцент најчесто не се подведува под правилата на нашата третосложна акцентуација. Голем број од нив имаат акцент на крајниот или на претпоследниот слог: *клише́, решо́, гѐне́за, лиџераиџу́ра* и сл. Поради тоа тие внесуваат во нашиот јазик извесен „несклад“ во поглед на оние норми за акцентирање што важат во него. Отаде е природен стремежот, изразен во народниот наш јазик, ваквите зборови да се ускладуваат со тие норми. Интересно е да го споредиме местото на акцентот на пр. во овие два збора, дојдени од францускиот јазик: *џирико́ – са́ко*. Вториот се приспособил кон нашиот начин на акцентирање, бидејќи е од подолго време влезен во нашиот јазик и тоа во битовиот обрат; додека првиот, како понова заемка, и означувајќи предмет што не е особено познат во нашиот бит – останува со својот акцент на последниот слог. Бидејќи нашиот литературен јазик се согласува со српскохрватскиот во тоа што не познава акцент на последниот слог, извесни префрлања на акцентот во туѓите зборови, настанати во употребата на српскохрватската културна средина, се примени и од нашата интелигенција. Со овој момент треба да се дополни тоа што го реков за подолгата употреба на некој туѓ збор како причина за неговото подведување под нашиот акцент. Тој процес е извршен порано во една друга јазична средина, но неговите резултати наполно им одговараат и на природните тенденции во оваа смисла, заложени во самиот наш јазик. По таков

начин е кај нас станато обично акцентирањето: *réžres*, *réžim*, *mómenī*, *ínsīínkī* итн. – иако ваквите зборови немаат толку широка употреба во народниот јазик. Бугарскиот јазик, во кој е сосем обично да паѓа акцентот на последниот слог, и во овие случаи го претпочита таквото акцентирање: *režrés*, *režím*, *moménī*, *ínsīínkī* итн.

Но ако е за нас природен стремежот да ги подведуваме туѓите зборови под нашиот акцент, не треба да забораваме дека тој стремеж има свои граници, и дека неговите резултати се многу ограничени во споредба со бројот на оние туѓи зборови што остануваат со неизменет акцент. Нашиот усет се бунува ако чуеме изговор: *сѝже*, *лиѝерá-иѝура*, *инѝернациóнален* и сл. место: *сижé*, *лиѝерáиѝура*, *инѝернациóнален* и сл. а вакво престаравање не ретко може да се забележи во говорната практика. Но од друга страна се установува и нешто обратно: несообразување на изговорот од туѓите зборови спрема правилата на нашиот акцент и во случаи кога е тоа сосем можно. Се поставуваме, значи, пред две крајности.

Целта на една ваква статија не може да биде да го покаже местото на акцентот кај сета маса од вопросните зборови: тоа може да се постигне само со еден полн речник што ќе ги опфати нив. Целта нејзина се состои во тоа, да укаже пред сè на оние случаи, каде што се применливи правилата на нашата акцентуација, а со тоа, посредно, и да претпази од претерувањето што беше споменато погоре.

Прегледот на тие случаи ќе го дадам во два дела, во кои ќе биде збор за акцентирањето на именките а после на придавките од туѓо потекло. Што се однесува до глаголите, ваму спаѓаат само тие на – *ирам*, како што се: *иѝелефонирам*, *демонсирирам*, *камуфлирам* и сл. Да се поставува кај овие глаголи акцентот на третиот слог открај (*иѝелефонирам* и сл.), би било очигледно престаравање.

1. ИМЕНКИ

а) Кај именките од среден род сосем се малку тие што се согласуваат со правилата на нашиот акцент: *сáко*, *кóрзо*, *иѝóрзо*, *кíно*. Мал е и бројот на повеќесложните

именки од овој род што имаат акцент во претпоследниот слог, како: *касiно*, *динáмо*. Грото на овие именки носи акцент на последниот слог: *нивó* – *нивóишо*, *и́лайбó*, *дејбó* и сл.; *клише́* – *клише́ишо*, *и́шире́*, *маи́шине́*, *ексiозé* и сл.

б) Меѓу именките од женски род тие што завршуваат на *-ија*, *-ика* имаат акцент на третиот слог од крајот. На пр.: *џимна́зија*, *комiсија*, *и́олии́ишка*, *џрамáиишка* итн. тоа значи дека ваквите именки наполно се согласуваат со правилото според кое во нашиот јазик повеќесложните зборови имаат акцент на третиот слог бројејќи од крајот. Штом е тоа така, тогаш е сосем логично и во сето друго, што се однесува до акцентот, овие именки да им се потчинуваат на правилата од македонската акцентуација. Овдека мислам на случајот кога, примајќи член, тие нараснуваат за еден слог. Имено, во тој случај, и кај нив акцентот се префрла за еден слог понатаму. Сосем е обично акцентирањето: *џимна́зија* – *џимнази́јаиша*, *комiсија* – *комиси́јаиша*, *и́олии́ишка* – *иолицы́иша*, *и́олии́ишка* – *иолицы́ишакaiша*, *џимна́сiишка* – *џимнаси́ишакaiша* и сл. обрнувам особено внимание на овој факт, бидејќи најчесто се греша во тоа што во членуваната форма акцентот се задржува на истиот слог како и во нечленуваната (се акцентира: *џимна́зија* – *џимнази́јаиша*, *и́олии́ишка* – *иолицы́ишакaiша*). Очевидно е дека со ова се прави една не мала грешка, зашто не се искористува можноста, во вака големи групи од туѓи зборови да се спроведе нашата акцентуација и така барем делум да се постигне оној склад во акцентирањето, што е невозможно во однос на целокупноста на таквите зборови.

Освен именките на *-ија*, *-ика*, има уште некои од женски род, повеќесложни, што се изговараат со акцент на третиот слог. На пример: *ми́нуиша*, *и́неума*, *ре́ума*, *кóнзерва*, *скру́иула*, *фи́џура*, *меи́рбиола*. Во извесни вакви случаи има сè уште колебања во однос на местото на акцентот: *и́абела* – *ишáбела*, *и́е́раса* – *ишéраса*. Во *кай́ела* – *кайéла* со местото на акцентот се одредува и значењето на зборот: во првиот случај – шапка, во вториот – црква.

Другите именки од женски род, со најразлични завршоци, имаат акцент на вториот слог од крајот: *директи́иша*, *џримáса*, *деви́за*, *арби́ишра́жа* итн. Овдека се придружуваат и двосложните такви именки, како: *и́рбóла*, *ви́за* итн.

в) И извесен број туѓи зборови од машки род се акцентираат исто како и нашите зборови, т.е. двосложните имаат акцент на првиот слог а многусложните на третиот открај. За овие зборови треба да го речеме истото што и за тие од женски род, што се согласуваат со нашата акцентуација. Имено, за нив важат правилата за преместувањето на акцентот, до колку дадениот збор би нараснал уште за некој слог. Така ќе имаме: *сék̄ītor* – *сék̄ītoroī* – *сек̄ītōriīte* (не: *сék̄ītorīīte*); *réžim* – *réžimoī* – *режīmīte*, *réflek̄ītor* – *reflék̄ītoroī* – *рефлек̄ītōriīte*, *diǰaloǰ* – *diǰaloǰoī*, *diǰalóziīte* и сл.

Ќе дадеме еден краток список на такви зборови, што почесто се употребуваат.

1. *д в о с л о ж н и*: *скандал*, *маршал*, *квадраī*, *волан*, *декан*, *вирман*, *īпросīекī*, *рефлекс*, *īреīшексī*, *модел*, *хоīшел*, *карīшел*, *орден*, *īшерен*, *креīшен*, *билīшен*, *моменī*, *доценī*, *акцденī*, *концeйī*, *īарīшнер*, *фразер*, *концeрн*, *ексīрес*, *реǰрес*, *īроǰрес*, *īроцес*, *омлеī*, *īамфлеī*, *карīшеч*, *īресīишж*, *конфликī*, *венīшил*, *азил*, *режисм*, *бензин*, *инсīинкī*, *миīшинǰ*, *īтурнир*, *īролоǰ*, *бензол*, *беīшон*, *реон*, *ǰармонд*, *реīор*, *рекīор*, *факīор*, *акорд*, *конфор*, *īилоī*, *бојкоī*, *азоī*, *сīаишуī*, *īтриумф* и др.

2. *īовеќесложни*: Поголема група чинат именките на иум: *īрезīдиум* – *īрезīдиумoī*, *калиум*, *наīтриум* итн.: потоа тие на *-ик*, *-ичар* (со наша наставка): *фанайīик*, *īолийīичар*, *īпракīичар* итн. Други примери: *īпрофесор*, *ди-рекīор*, *корекīор*, *монолоǰ*, *диǰалоǰ*, *микроској*, *īшелеској*, *биоској*, *регисīар*, *семесīар*, *īпараван*, *ǰалимаīијас*, *мародер*, *каракīтер*, *манифесī*, *лодоīшеī*, *рахийīис*, *сифилис*, *дефцициī*, *суфцициī*, *моноиол*, *омнибус*, *īролејбус* (но: *авиобус*), *азимуī* итн.

2. ПРИДАВКИ

Од придавките (и прилозите) од туѓо потекло, акцент на третиот слог од крајот имаат следните: на *-ичен*: *драсīиичен*, *хрoниичен*, *идийичен*, *ǰенeйичен*, *кoмичен*, *īрaкийичен*, *īoeйичен*, *динaмичен*, *ирoниичен* итн., на *-илен*: *сīабилен*, *лaбилен*, *мaбилен*, *сīeрилен*, *сeнилен*,

сүйишлен; на -екшен: корекшен, йерфекшен, дирекшен, индирекшен; на -ерен: модерен, лежерен, на -ешен: конкрешен, дискрешен, индискрешен, комилешен; на -урен: дежурен, ажурен, бискурен, азурен, културен (но: лишерашурен, коњункишурен). Еве уште неколку збора кај кои се уобичаено такво акцентирање: акшивен, йасивен, масивен, йривашен, моношон, контирадикшорен, концизен, йрџизен, локален, луциден, йорозен, нервозен.

Се разбира дека за ваквите придавки важи истото она што и за именките што се согласуваат по местото на акцентот со нашите зборови; т.е. со нарастувањето на придавките акцентот се преместува, според правилото за третосложната акцентуација. Така ќе имаме: *орасишчен* – *орасишчната* (не: *орасишчната*), *индискрешен*, *индискрешна* – *индискрешнише* и сл.

Акцент на вториот слог открај имаат придавките со овие завршоци: -ален, -јален: *национален*, *комунален*, *йасишорален*, *маишеријален*, *џенијален*, *колонијален* итн.; -аншчен: *вакانشчен*, *џаланшчен*, *доминаншчен*, *консијаншчен* итн.; -ашчен: *дисшарашчен*, *сешарашчен*; -асен: *ефикасен*; -акшен: *еџаакшен*, *комшаакшен*; -еншчен: *еминеншчен*, *конзеквеншчен*, *диверџеншчен*, *коршуленшчен*; -ивен: *офанзивен*, *ексианзивен*, *колекиивен*, *дистрибуиивен*; -иран: *камуфлиран*, *клиширан*, *мошивиран*; -озен: *џрандиозен*, *џрациозен*, *малерозен*; -орен: *сонорен*, *минорен* (но: *мошорен*, *ношорен*).

Гледаме дека извесни придавки со горните наставки влегле сосем во системот на нашата акцентуација. Ср.: *комунален* – *локален*, *малерозен* – *нервозен* и др. Но во други случаи, секако форсирано пренесување на акцентот на третиот слог го чувствуваме како неприемливо. Така не може да се прими изговорот: *комунален*, *малерозен*, *колекиивен* итн.

10.

ПРЕМИНУВАЊЕ НА АКЦЕНТОТ ОД ИМЕНКАТА ВРЗ ПРЕДЛОГОТ

1. Општ недостаток на досегашните описи на западномакедонските говори е што не даваат повеќе материјал за тоа како се акцентираат состави од предлог и именка. Не е речиси ни забележено какви разлики во значењата се изразени преку местото на акцентот, преку тоа дали акцентот останува на именката или преминува врз предлогот. Идните испитувања треба да ја пополнат оваа празнина, та да се има повеќе градиво од самиот терен, од кое би се виделе и евентуалните разлики од говор до говор.

Бидејќи западномакедонскиот акцентски систем е и акцентски систем на нашиот литературен јазик, важно е подробното изучување на оваа негова страна и од практична гледна точка. Не се работи овде само за правилно акцентирање, ами и за правилно разликување на значењата што се сврзани со вакво или инакво поставување на акцентот. Како што ќе се види од вториот дел на оваа статија, во нашата поезија забележуваме ред случаи кога метриката иде во спротивност со она што е во јазикот создадено како сооднос на извесни значења – зависно од местото на акцентот.

2. Едно противставување веднаш ќе ни ја открие службата што ја врши акцентот како граматично средство: Направи си пушка *од дрво*, и: Тој падна *од дрво*. Две значења имаме тука: ако акцентот не е пренесен, станува збор за дрвото како материја од која се прават различни работи; во вториот случај изразот *од дрво* има чисто месно значење.

3. Невозможно е да се акцентира: Направи си пушка *од дрво*, – зашто се губи смислата. Тоа можеме веднаш да го искажеме во вид на една ваква општа констатација:

ако именката го задржува акцентот, тогаш нема место за факултативно пренесување на акцентот врз предлогот, освен во некои сосем ретки случаи на двојственост, како: Еден син у *мајка* || *у мајка*. Оваа констатација добива своја смисла кога ќе знаеме дека во вториот случај (акцент на предлогот) може акцентот и да остане на именката но само под овој единствен услов: ако *особено* логички се подвлекува именката наспроти некоја друга. На пример: Тој *од дрво* падна, не *од камен*. Го подвлеков зборот *особено* затоа што е овде сосем нормално и логичкото истакнување со посилен удар на самиот предлог: Тој *од* дрво падна, не *од* камен. Но ова што го изнесов за задржувањето на акцентот врз именката, при логичко подвлекување, не ги опфаќа ниту во потенција сите случаи со акцент на предлогот.

4. Така на пример не е можно акцентирањето *до небо* (место *до небо*: Се извиши *до небо*) зашто нема никаква основа именката *небо* во еден ваков израз да ѝ се противставува на некоја друга именка, па да биде особено логички подвлечена. Исто така не може да се акцентира *до враќа* во реченицата: Тој излезе *до враќа*. Друго нешто имаме во ваков случај: Тој *до враќа* седеше, не *до ирбозорец*. Тука имаме веќе логично противставување при кое особено се подвлекува именката. Ваквите случаи, се гледа веднаш, се ретки во јазичната практика. Поготово е немислимо да се акцентира именката тогаш кога се работи за изрази до голема мерка адвербијализирани и што се употребуваат и со преносно или само со преносно значење: Ми дојде *до гуша* (*до нос*) таа работа; Тој е вооружен *до заби*.

Забелешките што ги направив за логичкото истакнување на именката се однесуваат до составите со сите предлози, така што на ова нема подробно да се задржувам при прегледот на одделните од нив. Со повеќе примери ќе се илустрира сево во вториот дел на оваа статија.

5. Пред да мидам на прегледот во кој ќе се дадат нужните податоци за одделните предлози, ќе ги споменам овде случаите кога воопшто не е можно префрлањето на акцентот врз предлогот:

а) Кога именката има три или повеќе слога. Така во примерите: Направи си стап *од јасика*; и: Тој падна *од*

јасика, – само по смислата на целата реченица може да се види разликата во значењето на составот *од јасика* во двата случаја, додека во примерот *од дрво* || *од дрво* тоа се гледаше и по местото на акцентот.

б) Кога именката е членувана или по друг начин определена. Само: *на ѝа̄ӣо̄ӣ*, *до г̄ра̄го̄ӣ* и сл. Кон ова се приклучуваат, јасно, личните имиња: *без Пе̄ѝка*, *нао Пе̄ѝка* и сл. Најобично е така и со географските називи, само што има случаи, иако ретки, кога е можно двојно акцентирање: *на Варгар* || *на Ва̄ргар*, *нао Велес* || *нао Ве̄лес*, *во Велес* || *во Ве̄лес* и др. Ако именката се објаснува поблиску со друг збор или повеќе зборови, акцентот пак останува на неа, макар и да не е членувана. На пример: *Од дрво г̄олемо* падна; *ѝоод с̄енка од мирисни лӣѝи* и сл. Ако е именката следена од кратките дативни форми на личните заменки, тогаш можат да настапат два случаја: или заменката иде со присвојно значење, та определувајќи ја така именката причинува акцентот да паѓа на последната (*Нао г̄лава му* – ѕвездна стрела, – ВМ¹); или заменката се однесува на прирокот, именката останува неопределена со неа, та акцентот преминува на предлогот (*Нао г̄лава | ѝ гори Деница*, – ГВ). Како што се гледа, во последниот случај има пауза меѓу именката и заменката.

в) Ако по предлогот следат две или повеќе именки, акцентот не преминува на него: *низ крв* и *о̄ган*, *од г̄рад* и *село*, *без леб* и *г̄роби* и сл.

г) Акцентот не преминува на предлогот до колку се работи за именки од туѓо потекло со акцент на последниот слог: *на банкѝ*, *од де̄јо* и сл.

д) Дали ќе се пренесе акцентот на предлогот зависи и од тоа до колку е дадениот состав веќе уобичаен во општата употреба. Ако е тој нов, тогаш е пообично акцентот да се задржи на именката. Така, *бѝз ѝра̄кѝор* ни звучи сè уште малце натегнато. Напротив сосем ни е нормално: Не се ора *бѝз ѝлӯ* (покрај *без ѝлӯ*) или: Тој оди

¹ Во текстот се употребуваат овие скратеници: КК (Кузман Капидан, народна песна, запишал Шапкарев), СШ (Силјан Штркот, народна приказна, запишана од Цепенков); КМ (Константин Миладинов), КР (Коста Рацин), КН (Коле Неделковски), ВМ (Венко Марковски); СЈ (Славко Јаневски), БК (Блаже Конески), ГВ (Горски Венец, македонски превод), ГИ (Того Ивановски), СИ (Србо Ивановски), ГТ (Гане Тодоровски), ЛК (Лазо Каровски).

бѐз комѝас, бидејќи овие состави се во честа употреба од порано во јазикот. Ова што го рековме се забележува како во однос на новите состави со туѓ, така и со наш збор. На пр. во стихот: Зад ридишта сонцето гасне *без шум* (ГИ) – имаме акцент на именката *шум* токму според нашиот усет (*бѐз шум* не ни е приемливо). Се работи пак за еден израз нов, литературен. Поготово не ни е обично пренесувањето ако е именката туѓ збор со апстрактно значење: *без ѝрѝшесѝ*, *без ѝрѝшексѝ* и сл. Но дека и некој таков одделен збор може со време, со подолга, почеста и поширока употреба во секидневниот јазик, да му го предава акцентот на предлогот, тоа може да се види од случајот со зборот *ѝлан*. Имено, сосем е приемливо акцентирањето *бѐз ѝлан* (Не чини *бѐз ѝлан* работа), покрај *без ѝлѝн*: Работи сам и *без ѝлѝн* (СЈ). Ваквите случаи покажуваат дека и до денеска не е во говорите со третосложен систем изгубен усетот за пренесувањето на акцентот врз предлогот. Меѓутоа, условот е честата употреба на составот со кое тој појасно се изделува во свеста како дадена целост, та место признакот содржан во именката на прв план излегува она значење што се добива во врска со предлогот, т. е. настанува извесна адвербијализација на составот. Тоа значи дека во оваа материја не се работи само за готови резултати, ами и за жив процес на проникнување меѓу веќе изградените односи во јазикот и сѐ новиот и новиот материјал од јазичната практика кој не им се потчинува веднаш на тие односи.

Ќе дадеме примери за тоа и со некои од другите предлози. Не ни е обично, на пример, да речеме: Отиде *рѝ кеј*, *рѝ сквер*, ами би сме ги зеле членуваните форми: *рѝ кѝјѝ*, *рѝ сквѝројѝ*. Но веќе сосем возможно е, и се слуша: *рѝ ѝарк*, покрај *рѝ ѝаркојѝ*. Овој збор, имено, е пошироко познат и често се употребува, па од него е дури изведен деминутив: паркче. Интересен е случајот со често употребуваниот збор *корзо*. Тој со сите предлози го задржува акцентот на себе и кога е нечленуван: *рѝ корзо*, *ој корзо*, *на корзо*. Како да имаме сфаќање за еден чисто топографски назив во градот. (Впрочем, во говорите каде што членот е *-о*, таа именка може од некој да се сфаќа и како членувана. Во Прилеп сум забележил: Доста одевте на тој пусти корз). Од поновите состави што имаат ак-

цент на *оо* можам да ги посочам: *оó ѝруџа, оó ѓара, оó фудбал* (= игралиште).

Примери со предлогот *на*: *на ѝошиџа, на воз, на фудбал* и сл. еве еден пример и од поезијата: *На ѝерон стојам, доваѓа влак (ГТ)*. Јасно дека не е во сите случаи вака. Сè уште е пообично: *на џиркус, на кино*. Се вели *на воздух* (: *на ава*), но сè уште ни е поприемливо на *ѝрósџор, на шѝр*: ќе диши *на ѝрósџор* румената младост (ВМ).

6. Од кажаното досега следува обратно дека префрлањето на акцентот врз предлогот е можно тогаш кога имаме едносложна или двосложна именка, неакцентирани или што не е по друг начин определена. Се работи значи за изделени состави од предлог и именка што, во почеста употреба, добиваат извесно прилошко значење. Степенот на таа адвербијализација е различен во различните случаи. Ние имаме цел ред веќе чисти прилози добиени по овој пат: *насѝрана, навечер, насила* итн. Сосем блиску до овие стојат составите како: *на ѝорџа, на ѓлава, на ѓосџи, на село*, додека сраснатоста е во најмала мерка во случаите како: *на дрво, на сџаѝ*, при кои е уште можно, како што видовме погоре, да се поставува логичкиот акцент на именката. Различниот степен на адвербијализација на таквите изрази нè поставува, како што е познато, пред една тешкотија во правописот: кога тие да се пишуваат слеано, а кога одделно.

Степенот на адвербијализација се гледа и од тоа дали во даден состав може да се менува формата на именката (т. е. место едн. да иде мн. и обратно). Никако не може на пример да се рече: Ним им дојде *оó ѓуши*, ами само *оó ѓуша*. Или: Ние живееме *на села* (само: *на село*). Може да дојде: Тие го држат *на рака* или *на раце*, но само: Не ми е сега *на рака* (= при рака).

Како што ќе се види подолу од прегледот, редовно преминува акцентот на предлогот, ако овој иде со своето пространствено значење. Затоа се најчесто ваквите изрази со прилошко месно значење. Сп.: *на маса, ѝод маса, зад маса* и сл. од пространственото значење, или преку него, се развива и прилошко временско значење – спрема *од човек на човек* иде и *од ден на ден* и сл. Има случаи кога во врска со пространственото значење се развива дури и значење начинско. Така се вели: Го прелагале *на*

беса (прилошки израз за начин). Но на врската со пространственото значење ни укажува веднаш ваквата употреба на тој израз: Та што си вера немало || *на́ беса* не си стојало (КК). Но значењето на начин во други случаи се развива и сосем независно од пространственото (кај предлозите *со* и *без*): *со́сила, очи со́ очи, без̄ з̄рев; Без̄ з̄лава* не се работи. Ваквите изрази често се употребуваат и атрибутивно (во таков случај можат да се заменуваат не со прилози а со придавки): човек *без̄ душа* = *бездушен* човек.

Од следниот преглед по одделните предлози ќе се видат не само случаите кога акцентот преминува на предлогот, ами и тие кога тој редовно останува на именката.

без. Само со акцент на предлогот иде: *без̄ време* и *без̄ ден*, со значење што ни се открива во една ваква реченица: Тој умре *без̄ време* одн. *без̄ ден* (млад; дури уште не му било дојдено времето, не му бил дојден денот). Оправдано е горните состави да се пишуваат слеано (*безвреме, безден*), бидејќи тие како прилошки изрази и по значење се оддалечуваат од значењето на именките што се во нив. Акцентот ќе паѓа на именката ако е таа со своето право значење: *Без̄ вре́ме* ништо не бидува и сл.

Ако именката означува дел од телото или некој материјален предмет, обично е акцентот да паѓа на предлогот: *без̄ з̄лава, без̄ очи, без̄ нос, без̄ ѝрсѝ, без̄ рака (раце), без̄ нога (нозе), без̄ срце, без̄ леб, без̄ вода, без̄ з̄рош, без̄ дрва, без̄ саѝун, без̄ з̄аки, без̄ кука, без̄ ѝари* и сл. сп. во народната песна: Многу печалбари останаа, кој *без̄ рака*, кој *без̄ нога*, мојто либе и *без̄ з̄лава*.

Така се акцентира и: *без̄ ш̄аѝко, без̄ мајка, без̄ лу́же, без̄ чела́д, без̄ с̄ѝоѝан, без̄ ѝоѝ, без̄ куче, без̄ овци* и сл.

Карактеристично е за овие состави со предлогот *без* што акцентот при логичко подвлекување може секогаш да стои и на именката: Тешко е без *ра́ка* да останеш. При ритмованата реч тоа дава поголеми можности за искористување на таквите состави спрема потребите на метарот. Акцентирањето *без ра́ка* и сл. му соодветствува на: *со ра́ка* и сл. (в. подолу кај предлогот *со*).

Пренесување на акцентот врз предлогот, имаме и кога именката е од апстрактните: човек *без̄ душа*; Шепо-

тат севда *бѐз мерак* (КР); мора да го тури, тргна *бѐз ѝамеѝ* (ВМ); Ели да тргнам *бѐз ѓајле* (КН); Ке си дојде и *бѐз ѝречек*; Тој бил *бѐз век*; *бѐз милосѝ*; *бѐз срам*, *бѐз ѓрев*, *бѐз крај*, *бѐз ред*. Меѓутоа, во ваквите случаи акцентот може да стои и на именката, без да се чувствува тоа како логично истакнување *во онаа мерка* како кога именката означува материјален предмет: и отпочна брзо и *без рѐд* (СИ); што првото утро *без срѐм*, ти го крадат (ГИ). Јас би рекол побргу *без маќа*, иако се слуша и *бѐз маќа*. Има вакви изрази во кои дури не е никако обично пренесувањето на акцентот врз предлогот: *без радосѝ*, *без ѝаѓа*, *без бѐлка*, *без ѝбчин* и др. Овие изрази заправо спаѓаат во редот на оние што или поретко се употребуваат или се новообразувани.

во. Овој предлог, за разлика од другите, има две форми (*в*, *во*) со разграничена служба.² Јасно дека пренесувањето на акцентот е можно само на *во*. Но тоа пренесување станува единствено во оние, доволно ретки случаи, кога именката почнува со согласката *в*, *ф*. Тогаш со помошта на акцентот се врши противставувањето на состав со именка особено логички истакната спрема состав во кој не е таков случајот. Така ќе имаме: Тој падна *во вѝр*, а не *во вѐр* (именките се логички истакнати). Спротивно на ова *во вѝр*, *во вар* само укажува на средината означена со именката, без да ја подвлекува особено. Истиот однос го покажуваат и примерите *во вѐда* : *во вода*, *во фѝрна* : *во фурна* и сл. Како овие состави, само со *во*, иде и *во двѐр* : *во двор*. Причината за ова може да биде тешкиот изговор на согласната група *вдв* што би се добила ако предлогот би бил *в*. И составите со некои од географските имиња што почнуваат со *в* имаат двоен акцент, но без разлика во значењето – *во Вѐлес* : *во Велес*, *во Вѐрош* : *во Варош*, *во Вѐрдар* : *во Вардар*. Не е можно акцентирањето на пример *во Видин*, што уште еден пат покажува дека пренесувањето на акцентот врз предлогот претпоставува израз близок и чест во употребата (називите *Велес*, *Варош*, *Вардар* се употребуваат кај нас, јасно, далеку почесто одошто *Видин*). Во статијата посочена погоре се искажав за тоа дека како пообичен изговор во литературниот јазик треба да се смета *во Вѐлес* и сл. (таму, с. 54).

² Види за ова *Македонски јазик* I, 3, стр. 51–59.

Освен во посочените случаи акцентот паѓа на предлогот *во* уште само во изразите како: *очи во очи, рака во рака* (логички акцент: *очи во очи, рака во рака*). Инаку секогаш *во* останува неакцентирано: *во река, во море* итн.

врз. Се употребува поретко покрај *на* само со странствено значење (*озгора на нешто*). Акцентот редовно преминува на него: *човек врз човек, нога врз нога, врз глава, врз леќи*. Ако е именката логички истакната, акцентот останува на неа: *оума врз оума* таговна (КР).

до. Посложени односи се јавуваат кај овој предлог, бидејќи се употребува со повеќе значења.

1. а) Акцентот паѓа на предлогот кога тој укажува на тоа дека еден предмет се наоѓа покрај друг: *оо враќа, оо прага, оо тланик, оо оган, оо баца, човек оо човек, нога оо нога*; ист е случајот кога предлогот укажува на тоа дека нешто допира, достигнува до извесен предмет (такво значење можат да имаат и веќе посочените состави во случај како овој: Тој дојде *оо враќа*): *оо таван, оо небо, оо земја, оо оно, оо појас, оо гуша, оо нос*, (вооружен) *оо заби*, (одовде) *оо праг, оо село* и сл. Со географски имиња *до* останува неакцентирано: *до Скопје, до Охрид*. Поинаку стои само во оние случаи што веќе беа споменати кај предлогот *во*: *до Велес, до Варош, до Вардар* па може и *до Прилеп*, покрај обичното: *до Велес* итн.

б) Извесни разлики од реченото погоре се јавуваат кога со *до* се укажува на еден момент или отсек во времето. Обично е да се акцентира *оо зора* (Останавме *оо зора*). Но од друга страна: *до ден* (Останавме *до ден*), *до нок* (Работевме *до нок*), иако се вели *од нок оо нок, од утрово оо вечер* по аналогија на бројните изрази со *од...до*, па и на изразот *од ден на ден*. Задржувањето на акцентот *врз* именката што значи отсек на времето секако е споможено и од случаите кога *до* иде со временски прилог; *до лани, до неќни, до вчера, до утре*. Имаме изговор *оо ручек, оо џладне* и *до ручек, до џладне*. Тука постои разлика во значењето. Во првиот случај се работи заправо за прилози што им се противставуваат на прилозите *од ручек, по ручек, од џладне, по џладне* (подобро е како прилози сите тие да се пишуваат слеано). На пр.: *Доручек (доџладне)* бев дома, *одручек (доџладне)* излегов надвор. Во вториот случај се укажува на самиот временски отсек означуван

со *ручек, ѝладне*, тие зборови значи го задржуваат тогаш именското значење: Треба *до рúчек* да ја изораме нивава (СШ); Има време *до рúчек (до ѝладне)*. Како временски прилог иде: *дóвека, дóвек*.

в) Чести се во секидневниот говор изразите како *чо-век дó човек* или *од човек дó човек*. Во ваквите изрази е можно логичкото акцентирање на именката: од *џрób до џрób* го дигаа || *јúнак до јúнак* – на оро (КР). И овдека се izdelуваат случаите кога се укажува на временски отсеци. Спротивно на *од ноќ дó ноќ, од уи́ро дó вечер* (в. горе под б) имаме само: *од му́ра до мрáк, од лу́лка до џрób* (изразот има преносно временско значење).

2. а) Акцентот не преминува на *до* во изрази што му одговараат на изразот – „до еден“, „до последно нешто“: Изеде сè *до ѝрóшка*; сите *до дéше до ку́ше*; Кренаа сè *до ѝгла* итн. Исклучок прави *дó кáйка* (Испи ја чашата *дó кáйка*), зашто се сврзува со изразите како *дó оно, дó газер*.

б) Акцентот не преминува на *до* и ако именката означува некакво глаголско дејство. На пр.: Дојде работата *до кóшек*; Ја дотераа *до кáвџа, до ѝлáчка* и сл. Истово се однесува и на случаите кога именката само во преносно значење изразува дејство: Дојде работата *до сѝáй*, или: *до крв* (т. е. до тепање). Составот *до сѝáй* се употребува и со друго преносно значење: Тие се дојдени *до сѝáй* (т.е. до питање, осиромашени се). Ми се чини дека ваму се поврзуваат и случаите како: тепање *до смрѝ*; А сонце – огин *до рáна* гори (ВМ). Последново би можело да се споредува со составот *до ѝзгóвор*, во кој влегува глаголска именка.

в) Тебе ти е *до шéџа, до смéа* и сл.

за. 1. Акцентот е на предлогот кога овој има пространствено значење (во смисла на држење, фаќање и сл. за нешто). На пр.: Тој *зá џуша* како се фатил со врагот (ГИ); *зá коса* ми ги врзало (КК); Тие се држат *зá раце (рака зá рака)* и сл. Еве уште неколку такви состави (пред кои може да се поставува прашањето *каде?*): Се држи *зá враѝа, зá глава, зá мев, зá гради, зá нозе*, преносно: Не фаќај се *зá збор* итн. И овде само при особено логичко истакнување на именката, каде што тоа има место, може да остане акцентот на неа. Но тоа пак ќе биде, како што рековме еднаш порано, случај поредок во јазичната прак-

тика. Освен посочените примери, само уште неколку што не спаѓаат во нив идат со акцент на предлогот: *за душа* (Му даваа *за душа* на умрениот). Туку ова може да се акцентира и *за душа*: На мртвите *за душа*, на живите в гуша. Со чисто прилошко временско значење иде *за час*: Грабеж и колеж *за час* настана (ВМ). Но и тука е можно поинакво акцентирање: и *за час* ги в обрач свија (ВМ). Редовно е со акцент именката *за миз*, како состав нов во нашиот литературен јазик. Ќе го споменам уште изразот *ден за ден* (*Ден за ден* си мине времето), во кој предлогот е едносложната именка се акцентираат како една тросложна целост.

2. Во сите други употреби предлогот *за* не е акцентираан. Така:

а) Кога имаме значење дека станува збор за некого или нешто: Зборуваме *за шеќер* и сл.

б) Кога имаме значење дека нешто е наменето некому, или го засега некого: Слободи сака *за нароод* (ВМ); Тутуни жолти отрови || *за зради* – китки розови (КР); И затворот е *за луѓе*; еден *за делник*, друг *за празник* и сл.

в) Кога имаме значење на цел заради која се врши едно дејство или на негова причина: Работам *за лѐб*; Страдам *за правда*; двајца браќа *за вѐра* се бијат (ГВ). Ми појде *за вода* на кладенец студен (ЛК). Истото е кога е целта изразена со именка изведена од глаголски корен; Се готвел *за удар*; *за грабеж* по виделина сјајна (КН). Со ваквите случаи тесно се поврзуваат тие како: И клепки ти тихо се спуштат *за сон* (т. е. за спање – ВМ); Има изгледи *за оџо* (т. е. за врнење).

г) Во изразите што покажуваат каков чувствен однос се има спрема некого или нешто: Тој е *за зрев*, *за љубив*; *За срам*, *за резил* се сторивме; Таа работа е *за чудо*; *за имрен* и за приказна (ВМ) итн.

д) Кога се посочува намената на нешто, службата што му одговара: дрво некастрено како *за сиван* (СШ); Арно е ова *за фусиван* и сл.

ѓ) Кога се посочува колку е нешто поголемо од друго нешто или колку поголема вредност има: Тој е *за глава* повисок од него; Ова е *за банка* поскапо.

е) Време: *За саат* ќе стигнеш.

ж) Купив за *ѓинар*, за *банка*, за *џрџи*; Платив за *кило* и сл.

з) *Око* за *око*, *заб* за *заб* и сл.

и) Ми текнува за *вода*, за *џрџје* и сл.

ј) за *срџка*, за *џакоџи*, за *жаљ* и сл.

зад. Овој предлог иде скоро исклучиво со своето пространствено значење и како таков го прима акцентот на себе: *зад враџа*, *зад куќа*, *зад рид*, *зад бреж* итн.

Друга негова употреба имаме кога стои место предлогот *џо* (со временско значење) со имињата на празниците. Наспроти *џред Велигден* се вели и *зад Велигден* (по Велигден); а со преминување на акцентот врз предлогот: *зад Божик* : *џред Божик*, покрај *зад* || *џред Божик*. Меѓутоа, ова е единствен таков случај, во народниот говор како одредба на времето. Во сите други случаи, каде што *зад* вака би се употребило, акцентот не преминува на него. На пр.: Тоа беше *зад Прџчка*.

заради. Не го прима акцентот од именката.

кај. Акцентот останува на именката. Впрочем, овој предлог најчесто се употребува со лични, месни имиња и со членувани именки: *кај Пеџка*, *кај Скоџје*, *кај сџноџи* итн. И во составите *кај мајка* *кај џаџка* именките се сфаќаат како одредени, доближувајќи се до личните имиња. Само во вакви случаи имаме поголема неодреденост на именката, но таа е сепак истакната: *Кај сџн* (*кај кџрка*) да не седиш. Ова што се рече за *кај* важи и за предлозите сложени со него: *докај*, *накај*, *оџкај*.

крај. Акцентот преминува на предлогот: *крај море*, *крај оѓан*, *крај џаџи*; *крај буки* Кузман отиде (КК) и сл. Се слуша *крај Вардар*, *крај Велес* : *крај Ваџдар*, *крај Велес*. Инаку акцентот останува на географските имиња: *крај Скоџје*. Како личните имиња се однесуваат со овој предлог именките што означуваат сродство или воопшто лице: *крај мајка*, *крај џаџко*, *крај либе*, радост долбока (КН).

Сето што го рековме важи и за предлозите сложени од *крај*: *искрај*, *накрај*, *џокрај*. Со последниов предлог имаме вакво отстапување: Седи си *џокрај жена*. Овде спаѓа и изразот *оџкрај време*.

кон. За овој предлог важи истото што и за *кај*. Акцентот е пренесен во *кѓн дома*.

меџу. Акцентот преминува на предлогот: *меџу ниви, меџу очи*. Но, со логички акцент на именката: Смешај се *меџу луѓе*. Како *меџу* поретко се употребува *ѓомеџу*.

на. 1. Акцентот на предлогот:

а) Добар пример за преминувањето на акцентот врз предлогот *на*, кога тој се јавува со своето основно пространствено значење, ни даваат овие стихови:

Ако ли чеол немам *на нога*,
ако ли патец немам *на глава*,
ако ли руба немам *на снага*,
срце ми, бабо, бујно под гради.

(Марковски)

Еве уште неколку примери за ова: тој ќе ми вјава *на коњче* (КК); кошула тенка ленена || недовезена *на разбој*; одев со грутка *на срце* и каракамен *на гради* (КР), и довагам *на гроб* тука (ЛК); *на уво* китка ставила, || *на грло* бисер охридски (ВМ); *на рака*, *на рамо*, *на кука*, *на гуша*, *на море*, *на рид*, *на маса*, *на чело*, *на праг*, *на коше*, *на жумно*, *на чардак*, *на дно*, *на брег*, *на вода*, *на снег*, *на очи*, *на душа*, *на бука*, *на ражен*, *на друм*, *на враш*, *на ѓлеки*, *на чингел*, *на миндер*, *на скали*, *на уста*, *на коњ*, *на коњи* итн.

Вака се акцентираат и составите како следните, во кои значењето на предлогот е повеќе или помалце изместено од неговото основно значење (како што го имаме претставено во приведените примери), било да се работело за сликовито изразување или за поголем степен на адвербијализација. Така на пр.: *на меѓан*, покрај првобитното значење, каде што *на* се јавува во својата права употреба (Тие стоеја *на меѓан*), почесто се среќава како израз прилошки, со значење *надвор*: Не се излегува *намеѓан*. (Прилози настанати вака се и: *надвор*, *намесѓо*, *настѓрана*, *навреме*). Примери: *на враш*, *на ѓорѓа*, *на ѓланик*, *на синѓир*, *на слика*, *на ѓазар*, *на дуќан*, *на ѓаѓ* (Одам *на ѓаѓ* : Се сретивме *на ѓаѓ*; – во вториов случај предлогот со основното значење), *на крај*, *на нога* (Сп. разликата во

значењето меѓу веќе приведеното: Ако ли чеол немам *на нога*, и: Сите беа *на нога*, т.е. простум, стоеја), *на ѝрсѝи* (ги знае); *на нишан* (го зеде), *на оро*, *на шанец*, *на ручек*, *на село*, *на сонце*, *на ава*, *на воздух* (плодови да бликнат || високо, високо || слободно || на воздух; – КР) итн.

Доста се чести изразите со *од...на*: *од човек на човек*; а *од бреџ на бреџ* танок мост (КР). Аналогно ним иде и *од ден на ден*, *од час на час*, и – веќе како чисти прилози *одвреме навреме*. Ке ги споменам овде изразите: *око на око*, *човек на човек*, *дрво на дрво* и сл.

б) Една група, поодделна од случаите под *а*, чинат примерите како: (одам, сум) *на жосѝи*, *на свадба*, *на жешѝва*, *на сѝража*, *на ѝречек*, *на сеир*, *на сѝомош* и сл. Сп.: Денеска ќе одиме *на шуѝун* (аналогно на: *на нива*, *на лозје*, *на босѝан*); Ке одиме *на риби* (да факаме риби); Не ќе си одам *на круши*, || туку ќе одам *на куришум*, (КК). Во редот на овие случаи спаѓаат и следните: (Одам) *на бербер*, *на снајдер*, *на докѝор* и сл.) Иста употреба од на имаме и со именки што означуваат установи или извесни тела: *На Мезлич* си излеговме; *на Сарај* (КК); *на ѝошѝа*, *на школа*, *на хойѝел* и сл.

в) Од месните имиња што идат со *на* се овие: *на Вардар* (покрај на *Вардар*), *на Велес*, па може и *на Прилеј* (Сп.: *на Прилеј на ѝазар*, – СШ).

г) Од пространственото се развива значење на тоа *ѝошѝо* некој предмет или лице го има дадениот квалитет:

Една е мома Алтана,
на лице – пупка трендафил,
на снага – стројна калина,
на мерак – огин разгорен.

(Марковски)

Мајка го веќе не раѓа:
на ѝушка – јунак прикажан,
на срце – стрea широка,
на вера – потврда од камен.

(Марковски)

д) Составите приведени подолу веќе имаат прилошко значење на начин: *на смеа на шака*, *на лага*, *на среќа*, *на вера* (та *на вера* што им се оставил, – ГВ), *на беса*, *на сила*, *на мира* и сл. Со значење на начин иде и изразот *на ѝаиџец* (се чешла).

ѓ) Та салото *на сѝање* те души (ГВ); *на сѝање* среде постела; *На сон* го Митре фанале; но те тебе, пашо, *на сон* видов (ВМ).

е) Акцентот паѓа врз *на* кога тоа се употребува со именките што означуваат годишни времиња или периоди од човечкиот живот: *на ѝролеѝ*, *на есен*, *на младосѝ*. На пр.: Прибери мајка *на сѝаросѝ* (ВМ). Исто вака се акцентира и *на живоѝ*: гроб го сторила *на живоѝ* (ВМ). Имаме и *на смрѝ* иако со поинаква нијанса во значењето: тога ми срце изеде, || *на смрѝ* ме млада повали (КН).

Што се однесува до другите состави со временско значење, работата стои вака. Со акцент на предлогот иде *на ден*: еднаш *на ден*; *на ден* јадел крава јаловица. Па така би се рекло и *на ноќ*. Чисти прилози се веќе *науѝиро*, *наѝлагне*, *навечер*, *навреме*, *навек* (вечно). Спротивно на овие случаи имаме *на ѝолноќ*, аналогно со *на ѝолѝаѝ*, од кое се гледа дека *ѝол* се восприема како атрибут.

ж) Различно ќе се акцентира составот *на име* во овие два случаја: 1) Од кај ме познавате мене, што ме рековте *на име?*; *на име* да ме викаат; 2) Ај *на ѝме божје!*; *на ѝме Божин* (СШ). Во вториот случај логички се истакнува именката по која се очекува (следува) дополнение.

з) Дава *на* заем.

2. Случаите кога акцентот не преминува на предлогот:

а) Кога *на* се употребува да се изрази односот на припадност и индиректниот објект: *пискот на жѝена*, *на дѝѝе* и сл.; *На маж* не се вели така; *На дѝѝе* не се дава нож и сл. Така исто и во други дативни служби на овој предлог: Не учи го *на зло*, *на лага*, *на раскош* и сл.

б) Се најдов *на маќа*; *На маќа* човек да издржи; Та *на чуѓо* и *на маќа* бевме (ГВ) и сл. Во ваквите случаи *на* му се доближува по значење на *во*, па може и да се замени со него.

в) На работа! *На ѿрúд* (КР); *На бóрба* машко племе!; *На бúнii* се креват тешки години (ВМ); Јас *на бóрба* ќе те пратам (ГИ). Со ваквите случаи се поврзуваат и овие: чета *на зóвор* собрале; А срце машко *на кóлеж* бие; *на бúра* се ежат (ВМ) – во кои имаме посликовито изразување.

г) Кога со *на* се изразува дека нешто се преправа во друго или искажува така: И може ли крвта *на вóда* да стане (ВМ); Во ликата *на зémја* си станал; Сета си ми *на крви* станала (ГВ); *На ѿéйел* троскот, пелин! (КР). Слично се употребува и изразот *на чúдо*: *на чúдо* беше станал тој и сите селани (СШ).

д) Кога со *на* се изразува компарација: гумната ниски налик *на зрóbје* (СИ); *На мрúвен* цела свадба прилегна (ВМ).

ѓ) Смрди *на лúк*; Мириса *на зémја* и сл.

е) *на ѿрáзник*, *на свéден*, *на Бóжик*, *на Бáдник* и сл.

ж) Со страните на светот: *на ѿсúок*, *на зáйад*, *на јúз*, *на сéвер*. (во западните говори се слуша и *на север*).

з) Свири *на чéло*, *на ѿрúм*, *на зúсла*, *на уii*, *на кавал* и сл.

с) И држи црн роб *на шрék* (КН), *на сúрéш*.

и) По едно јаболко *на чóвек* и сл.

ј) Во понови изрази: *на рóйсúво* згазил (КР), осуден *на смрúи*, *на зáшвор*, *на злáд*.

над. а) Како и другите предлози, кога идат со своето конкретно просторно значење, и *над* е во таков случај акцентирани. Примери: пушта се зора зазори, || *над зора* сонце огреа; Ја ќе го, мајко, дофанам, || *над зора* сонце огреа; Ја ќе го, мајко, дофанам, || *над село* ќе го развеем; *над зрób* || ѿ разви трендафил, (КН); Накривил калпак *над вежа*; векот ми тежи *над злава*; Бела е – цела лебед *над вода* (ВМ); *над зрад*, *над ѿаиi*, *над земја*, *над очи*, *над маса* итн. Понекогаш и овде е можно да преминува акцентот врз предлогот пред географско име: Лели ми дојде *над Велес* (ВМ); *над Вардар*, *над Прилеј*. Се разбира, може да се акцентира и *над Вéлес* и сл. Сп.: *Над Сóлун* бучи врева (ВМ).

б) Едно од изведените значења на *над* е кога се изразува повисок степен на признакот што го содржи именката. Така е во изразот *јунак нáд јунак*: Не сум ли *јунак нáд јунак* (КК). Но не секогаш во ваков случај акцентот ќе паѓа на предлогот, било да е именката поблиску одредена, логички истакната (Нема за мене никој *над шáшкa, над мáјкa*; Бараш *над лéб* погача), било да се работи за некои понови изрази како: Има власт *над влáсци*. Во литературата имаме денеска повеќе случаи кога *над* се употребува со апстрактна именка која го задржува на себе акцентот: *Над рóйсци*во сонце греј (ВМ).

низ. Со пространствено значење (независно од неговите нијанси: 1. надолу: *низ рио*, 2. срп. кроз: *низ уши*, 3. по: *низ море*): Таа коса свила || *низ рамо* се слила (ВМ); Бели коси *низ илeки* распуштил; почна коса *низ зради* да чешла (ГЕ); Стига си одел *низ зори* || и водел страшна дружина (ВМ); Часум река *низ пазар* рикнала (ГВ); или да шетам *низ зрада* (КК); може ли солзи || *низ око* да ти || не минат (ВМ); *низ уши, низ ум, низ нозе, низ раце, низ ирсци, низ жили, низ село, низ овци, низ луѓе* итн.; и би рекол ене го *низ йоле* (ГВ); ете кај иделе *низ море* две ламји (СШ).

Следните примери од поезијата укажуваат на понова употреба од овој предлог, при кое акцентот останува врз именката: и момите што весел глас || *низ иесни* кршат в рамно поле (СИ); *низ солзи* мине тежок век; и ропски Бога слуша, || *низ вéра* чисти душа (ВМ).

од. 1. Акцентот е на предлогот ако тој изразува пространствени значења:

а) *Озгoра од нешиo*: Кузман ми слезе *од коња*; Кузман ми слезе *од буки*; пушка ми сметна *од рамо* (КК); Падна тесла *од Бога* (нар. песна); солзата роса *од небо* (БК); Тогаш *од кол* одвај им побегна (ГВ); *од дрво, од глава* (ја симна капата: Го измисли *од глава*, – со значење под б).

б) *Однашре од нешиo*: *Од куки* ко да излагам (КК); *од огин* раци дрпнавме; *од очи* лута пизма му блика (КН); истрча бргу *од соба*; Извади бомби *од йојас*; кодош го вади бргу *од изба* (ВМ); како *од зрoб* да би го кренале (СШ); на луѓето *од усци* им грабаш; би дал воле за него *од јарем*; назираат ко глувци *од дуика* (ГВ); *од зради, од*

јама, *од раце* (ми избега), *од вода* (излезе) итн. Често се употребуваат со вакво значење на *од* изразите како *од соба в соба*, *од куќа в куќа*: *од зрло в зрло* двајцата (КК); *од усџа в усџа* зборови шетат (ВМ).

в) *Од некаде*: *од џоле*, *од село*, *од зраг*, *од вода*, *од џазар*, *од жейва*, *од свадба*, *од џаџи* (иде), *од море* довде, *од земја до небо*. И со географските имиња може понекогаш акцентот да биде на предлогот: Дојдов *од Скопје*, *од Вардар*, *од Велес*, *од Прилеп* (но обично: од Скопје, од Вардар итн.). Се вели *од јуџ*, *од џсџок*, *од заџаг*, *од север* (но и: *од север*): *од јуџ на џсџок*, – *на јуџ од џсџок* (СЈ).

Порано кај на беа веќе спомнати изразите како *од човек на човек*, *од ден на ден*, *од час на час* (*од час на час* се менуе, – ВМ). Овде ќе ги приведам уште тие како *од човек до човек*, *од зроб до зроб*, *од село до село* итн.

г) Го врати *од враџа*, *од џраџ*, *од џаџи* и сл.

д) Се вели *од сџање*, *од сон*: *Од сџање* Климе – врагот го прати – в концлагер (ВМ); *од сон* го крена. Примери за состави со апстрактни именки, со акцент на предлогот: *од џамеџи* сета излегла (ВМ); се поштукна *од ум*.

ј) Акцентот паѓа на предлогот и кога *од* се однесува на еден временски отсек или момент; *Од зори* стојам, – дните ги бројам – на порта (ВМ); *од ноќ* сме станати; *од уџро до вечер* (но од *луќка до зроб*, сп. кај *до*); *од век*, *од време*: Марија. ќерка Попова, || *од време* стара комитка (ВМ). Во сите овие случаи е можно и логичко акцентирање на именката: страдалници *од век* (КР), *од уџро до вечер* со жега се бори; А *од зори*, || глад го мори (ВМ).

2. Во следните случаи акцентот не преминува никако на *од*:

а) Кога со *од* се изразува посесивно значење: *од џиле* млеко, чедо *од мајка* и сл.

б) Кога со *од* се укажува на тоа од каков материјал е нешто направено: *од дрво* нозе, *од камен*; *Од клас* си писка напраиф (КМ). Со ваквите случаи се зближува и следниот: *Од рог* си била? (ВМ).

в) Кога со *од* се укажува на причинителот на дејството или и неговиот вршител (во пасивна конструкција): И носен вечно *од маки* (КН); гален и *од џаџка* и *од мајка* (СШ); срце кине *од маќа*; Коса цела – побелела –

од *мисла*; Цел аскер од *сѝрѝв* замрзна; од *чу̀до* цел се скамени; од *снѝшѝа* ли се исплаши?; вивнала земја од *ра̀досѝ* (ВМ); дека гради од *у̀жас* ми вријат; Попот лошо од *сѝѝросѝ* е папсан (ГВ); Силјан куртулисал од *смрѝ* (СШ); Па тоа бабо – збори од *сѝру̀ја* (СЈ); Ке умрам од *бо̀лка*, од *жа̀л*, од *ја̀д*, од *смѐа*, од *мѝлосѝ*, од *у̀сур*, од *ку̀рум* удрен. Осамено од овие случаи стои, веќе како прилог, *о̀днавол*: умрела *о̀днавол*.

г) Избави ме од *зл̀о*, од *ма̀ка* и сл.

д) Кога се употребува од во споредба: на вера потврд од *ка̀мен*; од *ѝро̀леѝ*, море, помила, || од *а̀нѝел*, леле, по-бела (ВМ); од *ју̀нак* појунак.

ѓ) Кога со од се изразува партитивно значење: Кога таму од *во̀да* ни трага (ГВ); се изнајале сите арно убаво од *жа̀би* (СШ); Од *ѝро̀зје* немам касната и сл.

е) Кога се кажува дека нешто произлегло од нешто: Од *бра̀ѝ* ми стана небрат; од *ѝр̀н* трендафил и сл.

ж) Во изразите како: од *сѝѝарец* до *дѐѝте*; од *чо̀век* до *чо̀век* има разлика.

з) Кога се изразува мерка или вредност: змија од *а̀р-шин*; од *о̀ка* лубеница; марка од *о̀инар* и сл.

с) Не одбира од *у̀ка*, од *збо̀р*, од *ко̀ѝек* и сл.

и) од *срѐда*, од *ѝѐѝок*, од *Бо̀жик*, од *Ба̀дник* и сл.

ј) Нема фајде од *ѝла̀чка*; Му беа од *ѝо̀лза* и сл.

к) И овде имаме скакање на акцентот во нови состави: *о̀д фудбал*, *о̀д ѝошѝа*, *о̀д хо̀ѝел* и сл., како и обратни случаи: од *ѝра̀да* млади градаци идат (сп. *о̀д жеѝѝва* и сл.).

околу. Акцентот паѓа на предлогот (случај кога имаме просторствено значење): *околу̀ ѝр̀ло*, *околу̀ ку̀ка*, *околу̀ село*, *околу̀ ѝу̀ша*, *околу̀ рид*, *околу̀ ѝрсѝ*, *околу̀ сѝо̀ѝ* и сл.

освен. Именката е секогаш акцентирана: Кој може тоа да го стори, *освен сѝѝарец* и сл.

ѝо. 1. Акцентот е на предлогот кога овој се употребува со просторствени значења:

а) Се означува движење во извесна средина: *По̀ ѝора* сега врвеа; Осман ми врви *ѝо̀ река*; Кузман си слезе *ѝо̀ скала* (КК); *ѝо̀ ѝоле* трактор бега (ГИ); Белорун облак *ѝо̀ небо* плива (СИ); Оди *ѝо̀ бразда*; шета Господ *ѝо̀ зема*; Силјан *ѝо̀ ѝрем* проговори; Летала како некоја црпка по

талазите што биле *ѝо море* (СШ); *ѝо соба*, *ѝо скеле*, *ѝо ѝаѝи* итн.

б) Со деловите на телото, значење како со *в*, на: Пад-на тесла од Бога, *|| удри баба ѝо ноџа* (нар. песна); Мајки се вијат – вијат и бијат *ѝо ѓради!*; Змија клука *ѝо лице*; Ми тежи јарем, а нож ме пара *ѝо срце*; масло му горат – врелци *ѝо снаџа* (ВМ); *ѝо чело* ми го погоди (КК); умери го Алија *ѝо ѝлеќи* (ГВ); го тресна *ѝо ѓлава*, *ѝо нос* итн.

Случаите под *б* можат, зависно од реченицата, да имаат исто значење како оние под *а*. Сп.: Го удри *ѝо рака*, и: Му лази *ѝо рака* и сл.

в) Акцентот преминува на *ѝо* и кога со него се означува ред во времето (дека следи едно по друго). Така се акцентира веќе изразот *ѝо ред*: коли, беси, пали *ѝо ред*; век *ѝо век* што трупал сè попуст и мрачен (БК); го окршил *ѝарче ѝо ѝарче* (СШ); *човек ѝо човек*. Ако е именката еднословна може ваков израз да се акцентира и како трословна целост. На пр.: *лисѝи ѝо лисѝи* : *лисѝи ѝо лисѝи*; *рѓѓ ѝо рѓѓ* : *рѓѓ ѝо рѓѓ*. Во нашата поезија најчест е, меѓутоа, случајот да се поставува логички акцент на именката, бидејќи е тоа наполно можно во ваквите изрази. Така имаме: за сите есени мрачни *ѝо рѓѓ*; Гора *лисѝи ѝо лисѝи* ќе мени (ГИ); и *чѓкор ѝо чѓкор* во такт; И *ѝула ѝо ѝула* (ЛК); сè посјаен и почуден колку *вѓк ѝо вѓк* што иде (ГВ); И *дѓн ѝо дѓн* се краде; и *час ѝо час* се ниже; *каѝка ѝо каѝка* срце му капе (ВМ). Ова ќе биде особено редовен случај во новосоздадените состави од ваков тип, на пр.: *брѓн ѝо брѓн*, *лак ѝо лак* и сл.

г) Прилошко значење за начин имаат овие изрази: *ѝо ѓаќи*, *ѝо фусѝан* и сл. Исто така *ѝо ѝоѝѝа* (пратено писмо). Но спротивно на ова: *ѝо чѓвек* (пратено писмо).

2. Надвор од горните случаи акцентот останува врз именката:

а) Ќе ги споменеме прво, како најблиски со примерите под 1 *в*, оние случаи кога *ѝо* има пак временско значење, само сега не во изрази каде што се повторува именката. Така: *По ѝаџа* е побистра душата (ГВ); *ѝо ѝлѓчка* радост; *ѝо смрѝи* кајање; *ѝо мѓнѓа* оди вино; *ѝо снѓѓ* и мраз иде; *ѝо лѓѝо* и зима ќе дојде итн. Се вели *ѝо време*,

īo mēseц (ке дојде), *īo Бóжик* и *īó Божик* (така само во овој случај).

б) Акцентот не преминува на *īo* кога тоа укажува на признакот содржан во именката како на квалитет што обично се споредува со друго нешто: *īo snáġa* ќе е бор, *īo īwŗđosīī* дрен (СИ); Брат на Гоце е *īo síġla*; ти богат да бидеш *īo srġce* и *um* (ВМ) и сл.

в) Кога *īo* укажува на мерка: Носиштата *īo sáġen* им беа (ГВ); *По кíġло* беа тешки лубениците; *По бáнка* ги платив; Останува *īo mēseц* и сл. Истото е кога една мерка или еден предмет се зема повеќе пати или на повеќе места: Пије *īo óka* ракија; Секој ден купува *īo kíġло*; Туку секој *īo ġŗóđv* в рака држи (ГВ).

г) Кога *īo* означува дека нешто станува според некој обичај, пропис, чувство за правда и сл.: *По зáкон* да судиш; *īo īrínġīī*, *īo dólġnosīī*, *īo ġéġġba*; Кажи *īo dŗúša* и сл.

д) Кога со *īo* се укажува на некаква причина (по = поради): Не дошол *īo bólēsīī*.

ѓ) Кога имаме значење *īo* *какво време*: *По сīŷúđ* и *īo ġéġġa* и *īo véīġer* клет; Како улав трча *īo mŗáz* и *īo dóġġd*; те одвлече, друже, во јуни *īo mŗák* (ВМ).

е) Отиде *īo dóġkīōŗ*, *īo léb* и сл.

ж) по = за: и вика враг *īo ġŗób* (ВМ); жалба *īo líġbe*, *īo mláđosīī*.

з) Трча *īo ġéni*; трча *īo īŷóīġka*; оди *īo báġbi*; оди *īo sváđġbi* и сл. Но спротивно на ова: оди *īó kuġi*; му одат *īó īŗaġġa*.

īod. а) Како и *nađ* го прима акцентот на себе кога иде со своето основно просторно значење: не гние душа *īód zemġa*; јајца му жежат – огин *īód miġġki*; спици му стават остри *īód nokīīi*; *īód veġġa* око – гори пламења (ВМ); Нешто ќе му заигра *īód ġŗġlo*; смртта гнасно *īód čelo* се смее (ГВ); книгата ми ја отпева, || *īód mŗsīīak* ми се потсмева (КК); *īód ġazġk*, *īód noze*, *īód raġce*, *īód sīŗrea*, *īód nos*, *īód īaiīī*, *īód dŗvo*, *īód senġka*, *īód kŗeveīī* итн.

б) Акцентот не е на предлогот кога тој иде во вакви изведени значења или во нови состави: Соба ко ар е,

сидој *ѿод вла́га*; Удриле цело *ѿод ка́ма* село (ВМ); И дење *ѿод же́га* и ноќе без почин (ЛК); куќа *ѿод на́ем*; пошумено *ѿод бо́р*; сите *ѿод бро́ј*; *ѿод вла́сѿ*; Што разбираш *ѿод ср́це*? Итн.

ѿоради. Како и *заради* не го прима акцентот од именката.

ѿред. Како и *зад*, со акцент кога иде со своето основно просторствено значење: магла ми паѓа *ѿред очи* (ВМ); *ѿред враи́а*, *ѿред куќа*, *ѿред црква*, *ѿред хои́ел* итн.

Вака и во некои временски изрази: утре ќе тргнам во гори *ѿред зори*; од векот отидов *ѿред време* (ВМ); како прилози идат *ѿреѿѿладне*, *ѿредвечер*, *ѿредручек*. Меѓутоа само *ѿред ден*, *ѿред век* (се подразбира *еден*). *Пред Божик* и *ѿред Божик*, а само *ѿред Прочка* и сл.

Во нови состави, поготово со апстрактни именки, акцентот останува на именката: *ѿред си́омен* од младост бујна, *ѿред радосѿ* од стара чест (КН).

ѿреку. Со просторствено значење: *ѿреку́ рамо*, *ѿреку́ глава*, *ѿреку́ очи*, *ѿреку́ сид*, *ѿреку́ рид* (може и *ѿреку́ сид*, *ѿреку́ рид*) итн.: Не мини ми *ѿреку́ ѿушка*, Бајко (ГВ). Вака се акцентира и *ѿреку ред*, *ѿреку леи́о*, *ѿреку зима*. Вака се настанати и прилозите *ѿрекуѿруѿа*, *ѿреку́сила*. Во овој случај акцентот паѓа на предлогот кога тој иде со географско име: *ѿреку́ Вардар*.

Нова е употребата на овој предлог во ваквите случаи (и тогаш не е акцентиран): Се разбираат *ѿреку ѿи́сма*, *ѿреку лу́же* и сл.

ѿри. Освен во прилошките изрази *ѿри́ зори*, *ѿри́квечер*, *ѿри́ срце*, *ѿри́ рака*, овој предлог не се акцентира. Во народниот говор тој иде ретко во ваква употреба: Бидува *ѿри ма́јка* и *ѿри ѿа́ѿко* да страдаш; решил *ѿри ма́јка* да иде (ВМ). Значи, именката е логички истакната, та го задржува акцентот, исто како во составите со *кај*.

со. Освен во прилошките изрази *со́сила*, *со́време*, *со́ред* (но и *со ред*), како и во изразите од овој тип: *очи со́ очи*, *лице со́ лице*, *гради со́ гради* и сл. – овој предлог инаку никогаш не го прима акцентот. На пр.: *со но́ж*, *со ѿу́шка*, *со ра́ка*, *со ма́ж*, *со же́на* итн. Причината за ова ќе биде што именката во ваквите состави, изразувајќи одре-

дено орудие со кое се врши дејството или содружник во дејството, сама по себе е посебно истакната.

с̄иро̄ӣи. Со пространствено значење: *с̄иро̄ӣи кука*, *с̄иро̄ӣи сид*. Со временско значење: *с̄иро̄ӣи среда* || *с̄иро̄ӣи среда*. Исто и изразот *с̄иро̄ӣи глава* (му е) || *с̄иро̄ӣи глава*.

с̄иоред. Не иде со пространствено значење и не го прима акцентот.

сред. Со пространствено значење: *сред небо* – облаци, *сред њоле* – суша; *сред село* патот сив води (СИ). Вака и во изрази со временско значење: *крв-студ души сред леио* (ВМ); *сред зима*.

Имаме случаи кога ваквите состави се претходат од на: Го пречекале на *сред њаӣ*.

Не паѓа акцентот на предлогот во нови состави: *Сред бѳрби* светни прв (ВМ); *Небото стана* – море *сред бѳри*; *сред дожд* од куршуми врели (ЛК).

Поретко место *сред* со употребува *среде*: *Средѳ море* цунцуле; *Среде зима* коложега.

у. Се акцентира у *мајка*, у *ѡаѡка* ако се подвлекува дека станува збор за *мојаѡа мајка*, *мојоѡ ѡаѡко*: Бев у *мајка*. А пак изразот *еден син у мајка* или *ѡ мајка* може да се однесува за која било мајка. Инаку овој предлог иде со личните имиња покрај пообичното *кај*: у *Пѳтка*, у *Станка* и сл.

Најважното отстапување на јазикот во нашата поезија од литературната норма, изградена врз централните македонски говори, се огледува токму во честото нарушување на оние правила што важат за случаите кога акцентот преминува на предлогот. Речиси кај сите наши поети, кај кого помалку кај кого повеќе, среќаваме такви нарушувања, направени за љубов на основната ритмичка шема. Обично ова станува тогаш кога се сака да се даде песна докрај издржана во тонска метрика, која инаку во својот чист вид не ѡ одговара на природата на нашиот акцентски систем, а поготово станува тоа кога се сака да се постигне чист јамб, еден метар што најмалку произлегува од обичното звучење на нашата литературна реч.

Сосем е обично, на пример, во поезијата да се сретнат случаи кога акцентот паѓа не на предлогот ами на замен-

ката, иако според изговорот во централните говори тоа не е можно (освен во сосем ретки случаи). Еве два-три стиха со такво неправилно акцентирање: Потомците многу од *иџебе* ќе чекат (В. Марковски, Климе 19); Неброени срца со *неџо* да летат (таму, 134); *иџред иџебе* ќе падне и самата Смрт (таму, 138).

Исто така е често акцентот да се задржува на именката и тогаш, кога тоа не би можело да се оправда со нејзиното поособено логичко истакнување (в. „Македонски јазик“ II, 7, стр. 146). Се разбира дека во еден ваков случај се стига и до нарушување на смисловите нијанси што се сврзани со местото на акцентот, т. е. со тоа дали тој паѓа на предлогот или на именката.

Пред да дадам примери за сето ова, сакам да истакнам некои основни поставки од кои, според мене, треба да се излегува кога се поставува прашањето за односот на акцентот во поезијата спрема оној во прозата, односно во обичната литературна реч.

1. Јазикот во нашата современа поезија треба што повеќе да се доближува до литературната норма, изградена врз централните говори, до оној нормален литературен исказ. Мислам дека нашата современа поезија не треба ни толку да се оддалечува од обичниот говор колку што е тоа случај во народната поезија. Тоа е најдобрата zaloга за обновата, за обогатувањето на јазикот во современата поезија.

2. Бидејќи третосложниот акцентски систем е една од битните карактеристики на нашиот литературен јазик наспрема соседните јужнословенски јазици, ние треба особено да се стремиме, исто така и во поезијата, да го чуваме во чист вид. Тоа значи дека во поезијата треба да има што помалку отстапување од него, што помалку опирање на наши говори во кои имаме поинаков начин на акцентирање. Само така, со такво свесно пристапување, ќе можеме да го зацврстиме нашиот единствен литературен изговор, единствено на литературниот јазик, кој стои – ќе се согласиме – повисоко од секаков среќно а поготово несреќно скован стих.

Смешно е дури да се помисли дека акцентскиот систем на нашиот литературен јазик не дава доволно можности за ритмичка поетска реч! А единствено со тоа би

се правдало отстапувањето од него во поезијата. Нешто сосем спротивно: баш свесниот стремеж да не се нарушува тој систем ќе ги доведе побрзо поетите до тоа да изградат метрика што ќе му одговара наполно на духот на нашиот литературен јазик, а не ќе биде проста копија на метриката во јазиците на кои обично читаме. Зашто ако се постапува инаку, ако се копира, тогаш не може да се ослободи музиката на нашиот збор од она што ѝ се наметнува како априорна шема.

Ако се вратиме сега на она што во моментот нè интересира, на случаите кога имаме состави од предлог и именка, ќе видиме дека уште помалку причини има тука за отстапување од акцентот во литературниот јазик. Пред сè, останува во голем број случаи можноста за логичко истакнување на именката, така што она кое на прв поглед може да искажува како едно ограничење за слободното редување на зборовите по стапки – се јавува заправо како извесна предност, бидејќи дава можност за двојно акцентирање, со поставување на акцентот или врз предлогот или врз именката. Така е, на пример, наполно возможно логичкото истакнување на именката во овој случај:

Млади жени в кеф да свијам,
ни пред ѓлтар не се срамам.

(Марковски, Гламји 69)

Возможно е тоа баш поради основната смисла на овие стихови, во кои се спротивставува светоста на олтарот – на еден чин на блудство.

Нашиов јазик дава богати можности за едно вакво нијансирање на мислата, а во врска со тоа и за искористување на разликите во акцентирањето за потребите на ритмот.

Натаму, останува оваа основна констатација: ретко во некој случај каде што нашите поети имаат отстапено од литературниот акцент да не може само со мало преиначување да се направи така што и правилата на литературниот изговор да се зачуваат а и барањата на метарот да бидат наполно задоволени. Не од некаква особена потреба произлегува нарушувањето на правилата за акцен-

тот во литературниот јазик, ами повеќе отаде што нашите поети не обрнуваат достаточено внимание на оваа појава, не се замислуваат над неа како над едно важно јазично прашање и не подозираат дека нејзините последици не се за потценување: тие можат во еден момент да се сетат како пречка за установување на единствен книжевен изговор.

А сега ќе разгледаме, во светлината на она што се изнесе во првиот дел на статијата и во почетокот на овој дел, неколку карактеристични примери од нашата поезија за недобро акцентирање на составите од предлог и именка.

Да се запреме на оваа строфа:

Искрснувал спомен за мајката стара,
седната на порта во сокакот мал,
со немоќен поглед в ноќта како бара
да го види син си, но набира жал...

(Г. Тодоровски, Во утрините 18)

Ритмичкиот тек во неа бара, подвлечениот израз во вториот стих да се изговори со акцент на именката: *на ѝорѝа*. Но што се добива со тоа? Место да го имаме значењето на прилошкиот израз *на ѝорѝа*, со кој се укажува на местото надвор – *ѝред ѝорѝаѝа, до ѝорѝаѝа*, овде со логичкото истакнување на именката се добива едно сосем друго значење при кое предлогот *на* се јавува со својата најконкретна месна употреба: како некој де е седнат *на неѝѝо*, во случајот на портата. Едно значи во нашиот литературен јазик: Седам *на ѝорѝа* (= пред врата, пред куќа), а друго: Седам *на ѝорѝа* (Сп. седам *на сѝол, на камен* итн.). Овде имаме изразит пример за тоа како заради метричкото движење (но без особена потреба и во таа смисла!) се нарушува односот на значењата создадени во нашиот јазик според признакот дали акцентот паѓа на предлогот или на именката. Не може да се оправдува ова нарушување со тоа што сепак може да се види што сакал поетот да ни претстави, зашто јазичната некоректност си останува некоректност.

Од ист ваков род е и грешењето во акцентот во овие стихови: радосна песна ме сретна *на врайѝа* (Г. Ивановски, Стихови 15); Те учам: при Киро *на оуќан* да седиш (Л. Каровски, Тиквешка легенда 19), а такви примери можат и уште да се најдат.

Не е ретко да се сретне дури и делењето на сложени прилози, наполно сраснати веќе целосни зборови со свое посебно значење, сè по таа инерција на ритмичкиот тек: *на мѣсѝо* се смрзна малбројното оро (Л. Каровски, Тиквешка легенда 23); почнаа да се буткат *од сѝра̀на* (В. Марковски, Гламји 89). Се разбира дека е ова неприемливо. Овие прилози идат со акцент на првиот слог, па дури и слеано ги пишуваме излегувајќи отаде што овде се работи за целосни сложени зборови: *на̀месѝо*, *о̀йсѝра̀на*; следствено, никаква потреба на стихот не може да оправда вакво слободно пристапување кон материјата на литературниот јазик.

Сосем близу до ваквите прилози стојат ред изрази, кои се, така да се изразам, на прагот на полната адвербијализација. И за нив е карактеристично редовно акцентирање на предлогот, што значи дека е погрешно да се отстапува од таквото акцентирање. Но сепак во нашата поезија се најдуваат ред случаи кога се отстапува од него. На пр.:

Не прашај ме зошто јас толку те сакам
и така цврсто те држам за ра̀ка.

Се вели *за̀ рака* (може и со член: *за̀ ра̀каиѝа*), но не за *ра̀ка*, зашто нема овде место за логички акцент на именката.

Или:

Со радост свеќи пали,
од ср̀це мртви жали.

(В. Марковски, Гламји 61).

Акцентот овде треба да биде *о̀д ср̀це*, зашто тоа е еден познат прилошки израз, често употребуван, со акцент на предлогот.

Кај В. Марковски имаме многу случаи на вакво отстапување од нормалниот акцент. Го подвлекувам ова поради следното: прво, кај него имаме уште повеќе примери за сосем правилно акцентирање на составите од предлог и именка, како што тоа можеше да се види од цитатите во првиот дел на статијата: второ, во родниот говор на поетот (велешкиот) тие состави се акцентираат така како што беше изнесено во првиот дел (и како што е правилно во литературниот јазик). Со ова се докажува со крајна очигледност оти не е работата само во тоа или главно во тоа што некои наши поети, произлегувајќи од краишта каде што поинаку се акцентира, не можат уште да се акомодираат кон литературниот изговор, – а напротив, главното е во тоа што некако без многу мислење се пропушта во поетската практика и донекаде се установува дури како нешто нормално, како еден вид лиценција поетика, отклонувањето во акцентот од литературната норма.

Немајќи намера да ги исцрпам овде во поголема мера примерите што сум ги одбележал, ќе приведам само уште неколку. Така: Во царствена руба на *žóscīi* му иде (В. Марковски, Климе 77). Сп. кај истиот поет сосем правилно акцентирано: јунаци чека *ná žóscīi* (Гламји 41). Или: дофрла и се смее од *īōg mŭscīak* (Климе 91). И овде нема место за логичко истакнување на именката, бидејќи се работи за еден фразеолошки израз (*се смее īōg mŭscīak*) во кој секогаш акцентот паѓа на предлогот. Сп.: Книгата ми ја отпева, *īōg mŭscīak* ми се потсмева (Кузман Капидан, нар. песна). Или: в гимназија брза *īōg ráka* со книги (Климе 13); Мустаките негој *gō īōjas* му биле (Климе 45); в ќелиите влажни *gō īāvan* е свет. Во овие случаи или е возможно: *īōg рака, gó īōjas, gó īāван*, или да се употреби членуваната форма од именката, во кој случај, се разбира, таа го задржува и акцентот: *īōg rákaiša, gō īōjasoiš, gō īāванoiš*.

Најпосле, еден показателен пример за тоа како не секогаш може да се акцентира именката дури и во изрази што не се до толку адвербијализирани како приведените погоре, и за тоа како постојат ред околности во самиот контекст што или овозможуваат логичко акцентирање на именката или го прават беспредметно. Ќе ја цитирам целата песна „Гемиции“ од В. Марковски (Гламји 135):

На брег ни душа жива, цел народ в страв се свива,
сал гемија сред море – се корне Солун град;
и младост жалби рони и далга далги голи,
низ море бучат али, роб пали набран јад.

А Гвадалкивир свире и глава в море вири,
еј Павел бомби става – го дави ропски век
над море пламен гори – низ луѓе треска мори,
а рикат далги лути – се рути морски брег.

И Кирков ламби гасне, на борба борци раснат,
по игли ноќта гази – низ Солун лази мрак,
под земја Орце вие и Отоман банк рие,
а бомба темел рине, на колеж зине враг.

Над Солун бучи врева, крај море вик се крева,
и мртви местат скелет – се дели гроб по гроб.
Од маки земја пишти – на срце страв се тишти,
а ноќта нож ја сече – се ретчи вжарен роб.

Од подвлечените примери го изделувам на страна изразот *йод земја*. Навистина тешко би се примило акцентирањето *йод зѐмја*, зашто тој израз е до голема степен адвербијализиран, па се слуша како *йод земја* (или, уште почесто: *йод земи*, со скаменета стара локативна форма, спрема: *на земи*, *в зѐми*). За сите други подвлечени примери може да се рече дека можат и така да се акцентираат, но при одредени услови, што ќе допуштат логичко истакнување на именката. Тие услови не се овде во сите случаи дадени. Приемливо е: *на срце* страв се тишти, со особено емоционално истакнување на именката *срце*. Истото не може да се рече за изразот *на брег* како што е во овој случај употребен. Навистина, тука го немаме нити тој емоционален момент, нити пак некоја основа за логичко истакнување на именката. Во некој друг случај таа би можела да го носи акцентот. Овде во првиот момент на читачот му се налага како нормален изговорот *на брег*, но после се забележува дека јамбичната ритмичка шема на песната бара изговор *на брег*, за кое, како што реков нема достаточна основа. Уште повеќе важи ова за изразите со именката *море*. Возможно е поодделно земено да се рече и *сал гемија сред море*, и *низ море бучај али*, и *над*

море ѝламен зори, и крај море вик се крева. Но не е добро кога сите тие изрази идат заедно во еден ваков контекст, кога логичкото истакнување на именката не се оправдува. Имено, се работи за една ситуација кога нам ни е познато дека станува збор за одредено море, што во поетската слика треба живо да ни се претстави пред очи, па тогаш е нормално или именката да се земе членувана или да се употребат чисто прилошки изрази што ќе укажуваат на дадената средина (во случајов на морето крај Солун); *срéd море, нѝз море, на́д море, крај́ море.* Во горната песна пак не само што е направено спротивното, ами е направено и во повеќе примери, така што уште појасно излегува на видело неоправданоста за некакво логично акцентирање на именката. Акцентирањето како што е во песната се води само од механичкото движење на ритамот, а не и од она – за нашиот акцент така важно – буђење на различни нијанси во значењето на извесни изрази зависно од тоа каде ќе падне акцентот. По таков начин, читањето на оваа песна по јамбичниот метар треба да се смета до голема степен како условно читање, како еден вид скандирање, што не му одговара на современиот начин на интерпретација на поетските творби.

Сметам дека олку ќе биде доста за да се укаже на прашањето како и да се извлечат извесни практични изводи. Можевме да се увериме дека отклонувањата во акцентот на поезијата се значителни – како при составите од предлог и именка, така и при оние од предлог и замена. Целта на оваа статија ќе биде постигната, ако луѓето што сега создаваат македонска поезија или тие што ќе се зафатат понатаму со таква работа ги имаат пред очи забелешките направени во неа, а пред сè ако ја имаат пред очи мислата оти не бидува нашата поезија премногу да се отклонува од веќе установената литературна норма, та да се стигне дотаму да се расколебаат сите мерила за правилното акцентирање во поезијата, а отаде да се поколеба и еден од главните белези на нашиот литературен јазик – неговиот акцентски систем. И во поезијата, како и во другите функции на литературната реч, треба свесно да се стремиме кон затврдувањето на единствен литературен изговор, а тоа значи и кон единствен развиток на литературниот јазик, врз онаа основа што му е дадена од централните говори.

11. ЗА ПРАВНАТА И ЕКОНОМСКАТА ТЕРМИНОЛОГИЈА

Треба да се поздрави тоа што списанието „Преглед“ во двата свои досега излезени броја им одделува место и на прашањата во врска со правната и економската терминологија. Во вториот број се воведува и специјална рубрика, на која задачите ѝ се одредени од редакцијата по следниот начин: „Целта на оваа рубрика треба да биде преку неа да се стават на дискусија сите оние правни и економски термини за кои уште немаме најдено погоден израз во нашиот јазик, како и да се продискутираат сите оние правни и економски термини, кои се веќе во употреба во законските текстови и во литературата“.

Нема особена нужда да се подвлекува каква важна јазикотворечка работа се врши кај нас денеска токму во врска со установувањето на научната терминологија во различните области. Тоа што треба да се забележи е фактот дека, иако во одделни случаи беа одржувани извесни дискусии во врска со терминологијата, сепак до голема степен процесот на нејзиното изградување се одвива сè уште стихижно. Се разбира дека од таа стихижност може да произлезе само штета и за нашиот јазик и за развитокот на научната мисла кај нас. Примерот на списанието „Преглед“, кое се зафаќа со дискусија по терминолошките прашања од својот домен, го покажува правилниот пат за одвивање на една работа од таков род, и навистина претставува пример за последување. Јавната дискусија дава, меѓу другото, и најдобра можност за координирање на усилијата меѓу специјалистите од дадената гранка и јазичните специјалисти, а што е еден услов несомнено важен, бидејќи термините треба не само да ја откриваат адекватната содржина, ами и да не одат против нашето јазично чувство. Укажувајќи на ова, не можеме да не ис-

такнеме, и тоа ќе го потврди секогаш и практиката, дека е сепак најдобро кога специјалистите од дадената научна гранка би ја владееле во потребна мерка и јазичната материја, односно кога тие би имале едно доволно изградено јазично чувство и познавање на правилата на литературниот јазик. Ако е природно да се бара од лингвистите да ги објаснуваат тие правила, премногу ќе биде да се бара од нив полно ангажирање во термилолошките прашања во многубројните научни области. Тие се несомнено должни да реагираат на јазичните изопачувања, но позитивниот придонес кон изградбата на одредена терминологија ќе потекнува, сосем јасно, од специјалистите по таа наука. Затоа и треба особено да се постави акцентот на барањето, тие специјалисти да се запознаат добро со правилата на литературниот јазик, за да можат, штом веќе мораат да работат во тој правец, да дејствуваат позитивно при обогатувањето на неговите изразни средства.

Очекувајќи дека расправањето за терминологијата ќе се развива на страниците од „Преглед“ со нужната живот, ние сега ќе се обрнеме само со неколку забелешки на прилозите излезени во првите два броја на списанието. Под наслов „За некои термини од политичката економија“ Д. Бојановски прегледно изнесува еден список на термини „како предлог за единствено употребување“ (Преглед бр., 1951, с. 88-92). По онаа доволно богата преводачка дејност во областа на марксистичката литература, меѓу другото по преводот на првиот том од „Капиталот“ направен од Д. Бојановски, како и по некои дискусии организирани порано во издавачкото претпријатие „Култура“, овој прилог кон терминологијата од политичката економија носи печат на една во целост солидно обмислена работа. Можеби во подробностите ќе има место и за некои коректури, или најмалку за еден дефинитивен избор во случаите каде што се дадени дублети. Така на пример ни се чини дека терминот „паричен лик“ ги има сите предности над „паричен образ“. Се знае што значи зборот образ во нашиот јазик, па е сосем непотребно да се форсира тој со едно значење од рускиот јазик (во рускиот образ = икона, слика, лик). Важно е да се подвлече ова, бидејќи се работи за термин што има широка употреба и надвор од економијата – а пак особено во теоријата на литературата.

Во вториот број на „Преглед“ (с. 107-108) Б. Сандески изнесува на дискусија неколку правни термини. Неговиот предлог да се земе „небрежност“ за срп. „нехат“, „најденче“ за срп. „находче“, „сторител“ за срп. „учинилац“ е сосем добар и приемлив. Не можеме да се сложиме со тоа зборот „фамилија“, општо употребуван во нашиот јазик, да се замени со „семејство“. Б. Сандески мисли дека е незгодата во тоа што со „фамилија“ не се означува „само најтесниот круг – татко, мајка и децата, ами и чичковците, братучедите и др.“ Но тоа важи апсолутно исто и за зборот „семејство“ – и тој се употребува во поширока смисла, а не само за означување на најтесната фамилија. Важното е какво значење ќе му се даде на зборот „фамилија“ во правната терминологија. Ако се условиме тој да ни го означува само најтесниот круг, тогаш со тоа е и свршена работата, ниту ќе има потреба да изместуваме еден збор што има свое место во народниот јазик. Не треба така лесно да се решиме ни за зборот „словник“. Навистина, ние ги земаме зборовите „запослам“, „запослен“ затоа што имаме потреба од нив и барем засега не сме можеле да најдеме за нив добра замена. Но тоа не значи дека треба да го земеме и „словник“, бидејќи споменатата потреба овде не е наложителна и изразот „правилник за работа“ може добро да ни служи.

12.

ГЛАГОЛСКА ПРИДАВКА

Најпрвин едно терминолошко прашање – за оправданоста на противставувањето „активна глаголска придавка“ : „пасивна глаголска придавка“. Тие називи се наследени и кај нас од словенската граматика. Меѓутоа фактичката состојба во овој поглед во нашиот современ јазик е таква што не одговара ниту едниот ниту другиот термин, бидејќи за „активната глаголска придавка“ со право можеме да го поставиме прашањето до колку е таа придавка, а за „пасивната глаголска придавка“ – до колку е таа воопшто пасивна.

Единствениот граматички знак по кој л-формата може денеска да се споредува со придавките е тоа што кај неа се разликуваат во еднината три облика за родовите. Но таа не се употребува во атрибуциска служба – што е основната функција на придавките. Зборовите *врел*, *џнил* се одамна веќе станати вистински придавки, а зборот *усџел*, што се употребува во состави како *усџело џредавање*, *усџела џреџсџава* и сл. – е нова заемка во литературниот јазик. Можат понекогаш да се сретнат во нашата литература форми како *џреџракнал џлас*, но тие се обично подражавање на сличните форми во другите јужнословенски книжевни јазици, додека во духот на нашиот јазик би дошло *џреџракнаџ џлас* и сл. Најголемо приближување што може да стане во правецот кон придавките, а во духот на нашиот јазик, можеме да имаме во случаите како: уште не стигнал Дворови, наеднаш лице измени (В. Марковски). Но и тука во преден ред излегуваат чисто временските елементи на значењето.

Во тоа се состои токму битната карактеристика на „активната глаголска придавка“ во нашиот современ јазик: веќе изговорена сама за себе – *дошол*, *видел*, *беџал* – таа ни побудува претстава за минато определено вре-

ме, па е така и точно лично одредена (3 л. едн.). Ако не влегуваше таа и во други сложени конструкции – како *би видел, ќе видел* – не ќе имаше никакво оправдание да ја споменуваме надвор од минатото неопределено време.

Од друга страна, образувањата како *дојдел, викнел, сѝорел* (несвршени *л-* форми од свршени глаголи) поготово не можат да се доближат по некаков елемент во значењето до придавките. Тие претставуваат една алка во веригата на формите од свршените глаголи (стори-стореше-сторел), што не се употребуваат самостојно во главната реченица, ами или во состав со *ќе* или пак при извесни сврзници во подредените реченици.

Сето ова говори дека не се оправдува, оваа форма да ја наречуваме со името придавка. Исто толку неоправдано е да ѝ го придаваме и атрибутот – активна, бидејќи од тоа произлегува веднаш споменатото противставување со „пасивната“ придавка, а ние ќе видиме дека оваа во нашиот современ јазик не бидува никако да се определи како таква. Поради тоа ние место називот „активна глаголска придавка“ го предлагаме називот *глаголска л-форма*, што произлегува само од едно нејзино надворешно обележје (во нејзината наставка се содржи карактеристичниот глас *л*). Но усвојувајќи го овој назив не треба да забораваме дека под него се опфаќаат форми не сосем еднородни – а такви што се сврзуваат потесно било со минатото свршено било со минатото несвршено време, и што зависно од тоа добиваат одреден опсег на својата употреба. Предимството на терминот *л-форма* (или *л-форми*) се состои меѓу другото и во тоа што укажувајќи на еден нивни заеднички граматички знак не се сврзува еднострано со само некоја функција на тој знак.

И називот „пасивна глаголска придавка“ не ѝ одговара на стварната состојба во нашиот современ јазик, и внесува само забуна. Тој назив е настанат поради тоа што во другите словенски јазик (а порано и во нашиот) оваа форма се образува скоро исклучиво од преодните глаголи и затоа има пасивно значење. Меѓутоа кај нас е денеска односот сосем изменет, бидејќи таа форма се образува и од непреодните глаголи (*ѝаднаѝ, дојден, беѓан, шеѝан* и сл.), па атрибутот „пасивна“ не може да се применува на целостта на овие образувања. Затоа е сосем доволно и

единствено правилно оваа форма да ја наречеме просто *глаголска придавка*. Дали таа во некој случај ќе побудува пасивно значење или не, тоа зависи од значењето на дадениот глагол.

Кога станува збор за употребата на глаголската придавка, треба посебно да се издели нејзиното сврзување со помошниот глагол *има, нема* во различни временски конструкции: *има земено, имаше земено* и сл. Во ваквите конструкции глаголската именка се сведува до прост знак на глаголското дејство, таа дури ги губи обележјата на родот и бројот, бидејќи влегува во нив само со формата за среден род еднина. Губејќи ги споменатите обележја таа, сосем природно, се оддалечува од своето придавско значење, кое токму нив ги претполага како непременно дадени. Затоа во ваква употреба е можно образувањето на форми за глаголската придавка, се разбира од среден род, и кај глаголите од кои во инаква употреба таа не е обична, на пример кај непреодните итеративни глаголи и воопшто кај непреодните изведени со наставката *-ува*: *Јас имам слеѓувано мноѓујаџи одовде, Тој има скринувано мноѓујаџи од линијаџа* и сл. Но ние не можеме да говориме дека кај ваквите глаголи имаме вистинска глаголска придавка, дури не ја најдеме и во онаа употреба во која се пројавуваат имено придавските признаци (родот, бројот, членот).

Теоретски земено, образувањето на глаголската придавка е можно од сите преодни глаголи. Се разбира дека во стварноста таа нема да биде еднакво обична од сите нив. Така на пример од глаголот *шейне (нешиџо)* е обична придавката *шейнаџи* (на пр. *шейнаџи збор*), но веќе донекаде понеобично е *џоџишейнаџи*, а уште повеќе *џоџишейнуван, џоднашейнуван* и сл. Глаголот *шушине (некој збор)*, со значење што се доближува до *шейне*, може да образува придавка *шушинаџи (шушинаџи збор)*, приемливо е и *џоџишушинаџи*, но веќе доста необично би ни звучело *џоџишушнуван*. Таа обичност или необичност зависи од самото реално значење на глаголот, како и од тоа до колку често се употребува тој во своите видоизменувања со помошта на претставки или наставки.

Можноста за образување на глаголски придавки е несомнено поограничена кај непреодните глаголи, а осо-

бено ако не ги имаме предвид формите во состав со помошниот глагол *има, нема*. Кај нив е обично изведувањето на глаголски придавки пред сè од свршените глаголи: *ѝаоднаѝ, сѝананѝ, излезен, дојден* итн. поретко, во својата права придавска употреба, таа иде од несвршените глаголи: *шеѝтан човек, беѝган в ѝланина* и сл., но затоа тие редовно можат да образуваат форма во составот со *има, нема*: *има седено, нема одено* и сл. најмала е можноста за развивање на вакви придавки од итеративните глаголи, кај кои дури и во состав со *има, нема* често пати би се чувствувала необичноста на формата за среден род.

Во понатамошното излагање ќе изнесуваме главно материјал за ваквите глаголски придавки, изведени од непреодни глаголи, бидејќи со тоа ќе ги видиме и главните случаи на употребата на глаголската придавка воопшто а и едновремено ќе го оцртаме поблиску опсегот на употребата на глаголските придавки од непреодни глаголи.

Глаголската придавка претставува заправо категорија преодна меѓу глаголот и придавката. Како еден посебен случај на доближување до придавката можеме да ги споменеме сложенките во кои влегуваат извесни глаголски придавки, оддалечувајќи се со самото тоа од глаголот: *ѝолузатѝворени очи, долѝочеканиоѝ ден на слободаѝа* (В. Малески).

Близоста до категоријата на имињата се огледува особено во тоа што и глаголските придавки можат да се супстантивизираат. Сп.: *Неѝознаѝиоѝ* се фати за раната (В. Малески). – Меѓу нив имаше и работници, и селани и *учени* (Р. Петковски). – Се најде цар Соломон во *небоѝо* (М. Цепенков). Сп. го во овие случаи апстрактното поименчено значење на глаголските придавки: Тој го изживуваше сето *сѝананѝо*. – *Преѝрѝганоѝо* од животот остануваше далеку зад неа (К. Чашуле). По овој начин се стигнува и до наполно преминување на извесни глаголски придавки во групата на именките. Така е настаната на пр. во нашиот литературен јазик именката *минаѝо*. Зборот *ѝредено*, по потекло пак глаголска придавка во среден род, и формално наполно се слеал со именките од тој род, па образува како нив множина *ѝредена*: и разредил бојацијата сите *ѝредена*, шајаци (М. Цепенков).

Преминувањето на глаголските придавки во групата на обичните придавки се олеснува тогаш кога тие добиваат извесно преносно значење, со кое се пооддалечуваат од значењето на глаголот од кој се изведени. На пример: еден богат чорбација и малку *чалнаӣ* што бил во умо (М. Цепенков). – пискаше ли старата жена како *ѝомесѝена* (К. Чашуле). Формите *чалнаӣ*, *ѝомесѝен*, како и *мрднаӣ*, *уорен*, *чукнаӣ*, *ѝернаӣ* се употребуваат преносно во значење „луд, улав, нетокму“, па до колку со тоа се оддалечуваат од основното значење на глаголот, до толку полесно придобиваат особености на вистински придавки.

Но близоста на глаголските придавки до групата на обичните придавки се огледува и инаку во тоа што тие идат во сите основни функции на придавката. Така, што не е случај како што видовме погоре со *л-* формата, сосем е обична нивната атрибуциска употреба. Исто така тие влегуваат во составот на именски прирок. Во овој поглед имаме, на пример, полна синонимност меѓу глаголската придавка *умрен* и придавката *мрѝов*, така што можат да се заменуваат изразите: *мрѝов човек* – *умрен човек*, *ѝој е мрѝов* – *ѝој е умрен*.

Во атрибуциска служба од непреодните глаголи се обични главно глаголски придавки изведени од свршени глаголи. Од нашата народна и уметничка проза можеме да приведеме долг ред на такви форми во атрибуциска служба: намуртени и прокиснати стражари, вивнато од радост лице, излитениот и станат грутки-грутки јастак, прокиснатиот од под прага трем, надојдена река, наставената тишина, огреаното сонце, поджолтено книже (К. Чашуле), поджолтнатото светечко лице, свиснатата снага, прокиснат мрак, осипнат глас, пламнатиот оган, изгниените лисја (В. Малески), натажен изглед, потемнето лице (Р. Петковски), сиот опаднат (В. Иљоски), дете недораслено, помината недела (Р. Крле), пцовисаното магаре, седнатото дете, зачурен оган и зачаден многу, човек избогтеан, нива стасана (од нар. Проза). Сп.: *Дојдениоѝ* јунак ја гледаше со благодарност... И се стори оти тоа имаше слични очи како *дојдениов* јунак (Р. Петковски).

Природно дека, употребувајќи се како обична придавка, глаголската придавка се употребува и како прилог:

сите тројца воздивнаа *олеснейо* (Р. Петковски). – Му рекол *наврекнайо* и *навјасано* (М. Цепенков).

Форми од несвршените непреодни глаголи се среќаваат но доста ретко. Така се слуша: *шейан човек*, *бегана мома*, *сйојана ракија*. Но ова не е ништо чудно, ниту пак тука имаме некоја особено изразена разлика помеѓу преодните и непреодните глаголи, бидејќи и од преодните несвршени поретко се употребува оваа форма отколку од свршените: *биено сирење*, *варена ѝченица*, *ѝамешен ден*, *крѝена кошула* и сл. Сепак треба да се одбележи почестото јавување на ваквите форми од преодните несвршени глаголи.

Во составот на именскиот дел можноста за употребата на глаголски придавки од непреодни несвршени глаголи е малку поголема отколку во атрибуцка служба. Така би можело да се рече не само *Тој е шейан* и сл., ами и *Тој е иден ваму ѝовеќе ѝаѝи*, *Јас сум досѝа седен* и сл. Но сепак и овде е далеку пообична употребата на форми од свршени непреодни глаголи. Ќе приведеме повеќе примери со такви форми, баш за да се добие претстава за нивната уобичаеност, и со тоа нагледно да се покаже колку е неоправдано да го применуваме на сета оваа материја називот „пасивна“ глаголска придавка: Одамна му беше оздравена ногата на Зорета. – Тука беа поседнати и други селани. – Ми се чини – не е умрен. – Сега преку мостето треба да се минати (В. Малески). – Погледот сосем му беше потонат. – Ем крв плукав, бев премален. – Да, ти уште не беше дојден в затвор. – И ние бевме такви станати (К. Чашуле). Снегот што беше паднат пред една недела не беше истопен уште а беше замрзнат (Р. Петковски). – Дали си е отиден, боже, или пак се качува горе! – Мене ми е многу препоминато преку глава. – Илија се појавува на вратата кога сонцето е слезено до ќерамидите на куќарчето. – Таа е уште мала, не е дорастена. – Бев подизлезена, пак реков да навратам. – Дури и срцето ако ти е заспано да ти се пробуди (Р. Крле). – бев настинат и зарипнат (В. Иљоски). – дали е паднато јаболкото. – кој ќе го најди прстено во купчето, тој ќе биди паднат во играчката. – го изнесле надвор омалодушен и примртен. – ако ти е помината треската, па ќе ти дојди. – сум ватен со облог со цареа ќерка (М. Цепенков).

Многу почестата употреба на глаголската придавка од свршените глаголи, уочлива особено кај непреодните глаголи, се заснова на самото основно нејзино значење. Во глаголската придавка е искажан, во вид на признак што може да му биде припишан на еден предмет како моментна или трајна особеност, заправо резултатот од вршењето на глаголското дејство во некаква врска со тој предмет. Така на пример во придавката *йагнаий* се изразува едно такво значење во кое глаголското дејство го постигнало својот резултат применето на даден предмет. Се разбира дека на ваквото резултативно значење повеќе му одговараат образувањата од свршени отколку од несвршени глаголи, па е природно што тие образувања почесто и се јавуваат.

Штом е тој признак на резултативност главна карактеристика на глаголската придавка, тогаш ништо чудно што во нашиот јазик отишле на втор план признаците на преодност и непреодност, и што станало можно образувањето на глаголски придавки и од непреодни, пред сè свршени глаголи. Ако ја споредиме реченицата: *Јонче е убиен, а Климе е йшаму долу – йешко раней* (Р. Петковски) со реченицата: *Пејре е сїанай, а Сїојан е йшаму долу – леґнай*, тогаш никако не ни се налага во претставата некоја разлика меѓу овие форми која би произлегувала отаде што се првите изведени од преодни а другите од непреодни глаголи (впрочем и границата меѓу преодните и непреодните глаголи е денеска во нашиот јазик доста затемнета). Со сите тие форми пред сè ни се налага претставата за резултатот од извесно дејство. Разликата меѓу нив настапува во пасивните обрати со кои формите од преодните глаголи полесно се сврзуваат: *Тогај сейшла, оийи ѝ е ошейан од некој дуимани Косїадин* (М. Цепенков).

Извесен спој меѓу формите од преодните и од непреодните глаголи, што секако во најголема мерка го улеснил образувањето на глаголски придавки кај последниве, претставуваат случаите кога имаме глаголски придавки од повратни глаголи, кои заправо формално наполно се еднакви со придавките од соодветните преодни глаголи, но затоа никако не побудуваат пасивно значење. Кога ќе се рече: *еве еден месец ошќако сум омажена*, тогаш можеме

двоструко да ја сфаќаме тука глаголската придавка: или со пасивно значење – дека некој ја омажил, или со значење што му одговара на повратниот глагол *омажи се* па што спрема тоа не може да содржи признак на пасивност. Така исто не побудуваат пасивно значење ни глаголските придавки во овој состав: Покриени со снегот и старите куќи како да беа уште повеќе наведени и како да беа собрани од студ, а од нивните стреи висеа мразулци. Целиот град како да беше скриен во себе си (Р. Петковски). Само првата од нив (*покриени* со снегот, односно од снегот) е пасивна. Другите (*наведени, собрани, скриени*), иако во друг случај можат да се употребат, исто така, овде се заправо придавки што им одговараат на повратните, а тоа значи непреодните глаголи: *наведе се, собере се, скрие се*. Па токму ваквите случаи – и уште еднаш ја покажуваат неодржимоста на ознаката „пасивна придавка“ во однос на целостта на оваа форма – и од друга страна посочуваат како имало ред преоди што го овозможиле образувањето на глаголски придавки и кај интранзитивните глаголи. Од ова видовме дека е погрешно да речеме на прв поглед оти *собран, скриен* и сл. се глаголски придавки со пасивно значење. Дали се тие токму такви, зависи од тоа дали се однесуваат на глаголите *собере, скрие* и сл.; сосем подруго нешто е ако тие се однесуваат на повратните глаголи *собере се, скрие се* и сл. Такво однесување кон повратни глаголи имаме имено и во овие примери: Да те чуе некој од некоја страна ќе помисли дека си *мрднаџи* од умот (Р. Крле) – со *начулен* израз на лицето го ловеше секој збор (В. Малески). Само вака се сфаќаат придавките во овие случаи: *кучка окучена* (што се окучила) *кобила ождробена* (што се ождребила). Па така обично ги сфаќаме и новите зборови како: *организиран* во синдикатот (В. Малески), сите *компромитирани* (К. Чашуле). По овој начин, во врска со соодветните повратни глаголи можат да се објаснат глаголските придавки *разбран, сеиен* во ваква употреба: Те гледам дека си умна, *разбрана* (Р. Крле). – да живее вакфие *сеиени* жени, што познаваат нашио многогодишен трут и го повалуваат (М. Цепенков). Придавката *разбран* се однесува кон глаголот *разбере се* (*се разбра* има и значење на *послуша што му се рекло*), а *сеиен* кон *сеи се, секава се*.

Поради затемнувањето на признакот на пасивноста, а донекаде при наклон на изведувањата од повратните глаголи, во нашиот јазик се забележува во извесни случаи и интересната појава – формите од преодни глаголи, а тоа значи првобитно пасивни форми, да се употребуваат со активно значење. На пример: Јади ти, синко, *јас сум јадена* и таму (Р. Петковски). Овде составот *сум јадена* има, се разбира, активно значење: јадов, сум јала. Вака се слуша често и *вечеран сум, ручан сум, ѓојаден сум, ѓоручан сум*. Ова ни е претставено и во примерот: *ѓи си чаѓен, чаѓен, ѓа ѓречаѓен* (В. Иљоски), каде што имаме исто такво активно значење: си учел, си учел, дури си се преучил. Близок му е на овој израз и примерот: *сиѓе ѓејани и неѓејани Турци* (М. Цепенков), само што е овде сосем можно и сфаќањето на глаголските придавки како и со пасивно значење. Споменатата употреба на некои пасивни форми со активно значење во народниот јазик може да се забележи и во случаи како овој: *Да не сиѓе заборавени* кај сте ја оставиле клештата (место *да не сиѓе заборавиле*). Во некои случаи имаме полно адјективирање на извесни пасивни придавки, така што се добива значење несогласно со нивната првобитна пасивност: Солзи ѓ паѓаат на *венчан фусѓан* (В. Иљоски). Се разбира дека не е фустанот што го венчавале, ами е тој што се носи на венчавање. Слично нешто имаме во примерот: да си земам *ѓросѓенá книѓа* (М. Цепенков): не е книгата простена, ами со неа се добива проштење. Така и составот *ѓиена вода* значи *вода за ѓиене*.

Еден посебен случај на употреба на глаголски придавки имаме во вакви изрази што значат обично псувни, а во кои тие се изведуваат од дадената именка: *Види ја ѓиѓоѓа ѓиѓоѓосана!* (В. Иљоски). Исто: *аро аросано, абдал абдалосан, бунѓиѓѓе бунѓиѓѓосано, вайѓр вайѓросан, веѓѓѓер веѓѓѓеросан, чуѓко чуѓкосана* (сите примери од кај Е. Спространов). Некои од вака образуваните форми не се јавуваат како самостојни зборови надвор од тие изрази: *бунѓиѓѓосан, чуѓкосан*. Исто така во загатката *Вар варосано, ѓиѓ ѓиѓосано, ниѓде ѓирка ни ѓросирка*, - формата *ѓиѓосано* не е обична во употреба.

Глаголските придавки не се употребуваат само во врска со глаголот *сум*. Тие идат и со други глаголи, било

да се овие сами по себе неполнозначни па чинат со глаголската придавка еден сложен прирок, било таа да се јавува како обично дополние. На пример: јас те мислев излезна. Овде ќе дадеме уште неколку такви покарактеристични примери: Дали еднаш си останала необлечена, ненајадена? (В. Иљоски). – Таа седеше ведната крај огниште, – долго време стоеја гушнати. – останале замрзнати патем. На час се најде седнат до мајка си крај огниште (В. Малески). – го завари Коцета веќе длабоко за'ркан (К. Чашуле). – ја сонува Антица застаната на патчето кое води во дуќанчето, облечена во невестински алишта и клекната кај го моли да ја спаси (Р. Крле). – ако те најди избеган преку трите планиње, нема што да ти чини. – а штркот останал замајан, да се мисли. – го гледал царо во нивната куќа дојден. – се видела со нови пафти подарена (М. Цепенков).

Во некои од овие случаи веќе поизразито се чувствуваат глаголските елементи во значењето на придавката, отколку во употребите што порано ги споменавме. Така на пример во реченицата: *џо завари Коцеџа веќе длабоко за'ркан* – содржината на глаголската придавка може да се искаже и со подредена реченица: *кај 'рка, како 'рка*.

Ова истакнување на глаголското во глаголската придавка може да се забележи и во повеќе случаи и во повеќе степени изразено. Така, во реченицата: На годината ела ми овде, и *научен занает* да си го земиш (М. Цепенков) – глаголското се огледува во тоа што придавката управува дури директен предмет, како да имаме тука лична глаголска форма.

Често пати глаголската придавка се јавува со служба што ја доближува до глаголскиот прилог, означувајќи едновременост, паралелност со главното дејство, и така заменувајќи различни развиени подредени реченици: Не еднаш заседнат во студентскиот дом Крсте се прашаше, што ли прави сега таа. – Легната во мудбачето таа премислуваше надолго и нашироко. – Почека малку загледан во полумртвото тело пласнато на душеме (К. Чашуле). Дури и плеонастично: Таму седнат на малото, расклатено дрвено столче, блед со узнемирен поглед седеше Трајко (К. Чашуле). Во овие случаи се заменува вметната релативна реченица: Црната шамија, станата уште поцрна и

светла, ѝ беше залепена за сребрената коса. – Ефта, за првпат најдена пред акција, му одврати (В. Малески). Последнава реченица дава и добар пример за однесувањето на придавката кон повратен а не кон преоден глагол.

Особено е силно подвлечено глаголското значење кај придавката тогаш кога со *уштите* таа иде место личен глагол во временската реченица: Уште недоискачени на тумбата видоа дим. – Не дојден уште ни до поп Сиљановата куќа, тие се закажаа (В. Малески). – Уште не дојдени дома конаците се запалија. – Уште не излезени от порта надвор, и ватила (М. Цепенков). – на треќиот пат, ушче не досвртен танецот, се пушчат (Е. Спространов). – уште не отидени они, до тогај јас ќе се дојдам (Т. Ецов).

Глаголската придавка може да се употребува и во безлични изрази, детето што му је паднато да ја паси бишката, треба да трчат по бишката (М. Цепенков). – не е ни лично, ни прилегано јас да давам збор (Р. Крле).

Но, како што споменавме и погоре, најголема степен на глаголност добива глаголската придавка во конструкциите со помошниот глагол *има, нема*, каде што се сведува до знак за глаголското дејство. Тоа е случајот кога имаме и најполна граматизација на глаголската придавка, зашто во другите употреби, како што споменавме, нејзиното образување не би било обично од ред глаголи. Спротивно на глаголската придавка *л-* формата се образува од секој глагол.

13.

ЗА ПРЕОДНОСТА И НЕПРЕОДНОСТА НА ГЛАГОЛИТЕ ВО НАШИОТ ЈАЗИК

Одамна е веќе забележано дека во нашиот современ јазик имаме случаи да може да дојде предмет и со глаголи првобитно непреодни, со кое тие влегуваат во редот на преодните. Меѓутоа, од ова забележување не се отиде понатаму – да се изнесат поблиску размерите на оваа појава во нашиот јазик. Едно такво испитување нè уверува дека во случајов не можеме да говориме само за единичност, ами имаме прилично затемнување на границата меѓу преодните и непреодните глаголи. Тоа нешто наоѓа виден израз и во фактот што денеска се образуваат глаголски придавки и од неопреодни глаголи (*викна̄и: ѝагна̄и*). Овој допир спомага и за сврзувањето на непреодните глаголи со предмет. Но секако е најважно за почетоците на оваа појава што имаме преодни и непреодни глаголи кај кои се асоцираат самите лексички значења, па само со извесно изместување на значењето може да се развие нијанса на преодност и кај соодветниот непреоден глагол. Така, на пример, кога ќе сретнеме вакви случаи кај М. Цепенков: *Мајка ѝӣи ке ѝӣи ја умрам. – издума ќе еден марифе̄ӣ, за да ја умра̄ӣ!* – *неа нӣӣӣо не ја умира̄ло* – тогаш е од несомнена важност за развивањето на преодност кај овој глагол, што тој се асоцира по значење со преодните глаголи *о̄ӣе̄ӣа, убӣе, умр̄ӣви, усмр̄ӣи* (сп. и *умрен : о̄ӣе̄ӣан* и сл.), со кои по ваков начин, кога е употребен како преоден, станува наполно синонимен.

Една, би ја рекол, помала степен во развивањето на преодноста имаме тогаш кога еден глагол и инаку може да биде употребен преодно, но во друга врска, во друга смисла, – додека во дадениот случај имаме повеќе или помалку осетно пренесување во сферата на некој преоден глагол со подруго значење. Ова можеме да го изјасниме

на примерот од глаголот *йриближи*. Овој глагол се употребува и синонимно со *доближи*, како преоден: *йриближи го йрсйойй до усйа – доближи го йрсйойй до усйа*. Непреодно пак се употребува во вакви состави: *йриближавме до селойй, до зрадойй* и сл. Но, како што се гледа, сосем е можно, иако малку понеобично, и во оваа употреба да се земе тој како преоден: *кога ќе го йриближиси (волкойй) до село, ќе излезам со сейй село за да го йречекам* (М. Цепенков). Се развива вака значење што навлегува во сферата на глаголите (*го*) *доведе, донесе*.

Имаме и такви случаи, кога се развива преодност што му одговара на значењето од повратната форма на дадениот глагол. Сосем е обично да се рече: *йой ги скара*. Но овој израз има две значења: 1. што му одговара на глаголот *скара* (*укори* некого) = *йой ги скара да бидайй мирни*; 2. што му одговара на глаголот *се скара* : *йой ги йобуцнуваше и најйосле ги скара еден со друз* (ги нате-ра да се караат). Во овој втор случај го гледаме, имено, споменатото развивање на преодност што му одговара на повратното значење на глаголот. Наполно во редот на овој случај спаѓаат и следните: *за да и расйййй ойй браййсйвойй шйй си го имале: да и омрази (мажойй и женаййа)*, т.е. да си го расипат тие братството; да се омразат тие еден со друг. Така и: *осйајл Госйод на двајца или йројца еден умен, шйй да можй да и разбери и да и йресуди* (двата примера откај М. Цепенков). Овде треба да се подвлече дека и граматички образован човек нема лесно да ја забележи вторично развиената преодност во *йой ги скара*, додека во *йой ги умре* или *йой ги седна* лесно ја забележува, излегувајќи од она што го знае од граматиката на сродните јазици. Тоа пак што треба некои случаи просто да „избаруваме“ покажува од друга страна дека расколебувањето на границата меѓу преодните и непреодните глаголи е напреднато доста во нашиот современ јазик.

Понекогаш имаме извесен вид проширување на преодноста, т.е. некои глаголи што се преодни, но како такви ретко се употребуваат и главно во одредени состави, ги прошируваат можностите за својата преодност навлегувајќи и во состави пообични со друг глагол што со нив инаку по значење тесно се асоцира. Така глаголите *вели, зборува*, иако преодни, се јавуваат во помалку предметни

врски од глаголот *кажува*. Обично е, на пример, *кажува ѝрикаска*, но не и *вели, зборува ѝрикаска*. Всушност глаголите *вели, зборува* (а особено првиот) идат повеќе како ознака на самиот процес на говорењето, без да се побудуваат веднаш и нивните предметни врски. Обично се слуша: *ми вели нешто, зборува нешто, што-џоде* и сл. Меѓутоа, денеска овие глаголи навлегуваат и во сферата на употребата од *кажува*, така што ја прошируваат својата преодност: *Сиџе џо велеа месшто, оџи било лошо* (М. Цепенков); *нив им ѝрелеџаа зборовиџе што и џи велеа некоџаш* (В. Малески); *Тој зборуваше мноџу работи за луџето, за живошто на кои доштоџаш џеџка Марија и не мислеше* (Р. Петковски). И во примерот: *и мене сеџа ќе ме заџине* (М. Цепенков), т.е. *ќе ме отепа* – имаме вакво проширување на преодноста, но сврзано и со поголема промена во самото лексичко значење. Имено, глаголот *заџине* се сврзува обично со материјални предмети (*џо заџинав саашто* и сл.), додека овде добива за предмет лице, а заедно со тоа развива и поинакво значење, онакво какво што се развило по истиот пат во глаголот *заџуби*, кој е пообичен како синоним на *оџеџа*, отколку што е тоа глаголот *заџине*.

Најпосле, во редот на овие случаи каде што имаме помала степен во развивањето на преодноста, можеме да ги споменеме и глаголите кај кои е во извесна предметна врска пообична префиксираната форма, место која меѓутоа може да се сретне и непрефиксираната: *џа џе видиџи и џа џе раџуџи и џебе и мене. – Гоџо ќе џе раџа со машко деџе* (М. Цепенков). Овде е пообично да дојде префиксираната форма *израџува*. Во ваква употреба и глаголот *раџува* добива една нијанса на свршеност. Слично на ова, и во примерот: *се сеџив џа и џиџам и ниџ* (М. Цепенков) употребено е *џиџам* место пообичното префиксирано *заџиџам*. И овие случаи, иако се во рамките на преодните глаголи, укажуваат на ред поместувања во категоријата на преодноста.

Меѓутоа, како што покажавме веќе на примерот со глаголот *умре*, овие поместувања одат и дотаму што се развиваат предметни врски и кај глаголи првобитно непреодни. Овде ќе приведеме извесен број такви случаи, прво извлечени од народните приказни: *ако можџе*

*йланинайт̄а да ја йроодийт̄е, шит̄о је онде каршија, ќе ве йросит̄ам. – во ист̄оит̄о време ќе ја йройнеле камбанаит̄а. – Како ѓо кандисуал, како ѓо кандисуал, ѓо молил, за да йрооѓори. – да ѓо йреминаит̄ йреку неѓо (М. Цепенков). – како да ѓи йремине децаит̄а (преку река, б.м. – Д. Матов), - нај-сеит̄не ѓо йоминале (преку река, б.м. – Е. Спространов). – ќе ѓо засит̄анайт̄; ќе ѓо йочинаит̄. – јас ќе ми ит̄е најадам и најијам. – ѓо навечерала, со шит̄о и дал Госио, лей и сол. – како офчарийт̄е шит̄о и рийааит̄ браздийт̄е. – јас ќе йаит̄уам некој долк йаит̄. – јас ит̄и ѓо оздравев йрсит̄о; мојайт̄а мушама... ит̄и ѓо оздрави цврсит̄о (М. Цепенков). Исто така предметна врска се развила и со безличниот глагол *се сит̄емни: и сит̄емнило* (М. Цепенков), *ме сит̄емни, ме раздени* (како *ме разболи, ме мачи* и сл.).*

Не само народната, ами и современата наша литература дава ред примери за развивањето на преодност кај непреодните глаголи. Притоа е особено важно да се подвлече дека тоа станува и во состави што не се обични во разговорниот јазик, а кое сведочи за потенцијата на оваа појава. Сп.: *йродолжи диво молскајќи ѓо со очит̄е Кирейт̄а* (К. Чашуле). Други примери: *ме седнаа на една сит̄олица. – На йресит̄ол ќе ит̄е седнам. – Тој йоѓлео замрзнуваше. Он велеше – йриближи се ако ит̄и е мил живоит̄оит̄. – Радосит̄а не йомалку ѓо вивна срцеит̄о на Крсит̄еит̄а* (К. Чашуле). – *Да йодземе неколку сакои за да ѓо „оѓули“ нашиоит̄ оѓон. – Пламеноит̄ шит̄о ѓо исфрлаа неѓовийт̄е очи ѓо цврви Насит̄еит̄а* (В. Малески). Од примериве се гледа дека развивањето на преодност е пообично кај свршените глаголи, иако се среќава и кај несвршени.

14.

ЗА ГРАМАТИКАТА НА МАКЕДОНСКИОТ ЛИТЕРАТУРЕН ЈАЗИК ОД ХОРАС ЛАНТ

HORACE G. LUNT, *Grammar of the Macedonian Literary Language*, Skopje, 1952. Стр. XII + 287, 80 и 1 карта. *Slovo* 1953, Zagreb: Casopis staroslavenskog instituta, 79–83.

Карактер на целостен учебник носи оваа книга со тоа што покрај прегледот на граматиката (стр. 9-104) содржи во вториот дел еден избор на текстови од македонската народна и уметничка проза (стр. 105-185), а во третиот речник македонско-англиски со околу осум илјади најупотребителни збора (стр. 187-287). Авторот кажува во предговорот дека целта му била да даде увод во изучувањето на македонскиот литературен јазик. Но треба да се забележи веднаш: не се работи за некаков обичен практичен прирачник, ами за граматика во која е изразен стремежот да се осветли материјата од конзеквентно лингвистичко становиште, во чисто современ план. Со право подвлекува авторот дека неговата книга претставува прв обид за такво синхронично оцртување на структурата на македонскиот литературен јазик.

На Ланта треба да му се признае едно качество што е од особена важност кога се работи за опфаќањето на материјата на еден литературен јазик кој тукушто се оформува – тоа е, би рекол, извесен усет за јазичната стварност на моментот. Зашто тука немаме уталоженост, ами во многу посоки сè уште процес на уталожување. Вистина е, како што вели тој, дека македонскиот јазик се унифицира со извонредна скорост, и дека „главните оцрти на морфологијата и синтаксата се совршено јасни“ (стр. 27), но сепак остануваат ред работи за изјаснување, и освен тоа – постои прашањето за практично усвојување на литературниот јазик од луѓе што се по својот позив упатени на пишување, а сепак не можат лесно да се ослободат

од влијанието на оние јазици на кои се школувале. Сето тоа создава разнобојност. Но американскиот лингвист го покажа споменатиот усет да го издели она што е само преодна појава од она што со секој ден се изразува сè одредено како состав на нашиот литературен јазик. Македонската белетристика кон 1951-52 година, од која тој поаѓа, се разбира покрај она што се сработило на јазичното поле во Македонија му дава реална основа врз која може да се согледа тој одреден степен во унификацијата на литературниот јазик. Треба да го одбележиме како квалитет на оваа книга што се запазила нужната мерка да не се нормира повеќе одошто тоа самата јазична стварност во дадениот момент допушта, а од друга страна – да не се пренебрегнува установеноста на одредена црта само зашто негде-годе во печатот можат да се сретнат едни или други отклонувања од неа.

Оние стотина страници што Лант ги има посветено на македонската граматика се одликуваат со изразита концизност и релјефност на прикажувањето, така што предлагаат многу повеќе познанија за македонскиот литературен јазик одошто би можело да се помисли на прв поглед. Но сепак е, се разбира, ова еден краток оцрт, во кој извесни партии се само сумарно засегнати или и сосем необработени, како што е случајот со партиите за прилозите, сврзниците и партикулите (со извиците). Синтактични белешки се даваат наспоредно со излагањето на морфологијата.

Синхроничниот пристап кон материјата на македонскиот литературен јазик ги поставува во оваа книга некои работи во поинакво осветление одошто е обично усвоено. Сакам во позитивна смисла да го истакнам начинот по кој се претставува овде морфологијата на глаголот. Добро е, имено, откажувањето од традиционалните термини – презентска и аористна основа, до кои само со натезање можеше да се сведува образувањето на одделни глаголски форми. Х. Лант трга од општиот глаголски дел, а натаму ги посочува оние измени на карактеристичниот вокал (оној што го сврзува општиот дел со наставките) кои настануваат во одделните форми. Како основна тој ја зема формата за 3 л. едн. во презентот, а вокалот на кој завршува таа го вика *primary stem-vowel*. На пример:

мин-е. Секоја друга замена на тој вокал со друг се опфаќа под терминот *secondary stem-vowel*. На пример: *мин-а*. Ова дава поубава можност за описот на современите форми на македонскиот глагол. Ми се чини, сепак, подобро да се останало само на терминот основен (или карактеристичен) вокал, зашто ознаката примарен и на несакана може да побуди претстава за некаква тесна зависност на глаголските форми – од 3 л. едн. сегашното време. Инаку е добар, и треба да се усвои, предлогот на Лант, како форма-назив за глаголот да се зема 3 л. едн. сегашно време, а не првото лице како досега. Со третото лице веднаш се посочува и групата во која спаѓа глаголот, додека првото со својот завршок – *ам*, општ за сите глаголи, не го покажува тоа.

Во делот за имињата особено е корисно што првпат се пренесува во македонската граматика терминот прономинални адјективи место досега употребуваниот кај нас – придавски заменки. Уште поголема јасност би се постигнала во овој поглед, ако појдеше авторот и еден чекор натаму: да ги разгледува тие зборови не во одделот Pronouns, како што прави, ами во одделот Adjectives. Така ќе се поставеше најодредено прашањето – што треба да остане во групата на заменките. По мое мислење, подобро е и членските форми да не се вклучуваат во оваа група, како што е тоа сторено кај Ланта (стр. 41-42). Тој ги зема тука како „специјален подраздел на демонстративните заменки“, односно како нивни кратки форми, подобно на кратките форми кај личните заменки. Но аналогично меѓу личните и демонстративните заменки не може во овој поглед наполно да се спроведе. Секако дека при разгледувањето на членските форми – *оџ*, *-ов*, *-он* не може да се мине без да се укаже на нивната врска со *џој*, *овој*, *оној*. Но сепак членот е категорија, доволно обособена од нив, формално – како именски суфикс (што е важно), и по своето ослабено демонстративно значење – што не секогаш може да биде опишано со помошта на демонстративните заменки. На пример, не во една ваква реченица: *Волкоџ е луџа сверка*. Мислам дека е подобро членските форми во македонскиот јазик да се разгледуваат како посебни форми на именката (сп. *човек* – *човекоџ*) што, се разбира, можат да се пренесат и на нејзините определби.

Од термините што Лант како нови ги внесува во македонската граматика, еден ми се чини недоволно среќно најден. Тоа е оној „втор аспект“ (покрај свршениот и несвршениот вид) т.н. *distanced aspect*, со кој се означува дека дејството е посматрано како нешто оддалечено во времето или во реалноста (стр. 67). Се работи заправо за формите во кои влегува *л*-партиципот (*сум одел, ќе сум одел*) и кои во македонскиот јазик имаат, покрај другото, и таква употреба да служат за изразување на дејство не лично засведочено, ами прекажано. Но таа нивна употреба поскоро можеме да ја сфатиме како начинска (говорителот зема становиште дека не гарантира за точноста на соопштението), отколку како некаков аспект. Од друга страна, до колку споменатите форми идат со значење што Лант го обележува како оддалеченост по време – тогаш се работи за една чисто временска карактеристика на македонскиот перфект спрема имперфектот и аористот. Остануваме, значи, во опсегот на категоријата на времето, а внесувањето на терминот аспект, употребуван инаку во сосем подруга смисла, причинува овде нејасност.

Забелешките што ги дадовме досега се однесуваат, како што се гледа, до некои поопшти прашања за постројката на македонската граматика, а во кој поглед, треба да подвлечеме, граматиката на Ланта дава инаку во повеќе правци добар придонес. Тие забелешки не засегаат во она што е заправо од битна важност особено кога се работи за еден вака недоволно изучен јазик – а тоа е начинот по кој е предаден конкретниот јазичен материјал. Во тој поглед оваа граматика стои на нужната висина. Авторот успеал не само да го оживи во своја интерпретација она што претставува извесен резултат од изучувањето на литературниот јазик во Македонија, а кое не е засега многу, ами ред свои посматрања гради на материјал прибран од самиот него, по македонските книжевни текстови или од говорот. Во овој поглед се изделува особено партијата за значењето и употребата на глаголските форми (стр. 81-104), каде што ни се претставени ред интересни опсервации и во подробностите.

Оние неколку единични пропусти што во поглед на излагањето на материјалот можат да се посочат во оваа граматика, или се сосем ситни недогледувања, или пак се

работи за изводи во основното правилни, но недоволно прецизирани, та останува можноста за нивното пошироко или потесно сфаќање одошто е во стварната состојба. Така, на пример, на стр. 69 се приведува дека со една иста форма се предаваат двата вида само кај овие словенски глаголи: вечера, праша, целива, исповеда. Всушност пак, има и неколку други такви глаголи: *руча, дели, цуџи* и др. На стр. 74 меѓу глаголите од типот *брои (изброив – избројав)*, како такви што имаат двојни форми за аорист се споменати и *сѝои, сѝрои, обесѝокои* – иако тие како глаголи од книжевно потекло се обични само со формите *сѝоив, сѝроив, обесѝокоив*. Допуштени се во македонскиот текст и неколку печатни грешки, од кои како поважна ја споменуваме замената на ознаката (I) – *interminative* со (T) – *terminative* на три-четири места на стр. 85-89.

Книгата на Х. Лант, со оцртот на македонската граматика и со македонско-англискиот речник, ни се претставува како солиден и необично корисен труд, кој не може да биде одминат при натамошното изучување на македонскиот литературен јазик. Таа ќе изврши позитивна улога не само како информација во странство за најмладиот словенски литературен јазик, ами и како стварен принос кон разработката на неговата граматика. Во овој поглед таа го продолжува редот на оние бележити трудови од извесни западни лингвистики, пред сè од А. Мазон и А. Вајан, посветени на македонскиот јазик.

15. ТРОЈНИОТ ЧЛЕН

Во македонската говорна област тројни членски форми се употребуваат во западното наречје, откаде што се влезени и во литературниот јазик, и освен тоа во скопскоцрногорскиот и во дел од кумановскиот говор. Тие се натаму познати во говорите во Југоисточна Србија (тимочко-заплањски), па во трнскиот и во родопските говори во Бугарија. Наспрема западномакедонските форми за машки род: *-оѝ, -ов, он;* имаме во родопските говори *-ѝѝ, -ѝс, -ѝн*, а во останатите споменати говори: *-ѝѝ, -ѝв, -ѝн*. Како што се гледа, освен во западномакедонските говори, каде што тоа не можело да стане поради преминот *ѝ/о*, во другите се извршило аналогно израмнување спрема формата *-ѝѝ*.

Прашањето за тоа која од двете состојби, со тројна или со единствена членска форма, треба да се смета за постара, го беше засегнал Петар Скок во студијата *О бугарском језику у свјетлости балканистике*. „Држим – вели тој – да се не варам ако кажем да је оно стање члана како га прикажују македонски и родопски словенски дијалекти најстарији облик члана и да се догодило на територији гдје је постојала симбиоза словенско-румунско-арнаутска“.¹⁾ Ова мислење по сè искажува правилно и во негова поткрепа можат да се приведат следните разлози. Членот се развил од постпозитивната употреба на показните заменки, а таа употреба не се ограничувала само на заменката *тъ*. Тогаш е природно дека настанувале споеви и со другите показни заменки, независно од тоа до колку притоа можело да се развива во права смисла членско значење. Натamoшен чекор во развитокот на чисто такво значење баш и имаме во обопштувањето на формата *-ѝѝ*,

¹ ЈФ XII, стр. 118.

најпригодна да се сврзе со него. Натаму, денешната географска распределеност на тројните членски форми, кога таа е застапена во дијалекти без непосреден допир меѓу себе, може најдобро да се објасни како остаток од старата состојба, нарушена во својот географски континуитет со обопштувањето на една членска форма.

Уште една решителна поткрепа на изнесеното мислење би се нашла ако може и во говорите што познаваат денеска само една членска форма да се забележат извесни указанија за постарата состојба. Мислам дека такво указание ни дава т.н. *о*-дијалект во Североисточна Бугарија. Како што е одамна познато, во него за машки род наоѓаме членска форма *-о*: *кџн'о*, *џраџо*. Милетич² и по него Младенов³ сакаа да го објаснат ова како остаток од првата вокализација на еровите, претполагајќи ја за овој дијалект замената *џ/о* во наставките. Кон ова се привлекуваа и случаите како *џеџвџрџок*, *џеџок*, застапени спорадично во овој дијалект. Но да се мисли овде на појава фонетски обусловена не е никако приемливо, нити можат за овој дијалект да се посочат некои посебни фонетски услови што би довеле до неа.

Токму поради тоа, во однос на случаите како *џеџвџрџок*, *џеџок*, се побара објаснение во вкрстувањето на наставките, а Цонев помислуваше дури и на посебна стара наставка *-окџ*⁴. До колку што ми е познато, не е досега направен обид по исти начин да се пристапи и кон објаснувањето на членската форма *-о* во него, секако поради тоа што не можела да се најде излезна точка за еден таков пристап кон прашањето. Но таа излезна точка ја добиваме веднаш ако го примиме мислењето, на кое се задржавме погоре, дека на состојбата со една членска форма ѝ одговара една постара состојба со три членски форми. Ако појдеме од тоа, тогаш членот *-о* во североисточниот бугарски *о*-дијалект се објаснува како добиен по аналогија на членските форми *-ов*, *-он*. Така би имале

² Das Ostbulgarische, стр. 71–72.

³ Geschichte der bulgarischen Sprache, стр. 319.

⁴ История на българский язык, т. III, 168-169. Цонев заправо се икажува колебливо: „Колкото за думи като *сл'џџок*, *рџзмисџџок*, *бџрџџок* и пр. мъчно е да се каже, дали крайното *о* стои вместо *џ* или *ок* си е одделен старобълг. суфикс *окџ*“.

полна паралела со она што ни е денеска претставено во дијалектите, во кои имаме членски форми *-ѝѝ*, *-ѝѝ* (*ѝс*), *ѝн*, само што во *о*-дијалектот аналогијата се вршела во обратен правец: од формите *-ов*, *-он* се пренесло *о* и во формата *-ѝѝ*. Натamoшниот развиток довел и до губење-то на консонантот во оваа членска форма, што е појава широко позната. И така, во источнобугарскиот член *-о* немаме никако остаток од првата вокализација на *ѝ* во *ó*, ами една појава што е настаната во резултат на вкрстување на членските наставки. Да укажеме патем и на познатиот факт дека аналогни преобразувања ги зафаќале и акцентираниите, препозитивни показни заменки во некои дијалекти и дека тие и во овој случај се вршеле во два правца. Сп., на пример, *ваа*, *наа* (спрема: *ѝаа*) во повардарските говори и, од друга страна, *оѝа* (спрема: *ова*, *она*) во некои српски дијалекти.⁵

---

⁵ Сп. го материјалот во RJ JA IX, под отај.

16.

ЗА НЕКОИ МОРФОЛОШКИ ПРЕЧКИ НА ФОНЕТСКИТЕ ПРОМЕНИ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

1. Претпоставката за „слепото“ дејствување на гласовните промени, што се земаше често и како објаснение за некои коренити граматички преобразувања, денеска можеме да ја сметаме надмината. Заправо, во составот на младограматичките сфаќања за сушноста на фонетските процеси – таа претпоставка за чисто механистичко нивно одвивање претставуваше најнеотпорна точка. Ако фонемата служи за градење на морфемите, ако со тоа вистински се исцрпува нејзината улога во јазикот, тогаш станува само по себе јасно дека тој суштествен факт мора да наоѓа израз и во вршењето на гласовните промени. Укажувајќи на тоа, Е. Сепир со право ја таксира како несреќна тенденцијата да се изолираат „фонетиката и граматиката како лингвистички области независни една од друга“. И спротивно на мислењето дека морфологијата врши само малку или никакво влијание врз фонетските промени, тој истакнува дека такво влијание може да биде докажано и дека тоа „заслужува многу повеќе внимание одошто му се обрнувало досега.“¹

Одделни случаи на такво влијание беа одбележувани и дискутирани. Па сепак, се чини, дека целото прашање уште чека една поопстојна обработка. Така, што се однесува посебно до романските јазици, на таа потреба неодамна укажа Ј. Малкиел со следната констатација: „Иако Сепир, и можеби други пред него, елоквентно го подвлече проблемот на морфолошкиот отпор спрема една фонетска промена, прецизната егземплификација и дури

¹ *E. Sapir, Language, 1921, с. 196.* Истото становиште уверливо го застапува и го образлага поподробно О. Јесперсен во своето познато дело *Language*, на повеќе места.

техниката на анализата останува да биде спроведена од романистичка страна – една страна што располага со контрола на посебно значаен фонд на експериментални податоци.² И оваа наша работа е замислена како прилог кон привлекувањето на конкретни податоци што можат да послужат при едно сестрано разгледување на споменатото прашање. Неколките случаи што се однесуваат до интерференцијата на морфолошкиот фактор во фонетските промени, во развојот на македонскиот јазик, биле заправо или посебно или само патем споменувани во некои поранешни работи. Некои од нив наоѓаат соодветство и во другите словенски јазици.

Ни се чини корисно уште во почетокот да поставиме извесна ограда во врска со изразот „морфолошка пречка“ или „отпор“ на фонетските промени. Всушност, тој ја одбележува само едната страна на односот што се воспоставува меѓу фонетскиот и граматичкиот развој на даден јазик. Зашто, ако ја земеме предвид и другата страна, тогаш ќе треба да истакнеме дека има ред случаи кога морфологијата баш создава услови за вршењето на одделни фонетски промени – не им се спротивставува, а ги „помага“. Еден убав пример, меѓу другите, наоѓаме за ова во македонскиот јазик во губењето на $-i\bar{i}$ во 3. л. едн. сег. време и во членот за м. род: *носи(ī)*, *вика(ī)*, *лебо(ī)*. Причината е јасна: и без тој глас соодветните морфемии ја вршат совршено добро својата разликувачка служба. Притоа треба да се забележи дека губењето на $-i\bar{i}$ кај глаголите од *a*-група било обусловено од претходното обопштување на наставката $-m$ во 1 л. (*вика-м*), зашто инаку би се дошло до омонимија на формите за 1 и 3 лице. Сето ова многу убаво покажува дека морфологијата се вмешува во фонетските промени, на некој начин постојано се сооднесува со нив. И она што го мислиме како морфолошка пречка на фонетските промени е само една пројава на тоа сооднесување.

2. Познато е дека некои формули, емоционални изрази и сл. се izdelуваат често, поради својата посебна функција, од текот на некои гласовни промени, до колку овие не го засегаат фонолошкиот систем како таков. Ние

² *J. Malkiel*, Paradigmatic resistance to sound change, *Language*, 36/3, 1960, с. 281.

при овој случај не ги земаме предвид, иако такви примери ни предлага и нашиот јазик, ами се задржуваме овде само на случаи во кои чисто граматичкиот чинител доаѓа до израз, т.е. во кои се чувствува воздејството на дадена парадигма врз одвивањето на една фонетска промена. Притоа се работи за воздејство што произлегува од: потребата да се избегне омонимија на формите, чувството за посебност на определена морфема и чувството за етимолошката врска меѓу дадени зборови. Последниов случај се изделува од првите два, кои тесно меѓу себе се поврзуваат, како таков што се однесува до зборообразувањето.

Еден необично илустративен пример за воздејството на морфологијата врз фонетските промени ни предлага развојот на гласот *x* во македонскиот јазик. Бидејќи се работи за појава релативно нова (нејзините почетоци не одат подалеку од 16 век), во можност сме до поголеми подробности да ја следиме при овој случај динамиката на еден фонетски процес. Општата причина за губењето на *x* е позната – неговата изолираност во соодносот на звучните и безвучните консонанти.³ Тоа пак што овој глас имал посебна функционална вредност, пред сè како составен елемент на морфемите за минато определено време (*виках*, *викахме* и сл.), довело до извесно противставување на морфолошкиот фактор, што се изразило и во посебниот развој на гласот *x*. Македонските говори покажуваат притоа извесни резултати, произлезени од таа ситуација, кои наоѓаат своја паралела во развојот на *x* и во некои други словенски јазици.⁴ Тие се состојат во тоа што *x*, таму каде што се чувствувало како посебно конструктивен елемент во парадигмата, не се загубило без трага, ами или сè уште се чува или се заменило со некој друг глас (*в*, *ф*, *к*). Така имаме во минатото време: *шеџах*, *шеџав(ф)*, *шеџак*. Со тоа што се пројавува стремежот за замена на *x* во случаите како приведениов, се обезбедува

³ Z. Stieber, The Development of Primitive Slavic *x* in the Slavic languages and dialects, International journal of Slavic linguistics and poetics, IV, 1961, с. 1-6.

⁴ Сп. P. Бошковић, О природи, развиту и заменицима гласа *x* у говорима Црне Горе, Јужнословенски филолог, X, 1932, с. 179-196; З. Голомб, за некои сличности меѓу полските и македонските говори, Македонски јазик VIII/2, 1957, с. 129-135.

изразност на формите и се предварува опасноста од омонимија што би можела да се јави во повеќе случаи.

Не е наша задача овде да навлегуваме во подробно разгледување на развојот на гласот *x* во македонските дијалекти. Затоа само во најопшти црти ќе укажеме на некои карактеристики на тој развој. Упадливо е дека стремежот да се замени *x* со некој друг глас е особено карактеристичен за западномакедонското наречје. Во источното наречје *x* се губи без трага во повеќе случаи, а се задржува обично во формите за минато време, како морфолошки знак, и инаку на крајот на зборот, но се сведува често во својата фонетска реализација до еден сосем неинтензивен придишен глас. Во северните говори *x* е загубено и во таквите случаи, така што замена за него наоѓаме само во интервокална позиција (*снава*, *беѓава*), што не е резултат на морфолошко воздејство, ами е обусловено од стремежот пројавен во тие говори да се избегнува непосредниот допир на вокалите. Така ни се претставува во најопшти линии состојбата во однос на развојот на *x* во нашиот јазик, со тоа што овде не се земаат предвид сите случаи на меѓудијалектни влијанија и преливања какви што, се разбира, има. Како општа констатација од изнесеново произлегува дека стремежот да се замени *x* со некој друг глас е во поголема мерка изразен во западните македонски говори, а во помала мерка во источните и северните. Тоа не може да биде случајно, ами тоа покажува дека функционалната тежест на *x* била поради некоја причина поголема во западните одошто во другите говори. Таа причина ја согледуваме во фактот што во западномакедонското наречје имаме фиксиран акцент, додека во источните и северните говори акцентот не е врзан за определен слог, ами е парадигматичен. Ова својство на акцентот во источните и северните говори овозможува што тој да се користи и како морфолошки знак, посебно кај глаголите во соодносот на формите за сегашно и минато определено време (*вика* : *вика́*). Во западното наречје ваква улога на акцентот не е можна. Затоа и во случајот со гласот *x*, како составен елемент на извесни морфеме, во прв ред на оние за минато време, се чувствувала во него поголема потреба да се заполни местото на *x*, кое се наоѓало во процес на губење, со некој друг глас, со што ќе се обезбеди изразноста на морфемите. По таков

начин заклучуваме дека дури и оние најопшти тенденции во развојот на *x*, што ги делат посебните македонски говори, не се пројавуваат надвор од секакви морфолошки рамки, ами, напротив, дури се определуваат во својата основа од потребите на морфологијата.

Ќе приведеме и два-три конкретни примера од развојот на *x* во македонскиот, што од своја страна ќе го поткрепат уверението за тоа дека морфолошкиот фактор има важен удел во тој развој. Охридскиот градски говор е меѓу западномакедонските говори познат како таков што во повеќе случаи го чувал гласот *x* сè до најново време. Во минатиот век во секој случај *x* се чува уште доста добро во тој говор. Интересно е дека неговата замена со *φ* (*в*) во тој говор станува, како што можеме да следиме по некои тогашни записи, прво во морфемите за минато време, а после и во другите случаи каде што ја има. Така, изговорот *беф*, *заџинаф* и сл. го испреварува изговорот *меф*, *стираф* и сл.⁵ Тоа значи дека потребата за разликување на морфемите во овој случај дури и хронолошки го определува развојот на еден глас, што е, се разбира, далеку од тоа да ја поткрепува претпоставката за „слепото“ дејствување на фонетските закони. Во некои говори во Костурско (Бапчур и др.) се јавува замена *к* за *x* само во формите за минато време (*бек*, *шеџак* и сл.), додека во другите случаи *x* обично се губи без трага.⁶ Во беровскиот говор се забележува појава на преминување на *x* во звучен спирант пред сонанти (*еула*, *дууна*, *Меумџи*), појава што до извесна мерка потсетува на развојот на *x* во некои црногорски говори.⁷ Меѓутоа, во наставката *-хме* за минато време тој премин не се забележува, ами се изговара безвучно *x* (*иџра́хме*, *дууна́хме*), при кое пак над чисто фонетските услови надвладува врската на формите во составот на минатото време.⁸

Интересни посматрања, управени накај согледувањето на функционалната наситеност на гласот *x* во определени позиции и последиците од тоа во однос на

⁵ Б. Конески, Еден охридски текст од 19 век, Македонски јазик II, 1951, с. 97-102.

⁶ З. Голомб, *op. cit.*, с. 133.

⁷ Р. Бошковиќ, *op. cit.*, с. 180-181.

⁸ Податоците за беровскиот говор ми ги соопшти Б. Видоески.

неговото губење или заменување, можат да се вршат и надвор од промената на минатото време, на која досега главно се задржавме. Во западното наречје се забележува стремежот да се пополнува местото на *x* и воопшто на крајот на зборот: *сѝрав* – *сѝравоѝ*, *ѝрев* – *ѝревоѝ*, *орев* – *оревоѝ*, *кожув* – *кожувовѝ*, *ѝлув* – *ѝлува* и сл. Меѓутоа во другите говори, доколку уште нема во таквите случаи извесен придишен глас, *x* тука се губи обично без замена. Така се добиваат именки и придавки од м. род што излегуваат од шемата на нивните познати завршоци: *сѝра*, *ѝре*, *кожу*, *ѝлу* и сл. Ваквите форми влегуваат во таа шема само кога ќе добијат членска или друга наставка: *сѝраоѝ* – *сѝраови* и сл. Со ова „дополнително“ вклучување секако се објаснува тоа што изговорот без консонант на крајот да не се чувствува како нешто сосем диспаратно. Значи дека морфологијата пројавува овде извесна трпимост спрема нешто што излегува од нејзините дотогашни рамки; таа пројавува извесно „колебање“ во однос на тоа дали е економично да се внесува, заради симетричноста на формите, еден нов глас на местото на *x* или тој напор може да се заштеди без штета за комуницирањето. Во западните говори во овој поглед веќе надвладеал стремежот кон правилност, при кое секако бил од значење и еден друг момент – сега од фонетски карактер – потребата да се избегне соседството на три вокала во формите со загубено: *v*: *сѝравови* м. *сѝраови*. Во другите говори, каде што интервокалното *v* не се губи, таква подбуда не постоела и затоа во нив, барем засега, не е изразена тенденција за пополнување на местото на *x* во споменатата позиција. Случајот може да биде карактеристичен како илустрација за тоа како граматиката може понекогаш да „усвои“ еден резултат на фонетска промена, да „се помири“ со тоа што тој внесува некакво отстапување од постојните шеми, ако тоа не му пречи на разбирањето и ако го задоволува чувството за економичност на исказот. Меѓутоа токму ваквите случаи можат да бидат зачетоци и на некои поважни промени во самата граматичка структура, со „знаење“ на која тие во определен момент стануваат. Така, за куриозитет, споменуваме дека во еден говор во кој се вели *кожу*, туѓиот збор *раџу* може сосем лесно да биде вклучен во шемата на именките од м. род, додека во македонскиот литературен јазик вклучувањето на такви-

те и слични туѓи зборови во системот често претставува непреодолима тешкотија.

Во целост развојот на *x* во македонскиот јазик предлага повеќе моменти што фрлаат многу интересна светлина врз заимодејството на фонетскиот и морфолошкиот фактор во јазичниот развикот. Губењето на *x* е обусловено од еден фонолошки момент: од неговата изолираност во консонантскиот систем. Меѓутоа, во процесот на тоа губење, во однос на патиштата по кои тоа се врши, се вмешува еден морфолошки фактор, кој се пројавува сегде каде што може да дојде во прашање изразноста на формите. Најпосле, да не го оставиме неспомнато и тоа, дека по сите промени што станале со *x* и што ја истиснале таа фонема од повеќе македонски говори, еден вонлингвистички, културно-историски фактор повторно ја воспоставува неа во гласовниот систем на македонскиот литературен јазик, спротивно на дејствувањето на оние фонолошки чинители кои довеле до нејзиното губење. Примерот е необично показателен за тоа дека фонолошкиот развикот на даден јазик може правилно да се претставува само ако се земаат секогаш предвид сите фактори што беа овде споменати.

3. Редукцијата на неакцентираниите вокали, карактеристична особено за југоисточните македонски говори, се јавува како еден чинител што во повеќе случаи можел да ја загрози изразноста на морфемите. Несомнено дека тој факт придонесол и за задржувањето на акцентот врз крајниот слог во некои категории во тие говори, и дека со тоа е засилена морфолошката служба на акцентот. По таков начин редукцијата се јавува како една пречка спрема стремежот, пројавен повеќе или помалку во сите македонски говори, за поместување на акцентот од крајниот слог спрема почетокот. Стремежот да се обезбедат морфемите пред дејството на редукцијата е изразен во гевгелискиот говор и по таков начин што вокалите во отворен краен слог, кога се морфолошки знак за дадена граматичка категорија, не подлежат на редукција. Во сите други случаи дејствувањето на редукцијата на неакцентираниите вокали е силно изразено во овој говор. Појавата е доста подробно опишана од Д. Иванов во неговата ра-

бота посветена на гевгелискиот говор.⁹ Така, не се редуцира *-e* како морфолошки знак за 3 л. едн. сег. време (*носе, саке*), за мн. кај именки од м. род (*ура́че, вуло́ве, измика́ре*), за ср. род (*де́ше, вре́ме*), како и во членската форма *-ше, (жéнише)*. Исто така не подлежат на редукција на *a* и *o* како показатели на категоријата на родот и во составот на членските форми *-ша, -шо (жéна, рáло, жéниша, де́ишо)*. Интересно е дека во членуваните форми станува дури и елизија на истите овие вокали кои имаат така подвлечена особена улога кога се наоѓаат на апсолутниот крај на зборот: *вуло́вишо, мо́миша, рáлишо* и сл. Граматички показател е сега членот и крајните вокали во неговиот состав, а вокалите од претходниот слог, лишени веќе од својата граматичка значимост, можат не само да подлегнат на редукција, ами и на полно да се елиминираат. Се има искажано мислење дека влијанието на соседните говори придонесло за тоа што во гевгелискиот говор не се редуцираат крајните вокали, та тој така се изделува од кукушко-воденската говорна група, со која е инаку најтесно сврзан. И да се прими претпоставката за такво влијание, пак останува правилна забелешката на Д. Иванов дека тоа „дејствувало повеќе врз цели категории имиња и глаголи“ и дека причините „за јасното изговарање на крајните согласки се кријат повеќе во тоа влијание по категории, отколку во артикулацијата на незаштитените звукови на крајот на зборот“. Во овој случај би имале интересен пример за тоа како и контактот меѓу дијалектите може да се искористи за да се најде уште една поткрепа за зацврстувањето на морфолошки наситените елементи пред дејството на фонетските промени.

4. На уште еден случај на устојување пред фонетските промени, поради морфолошката функција на даден елемент, имав можност да укажам во својата статија посветена на губењето на интервокалното *v* во западномакедонското наречје.¹⁰ Се работи, прво, за наставката *-ва-* со која во повеќе случаи се изведуваат несвршени глаголи. Иако се дадени сите фонетски услови за губењето на *v* нејзиниот состав во случаите како: *избровам – изброваиш*,

⁹ Д. Иванов, Гевгелискиот говор, Софија 1932, с. 55-58.

¹⁰ Б. Конески, Загубата на интервокалното *v* во западномакедонските говори, Годишен зборник I, 1948, с. 111-128.

йосйовам – *йосйоваши* и сл., тоа тука никогаш не се губи, зашто во 1 л. едн. би настанала омонимија со соодветната форма од свршен вид (*изброам*, *йосйоам*). Наспоредни форми со и без *в* во таа наставка наоѓаме кај глаголите изведени од основа на *-а*: *найравам* – *найраваши* и *найраам* – *найрааши*, *осйавам* – *осйаваши* и *осйаам* – *осйааши*. Никогаш не се губи *в* и кај глаголите изведени од основа на *-и* (позицијата зад *и* и инаку е најмалку засегната од губењето на интервокалното *в*): *йокрива*, *засйива* и сл. Треба да укажеме и на тоа дека, што се однесува до 3 л. мн. во презентот и имперфектот, и еден дополнителен фонетски чинител придонесувал за закрепувањето на *в*, имено стремежот да се избегне соседството на три вокала (*найравааши*, *осйаваа*). Чувството за тоа дека *в* е конституент на една морфолошки значаима единица било причина и за тоа што тој глас да се чува обично и во членските форми *-ва*, *-во*, *-ве*: *женава*, *дејшево*, *жениве*. Форми со загубено *в* можат да се чујат (*женаа*, *дејшео*, *жение*), но тие се карактеристични за некои селски говори во Западна Македонија. Така во прилепскиот говор таа особеност се осознава имено како одлика на говорот на селаните, за разлика од говорот на граѓаните, во кој губењето на *в* во членските форми не е обична појава. Овде имаме за забележување уште еден важен момент што се вмешува во сиот оној сложен комплекс што заправо го претставува развојот на една фонетска промена. Морфолошкиот чинител придонесува, поставувајќи ѝ извесни граници на дадената фонетска промена, да се јават две варијанти на извесна форма (сп. *женава* : *женаа*), кои едновремено се употребуваат во рамките на ист говор. Меѓутоа, во определена општествена ситуација, секогаш е можно да дојде до израз еден фактор на избор меѓу двете можности, којшто доведува до тоа што алтернативата да се искористи за целите на социјалната диференцијација на говорот. Факторот на изборот обично се сврзува со литературниот јазик, меѓутоа не помало е неговото значење и во развојот на народниот јазик, и таму каде што нема писменост. Тој може, како во случајов што го разгледуваме, да влијае врз опсегот на една фонетска промена, врз конечниот резултат од неа. Покрај сите други чинители што се вмешуваат во одвивањето на еден фонетски про-

цес, и што имавме можност да ги споменеме, треба секако да водиме сметка и за него.

Кога можеме непосредно да посматраме, врз основа на развојот на интервокалното *в* во западномакедонското наречје, дека под дејството на морфолошкиот фактор можат да сосуштествуваат двојствени форми при инаку еднакви фонетски услови, – тогаш следува да замислуваме една таква состојба и при објаснувањето на некои фонетски процеси вршени во оддалечени епохи. Ке потсетиме овде на дискусијата околу губењето на интервокалното *с* во старогрчкиот и посебно околу неговата судбина во аористната наставка. Додека противниците на поставката дека фонетскиот закон се извршува без остаток укажуваа на формите како *έσθησα* како на таков остаток, бранителите на младограматичката теза гледаа тука два одделни моменти во развојот. Прво секое интервокално *с*, според нив, морало да се загуби, а после – како хронолошки нова појава – можело да се востанови по аналогија на аористни форми во кои не се наоѓало меѓу вокали (*έλειπσα* и сл.).¹¹ Нашите примери со *в* во наставката *-ва-* и во членските морфемии покажуваат дека е сосем произволно таквото механичко разделување на двата процеса. Всушност, едновремено со одвивањето на дадена фонетска промена се пројавуваат извесни пречки што ѝ ги поставува морфологијата, штитејќи ги каде што е нужно значимите елементи, – и едновремено се пројавува и дејството на граматичката аналогија. Таа сложеност на односи, отпори и заемдејства и ја претставува јазичната реалност, што се противи на секакво шематично прикажување.

Во врска со губењето на интервокалното *в* во западномакедонското наречје, еден процес што се одвива во поново време (17-18 в.), можат да се приведат за нашата цел и некои примери кои го покажуваат воздејството на стремежот да се избегне омонимија на одделни лексички единици, како и воздејството на чувството за етимолошката врска на дадени зборови. Така, чувањето на *в* во глаголот *давам* – *давши* (покрај *удаам* – *удаши*, *удаеник*) се должи секако на стремежот да се избегне незгодната омонимија со глаголот *даам* – *даши* (*дадам* – *дадши*). Јасната

¹¹ Сп. за таа дискусија *L. Bloomfield, Language*, 2 изд., Лондон 1950, с. 362-364.

етимолошка врска со зборовите *здрав*, *здравје* го спречува испаѓањето на *в* во *оздравам*, *оздравен*. Обратно, поради тоа што веќе не се чувствува таква врска со зборот *џлаа*, *в* се чува во глаголите *наџлавам* (*чорај*), *џлавам*, но затоа имаме од друга страна *ошумоџлаам*, каде што врската по значење е сосем јасна.

5. Уште еден убав пример за влијанието на етимолошките врски врз опсегот на една фонетска промена ни претставува преминот на групите *-вн-* *-бн-* во *-мн-*: *оѓамна*, *рамнина*, *изземне*, *џемне* и сл. Појавата беше разгледана посебно од К. Тошев, којшто одбележува дека тоа се врши само во случај ако е затемнета етимолошката врска на вопросниот збор со други зборови од истиот корен во кои, во позиција пред вокал, гласовите *в* и *б* се чуваат, се разбира, неизменети.¹² Така таа станала во *оџламник*, *џламна* (раскината етимолошката врска со *џлава*), но не во *крвник* (: *крв*), *џрабне* (: *џраба*) и сл. По дијалектите се јавуваат и извесни разлики што сведочат за потесното или подалечното асоцирање на одделни зборови од исти корен. Така во некои говори сè уште се чува изговорот *џлевна* (не е раскината врската со зборот *џлева*), додека во други имаме веќе изговор *џлемна*. Исто така како говорни варијанти се јавуваат *мнук* : *внук*, *нимниоџ* : *нивниоџ*.

6. Неколките примери што ги приведевме и разгледавме овде несомнено го поткрепуваат мислењето дека морфолошкиот фактор има многу важна улога во текот на фонетските процеси. Може со право да се забележи дека во поранешната лингвистика се пресилуваше често пати во однос на претполаганата улога на извесни фонетски „закони“ како причинители и на коренити промени во граматичката структура. Така некој сакаа да го објаснат разлагањето на синтетичката деklinација во македонскиот и бугарскиот првенствено со „слепото“ дејствување на ред фонетски промени, поради кое се дошло до неизразност на падежните наставки. Без да се потценува дејството на фонетскиот фактор во овој како и во други случаи на јазична престојка, – се чини дека би требало порешително да се управи погледот и во спротивна смисла, – да се постави, на пример, прашањето до колку замената на

¹² К. Тошев, Промената на консонантските групи *вн* и *бн* во *мн*; Македонски јазик I, 1950, с. 59-61.

синтетичката деклинација со аналитичка придонесла и за некои поместувања на фонетскиот систем. Јасно е дека мораме да оперираме со поимот на различната функционална вредност на гласовите. И врз примерите што овде ги разгледаваме можевме да видиме каков отпор треба да се совлада за да се измести еден глас што врши и служба на морфема, зашто тоа е тогаш заправо изместување на нешто што е повеќе од глас – на една граматичка единица. Погледнато вака, изместувањето на локативот од страна на акузативот во нашиот стар јазик, причината за кое со право се бара во воздејството на балканската јазична средина, морало да се одрази и врз судбината на гласот *ѓ*, зашто тој со тоа изместување бил засегнат во една позиција каде што порано му припаѓала особено важна функција на падежна морфема кај имињата од тврдата промена (*рабѓ*, *женѓ*, *селѓ*). Со тоа, како и со некои други слични зафати, се намалува и честотата и особено функционалната вредност на тој глас, што секако треба да се има предвид како еден фактор што можел да придонесе не малку за губењето на *ѓ*. Го истакнуваме ова како претпоставка што дава добри изгледи, зашто се базира врз сфаќањето, од повеќе страни правилно акцентирано, за улогата на морфологијата во одвивањето на фонетските промени, во поткрепа на кое дадовме овде неколку примера.

17.

ДИФЕРЕНЦИЈАЦИЈА И ПОЛАРИЗАЦИЈА НА МОРФЕМИТЕ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

1.0. Зборувајќи за основните фактори на морфолошкиот развој на јазикот, В. А. Богордицки ја определува диференцијацијата по следниот начин: „Процес дифференциации состои во тоа, што разновидности на морфолошката част не витесняваат се со дејствието на аналогија, но се зачувуваат, добиваат разлика или диференцираат се по интензитет на значење“ (Лекции по општо јазикознание, Казань 1911, стр. 125-126). И уште: „*аналогия* нивелира морфолошките разновидности со едно значење; *дифференциация*, напротив тоа, приспособува сличните морфолошките разновидности со новите значења“ (таму, стр. 127).

Во оваа работа ние излегуваме од едно пошироко сфаќање на поимот на диференцијацијата. Имено, разновидностите на дадена морфема не се диференцираат само кога со нив се сврзуваат различни нијанси на значењето. Тие можат да се разграничат и за да се постигне поголема изразност на формите (појава на поларизација на морфемите). И во едниот и во другиот случај имаме еден фактор што му се противставува на дејството на аналогијата и што, покрај другото, ги ослободува разновидностите од позиционата зависност од фонетски карактер, за да ги искористи конструктивно по некаков нов начин. Дали таа нова распределба ќе оди само до постигањето на поголема изразност на формите или ќе се сврзе и со разлики во нивното значење, или со уште некаква потреба за диференцирање – сето тоа спаѓа веќе во редот на различните конкретни пројави на суштински единствен процес.

1.1. Не можеме да се откинеме од впечатокот дека во работите по општа лингвистика не му се обрнувало доволно внимание на изучувањето на диференцијација-

та – како да станува збор не за еден изразит фактор на јазичниот развoтoк (што знаеше да го истакне убаво В. А. Богородицки), ами за тенденција што се пројавува спорадично преку ограничени резултати. Но да останеме при една ваква претстава не ни дава пред сè самото тоа што во сушноста на јазикот е да диференцира, да изнаоѓа начини како да ја предаде мислата изнијансирано и изразито.

Поради тоа стои потребата да се пристапи поблиску кон изучувањето на факторот на диференцијацијата и да се расчленат појавите што можат да се опфатат под тој поим. Кон тоа ние пристапуваме овде користејќи го материјалот што ни го предлага македонскиот јазик. Самото прибирање на таков материјал може да сведочи за опфатот на дејството на диференцијацијата во рамките и на еден јазик. Но без да се стремиме кон исцрпност во тој поглед, ние ќе го имаме предвид пред сè поблиското запознавање со тоа како и за кои потреби се користи диференцијацијата на морфемите.

Во нашето излагање ќе се задржиме прво на она што спаѓа во разликувачките средства на граматиката и лексиката. Ќе го засегнеме натаму исто така и користењето на разновидностите на морфемите за стилистички и експресивни цели, како и прашањето за тоа до колку некои екстралингвистички фактори причинуваат да се вклучат тие разновидности во социјалното и др. расчленување на јазикот.

Во областа на граматиката, на морфолошко ниво, се налага да се разделат случаите кога тие разновидности се сврзуваат со разлики на значењата од случаите кога со нив се постига само поголема просирност, изразност на морфолошкиот строеж на формите.

2.0. Ако аломорфите не се сврзуваат со диференцирањето на значењата, како еден меѓу посебните случаи, што сега ќе ги разгледаме, се јавува тој, кога нивниот избор се определува од потребата да се обележи појасно границата на морфемите. Во западномакедонското наречје две разновидности, *в* и *во*, потекнуваат од стариот предлог *въ*. Ова цепење станало во резултат на губењето одн. вокализирањето на ерот во тој предлог, при познатите фонетски услови. Разновидноста *во*, меѓу другото, доаѓа редовно пред именки што почнуваат со *в*, *ф*: *во*

вир, во вода, во вурна / во фурна. Бидејќи македонскиот обично ги отклонува удвоените согласки, изборот на *во* е овде единствен начин да се истакне границата на морфемите. Инаку, ако именката почнува со друга согласка, а е нечленувана, иде *в* (*в река, в море, в град*), зашто тогаш нема опасност да се затемни границата на морфемите.

2.1. Делимитацијата на разновидностите може да се обусловува од некои односи што ги налага системот. Пример за тоа пак ни дава предлогот *в, во*. Со заменките се избира разновидноста *во*: *во мене, во него, во нив*. Имено, во западномакедонското наречје, сите предлози, со исклучок на *освен* и тросложните *заради, њоради, нас-јирои*, во оваа позиција го носат акцентот врз себе. Таа особеност ја елиминира овде неслоговната форма *в*, на која не може да се пренесе акцентот.

2.2. Постигањето на еден вид контраст со изборот на аломорфите претставува уште еден начин на нивното разграничување, без да се сврзува тоа со диференцирање на значењата.

Во повеќе говори и во македонскиот литературен јазик множинската наставка кај едносложните именки од м. род се јавува во разновидностите *-ови, -еви (-ој, -еј)*. Во нив имаме трага од некогашната различна промена по тврди и меки основи. Меѓутоа, меките консонанти во македонскиот главно затврднале, и таа разлика не е веќе единствена. Во однос на денешната распределба на разновидностите на споменатата множинска наставка го забележуваме следното. Аломорфот *-ови* иде не само по тврди консонанти, ами и по такви што некогаш биле или уште се меки: *лебови, ножови (и ножеви), њељови*. Употребата на аломорфот *-еви* е многу поограничена. Сепак, освен при некогашните меки основи, тој може да се сретне во извесни случаи пренесен и кај именки што завршуваат на тврд консонант. Таа појава е добро позната во централните говори, особено во велешкиот.

Можеме овде да забележиме еден нов момент во распределбата на аломорфите, поради кој и наставката *-еви*, инаку во отстапување, добила извесна поткрепа. Имено, ако во едносложната именка се содржи вокалот *е*, единствено можна е денеска наставката *-ови*: *еж-ови, меч-ови, змеј-ови, кеј-ови, њељ-ови*. Од друга страна, аломор-

фот *-еви* се пренесува главно, иако не е единствено (сп. *сѝудеви*, *џласеви*, *мразеви*), во случаи кога именката го содржи вокалот *о*: *нос-еви*, *мосѝ-еви*, *сѝол-еви*, *вол-еви* (покрај *носови* итн.) и сл. Дури, по нормата на македонскиот литературен јазик тој се установува како единствен до колку именката завршува на *ј*, а не го содржи вокалот *е*: *броеви*, *сѝроеви*, *краеви* (во дијалектите и *бројови* итн). всушност и овде повеќето именки се со вокалот *о*, па тоа и ќе биде поважно за изборот на наставката отколку фактот што тие завршуваат на *ј*.

Станува по ова јасно дека во соодносот *еж-ови*: *сѝол-еви* имаме случај на поларизација на морфемите со постигање контраст меѓу вокалот од основата и наставката. Контрастот *е:о*, *о:е*, како еден вид „звучопис“, се користи за веќе споменатата цел на појасно истакнување на границата меѓу морфемите. Случајот е показателен за тоа и до какви фини нијанси може да стигне диференцирањето во употребата на разновидностите на една морфема.

Уште еден пример за распределување на граматичките елементи по контраст ни предлага западномакедонското наречје (и литературниот македонски јазик) со своите партиципни форми: *женеѝ*, *ранеѝ*, *џонеѝ* (од постарото *женен*, *ранен*, *џонен*). Елементот *-ѝ* се поставува во контраст спрема *н* на кое завршува основниот глаголски дел. Така и кај глаголите од *е*-група: *сѝананѝ*, *кренанѝ*, *леѓнанѝ*. Ако основниот глаголски дел не завршува на *н* (и њ: *бањанѝ*), се избира разновидноста *-(е)н*: *бран* – *берен*, *носен*, *ѝеѝан*. При објаснувањето на формите како *женеѝ* обично се оперираше со поимот на дисимилација. Гледаме дека таквото објаснение, што работите ги остава на едно друго ниво (фонетското), ја одминува сушноста на појавата која се состои во постигањето на поголема изразност на морфемите.

3.0. Користење на аломорфите за диференцирање на значењата среќаваме како на морфолошкото, така и на лексичкото и синтаксичкото рамниште. На морфолошкото рамниште, еден вид претставуваат оние случаи кога изборот на аломорфите пак врши заправо делимитативна функција. Бидејќи се работи за целосни форми, со тој избор се отклонува опасноста од хомонимија било во рамките на една граматичка категорија било и во соодносот

меѓу две граматички категории. Така, од двете разновидности на вокативната морфема во ж. род *-o* и *-e* се избира последнава во имињата како: *Раџке, Василке, Јанке*. Со тој избор се избегнува хомонимијата со вокативната форма од соодветните машки имиња: *Раџко, Василко, Јанко*. Имаме, значи, еден нов чинител во прераспределбата на споменатите наставки, изделени поради некогашната разлика меѓу промената по тврди и меки основи. Нешто аналогно гледаме и во прераспределбата на наставките *-e* и *-y* за вокатив кај именките од м. род. Наставката *-y* ја изместила наставката *-e* во случаите како *волку, вољу, сираку*, поради тоа што така се поставува јасна граница спрема деминутивните форми *волче, воле, сираче*. Поголемата изразност пак го определува изборот. Тоа ги доближува овој вид појави до оние што ги разгледувавме погоре. Разликата се јавува во тоа што овде поларизацијата на наставките не се потчинува на внатрешното членување на врзаните форми, ами разграничува слободни форми, со што засега и во односите по значење.

3.1. Во глаголскиот систем на источното наречје многу видна улога во обележувањето на морфолошките категории има изборот на акцентираниите и неакцентираниите разновидности на дадени морфемии. Така односите *a:á, e:é* се користат за диференцирање на 3 л. едн. во презентот и аористот: *вика, дојде* (презент): *вика́, дојде́* (аорист).

3.2. Можеме да посочиме повеќе случаи на сврзување на аломорфите со посебни лексички значења. Некои разновидности што се искористиле по таков начин и овде стојат по потекло во врска со промената на еровите. Во соодносот *момче : момоче* првата форма денеска значи „млад човек“ а втората, со востановен вокал, „главениче, овчарче, говедарче“. Наспрема *збор* „единица на говорот реч“ имаме *собор* „некакво собрание, некакво општествено тело“. Во најново време е искористена уште една можност за диференцирање на значењата во ова зборовно гнездо со тоа што е создаден неологизмот *собир*. Во македонскиот литературен јазик се прави термилошка разлика меѓу *собор* и *собир* (Просветно-културниот собор на Собранието на СРМ, но: Собир на избирачите во една изборна единица). Наспрема *згреши* „направи каква било грешка“ *согреши* значи „предаде се на грешна постапка

или мисла“. Меѓутоа во овој пар чисто лексичките разлики се сврзуваат и со посебни стилистички нијанси, бидејќи *сог̀реши* е јасно обележано како збор влезен од црковниот јазик. Наспрема формата за свршен вид *земе*, се јавуваат во несвршениот вид разновидностите *зима* и *зема*. Првата од нив е обопштена пред сè во источните говори. Во некои западни говори е, напротив, обична форма *зема*. Сепак, во нив е познато и *зима* но се сврзало само со едно специјално значење на овој глагол – „собира, зафаќа“: *не зима ѝовеќе вреќава*. Така и во изразот: *нигде не го зима*.

И некои консонантски редувања служат за диференцирање на лексичките значења. Во литературниот јазик се сврзуваат обично две значења со дијалектните разновидности: *немошен*, „болен, постанат“ (*немошница* „болест“) и *немоќен* „бесилен, слаб“. Формата *ѝшсан* претставува актуелна форма за глаголската придавка од *ѝшише* во повеќе македонски говори (во литературниот јазик). Постарите форми *ѝсан* во тие говори е станата чиста придавка со значење „шарен, убав“.

Лексички и морфолошки разлики сврзани со местото на акцентот во западномакедонското наречје имаме во паровите *џодинава*, *зимава*, *леѝово* (именки со член *-ва*): *џодина̀ва*, *зима̀ва*, *леѝо̀во* (прилози за време). Во следниов случај местото на акцентот ги диференцира различните значења во заемки примени во поново време: *кайела* „женска шапка“: *кайѐла* „црква“. Првиот збор е влезен широко во народниот јазик и се адаптирал по акцентот, а вториот се употребува главно во литературниот јазик.

3.3. Диференцирањето на лексичките значења со помошта на аломорфите не се ограничува само на одделните зборови, ами се забележува и во синтагми. И за ова убав пример ни дава распределбата на *в* и *во* во западномакедонското наречје. Со имињата на деновите на неделата се можни три комбинации на тие аломорфи и секоја од нив изразува посебна лексичка нијанса, на пример: *в среда* „идната среда“, *во среда* „во која да е среда“, *во средата̀ша* „минатата среда“. Акцентираниите и неакцентираниите разновидности на морфемите играат во западномакедонското наречје улога во разликувањето на значењата на синтагмите: *од ка̀мен* (*о̀града од ка̀мен*)

наспрема *од камен* (*ријна од камен*), *дóручек*, *дóйладне* „претпладне“ наспрема *до рúчек*, *до йлáдне* („до часот на ручекот“, сп. *има уишће доси́а време до рúчек*, *до йлáдне*).

3.4. И извесни реченични типови се определуваат со изборот на аломорфите. Така во западномакедонските говори имаме од една страна *ишй́о рече?* (прашална реченица), а од друга *ишй́о рече* (односна реченица). Акцентираната разновидност на *ишй́о* во тросложни целисти определува една реченична врска, а неакцентираната друга. Во македонскиот литературен јазик постои стремеж да се издиференцираат разновидностите *зоишй́о* и *заишй́о*. Првата служи за воведување на прашални а втората на причински реченици: *Зоишй́о дојде?* – *Дојдов заишй́о не можев инаку*. Оваа распределба е сосем нова појава, непозната во дијалектите.

4.0. Ќе укажеме сега кратко на користењето на аломорфите за стилистички цели, а потоа и за целите на експресивната функција на јазикот.

Наспрема стилски неутралната форма *свилена* (*свилена кошула*) формата *свилна* му е својствена само на поетскиот јазик. Такво обележје носи и *милна*, *милно*, од која денеска дури нема ни форма за машки род наспрема *мил* (*милен* се среќава само во народната поезија). Слично на ова *сйудна* (*сйудна вода*) итн. е карактеристично за јазикот на поезијата, наспрема обичната форма *сйудена*.

4.1. Аломорфот *во*, употребен со нечленувани именски служи за нивно посебно логичко истакнување: *во мóре* (*а не во рéка*). Инаку, ако нема потреба од такво истакнување, иде *в:* (*влезе*) *в море*. Во составите како *вó вода*, *вó вир*, каде што, видовме, изборот на *во* е определен од сосем друга причина, тоа веќе не може да служи за логичко истакнување на именката, ами таа улога ја презема преносот на акцентот (*во víр*, *а не во вáр*). Со посебна експресивност се одликува во западното наречје формата *ошй́де* наспрема обичната *ошйде*. Освен поместувањето на акцентот имаме овде и удолжување на акцентираното *и*. Формата *ошй́де* ќе се чуе во ситуација кога сака некако едновремено да се даде до знаење дека некој веќе доста се оддалечил.

5.0. На распределбата на аломорфите можат да влијаат и некои екстралингвистички фактори. Тогаш таа

се сврзува со оние елементи што го диференцираат јазикот од социјална, професионална и др. гледна точка. Интересен пример среќаваме во следната подробност во распределбата на вокативните форми од *човек*: *човеке* и *човеку*. Во прилепскиот говор жената му се обраќа на својот маж со формата *човеку*. На овој избор сигурно влијаела формата *мажу*, што се употребува во иста говорна ситуација како *човеку*, па и почесто од неа. Така дури и некои карактеристики на фамилијарниот јазик се опираат на посебниот избор на аломорфите. Вокативната форма без наставка *брајѝ* ќе се употреби во прилепскиот говор само во обраќање кон друг човек а не и кон родниот брат. Како немаркирани се јавуваат во овој случај формите со наставка: *брајше*, *брајшу*. Исто во прилепскиот говор среќаваме двојствени форми како *женава*, *дејшево*: *женаа*, *дејшео*. Губењето на интервокалното *в* во ваквите случаи не се обопштило, зашто се јавила пречка во граматичката прозирност на членските морфеме *-ва*, *-во* и сл. Интересно е дека оваа двојственост послужила за целите на социјалната диференцијација на говорот: формите како *женаа*, *дејшео* се карактеристични денеска за говорот на селаните и се користат свесно при имитирањето на нивното зборување. Со оглед дека тоа станува во рамките на еден говор, во кој инаку сосуштествуваат разновидности како *ѝознава* – *ѝознаа* (3 л. едн. презент), без да се издиференцирале по истиот начин, јасно е дека тука не се работи за диференцирање на дијалектот обусловено од чисто просторниот фактор.

6.0. Иако нашето излагање не си постави за цел да го опфати исцрпно материјалот што го дава за ова прашање македонскиот јазик, од изнесеното се гледа дека факторот на диференцијацијата игра необично важна улога во јазикотворечката дејност. Неговите резултати не се сведуваат само на единични случаи, ами засегаат и цели граматички категории. Извесни видови на користење на аломорфите јасно се izdelуваат и со тоа поблиску се вникнува во карактерот на појавите што спаѓаат во овој опсег. Кога се работи за врзани форми, имаме избор на аломорфите што ја обезбедува поголемата изразност. Притоа начините на обележување на морфемните граници можат да бидат различни. Кога се работи за слободни форми, диференцирањето обезбедува поголема изразност преку отклону-

вањето на евентуалната хомонимија или обезбедува предавање на различни граматички и лексички значења со помошта на аломорфите. Кон тоа се придружуваат уште и потребите на стилистиката и на експресивната страна на јазикот, како и дејството на извесни екстралингвистички фактори во распределбата на аломорфите.

18.

ЗБОРОТ И ФОНЕТСКИТЕ ПРОМЕНИ

Колку да е тешко да се даде прецизна и сеопфатна дефиниција на зборот, јасно е дека со тој јазичен елемент се сврзува значење. Самото тоа што зборот често се идентификува со лингвистичкиот знак, независно колкава може да биде грешката што притоа се прави, покажува дека тој е еден отсек на речта во кој се пројавува соодносот меѓу звуковата материја, граматичките модели и значењето („екстралингвистичкото значење“).

Рамките на зборот се според тоа и едно специфично попрште за фонетските промени што настануваат во јазикот. Потребата од разбирање, од јасност во него, мора да се налага. Нешто што се разликува на планот на содржината не може да се затемнува безразборно на планот на изразот. Отаде зборот, и со своите граници, и со својот морфемен состав (морфолошка структура), и со својата должина – мора да воздејствува врз фонетските процеси, било да им дава повеќе простор било да им поставува пречки.

Повеќе простор за фонетските промени дава зборот во случаи кога нивните резултати не ја загрозуваат комуникацијата, а пречки им поставува таму каде што тие би можеле да предизвикаат нејасност во расчленувањето на говорната низа. Во принцип би требало тогаш да се допушти дека може да има и такви фонетски појави што и самите произлегуваат заправо од потребата за јасно расчленување. Ке се постараме да дадеме, со материјалот на македонскиот јазик, извесна илустрација за овие поставки.

1. Јасното изделување на границите на зборот секако оди во прилог на комуникативната функција на јазикот. Во пишуван текст белините се сигнал за тие граници,

макар колку да претставува тоа едно арбитражно делење. Во говорот, којшто е суштествена пројава на природниот јазик, структурата на слогот вклучува во себе можност за такво сигнализирање, како и распределбата на прозодиските средства.

Вклучувањето на консонантските групи во слогот се води по едно статистички до висок степен изразено правило: групите што се обични во почетокот на слогот не се обични на крајот на слогот, и обратно. Пренесено на зборот, тоа значи дека консонантските групи обични во почетокот на зборот не се такви на крајот на зборот и обратно. Ова станува причина за фонетски промени што можеме убаво да ги следиме во развојот и на нашиот јазик.

Губењето на еровите (кон 10-от век) повлекува, покрај другите последици во говорната низа, појава на секундарни вокали во случаи како: *вешар*, *ѝекол*, *оџан* и др. Од друга страна имаме упростување на извесни консонантски групи на крајот на зборот: *радос* < *радосѝ*, *ѝриш* < *ѝришиѝ*, *џлуш* < *џлуж* < *џлужџ* и др. И едната и другата појава, колку да се различни по своите надворешни резултати, произлегуваат заправо од иста внатрешна причина што ја формулиравме во горното правило. Од крајот на зборот се отклонуваат оние консонантски групи што се обични во почетокот на зборот, односно слогот. Сп. *ѝруѝ* : *вешар* (од вџтрџ), *клен* : *ѝекол* (од пеклџ), *џнил* : *оџан* (од огњ); *сѝар* : *радос(ѝ)*, *шѝур* : *ѝриш(ѝ)*. Сето тоа пак оди во прилог на појасното сигнализирање на границите на зборот.

Со распределбата на гласовите во рамките на зборот се сврзува и појавата на протетичкото *ј* и *в* во нашиот јазик во случаи како: *јаже*, *јаџлен*, *јаџица* (западно наречје) – *важе*, *ваџлен*, *ваџица* (источно наречје). Во тие случаи рефлексот од *ж*, којшто првобитно бил *џ*, би дошол во почетокот на зборот. Меѓутоа гласот *џ* никогаш не го маркира почетокот на зборот, и неговата појава тука би внесла нејасност во членењето на говорната низа. Најверојатно е дека протезата се јавила за да се зачува споменатата рестрикција при развојот $o^n > \check{a}^n$. Имаме, значи, фонетска промена предизвикана од некои ограничувања во дистрибуцијата на гласовите во почетокот на зборот.

2. За улогата на морфемниот состав (морфолошката структура) на зборот во вршењето на фонетските процеси имав веќе можност поопстојно да зборувам во прилогот „За некои морфолошки пречки на фонетските промени во македонскиот јазик“ (Македонски јазик XIII–XIV, 1962/63, стр. 5–15). Затоа при овој случај ќе укажам општо на прашањето и ќе се задоволам со најнужната егземплификација.

Морфолошкиот фактор се јавува во двојна улога спрема фонетските промени: тој може и да ги спомага и да им се спротивставува. Понекогаш имено припадноста на еден глас кон некој морфолошки елемент може да ја ослаби неговата позиција и да доведе до негово губење. Тоа станува кога дадената морфема е доволно изразна и без тој глас. Убав пример за тоа ни дава губењето на *-ӣ* во членската морфема за м. род и во 3 л. едн. сег. време: *лебо(ӣ)*, *носи(ӣ)*, *вика(ӣ)*. Соодветните морфемии и без тој глас ја вршат совршено добро својата разликувачка функција. Притоа треба да се забележи дека губењето на *-ӣ* во 3 л. кај глаголите од *a*-група било обусловено од претходното обопштување на наставката *-м* во 1 л. (*вика-м*) зашто инаку би дошло до омонимија на формите за тие две лица.

Од друга страна, во случаи кога би можело да дојде до нејасност во комуницирањето поради тоа што фонетските промени би причиниле незгодна омонимија меѓу формите на даден збор или меѓу одделни зборови, морфолошкиот фактор по различни начини го канализира нивното дејство. Еден изразит пример во овој поглед ни дава развојот на гласот *x* во македонскиот јазик. Општа тенденција е во нашите говори да се елиминира тој глас, меѓутоа таа не се изразува во нив во еднаков степен нити по еднаков начин. Бидејќи *x* имало посебна функционална вредност во составот на некои морфемии и така се чувствувало како конструктивен елемент во парадигмата, тоа не се загубило во нив без трага, како во други позиции, ами или сè уште се чува или се заменило со некој друг глас (*в*, *ф*, *к*). Таков е случајот во морфемите за минато време: *ше̄тах*, *ше̄тав(ф)*, *ше̄так*. Со тоа што се пројавува стремежот да се замени *x* во ваквите случаи, или пак да

се зачува иако инаку се губи, се обезбедува изразноста на формите и се предварува опасноста од омонимија.

Кон ова ќе приведеме и некои примери што, при одвивањето на еден фонетски процес, го покажуваат воздејството на стремежот за да се избегне омонимија на одделни лексички единици, како и воздејството на чувството за етимолошката врска на дадени зборови. Во западното наречје се губи во ред случаи интервокалното *в*. Но кога тоа е зачувано во глаголот *давам* – *давиши* (покрај *удаам* – *удаиши*, *удаеник*), тоа се должи секако на стремежот да се избегне незгодната омонимија со глаголот *даам* – *даиши* (*дадам* – *дадиши*). Јасната етимолошка врска со зборовите *здрав*, *здравје* го спречува губењето на *в* во *оздравам*, *оздравен*.

Просирноста на морфолошкиот строеж на зборот, и во врска со тоа јасната разграниченост на неговите форми, како и јасната разграниченост од другите лексички единици – се изразува во приведените и во ред други случаи како фактор што воздејствува врз фонетските промени, во служба на подоброто разбирање.

3. Оставајќи ги настрана факторите на честата употреба и на експресивната наситеност на зборот, на кои секогаш се обрнувало внимание при објаснувањето на фонетските процеси, ќе се задржиме при овој случај уште само на должината на зборот. Имено се чини дека лингвистиката сè уште не го оценила доволно тој фактор во вршењето на фонетските промени.

Меѓутоа, должината на зборот се забележува лесно како фактор на морфолошкото рамниште. Така, во нашиот јазик изборот на множинската наставка *-ови* *-еви* во м. род се определува од тоа дали е именката еднословна (*ден-ови*, *нож-еви*). Повеќесложните именки не се сврзуваат со таа двословна наставка. Јасно е дека потребата за поголема изразност, т.е. за полесно распознавање во говорната низа, се налага при нејзиното сврзување имено со еднословните именки.

Логички се поставува прашањето дали и веројатноста за извршување на една фонетска промена не нараснува соразмерно со тоа од колкав број слогови е создаден зборот, соразмерно со должината на зборот. Во овој аспект фонетската промена можеме да си ја претставиме како

извесно „оштетување“ на зборот. До колку е неговата должина поголема, до толку полесно зборот се препознава како еднаков на себеси и покрај такво „оштетување“. Следствено, претполагаме дека подолгите зборови носат нешто повеќе од кратките во поглед на создавање простор за фонетските процеси.

Таа претпоставка наоѓа поткрепа во конкретниот јазичен материјал, како што може да се види од следните два примери од развојот на македонскиот јазик.

Таканареченото ново јотување на $\bar{y}$, o не е општо распространето во нашите говори. Тоа не е познато во некои јужни говори. Но и таму, каде што се единствени формите како *браќа*, *цвеќе*, *луѓе* имаме колебање во формите за збирна множина: *ѝаќе* – *ѝаѝѝје*, *бруќе* – *бруѝѝје*, *воѓе* – *вооје* и сл. Овде гледаме и како се врши јотувањето но и како сè уште се возобновува границата на морфемите со наставката *-је*. Меѓутоа, вакво колебање имаме во споменатите говори само кај двосложните форми за збирна множина. Тоа веќе не се забележува кај тросложните форми, каде што е единствено обично: *рабоќе*, *ливаѓе*, *оѓраѓе*. Тоа значи дека повеќесложните комплекси дозволуваат побрзо да се установи во нив резултатот од фонетската промена. Тие тоа го дозволуваат зашто, како што рековме, полесно се распознаваат. И навистина една форма како *рабоќе* полесно ќе се идентификува како мн. од *рабоѝа* отколку *ѝаќе* како мн. од *ѝаѝ* или *воѓе* како мн. од *вода*.

Губењето на интервокалното *в* е процес карактеристичен за западното наречје, во кое имаме изговор: *чоек*, *ѓлаа*, *ѝолоина*, *суроица* и др. Тој процес во сегашниот опсег е релативно нов: веројатно неговите почетоци не одат поназад од 16 век. Во својата работа „Загубата на интервокалното *в* во западномакедонските говори“ (Годишен зборник на Филозофскиот факултет во Скопје, I, 1948, стр. 111–128) јас се обидов да ги определам условите при кои тој се вршел и ги дал оние резултати што ги гледаме денеска. Сега би можел да кажам дека земањето предвид на должината на зборот би можело да го упрости објаснувањето на тој фонетски процес. Тоа што имаме од една страна *нов* – *нова*, *о*, *и*, а од друга *ѓоѝов* – *ѓоѝоа*, *о*, *и*, сосем убаво го илустрира посматрањето дека повеќес-

ложната целост претставува попогоден услов за дадената фонетска промена. На истото нè упатуваат и случаите со губењето на некои други консонанти во слична позиција, на пример во прилепскиот говор: *џаја* < *џај ја*, но *осџаа* < *осџаја* < *осџај ја*; *вадам* но *изваам* < *извадам*.

Според тоа комплексите *сурошца*, *џолојна* (од *суро-вица*, *џоловина*) можеме да ги сметаме, поради нивната повеќесложност, како особено погодни за вршењето на споменатата фонетска промена. Ако сепак имаме случаи како *чоек*, *џлаа* и др., во кои *в* се загубило во двосложни целости, мислам дека доволно уверливо објаснение за нив се содржи во приведената моја работа. Имено, покрај факторот на честата употреба на некои од таквите зборови, стои и тоа што тие често се употребуваат во повеќесложни комплекси од типот *од чоек на чоек*, *шиџо чоек*, *сиџар чоек* и сл., што е во врска со западномакедонскиот начин на акцентирање на синтагмите. Тоа што при еден ваков случај се засега и во просторот на синтагмата со ништо не му се противставува на тврдењето за улогата на зборот во вршењето на фонетските промени, ами само го дополнува.

По сè искажува дека примената на претпоставката за улогата на должината на зборот во одвивањето на фонетските процеси ветува повеќе отколку што можело досега да се очекува. Може да се подозира дека таа плодно ќе се примени при подлабокото вникнување и во такви значајни промени каква што е, во словенската јазична група, губењето на еровите.

Blaže Koneski

LE MOT ET LES CHANGEMENTS PHONÉTIQUES (Résumé)

Les cadres du mot constituent le domaine spécifique où se produisent les changements phonétiques, car ce qui peut être distingué sur le plan du contenu ne saurait être obscurci à tort et à travers sur le plan de l'expression. Le mot offre plus d'espace pour les changements phonétiques lorsque les résultats de ceux-ci ne menacent pas la communication, tandis qu'il s'oppose aux transformations phonétiques si elles créent de la confusion dans le démembrement du discours.

En partant de cette observation, on essaie d'illustrer dans cet article, par des matériaux qui offrent le macédonien, l'action des facteurs suivants: 1. signalisation des limites du mot, 2. différenciation dans la structure morphématique du mot et 3. longueur du mot.

L'attention y est portée surtout sur le dernier facteur, étant donné qu'on a souvent négligé son rôle dans le déroulement des processus phonétiques. En réalité, nous pouvons imaginer le changement phonétique comme une „mutilation“ du mot. Plus le mot est long plus il est facilement reconnaissable comme étant égal à lui-même, malgré cette „mutilation“ qui a eu lieu. Par conséquent, les mots longs offrent plus d'espace aux processus phonétiques que les mots courts. C'est ainsi que dans certains parlers macédoniens il y a hésitation au sujet du résultat du nouveau iotacisme chez les mots à deux syllabes, tandis que chez les mots à trois syllabes ce processus est complètement terminé (*patje* et *pak'e*, *vodje* et *vože*, mais uniquement: *rabok'e*, *livaže*). Les mots à plusieurs syllabes constituent des complexités typiques pour la syncope du *v* intervocalique dans les parlers macédoniens de l'Ouest (cf. *nov-nova*, mais: *gotov-gotoa*).

19.

ЗА НЕКОИ ПОЈАВИ ВО ЛЕКСИКАТА НА МАКЕДОНСКИОТ ГОВОРЕН И ПИСМЕН ЈАЗИК

Позната е појавата дека некои неологизми или регионални зборови, влезени по некој начин во циркулација преку литературниот јазик, наоѓаат брз и широк прием во говорната средина, – додека пак други такви елементи бавно си пробиваат пат или дури веднаш се забораваат. Повеќе примери и за едното и за другото ни предлага во најново време развојот на лексиката на македонскиот литературен јазик, којшто, наоѓајќи се во периодот на своето оформување, требаше да постигне нужна стабилизација особено во својот речнички состав. Така, зборовите *положба*, *соспојба*, *наспан* толку брзо влегоа во употребата, што можеа непосредно по нивното лансирање да се чујат во различни места, и во говорот на претставници на селската средина, па да бидат некако дури видлив показател за ширењето на воздејството на младиот литературен јазик. Од друга страна едно образување како *шежба* и до денеска нема постигнато поширока афирмација, па поради тоа не може да се рече дека стекнало во вистинска смисла статус на синоним спрема обичното *спремеж*.

Секако дека повеќе фактори се вмешуваат во тоа дали определен елемент ќе биде брзо и без особен отпор санкциониран од употребата, како просто да се чекало на неговата појава. При овој случај ние би сакале да обрнеме внимание на еден од тие фактори, имено на улогата на *блокираната позиција* во даден лексички отсек.

Се работи за извесна напрегнатост во тој отсек која може да трае и подолго време, и која го налага чувството дека уште се бара решение за таа ситуација. Една позиција е блокирана ако се очекува да ја пополни некој друг елемент (место оние што моментално ја држат), било да станува збор за заменување на само еден елемент што

сепак се чувствува незгоден или на елементи што си конкурираат, без некој од нив да надвладаеал. (Терминот *блокирање* го преземаме, по аналогија, од други области. Така во печатарството се блокира со црна плочка или со кој да е знак едно место, сè дури не се најде токму оној знак што треба да го пополни. Јасна е овде корисноста на блокирањето, а и во јазикот тоа врши важна посредничка функција).

Во моментот кога се изврши кодификација на македонскиот литературен јазик (непосредно по Втората светска војна), а поради вкрстувањето на повеќе воздејства на македонскиот терен (од различни центри, различни традиции, како и од посебни регионални односи), на нивото на говорниот јазик се беа создале ред такви ситуации во кои конечниот избор на соодветните лексеми допрва претстоеше. Таа состојба се одразуваше, природно, и во писмената активност во тој период, како што може особено јасно да се види по македонските текстови од времето на војната.

Во тие текстови не еднаш среќаваме наспоредна употреба на извесни синонимни зборови одомакени под воздејството на поразвиените центри (српскиот и бугарскиот), кои можеме да ги вклучиме во следните три типични ситуации, претставени со соодветни примери: 1. *уџицај* – *влијание*; *однос* – *оџиношение*; 2. *џоложај* – *џоложение*; 3. *доџаџај* – *сџобитише*.

Во првиот случај дефинитивниот избор се врши во полза на една од конкурентните лексеми (*влијание* и *однос*). Изборот не е арбитражен, ами излегува од некои суштествени претпоставки: *влијание* се избира како *словенски* збор со поширока употреба, наспрема во таа поширока смисла регионално маркираното *уџицај*. Од друга страна, *однос* се избира како образување што се вклучува на полно во актуелните зборообразувачки модели на македонскиот јазик.

Во вториот случај излезот е најден со адаптација на противставените образувања. Денеска необичните наставки *-ај* и *-ние* се заменети со продуктивното *-ба* (*џоложба*). Така овде имаме пример за парцијално блокирање, кое го засега само еден дел на зборот. Позицијата се деблокира со изборот на трет зборообразувачки елемент.

Меѓутоа, најтипичен пример на блокирање ни е претставен во последниот случај. Извесно време во македонскиот говорен и писмен јазик се употребуваа наспоредно лексемите *догаѓај* и *собиџие*, создавајќи така напрегнатост. Блокираната позиција беше разрешена со изборот на наполно друга лексема: *насиџан*, која, иако се среќава како изведување во народната поезија, со ова значење можеме да ја сметаме како вистински неологизам.

По сушност иста појава имаме и во случајот со брзо-то налагање во општата употреба на регионалниот збор *бран* (познат во охридскиот говор). Вклучен во радиофониската терминологија (*средни бранови: средни џаласи, средни вълни*), овој збор почна да ја ограничува употребата на зборот *џалас* и во другите значења.

Блокирана ситуација не се создава само во резултат на воздејството на различни културни центри или традиции врз литературниот јазик, како што би можело да се помисли од досега приведените примери. Во момент кога литературниот јазик ги преодолува регионалните прегради, таква позиција може да произлезе и од спротивставувањето на разнодијалектни елементи, од кои поради една или друга причина ниеден не може да надвлее. Еден нов туѓ збор доаѓа тогаш многу добро да го изврши обединувањето. Така, многу лесно се наложи во македонскиот *џечка*, со што се најде излез од дијалектното разногласие во означувањето на тој поим (*џамџур, соба, кумбе, кофџор*).

Ќе укажеме уште еднаш на суштествениот факт дека образувањата како *џоложба, насиџан, бран* извонредно брзо и лесно влегоа во употребата, како во писмениот така и во говорниот јазик. Не превидувајќи го во тоа чисто емоционалниот однос на говорителите (се работи за форсирање на свои елементи), можеме да кажеме дека тој не е единствениот и не е основниот фактор, како што се гледа убаво макар само од примерот со зборот *џечка*. Во едни случаи употребата врши избор елиминирајќи го еден од противставените елементи, а во други – поради некоја причина – таа создава напната или блокирана позиција, од која произлегува *шансаџа на џреџиоџи*. Тоа и го објаснува брзиот пробив на елементите што ја користат таа шанса и што напнатоста ја доведуваат до ус-

покојување. Така една основна животна закономерност наоѓа свој израз и во јазичните појави. Ние го следевме тоа овде во областа на лексиката, но се чини дека би било интересно ваквите посматрања да се пренесат и на другите јазични рамништа. Така, на пример, од податоците што ми ги предложи проф. Б. Видоески произлегува дека во некои југозападни македонски говори, на допирот на изговорните варијанти *меџа*: *межда*, изборот е извршен во полза на грчкиот збор *синор*.

20.

МАКЕДОНСКИОТ РЕЧНИК

Современиот македонски литературен јазик е последен меѓу дванаесетте словенски литературни јазици што ја постигна својата кодификација. Кога тоа дефинитивно се изврши, непосредно по Втората светска војна, фактот предизвика голем интерес во светот на славистиката а, се разбира, и пошироко со оглед на целокупната ситуација на Балканот.

Од чисто научна страна беше интересно да се посматра непосредно како се развива и какви пречки треба да совладува еден млад стандарден јазик во условите на современиот живот, и тоа на европска почва. Интересот се зголемуваше со тоа што е Македонија позната како земја во која инаку словенската писменост има своја долга традиција. Имено, во втората половина на IX век врз основа на говорот на Словените од околината на Солун беше создаден првиот словенски литературен јазик – староцрковнословенскиот. При крајот на тој век Св. Климент формира во Охрид еден од најпознатите и најактивните словенски културни центри, чие влијание ќе се чувствува во словенскиот свет во еден долг период во Средниот век.

Како што беше тоа случај и во другите јужнословенски земји со православно население, црковнословенскиот со различните свои варијанти што се сменуваа сукцесивно остана како јазик на писменоста и во Македонија сè до почетокот на XIX век. Тогаш се прават првите позначајни обиди да се смени базата на литературниот јазик, со тоа што во неа ќе се постави современиот народен говор, и да се пристапи така кон неговата модернизација. Меѓутоа, во целиот XIX век и во првите децении на XX век условите во кои живееше македонскиот народ не беа поволни да се реализира на полно тој стремеж со

создавање на еден нов унифициран јазик. Дури, овој процес беше тормозен по таков начин што се добиваше надворешна слика дека македонското јазично прашање се состои заправо во конкуренцијата на грчкиот, бугарскиот и српскиот јазик во Македонија.

Сепак, 30-те години на овој век донесоа нов подем на македонската литература, иако таа се развиваше во условите на тешка политичка пресија, па поради тоа не располагаше уште ни со наполно нормиран литературен јазик. Во годините на Втората светска војна партизанското движење во Македонија внесе нов силен стимул во употребата на македонскиот како средство за писмено општење во повеќе функции. Решителен историски чин беше прогласувањето на Народна Република Македонија (сега Социјалистичка Република Македонија) во рамките на Федеративна Југославија. На првото заседание на Македонското собрание, одржано на 2 август 1944 г. во манастирот Прохор Пчињски, меѓу другите акти се донесе и решението за воведување на македонскиот како официјален јазик на Републиката. Во следните месеци се спроведоа интензивни подготовки за нормирањето на литературниот јазик кое беше извршено со усвојувањето на македонскиот правопис на 7 јуни 1945 г. Тој датум го обележи почетокот на непречениот развој на македонскиот литературен јазик во сите области на современото општење и на културното творење.

Малата книшка, Македонскиот правопис,¹ претставува заправо нешто повеќе отколку збир на ортографски правила. Таа ги установува нормите на младиот литературен јазик и со тоа го поставува во јасно дефинирани рамки неговиот натамошен развој. Народната основа на литературниот јазик беше доволно изразена веќе во претходниот период, така што во моментот на кодификацијата тоа суштествено прашање не предизвикуваше никакви контроверзи. Таа основа ја дадоа централните македонски говори, кои ја опфаќаат областа на градовите Титов Велес, Прилеп и Битола. Не предизвикуваше исто така дилеми тоа дека во македонската ортографија треба да се примени фонетскиот принцип.

---

¹ Македонски правопис, изработен од Комисијата за јазик и правопис при Министерството на народната просвета. Скопје 1945.

Според тоа, веднаш беше јасно дека главните напори во изградувањето на литературниот јазик во идниот период треба да се управат кон неговата синтакса и, посебно, кон моделирањето и збогатувањето на неговиот лексички фонд. Неодложноста на задачата да се состави македонски речник се истакнуваше од првиот момент (впрочем, таа замисла има и своја историја, на која овде не можеме да се задржиме подробно)². Практичната потреба наложи да се издаде еден краток термилошки прирачник, во кој се даваа најнеопходните решенија, бидејќи македонскиот јазик требаше веднаш да се вклучи во целиот процес на образованието, од основното до високошколското.³ Младиот литературен јазик се најде пред големиот предизвик на современите средства на комуникација, како и на сите форми на културниот и општествениот живот што тој требаше да ги опслужува. Затоа не изостанаа повиците да се пристапи час покоро кон лексикографската работа. Во весниците и списанијата, почнувајќи од 1945 г., не еднаш ќе сретнеме статии во кои се укажува на потребата од собирање и средување на лексички материјал. Уште пред да се пристапи систематски и на поширока основа кон таа акција, беа веќе изразени некои основни принципи врз кои таа требаше да почива.

Фонот го даваа широката примена на македонскиот литературен јазик во различни функции на современиот живот и посебно брзиот развој на македонската литература која ги освојуваше успешно различните жанрови и стилови. Така се создаваше едно јазично „окружение“, во кое стануваше со секој ден сè појасно дека богатството

² Веќе во XIX век Македонци објавуваат некои речнички прилози. Два речника-разговорника издаде Г. Пулевски (Београд 1873 и 1875). Покрај македонскиот текст тој дава во нив и грчка, турска и албанска паралела. Во почетокот на овој век потребата од составување на македонски речник ја истакнуваа особено К. Мисирков и Д. Чуповски кои беа активни во македонската колонија во Петроград. Во текот на Втората светска војна е забележано дека дури и македонски политички затвореници во бугарски затвори собирале материјал за македонски речник (Сп. И. Мазов во *Македонски јазик I*, 1956, 1, стр. 99-118).

³ Времена терминологија, составена од Комисија при Министерството на просвета на Македонија. Скопје 1947. Во таа книшка се посочени основните термини од следните области: граматика, географија, природознание, педагогија, психологија, математика, физика и хемија.

на речникот на литературниот јазик не треба да се сфати како некакво механичко умножување. Стануваше јасно дека е тоа процес што претполага воспоставување на извесна рамнотежа меѓу подемот на културната акција во одделни области на животот и историски формираното јазично чувство на културната средина. Во тоа балансирање се реализира заправо тоа што ја сочинува целостта на дадениот јазичен систем наспрема една конкретна културно-историска ситуација.

Како основна точка на ориентација служеше во овој поглед становиштето дека во македонскиот литературен јазик треба во најголема мера да се изрази неговата народна основа. Посебно во однос на лексиката се инсистираше на тоа во неа да се вклучуваат зборови од сите дијалекти, како и неологизми изведени со продуктивни наставки, а само колку што е потребно и заемки од другите јазици.⁴ Овој принцип беше веќе порано, уште во 1903 г., формулиран кратко од К. П. Мисирков по следниов начин: „речничкиот материјал да биде збир од сите македонски наречја“.⁵ Меѓутоа, тој принцип не треба да го сфатиме во неговото буквално значење, ами повеќе како поставување на акцентот врз една потреба во историски момент кога новиот литературен јазик треба да се афирмира со својот специфичен облик, посебно кога тој се наоѓа во непосреден контакт со блискородствени јазици, какви што се, наспрема македонскиот, бугарскиот и српскохрватскиот. Вистинската носивост и содржина на тој принцип се открива дури во неговата примена наспрема следните три лексички слоја во македонскиот јазик: 1. традиционалната словенска книжевна лексика, 2. балканизмите (турцизмите и, во помала мера, грцизмите) и 3. интернационализмите.

Во однос на словенската книжна лексика се работеше повеќе за активирање на еден наследен слој и за избор меѓу варијантите што во текот на последните стотина години се јавуваа во употребата особено поради вкрстувањето на влијанието на српскиот и бугарскиот културно-политички центар во Македонија. Дека тоа наследство не беше

---

⁴ Б. Конески, Граматика на македонскиот литературен јазик, Скопје 1966, стр. 37.

⁵ К. П. Мисирков, За македонските работи, Софија 1903, стр. 145.

мало може да се види веќе од фактот што еден од првите писатели на новата македонска литература во почетокот на минатиот век, Јоаким Крчовски, употребува во своите текстови околу 5.000 збора, што се движи кон добриот просек на речничкиот фонд на одделни писатели. Иако ред црковнословенски елементи што ги среќаваме кај Крчовски и неговите современици набрзо подлегнаа на архаизација и излегоа од употребата, со тоа не беше чувствително засегната плотноста на словенскиот книжевен лексички фонд, бидејќи тој постојано се збогатуваше со нови елементи, меѓу кои се вклучуваат и повеќе русизми, пренесувани непосредно или со посредство на српскиот и бугарскиот. Од ова се гледа дека македонскиот литературен јазик не поаѓаше ниту во изградбата на својата лексика од некаков фолклорен стадиум, бидејќи се опираше на писмена традиција која обезбедуваше старт од едно повисоко рамниште на јазичната култура. Становиштето за „понароднување“ на лексиката на литературниот јазик се изразуваше во однос на словенските книжевни зборови пред сè во стремежот да се изврши нивна адаптација спрема дејствувачките модели на современиот македонски јазик. Тој фактор играше решителна улога како при изборот на постојните варијанти, така и при замената на некои архаични со продуктивни деривациони елементи. Како пример за ова можат добро да ни послужат начините на адаптација на глаголските именки кои во рускиот и бугарскиот ја задржуваат архаичната наставка – (н)ие. Наспрема *йоложение, желание, движение, шечение* во споменатите јазици, македонскиот литературен јазик, по извршената адаптација, ги покажува формите *йоложба, желба, движење, шек*.

Како и другите балкански јазици, и македонскиот примил голем број турцизми во периодот на отоманската власт којшто опфаќа цели пет века. Избројани се околу три илјади такви лексеми што се употребувале порано, а многу од нив и денеска.⁶ Се разбира, дека

⁶ На турските лексички елементи во македонскиот им е посветена докторската теза на О. Јашар-Настева, одбранета на Филозофскиот факултет во Скопје. Од таа работа е објавено како резиме „Les éléments lexicologique turcs dans le macédonien“, Годишен зборник на Филозофскиот факултет – Скопје, 15, 1962, стр. 409-412. Сп. уште и Б. Конески во *Нов ден* 1945, 3, стр. 3-8.

младиот литературен јазик мораше да се постави на соодветен начин спрема овој значителен лексички фонд којшто притоа вклучува во себе не само елементи сврзани со материјалниот живот ами и ред такви што се однесуваат на интелектуалната сфера. Веднаш да кажеме дека некаков организиран општествен отпор спрема употребата на турцизмите не се пројавил во македонската средина, како што впрочем таков отпор немало во поизразита мера ни во српската и бугарската средина. Можеме дури да ја забележиме интересната, иако ефемерна појава, изразена во првите години по војната – во оној спонтан стремеж за понароднување на лексиката на македонскиот јазик да се форсира од некои автори употребата на турцизмите како елементи веќе вклучени во народниот говор. Имено, и со тие елементи се истакнуваше посебниот облик на македонскиот наспрема другите јужнословенски јазици. Меѓутоа, таа појава е зад нас и турцизмите, без да има потреба да бидат „гонети“, по силата на определени историски околности, во добар дел се зафатени од процесот на архаизација или се ограничени на употребата во колоквијалниот јазик. Најважната причина за тоа е наглата модернизација на животот имено по распадот на Отоманската империја. Во тој процес турцизмите, асоцирајќи се со односите во еден патријархален амбиент, не можеа да ја издржат конкуренцијата на своите синоними од словенско потекло или од слојот на интернационалната лексика. Се разбира дека и покрај тоа повеќе турцизми го задржале своето место во основниот лексички фонд на македонскиот литературен јазик. Во добар дел сето ова се однесува и до грцизмите примени од македонските дијалекти, при сите специфичности што произлегуваат во овој случај особено поради живите контакти на религиозен план во минатото. Бројот на грцизмите во народниот македонски јазик изнесува околу илјада, со тоа што се некои од нив регионално ограничени само на јужните краишта каде што контактот со грчките дијалекти е непосреден.⁷

Што се однесува до елементите од интернационалната лексика, можеме да кажеме дека од самиот почеток

⁷ Грчките лексички елементи во македонскиот се обработуваат кај А. Таховски „Грчките зборови во македонскиот народен говор“. Скопје 1951.

тие се примале без зазорот на некој изразит пуризам. Се декларираше навистина дека заемките ќе се примаат само колку што е потребно, но мерата на таа потреба ја определуваше практиката која со секој ден им ја отвораше сè пошироко вратата на интернационалните зборови. Ситуацијата во овој поглед можеме слободно да ја споредиме со онаа во српската и бугарската средина, во кои исто така не дошле до посилен израз пуристичките тенденции. Суштествена појава во усвојувањето на интернационалната лексика во македонскиот е тоа што таа иде преку средноевропскиот филтер, што значи дека како главен посредник се јавува тука српскохрватскиот, додека, од друга страна, во бугарскиот таа лексика се пренесувала предимно преку рускиот филтер.⁸ Отаде се јавуваат разлики во обликот на некои интернационални зборови како во овие случаи: мак. *адреса, кайшода* – буг. *адрес, кайшод*. Одделни зборови сепак македонскиот примил во обликот познат во рускиот и бугарскиот: *аи-џека, авиомаи* и др.

Тоа што го изнесовме ја прикажува – се надевам – барем во главното ситуацијата во врска со моделирањето на лексиката на македонскиот литературен јазик непосредно по неговата кодификација, како и самата општествена клима во која требаше да се одвива лексикографската работа. Основната констатација беше дека при сета желба да се истакнат специфичните обележја на младиот литературен јазик, толку разбирлива впрочем во еден таков момент, – не дојдоа до израз, ниту пак можеа да најдат поширока поддршка, некои ексцесни пуристички тенденции. Македонскиот литературен јазик во овој поглед ја држеше повеќе или помалку онаа рамнотежа што беше веќе пред тоа постигната во развитокот на литературните јазици во српската и бугарската средина.

Пристапот кон лексикографската работа, што се налагаше со силата на практична потреба, го поставуваше веднаш прашањето на кадровската основа. Кога во 1946 г. се формира Филозофскиот факултет во Скопје, Катедра-та за јужнословенски јазици стана првото организирано седиште со задача да ја развива македонистиката и да из-

⁸ Види кај В. Марков во *Годишен зборник на Филозофскиот факултет*, Скопје, 1964, 16, 213-233.

градува потребни кадри во оваа област. Подоцна, во 1953 г. друг таков центар се доби со основањето на Институтот за македонски јазик во Скопје. Тие центри претставуваат денеска развиени научни единици, во кои е сосредоточена работата на поголем број научни работници. Сосем поинаква ситуација од онаа непосредно по војната, кога кон планирањето на македонскиот речник требаше да пристапат само неколцина специјалисти, притоа ангажирани и на други неодложни задачи во врска со примената на младиот литературен јазик.

Сепак, како што веќе споменавме, од различни страни се поставува прашањето за македонскиот речник, било да се укажува на потребата од збирање на лексички материјал во народот, било и поблиску теоретски да се набележуваат рамките во кои треба да се движи развитокот на лексиката на литературниот јазик. Кон создавање на посебно тело што ќе се грижи за работите во оваа област се пристапува во 1948 г., без да се дојде тогаш меѓутоа до формирање на конкретен проект. Пресвртен момент во таа смисла претставува назначувањето во 1951 г., од страна на Министерството за просвета на СР Македонија, на Комисија за македонски речник, во составот на која влегоа професорите на Филозофскиот факултет во Скопје: Михаил Петрушевски, Крум Тошев и Блаже Конески.

Комисијата за македонски речник го дефинира проектот, изработи потребна инструкција и веднаш пристапи кон организирање на мрежа на ексцерптори и собирачи на материјал на теренот (во овој период на страниците на списанието „Македонски јазик“ се објавуваа сукцесивно прилози со речнички материјал од различни дијалекти). Првобитната намера на Комисијата беше, за македонските зборови во речникот да се даваат еквиваленти на руски и француски јазик, меѓутоа во текот на работата се отстапи од таа замисла. Се предвидуваше, речникот да опфати околу 40.000 зборови и да биде издаден во две книги. Како што може да се види од информацијата дадена во весникот „Нова Македонија“ од 21 април 1952, работата по ексцерпирањето на лексичкиот материјал веќе била напредната во тој момент. Во врска со тоа се истакнува уште еднаш дека во речникот ќе бидат вклучени зборови од сите дијалекти и дека изградбата на лексиката на ли-

тературниот јазик се врши по таков начин што да им се овозможи во неа што поголемо учество на чисто народните елементи кои нудат замена за „ненужните зборови дојдени од страна“.

Во нова фаза навлезе работата врз речникот со формирањето на Институтот за македонски јазик во 1953 г., со кое се овозможи да се ангажира за проектот постојана работна група. Под раководство на проф. Блаже Конески, групата работеше во состав: Тодор Димитровски, Благоја Корубин, Трајко Стаматоски и, едно кратко време, Борис Марков – тогаш асистенти на Институтот, а денеска научни работници. До 1955 г. продолжува прибирањето на материјалот, а тогаш се пристапува кон неговата обработка. Меѓутоа, со тоа не запира ексцерпирањето, ами тоа продолжува и во следните години напоредно со обработката на лексичките единици. Ваквото координирање на работата го налагаше веќе простиот факт што допрва во 50-те години се разгрна интензивно писмената активност на македонски јазик и се забележаа посебно ред значајни достигнуања на македонската уметничка литература во различните жанрови. Обемот на работата поради сето тоа се зголеми повеќе одошто се предвидуваше првобитно, а со тоа се помести нужно и терминот на завршувањето на работата. Во 1961 г. како посебно голем настан за културата на македонскиот народ беше поздравено излегувањето на првиот том на Речникот, во издание на Институтот за македонски јазик, за кој тоа значеше и реализирање на прв широко поставен колективен проект.⁹

Сепак остануваше уште доста работа до крајот. Во меѓувремето катастрофалниот земјотрес што го погоди Скопје на 26 јули 1963 г. се закани сурово и на Македонскиот речник. За среќа материјалот беше извлечен од тешко оштетената зграда на Универзитетот и пренесен на сигурно место во Титов Велес. Се разбира, овие драматични настани го одложија уште за извесно време завршувањето на Речникот. Сепак вториот том излезе во

---

⁹ Овде ги даваме основните библиографски податоци за трите тома на речникот: Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања. Редактор Блаже Конески, составувачи: Тодор Димитровски, Благоја Корубин, Трајко Стаматоски, I А-Н, Скопје, 1961, О-П, Скопје, 1965, III Р-Ш, Скопје, 1966.

1965 а третиот во 1966 г. Така беше приведена кон крајот работата почната петнаесет години порано.

На 1711 страници текст Македонскиот речник содржи 64.522 заглавни зборови, а тоа значително ги надминува првобитните предвидувања и сосем се доближува до бројот на лексичките единици застапени во речниците од ваков тип на другите јужнословенски литературни јазици. Еквивалентите се дадени на српскохрватски јазик со што се придонесува за задоволување на практичната потреба за доближување на македонската литература до читателите на целиот југословенски простор. Каде што е тоа нужно давани се, за македонската публика, и објаснувања на македонски јазик. Во предговорот кон првиот том на Речникот, откако се укажува на постигањата во обработката на другите области на литературниот јазик, се истакнува дека со Речникот се пополнува осетната празнина поради отсуството на една поширока работа посветена на неговата лексика. Речникот – се вели –

„го одразува значителниот степен на стабилизација на македонскиот литературен јазик постигнат до денеска. Но сепак тој не си поставува строго нормативна цел, иако и во тој поглед ќе изигра несомнена улога. Во него се вклучени во доста голем број и дијалектни зборови, со мисла дека некои од нив можат да најдат поширока примена и во литературниот јазик, а исто така и архаизми, пред сè такви што се среќаваат во народната поезија и проза. Интернационалните зборови и специјалните термини, како што е обично во вакви речници, се вклучуваат во мерка што се определува од нивната поширока употреба во културната средина“.

Можеме слободно да кажеме од денешна перспектива, дека појавата на речникот значеше многу веќе во психолошка смисла, бидејќи придонесе за зацврстување на самото чувство на стабилноста на младиот литературен јазик. Се внесуваше ред и прегледност во една област што немаше дотогаш сосем јасни оцрти, и од самото тоа произлегуваше релаксација во културно-активната средина. Меѓутоа, и повеќе од тоа, изборот направен во Речникот, со сета толеранција но и со примена на стилистичка оценка на вклучените единици, го посочуваше доволно јасно лексичкото јадро на литературниот јазик.

Речникот на македонскиот јазик најде поволна оцена во приказите од повеќе слависти во Југославија и надвор од неа.¹⁰ Се разбира дека еден ваков обемен лексички зборник дава ред интересни податоци за славистичките студии, посебно со оглед на контактите меѓу словенските и другите јазици во балканскиот јазичен сојуз. Овој речник стои како корисно помагало за сите оние што работат во областа на словенската лексикологија и лексикографија, но и како постојано присутен предизвик за оние што би сакале да го превидат фактот на политичката и културна еманципација на еден мал народ. Треба особено да се одбележи дека тој ја олесни и забрза појавата и на други, практични или научни, лексикографски трудови посветени на македонскиот јазик.¹¹

Во предговорот кон Речникот се содржи и следната реченица: „Работата над првиот македонски речник,

¹⁰ Така во приказот на Z. Topolińska, објавен во Zeitschrift für Slawistik (VII, 4, 1962, стр. 639-641) се содржи следната оцена: „Во заклучок треба да се истакне значењето на Македонскиот речник за славистите и за славистиката. Овде може имено да се рече, без да се плашине од голем збор, дека дури појавата на речникот ќе го внесе македонскиот материјал во разновидни работи од областа на компаративната словенска лингвистика. Досега тоа беше практички невозможно, зашто не достигнува позначајни, критички обработени и достапни за испитувачите лексички збирки. По правописот и граматиките Речникот е трета и секако од гледиштето на широко сфатената компаративна лингвистика најсуштествена работа, која на македонскиот јазик ќе му обезбеди едно независно место во секоја славистичка библиотека“.

¹¹ Како интересен и значаен податок треба да се спомене тоа дека уште пред излегувањето на речникот беше составен еден краток македонско-англиски речник од професорот на Харвардскиот универзитет H. G. Lunt во неговата книга A grammar of the Macedonian literary language (Скопје, 1952). Во последниве десетина години се појавија повеќе двојазични речници: Д. Толовски, В. М. Иллич-Свиџич, Македонско-рускиот словарь (Москва, 1963), Г. Милошев итн., Српско-хрватско-македонски речник (Скопје – Цетиње, 1964), G. Nurigiani, Vocabulario italiano-macedone (Roma, 1967), Д. Китановски, Француско-македонски речник (Скопје, 1967), М. Корвезировски, К. Сејфула, Македонско-турски речник (Скопје 1967), М. Корвезировски Љ. Руси, Македонско-албански речник, (Скопје, 1967), Кс. Гавриш, Македонско-руски речник (Скопје, 1969), Д. Цветановски, Б. Груиќ, Англиско-македонски речник (Скопје, 1971) и др. Врз основа на Македонскиот речник беше составен и обратен речник на македонскиот јазик (види: В. Миличиќ, Обратен речник на македонскиот јазик, Скопје, 1967).

сврзана со ред тешкотии како и секоја почетна работа, претставуваше и една школа во која се стекна опит што корисно ќе послужи во натамошната разработка на македонската лексикографија“. Навистина, новите задачи веќе чукаа на врата. Непосредно по завршувањето на Речникот, во Институтот за македонски јазик се формира посебно лексикографско одделение, на чело со Т. Димитровски, кое ја почна широко заснованата работа врз еден обемен толковен речник на македонскиот јазик. Ексерпиранието на материјалот за тој нов речник и неговото подредување се наоѓа веќе во напредната фаза. Покрај општата картотека, се создаваат и специјални картотеки за зборовите ексерпирани од народната поезија и проза, што е секако интересно со оглед на фактот дека фолклорното наследство има извршено видно влијание и врз јазикот на современата македонска литература.¹²

Како задача на денот се поставува сè понастојчиво и установувањето на македонската научна и стручна терминологија во различни области. Одејќи по примерот на некои други такви институции, Македонската академија на науките и уметностите, основана во 1967 г., веќе во првиот свој долгорочен план го вклучи проектот за изработка на термилошки речници. За спроведувањето на тој проект беше формиран при Академијата посебен Одбор, во кој влегуваат претставници на факултетите и научните институти. Во рамките на одделните дисциплини работат посебни групи, а резултатите од нивната работа се објавуваат за дискусија во Билтенот на Одборот за изработка на македонската терминологија, издаван од страна на Академијата.

Сите тие, и другите слични работи, нормално го следат патот отворен со Речникот на македонскиот јазик. Неповторлива е меѓутоа ситуацијата во која настана самиот тој Речник, со тоа што во него не е содржана само рутинска лексикографска работа, ами и живо реагирање спрема ритамот на една културна преобразба и на еден литературен процес во моментот на неговото разгранување и осовременување.

---

¹² Види: Македонски јазик, XXI, 1970, стр.138.

21.

ЗА НЕКОИ ВАРИЈАНТНИ ФОРМИ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЛИТЕРАТУРЕН ЈАЗИК

Тоа што кодификацијата на македонскиот литературен јазик беше извршена допрва во 1945 година, дава навистина добра можност да се опише односот спрема варијантните форми токму во моментот на установувањето на книжевната норма и непосредно по тој акт.

Иако во претходниот период имаше кај одделни македонски автори сериозни напори и постигања во нормирањето на литературниот јазик (Мисирков, Рацин и др.), ситуацијата пред донесувањето на правописот од 1945 година се карактеризираше со ред колебања во изборот на формите, зависно како од различната дијалектна подлога така и од моментните претпочитања, свесно или спонтано мотивирани, на извесни особености што ги налагаше писмената практика.

Ова може добро да се види во македонските текстови пишувани во текот на Втората светска војна и сврзани со отпорот и партизанското движење во Македонија. Иако е во ова време силно изразен стремежот за унификација на литературниот јазик, која се поставува веќе како непосредна цел, на практика среќаваме во споменатите текстови сè уште голема разнообразност во изборот на формите.

За илустрација на ова ќе го земеме само текстот „Македонската младина во борба против фашизмот“ („Билтен на ПК КПЈ за Македонија“, г. III, бр.1-2, јануари-февруари 1942 г.). Во тој, инаку јазично доста изедначен текст, сепак забележуваме повеќе колебања. При обичното *што*, *уште* наоѓаме и *штоо*, *оштоо*. Интервокалното *в* се чува во *џрадови*, *џовеке* и др., но е испуштено во *иское*. Изборот се колеба меѓу формите од глаголската *е-* односно *и-* гру-

па: на *-o*, па сепак има и одделни случаи на употреба на *-oī*, еднаш дури наспоредно во познатата лозинка *Смр̄ӣ на фашизамо – слобода на народо̄ӣ*.

По целиот опит стекнат во една ваква јазична ситуација, кодификацијата на македонскиот литературен јазик мина, јасно, повеќе под знакот на елиминирање на варијантите во случаите кога се чувствуваше дека тие не би го збогатиле функционално литературниот исказ, а би биле само проекција на постојната дијалектна диференцијација. Од повеќето такви случаи на еднозначен избор ќе го изделиме само тоа што може да ни го прикаже згодното противставување: *човеко̄ӣ – чоeko*. Усвојувањето на првата форма значеше дека во литературниот јазик се земаат облиците без губење на интервокалното *в* и се избира единствено членската форма на *-oī* (во последниов случај можеме да се потсетиме на поинаквото решение во бугарскиот литературен јазик). На друго место имаме укажано дека при ваквиот еднозначен избор во некои случаи не мала улога играл и факторот на традицијата, како што може тоа добро да се покаже на примерот на интервокалното *в*.¹ Имено, покрај тоа што во ред македонски дијалекти таквото *в* не се губи, стои и фактот дека на неговата употреба луѓето свикнувале порано, стекнувајќи образование на црковнословенски и на други словенски литературни јазици.

Меѓутоа, и покрај ваквата општа управеност кон изедначување, уште во правописот од 1945 година експлицитно се допуштаат некои варијантни форми, кои се налагале на вниманието и по една или друга причина имало основа да бидат задржани во литературниот јазик.

Интересен е во овој поглед односот спрема формите со загубено интервокално *в* во множинските наставки кај едносложните именки од машки род. Правописот од 1945 година во тој поглед бележи: „Именките со проширена основа на *-ов-*, *-ев-* во множината, денеска се употребуваат во напоредни форми со и без загубено *в*, во што се одразува разликата меѓу нашите говори: *денои – денови, лебои – лебови, ножеи – ножеви, скӯџеи – скӯџеви* итн.“ Потоа следува и забелешката: „Изговорот на *денои* и сл.

¹ Б. Конески, *Од историјата на јазикот на словенската ѝменност во Македонија*, Скопје 1975, стр. 121-123.

е *деној* и сл., но треба да се пишува така, бидејќи кај нас *и* е знак за множина². Во правописот од 1950 година, по неколкугодишен опит, се пристапува веќе кон прецизирање на сферите на употреба на овие варијанти. Таму се посочуваат како нормални формите на *-ови*, *-еви*, а се забележува дека „во поезијата можат да се употребуваат и формите со загубено *в* во наставката: *лебој*, *волој*, *ножсој* итн.“³ Оваа формулација не значи проста препорака, ами претставува приказ на реалната состојба во литературната употреба.

Во однос на варијантите *-ови*: *-еви* во множинската наставка кај еднословните именки од машки род, можеме да посматраме случај на парцијално налагање на нормата. Правописот од 1950 година предлага еднозначен избор само за таквите именки што свршуваат на *ј*, за кои се вели дека „во множина имаат секојпат наставка *-еви*: *броеви*, *роеви*, *боеви*, *стироеви*, *краеви* и сл.“, со тоа што се додава дека исклучок од тоа правило чинат именките на *-еј*: *кејови*, *шејови*, *змејови*. Инаку, во други можни случаи, се допушта наспoredна употреба: *ножеви* – *ножови*, *кошеви* – *кошови*, *цареви* – *царови*, *клучеви* – *клучови* итн.⁴ Очевидно имаме пред себе една разновидност од поинаков тип отколку онаа што ја разгледувавме претходно. Пред сè овде е ограничен бројот на именките кај кои при образувањето на множината може да се пројават варијантните форми. Освен тоа немаме случај на поизразито дијалектно спротивставување на формите. Сето тоа придонесува да не му се налага на вниманието потребата од изедначување. Затоа прашањето за овие варијанти не е ни засегнато во Правописот од 1945 година. Тоа што подоцна сепак барем парцијално се оди кон еднозначен избор, се должи заправо на еден процес доволно изразен во самиот народен јазик. Се работи за поларизација на варијантите. Ако во еднословниот збор се содржи вокалот *е*, се избира варијантата *-ови* и по таков начин се повлекува појасно морфемната граница: *еж-ови*, *меч-ови*,

² *Македонски правопис, изработен од Комисијата за јазик и правопис при Министерството на народната просвета*, Скопје 1945, стр. 9.

³ Б. Конески и К. Тошев, *Македонски правопис со правописен речник*, Скопје 1950, стр. 25-26.

⁴ *Пак таму*, стр. 26.

како и *кеј-ови*, *шеј-ови*. Од ова се гледа дека во овој отсек правилото што го споменавме не се ограничува само на именките на *-еј*, како што е речено во Правописот од 1950 година. Од друга страна, ако во еднословната именка се содржи вокалот *о*, пак по контраст се претпочита наставката *-еви*, иако изборот не е задолжителен.⁵ Парцијалното нормирање се потскажува исто така од опсегот на споменатиот процес на народниот јазик. Надвор од тие рамки се допуштаат варијантите, бидејќи не доведуваат до напрегнатост и отаде до изострена дилема, ами ветуваат дури извесни можности повеќе при стилскиот избор на формите во конкретна ситуација.

Третиот случај на кој ќе укажеме може по своите резултати да се сврзе со првиот, но сепак го izdelуваме поради специфичностите на развитокот. Се работи за варијантните форми, дијалектно маркирани, настанати поради различната замена на секундарните ерови (сп. *вешар*, *вешер*, *вешор*, *добар*, *добер*, *добор*, *оџан*, *оџен*, *оџин*, *оџон*). Во Правописот од 1945 година се претпочитаат формите како *вешер*, *осџер*, *могер* и сл.⁶ Била присутна желбата да се внесе во литературниот јазик една „потипична“ македонска варијанта. Меѓутоа, практиката очевидно не ја санкционирала таа препорака, така што во Правописот од 1950 година решително се избираат формите на *-ар*: *богар*, *добар*, *ишар*, *могар*, *мудар*, *осџар*, *храбар*, *вешар* и др. Исклучок се прави со именката *вешар*, бидејќи како наспоредна форма се допушта и *вешер*,⁷ како и со *оџан*, покрај кое во речникот стои и *оџин*. Оваа состојба е потврдена и во најновиот Правопис на македонскиот литературен јазик од 1969 година. Големата распространетост на формите *вешер* и *оџин* во македонските дијалекти, и надвор од територијата што ја обележуваат изоглосите на другите лексеми што доаѓаат предвид, и отаде приврзанооста кон нив на голем број говорители, станала причина да не се оди овде кон еднозначен избор. Во чувствениот однос имаме, се разбира, уште еден можен мотив за за-

⁵ Сп. За ова Б. Конески, *Диференцијација и њоларизација на марфемиие во македонскиот јазик*. Реферати на македонските слависти за VI меѓународен славистички конгрес во Прага, Скопје 1968, стр. 30-31.

⁶ Пак *ишаму*, стр. 6.

⁷ Пак *ишаму*, стр. 5.

држување на варијантите во литературниот јазик. Тоа и придонесло да се задржи, па понекогаш и да се форсира, во употребата една форма како *оџин*, иако е таа изолирана во зборообразувањето (*оџнофрлачка* а не *оџинофрлачка*; сп. *оџан* – *оџнош*: *оџин* – *оџинош*).

Формите на *-ер*, кои беа во почетокот претпочитани, па и оние на *-ор*, познати инаку во тесна дијалектна област во Западна Македонија, во меѓувремето наоѓаат свое место меѓу стилистичките средства главно сврзани за поетскиот стил или за некоја регионална ознака. Во стиховите: еден за друг да најдеме најискрен, *добар збор* (Б. Конески) и: а коњите им – заледени во *могер вир* под земјата (Е. Клетников) изборот се водел, секако, од потребите на гласовната оркестрација. Од истите потреби е вклучена и формата *оџон* во овие стихови: Молчи, молчи, молчи во млада боровина. Огон и горovina. Огон и горovina (А. Шопов). Така, на крајот на краиштата, и во овој случај ситуацијата се разрешува со функционално разграничување на варијантите. На него не е во разработката на македонската ортографија обрнато специјално внимание, како што е тоа направено при усогласувањето на употребата на разновидностите кај множинските наставки, веројатно поради тоа што не се работи за цела категорија во парадигмата, ами за мал број лексеми.

Целата ситуација што ја прикажавме открива, се надеваме, некои типични моменти во заемдејството на факторот на свесниот и спонтаниот избор во периодот на нормирањето на еден литературен јазик.

22.

ФАКТОРОТ НА ВРЕМЕТО ВО ЈАЗИЧНИТЕ ПРОМЕНИ

Секој процес во животот бара време за да донесе резултати. Поинаку не може да биде и во областа на јазичните промени. Бидејќи една таква промена треба да опфати ред единични случаи во рамките на даден јазичен материјал, не може да не дојде до израз времето потребно за „преработка“ на тој материјал. Се разбира, тогаш се поставуваат во дејство повеќе фактори, така што ситуацијата може да биде сложена и да не е лесно да се определи специфичната тежина на секој од нив.

За изучување на дејството на факторот на времето во текот на јазичните промени погоден терен наоѓаме при адаптацијата на туѓ јазичен материјал во позната историска опстановка, како и при активирањето на нови јазични потенцијали во периоди на изразита јазикотворечка дејност, какви што се периодите на создавање на нови литературни јазици во минатото и денеска.

За едното и за другото се многу показателни појавите во врска со акцентниот систем на македонскиот литературен јазик, поставен пред потребата да совлада едно изобилие на нов јазичен материјал што нагло навлегува во употреба. Тој систем првично се одликува со извесни ограничувања: во двосложни и тросложни целости акцентот паѓа на првиот слог, а во повеќесложни на третиот од крајот (*вóда, вóдаи̑а, водéница, воденíцаи̑а, воденíчари̑и̑е*), со тоа што правилото за третосложно акцентирање се пренесува и на синтагми (*и̑рвá вечер, и̑рваи̑á вечер, белá брада, белай̑á брада*).

Новиот материјал што тој систем требаше да го совлада го сочинуваат од една страна голем број интернационализми и европеизми, а од друга елементи на

словенската книжна лексика, во која влегуваат и неологизмите образувани во македонската средина. Освен тоа во него се вклучуваат и извонредно разновидните нови целости на синтагматско ниво, карактеристични за современиот исказ. Овој материјал се насобира и множува во текот на XX век, но во особено широки размери тој навлегува во употреба по кодификацијата на македонскиот литературен јазик во 1945 година, со која настапи забрзан развој на неговите функционални стилови.

Во однос на интернационализмите и европеизмите забележуваме дека само до извесна мера е реализирано нивното вклучување во постојниот акцентен систем на македонскиот литературен јазик (тоа е заправо системот на западното наречје). Навистина, имаме случаи како: *сáко*, *рéшо*, *клiше*, па и цели серии како: *џимназија* – *џимназијата*, *џолиџика* – *џолиџиката*, меѓутоа спрема нив остануваат бројни отстапувањата од третосложното акцентирање: *џрико́*, *сижé*, *лиџераџура*, *реалiзам* итн. Се разбира дека при усвојувањето на ваквите елементи секогаш треба во поглед на местото на акцентот да се има предвид и улогата на јазиците-филтри, кои се во овој случај српскохрватскиот и, во помала мера (зависно и од карактеристиките на својот акцентен систем), бугарскиот јазик. Можеме по сето да заклучиме дека развојот довел до тоа што во македонскиот литературен јазик да се реализира и еден специфичен потсистем во акцентирањето на новоусвоените зборови од меѓународната лексика. Впрочем, слична ситуација се јавува и во други јазици со фиксиран акцент, како на пример во полскиот.

Поставувањето на случаите *сáко*, *рéшо*, *клiше* (покрај *клiше́*) наспрема *џрико́*, *сижé*, ни дава увид во некои важни компоненти на процесот на адаптација. Првите случаи се адаптирани во поширока социјална средина, што значи дека имало и повеќе време за нивната адаптација, било во апсолутна смисла, било во смисла на бројното учество на говорителите од различни социјални слоеви при таа адаптација, со што сумата на „потрошеното“ време се зголемува. Вторите случаи ги усвојува една социјално ограничена средина, во која учествува вишиот или образованиот слој. Бидејќи новиот материјал од овој вид навлегува нагло, таа средина не располага со

потребното време да го потчини под ограничувањата на акцентниот систем во својот јазик, чувствувајќи го често механичкото потчинување како насилне над самиот материјал. Се разбира за едно такво чувствување придонесува тоа што е образованата средина запозната со начинот на акцентирање во јазиците-филтри, па во одделни случаи и во изворните јазици. Така факторот на времето се посреќава овде со дејството на определен вид на стекната јазична култура. Едното и другото придонесува што како голем напор да се пројавува целосното адаптирање на новиот материјал и како поекономично да се покажува отстапувањето од ограничувањата на постојниот акцентен систем.

Словенскиот книжен лексички фонд и неологизмите што се создаваат во негови рамки без тешкотии се вклучуваат во правилата за акцентирање на одделни лексеми во македонскиот литературен јазик. Сп.: *úžrǎdba – izǔrǎdbašǎ, űobaruǎчка – űobaruǎчкаšǎ*. Меѓутоа, на синтагматско ниво новиот материјал најчесто не влегува во рамките на целости со еден акцент ако е обично да се акцентира: *űrǎvǎ-večer, belǎšǎ-брада*, не е никако приемливо: *silnǎ-svešǎlosű, novűűű-űűű* место *silna svešǎlosű, novűűű űűű*. Така традиционалниот начин на акцентирање се ограничува на стариот материјал, врз кој се реализирал во еден долг период, постепено опфаќајќи ги евентуалните нови комбинации. Бидејќи отстапувањата во овој поглед во масата на новиот материјал не може да не се одрази и врз наследените споеви, стариот начин се држи добро во оваа фаза пред сè во синтагми што претставуваат еден вид сложенки : *űrǎvǎ-večer* (= *űrǎvǎ брачна ноќ*), *Русǎ-среда* (= една од средите како празничен ден).

Уште повидливо отколку кај интернационализмите, и во еден почист вид, овде се пројавува дејството на факторот на времето. Новиот материјал напливнал во таква голема маса и во толку кратко време што старите образци не можеле да го совладаат. Како да имаме поплава од таков материјал: старото корито не може да го собере и тој си наоѓа потребен простор. Старите ограничувања се премногу слаби да го додржат, тие попуштаат, се рушат, а со тоа се реализира една значајна јазична промена. Важно е да подвлечеме дека сето тоа станува и покрај свес-

ното настојување да се примени во најголема можна мера третосложното акцентирање и врз новиот материјал. Но свесниот фактор не можеше да постигне, не располагаше со време да создаде навик, тој материјал во целост да се адаптира кон постојниот акцентен систем.

Во историјата на македонскиот јазик можеме да посочиме и други случаи, кога напливот на нов јазичен материјал создавал ситуации на временска стиска. Секој од нив може да открива и некои посебни аспекти во констелацијата на различните фактори на јазичниот развоток. Еден изразит пример имаме во промените на консонантот *x*. Иако се пројавила тенденција, таа фонема да се елиминира од системот, па во повеќе дијалекти таа и се реализирала во наследениот материјал, вклучувајќи ги во него и турцизмите (*леб, убав, арно, оца, сџаија*), потребата да се активираат ред интернационализми и словенизми во нашиот речник во последниве два века доведе, преку таквиот нов лексички слој, до реафирмација на *x*, кое во нашиот литературен јазик се употребува денеска со голема честота. Сп.: *хемија, хеџемонија, ѝсиха, доход, слух*. Во однос на ширината на процесот на адаптација и во овој случај имаме нешто аналогно со она што го опсервираме при промените во акцентирањето. Имено, една социјално ограничена, образована средина се потчинувала на една културно-историска потреба, без можност да ѝ даде израз на споменатата тенденција за губење на *x* во својот јазик. Осамен остана притоа обидот на К. П. Мисирков да ја прошири и врз новиот материјал ситуацијата во народниот јазик, пишувајќи, иако и тој не доследно: *ѝсихолошко* и сл. Истата ситуација е добро позната и од дилемата во која се нашол Вук Караџиќ во однос на употребата на *x* во српскохрватскиот литературен јазик во изградба.

Дека слични ситуации можат да се создадат и во контакти на нивото на говорниот јазик, без посредство на јазикот на писменоста, покажува случајот со *л'* во македонскиот јазик. Во прилепскиот и велешкиот говор тоа затврднало во средниот век секако уште пред доаѓањето на Турците (при крајот на XIV век); *клуч, недела, ѝосџела*. Меѓутоа, навлегувањето на голем број турцизми причинило што тоа повторно да се вклучи во системот на тие говори преку новоусвоениот лексички

материјал: *бел'а, ѝел'ѝе, бил'бил'* итн. Се работи пак за нагло навлегување на таков материјал, при што факторот на времето придонесол да се отстапи од порано изразената развојна тенденција. Како потесно обележана социјална средина, која прво доаѓала до такво решение, во овој случај треба да ја посочиме чаршијата. Познавањето на турскиот јазик од страна на припадниците на нашата чаршија создавало погодна основа за таков развиток. Треба да забележиме дека во вакви општествени околности изостанува свесниот напор да се пристапи кон целосна адаптација, каков што се пројавувал, независно од резултатите, во одделни моменти од создавањето на нашиот современ литературен јазик, што можеме да го видиме во однос на *x* и на акцентот.

Опсервациите што ги направивме нè водат до помислата дали не е добро да се направи обид, во ваква светлина да се разгледуваат и некои други појави од подалечно-то минато на словенските јазици. Без намера да навлегуваме во ова прашање, ќе потсетиме само дека епохата по распадот на прасловенската заедница се карактеризира со живи контакти на Словените со медитеранскиот свет и неговата цивилизација, засилени и збогатени во процесот на христијанизација на словенските племиња. Би се очекувало дека и тогаш се создавале ситуации на временска стиска, поради напливот на нов богат лексички материјал, и дека тие можеле да причинат и некои промени што ја засегаале пошироко наследената состојба. Нели еден целосно адаптиран облик како *ѝьсалъмъ* или *ѝьсалиѝыръ* можел сепак на припадниците на потесната социјална словенска средина, меѓу кои имало и такви што го знаеле грчкиот, да им звучи премногу „фолклорно“, како што нам ни звучи обликот *ѝсихолошкоѝо* кај К. П. Мисирков? Ако било така, тогаш парцијално адаптираните облици како *ѝсалъмъ*, *ѝсалиѝиръ* можеле да придонесат за создавање на навикот да се допушта почетна група *ѝс-*, што во словенскиот материјал дошло до израз по губењето на ерот во: *ѝсаѝи* (<*ѝьсаѝи*), *ѝси* (<*ѝьси*). Со еден збор, новиот лексички материјал, само парцијално адаптиран, можел да го олесни процесот на губењето на еровите во словенските јазици. Улогата на таквиот материјал е сосем видлива во однос на секвенците од *велар* + *ѝреден вокал*. Само по исклучок наоѓаме резултат

на целосна адаптација (извршена во широка социјална средина), на пример на името на селото *Ничѝур* во Река. Обично е: *Никифор* (сп. и село *Никифорово* во Мавровско). Исто така во ст. сл. : *кедръ, кинъсь, ѓеона, Георгѝи, херувимъ, хийѝонъ*. Очевидно, за цел ред на вакви лексеми немало време да бидат подложени на адаптација во широката средина, за која можеме, како што видовме, да посочиме само одделни примери. Еден евентуален изговор како *шерувимъ* немал шанса да се обопшти. Затоа се отстапило од прасловенското ограничување во однос на дистрибуцијата на веларите, но со самото тоа секако се придонесло и за создавање на нов навик, тие да можат да стојат и пред вокали од преден ред.

CYNNIK CZASU
W PROCESACH ZMIAN JĘZYKOWYCH
(Streszczenie)

Nagle przyjęcie przez dany język bogatego nowego materiału może doprowadzić do sytuacji, w której stare modele strukturalne nie są w stanie tego materiału wchłonąć. Można powiedzieć, że brak na to czasu. Wywołuje to przełamanie odziedziczonych przyzwyczajęń tj. zmianę językową.

W artykule przytoczono kilka sytuacji tego typu z historii języka macedońskiego. Wskazano możliwość podobnej interpretacji pewnych zjawisk z wcześniejszej historii języków słowiańskich.

23.

215. MAKEDONISCHE LEXIKOGRAPHIE

1. Vorbemerkungen. Die Anfänge lexikographischer Produktion.

2. Lexikographischer Produktion in der SR Makedonien

3. Literatur (in Auswahl)

1. Vorbemerkungen. Die Anfänge lexikographischer Produktion.

Die makedonische Sprache gehört zur Gruppe der süd-slawischen Sprachen (vgl. Karte 215.1). Daher sollte sie nicht – wie der Name vermuten lassen könnte – mit der Sprache der alten Makedonen in Verbindung gebracht werden. Die literarische Form des Makedonischen ist erst 1945 endgültig kodifiziert worden. Vorher herrschte in der Slawistik – unabhängig von Ereignissen in Makedonien selbst – eine Auseinandersetzung darüber, ob die makedonischen Dialekte der serbischen oder der bulgarischen Sprache zugeordnet werden sollten.

Lexikographische Versuche sind zeitweilig im 19. Jh. festzustellen. So hat Djordje Pulevski zwei Wörterbücher mit makedonischen Entsprechungen veröffentlicht. Im ersten (Pulěvski 1873) werden makedonische (und serbische) Wörter und Wendungen ins Albanische, Türkische und Griechische übersetzt. Das zweite stellt ein Gesprächsbuch dar, das in Form von Antworten auf Fragen geschrieben ist. Neben dem Makedonischen enthält es noch albanische und türkische Entsprechungen. Für alle Entsprechungen wird das kyrillische Alphabet benutzt. Diese Wörterbücher enthalten interessantes Sprachmaterial zum sprachlichen Substandard im Balkangebiet. In seinem Programm für die makedonische nationale Entwicklung hat Dimitrija Čupovski in den zwanziger Jahren dieses Jahrhunderts auf der Notwendigkeit der Er-

stellung eines Wörterbuches insistiert, wobei er selbst schon an einem makedonisch-russischen Wörterbuch arbeitete (Ristovski 1978).

2. Lexikographische Produktion in der SR Makedonien

Durch die Konstituierung der SR Makedonien (1944) als föderale Einheit innerhalb Jugoslawiens und die Kodifizierung der makedonischen Literatursprache waren die Voraussetzungen für systematische lexikographische Arbeit geschaffen. Fragen zur Lexik der Literatursprache werden derzeit unter mehreren Gesichtspunkten untersucht (Koneski 1974).

2.1. Eine besondere Kommission, die 1951 gebildet wurde, gab Anweisungen über die Erstellung eines Wörterbuchs der makedonischen Sprache aus und organisierte die Exzerpierung. Ab 1953 wurde die Arbeit dem neugegründeten Institut für makedonische Sprache übertragen (Koneski 1974). Das Wörterbuch wurde in den sechziger Jahren in drei Bänden veröffentlicht (Koneski 1961-1966). Es enthält 64 522 Lemmata, die mit serbokroatischen Äquivalenten und gelegentlich auch mit makedonischen Erklärungen versehen sind. Die zweit fotomechanische Ausgabe dieses Wörterbuchs erschien Anfang 1986 in einem Band.

2.2. Dieses Wörterbuch diente als Basis für mehrere kleine zweisprachige Wörterbücher für den praktischen und für den Schulgebrauch (Koneski 1974) und für das rückläufige Wörterbuch der makedonischen Sprache (Miličik 1967).

2.3. Am Institut für makedonische Sprache in Skopje sind mehrere bedeutende lexikographische Projekte in Arbeit. Bereits erschienen sind der erste Band eines Wörterbuchs der makedonischen Volksdichtung (Dimitrovski 1983) und ein Index zum Wörterbuch der altkirchenslawischen biblischen Texte makedonischer Provenienz (Despodova 1985). Es bestehen reichhaltige Kartotheken für das einsprachige makedonische Wörterbuch und für die makedonische Onomastik und Toponymik. Seit 1970 beschäftigt sich eine besondere Kommission an der makedonischen Akademie für Kunst und

Wissenschaft mit der makedonischen Terminologie; viermal jährlich gibt sie ein Mitteilungsblatt heraus.

2.4. In der makedonischen Rechtschreibung von 1950 (Koneski/Tošev 1950) ist ein kurzes Rechtschreibwörterbuch mit circa 6000 Wörtern enthalten. In der erweiterten Auflage der Rechtschreibung wurde der Wortbestand auf 30 000 Einträge erweitert (Tošev 1970).

3. Literatur (in Auswahl)

3.1. Wörterbücher

Despodova 1985 = Vangelija Despodova/Zdenka Ribarova (Hrsg.): Indeks kon rečnikot na makedonskite bibliski rakopisi. Skopje 1985 (Makedonistika 4) [600 S.].

Dimitrovski 1983 = Todor Dimitrovski (Hrsg.): Rečnik na makedonskata narodna poezija. Skopje 1983 [452 S.; bisher Bd. I: A-G].

Koneski 1950 = Blaže Koneski/Krum Tošev: Makedonski pravopis so pravopisen rečnik. Skopje 1950 [175 S.].

Koneski 1961-1966 = Blaže Koneski (Hrsg.)/Todor Dimitrovski/Blagoja Korubin/Trajko Stamatovski (Mitarb.): Rečnik na makedonski јазик so srpskohrvatski tolkuvanja. III Bde. Skopje 1961-1966. Bd. I: A-N, 1961 [xii, 510 S.], Bd. II: O-P, 1965 [595 S.], Bd. III: P-Š, 1966 [606 S.].

Miličič 1967 = Vladimir Miličič: Obraten rečnik na makedonski јазик. Skopje 1967 [388 S.].

Pulěvski 1873 = Djordje M. Pulěvski: Rečnik ot četiri jezika. I. Srpsko-Albanski. II. Arbanski-Aranutski. III. Turski. IV. Grčki. [...] Beograd 1863 [98I, XII S.].

Pulěvski 1875 = Djordje M. Pulěvski: Rečnik ot tri jezika, S Makedonski, Arbanski i Turski. [...] Beograd 1875 [162I, V S.].

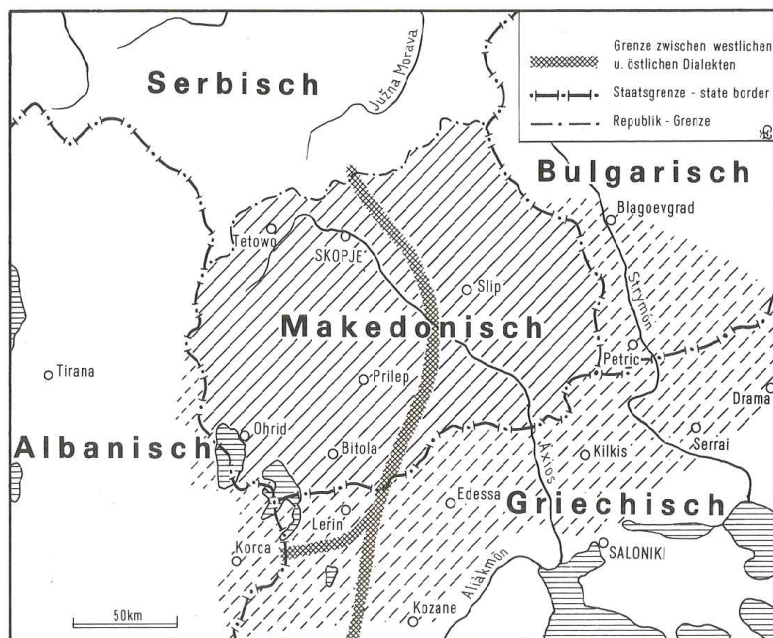
Tošev 1970 = Krum Tošev (Vorsitzender der redaktionellen Kommission): Pravopis na makedonski literaturnen јазик so pravopisen rečnik. Skopje 1970 [607 S.].

3.2. Sonstige Literatur

Bilten 1971 ff = Bilten na odborot na makedonskata terminologija. Skopje 1971 ff.

Koneski 1974 = Blaže Koneski: The Macedonian Dictionary. In: Review of National Literatures, V, 1. 1974, 25-36.

Ristovski 1978 = Blaže Ristovski: Dimitrija Čupovski (1878-1940), II. Skopje 1978, 353-366.

Karte 215.1: Der makedonische Sprachraum

II
СОЦИОЛИНГВИСТИЧКИ ТЕМИ

1.

ЗА МАКЕДОНСКИОТ ЛИТЕРАТУРЕН ЈАЗИК

Денеска македонскиот литературен јазик влезе во периодот на своето полно оформување. Ние имаме веќе создаден поетски јазик, доволно нијансиран да може да предаде сложени преживувања. Другите функции на нашиот јазик, во публицистичката и научната реч, исто така сè поблиску се определуваат. Се разбира, еден јазик не може прекуден да се оформи како литературен. Ќе треба да мине извесен период на барање дури да се излеат строго формите на нашиот литературен јазик. Но треба да се подвлече дека нашиот јазик ќе се оформи многу побрзо одошто беше тоа случај на пример со српскиот или бугарскиот јазик. Затоа треба кај нас да се издигне свесниот напор да дојдеме што поскоро до монолитен јазик. Силата со која се сплотува македонскиот народ во едно е многу голема, та и волјата да создаде свој изедначен јазик кај него е особено потцртана.

Кај нас треба да се спречуваат деструктивните струи во нашиот литературен јазик. Поточно кажано, тоа значи дека основата што е дадена досега во нашата литература, тие црти што се јасно изразени, треба да се бранат од внесувањето на нови елементи, противни ним, што би довело до поголема мешаница во нашиот јазик. Така на пример, при утврдениот изговор *солза* или *сол* да се внесува сега *слза*, *с'за*, *сољ*, значи да се оди назад. Или покрај јасно изразената членска форма *-оѝ*: *деноѝ*, да се застапуваме за *-о*: *дено*.

Да се постави на здрава основа изградбата на нашиот литературен јазик, тоа значи да се спроведат доследно оние радикални црти што го чинат неговиот скелет, а што се земени од нашите централни говори. Придонесот од другите наши говори ќе биде тогаш ценет, ако не задира во тие основни црти на нашиот литературен јазик. При

спонтаното налагање на една црта како литературна, нејзината живост и типичност, нејзината распространетост, секако играат прворазредна улога. Тој принцип треба свесно да се издигне таму кај што ќе се јават двојбености во нашиот литературен јазик. Погледнато така, формата *беџава*, ограничена на скопскиот говор, понежизнена е од *беџаа*, која ги сврзува множеството македонски говори, и досега се изрази во нашата литература.

Кога влегува во периодот на своето целокупно разгрнување, нашиот јазик се гледа не дотаму развиен, за да може да даде прецизен апстрактен израз. Тој што пишува денеска македонски, тој што преведува од некој друг јазик, ќе запре често пред изборот на некој апстрактен збор, ненастанат во нашиот народен говор. Тоа нешто е карактеристично за секој еден јазик во периодот на неговото оформување за литературен. Кај нас навидум најлесно го нашле тука крајот оние што велат дека сè што ни треба за апстрактен израз, па – ќе си го земеме направо од руски. Независно од тоа што ние, како и другите словенски народи, ќе примиме многу елементи од рускиот јазик, една формулировка како горната може да се нарече – јазична дембелана. Со таква формулировка се парализира волјата за свесен напор да се гради јазикот. Нема што да се стегаме да твориме, да бараме, да изведуваме од веќе даденото, да развиваме нови значења од веќе даденото, да развиваме нови значења од народни форми, штом можеме преспokoјно да си земеме од богатиот руски јазик. На практика тоа води дотаму што се заборава да се види дали има кај нас народен збор за нешто, ами просто се зема руската форма, научена впрочем од бугарскиот јазик. Така се вели *доверие* покрај народното *верба* (*нема верба*), *желание* покрај народното *желба*, *жела* (*имам желба*) итн. На практика, понатаму, тоа води дотаму, да се земаат извесни форми што по својот состав не се денеска во духот на нашиот народен говор, иако при само малку асоцирање би можеле во него да се најдат такви форми, што да послужат за образец за нивното образување. Така на пример, се среќава *уїравление*, *їрейсїавление* покрај народните форми од истиот корен: *суїрава*, *наїрава*, *їойсїава*, што арно покажуваат дека би требало да се образува и: *уїрава*, *їрейсїава*.

Ние треба на прво место да ја истакнеме мислата, нашиот литературен јазик да се развива од своите можности преку живите наставки и начини за образување што ги има во нашиот народен говор. Понатаму сосем природно иде земањето назаем од другите јазици, па и од рускиот. Тоа што можеме веќе да си ја опсебиме народната поезија ќе придонесе многу како за обогатувањето на нашиот речник, зашто во неа има убави зборови што на појдината не им се познати, така и за чистењето и на самата синтакса, на нашата реченица од туѓи намети. Издавањето на нашите народни песни, приказки, пословици и гатанки во што поскоро време е и од таа страна задача од првостепено значење.

Тоа е патот по кој врви формирањето на нашиот литературен јазик, тоа се и прашањата што излегуваат отаде. Да создадеме јазик строен и изразит, што да биде вистински белег на македонската нација, – ете ја целта што треба свесно да ја постават творците на нашата култура. Тоа се постига не со запинање за некои небитни елементи, во стремеж да се изразат божем преку нив извесни македонски одлики, – туку со издигањето на оние основни црти од структурата на нашиот литературен јазик.

Нашите творци треба да го знаат тоа, тие што на презрениот досега македонски збор му ја враќаат светлината, како на златно јаболко фрлено в кал. Во нашиот слух се имаат напластено многу туѓи звуци, често потсвесно туѓото ни се чини поарно од нашето, но нема да мине долго, и сите нас, нашето *сакам*, изговорено од нашата сцена, ќе нè понесе во трепет како најубав Пушкинов стих од устата на Татјана.

Ние сега ја основаме својата култура, наша е иднината. А тоа значи дека станува наше и минатото, и ние на него, фалсифицирано досега, ќе фрлиме јарка светлина, со заграб, зашто за нас е јасно како бел ден дека целиот развој, па тука и на нашата литература од порано, е нужен чекор по чекор до денешниов ден, кога македонскиот народ за првпат во слобода ја твори својата национална култура.

2.

ЕДНА МАКЕДОНСКА КНИГА

Книгата од К. П. Мисирков „За македонските работи“ излезе во 1903 г., во Софија. Ние секогаш ќе се запираме на неа, зашто тука за прв пат толку јасно и недвојбено се утврдуе националната самобитност на Македонците и се поставуе прашањето како да се изгради македонскиот литературен јазик. Мисирков со тоа изразуе еден нов подем во националното оствестуенје на македонскиот народ. Особено интересна и важна е неговата книга како опит да се определи поблиску и да се доразвие нашиот јазик како литературен. Зашто Мисирков, пишуејќи македонски, сака и на практика да покаже дека тој јазик е самобитен и може понатаму да се обработуе.

Книгата од Мисирков ги содржи, покрај еден предговор, овие пет предавања, четени од него во Петроград, през 1903 г., пред македонските студенти од Македонското научно-литературно другарство „Св. Климент“: 1. Шчо напраифме и шчо требит да напраиме за однапред? 2. Имам ли нужда од македонски национални научно-литературни другарства? 3. Националнијот сепаратизм: земишчето на које се имат развијено и ќе се развијат за однапред; 4. Состауала, состауат и можит ли Македонија да состауат од себе одделна етнографска и политичка единица? 5. Неколку зборои за македонскиот литературен јазик.

Кои се, накратко, главните мисли што ги изнесуе Мисирков? За него е јасно дека формиранјето на една нација е процес, обусловен од определена историска опстановка, а што се однесуе специално до македонскиот народ, тој процес у него бил запиран од страна, македонскиот народ бил разединуан и повлекуан од „пропагандите“, до моментот кога векје почнуе да се осознава и да трга по патот на својата национална самостојност. „Ако прашајн’ето

за народноста на македонците, – пише Мисирков, – имат првостепено значејн’е за бугарите, србите и грците, и секоја от тије народности го третираат по својому, то зашто и није тоа прашајне да не го земиме во своји раце, и да го разгледаме сестрано, и од бугарцко, и од србцко, и грцко гледишче, и критикуајки сите ниф, да не изработиме македонцко гледишче на нашата народност, а се удовлетворуваме спроти местото, каде сме се училе, или со србцкото, или со бугарцкото, или со грцкото гледишче?“ (с. 47). Особено треба да ја истакнеме неговата мисла дека од саканјето за политичка автономија на Македонија, изнесено од Внатрешната македонска револуциона организација, остануе само еден чекор до „националната автономија“, според изразот на Мисирков, до јасното разбирање дека Македонците се одделен јужнославјански народ. И навистина, кога нашите револуционери длабоко ги сватија интересите на својот народ, наполно опречни на интересите од балканските хегемонисти, тие со тоа сторија најмногу за да се издигне нашиот народ до својата национална свест.

Мисирков е типичен еволуционист и просветител. Тој сака мирен културен развој за македонскиот народ, задоволуенје со извесни реформи, и запазуенје целостта на Турција, пред стравот дека во противен случај Македонија ќе биде разделена. При преценката на делото од нашите револуционери тој покажуе доста наивности, а објавуејќи се за краен „национален сепаратизм“, тој стои многу поназад од нив, што векје сознаваа дека единствено во поткрепата на прогресивните сили од соседните народи лежи успешниот развој на македонската национална револуција.

На македонскиот литературен јазик Мисирков му посветуе одделна статија. Тој настојава, македонската интелигенција да почне да пише на својот мајчин јазик, да го изградуе: бидејќи јазикот е еден од најодличните белези на народноста. Еве го неговиот поглед на македонскиот литературен јазик: „Историско-културните прилики во создаајн’ето на литературни јазици господствуваа секоаш, господствуваат они и сега. Благодарен’е ним во нај ноо време се откажафме да си избериме једно од нашите наречија за наш обшч литературен јазик, а на-

место тоа зедофме да се учиме и да пишиме на туг'ите соседни јазици, нај поеке на бугарцкиот. Благодарен'е на приликите сега није си избираме за обшч литературен јазик централното македонско, т. е. Велешко-Прилепско-Битолско-Охридското наречије“ (с. 138). Мисирков, значи, има уште тогаш правилен поглед за развојот на македонскиот литературен јазик. Тој се запира на централното наречје како на најтипично, „еднакво далеку и от србцкиот и бугарцкиот јазици, и централно во Македонија“. Ако го поредиме јазикот во книгата на Мисирков со денешниот стадиј од нашиот литературен јазик, ќе видиме кај него многу посилено изразен стремеж да ги истакне оние типично македонски црти, што повеќе би го одделиле нашиот јазик од соседните славјански јазици. Така напр. кај него е најдоследно спроведена загубата на *v* во интервокална положба: *ноо* (ново), *ѝраа* (ѝрава), *ѝраец*, *ѝредџоор*, *џоѝоа*, *џоѝои* и сл., една појава чисто македонска, што во денешниот наш литературен јазик влегуе во многу поограничена мера. На истиот стремеж се должат и цртите како: *ѝрашајн'е*, *забележуајн'е*, *шчо*, *зашчо*, *џледишче*, *македонџки*, *буџарџки*, *имаѝ*, *ѝребѝѝ*, итн. Особено интересен е односот на Мисирков спрема доразвивањето и обогатуењето на нашиот јазик со нови средства за израз. Тој застануе на единствено правилното гледиште дека ние не треба неразборно да се пуштиме во заемање од другите славјански јазици и по таков начин да го обезличиме нашиот јазик. Отаде се појавуе кај него и тенденцијата да образуе и неологизми со живи народни наставки, напр.: *закл'учок*, *ѝребностѝ*, *зафаѝѝок*, *раководџи*, *ѝредѝришмачка*, *уѝечаѝѝок* итн. Тој влага и апстрактна содржина во некои зборои што ги има во народниот говор само со конкретно значење, напр.: *ѝрашајн'е* (македонскоѝо ѝрашајн'е), *мислејн'е* (ѝо моеѝо мислејн'е), *нашиѝе барајн'а* итн. Мисирков е против архаизмите во јазикот и поради тоа оди дури во крајност во избегнуењето на наставката *-не* при глаголните именки: *соединејн'еѝо*, *восѝаајн'е*, *намерејн'е*, *мнејн'е*, *усил'аѝа* итн. Во главни линии тоа си остануе единствено правилниот пат што и ние треба да го следиме денеска, кога сме поставени пред потребата брзо да го обогатуеме нашиот јазик со зборои за апстрактен исказ. Азбуката што ја употребуе Мисирков е многу блиска до денешната наша азбука. Тој исто

така кај меките *к* и *џ* зема акцент за ознака на мекоста, а истиот начин го прошируе и на мекото *н*, *л*. Тој бележи слоговно *р*: *ѝрво*, *ѝрџки* и сл., и никаде не го употребуе *ѝ*.

Векје овој брз преглед на книгата од Мисирков „За македонските работи“ може да ни ја предочи важноста нејзина за нас. Тоа е еден од првите и солиден опит, научно да се заштити вистината, дека Македонците се самостоен народ. Во развојот на нашиот литературен јазик самата таа книга одбележуе една етапа.

3.

ПО ПОВОД НАЈНОВИОТ НАПАД НА НАШИОТ ЈАЗИК

1.

Весникот „Работническо дело“, од 9 октомври о. г. ја донесува статијата на Георги Чанков, организационен секретар на БРП(к), под наслов „Предавниците на социјализмот и на македонското дело“. Тоа е еден прилог повеќе во редот на невоздржаните напади против нашата земја и нашето водство што уследија од различни страни по донесувањето на резолуцијата на Информбирото. Ние ќе се запреме овдека на таа статија, доколку во неа, меѓу другото, се засегнува и нашиот литературен јазик, доколку пишуваачот нашол за сходно да се искаже не само за прашањето на употребата на нашиот литературен јазик во Пиринска Македонија, ами и воопшто за неговиот современ облик. На повеќе пати по резолуцијата на Информбирото, при различни случаи, можеа да се чујат од страна на извесни раководители на БРП(к) искажувања во однос на македонскиот јазик што наполно се поклопуваат со великобугарското становиште за него. Од таков карактер се искажувањата на Георги Чанков во споменатата статија која беспорно го толкува во тој однос становиштето на ЦК БРП(к). Се добива нешто своеобразно: доскоро знаменосец на борбата против нашиот јазик беше бугарската опозиција со својот печат, (БРП(к) ја прогласуваше тогаш потребата да се искоренат тие и слични великобугарски пројави). Денеска пак се праќаат стрели против нашиот јазик токму од страна на раководителите на БРП(к). Чудна преемственост! Се „корегира“ генералната линија на борбата против великобугаризмот, се „корегираат“ поединци, откажувајќи го тоа што само пред една година или дури и пред неколку месеци самите го кажувале.

Повеќе од очевидно е дека денешниот однос на бугарските раководители спрема нашиот јазик има свои длабоки корења, во теоријата на великобугаризмот. Затоа, макар накратко, ќе треба да се запреме на тоа, по каков начин се среќаваше нашиот литературен јазик од страна на балканските шовинисти воопшто, и на бугарските посебно, какви аргументи тие приведуваа против него како јазик на одделна нација. Со тоа ќе ни се открие изворот на оние разбирања што денеска се изнесуваат од бугарските комунисти како најнови „марксистички“ изнајдувања во таа област: тоа ќе биде истовремено и најдобар увод во критиката на искажувањата за македонскиот јазик што се содржат во споменатата статија на Чанкова.

2.

Оформувањето на нашиот литературен јазик дојде како појава најмалку сакана од великосрпските и великобугарските шовинисти. И за едните и за другите тоа означуваше будење на македонскиот народ, и следствено најголема опасност да им се ислизне од рацете пленот, околу кој што веќе долго време си ги вадеа очите. Расправијата меѓу нив е добро позната. Со какви средства се водеше таа на јазичното поле? Требаше по секоја цена да се докаже припадноста на македонскиот „дијалект“ кон српскиот или бугарскиот јазик; со таа преднамерено поставена цел се приоѓаше кон прашањата од историјата на тој „дијалект“, така што фактите послушно се редее на нејзиниот конец, давајќи две различни „научни“ теории, наежени една спротив друга; врз основа на така установената поголема близост на „дијалектот“ со српскиот или со бугарскиот јазик автоматски, според сите правила на „науката“, се установуваше националната припадност на македонскиот народ, т.е. кажано со поголема прецизност; се освештаваше правото на едната или другата буржоазија да го експлоатира крвавиот труд на македонскиот народ.

Меѓутоа, изградбата на самостоен македонски литературен јазик, што почна особено да се разгрнува пред минатата војна во Вардарска Македонија, дојде да покаже дека целата таа сметка се правела без крчмарот, дека не се прашал оној што бил на прво место за прашање – македонскиот народ. Правото да се определи како едно

или друго, правото да го припознае за свој еден или друг јазик, беше во неговите раце – и никој тоа право, со никаква „наука“, не можеше да му го одземе.

Кога пак тој народ дојде до збор, кога закрепна во него националната и политичката свест, тој се определи по таков начин, што се виде сета неоснованост на длабокомислено скроените шовинистички теории, облечени во превезот на строга „научност“, за неговиот јазик и неговата народносна припадност. Можеше ли оформувањето на нашиот јазик да биде појава случајна, дури измислена? Се разбира дека не можеше. Појавата на нашиот литературен јазик дојде како природен резултат од нашиот национален развиток во новото време, дојде како виден израз за оние процеси што се извршуваа во животот на нашиот народ и што го обусловуваа неговото оформување во современа нација.

А токму тоа беше што хегемонистите нејќеа да го знаат и признаат. На тој факт што почна да никнува новата македонска литература, тие на прво време сакаа да му придадат извесно потесно, за нив поуспокоително значење, како во случајот да се работи за толку обичното фолклорисање, од редот на оние литературни настојувања на одделни народни говори, какви што има во секоја литература, на пример во хрватската (на кајкавски и чакавски дијалект), на и во бугарската (на шопскиот: Елин-Пелин). Интересно е на пример за да се забележи дека во однос на поезијата на В. Марковски такво становиште завземаше професорот на Скопскиот филозофски факултет Миливој Павловиќ (во книгата „Језик и народна култура“ Скопје, 1937), сметајќи ја за пишувана на српски дијалект, и давајќи ѝ во таа рамка право на постоење, и од друга страна професорот на Софискиот универзитет Стефан Младенов, сметајќи ја, се разбира, за пишувана на бугарски дијалект. Младенов сакаше дури да заклучи, од фактот што В. Марковски пишувал еднакво добро и на бугарски јазик и на македонски „дијалект“, дека тоа било уште еден доказ за единството меѓу бугарскиот литературен јазик и народните говори, во кои тој ги броеше и македонските.

Но скоро луѓето што вака ја осмислуваа појавата на македонски литературни творби требаше да се про-

стат од своите илузии. Тие творби беа нешто повеќе од фолклористични екзотици, тие беа израз за растежот на македонското национално движење во борбата против поробувачите на нашиот народ. Затоа овие се нафрлија против македонската литература и македонскиот јазик против нивното право да постоат и да се развиваат.

Односот и на српската и на бугарската буржоазија спрема македонскиот литературен јазик можеме да го формулираме во овие два плана: 1) настојувањето „научно“, со логични доводи да се негира македонскиот литературен јазик; 2) чисто чувствениот однос спрема македонскиот јазик. Се разбира дека едното не може да се оддели од другото, ами како отров со отров се проникнува.

По првата точка се поставуваше тврдењето дека македонскиот литературен јазик не се јавува како резултат на еден природен историски развоток, ами се измислува, се создава вештачки, „по директива“, „со декрет“. Како таков тој би противречел на сето она што науката за јазиците го знае и признава, тој би бил една химера, смислена да прикрие извесни задни политички цели.

Така во Бугарија, познатиот глашатај на в. „Зора“ – Јордан Бадев сакаше да ја претстави сета таа работа како дело на неколку манијаци „несвесни и свесни орудија на српството и на болшевизмот“ (сп. „Просвета“, VIII, 1, 1942). Тој ги наречуваше вака оние што не работеа во согласност со неговата теорија, дека т.н. „македонство“ се измислило во стара Југославија како „реакција против системот на поробување“, од некои млади луѓе – „што прибегнаа до една политичка маневра: бидејќи бугарска народна свест не можеа да исповедуваат, а српска не можеа да примат, измислија трета – македонска. Ние оттука, од Бугарија го примивме тоа како единствено трпим начин на отпор против насилната асимилација. И, навистина, – заклучува Бадев – една нова македонска национална свест не би можела да има никакво друго оправдание, нити општествено-политичко, нити пак историско“.

Толку повеќе беа непријатно изненадени бадевци, кога по нивното „ослободување“ на Македонија, мораа лице со лице да се сретнат со една сосем поинаква стварност отколку што ним им се чинеше. Македонскиот народ, национално раздвижен, набрзо го изрази својот од-

нос спрема неканетите „ослободители“. Во една таква ситуација, се разбира, дека особено силно ги дразнеше великобугарите постоењето на македонската литература. Отаде и се напинаа бадевци да докажуваат како таа „измислица“, доста итра додека била управена против српството, сега треба да ја снема: „По ослободувањето и обединувањето „македонската книжевност“ оправдана во српско време како згоден заклон на грижата и streмежот за национално самозачување, станува излишна. Напишаното до денеска – списанија, стихотворни збирки, драми, статии, раскази и др. – ќе остане како ценен документ во историјата на борбата на македонските Бугари против српското господство. Пред надарените творци се открива широк простор: еден богат и установен по облик и содржина книжевен бугарски јазик, што ги обединува духовните усилби на сите бугари и што дава исказни средства за сите нијанси на мислата и чувствата. Писанија на наречје отсега натаму можат да имаат само фолклорна стојност и задача“.

Сето тоа го прогласуваше Бадев по 11 октомври 1941 година, кога македонскиот народ јасно ја покажа својата ориентација во војната, и кога дојде по оној пат што го доведе низ заедничката борба со другите југословенски народи до националната слобода, што значи и до полна можност за развивање на своја литература на свој литературен јазик.

Но и по војната разбиените хегемонистички остатоци во прв ред во Бугарија, не престанаа да му го оспораваат правото на македонскиот народ на самостојност, не престанаа да викаат како македонската нација и македонскиот јазик биле проста измислица што нема „нити општествено-политичко, нити пак историско оправдание“. За кратко време на својата гласноговорничка служба на реакцијата во Југославија и Милан Грол стигна да искаже такво гледиште во однос на македонската нација, и посебно на македонскиот јазик – со следните зборови: „Дали од неколку дијалекти ќе дојде до еден јазик – тоа е прашање кое параграфите на законот нема да го решат“ (в. „Демократија“, бр. 1). Тоа истото е најјасно изразено на страниците од опозициониот бугарски печат, во зборовите како што се следните: „Македонската нација не

постоела и не постои; таа е измислица на српските комунисти – империјалисти“ (в. „Слободен народ“); или: „Ние станувавме и стануваме против вештачкото народносно изградување на Македонска раса, со свој особен македонски јазик, за кој што е создадена и особена македонска граматика.

Да ли е потребен тој дефетизам за да се направи од Македонија достоин член на југословенската федерација (в. „Знаме“, од 11 V 1946). Се откажуваше секако самостојно обележје на македонскиот јазик: „Новиот јазик наречен „македонски“ не е ништо друго осем една мешаница од тие два јазика (бугарскиот и српскиот, Б. К.), една вештачка постројка што има за цел да ги откине македонските Бугари од нивната општа култура и составува една пречка, за да може македонската држава да ги стигне во културен однос останатите области во новата Југославија (в. „Знаме“ од 24 декември 1946).

Треба особено добро да го запаметиме непризнавањето на историската обусловеност на појавата на македонскиот литературен јазик, тврдењето дека тој бил измислен, независно од кого и со какви цели. Слагајќи се во првото шовинистите се разликуваат во второто: или е по среде директива од Москва, или е сето „измислица на српските комунисти – империјалисти“, или е пак и тоа некое „бугарашко масло“.

Што се однесува до втората точка: за чувствениот однос на хегемонистите спрема македонскиот јазик, тој се изразува во најискрено презрение спрема него, во подбивање како можело на тој „прост“ јазик да се создава литература, во наречувањето на тој јазик со погрдни имиња итн. Психологијата на буржоазијата во ова навоѓа најполн одраз. Од такви елементи се зародуваат расистичките теории за неполноценоста на некои народи и на нивните јазици.

И оваа втора страна по односот на хегемонистите спрема нашиот јазик би требало добро да ја запаметиме ако сакаме правилно да ги посочиме корењето на извесни слични ставови денеска во БРП(к).

Но нека не се мисли дека сето ова што го изнесовме е нешто ново, непознато и од порано од историјата на некои други јазици. Сето тоа како однос на завоевач-

ката буржоазија спрема развитокот на новите нации и на нивните литературни јазици е добро познато и од порано, добро е познато и во историјата на некои од славјанските јазици, какви што се: украинскиот, белорускиот и словачкиот.

И за украинскиот јазик, кој што е јазик на така голем народ, се тврдеше дека е измислица – и тоа во истото време од страна на Москва: дека е тоа масло на „полонофилството“, а од страна на Варшава дека е тоа масло на „москвофилството“. Украинскиот јазик беше во царска Русија со декрет забрануван (така во 1876 година). Се откажуваше неговиот природен развиток, иако на тој јазик беше создадена веќе прекрасната поезија на Шевченко, како и ред други литературни творби. Дури и по револуцијата се јавувале такви тврдења: „... уште неодамна се зборуваше дека украинската република и украинската националност се – измислица на Германците“ (Сталин, „Марксизмот и национално-колонијалното прашање“, изд. „Култура“ – Белград, стр. 119).

Каков е тој јазик, говореа глашатаите на царизмот, кога „до крајот на минатиот (XVIII) век никој не пишувал малоруски“. Тоа што украинскиот јазик порано се викал руски, се искористуваше како аргумент дека не може збор да има за некаков одделен украински јазик (значи и за одделен украински народ), ами е тоа само дел до рускиот јазик (значи и Украинците се не самостоен народ, ами дел од рускиот народ). Подбивите пак над презриво наречената „хохлацка“ литература добро го претставуваат чувствениот однос на великодржавјето спрема украинскиот јазик и литература.

Како што гледаме, нападите против украинскиот јазик (а таков е случајот и со други јазици) на полно се поклопуваат со нападите што се изнесуваат против нашиот јазик од страна на бугарските и српските хегемонисти. Украинскиот јазик, и покрај сите хули, забранувања и прогонувања во минатото, и покрај сите „научни“ докажувања дека е тоа јазик што вештачки се создава, дека е тоа „мешаница од построенија на рускиот и полскиот говор“, со „расипани форми на полските и руските корења и органски основи“ – постои, и се развива, и станува јазик на сè побогата литература. И македонскиот јазик,

покрај сите викотници против него од каде и да идат тие, постои, се развива и станува јазик на сè побогата литература, и станува јазик на кој што културните придобивки на човештвото му се присвојуваат на еден досега потиснат народ во мракот на ропството. Добро кажува арапската пословица: „Пците лаат, карванот си мине!“.

3.

Како што споменавме веќе порано, потребно беше да го направиме овој увод, т. е. да се запознаеме со гледиштата на хегемонистите за нашиот литературен јазик, поради тоа што истите тие гледишта се воскреснуваат денеска од страна на комунистите во Бугарија, и се одразени и во статијата од „Работническо дело“ на која ние поспецијално ќе се запреме. Во таа врста ќе ни бидат појасни работите.

Но пред да пристапиме кон таа статија, добро ќе биде да се потсетиме што пишуваше Георги Чанков пред една година, во една друга своја статија, сосем различна по дух и по слово од сегашнава, излезена во „Работническо дело“ од 9 X 1947 година, под наслов „Националниот празник на македонскиот народ“.

Ќе направиме од неа само некои извадки, за да може читателот да ги споредува мислите што се изнесени таму, со тоа што Чанков денеска го зборува.

„Македонскиот народ – велеше тој – по цената на скапи жртви го извоева своето законско право да биде почитан како слободен и рамноправен народ. Тој им покажа на сите непријатели – великобугарски, великосрпски и грчки шовинисти, кои што му го одречуваат правото на самостојност, - дека е животоспособен народ, вреден да го уреди својот сопствен дом, како што диктираат неговите интереси. Тој ја создаде својата македонска држава во рамките на Федеративна Југославија и со невиден херојски труд ја создава својата материјална и духовна култура“.

Што се однесува до македонскиот народ во Пиринска Македонија, спрема него треба да се развива таква правилна политика, во духот на ОФ, што да им се дадат на Македонците таму сите права“ да се воспитуваат како

дел од македонскиот народ, кој што веќе има своја сопствена држава, да ја научуваат својата сопствена историја, да се учат, пишуваат и зборуваат на својот роден македонски јазик, да имаат своја книжнина и да ја развиваат својата национална култура“ (подвлекол Б. К.).

Такви погледи изразуваше Георги Чанков во таа своја статија. Тој употребува во неа и еден сликовит израз дека не треба „часовникот да го навиваме спрема великобугаризмот ами спрема политиката на Отечествениот фронт“. Денеска по сешто излегува дека часовникот на Чанков се прекурдисува на годината. Зошто (навистина интересно поклопување!) точно по една година, на истиот ден, 9 октомври, тој се појави со втората своја статија за „предавниците на социјализмот и на македонското дело“ откаде се гледа дека овој пат сосем поинаку го курдисал својот часовник, имено спрема точното време на великобугаризмот.

Втората статија е полна со внатрешни противречности, какви што секогаш се јавуваат што човек нејќе отворено да каже што мисли, ами поради некакви причини го заматкува своето вистинско мислење. Во неа се карактеризира како измислица „на скопските и белградските тесногради националисти“ тврдењето дека ЦК БРП(к) не ја признава македонската нација и го отфрла „македонскиот јазик воопшто“. Од тоа би излегувало дека е точно обратното, и во однос на македонскиот јазик дека е точно, ЦК БРП(к) да го признава како самостоен јазик, што се зборува, сосем природно, од самостоен народ.

Но тоа е само една изјава што се демантира веднаш од самиот автор. Бранејќи го решението на XVI пленум на ЦК БРП(к), македонскиот литературен јазик да се предава во Пиринска Македонија само како факултативен предмет, Чанков вели дека со тоа му се дава препорака „на населението од Пиринскиот крај, засега да се учи и воспитува во духот на социјализмот на *неговиоѝ говорен јазик, шѝо му е разбран, ѝ.е. на бугарски јазик...*“ (Подвлекол Б. К.). По таков начин тој констатира дека јазикот на Македонците од Пиринска Македонија е бугарски. Ова тврдење на Чанков, кое што не е само негово тврдење, токму за 180° е противположно на тоа што самиот тој го кажуваше за јазикот на Пиринците само пред една

година, говорејќи како тие треба „да се учат, пишуваат и зборуваат на својот роден македонски јазик“. Многу јасно дека никаква логика не може да ги сврзе овие две искажувања на еден исти човек. Би се добила навистина интересна конклузија дека родниот македонски јазик на „пиринското население“ е заправо бугарскиот јазик. Многу јасно е дека во едниот од овие два случаја Чанков не зборува вистина.

Но може би тој барем на македонскиот народ во нашата Народна Република му признава дека има самостоен јазик? Може би тој отстапил од она што порано го изјавувал само во однос на „пиринското население“, сакајќи да ги правда решенијата на XVI пленум за политиката на БРП(к) спрема „Пиринскиот крај“? Работата далеку не е таква. Напротив, во статијата од „Работническо дело“, во овој поради нешто удобен момент, се поставува под прашање и јазикот на целиот наш народ. Тоа е недвосмислено искажано во следната реченица: „Околноста што повеќето Македонци зборуваат на бугарски јазик не им ја одзема во ништо македонската национална свест“. Што останува да научиме од ова? Прво, дека повеќето Македонци зборуваат бугарски јазик. Второ, дека помалцето Македонци, оние што ќе преостанат, зборуваат евентуално македонски јазик. И од сето тоа треба да бидеме толку паметни да заклучиме дека не се отфрлил „македонскиот јазик воопшто“, дека така можат да ја разберат работата само „тесноградите националисти од Скопје и од Белград“, додека еве, широкоградите интернационалисти од Софија, им го признаваат правото на помалцето Македонци на самостоен јазик. Пред една година, навистина, тие беа многу поширокогради во тој однос спрема народот – што „по цената на скапи жртви го извоева своето законско право да биде почитан како слободен и рамноправен народ“. Денеска не е веќе така, за уште една потврда на латинската пословица: „Темпора мутантур“!

Дали ќе биде многу-многу тешко за секој човек што може макар трошка да мисли, да ја увиди поврзаноста на ова ново становиште за македонскиот јазик, со барањата што XVI пленум на ЦК БРП(к) ги истакна во однос на некакво „бугарско малцинство“ во Македонија, на кое требало да му се дадат права да се учи на својот мајчин,

т.е. бугарски јазик. Дали ќе биде, потем, тешко да се до-мислиме дека, според „Работническо дело“, тука не би требало да се зборува за некакво „бугарско малцинство“, ами заправо за „бугарско мнозинство“ во Македонија, штом повеќето Македонци зборувале, како што сакаат да кажат, на бугарски јазик. И така, логички излегува од сето: дека во Македонија живее не бугарско, ами македонско малцинство. И така, на македонскиот народ што „по цената на скапи жртви го извеева своето законско право да биде почитан како слободен и рамноправен народ“ треба да му се каже дека тој заправо не е никаков слободен и рамноправен народ, ами е и во својата сопствена земја – малцинство. И ако човек по сето ова заклучи оти тука немаме ништо друго освен одење по патот на великобугарската кауза, тогаш тој ќе биде „тесноград националист“, за разлика од широкоградите интернационалисти во Софија што ги прават сите споменати рабоке.

Великобугарската теза е јасна: нема македонска нација, нема македонски јазик, сето тоа е измислица. Тезата што ја застапува „Работническо дело“ се сведува во својата сушност на истото. Разликата е само во тоа што великобугарите ја изнесуваат својата теза јасно и недвосмислено, додека „Работническо дело“ ги копира срамежливо, гледајќи да се прикрие работата со општи декларации за тоа како никој од БРП(к) не ја негира македонската нација, ниту „македонскиот јазик воопшто“. Македонскиот народ со оружје ги набрка великобугарите од својата земја, тој достоино одговараше на нивните напади со тоа што „со невиден херојски труд ја создава својата материјална и духовна култура“ („Работническо дело“ 9 X 1947). Тој со вратно и што треба само да се разбере, ако се сака да не се можат во тоа со доуништувањето кај себе на останките од великобугарштината. Денеска, меѓутоа, тој доживува да се воскреснуваат великобугарските теории, прикриени под плаштот на „вистински марксистичкото решавање на националното прашање“, од никого друг, ами од самите бугарски комунисти. Тие сакаат да го ревидираат и повторно да го решаваат тоа што веќе историјата го решила неповратно и што треба само да се разбере, ако се сака да не се прават поразии во политиката.

Во овој момент, како што се гледа и од статијата на Чанков тие особено го земаат на нишан македонскиот литературен јазик. Ним поради нешто им ги бодат очите самото постоење на тој јазик, како основно средство за изградбата на македонската народна култура. „Околноста што повеќето Македонци говорат на бугарски јазик не им ја одзема во ништо македонската национална свест“ – отсекува беспоговорно Чанков. И како за утеха на Македонците додава, од височината на добар познавач на марксистичката теорија за нацијата, дека: „Не е јазикот сам по себе единствена и најглавна ознака на нацијата“. Кој што има уво да слуша благи совети, лесно ќе се досети што сака да им каже пишуваачот на Македонците меѓу редови. Тој сака да каже: зошто ви е некаков ваш самостоен јазик, кога и без него можете да бидете нација, а нам, разберете, тој ваш јазик ни ги пара ушите; бидејќи ние сме вистински марксистички интернационалисти, ние не може да немаме право, а вам друго не ви останува освен да нè послушате.

Сето ова Чанков го поткрепува понатаму со ништо друго, ами со најобична ревизија на Сталинското учење за нацијата. „Општо е познато – вели тој – дека швајцарскиот народ во различните делови на својата земја зборува на три јазика. Тоа не му пречи да се чувствува како единствена нација“.

Со други зборови, тој тврди дека може да има нација без еден општ национален јазик и тврди дури дека е тоа општо позната работа. Сосем спротивно, и единствено правилно гледиште за ова, наоѓаме кај Сталина, во неговата класична книга „Марксизмот и национално-колонијалното прашање“: „Нема нација што истовремено би зборувала на разни јазици...“ – вели Сталин (стр. 8). И понатаму: „Може да се замислат луѓе со заедничка територија и заеднички економски живот, а сепак тие, *ако немаат заеднички јазик и* „национален карактер“, не чинат една нација“ (стр. 11, подвлекол Б. К.). А тоа значи дека не одговара на вистината тврдењето на Чанкова, како Швајцарците, што дека говореле на три јазика, пак преспокојно си се чувствувале како единствена нација“. Сталин ја споменува на некои места во својата книга и самата Швајцарија, давајќи да се разбере сосем јасно, дека

во неа живеат не една, ами повеќе нации. Така на стр. 68 тој говори оти „национален гнет нема во Швајцарија, каде што слободно живеат Французи, Италијанци и Германци“; и на стр. 69: „Колку за Швајцарија, таа се доближува кон демократско општество, и во неа нациите имаат горе-долу полна слобода“.

Доста е ова што го приведовме па да ни стане наполно јасно дека Чанков го „поправа“ Сталина во однос на учењето за нацијата. „Марксистот“ се покажува обичен ревизионист во однос на една од основните поставки на марксизмот-ленинизмот за нацијата. Треба на ова место да се подвлече дека досега ЦК БРП(к) со ништо не се оградил од тврдењето на Чанкова, што може единствено да се разбере во смисла дека тој молчеливо ја признава оваа најнова ревизија на Сталина. Нацијата е за Чанков, се гледа, нешто многу флотантно. Во најмала рака тој сака да внесе нејасност во работи што се за секој јасни. Или може би во случајов немаме никакво умислено ревидирање на марксистичкото учење за нацијата, ами просто незнаење на најосновните теоретски поставки на марксизмот во таа област? Многу тешко му е на човека да сфати дека еден така висок функционер на БРП(к), не ги знае азбучните вистини на марксизмот-ленинизмот, многу безуспешно би звучело тоа. Или може би во случајов сето тоа произлегува од еден навик, создаден веќе кај човека, дека сè што ќе каже треба да се прими како готова пара, дека од устата на Златоуста секој збор е алтан.

Како и да е, што и да е точно, ние имаме право да не му даваме многу верба на тоа што тој го кажува во однос на македонската нација и на македонскиот литературен јазик. Ние имаме право да не му веруваме на еден човек што едно зборувал со полна уста на 9-X-1947 година, а друго, сосем спротивно, на 9-X-1948 година, и што притоа изјавува дека се општо познати работи неговите тврдења што наполно се косат со основните поставки на теоријата за нацијата, како што се тие во класичен вид формулирани кај Сталина.

Но нека преминеме сепак понатаму на тоа што во „Работническо дело“ се изнесува за нашиот литературен јазик. Сето се сведува главно на овие две точки: 1) оправдување на мерките што се зедоа спрема нашиот лите-

ратурен јазик во Пиринска Македонија од страна на XVI пленум на ЦК БРП(к); и 2) напад на општа основа против нашиот литературен јазик.

Нека се запреме сега на првата точка. Како што е познато, XVI пленум донесе во однос на изучувањето на нашиот јазик во Пиринска Македонија решение изразено во следните зборови: „да се воведат факултативно изучување на македонскиот литературен јазик во училиштата, кое треба да го водат месни македонски учители“. Тоа значеше во истото време – дека се укинува дотогашното задолжително изучување на македонскиот јазик во пиринските училишта и дека им се откажува гостопримството на учителите дојдени од НР Македонија, да го предаваат македонскиот литературен јазик и македонската историја. Како го објаснува овој чекор од страна на XVI пленум Чанков? Тој кажува дека причината што го натерала пленумот на ЦК БРП(к) да го отфрли задолжителното изучување на македонскиот јазик во училиштата била таа „што тој јазик се покажа како неразбирлив за населението на Пиринскиот крај, го отежнува неговото правилно воспитание како на македонско население и почна да предизвикува разединување во него и можеше да го спречи неговиот прогресивен развиток“.

Според статијата во „Работническо дело“ на македонскиот народ во Пиринска Македонија му останува „засега да се учи и воспитува во духот на социјализмот на неговиот говорен јазик, што му е разбирлив, т.е. на бугарскиот јазик а официјалниот јазик во Вардарска Македонија да го изучува доброволно“.

Ако се сврзат овие две мисли една со друга, можат да се заклучат неколку работи. Може да се заклучи, на прво место, дека правилното воспитание на Македонците во Пиринска Македонија токму „како на македонско население“ може да се врши само на бугарскиот јазик. И оваа парадоксална мисла е едно ново обогатување на теоријата на нацијата. Зашто досега беше во важност максимата дека еден народ може да се развива како таков само на својот јазик, па следствено дека и населението во Пиринска Македонија може да се развива „како македонско население“ единствено на македонски јазик. Како би звучело на пример да кажеме дека белорускиот или

украинскиот народ би се развивале имено како белоруски и украински народ на рускиот јазик? А токму такво нешто тврди Чанков во однос на македонскиот народ во Пиринска Македонија.

Од една страна тој вика како било клевета дека БРП(к) ја отфрлала македонската нација и македонскиот јазик „воопшто“, а од друга страна најавува оти еден дел на македонскиот народ може да се развива на македонски не на својот литературен јазик, на кого што и Чанков, барем со збор, не му го откажува постоењето „воопшто“, ами на бугарскиот јазик. Овие противречности просто рикат. Кога веќе смело се изјавува дека јазикот на „македонското население“ во Пиринска Македонија бил бугарски, тогаш зошто се запира на пол пат, и не се доискажува тоа што инаку секој го подразбира од тие зборови: дека „македонското население“ во Пиринска Македонија е заправо бугарско. Тогаш противречноста би се укинала, и судот би гласал дека „бугарското население во Пиринскиот крај, може да се развива како бугарско единствено на бугарски јазик“. Зашто при постоењето на два национални јазика, македонскиот и бугарскиот, прашањето може да се постави единствено во ваков разрез: или е народот во Пиринска Македонија македонски, и тогаш тој како таков може да се развива само на македонскиот јазик, или е тој народ бугарски, и тогаш тој како таков може да се развива само на бугарскиот јазик. Сè друго, што сака поинаку да ја претстави работата, само е измислување и ништо повеќе.

Еве како се изразува во тој однос Сталин, говорејќи за некои слични комплексни прашања во СССР:

„Едно од двете:

Или украинскиот, азербејџанскиот, киргискиот, узбечкиот, башкирскиот и другите јазици, претставуваат реалност, па спрема тоа во тие области е апсолутно потребно да се развиваат училишта на мајчиниот јазик, суд, администрација, органи на власта од домородци, и тогаш – советската автономија мора да биде спроведена во тие области до крај, без резерва;

Или украинскиот, азербејџанскиот, и другите јазици се проста измислица, спрема тоа училишта и други установи на мајчиниот јазик не се потребни, и тогаш – со-

ветската автономија мора да се отфрли како непотребна старудија.

Барањето трети пат е резултат на непознавање на работата или на жалосна површноост“.

Во случајот со статијата од „Работническо дело“, создавањето на некакви нови формулации за „правилниот“ национален развнот на еден народ не на неговиот роден јазик иде очевидно како резултат на тоа да се прикрие со известен параван полното негирање на македонската нација и на македонскиот јазик. Неудобно е да се покаже веднаш голотијата, после сето она што се прокламираше од БРП(к) во тој однос за ужас на великобугарската опозиција, која викаше дека комунистите ги предале „бугарските национални идеали“, после сето што и самиот Чанков го изјавуваше пред една година, велејќи дека македонскиот народ во Пиринска Македонија треба да се развива на својот роден македонски јазик. Што се крие зад параванот може уште оддалеку по мирнзбата да се сети: тоа е великобугарштината.

Толку по тоа прашање. Второто нешто што би требало некако да си го објасниме, тоа е тврдењето дека македонскиот јазик, се покажало, можел „да го спречи неговиот (на пиринското население, Б. К.) прогресивен развнот“. Во што се состои тоа необично својство на македонскиот јазик да го спречува прогресивниот развнот? Дали е тоа јазик реакционерен по својата сушност, та да оди против напредокот? Може би во тоа треба да го бараме одговорот што во Пиринска Македонија се запре ширењето на пример на Историјата на СКП(б) или на „Комунистичкиот манифест“ на тој проклет македонски јазик? Се разбира, дека тоа би била голема глупост, и ние нејќеме мислата искажана во „Работническо дело“ да ја истолкуваме по тој начин. Најверојатно таа ќе се однесува или на наводното неразбирање на нашиот јазик во Пиринска Македонија или на неговата поголема заостанатост во однос на бугарскиот литературен јазик. Во првиот случај ние го засегаме прашањето 1) за односот на народните говори во Пиринска Македонија спрема другите наши говори и спрема нашиот литературен јазик; и 2) за последиците од досегашната употреба на бугарскиот литературен јазик во тој наш крај, за степента на неговото проникнување

во народните маси итн. Ова прашање го оставаме да го разгледаме одделно малку подоцна. Во вториот случај, т.е. ако се мисли дека нашиот јазик е понесовршен од бугарскиот, дека тој сега допрва се изградува, додека бугарскиот има своја подолга историја како јазик на една развита литература, дека следствено би било враќање назад за Пиринците што досега се служеле со тој посовршен јазик, да го усвојуваат сега македонскиот, - во тој втор случај и во тој ред на заклучувања, се пројавува една тенденција не прогресивна, ами квазипрогресивна, реакционерна по својата сушност. Зашто, прашаеме ние, колку се денеска народите во светот што ја имале таа среќа да создадат свои литературни јазици и да ги подигнат на висок степен на совршенство? Не ли сè уште повеќето народи стенкаат под колонијално и полуколонијално ропство, немајќи никаква можност да здивнат, а камо ли да можат да изградуваат своја литература и свој литературен јазик? Не ли и македонскиот народ до вчера беше еден од тие народи што крвта му ја цицаа неканетите гости? И што, кога тие такви народи ќе се совземат, ќе приберат во себе сили за борба против потисниците, и кога тие ќе сакаат да ја кажат својата вистина на свој литературен јазик, зар ќе биде прогресивно да им се рече на тие народи дека е враќање назад сега тие од азбуката да го изградуваат својот литературен јазик, кога ете има веќе создадени и усовершени литературни јазици, што треба просто да се земат и готова работа. Не по тој начин, доколку што ни е познато, се реши истото прашање по Великата Октомвриска социјалистичка револуција во СССР, ами сосем напротив, на народи што не знаеја дотогаш воопшто за своја писменост им се спомогна да ги изградат своите литературни јазици, се закрепиле тие народи да застанат на нозе, та со сета сила да се зафатат со развивањето на својата култура. Таква помош со право очекува македонскиот народ од братска Бугарија, на прво место од бугарските комунисти. Место таа помош дојде одмагање. Не само што во Пиринска Македонија се оспорува употребата на македонскиот јазик, ами и воопшто се поставува под голем прашалник правото на тој јазик да постои и да се развива во фамилијата на современите славјански литературни јазици. Жално е ама факт е: место да ги употребиме нашите сили за некаква друга, покорисна работа,

ние сме денеска принудени да се ангажираме во одбрана на основните постиженија на нашиот народ низ неговата борба, од оние, од каде што најмалку се надевавме на напад.

Должни сме, меѓутоа, на ова место да упозориме дека и „теоријата“ за назадноста на нашиот литературен јазик, за тоа како тој го кочел културниот прогрес на народот, не е оригинална творба на Чанкова, ами е позајмена како и другите негови тврдења за нашиот јазик – од великобугарската идеолошка ашчилница. Веќе погоре имавме случај да приведеме еден цитат од опозициониот весник „Знаме“, каде се кажуваше како нашиот литературен јазик претставувал „една пречка, за да може македонската држава да ги стигне во културен однос останатите области на нова Југославија“. Овдека ќе додадеме дека токму во однос на македонскиот народ во Пиринска Македонија се поставуваше од бугарската опозиција прашањето да ли тој ќе се согласи „да го прими „новиот јазик“ и сам да посака да се врати со децении назад...“ („Знаме“, 16 ноември 1946). Ете го кај бил оригиналот!

Но нека знаат едно таквите луѓе. Тие можат колку сакаат да го презираат македонскиот литературен јазик, тврдејќи дека неговата појава значи регрес, - македонскиот литературен јазик нема од тоа да биде помалку жива историска стварност, без оглед да ли и како на некој им ујдисувало. И уште нешто: тоа е јазик што во овој момент на својот развиток далеку не е така заостанат како што си претставуваат тие. Тоа е јазик на една млада, полетна литература, што со секој ден сè плодотворно се разгрнува. Тоа е јазик на кој што денеска прекрасно можат да се присвојат и се присвојуваат за македонскиот народ сокровиштата на човешката мисла. Нека споменеме не повеќе – дека на тој јазик нашиот народ го има и го чита „Комунистичкиот манифест“ и „Лудвиг Фоербах“! што достаточо сведочи за неговата развиеност. Сосем јасно, дека нашиот литературен јазик не може денеска во сите подробности да биде установен, зашто за тоа се бара извесен период на време. Сите досегашни литературни јазици во светот преминувале таква фаза во својот развиток, како и сите нови литературни јазици, што допрва ќе настанат, ќе ја преминуваат.

Тие што од овој природен факт би сакале да прават сосем произволни заклучоци за „прогресивноста“ и „регресивноста“ на јазиците – расудуваат антиисториски и антинаучно. На тие што од високо би сакале да погледаат на нашиот литературен јазик, можеме да им речеме само: ваша работа! Но колку слатко е да се кажува вистината на тој „неразвиен“ јазик, а колку мизерно звучи лагата (особено од устата на комунисти) па макар била искажана на најсовршениот јазик во светот, или макар на јазик толку совршен колку што е бугарскиот.

Македонскиот литературен јазик само неколку месеци се изучуваше задолжително во училиштата во Пиринска Македонија – како предмет. Тоа значи дека тој беше поставен на еднаква основа на пример со францускиот јазик, кој што исто така е задолжителен предмет во тие училишта. Наставата, како и дотогаш, се водеше на бугарски јазик. Може ли тогаш да се прими како разлог за неговото деградирање до предмет факултативен, тврдењето дека тој ќе го спречел прогресивниот развој на македонскиот народ во Пиринска Македонија? Па нему ништо повеќе не му беше доделено одошто на францускиот јазик. Или може би францускиот јазик им е поразбирлив на учениците во Пиринска Македонија од јазикот што и „Работническо дело“ пред една година го наречуваше за нив мајчин? Со ништо не можеше македонскиот литературен јазик да го отежнува воспитанието на учениците во Пиринска Македонија. Кој што сака пак да се зафати за нешто, ќе најде сто закачки.

Нека преминеме сега понатаму на „аргументите“ што ги извлекува Чанков против нашиот литературен јазик. Откако се ограда со тоа дека јазикот не е „единствена и најглавна ознака на нацијата“, и откако ги увери Македонците со примерот на „швајцарската нација“, Чанков веќе сметаше да може до мила волја да удира против македонскиот литературен јазик, без да сака со тоа, недај боже, да ѝ наштети на самата македонска нација. Го задржуваме за себе правото да се искажеме по ова прашање, т.е.: да ли со напаѓањето на македонскиот литературен јазик не се оди директно и против македонската нација. А сега ќе се потрудиме да го резимираме тоа што во „Работническо дело“, освен веќе споменатото се изнесува за

нашиот јазик. Сето кажување можеме да го разглобиме во следните точки:

1) „сегашниот литературен македонски јазик во Вардарска Македонија не се поклопува потполно со јазикот на тамошното население“.

2) „Скопските раководители немаат морално и фактично право да му наметнуваат на македонскиот народ таков литературен јазик што е создаден не по негова волја туку по диктат на Гиласа“.

3) Наместо „сегашниот официјален македонски јазик“ – „македонскиот народ сам по својата сопствена волја ќе оформи на полно свој конечен македонски јазик“.

Ќе преминеме направо на разгледување првата „теза“ на Чанкова. Тој, што се покажа така добар специјалист за теоријата на нацијата, овдека го зема правото да суди за некои посспецифични јазични прашања, како што е прашањето за односот меѓу „сегашниот“ македонски литературен јазик и македонските народни говори и поопшто – прашањето за односот на еден литературен јазик спрема народните говори. Според него нашиот литературен јазик го имал тој грев што не се поклопувал на полно со јазикот на „населението“, (термин што не одговара кога се зборува за еден самостоен народ!) во Вардарска Македонија. Речено во обратна смисла, и поуопштено, би излегувало дека еден литературен јазик треба да се поклопува на полно со народниот, за да не може Чанков да му најде никаква замерка. Но како што застанал тој на вакво становиште, не само „сегашниот“ македонски литературен јазик што ќе настрада, ами тешко и на сите литературни јазици во светот, вклучително и на бугарскиот јазик, на кој Чанков ги изразува таквите свои мисли. Зашто за секого што макар малку е запознат со лингвистиката, тоа нешто е јасно како бел ден: дека не може литературниот јазик на полно да се поклопува со народниот.

Пред сè дали тоа што го викаме „народен јазик“ или „народен говор“ е нешто единствено? И конкретно: дали македонскиот народен јазик е нешто единствено? Не, зашто тој се распаѓа на ред дијалекти што се повеќе или помалку различни меѓу себе. Поинаку се зборува во Западна Македонија – во Дебарско, поинаку на север – во Кумановско, а поинаку на пример во Неврокопско. Не е

тоа случај, се разбира, само со македонскиот јазик. Нека ја спомене на пример разликата на шопскиот, родопскиот и североисточниот дијалект во Бугарија, разлика што не е незначителна. Познато е дека на територијата од извесни јазици говорните разлики се толку големи што луѓе од еден крај не можат дури и да се разбираат со луѓе од друг некој крај (така во Италија). Со еден збор: народните говори и дијалекти се повеќе, а литературниот јазик е еден. Како може при таа ситуација да се бара, литературниот јазик да се поклопува наполно со народниот јазик, тоа за ниеден логичен ум не може да биде јасно.

Литературниот јазик е општ за еден народ, независно да ли на дадено место се говори еден или друг дијалект. Како се изградува таа јазична опшност? Со тоа што еден меѓу народните дијалекти дава основа за литературниот јазик, кој што врз таа основа се оформува и после преку училиштата, печатот, радиото итн., се шири и се усвојува на дадена јазична територија. Но и со тој дијалект што ја полага основата за него, литературниот јазик не може наполно да се поклопува. И тоа поради следните две причини: 1) што во образувањето на литературниот јазик земаат помал или поголем удел и другите народни говори, особено со внесувањето на зборови во речникот на литературниот јазик, но исто така дури и со внесувањето од нив на некои граматички и други особености; 2) што, најважно, литературниот јазик по својата сушност претставува едно ново качество наспрема народните говори. Тој треба да развие многу повеќе средства за израз, одошто можат да се најдат создадени во народните говори. Во областа на научната терминологија тој треба да се обогатува со маса нови зборови, преку заемање или ковање наново; така е, зашто на пример во јазикот на бајачките го нема тоа што им е потребно на медиците. Цело преобразување во литературниот јазик доживува реченицата, разгрнувајќи се и усложнувајќи се итн. итн. – за да не ги повторуваме нашироко толку познатите работи.

Како стои во овој поглед со бугарскиот литературен јазик? Да ли барем тој се поклопува наполно со бугарскиот народен говор? Се разбира, не. Попусто ќе се бара меѓу бугарските дијалекти таков што би се поклопувал со литературниот јазик како склупца со склупца. Бугарски-

от литературен јазик се базира на источно-бугарското наречје. Но ете во него наоѓаме дури и црти што се типични македонизми, па не само тоа ами типични србизми. Мислиме овдека на формата за глаголскиот прилог на *-аи'ки, -еи'ки: викаи'ки, молеи'ки* и сл. – форма земена од македонскиот, а уште порано, како што самата бугарска лингвистика докажува, влезена во македонскиот од српскиот јазик. Да дадеме уште еден пример: попусто ќе се бараат партиципните форми на *-аиц, -еиц*, толку чести во бугарскиот литературен јазик, во некој народен говор. Тие се во живиот јазик одамна исчезнати, а внесени се во бугарскиот литературен јазик по углед на стариот црковен славјански јазик. Ниту се зборовите како: *ѝријайно, ѝредѝријайице* и уште толку други земени од народниот бугарски јазик, ами се русизми, итн. итн.

Следствено, бугарскиот литературен јазик не се поклопува наполно со ниеден од бугарските говори, и тоа е сосем природна работа, и поради тоа не престанува тој помалку да биде национален бугарски јазик. Истото нешто важи и за македонскиот литературен јазик, и ако некои луѓе, преку „Работническо дело“, сакаат тоа да му го припишат за мана, тогаш тоа може да биде само доказ за нивното незнаење на општо познати работи, потсилувано со една јавна непријазан спрема македонскиот литературен јазик. Колку за односот меѓу литературниот и народниот јазик нека се поучат тие барем од зборовите на Максим Горки кој што во таа смисла се изразува за рускиот јазик вака: „Кај нас во секоја губернија и дури во многу околии има сопствени наречја, сопствени зборови, ама писателот мора да пишува руски, а никако вјатски или балахонски. Пишувате за луѓе на огромна, разнообразна земја и морате бездруго да ја спознаете простата вистина: ...за да се разбираат луѓето побрзо и заимно, мораат сите да се изразуваат на еден јазик“.

Нека преминеме сега на втората „теза“ од Чанкова против македонскиот литературен јазик. Според него „сегашниот“ македонски „официјален“ јазик е создаден по „диктат на Ѓиласа“, т.е. по диктат на „тесноградите националисти“ од Белград. Тоа значи дека од страна на еден член на ЦК БРП(к) и во партискиот орган на БРП(к) се откажува длабоко историски обусловениот развиток на

тој јазик, што би ги изјавувал основните карактеристики сходни со развитокот на другите литературни јазици, ами се претставува работата така, како да имаме во случајот јазик создаван вештачки, по директива, по диктат. Нека ни дозволи читателот да го потсетиме на ова место за становиштето на пример на великобугарските шовинисти во однос на нашиот литературен јазик, за кое говоревме уште во почетокот. Тоа становиште се сведуваше на тврдењето дека македонската нација и македонскиот јазик се создаваа вештачки, по директива од Белград, дека сето тоа е „измислица на српските комунисти-империјалисти“. Што ќе установиме ако го споредиме гледиштето изнесено во „Работническо дело“ со гледиштето на великобугарите? Ќе установиме дека тука заправо и немаме две гледишта, ами едно единствено. Кој од кого се позајмил е наполно јасно: Чанков, што така страшно го громеше во својата статија од 9. X. 1947 година (не од 9. X. 1948, зашто лесно може да се збрка) по сите линии великобугаризмот, денеска се послужува против македонскиот литературен јазик со еден од најизлижаните аргументи од великобугарскиот идеолошки арсенал. Не само тоа, ами по прашањето за нашиот јазик Чанков се доближува наполно и до становиштето на Грола. Разликата меѓу нив е дури и во термините со кои се служат речи си никаква. Грол говори за јазик што белградските комунисти го создавале со „декрет“, а Чанков за јазик што тие го создавале со „диктат“ – што е сосем иста работа. И така, сакал тоа Чанков или нејќел, тој по прашањето за македонскиот литературен јазик се слага во основата со идеолозите и политичарите на великосрпската реакција (што во стара Југославија го угнетуваше македонскиот народ), а удира против Комунистичката партија на Југославија (што уште во стара Југославија со збор и со крв се бореше за да постигне и македонскиот народ своја национална слобода). Разликите меѓу гледиштето изложено во „Работническо дело“ и гледиштето на великосрпбите настануваат веќе оттука натаму. Како што знаеме, во „Работническо дело“ се тврди дека „повеќето Македонци зборуваат на бугарски јазик“ (за помалцето останува сами да се домислуваме на каков јазик зборуваат), додека великосрпбите наоѓаат во Македонија само „српски дијалект“.

Ние знаеме веќе дека викањето против еден литературен јазик како тој бил создаден „вештачки“, „по директива“, „по диктат“ итн., не е ниту ново, ниту употребено прв пат против нашиот литературен јазик. Нека споменеме пак со какви камења беа дочекани на пример украинскиот или белорускиот литературен јазик. Сето тоа е одамна познато како оружје на шовинистичката буржоазија во борбата против националните движења на потиснатите народи. Не треба ништо да нè чуди ако луѓе како Чанкова кои или не го познаваат марксистичкото поставување на националното прашање или дури свесно го изопачуваат, прибегнуваат на крајот на краиштата до поставки создадени не од марксистичката, ами од буржоазната шовинистичка мисла. Свесно или несвесно тие се потчинуваат на буржоазната идеологија. Колку е голема опасноста од такво потчинување баш по линијата на шовинизмот, најарно е посочено од Сталина, кој што зборувајќи за великорускиот шовинизам, кажува дека тој „без форма, без физиономија лази, впивајќи се капка по капка во ушите и очите, менувајќи го капка по капка духот, сета душа на нашите функционери така што може да ти се случи тие функционери апсолутно повеќе да не ги препознаваш (стр. 166). Дали се извесни раководни бугарски комунисти подложени на една таква опасност, не е тешко да заклучи секој човек што знае да заклучува.

Штом тие во „Работническо дело“ во согласност со великобугарите, тврдат дека нашиот јазик бил создаден по диктат од Белград, можат ли тогаш да одговорат на некои од следните прашања. Дали Коста Рацин, еден од основателите на нашата современа литература и јазик, загина во 1943 година, ги пишуваше своите „Бели мугри“, опевајќи го мачниот живот на нашите селани, тутуноработници, печалбари, на нашиот црнотрудов народ, дали ги пишуваше тој своите песни за македонската земја по наредба од Белград и на јазик „создаден по диктат на Гиласа“? Ние не знаевме дека јазикот на „Ленка“, „Гутуноберачите“, на тие песни што уште кога се јавија, се разнесоа насекаде по Македонија, трогнувајќи го до солзи срцето на нашиот работен народ, бил јазик „вештачки“, создаден по диктат и што насила му се натурал на македонскиот народ. Но нека го оставиме Рацина, тој живееше и во Белград, па нека се расколебаме привидно во

тоа, во што никој не може да нè расколеба, во тоа што како своето дишење сме го сеќавале и го сеќаваме. Дали, прашаме ние, по диктат од Белград беше создаден јазикот на „Народните бигори“, „Огинот“, „Лулкина песна“, „Луња“ и др. од Венко Марковски, на тие дела што излегоа не некаде другаде, ами во Софија, каде што поетот живееше? Ние не знаевме досега дека по таков диктат бил создаден јазикот на „Месеот“, „Жетварите“ и на толку други песни на В. Марковски од кои што некои и се пеат по сета Македонија. Дали е може би по диктат од Белград создаден јазикот на „Молскавици“ и „Пеш по светот“ од Коле Неделковски, кој што исто така живееше во Софија и загина во Софија 1941 година, и тоа како член на БРП(к)? А ете тие тројцата, Рацин, Марковски и Неделковски продолжувајќи ја работата почната уште од нашите преродбеници, ја зацврстија основата на нашиот современ литературен јазик, тие го решија на практика најважното прашање – кој дијалект ќе се земе за база на нашиот литературен јазик.

Но нека не застанеме тука, нека ги продолжиме нашите прашања понатаму. Дали, според „Работническо дело“, на јазик по диктат од Белград ја создавал својата бојна песна „Илинден“ Мите Богоевски, загина во 1942 година? Дали на таков „вештачки“ јазик, што му се натура на македонскиот народ, го испеа Ацо Шопов „Маршот на третата македонска ударна бригада“ и другите свои песни, или ги напиша Владо Малевски своите раскази „Прва вечер“ и „Селанката од Копачка“, каде што се опишува Народно-ослободителната борба на македонскиот народ? Дали на јазик по таков диктат ги творат денеска своите песни, раскази, драми – сите современи македонски писатели? Би излегувало, значи, дека на јазик по белградски диктат е напишан „Мице“ и другите песни од В. Николески што ги знаат напамет и ги сакаат децата не само во Вардарска ами и во Пиринска Македонија.

Не, велите ние, не е така! Не е тоа јазик создаван под никаков диктат, следствено вештачки, мртов. Тоа е јазик жив, со кого што мошно за својата слобода зазборува македонскиот народ. Тоа е јазик на една извонредно богата и убава народна литература. Денеска тој, по силата на нашиот национален развиток, се издигна до степенот

на современ литературен јазик, денеска тој стана јазик на уметничка литература, денеска тој се доразвива и ги умножува своите функции. Тој е јазик што ја циментира со врската на заедничката култура македонската нација. И на тие што удирајќи против нашиот јазик лицемерно тврдат дека не работат против нашата нација, ние ќе им одговориме дека прават нешто повеќе: посегаат во све-таја светих на македонскиот народ.

Така стои прашањето со нашиот литературен јазик, кој што не е и не може да биде создаден по некаков диктат, ами е породен природно низ националниот развиток на нашиот народ. Тие пак што го тврдат обратното, т.е. дека македонскиот литературен јазик е создаден по диктат од Белград, нема зошто да протестираат, подобно на Чанкова, како таквиот нивни став во Скопје „совршено произволно го толкуваат како отфрлање на македонскиот јазик воопшто“.

Зад тврдењето како македонскиот литературен јазик бил создаден „не по негова волја (на македонскиот народ, Б. К.), ами по диктат на Ѓиласа“, можеме да се досеќаме дека се крие уште еден зајак, а имено дека се мисли за наводната србизација на нашиот литературен јазик. Од таа пусија се испраќаа веќе поодамна куршуми против македонскиот литературен јазик од страна на великобугарите и ванчомихаиловците. „Дозволен е еден местен дијалект како писмен јазик за Македонија... самиот тој дијалект државата не го признава за бугарски. Со јавна тенденција се против бугарштината, се внесуваат во него множество српски зборови и изрази“ – вели еден од последните (Македоникус, „Сталин и македонското прашање“, Индијанополис, САД, 1947, стр. 56). А еден негов собрат од Бугарија се јавува дека во Македонија “треба да се учи „македонскиот јазик“, составен од куп чисто српски зборови и некои ретки македонски провинцијализми“ (в. „Знаме“, 29 октомври 1945 година). Но добро е познато како и порано наоѓаше ова тврдење за србизација на македонскиот јазик одглас кај бугарските комунисти кои и денеска еве стануваат дури и бајрактари во походот против македонскиот литературен јазик. На тоа укажа во својот реферат на II конгрес на фронтот, во мај 1948 година, другарот Лазо Колишевски, говорејќи како некои луѓе

од ОФ се искажувале во оваа смисла на пример против употребата на зборот *одбор* во македонскиот јазик, затоа што бил српски.

Пуштајќи ја паролата како македонскиот јазик се наоѓал пред опасноста да се посрби, великобугарите сакаат со тоа да разбудуваат недоверба меѓу бугарскиот и српскиот народ, сакаат да ги намамуваат на таа јадица лековерните луѓе, искористувајќи ги спомените од минатото, како би го раслабиле братството и единството на македонскиот и српскиот народ. Во исто време, и во многу поголема мерка, тие гледаат со тоа да го збунуваат братскиот бугарски народ, настојувајќи да ја раздуваат омразата спрема Србите, кои ете пак во Македонија се наместуваат, според нив, на чисто бугарска мушија. Таква е смислата на викотницата како македонскиот литературен јазик бил посрбен. И ако на истото тоа гледиште застануваат и некои бугарски комунисти, тврдејќи дека нашиот јазик бил создаден по диктат од Белград, тогаш е јасно на чија воденица тие налеваат вода, и дали со тоа го спомагаат зацврстувањето на братството меѓу јужнославјанските народи, толку потребно за сите нив, или пак сосем наопаку – сакале или нејќеле, објективно им помагаат на оние што го рушат тоа братство, и што во таа разрушувачка дејност гледаат еден од основните предуслови за своето поновно враќање на власт. Не ли сеќаваат таквите бугарски комунисти дека со тоа ја сечат гранката, на која што самите седат?

Оставајќи го сега ова јасно прашање настрана ние ќе треба сепак да се запреме на тоа доколку е оправдана викотницата за србизација на нашиот јазик. Се однесува тука за земањето на некои српски зборови во него. Затоа прашањето треба да го поставиме во поширок размер: доколку е такво земање од еден јазик во друг работа природна; што ни покажува во тој однос опитот од другите литературни јазици; доколку по сето тоа постои кај нас тенденција, диктирана од Белград, да се србизира нашиот јазик.

Општо позната работа е дека меѓу јазиците не може да се постави остра и непроодна граница. Напротив еден јазик се проникнува со друг, еден се влијае со друг, и дава и позајмува, одразувајќи ги со тоа живите економски и

културно-политички врски меѓу народите. Ниту нашиот македонски јазик можел во својата историја ниту пак денеска може, да се откине од таа поврзаност, да се развива во некаков херметички затворен простор, каде никаков туѓ збор не може да проникне. Нека споменеме само колку грчки и турски зборови се наоѓаат во нашиот јазик. Тие можат да се наброат со илјадници и сепак нашиот јазик, слава богу, не се грцизираше ниту се турцизираше. Можеме ли ние денеска да ги исфрлиме од нашата употреба сите тие зборови? Ниту можеме ниту пак тоа е потребно. Ние можеме само до извесна степен да ја ограничимо нивната употреба во литературниот јазик, форсирајќи за нивна сметка зборови од славјански корен. Но ако би сме застанале на гледиштето дека нив треба да ги снеса од нашиот литературен јазик, тогаш би требало наново да измислуваме зборови на пример за *оршома*, *сџомна* итн. (затоа што се по своето потекло грчки зборови), или за *џуџун*, *јорџан* итн. (затоа што тоа се зборови дојдени од турскиот јазик). Кој од нас дури и сонува, ако не е специјално упатен во работата, оти *сџомна* бил грчки збор? Тој наполно се одомаќил во нашиот речник и денеска го сеќаваме како свој. Нека се свртиме сега кон србизмите. Попусто се зафаќаат некои да докажуваат оти еве – дошло време македонскиот јазик да се србизира. Врските меѓу македонскиот и српскиот народ не се вчерашни, ами тие одат далеку во историјата. Познато е дека во Средниот век Македонија потпаѓала извесно време под власта на српската феудална држава и дека северниот нејзин дел уште долго време во турското ропство се наоѓал под владата на Пеќската патријаршија. Сосем природно дека во резултат на тие вековни непрекинати врски се јавувало и взаимно јазично влијание. Отаде ќе најдеме во македонскиот јазик зборови па и форми, што се дојдени од српскиот јазик. Ќе се најде ли некој паметен да ги исфрла зборовите *куќа*, *ручек*, *судија* и уште толку други – само затоа што тоа се зборови дојдени од српскиот јазик? И дали македонскиот јазик се посрбил од тоа што ги примил тие зборови? Гледаме – не. Па споменаваме веќе оти и во бугарскиот литературен јазик наоѓаме одразено српско влијание.

Како може да го обогатува својот речник еден литературен јазик? Јасно е дека пред сè тука иде предвид сето

она што може да се искористи од речничкото богатство на народните говори. Но во народниот јазик ние нема да најдеме ниту далеку сè што ни треба за ознака на оние поими што литературниот јазик треба да ги изразува. Тогаш останува двоен пат: или ќе се заемаат потребните зборови од туѓите јазици што ги имаат, или пак тие наново ќе се коват во духот на дадениот јазик. И едниот, и другиот пат е во основата природен и оправдан. Тука нема дури по принцип разлика ниту меѓу литературниот и народниот јазик – зашто и последниот се служи како со заемање така и со новотворење. Во бугарскиот литературен јазик се набројуваат денеска, како што тврдат, околу 2000 руски збора, и тоа многу употребителни, исто како што во него наоѓаме и ред зборови наново создадени во духот на јазикот. И нашиот литературен јазик врви денеска по таков пат. Ние и оживотворуваме за нова употреба ред зборови, не дотолку познати, од нашите народни говори, и твориме наново (не преминувајќи во бесмислен пуризам), и заемаме. Ако се направи сметка од каде заемаме, оставајќи ги настрана општо познатите интернационални зборови, ние ќе кажеме дека заемаме во прв ред од понапредните славјански јазици: српскиот, бугарскиот и рускиот. Во својот реферат на II конгрес на Фронтот другарот Лазар Колишевски истакна, карактеризирајќи ги како пројава на неизживениот великобугаризам сите тврдења за наводната србизација на нашиот јазик, дека тој „мора да трпи влијание од сличните и соседните јазици, на прво место од српскохрватскиот и бугарскиот, не губејќи ги при тоа основните карактеристики на своето национално обележје...“

Ние не сме правиле досега сметка колку зборови сме зеле од српскиот, колку од бугарскиот, а колку од некој друг јазик. Уште е рано да се прават кај нас такви студии, зашто треба да помине извесно време додека наполно ќе улегне речникот на нашиот литературен јазик. Меѓутоа нам ни се чини дека можеме со сигурност да тврдиме оти за ова време од бугарскиот јазик не сме зеле помалку одошто од српскиот. Се разбира, дека е тоа наша внатрешна македонска работа што и како ќе заемаме во нашиот јазик, и во тој поглед не ни се нам потребни никакви тутори пред кои што ќе полагаме сметка, иако има ете и такви луѓе што од некаде си го припишуваат тоа право да се

претставуваат поголеми доброжелатели на нашиот јазик отколку што сме ние самите. Но ние го изнесуваме тоа, за да се покаже дека нивната безочност оди дотаму што претендираат да турат монопол на македонскиот јазик.

Меѓутоа, барањето да се постави некаква бариера меѓу нашиот и српскиот јазик, барањето секаков српски збор да се изгонува од нашиот литературен јазик, а да се примаат само бугарски – не е ништо друго освен шовинизам од чиста проба. До каде може да оди слепата задртост во оваа смисла, се гледа макар од оној пример што го споменавме погоре – како за србизацијата на нашиот јазик се посочувал зборот *одбор*. Самиот овој пример доста сведочи за тесната националистичка душица на самонаречените „интернационалисти“.

Пред сè зборот *одбор* го наоѓаме во ред славјански јазици, па и во македонскиот и бугарскиот (*одбор оружина*, *одбор јунаци*). Вистина, значењето е тука малку поинакво одошто во составот *народен одбор* (орган на народната власт). Но токму во значењето е и сета работа, и токму отука може да се извлече добра поука за она што сака да се поучи. Работата е таму што тоа ново значење зборот *одбор* го доби во Народно-ослободителната борба која се водеше во сета Југославија, кога и за прв пат се јави таа нова форма на народна власт. Се разбира, животот во Македонија не можеше да чека додека и во Бугарија се создаде нешто такво, па тогаш дури да го земат Македонците соодветниот збор од бугарскиот јазик. Зборот *одбор* денеска е влезен во сите југословенски јазици, и е еден од знаците во јазикот за она новото и општото што настанува во животот на југословенските народи, кои што со заеднички напори го строат социјализмот во својата земја. Од српскиот јазик е влезен кај нас на пример, како војнички термин, зборот *йокреј*. Познато е дека е тоа, ако можеме така да се изразиме, „партизански“ збор, зашто беше усвоен од нашите партизани. Чудно ли е што тој збор проникнал кај нас имено од српскиот, а не од бугарскиот јазик, кога знаеме каде се водеше партизанска војна, и каква беше помошта што нашите партизани ја добиваа од српските. Во секој збор е одразен дел од животот. Кој што сака да ја забранува размената на зборови меѓу југословенските јазици, тој сака да ја за-

брани размената на животен опит меѓу југословенските народи, тој сака да ги раздели еден од друг, тој оди против нивното единство, тој е сеач на омраза. Никаква опасност нема кај нас дека јазикот ќе ни се посрбел, ако ние усвоиме во нашиот литературен јазик и некои српски зборови, како што никаква опасност нема дека нашиот јазик ќе се побугари, ако земеме во него и некои бугарски зборови. Се разбира, дека заемањето треба да се регулира, а не да се врши безразборно. Така насекаде се прави. Треба пред сè да го издигаме нашето, самобитното, па потоа и да земеме назаим.

Не е случајот прв пат кај нас, да се тврди во однос на нашиот литературен јазик дека тој се асимилирал. Познат е таков случај и од порано, во СССР, кога некои луѓе во Украина сакаа вештачки да постават преграда меѓу рускиот и украинскиот јазик, божем пред некаква опасност од русификација на украинскиот јазик. Таквите луѓе беа таму добро изобличени во 1933 година и го добија своето вистинско определение како антисоветски буржоазни националистички елементи, што сакаа да создадат расцеп меѓу украинскиот и рускиот народ.

Нам ништо не нè чуди, кога од страна на разбиената великобугарска реакција се прават слични опити во однос на нашиот литературен јазик, се бие тревога како тој се посрбувал. Но толку почудно и поопасно е, кога на таква позиција застануваат и некои бугарски комунисти, ширејќи чисто националистички становишта во однос на македонскиот јазик и на неговата наводна србизација. Сакаат нам да ни препорачаат да го правиме тоа што беше достоинство да го прави еден Павелиќ, гледајќи да го раздели по секаков начин хрватскиот и српскиот јазик, но што не е достоинство за комунисти.

На крајот од овој оддел треба да укажеме уште на еден битен факт. Кога се зборува веќе за тоа како нашиот јазик бил создаден по диктат од Белград, како тој се србизирал итн. – не треба да се заборава оти досега никој од раководителите на КПЈ не рекол дека во Македонија се зборувал српски дијалект. Напротив, секому му е позната огромната помош што ЦК КПЈ му ја укажа на македонскиот народ по патот на неговото национално ослободување. Од друга страна од раководителите на БРП(к), и сега

посебно од Чанков, научуваме дека „повеќето Македонци зборуваат на бугарски јазик“. И во тоа си се наполно согласни со великобугарите.

Одејќи понатаму, треба да се запреме уште на третата „теза“ од Чанков, т.е. дека наместо „сегашниот официјален македонски јазик“ – „македонскиот народ сам по својата сопствена волја ќе оформи наполно свој конечен македонски јазик“. И така, нашиот современ литературен јазик, од Рацина, В. Марковски, К. Неделковски – па до денеска, со сета литература создаден на него, во „Работническо дело“ се претставува како нешто привремено, исто како што се претставува како нешто измислено. Останува допрва да се оформи некаков „конечен македонски јазик“. Се негира, значи, нашиот досегашен литературен и општо културен развој, кој што е најтесно сврзан со една од најславните епохи во историјата на нашиот народ, со Народно-ослободителната борба, и се кажува дека тоа што ќе стане, допрва ќе стане. Како си го претставува Чанков тоа создавање на „конечниот“ литературен македонски јазик „по волјата“ на македонскиот народ? Дали изразувањето на таа народна волја ќе стане со некакво гласоподавање, како кога се вршат избори за конституанта? Доколку ни е нам познато, досега никаде во светот не станувало такво нешто и ниеден литературен јазик не е оформен по тој начин. Доколку ни е нам познато, литературниот јазик се создава преку литературата, а литературата ја создаваат писателите, што значи дека тие го творат и литературниот јазик. Истото важи и за македонскиот литературен јазик. Македонската литература е една реалност и јазикот на таа литература е оној јазик што се вика македонски, а тоа значи дека ништо друго освен гола демагогија не можат да бидат зборовите како дури во иднината требало да се создава некаков „конечен“ македонски јазик „по волјата“ на народот. Како се замислува пак тој „конечен“ јазик, можеме да бидеме начисто ако ги сумираме двете познати премиси од статијата во „Работническо дело“: не е јазикот единствен и најважен елемент на нацијата (доказ: земете ги Швајцарците) + повеќето Македонци зборуваат на бугарски јазик = зошто им е тогаш на Македонците да оформуваат некаков свој литературен јазик, кога го имаат на расположение совршениот бугарски јазик: и нацијата им нација и јазикот им

јазик. (Добро е на ова место да си спомнеме каков широк простор им откриваше на македонските писатели Јордан Бадев, викајќи ги да пишуваат на бугарски).

Ние порано си го запазивме правото да кажеме неколку збора за тоа доколку негирањето на нашиот литературен јазик не значи во истото време негирање на нашата нација. „Работническо дело“ би сакало да се прикрие зад тоа што има во светот различни нации што се служат со еден јазик: „Во Соединетите Американски Држави каде што се говори на англиски јазик американскиот народ пак е одделна нација“. Тоа е така и тоа си има сигурно свои историски причини зошто во конкретниот случај да биде така. Но познато е дека е многу почесто, и речи си редовно, една нација да си има и свој одделен јазик. И тука сигурно си има за секој конкретен случај историски причини зошто да биде така. Па може ли сега тоа што имало примери на две нации со ист јазик, да се апсолутизира до некаков принцип, и да се применува насекаде на светов, во однос на која било нација, независно од конкретната историска стварност? Како ќе беше, на пример, ако Русите им речеа по Великата Октомвриска Револуција на Украинците и Белорусите: зошто ви се вам сега одделни јазици, кога го имате совршениот руски јазик, земето го просто него, и инаку јазикот не е единствен и најважен елемент на нацијата, ете ви го – ако не верувате – примерот на Американците и Англичаните.¹ А токму тоа го прави во однос на македонскиот јазик Георги Чанков. Никакво псевдомарксистичко жонглирање не може да ја прикрие вистината дека тој удира по македонскиот јазик имено како по еден елемент за македонската нација, што значи просто и јасно дека тој удира против македонската

---

¹ Добро е да го цитираме на ова место искажувањето на Сталина за оформувањето на нови литературни јазици што неминовно ќе настапи по ослободувањето на ред народи што денеска се згмечени под империјалистичкиот јарем: „Расправаат (на пример, Каутски) за создавање единствен општочовешки јазик со изумирањето на сите други јазици во периодот на социјализмот. Јас малку верувам во таа теорија на единствен сеопфатен јазик. Опитот, во секој случај, зборува не за, ами против таква теорија. Досега работата беше таква, што социјалистичката револуција не го смалуваше, ами го зголемуваше количеството на јазиците, зашто таа, раздрмувајќи ги длабоките низини на човештвото и извавајќи ги на политичката сцена, разбудува за нов живот цел ред нови националности, порано непознати или

нација како таква. Неговото личи, како да му речеш на некој човек: не ти е десната рака најважен дел на телото, и без неа можеш да живееш, да бидеш пак ти, дај да ти ја ампутираме.

Ние се ближиме веќе кон крајот на нашето запознавање со „критиката“ што во раководните кругови на БР-П(к) се превзема против нашиот литературен јазик. Би сме сакале да се задржиме уште на две работи: прво, на чувствениот однос што се одгледува во БРП(к) спрема нашиот литературен јазик и второ, да го поставиме уште еднаш во заклучок прашањето, дали се крие или не зад сето тоа неизживеаниот великобугаризам.

Што се однесува до првото, ќе ги цитираме зборовите на другарот Лазо Мојсов, кој што во својата книга „Бугарската работничка партија (комунисти) и македонското национално прашање“, на стр. 234, го засега токму тоа

малку познати. Кој можеше да помисли оти царската Русија претставува не помалку од 50 нации и национални групи? Туку, Октомвриската револуција, кинејќи ги старите окови и изнесувајќи ги на сцена цел ред забравени народи и народности, им даде нов живот и нов развиток. Сега зборуваат за Индија како за едно цело. Но одвај ли може да има сомнение во тоа дека, во случај на револуционерен потрес во Индија, на сцена ќе испливаат десетици порано непознати националности, со свој особен јазик, со своја особена култура. И ако се работи за приопштувањето на различните националности кон пролетерската култура, одвај ли може да има сомнение во тоа дека тоа приопштување ќе се одвива во форми соодветни на јазикот и битот на тие националности“ (Сталин, *Сочиненија*, кн. 7, с. 138–139).

А каква помош им се укажала по Октомвриската револуција на заостанатите народи во Советска Русија, во однос на наградувањето нивните литературни јазици, се гледа од следните редови, извадени од брошурата на проф. Г. П. Сердјученко „За јазиците и културата на народите на СССР“: „Меѓутоа, веќе при првите чекори во спроведувањето на својата национална политика, советската држава наиде на сериозна тешкотија – немање писмо кај повеќето националности што живеат во земјата. За работа на создавање писменоста на малите народи беа повикани најголемите научници лингвисти. Пред научниците се постави задача: да создадат нова азбука што правилно би го одразувала составот на јазикот за кој што беше одредено да се создаде таа азбука; требаше буквите да бидат лесни за паметење за најшироките слоеви ученици: децата и големите. Научниците мораа да прегледаат и некои азбуки што од порано постоеја, - делум засновани на арапската графика, - и да ги заменат со нови, попрости и полесни за учење. Сите овие мерки беа спроведувани под раководство на државата и таа штедро ги помагаше“ (ц. с., изд. Коларчев универзитет, с. 11).

што овдека нè интересира: „Бидејќи во Пиринска Македонија огромно се засили читањето на македонска книга, печатот од НР Македонија многу се распространуваше и усилено се изучуваше македонскиот литературен јазик преку многубројни курсеви, главните напади беа сега управени против македонскиот литературен јазик. Напоредно со михаиловистичката реакција во Пиринска Македонија, и некои одговорни луѓе од БРП(к) и ОФ отпочнаа да се подиграваат со македонскиот јазик, одејќи дотаму да го наречуваат во вулгарна смисла на зборот „арнаутски“ и „цигански“ јазик, дека е тој јазик измислен, дека е тој „нов“ јазик на Македонците (за разлика од „стариот“, т.е. кога Македонците говореле на бугарски јазик)“.

Ние веќе споменаваме во почетокот дека е и тоа една општопозната црта на шовинистичката идеологија: таквиот чувствен однос спрема еден јазик што се издига до степен на литературен јазик. Не беше одамна времето кога против такви гадни напади стануваше Иван Вазов да го одбранува не некој друг, ами бугарскиот литературен јазик:

Език прекрасен, кој те не руга
И кој те пощади от хули гадки?
Вслушал ли се о некој до сега
В мелодията на твоите звуци сладки?

Не, ти падна под общия позор,
Охулен, опетнен със думи кални:
И чуждите, и нашите, във хор
Отрекоха те, о, език страдални!

Не си можал да впълштиш във теб
Създанята на творческата мисъл!
И не за песен геният ти слеп –
За груб брѣтвеж те само бил орисал!

Туй слушам се’ от как съм на света!
Се’ туй ругателство ужасно, модно,
Се’ тоя отзив, низка клевета,
Що слетя всичко мило нам и родно“.

Сега, види веќе како се сврте веков, се наоѓаат луѓе што на тој јазик срамотат писмено и усмено други јазици.

Се оправдува ли, на крајот, по сето што го видовме, тврдењето дека во БРП(к) воскреснуваат за поновна употреба великобугарските теории во однос на македонскиот јазик и нација? Против тоа се бунува Чанков, велејќи дека е клеветата оти ЦК БРП(к) „ја спроведува официјалната политика на бугарската буржоазија што ја отфрли целиот бугарски народ“. А ваму сите негови битни искажувања, ако ги оставиме настрана различните миголења, си прилегаат како близнаци со искажувањата на великобугарите за македонскиот јазик и за народноста на Македонците. Доста е да ги прелистаеме опозиционите бугарски весници, па да видиме кој кај кого пошол. Некои поклапања просто фрапираат. И идејата да се бара некакво бугарско малцинство во Македонија, која од XVI пленум наваму станува основна во „македонската линија“ на БРП(к) не е ништо друго ами обичен плагијат, и не од друго место, ами од кај Никола Петков! Еве како е таа формулирана во неговиот весник „Знаме“ од 11 јануари 1947 година, во статијата „Внушение за родоотстапничество“: „И ако емигрантите – Македонци бараат да бидат признаени за малцинство во Бугарија, тоа зошто не предјават барање да бидат признаени за национално малцинство и Бугарите во Македонија, како што е признато српското, грчкото, турското, албанското и циганското малцинство. Не мислат ли тие дека еден ден тоа прашање може да се подигне од Бугарија, толку повеќе, што се однесува не до емигранти, а до натурални жители на Македонија“.

Пишувачот на овие редови сигурно не верувал дека баш од БРП(к), против која и беше управена неговата статија, ќе се постави, само една година подоцна, прашањето токму во таква форма, во каква што тој си го претставуваше. Денеска може да биде задоволен и да не вика против БРП(к), како таа ги предала „скромните национални идеали на бугарскиот народ“. Може Чанков и после вакви факти да демантира колку што сака дека ЦК БРП(к) не оди по линијата на неизживеаната великобугарштина; белки ќе се најдат луѓе доволно лековерни и глупи да поверуваат.

Зошто прашањето за односот спрема македонската нација и јазик се постави од БРП(к) во ваков великобугарски разрез токму по резолуцијата на Информбирото? Познато е дека македонскиот народ и неговиот јазик живееле векови пред таа резолуција, и, се надеваме, ќе живеат векови по неа. Никаде во таа резолуција не беше засегањето со нешто македонското прашање. Па откаде се најдоа подбудени раководителите на БРП(к) да постапуваат во однос на македонскиот народ и на неговиот јазик така како што денеска го прават тоа? Овој момент е според нив „погоден“, да се оживат пак „скромните национални идеали на бугарскиот народ“. Ние не би сме сакале овдека да расудуваме до колку е голема таа државничка мудрост што во однос на нашиот народ годинава го брише тоа што лани со полна уста го признаваше. Ние знаеме само дека таквата политика ги повредува старите рани, ги настројува јужнославјанските народи едни против други, ги разединува за радост на непријателите.

После сето што го истури во својата статија, и Чанков, на крајот, по углед на резолуцијата од XVI пленум на ЦК БРП(к), изјавува уште дека „нашата Партија ќе продолжи да работи на подигањето националната самосвест на населението од Пиринскиот крај како на македонско население и ќе му помогне на секој начин во тој поглед, затоа што е тоа во интерес не само на македонскиот народ ами и во интерес на братството и пријателството на сите јужни и демократски народи на Балканот“. Тие зборови можеше да звучат искрено кога Чанков ги декларираше минатата година (на 9 X), овдека тие повеќе прилегаат на смоквин лист.

Коментирајќи го сличниот крај на резолуцијата од XVI пленум, по сето она што во таа резолуција се донесе, другарот Лазо Мојсов со право заклучува во цитираната погоре книга: „Во историјата ни на едно револуционерно движење, ни на една комунистичка партија не е познато, или бар досега не било познато, да се бори тоа движење и таа партија против погледите и ставовите на реакцијата, со исти нејзини погледи и ставови, како што денеска БРП(к) декларира дека сака да се бори против великобугарскиот шовинизам и агентите на В. Михаилов, а самата таа во однос на Македонија и македонскиот народ ги има во суштина истите погледи на Македонија како и В. Михаилов“.

4.

Од досегашното расправање ние видовме на ошто се држат тврдењата дека нашата нација била вештачки создавана, дека нашиот јазик бил измислен и формиран по некаков диктат итн. Сето тоа се бладања на луѓе што сакаат да ги гледаат работите онака како што е во нивни интерес, а не онака како што стоат тие во самата историска стварност. Никој подобро од нас, што ја строиме денеска слободно нашата земја, што ја сеќаваме поезијата на сестраната економска и културно-политичка преродба во неа, - не ја узнава сета мизерија и мрачност на таквите бладања. Ние не треба да се уверуваме во тоа. Но ние треба да го познаваме историскиот пат на нашиот народ, и по тој склоп – развитокот што доведе до оформувањето на нашиот литературен јазик.

Како што знаеме, изградбата на нашиот современ литературен јазик се разгрна во времето меѓу двете минати војни. Зошто стана тоа кај нас подоцна отколку во другите соседни земји? Затоа што нашиот национален развиток врвеше побавно. Низ XIX век српскиот, па грчкиот и бугарскиот народ се ослободија од османската власт. Македонија, меѓутоа, по ред причини, сè до 1912 година остана турска провинција. А тоа значеше продолжување на беговското полуфеудално ропство што го пречеше економскиот и културен развиток на нашиот народ.

Треба да забележиме и уште еден факт од нашата нова историја, чии што тешки последици ги сеќаваме до денеска и што има свој одраз и во однос на нашиот литературен јазик. Тоа е поделбата на Македонија на три дела во 1913 година. Со неа се почна еден период на засилена асимилаторска политика спрема Македонците, која најдрастичен вид зеде во Грција, каде што им се забрани да говорат на својот мајчин јазик. Во трите дела на Македонија нашиот народ се развиваше повеќе од четврт век под инакви услови, но сеедно потиснат и таму; проблемот за неговото обединување е и денеска сè уште отворен. Многу јасно дека тоа си има свои реперкусии и во однос на литературниот јазик.

Меѓутоа, времето кога се дробеше живата снага на македонскиот народ донесе најголем прелом во историја-

та на човештвото. Победата на Великата Октомвриска социјалистичка револуција и создавањето на советската држава најде свој одраз и во историскиот развој на нашиот народ. Правилното решавање на националното прашање во СССР отвори нови перспективи за национално поробените народи. Народно-ослободителното движење на македонскиот народ се развиваше во условите на империјализмот. Единствено со кинењето на неговиот синцир на Балканот, при поткрепа од СССР, можеше тој да постигне своја национална слобода. Така и стана. Не е македонскиот народ прв што постигна национална слобода со рушењето на власта на буржоазијата, нема да биде ни последен. Не е македонскиот литературен јазик прв што се издигна во резултат на такво ослободување, нема да биде ни последен. Уште многу народи во светот стенкаат под империјалистичкиот јарем, без можност да се развиваат сестрано на свој литературен јазик.

По првата светска војна тежиштето на нашиот национален развој си останува во Вардарска Македонија, каде што живее грото на македонскиот народ. Правилното поставување на националното прашање од страна на КПЈ ги поврзува тука стремежите на македонскиот народ за слобода со општата борба на работните маси во стара Југославија. Во новиот револуционерен подем на нашиот народ, меѓу двете војни, се зародува и нашата современа литература во Вардарска Македонија на јазик македонски.

Но тоа не значи дека создавањето на современата наша литература и јазик дојде без никаква претходна подготовка, без никакво претходно чистење на патиштата. Што беше друго литературната дејност на различни наши народни говори во XIX век, подразбирајќи ги тука како печатените работи, од луѓе што ни се познати како книжевни работници, така и ракописните зборници, распространети во тоа време кај нас – што значеше друго ако не подготовка за појавата на нашиот современ литературен јазик? Ќе приведеме на ова место само некои факти што најодредено сведочат дека веќе тогаш се сознавала од наши луѓе потребата да се создаде еден општ македонски литературен јазик, да се установат неговите форми и да се напише македонска граматика.

Во 60-те години од минатиот век се јавува движење-то на македонистите, за кои во бугарските весници од тоа време се вели дека тврделе: „ние сме Македонци, не сме Бугари“ и: „друго е Бугарин и бугарски јазик, а друго Македонец и македонски јазик“ (в. „Право“ од 30 ноември 1870). Еден од тие луѓе кој што успеал и печатно да ги изнесе своите мисли за македонскиот народ и јазик, Ѓ. Пулевски, во својот „Речник од три јазика“ (1875) го поставува прашањето за нашиот литературен јазик, за тоа како треба тој да се установи, па предлага да се соберат од различните наши краишта луѓе „који го познавајет јазикот мајкин чисто“ и да состават една граматика – „па да остане како света таја книга за сиве шкоља а и за други книги писање“ (124).

Во 90-те години на минатиот век се оформува таканареченото движење на „сепаратистите“ раководено од некои млади наши интелектуалци, што заправо го продолжува делото започнато уште од порано од македонистите. Необично е важен знак за преемственоста имено тоа што тие го поставуваат во однос на јазикот, повикувајќи да се следат направо „стапките на одамнешната зафатена света работа од покојните наши соотечественици, Жинзифов, Миладиновци, отец Партениј“ (Езерски, Неколку кратки летописни белешки, Софија 1890).

Сето ова што созреваше во нашиот народ, како стрем-меж за изградба на свој литературен јазик, најде своја најполна формулација во книгата „За македонцките работи“ (1903) од К. П. Мисирков.

Самиот Мисирков најодредено подвлекуваше дека тој е продолжувач на една работа што од порано се зафатила во Македонија: „мојите возгледи... – вели тој – не сет нешто ново и безосновно, а сет чекор напред во досегашното развивајн’е на нашето национално самосознајн’е и да сет за тоа сосем природни и осноателн’и“. Мисирков посвети во својата книга специјална статија за нашиот јазик под наслов „Неколку збора за македонцкијот литературен јазик“. Во неа ги третира најважните прашања за нашиот литературен јазик, како што е прашањето за дијалектот што треба да се положи во неговата основа и прашањето за правописот. Мисирков ја будеше љубовта спрема мајчиниот јазик: „Милоста кон народнијо јазик

јет наш долг и наше прао. Није сме должни да милуаме нашијот јазик, зашто тој је наш, исто така, као што ни јет наша таткоината ни“. Во изградбата на македонскиот литературен јазик тој гледаше најдобар пат да се откине веќе еднаш македонскиот народ од рацете на хегемонистите: „Создајн’ето литературен јазик јет дуовна потребност кај нас, се која се мислит да се клаит крај на злоупотребите на пропагандите со нашите интереси...“ пишува Мисирков.

Тоа што си го поставуваа за цел нашите луѓе уште во XIX век, тоа што го прогласуваше Мисирков во 1903 година – се изврши на полно од една помлада генерација, се оствари во нашата современа литература и литературен јазик.

Ние зборувавме веќе порано дека од множество народни дијалекти, еден дава основа за литературниот јазик. Изборот на тој дијалект не е случаен, ами се обусловува со ред економски и културно-политички фактори. Тоа е дијалектот на оној крај, што го претставува средиштето во националниот развиток на еден народ. Во нашиот случај таква основа за литературниот јазик положи централниот дијалект (или централните говори) што географски се распростира по линијата Велес–Прилеп–Битола, опфаќајќи го велешкиот, прилепскиот, кичевскиот и битолскиот говор.

Бидејќи сакаме на ова место да го изјасниме односот на нашите народни говори, па тука и на говорите во Пиринска Македонија, спрема литературниот јазик, потребно е уште поблиску да го одредиме местото на централните говори меѓу нив, како и основните нивни карактеристики што влегуваат во нашиот литературен јазик. Централните говори се слеваат најтесно со другите говори во Западна Македонија чинејќи со нив едно наречје – западно-македонско. Ова го опфаќа на исток Велешкото, Прилепското и Битолското, се простира на југ приближно до линијата Битола – Охрид, на север до линијата Скопје – Тетово, а на запад до албанската граница. На така ограничената територија ние наоѓаме ред говорни разлики, но сепак говорите на таа територија се поврзуваат многу тесно помеѓу себе со некои доминантни црти, како што се во прв ред: третосложната акцентна система, јасниот

изговор на неакцентираниите самогласки, тројниот член и др. Меѓутоа, нашите централни говори како дел од западно-македонското наречје, содржат во себе и такви црти што нив ги поврзуваат и со говорите во Источна Македонија. Нека ги споменеме тука во прв ред белезите како што се: замената на ст. сл. носовка ж со а: *īaiī*, *рака*, наставките – *ам*, *-aiī* во сегашно време и – *аа* во минатото време итн. По таков начин тие чинат природна спона помеѓу повеќето наши говори. Толку нека биде доста на ова место за карактеристика на оној наш дијалект што даде основа за литературниот македонски јазик.

И тоа ни е исто така познато, дека литературниот јазик не може во ниеден случај да се сведе на полно само на даден народен дијалект. Во литературниот јазик се врши извесна селекција на цртите, за што придонесува и материјалот што го даваат и другите дијалекти. Конкретно, во нашиов случај, тоа значи дека во современиот македонски литературен јазик се содржат уште повеќе црти што ги сврзуваат нашите народни говори, одошто ги имаме во централните говори. Ке го изјасниме тоа на следните примери. Ако во нашиот литературен јазик во однос на некогашното *х* се земат резултатите од централните (и општо, западно-македонските) говори, т.е. на пример: *сӣрав* (од *сӣрах*), *зе̄гов*, (од *зехох*), и сл., затоа во однос на меѓусамогласното *в* (кое во западно-македонските говори често се губи) тој се опира повеќе на другите наши говори. Така: *човек*, *глава*, а не: *чоек*, *глаа* итн. Овој еден пример јасно покажува што се разбира под селекција на цртите во литературниот јазик, како што ја илустрира истовремено и обединувачката улога на литературниот јазик. Нека споменеме уште некои црти што се примени во нашиот литературен јазик, а не се својствени (или не во таква мера) на западно-македонските говори, колку на источните и другите. Од областа на синтаксата, како необично важна црта, треба да ја споменеме предимната употреба на предлогот *на* во нашиот литературен јазик за образување на генитив: *книга̄ӣа на ученико̄ӣ*, *уче̄њето на Маркса* и сл.: додека западно-македонските говори претпоставуваат тука образување со предлогот *од*. Понатаму, важна црта е употребата на 3 л. сег. време со форми како: *носи-носaiī*, додека во западните говори наставката – *aiī* се слуша и во единната: *носӣiī*, или пак обратно се губи и во множината: *носа* итн. итн.

Но се разбира дека овој избор на црти од различните наши народни говори треба да биде имено избор, а не да се претворува во рушење на основата на нашиот литературен јазик, дадена од централните говори. Основата е еднаш поставена, треба врз неа да градиме, да дополнуваме, а не да ја изместуваме. Тоа би претставувало рушење, а не градење. Единствено во посочениот вид ни се претставува денеска односот на нашиот литературен јазик спрема народните говори, подразбирајќи ги тука, јасно, и говорите во Пиринска Македонија.

Но зошто баш говори од западномакедонскиот тип дадоа основа за нашиот литературен јазик? Ние рековме дека нигдека такво нешто не може да се должи на случајност, ами е со ред историски фактори обусловено. Затоа – одговараме – што токму Западна Македонија е средиштето на нашиот национален развој за последниов век и половина. Тука се наоѓаат наши најголеми градишта, во кои македонскиот елемент, од првата половина на минатиот век, дојде до израз преку трговијата и занаетчиството. Тука се наоѓа компактно наше население, кое од секогаш живо ги пазело старите славјански традиции. Од Западна Македонија веќе во XIX век излегуваат најголем број интелектуалци што ја преродуваат славјанската просвета кај нас и зафаќаат литературна работа на својот народен говор. Нека споменеме само дека од овој наш крај се Јоаким Крчовски, Кирил Пејчиновиќ, браќата Миладинови, Партениј Зографски, Григор Прличев, Рајко Жинзифов, Кузман Шапкарев, Ѓорѓи Пулевски и др. Најголем дел на нашата народна епска и лирска поезија е собран пак отаде а ние знаеме каква важна улога игра нашата народна поезија во зародувањето на нашата современа литература. Нејзините пионери црпеа богато од изразните средства на народната поезија. Најпосле (по ред, но не по важност) треба да го истакнеме фактот што западно-македонските говори, кои се развивале подалеку од центрите на соседните славјански јазици, излучиле во себе најголем број типично македонски црти, врз чија основа може да се изгради еден јазик со наполно самостојно обележје. И навистина, ако зајдеме откај Скопско на север, ние навлегуваме веќе во говорна област што чини преод накај српскиот јазик, а ако одиме на исток, тогај забележуваме постепено преминување на нашите говори

накај бугарските. Јасно е дека перифериските говори не можат да дадат основа за литературниот јазик, баш поради тој свој смесен карактер. Сознавајќи го сето ова добро, и Крсте Мисирков, родум од Еницевардарското село Постол, се запре на централните говори како на основа за македонскиот литературен јазик, укажувајќи им го со тоа на Македонците од сите наши краишта правилниот пат. Создавањето на нашиот литературен јазик може да се постигне – велеше тој – „ако македонецот од северна Македонија подаит рака на својот брат од јужна Македонија и македонецот од источна Македонија подаит рака на тој од западна. Подадените раце ќе се прекрстат околу Прилеп – Битола“.

Нека се обрнеме по сето ова кон говорите во Пиринска Македонија и кон нивниот однос спрема македонскиот литературен јазик. Како што ни е познато, во статијата на Чанков, што ја разгледувавме погоре, се тврди дека говорниот јазик на народот во Пиринска Македонија бил бугарски, што значи дека народните говори во Пиринска Македонија се бугарски. Затоа тој народ требало да се развива на јазик што му бил единствено разбран, т.е. на бугарскиот литературен јазик. Во сета оваа работа се заменува едно нешто со друго: ние треба да повлечеме разлика помеѓу бугарскиот литературен јазик и народните говори во тој македонски крај. Друго е прашањето до колку бугарскиот литературен јазик успеал да проникне меѓу народот во Пиринска Македонија, а друго – каков е карактерот на тамошните народни говори, и каков е нивниот однос спрема македонскиот и бугарскиот литературен јазик. Што се однесува до првото прашање, треба да кажеме дека бугарскиот литературен јазик до голема степен успеал да се рашири во градиштата и меѓу интелигенцијата во Пиринска Македонија. Тоа нешто не бара особено објаснение. Познато е на пример колку пред војната и во Скопје се слушаше српскиот јазик. Тој факт што во Пиринска Македонија долго време се употребувал и денеска се употребува бугарскиот литературен јазик, и што тој јазик таму значително проникнал, несомнено претставува извесна отежувачка околност за распространувањето на македонскиот литературен јазик во тој наш крај. Но ние знаеме дека е тоа сепак прашање што може да се реши. Ние веќе имаме примери од историјата како

се решавале слични прашања. Ќе направиме една исписка од книгата на Сталина „Марксизмот и национално-колонијалното прашање“, каде што тој одговарајќи во завршната реч на X конгрес на СКП(б) на некои запрашувања во однос на националната политика, кажува: „Овдека имам книже во кое се вели дека ние, комунистите, божем вештачки ја развиваме белоруската националност. Тоа не е точно, зашто постои белоруска националност што има свој јазик, различен од рускиот поради кое културата на белорускиот народ може да се подигне само на неговиот мајчин јазик. Такви зборови се слушаа пред пет години за Украина, за украинската националност. А уште неодамна се зборуваше дека Украинската Република и украинската националност – се измислица на Германците. Меѓутоа јасно е дека украинска националност постои и дека е должност на комунистите да ја развиваат нејзината култура. Не може да се оди против историјата. Ако во градиштата на Украина сè досега уште и преовладуваат руски елементи, јасно е дека во текот на времето тие градишта ќе бидат неизбежно украинизирани. Пред четириесет години Рига претставуваше германски град, но бидејќи градиштата растат за сметка на селата, а селото е чувар на националноста, Рига е сега чисто летонски град. Пред педесет години сите градишта на Унгарија имаа германски карактер, а сега се маѓаризирани. Исто ќе биде со Белорусија, во чии што градишта сè уште преовладуваат не Белоруси“.

Од овие зборови на Сталина јасно е какво може да биде вистинското болшевичко решавање на подобните прашања. Зашто Сталин не вели дека поради тоа што во извесни краишта проникнало силно туѓо влијание, треба така да остане и за понатаму. Тоа го велат сега бугарските комунисти, тврдејќи, како Чанкова, ништо повеќе, ами оти бугарскиот литературен јазик бил говорен јазик на македонскиот народ во Пиринско. Сталин го тврди пак сосем спротивното: дека во такви случаи треба да се спомогне воведувањето на мајчиниот јазик на даденото население. И навистина, во таква единствена правилна смисла и беше решено прашањето за воведување на македонскиот јазик во Пиринска Македонија во духот на Бледската спогодба, после кое и дојде испраќањето на наши учители таму. За жалост, сето тоа се спроведуваше

само кратко време. Но и во тоа кратко време се забележија видни успеси во ширењето на македонската книга и во изучувањето на македонскиот литературен јазик во Пиринска Македонија. Одбележувајќи ги тие успеси другарот Лазо Колишевски, во рефератот на II конгрес на Фронтот, рече: „Сите овие успеси што се постигнати во Пиринска Македонија на изградбата и развивањето на националната култура, како и изучувањето на литературниот македонски јазик, сами за себе говорат каква огромна е жедноста на нашиот народ во Пиринска Македонија во што пократко време да го овладее својот литературен јазик, да ја зацврсне и развие својата национална култура“. А тоа значи, дека нашиот литературен јазик, за кого денеска тврдат оти бил неразбран за пиринското население, би си го зафатил местото што му припаѓа во Пиринска Македонија за многу пократко време одошто си мислат неговите „критичари“.

Тие би сакале, изгледа, да ја претстават така работата, како да се говорите во Пиринска Македонија поблиски до бугарскиот одошто до македонскиот литературен јазик. Но тоа не е точно. Бугарскиот литературен јазик, формиран врз основа на источно-бугарското наречје, значително се разликува од говорите во Пиринска Македонија, кои се македонски (та дури и „критичарите“ од БРП(к) и сега признаваат оти таму живее македонски народ). Жалосно е ние сега по патот на буржоазната лингвистика да се натпреваруваме со докази колку во тие говори има македонизми, а колку бугаризми, кога е и без тоа јасно кој народ зборува на нив. Новата лингвистика кај нас и во братска Бугарија би требало да оди, ни се чини, во сосем обратниот пат, т.е. повеќе да го истакнува тоа што нè сврзува одошто тоа што нè дели. Инаку ќе стигнеме до апсурди до какви што стигаше шовинистичката наука за јазикот: барајќи ги од една страна границите на бугарскиот јазик кај Крагуевац, а од друга страна границите на српскиот јазик на Искар зад Софија. Така е тоа штом говорот на Пиринско и Софиско е од еден исти шопски тип, додека народот одавде граница се чувствува српски, а отаде граница бугарски.

Бидејќи говорите во Пиринска Македонија се говори перифериски, јасно е дека во нив ќе најдеме редум црти

што им се општи со македонските говори по на запад од нив, како и такви црти што ги поврзуваат со соседните бугарски говори. Кога зборуваме за говорите во Пиринска Македонија не треба да изгубиме од предвид еден факт: 50% од населението на тој македонски крај се состои од бегалци од Егејска Македонија. Исто и говорите на тие бегалци од секогаш во лингвистиката се сврзувале имено со македонската говорна група. Да се рече дека бугарскиот литературен јазик бил говорен јазик на народот во Пиринска Македонија е невестина. Тој народ таму мора да го учи бугарскиот јазик, ако сака да се служи со него. Во името на што му забрануваат тогаш да го учи својот мајчин македонски јазик? Пошто да му е тој тогаш понеразбран? Целата работа е во тоа што некои измислуваат таков апсурд дека бугарскиот литературен јазик бил поразбран за Македонците (и не само за оние од Пиринска Македонија) од нивниот роден македонски јазик!

Но нивните поруги за нашиот јазик им се враќаат на глава. Нема нас во нешто да не поколебаат. Имаме ние еден одговор многу посилен од сите нивни „аргументи“: со уште поголема енергија ќе се нафрлиме да го опишаме, да го издигнеме нашиот доскоро поробен народ до придобивките на културата – имено на овој негов литературен јазик, најмил и најблизок.

4.

ЗА ДОНЕСУВАЊЕТО НА МАКЕДОНСКАТА АЗБУКА И ПРАВОПИС

На 5 мај 1945 година се објави, и со тоа влезе во сила, решението на Народната влада на федерална Македонија за македонската азбука. Тој ден ќе остане забележен меѓу највидните датуми во културната историја на нашиот народ. Со установувањето на азбуката, и малку попосле на правописот, се реши прашањето за македонскиот литературен јазик. А тоа претставуваше еден од битните предуслови за нашето национално културно единство.

Петте години, минати оттогаш, беа меѓу другото и години исполнети со напори да се просвети народот и да му се присвоат сите форми на културен живот. Во тој период закрепна македонската писменост, литературен јазик. Веќе неколку школски возрасти уште од прво одделение ја учат азбуката прокламувана на 5 мај 1945 година. Таа стана дел од свеста на секој писмен Македонец. До толку појасно се оцртува за нас сега важноста на она што пред пет години беше извршено на јазичното поле.

Денеска е несомнено од историски интерес да се фрли поглед на тоа како се одвиваше јазичното прашање. Со таа цел ќе изнесеме натаму извесни подробности, не стремејќи се сепак кон исцрпност.

Колку што се ближеше денот на ослободувањето на нашата земја од фашистичките окупатори, сè поголема актуелност мораше да придобива прашањето, во каков дефинитивен облик ќе се установи македонскиот литературен јазик. Сето тоа беше во најбитното доволно изјаснето од претходниот книжевен развој, како пред војната, така и во текот на Народноослободителната борба. Јасно беше, на пример, дека основата за нашиот литературен јазик ја даваат централните говори; а тоа е токму

суштественото. Исто така, јасно беше од дотогашната практика дека фонетскиот принцип ќе се примени при дефинитивното установување на азбуката и правописот. Но надвор од тоа, и во поглед на формите на литературниот јазик, и во поглед на неговата азбука и правопис, остауваа цел ред подробности што требаше да се изјаснат.

Меѓу самите централни говори има разлики во извесни црти. Каков избор да се направи во таквите случаи – беше прашање сè уште отворено. Претстоеше избор и меѓу различните начини за обележување некои гласови. Па иако тоа се оставаше да се реши конечно по ослободувањето, со работа на специјална комисија за јазикот и правописот, сепак веќе тогаш сè поголема стануваше потребата да се разменат гледиштата и до нешто поцврсто да се дојде. Издавањето на партизанските весници и списанија, како „Илинденски пат“, „Народен војник“, „Млад борец“, а после и „Нова Македонија“ – го налагаше секидневно тоа со силата на една практична потреба. Уште повеќе се осети таа потреба, кога по капитулацијата на Бугарија на нашата слободна територија почна да се создава сè поширока училишна мрежа. Каква азбука ќе треба да учат децата, во каква форма ќе им се предава мајчиниот јазик – стана веќе прашање на денот.

Сето ова побуди оживени дискусии особено во периодот од I заседание на АСНОМ (2 август 1944 г.) до ослободувањето. Меѓу историските решенија што ги донесе АСНОМ на своето I заседание беше и решението за „заведување на македонскиот јазик како службен во македонската држава“. Но не се остана само на тоа. Вреди да се спомене дека дури Главниот штаб на НОВ и ПОЈ за Македонија и АСНОМ се наоѓаа во манастирот Прохор Пчињски, од дискусиите за јазикот и правописот се има породено еден опит за давање т.н. временни правила за македонскиот литературен јазик, без некаква задолжителност. Тие послужуваа за основа на дискусиите за јазикот и правописот, организирани во октомври 1944 година во с. Горно Врановци, кога беа изнесени три реферати по тоа прашање.

Иако, како што веќе рековме, последниот збор се оставаше за по ослободувањето, не треба да се превиди важноста на овие претходни подготовки во тој поглед. Од

размената на гледиштата стануваше јасно кои се јазловите точки во целиот проблем, какви противположни мислења се вкрстуваат и, од друга страна, што се прима еднодушно од сите. Пред луѓето стоеше опитот од нашата млада литература пред војната и во самата борба; јазичниот опит од различните партиски публикации во истиот период. Тој опит требаше да се осмисли и да се оформи во правилата на литературниот јазик. Бидејќи порано ние немавме во Македонија свој книжевен и културен центар, луѓето што пишуваа – изградувајќи си секој за себе известна система од погледи за нашиот литературен јазик – сега веќе влегуваа во сè пожив контакт меѓу себе, ги установуваа разликите во своите разбирања за одделни факти, стапуваа во спорови и сфаќаа дека само во резултат на една борба на гледиштата може да се дојде до решението на јазичното прашање. Ова нешто се изрази јасно пред ослободувањето – и во тоа е придонесот на тогашните дискусии – а уште повеќе се засили, сосем природно, по ослободувањето, кога не можеше да има многу одлагање.

Наскоро по ослободувањето на Скопје беше назначена од Президиумот на АСНОМ комисија, на која ѝ се постави задачата да поднесе предлог за азбуката и правописот. Таа заседаваше во времето од 27 ноември до 3 декември 1944 година. Не може да се рече дека работата на оваа прва јазична комисија беше солидно подготвена. Тоа мораше да се одрази и на резултатите до кои се дојде. Така, во елаборатот на комисијата, каде што се констатира дека македонскиот литературен јазик се изградува врз основа на централните говори, во истото време за некои важни црти се спроведувааше тенденцијата да се земат формите не од централните ами од скопскиот говор (на пр.: бегава, бева итн.). исто така особен акцент се поставуваше на тоа дека во нашиот литературен јазик апстрактните зборови треба да се примаат од рускиот јазик; така се затемнуваше законитиот стремеж за јазично творештво пред сè со средствата на нашиот народен јазик. Првата јазична комисија отиде и подалеку, изнесувајќи во своето образложение до Поверенството на народната просвета, од 20 јануари 1945 година, дека таа го дава предлогот не во дефинитивна форма, ами крајно решение за нашите јазични прашања треба да се земе дури кога ќе дојделе да ни помогнат некои руски научници. Се разбира

дека ова беше сосем наивно и погрешно мислено. За решавањето на нашето јазично прашање не можеше да биде компетентен никој друг освен ние самите. Тоа прашање претставуваше жив дел од нашиот национално-културен развој, и ние требаше по своите сили и разбирања да го кажеме својот збор.

Иако работата на првата комисија страдаше од ред слабости, и нејзините предлози не се усвоија, сепак таа работа не мина сосем некорисно. Бидејќи таа поцелосно, одошто беше случајот во поранешните дискусии, расправаше за литературниот јазик, можеше уште еднаш, и поцелосно, да се уочат прашањата што требаше да бидат решени.

Понатамошната работа над јазикот ѝ се повери на една друга комисија, во која, покрај извесни членови од поранешната, влегоа и неколку млади писатели и публицисти што ја почнаа својата книжевна дејност во партизанските редови. Несомнено тоа значи нужно подобрување на составот од комисијата. Така дојде уште посилено до израз врската на она што се создаваше на јазичното поле пред ослободувањето, во партизанскиот печат, со она што требаше да се изгради во извојуваната национална слобода.

Новата комисија го претресе прашањето за азбуката и правописот на повеќе собирања во периодот до мај месец 1945 година. Принципите што се изјаснија во текот на нејзината работа можат во основното да се сведат на следното:

1. Во македонскиот литературен јазик треба да се установаат оние форми од централните говори што во најголема степен ќе ги поврзат сите наши говори и ќе бидат лесно приемливи за луѓето од сите наши краишта.

2. Во македонскиот литературен јазик треба до најголема степен да се изрази неговата народна основа. Речникот на литературниот јазик да се обогатува со зборови од сите наши дијалекти, да се изградуваат нови зборови со живи наставки, и само колку што е потребно да се усвојуваат и туѓи заемки.

3. Македонската азбука да биде составена од толку букви колку што има гласови во литературниот јазик. Правописот да се изработи врз фонетскиот принцип.

Работата на комисијата за јазик и правопис, поставена на овие принципи, даде резултат. Се постигна еднородност во поглед на спорните прашања за јазичните форми и нивното правописно фиксирање. Од различните гледишта, изразени – како што знаеме – уште во дискусиите пред ослободувањето, се изгради една синтеза. На 3 мај 1945 година комисијата донесе своја резолуција „по прашањето на македонската азбука“. „Комисијата за јазик и правопис – се вели во заклучокот на таа резолуција – ги поднесуе горните свои решенија на федералната влада на Македонија, за да ги одобри и озакони, како би се дошло до единственост на нашата азбука, што е еден од најважните услови за правилниот развој на нашата писменост и литература“. Истиот ден Народната влада на федерална Македонија го усвои на своето заседание предлогот од комисијата и го донесе решението за македонската азбука, објавено во „Нова Македонија“ два дена подоцна. Речиси во истото време беа утврдени и главните точки на правописот. Проектот на правописот комисијата го прими дефинитивно на 2 јуни 1945 година и му го поднесе на Министерството за народна просвета на утврдување. Решението со кое се озакони правописот се донесе од Министерството на 7 јуни 1945 година.

Примањето на азбуката и правописот значи најкрупна победа на нашиот народ на културното поле. Со тоа ѝ се кладе крај на стихијноста во развитокот на нашиот литературен јазик и се направи решителен чекор кон неговото унифицирање. Со тоа се затврдија основите на единствената македонска писменост. Како што се подвлекува во статијата на другарот Никола Минчев, тогаш министер на просветата, по повод утврдувањето на нашата азбука – таа голема придобивка на нашиот народ дојде како уште еден плод на Народноослободителната војна. „Како што во течение на четиригодишната дружна борба со братските југословенски народи успеавме да дојдеме до национална слобода и народна власт, – се вели во таа статија – така еве денес во заедничката борба за доослободување на нашата поширока татковина демократска

федеративна Југославија и во нејзиното изградување – нашиот народ, користејќи ги и развивајќи придобиените печалби од таа борба – својата национална слобода и рамноправност, дојде до своја азбука, изградува литературен јазик и развива своја култура. Сето тоа се конкретни докази за вистинската слобода и рамноправност на нашиот народ“ („Нова Македонија“, 5, 6 и 7 мај 1945 година).

Македонскиот народ стапуваше во нова, најзначајна етапа од својата културна историја. Македонците ја остварија мечтата да се учат, да пишуваат, да се искажуваат слободно и да творат на својот јазик. За тоа основно право долго се бореше нашиот народ. Македонската азбука и правопис беа утврдени, и со тоа, меѓу другото, им се нанесе уште еден силен удар на народните непријатели. Разбиените остатоци од ванчомихаиловштината, различни отруени великобугарски елементи, мислеа во 1944 и 1945 година дека ќе можат да профитираат сеејќи смут во врска со решавањето на јазичното прашање кај нас. Едни од нив, агенти на Гестапото, почнаа дури уште пред ослободувањето да издаваат во Скопје некаков „македонски“ лист. Попосле, различни такви бродоломници, земајќи веќе маска на најзагрижено „македонство“ – на тие продадени и одродени души многу им беше до Македонија! – фатија да шират фама за наводното „србизирање“ на нашиот јазик. Јасно беше каква цел сакаа да постигнат: да го подриваат братството на југословенските народи, основната залога за нивната победа во војната и за нивниот натамошен слободен развиток. Но тоа не им успеа. Македонскиот народ го поздравил донесувањето на азбуката и правописот како своја најдрага придобивка. Македонскиот народ сакаше слободно да решава за своите работи и слободно да живее. Тоа тој го постигна во нова Југославија. Несреќната теорија за „србизирањето“ на нашиот јазик, создадена од одломките на великобугаризмот, доживе меѓутоа сепак да биде воскресната и во „марксистичко“ руво облечена од некои раководители на БКП. Оригиналноста воопшто не е црта со која тие се одликуваат. Тие го велат денеска тоа што безуспешно се мачеа да го лансираат ванчовистите и тем подобни во 1945 година. Малку доцна иде нивната реприза! Се напинаат да ни го откажат правото да зборуваме и да пишуваме така како што самите ние сакаме – на свој мајчин јазик,

и тоа денеска, кога нашиот литературен јазик е наполно оформен. За изминативе пет години нашиот литературен јазик се усовршуваше, откривајќи ја сè повеќе својата народна македонска основа, станувајќи така сè повеќе македонски, сосем спротивно, значи, од тоа што тие, во својата шовинистичка вцашеност, слепо го повторуваат. Да, нашиот литературен јазик и натаму ќе се обогатува и доразвива, проникнувајќи се живо со народните македонски говори. Тој основен принцип беше формулиран уште во деновите кога пред пет години се решаваше за азбуката и правописот, и за него ние неотстапно се држиме.

РЕЗОЛУЦИЈА

1945 г.
донесена на заседанието од 2 Јуни од Комисијата
за јазик и правопис при министерството на на-
родната просвета, по прашањето на македонскиот
правопис.

Комисијата за јазик и правопис при министер-
ството на народната просвета, во состав: Венко Марковски,
поет, Васил Илиоски, директор на гимназија, Круме Тонев, шеф
на стручните школи, Мирко Павловски, професор, Блаже Конески,
лектор, Густав Влахов, публицист, Киро х. Василев, журналист,
Владо Јаневски, директор на радио Скопје, капитан Илија То-
палоски, на своето заседание од 2 Јуни 1945 г., го разгледа
проектот на македонскиот правопис и го одобри во неговата
целост, меѓа внесојќи извесни мали поправки.

Раководниот принцип при уставовувањето на
правописот за Комисијата беше да создаде правопис во осно-
вата фонетски, и да ги истакне оние форми што денеска се
изразени и утврдени во нашиот литературен јазик.

Комисијата со ова ја поднесува својата работа
како предлог до Федералната влада, за да се оформи правописот
законски, и по таков начин да се постигне единство во на-
шето пишување.

2 Јуни 1945 г.
Скопје

ЧЛЕНОВИ:

В. Марковски
К. Василев
Г. Влахов
Ж. Мочев
В. Илиоски
М. Павловски
И. Топалоски
В. Јаневски
Б. Конески

5.

МАКЕДОНСКИОТ ЛИТЕРАТУРЕН ЈАЗИК ДЕНЕСКА

1.

Само за пет години по ослободувањето македонскиот литературен јазик доживе виден развиток во сите свои функции. Ако во 1945 година зборувавме за него како за јазикот што очекува во ред случаи нормализација на своите форми, денеска е веќе неправилно да мислиме така бидејќи не е така. Нашиот литературен јазик денеска ни се претставува со установена граматичка структура, тој како определена реалност се прима од нашите луѓе, зема свое место во нивната свест – наспрема нивниот локален говор – утврдувајќи се како јазик на македонската национална заедница. Се остварува наполно тоа што имавме право да го тврдиме уште во дните по ослободувањето – дека во условите на социјалистичката изградба во нашата земја, кога народниот живот се разрастува со невиден интензитет, и развитокот на нашиот литературен јазик ќе оди со далеку побрзо темпо одошто беше случајот на пример со развитокот на другите јужнословенски јазици, при подруги услови, во текот на 19 век. Зборувајќи го ова, ние сме, се разбира, далеку од тврдењето дека во нашиот литературен јазик сите подробности се изјаснети, дека не останува ништо веќе што не бара дискусија, дооточнување и дури изменување. Но битното е токму тоа што денеска се работи за подробности, на прво место од областа на речникот, додека само пред неколку години работата беше да се установат правилата на нашиот литературен јазик, врз основа на дотогашната – не многу богата – книжевна практика. А за подробности се дискутира секидневно и во однос на литературни јазици со долга историја, бидејќи јазикот не е скаменетост, ами жив процес што породува сè нови и нови прашања. Ако

кај нас има повеќе такви подробности за дооточнување, тоа е сосем логично и природно, и тоа ни најмалку не му противречи на фактот дека македонскиот литературен јазик е денеска со улегната граматичка структура.

2.

Поставувајќи си за цел да укажеме на извесни прашања во врска со нашиот литературен јазик во сегашната етапа, сметаме за потребно да дадеме пред тоа сосем краток преглед на неговиот развиток или, сликовито речено, на неговите корења во минатото. Тоа го правиме од една страна – за да се оцртаат така појасно спецификите на современата етапа на тој развиток, а од друга – поради тоа што за секого од нас е важно да се сфати со сета јасност дека нашиот литературен јазик не е резултат на еден акт, ами е појава историски условена од оние фактори што го движат развитокот на нашиот народ особено од 19 век наваму. Тука работата стои сосем обратно од тоа што би сакале да го докажат информбировските раководители на БКП, т.е. дека нашиот литературен јазик бил исконструиран по некаков диктат. Затоа е уште повеќе потребно да се запознаеме со историјата на нашиот јазик и да се обраќаме почесто кон неа.

Постепеното проникнување на нашиот народен јазик во литературата е еден процес што се забележува веќе кон 17 век, а веројатно бил изразен од малку порано. Установуваме дека во текстовите настанати кај нас во тоа време, и пишувани на јазик црковен, почнуваат да навлегуваат ред елементи од нашата народна реч. Еден од најстарите споменици, каде што се гледа тоа, е „Тиквешкиот зборник“, што некои го датираат со 16, а некои со 17 век. Јазикот на овој зборник кој, опфаќајќи апокрифни раскази, црковни поученија и др., спаѓа во редот на таканаречените зборници со смешана содржина – е во својата основа јазик црковнословенски од српска редакција. Во Македонија е тогаш основно тоа јазично влијание. Но во „Тиквешкиот зборник“ наоѓаме веќе и такви форми, како што се за поредбените степени кај придавките: „*ѿ добра, нај мноґо*, и такви зборови како: *руишииѿе, зунѿа, сѿомна, оѿаш* итн. – што се проникнати од нашиот народен јазик.

Колку идеме наваму, забележуваме сè поголемо засилување на таквите елементи, сè поголем достап на народниот јазик во книжнината. Понатамошен развиток во тој правец имаме во зборниците наречени „дамаскини“ (по името на грчкиот црковен писател и проповедник Дамаскин Студит), што во превод направен кај нас се јавуваат при крајот на 16 век. Преведувањето на македонските дамаскини е сврзано со името на пелагонискиот епископ Григориј. И неговиот превод во својата основа е извршен на црковнословенски јазик од српска редакција, но тој јазик е далеку понеиздржан отколку јазикот во „Тиквешкиот зборник“, со многу повеќе грешки особено во употребата на синтетичните падежни форми – зашто преводачот не бил од српската јазична средина и немал јазично чувство за формите изгубени во македонскиот јазик. За жалост јазикот на Григоријевиот превод не е досега поопстојно разгледан, а притоа три најпознати преписа од него, чувани пред војната во Белградската народна библиотека, се уништени. Но и по оние одломки, што ни се достапни од нив во некои изданија, може да се суди дека во преводот на Григорија се изразува умножување на елементите од нашиот народен јазик.

Нов, значителен чекор напред во проникнувањето на народниот јазик во црковната книжевност ни е претставен во еден ракопис од 18 век (издаден под наслов „Македонски зборник прошлога века“, Споменик XXXI, с. 6-36), а што потекнува по секоја веројатност од говорната област јужно од Кратово. Овдека не се работи веќе само за одделни елементи влезени од народниот јазик, ами народниот говор е сосем јасно изразен, со своите различни страни, иако сè уште до голема степен примесен со конструкции од црковниот јазик. За да стекнеме најопшта претстава за тоа колку во овој текст иде до поголем израз народниот говор, во споредба со поранешните споменици, доста е да се каже дека во него среќаваме веќе употреба на членската форма и на падежни конструкции со предлози – што се црти од најкарактеристичните во нашиот јазик.

Од крајот на 18 век датира еден мал ракопис со црковна содржина, од Тетово (изд. во Периодическо списание, XXXIX, 1892 г.). Тој е пишуван веќе на скоро сосем чист народен тетовски говор, со малку црковнословенски

примеси. Постепеното навлегување на нашиот народен елемент во црковната литература, тој процес што можеме да го следиме, како што видовме, откај 16-17 век, доведува по овој начин веќе кон крајот на 18 век до полната победа на нашиот народен јазик. Тоа не значи дека и од подоцнежното време нема да се сретнат ракописи на црковен јазик, но тоа значи од друга страна дека уште во рамките на црковната книжнина се затврдува употребата на народниот јазик. Овој процес наоѓа свој врв во дејноста на првите наши писатели од почетокот на 19 век, Кирил Пејчиновиќ и Јоаким Крчовски. Со печатењето на нивните книги, напишани на народен јазик, до најголема степен се придонесува за зацврстувањето негово во книжнината, за создавањето една писмена традиција на народен македонски јазик. Ширејќи се далеку повеќе во народот од поранешните ракописни зборници, книгите на Пејчиновиќ и Крчовски ѝ одговараа на потребата за прочит на јазик разбран од народот, и ја утврдуваа во него свеста дека на тој јазик може да се создава писменост и литература.

Овдека треба со особена сила да го подвлечеме значењето на така создадената писмена македонска традиција при решавањето на прашањето што се постави малку попосле – за каков треба да биде нашиот литературен јазик. Покрај употребата на народниот јазик во тогашната литература, не смееме да ја губиме од предвид и употребата негова во секидневната практика особено во кореспонденцијата на нашите трговци од ова време. Пишувајќи на својот мајчин јазик, тие свикнуваа со неговата примена во писменоста и си ја приближуваа мислата дека имено на него треба да се издаваат учебници, да се сочинуваат книги, да се предава во училиштата итн.

Како на основен факт треба да се укаже на тоа дека во почетокот на 19 век кај нас е формирана веќе една нова средина што ја прифаќа книгата на народен јазик, што станува двигател на економскиот развиток во Македонија, поставувајќи нови барања и цели на културно-просветното поле. Тоа е нашето граѓанство. Иако проникнувањето на капитализмот во Македонија одеше тогаш, при своеобразните услови во Турската Империја, мачно напред, – сепак тоа со една историска неминовност ги внедруваше

новите форми на општествен живот, подривајќи го феудалниот беговски систем. Кај нас се одвиваше, се разбира во извесни специфични услови, истиот оној процес што и во другите земји во рамките на Турција, а кој се состоеше во формирањето на национални опшности и национални движења на чие чело застануваше имено граѓанската класа во тие земји. Процесот на оформувањето на македонската нација, што се зафаќа со зародувањето на нови, капиталистички форми на производство и размена кај нас, на нови односи што ним им одговараат – го определува и развитокот на нашиот литературен јазик. Како јазик национален тој нераскидно се сврзува во својата појава и оформување со обособувањето на македонската нација.

Поради особено тешките услови во кои беше поставен нашиот национален развиток, а кои причинија пред сè да не закрепне нашата млада буржоазија во една класа доволно силна и свесна за својата сила – дојде до негово заостанување наспрема развитокот во соседните земји, до ред колебања и противречности во држењето на нашето незакрепнато граѓанство. Сето тоа мораше да има одраз и на неговата ориентација на културно-просветното поле, а тоа значи и на развитокот на нашиот литературен јазик. И сепак постигнатото во тој поглед во текот на 19 век е од голема важност за нас и претставува несомнено сведоштво на сè посилено сплотување на нашата национална опшност, наспроти сите тешкотии што се испречуваа. Во средината и втората половина на 19 век прашањето за нашиот литературен јазик се поставува веќе многу поодредено. Додека Пејчиновиќ и Крчовски, пишувајќи секој на свој дијалект, со цел да му дадат на народот книга што ја разбира, не пројавуваат смислен стремеж за поставување на една општа јазична норма, откај половината на 19 век прашањето се постави токму во таков план. Тоа беше времето кога нашето граѓанство стапуваше во борба против аспирациите на великогрчката буржоазија, против Цариградската патријаршија како нејзина агентура. И културно-просветниот живот беше тогаш на значително повисоко рамниште отколку во почетокот на 19 век, кога сè уште владееше тесната црковна просвета, ширена од т.н. ќелијни училишта. Се јавуваа веќе културни работници од родот на Д. Миладинов, П. Зографски и др., достаточо издигнати да ги третираат прашањата

на културно-просветниот живот на нашиот народ. Во тоа време и се поведе дискусија каков треба да биде јазикот што ќе се употребува во македонските училишта, т.е. каков литературен јазик треба да усвојат Македонците. Тоа е еден нов момент од најголема важност во однос на развитокот на нашиот писмен јазик. Како се одговараше на горното прашање? Како што е познато, кон 60-те години на минатиот век во тој поглед се пројавија две струи: едната што одеше кон компромисно создавање на јазик бугарско-македонски, а што се базираше врз сојузот меѓу бугарското и нашето граѓанство во борбата против власта на Цариградската патријаршија, втората што го одразуваше самостојниот пат на македонската национална преродба барајќи да се оформи македонски литературен јазик и да се пристапи во прв ред кон создавањето на една општа граматика на тој јазик. Се разбира дека самото поставување на прашањето за литературниот јазик по ваков начин претставува за нас факт од голема важност, сведочејќи исто како и издавањето на ред учебници за македонските училишта, од П. Зографски, К. Шапкарев, Д. Македонски и Г. Пулевски, за еден понатамошен степен во оформувањето на македонската нација.

Проникнувањето на бугарскиот литературен јазик во нашите училишта, во периодот по 1871 година, кога Егзархијата ја прошири својата просветна власт во Македонија, не можеше да го симне од дневниот ред прашањето за самостоен македонски литературен јазик. Дека е тоа така покажува јасно примерот со сп. „Лоза“ (1892), кое целеше враќање кон јазичната традиција на македонските писатели од 19 век, и особено појавата на книгата од К. П. Мисирков „За македонските работи“ (1903). Во таа книга на Мисирков е најдобро и најпотполно дотогаш разгледано прашањето што беше поставено веќе порано: како да се создаде македонски литературен јазик. Стремејќи се кон таа цел Мисирков направи прв замашен обид да покаже на практика каков треба да биде тој јазик.

Целта да се оформи македонскиот литературен јазик, што се поставуваше свесно веќе од половината на 19 век, се достигна со силата на нашето народноослободително движење, во новите услови кога на неговото чело застана нашата работничка класа и нејзината авангарда – Кому-

нистичката партија. Работничката класа, нејзината Партија, се јави како онаа сила, каква што порано немаше и не можеше да има кај нас, која неотстапно и доследно се бореше за ослободувањето на својот народ. Со правилното поставување на националното прашање во Југославија, нашата Партија успеа да ги поврзе ослободителните сили на македонскиот народ со борбата на сите југословенски народи по пат кон социјалистичката револуција. Низ таа борба се зародува и современата македонска литература и со тоа се изградува сè повеќе македонскиот литературен јазик. Воден од КПЈ нашиот народ се бореше во Народноослободителната борба за извојување на својата слобода, за своите национални права. Меѓу другото тој низ таа борба го реши дефинитивно и прашањето за својот национален литературен јазик. Тоа беше момент пресуден и во однос на неговиот развиток.

По периодот непосредно пред Втората светска војна нашиот литературен јазик добиваше сè поодреден лик како во творбите на нашите поети, така и во извесни драмски творби што тогаш се јавија. Во истото време, како на факт необично важен, треба да укажеме на употребата негова во илегалниот партиски печат. Со тоа македонскиот јазик стануваше сè посилено оружје во класната борба против реакцијата. Особено се изрази тоа во периодот на Народноослободителната борба, кога преку партиските материјали, во бригадните весници, во списанијата и одделни литературни творби итн. – нашиот литературен јазик се развиваше понатаму, обогатувајќи ги своите функции и изјаснувајќи ги сè поодредено своите основи. Јазичното творештво од времето на Народноослободителната борба природно се влеа во јазичниот развиток по ослободувањето, обусловувајќи го во битност неговиот натамошен врвеш. Усвојувањето на првиот наш правопис во мај 1945 г. дојде како круна на одамнешните и новите настојувања во нашиот народ, изразени во процесот на неговото национално обособување, да изгради свој општ литературен јазик. Со тој акт од историска важност се формулираа основите на македонскиот литературен јазик и се канализира неговиот развиток во одреден правец. Првиот правопис означил нормализација на оние црти во нашиот литературен јазик што во дотогашната наша литературна практика се беа доволно изразиле.

Во овие години од примањето на правописот сме сведоци на сестраниот растеж на литературниот јазик, на неговата примена во различните области од народниот живот, на неговото сè пошироко проникнување во народните маси. Прашањата сврзани со денешната етапа во развитокот на нашиот литературен јазик ќе ги разгледаме понатаму.

3.

Задачите што стојат пред нас денеска во врска со литературниот јазик се сведуваат главно: 1) на научното осветлување фактите од нашиот литературен јазик и патиштата на неговиот развиток; 2) на практичното изучување, усвојување на тој јазик во најшироки размери.

И едната и другата страна се тесно поврзани меѓу себе, во соодносот на теоријата и практиката.

Задржувајќи се прво на прашањата сврзани со научната обработка на материјалот од нашиот литературен јазик, на задачите што во тој поглед се поставуваат како примарни, сметаме дека е потребно во почетокот да си изјасниме некои од оние основни погледи што треба да се усвојат и да се имаат на ум при секое разгледување проблемите на нашиот литературен јазик.

Пред сè мораме да бидеме начисто со тоа на која основа е положен нашиот литературен јазик, кој народен говор и во каква смисла ја дава таа основа. Како што е познато, таа основа ја дадоа нашите централни говори што се од своја страна дел на една поголема јазична целост, заправо најголема меѓу нашите дијалекти, а тоа е – западномакедонското наречје. Не е овдека потребно ниту можно да даваме некаков опис на централните говори. За нас е важно да ја направиме следната констатација: штом тие говори, по ред историски причини, дадоа подлога за изградбата на македонскиот литературен јазик, тоа значи дека нивната структура во најголема мерка влегува во изградбата на литературниот јазик. Се однесува тоа како за нивната гласовна така и граматичка структура. Во однос на гласовите – да се запреме овдека само на таа страна – тоа значи дека бројот нивни во литературниот јазик, а така и нивниот изговор, се засновува наполно на гла-

совниот состав од централните говори. Ќе го појасниме ова на следниов пример. Кога пишуваме: *куќи, лаѓи*, тоа значи дека со *ќ, ѓ* означуваме гласови различни од *к, г* во истата позиција, на пример во зборовите: *куќи* (од *куќа*), *лаѓи* (од *лаѓа*). Ние се раководиме тука токму по изговорот во централните говори. Што би се добило, меѓутоа, ако некој би го разгледувал истово ова прашање од гледна точка на некој друг, на пример источен наш говор. Тој би установил дека пред *и* во множината имаме еднаков изговор: *куќи* (и од *куќа* и од *куќа*) *лаѓи* (и од *лаѓа* и од *лаѓа*). Јасно е дека се работи за разлика од изговорот на гласовите *ќ, ѓ* во нашите говори. Но штом е тоа така, штом такви разлики има, тогаш во никаков случај не може да се реши прашањето за изговорот на *ќ, ѓ*, така и за нивно то пишување во различните позиции, ако тргнува секој од материјалот на различните наши говори. Такво решение може да се постигне со најголема доследност, ако се раководиме токму од материјалот на еден одреден наш дијалект, оној што ја дава основата на литературниот јазик, т.е. централниот.

Друг пример за ова ќе дадеме во врска со местото на акцентот во нашиот литературен јазик. Како што знаеме, неговата акцентска система претставува еден од највидните белези што го одликува како самостоен јазик меѓу другите јужнословенски јазици. Ќе го поставиме прашањето за една подробност во врска со акцентот – за неговото место кога имаме состав од предлог и лична заменска форма. Дали да се акцентира: *со мене, со нас* и сл. или: *со мене, со нас* и сл.? Правилниот одговор може да биде само во полза на првото, бидејќи таквиот начин на акцентирање им е својствен на централните говори, што заправо и ја внесуваат својата акцентска система во литературниот јазик. И во однос на местото на акцентот, како што беше погоре во однос на изговорот на извесни гласови, имаме разлики во говорите на нашиот јазик. Но никаква основа не може да ни дава фактот што во Скопје и воопшто во северниот појас на нашите говори се акцентира: *со мене, со нас* – за да го поставуваме во таа точка под прашање тоа што го имаме во централните говори. Со ова би требало особено да се сообразуваат нашите поети, што за љубов на ритамот не бидува премногу да отстапуваат од нашата примена акцентуација. Прашањето

за местото на акцентот, како едно од најбитните прашања во фонетиката на литературниот јазик, се решава во рамките на тоа што ни го даваат во тој поглед имено централните говори. Сепакво поставување врз различни гледишта, што сака да се опре на фактите од другите наши говори, со поразлична акцентска система, би внесувало само нејасност и мешаница, и би ја рушело единственоста на нашиот литературен јазик во една таква важна точка, т.е. во однос на акцентот, со кој се одредува воопшто звучењето на нашата фраза.

Нема овдека да се запираме на тоа до каква степен учествуваат и другите наши говори во изградбата на литературниот јазик. За тоа кај нас се има доста зборувано. Овдека ни е важно токму да ја подвлечеме потребата од правилното разбирање на онаа улога што ја играат централните говори. Нивното место треба да ни биде сосем јасно, во онаа смисла во која се потрудивме да го осветлиме, во секој еден случај кога ќе приоѓаме кон разгледувањето прашањата од нашиот литературен јазик. Нивното место е одредено со тоа што тие ја даваат основата за литературниот јазик овозможувајќи ја така изградбата на една целосна негова система.

Второто прашање што сакаме да го засегнеме се однесува до перспективите на развитокот на нашиот литературен јазик. По кој пат од неговиот развиток, кон што треба свесно да се стремиме? Неговиот развиток оди кон сè појасното изразување на народната македонска основа, и ние во врска со тоа треба да се стремиме да привлекуваме сè повеќе елементи од народниот во литературниот јазик. Тоа се однесува како кон изнаоѓањето народни зборови од сите дијалекти и нивното оживување во литературниот јазик, така и кон запознавањето на живите наставки во народниот јазик што можат да ни послужат за новообразувањата, и уште пошироко – кон сè поголемото исползување на оние начини за исказ, на оние синтактични конструкции, што се карактеристични за македонскиот народен јазик. Тоа може да изгледа толку јасно и логично што дури на некого ќе му се стори дека не е потребно особено ни да се споменува. Но не е така. Ние треба да тргнеме од конкретната ситуација што ја имаме во однос на јазикот, кога голем број од нашите културни

работници, до вчера учејќи се на туѓи јазици, има претрпено доста влијание од нив, губејќи го притоа во помала или поголема мерка усетот за својот мајчин јазик. Развотокот на нашиот литературен јазик ние треба да го цениме, и правилно е да го цениме, по најдобрите обрасци што се на него напишани. Во нив најмногу и се изразува народната негова основа. Но во исто време, токму поради таа ситуација што ја имаме, нужно е со особена сила да ја подвлекуваме таа основна управеност во развотокот на писмениот јазик – кон сè поголемото искористување на јазичните можности од народните говори, при истовременото сведување само на најпотребна мерка елементите што се кај нас примени по патот на влијание од другите јазици. Тоа е единствено правилниот пат на развотокот на нашиот литературен јазик, тој пат кај нас неотстапно се следи и се постигнуваат сè поголеми резултати. По тој и по никаков друг начин ќе дојде до израз во литературниот јазик врската на сите наши говори, бидејќи секој од нив ќе има што да внесе во него. Секаква друга теорија за установувањето на една таква поврзаност е неправилна и следствено – штетна. И така, при разгледувањето прашањата на нашиот литературен јазик треба како еден од основните принципи да го имаме предвид тој стремеж кон сè поголемото изјавување на неговата народна основа. Ако добро сме ја усвоиле таа мисла, тогаш ќе ни биде полесно да ги отфрламе оние работи што се кај нас непотребен нанос, а што често пати се поткрепуваат во своето постоење од навикот.

4.

По ова укажување на основните погледи што би требало да се имаат во однос на развотокот на литературниот јазик, ќе преминеме кон прашањето што погоре го забележавме – за работата над научното објаснување фактите од нашиот литературен јазик. Таа страна е особено важна во денешната етапа од развотокот на литературниот јазик.

Што се направило во тој поглед досега? Не треба да ги потценуваме работите што сме ги дале, во најправилен одговор на поставеното прашање ќе биде: дека сме дале малку, и дека теоретската работа над прашањата сврза-

ни со литературниот јазик заостанува многу зад неговиот растеж во секидневната практика.

Нема овдека да се запираме на сето она што се поставува како задача пред нашата наука во врска со литературниот јазик, а што е многу разнообразно, туку ќе укажеме на потребата да се пристапи кон решавањето на оние задачи што ќе имаат најголем одраз врз самиот развиток на литературниот јазик, што се значи за нас од најголема практична важност.

На прво место треба тука да се истакне потребата од една научна граматика на македонскиот литературен јазик, што со возможна опсежност и прецизност да го опфати неговиот материјал. Единствената македонска граматика, издадена досега од Крум Кепески, послужи добро за задоволување на најосновните потреби во првото време, пред сè во нашите училишта. Но таа ниту по својот обем, ниту по начинот на третирањето материјалот не може веќе да задоволува. Како непосредна задача пред нас стои изработувањето на една солидна граматика што би можела да служи како за изучувањето на литературниот јазик од страна на најширок круг луѓе, така и за база врз која би се изработиле понатаму граматиките за школска употреба, пригодени спрема програмите по македонски јазик во училиштата.

Од нашите учители по македонскиот јазик имаме право да бараме многу повеќе одошто тие досега придонесувале за изучувањето на македонскиот јазик – и на тоа прашање подолу ќе се запреме – но во истото време мораме да ја забележиме и другата страна: до колку ним им се помогнало да можат успешно да ја вршат својата работа. Треба да признаеме дека таа помош била многу мала. Дури кога ќе им дадеме повеќе помагала по македонски јазик, на прво место граматиките, ќе можеме да го обезбедиме правилното и успешното изучување на мајчиниот јазик во училиштата. Излегувањето на новото проширено издание на правописот, кој сега се наоѓа во завршната фаза на изработка, ќе биде прв чекор напред во тој поглед. Но веднаш потоа мора да следува и издавањето на нова македонска граматика. Тоа го бара императивно понатамошниот развиток на нашиот литературен јазик.

Втора, не помалку важна задача, што стои пред нашата наука за јазикот – е составувањето на еден полн речник на македонскиот јазик. Во тој поглед се има до денеска направено уште помалку отколку во однос на граматичката обработка на литературниот јазик. Меѓутоа составувањето на таков речник се налага како една од најсуштествените потреби по патот на развитокот на нашиот литературен јазик. Ние говоревме порано за основната тенденција заложена во тој развиток – да ја изјавува литературниот јазик сè повеќе својата народна основа. До најголема степен тоа се однесува кон полното искористување на речничкото богатство што се содржи во сите наши народни говори, како и во народната литература. Недоволното познавање на тоа богатство доведува во секидневната практика до излишна употреба на зборови туѓи, како и до закожурчување, особено во весникарскиот јазик, во еден одреден број сè исти зборови и изрази. Прашањето за речникот на нашиот јазик е едно од најважните прашања токму поради тоа што со создавањето на таков речник треба да се придонесе решително за дефинитивното установување на терминологијата во нашиот јазик во сите области. За да се изврши таа задача што побргу и што поуспешно, потребно е да се ангажира во работата околу прибирањето речнички материјал колку се може поголем број луѓе. За собирање таков материјал од сите краишта на нашата Република можат доста да сторат нашите учители и студенти, но покрај тоа треба да се пристапи и кон образување екипи од луѓе достаточо стручно оспособени што би умееле со нужната сериозност да го вршат прибирањето на речничкиот материјал на теренот. Се разбира само по себе дека во нашиот речник не треба да влезе само материјалот од народните говори во Вардарска Македонија, ами исто така и од говорите во Егејска и Пиринска Македонија. Нашиот речник треба да биде огледало на речничкото богатство на сите македонски говори. По тој начин ќе се овозможи уште повеќе земањето на убави и пригодни зборови од нив во литературниот јазик.

Тоа што мораме да го обезбедиме, ако сакаме да не останува назад теоретската работа над прашањата на нашиот литературен јазик, е организирањето на постојано, проследено со жив секидневен интерес, разгледување

на тие прашања. Потребно е не одвреме навреме да се враќаме кон нив, ами да пројавуваме неотстапна грижа за различните страни во врска со развитокот на нашиот литературен јазик. Во таа работа треба да се привлече што поширок круг луѓе, и во една заемна измена на гледиштата, во конструктивна дискусија, во изнесувањето опитот од јазичната практика во различните гранки – да се забележуваат навреме проблемите и правилно да се решаваат.

Една од основните форми во кои таа работа ќе се изрази е издавањето на периодична публикација посветена на литературниот јазик. Кон тоа веќе пристапуваме со излегувањето на месечниот билтен „Македонски јазик“, издаван од Катедрата за јужнословенски јазици при Филозофскиот факултет во Скопје. Задачата на тоа списание се состои токму во тоа – да реагира непосредно на појавите во нашата јазична практика, да придонесува за обработката на нашата граматика, за составувањето на речникот – и во врска со тоа особено за установувањето на терминологијата, за чистотата на нашиот јазик во литературата, печатот, театарот, радиото, училиштата итн.

Но тој билтен ќе може да си ги исполни така набежените задачи само ако успее да привлече што повеќе соработници, како меѓу оние што им е мајчиниот јазик специјалност и што можат да спомогнат во разработувањето на граматичките прашања, така и меѓу оние што секидневно, по карактерот на својата работа, се служат со литературниот јазик, и неминовно во таа своја практика се среќаваат со прашања што им причинуваат тешкотии и што бараат неодложен одговор. Нивното учество во разгледувањето на таквите прашања ќе биде знак за еден повишен интерес спрема литературниот јазик – не за безразличност, што е секогаш резултат на недоволна свест и недоволна културна издигнатост. А еден таков интерес е првиот услов за поскорото усвојување на литературниот јазик во најширок круг. Во истото време тоа ќе бара и сè поголемо издигање во областа на јазичната теорија, проникнување во основните принципи на кои се базира развитокот на нашиот литературен јазик, а за кои донекаде се спомена погоре, со еден збор – ослободување од незнаењето во јазичните прашања, што во секој случај ни причинува голема штета, а пак особено ако е придружено

со претенциозност, – случај не така редок и овде како и во другите области.

Освен соработката во споменатиот билтен како најважна форма засега за изменувањето јазичниот опит, постојат во тој поглед и други форми што треба да се применуваат. Мислиме тука на поврмени дискусии во нашите редакции, научни и уметнички друштва, училишта и слично – посветени на јазичните прашања. На нив треба да се разгледуваат исто така прашањата поникнати од самата практика, да се настојува за издигањето на свеста во однос на совладувањето на литературниот јазик, да се укажува на слабостите со цел да се отклонат во иднината итн., итн. Освен тоа и целиот наш печат треба повеќе место да им дава на работи посветени на литературниот јазик. Сето тоа ќе се одрази благотворно во смисла на запознавањето со литературниот јазик, разбирањето неговите проблеми и нивното што понавремено решавање.

Во последниот дел ќе ги опфатиме прашањата во врска со ширењето и усвојувањето на нашиот литературен јазик во народот. Тоа е една од најсуштествените, слободно можеме да речеме најважната страна во животот на нашиот литературен јазик во сегашната етапа. Сето што го поставувавме порано, како задача за теоретско осветлување развојниот пат на литературниот јазик, треба имено да ѝ послужи на таа крајна цел да се овозможи што побрзото проникнување на литературниот јазик во широките народни слоеви. Се разбира дека тој процес е неразделно сврзан со процесот на внесувањето културата во народните маси, со нивното издигање и сè поголемо приопштување кон придобивките на културата. До колку ние успеваме да го подигаме културното рамниште на народот, до толку придонесуваме и за ширењето на литературниот јазик како основно средство во изградбата на нашата национална култура.

Во таа целокупност од појави бројни се трансмисиите што ја пренесуваат литературната реч во средината на народот. Ние овдека немаме можност да се запираме на повеќе од таквите фактори, што имаат свое определено место во однос на ширењето на литературниот јазик, ами ќе ја засегнеме кратко само улогата на чинителите најважни во тој поглед.

Придонесот на нашата млада литература за утврдувањето на литературниот јазик во најшироките слоеви треба по достоинство да се оцени. Заправо, битното е што во литературата имаме најизразито јазично творештво, што тука се кове јазикот. Во литературните творби ни се претставени најубави обрасци на нашиот литературен јазик. Читајќи ги тие творби, учејќи ги напамет, нашите луѓе, особено школската младина, се доближуваат до убавината на нашиот јазик, ја откриваат во него неограничената можност за израз богат, сликовит и моќен. Самото тоа ја покажува и големината на одговорноста што ја имаат нашите писатели спрема литературниот јазик. Тие се должни повеќе од секогo да работат над неговата чистота и да го обогатуваат.

Оддавајќи ѝ го на нашата литература она место, што по право ѝ припаѓа во однос на развитокот и ширењето на литературниот јазик, ние треба сепак, ако сакаме реално да судиме, да го забележиме тој прост факт – дека нашата литература се наоѓа во почетниот стадиј од својот развиток. Така стои работата особено со прозата, т.е. со оној литературен род што треба заправо најмногу да придонесе во изработувањето на еден наш литературен стил. Сè додека така стои прашањето со развитокот на македонската проза, не можеме да очекуваме да ја изврши нашата литература во полн опсег својата задача во однос на литературниот јазик.

Меѓутоа, би сакале да подвлечеме дека се нема досега направено сè што можеше да се направи, та и онаа проза што ја имаме да укаже најголемо можно дејство во таа смисла. Освен збирката „Растрел“ од Ј. Бошковски, други збирки на нашата проза досега не се излезени. Печатени другите раскази по списанија, не го наоѓаат секогаш оној број на читатели до кои бездруго би требало да дојдат. Затоа, според нас, би било нужно да се преземат мерки за нивното излегување во одделни изданија, било во заеднички зборник, или дури посебно во серија од мали книшки. По тој начин ќе се одговори донекаде, меѓу другото, и на онаа потреба од лектира што се има во нашите средни училишта, а што не може да се задоволи само со текстовите во читанките.

Друштвото на писателите на Македонија би требало, ни се чини, на своите редовни собирања, при дискутирањето за нови творби, да обрнува особено внимание на нивниот јазик и да го развива кај своите членови и кандидати стремежот за што поубав, поправилен и побогат јазичен израз. Такви дискусии можат да се спроведуваат и специјално посветени на јазичните прашања, како и на разгледувањето јазикот во нашите објавени прозни и поетски творби досега.

Далеку пообемна од нашата оригинална проза е прозата преведена од туѓите јазици. И бидејќи таа го сочинува најголемиот дел од тоа што го имаме за прочит на наш јазик, сосем јасно е дека таа преводна литература во однос на јазикот го дополнува тоа што го немаме поради неразвиеноста на нашата проза – но во истото време од тој факт излегува дека со особена будност мораме да го следиме квалитетот на таа преводна литература токму од јазична страна. Нашиот опит ни покажува дека во многу случаи сме добивале преводи што се од јазична страна под секаква критика, што се правени од луѓе кои ниту го познаваат јазикот на оригиналот, ниту македонскиот литературен јазик. Во таа смисла и натаму се налага правeње критички прегледи на преводите од јазична гледна точка. За нас е од поголема важност да добиеме макар и помалку преводи, ама да се јазично издржани, одошто да се стремиме кон квантитет.

Особено треба да се подвлече потребата – да се форсира во овој момент многу повеќе издавањето на нашите народни умотворби. Иако на важноста од издавањето нивно се укажуваше веќе порано, и тоа токму во однос на големата улога што тие, издадени со јазик нормализиран спрема литературниот, би ја изиграле во неговото ширење, – за изминативе неколку години се нема направено во тој поглед, освен два-три исклучока, нешто поосновно. Колкав е пак интересот во народот за таквите изданија се гледа од тоа што тие за многу кратко време се исцрпуваат.

Ние говориме за празнината што се среќава поради неразвиеноста на нашата проза. Меѓутоа, барем неколку стотини страници народни приказни, собрани од Шапкарев, Цепенков и др. сè уште лежат неискористени за нас

во тешко достапни изданија. Јазичното нивно богатство, сликовитоста на изразот во нив – може необично многу да придонесе, како за будењето љубов и усет спрема мајчиниот јазик во нашето училиште, така и за освежувањето на нашиот литературен стил. Треба, значи, сè да сториме за да се искористат токму во овој момент, кога е најпотребно, сите можности во однос на усовршувањето и ширењето на нашиот литературен јазик што би ни ги дало издавањето на народните умотворби.

Во понатамошното излагање ќе се запреме пред сè на улогата на нашиот печат и училиштата спрема ширењето на литературниот јазик. За што се работи тука? Треба да се забележи на прво место фактот дека со разрастувањето на нашиот печат, како и на училишната мрежа, за работа сврзана по најдиректен начин со јазикот се привлекоа голем број луѓе, журналисти, учители и др. што порано немале можност да го изучат основно својот јазик. Во исто време треба да се има предвид разноличноста на нивниот состав, во смисла на општокултурната и стручната изграденост. Сите тие луѓе, меѓутоа, како што рековме, се повикани да бидат, секој на својот сектор, оние работници што со својата секидневна дејност ќе придонесуваат по најрешителен начин за усвојувањето на литературниот јазик во народните маси. Ефектот на нивната работа во тој поглед зависи, се разбира, во прв ред од тоа до колку тие самите положиле труд да се упатат во прашањата на литературниот јазик, да ја изучат неговата граматика и правопис и да ја разберат должноста што ја имаат спрема литературниот јазик.

Како стои во тој поглед со печатот? Нема потреба да докажуваме особено дека од ослободувањето па наваму јазикот во нашиот печат се има значително подобро. Тоа важи во прв ред за јазикот во нашиот дневен лист „Нова Македонија“. Но дека останува уште доста да се желае, исто така не подлегнува на никакво сомнение. Карактеристична слабост на јазикот во нашиот печат општо е сè уште механичкото пренесување на извесни синтактични конструкции при преведувањето на вестите и статиите од српскохрватски јазик.

Но освен тоа, во нашиот печат си наоѓаат израз и две лоши појави што по секој начин треба во најскоро

време да се уклонат. А тоа се: недоволното или никаквото познавање на правописот и извесни локалистички тенденции што идат до израз во весниците издавани во внатрешноста.

Карактеристичен пример за тоа колку малку од страна на извесни наши редакции се полага грижа за правописот и граматиката на нашиот литературен јазик, ни даваат овие случаи: во прилепскиот весник „11 Октомври“ во бројот од 2 декември 1949 година се среќаваат околу 550 правописни и граматички грешки, а во „Вардарски глас“ од 1 јануари 1950 година околу 280!

Се разбира дека такво нешто не може да се трпи. Тоа укажува на крајна незагриженост во однос на јазикот токму кај некои од оние луѓе што, како што беше истакнато погоре, по карактерот на својата работа се призвани да бидат пионери на затврдувањето на нашиот литературен јазик во народот. Ваквите појави досега кај нас минеа без никаква реакција против нив, и токму затоа и можеа да земат размери поголеми одошто воопшто може да се претстави. Нашата задача е натаму со остра критика да ги искоренуваме тие појави.

Не помала пречка во ширењето на нашиот литературен јазик претставуваат извесни локалистички тенденции што се јавуваат во нашиот локален печат. Во секој од листовите во внатрешноста вие ќе сретнете елементи што, противно на правилата на литературниот јазик, се земаат од месниот народен говор. Така во прилепскиот: *учејне-џо*, *џласајне* и сл.; во тетовскиот („Шар“): *бева*, *џојдова* итн. И оваа појава се базира на недоволното изучување и усвојување на литературната норма, и од друга страна – што се сведува пак кон истото – на недоволно изградена свест дека нашиот литературен јазик пред сè се карактеризира со својата единственост, и како таков тој претставува јазик општомакедонски, а секое толерирање на локализмите во печатот оди директно против таа единственост на литературниот јазик. Оние луѓе што работат на журналистичкото поле треба да го сфатат тоа и да се постараат да ја отклонат што побргу таа негативна појава. Само со најсериозно однесување кон јазикот може нашиот печат да одговори на улогата што му се паѓа во процесот на ширењето на нашиот литературен јазик, а

што не е мала – кога ќе се има предвид тој факт дека имено печатот секидневно доаѓа во рацете на најголем број наши луѓе, и дека тие – не читајќи често пати нешто повеќе – се упатени по него да судат за литературниот јазик и да го учат.

За изучувањето на литературниот јазик во нашите училишта се пишуваше во последно време во печатот (в. „Нова Македонија“ од 15 јануари 1950 година). Тука се констатира како напредок направен во тој поглед од ослободувањето до денеска, така и некои основни слабости што сè уште се провлекуваат, сопинајќи го правилното усвојување на литературниот јазик во училиштата.

Ние порано споменавме дека останува кај нас многу да се направи за изработување учебници и помагала што му се неопходно потребни на предавачот по македонски јазик и на учениците за правилно одвивање на наставата. Не бидува да губиме од предвид дека оној кадар со кој денеска располагаме има голема потреба од пополнување својата стручност, за да може да одговори на задачите што му се поставуваат. На тој кадар треба да му се помогне, а форми за таква помош постојат многу, и некои веќе се спроведуваат, но основното си останува пак прашањето – за учебниците по македонски јазик пригодени спрема училишните програми.

Независно од сето тоа, од предавачите по македонски јазик треба да се бара полагање повеќе усилија и грижи за својот предмет отколку досега.

Во што се состои основниот проблем при изучувањето на литературниот јазик во училиштата? Во тоа да се ослободат учениците од својот локален говор што го научиле дома, и да го усвојат литературниот јазик, оспособувајќи се правилно да се изразуваат и писмено да ги предаваат своите мисли. Тој проблем не е специфично наш, тој постои насекаде, бидејќи во секој јазик наспрема литературниот стојат народните говори. Во секој таков случај зависи од наставникот како ќе излезе накрај со таа задача. Ако е тој пред сè достаточен подготвен во својот предмет, ако покрај тоа е длабоко свесен за важноста на неговата работа во однос на ширењето на литературниот јазик, тогаш и резултатите од неговата работа ќе бидат плодни. Во противен случај, т.е. ако таква свест нема кај

предавачот во достаточна мерка, ние можеме колку сакаме да му спомагаме со издавање на потребните учебници, читанки и сл. – и сепак нема да се постигне целта.

Како што покажуваат и резултатите од последните ревизии направени од страна на Министерството за просвета, кај извесни предавачи по македонски јазик не се забележува токму тој основен стремеж – да се борат за искоренување на локализмите од јазикот на учениците, а за усвојување на литературниот јазик од нив. Нешто повеќе, има и такви случаи, кога самите наставници се поведуваат по јазикот на учениците и не обраќаат доволно внимание да се изразуваат на литературниот јазик. По тој начин, место да им помогнат со својот личен пример, тие само ги дезориентираат учениците и внесуваат распашаност во однос на изучувањето на литературниот јазик. Се разбира дека оваа појава е крајно штетна и против неа мора да се води постојана борба. Треба по сите линии да се заостри прашањето за изучувањето и практичната употреба на литературниот јазик во училиштата. Ако не се преземат такви мерки, ние уште со годиње ќе добиваме од средните училишта кадри што недоволно ја владееат писменоста и литературниот јазик, а тоа значи големо снижување на нивната култура, зашто еден вистински културен човек не може да се замисли ако не го владее достаточна литературниот јазик.

Кога се поставува прашањето за практичната употреба и за теоретското изучување на нашиот литературен јазик во училиштата, тогаш не треба да мислиме дека таа работа се ограничува само на часовите по македонски јазик и на предметните наставници. Ништо нема да се постигне ако само на часовите по македонски и само од наставниците што го предаваат тој предмет се бара да се борат за употребата на литературниот јазик. Тоа е недостаточна, и би се нарушувало уште повеќе ако на другите часови, по другите предмети, и наставниците и учениците си зборуваат секој по својо не полагајќи грижа да го усвојат литературниот јазик. А во нашите училишта ситуацијата е во тој поглед главно таква. Водејќи борба за правилното предавање на литературниот јазик како предмет во нив, ние треба да се бориме и за неговата примена во целокупната настава. Во тој поглед е нужно да се по-

влече одговорноста на сите учители, независно од тоа кој предмет предаваат. Само така нашето училиште ќе стане тоа што треба и што мора да биде – расадник на нашиот литературен јазик.

Особено место во ширењето на нашиот литературен јазик им се паѓа на радиото и театарот. Нивното воздејство е, имено, од најголема важност за формирањето на правилен литературен изговор. Во таа смисла тие го земаат она место што во однос на писмената реч го имаат литературата и журналистиката.

Јазикот на радиото е, сосем јасно, до голема степен во зависност од јазикот на печатот. Подигањето на квалитетот на последниот ќе се одрази најблаготворно и врз јазикот на нашето радио. Но овдека е нужно да ја истакнеме токму онаа специфичност на радиото: што преку него нашиот книжевен изговор, звучењето на нашиот литературен јазик се пренесува на најголеми пространства. Слушајќи секидневни вести, предавања и др. по нашето радио, нашите луѓе на еден жив и впечатлив начин го восприемаат литературниот јазик, свикнуваат со неговата говорна музика. Бидејќи радиото врши толку важна функција во однос на распространувањето на литературниот јазик, од самото тоа произлегува каква грижа за јазикот треба да се полага во него. Усвојувањето акцентот на литературниот јазик до совршенство, а исто така и правилниот изговор на гласовите – тоа е основната задача на спикерите и артистите што зборуваат преку нашето радио.

Истото тоа важи, се разбира, и за луѓето од театарот. Во сите културни земји театарот се смета како извор на чистиот литературен изговор, место каде што тој изговор со најголемо чувство на одговорност се култивира. Нашиот Народен театар во Скопје, уште од своето отворање, ја зеде таа тешка задача на себе. Како на еден важен услов за да ја реши тој успешно, треба да се укаже на потребата, Театарот да не се изолира во својата работа над јазикот од другите наши центри што во тој поглед стојат на преден план. Театарот треба да биде во жив контакт со Друштвото на писателите и со специјалистите по македонски јазик, барајќи во заемната измена на гледиштата и на опитот пат за најдобро решавање на прашањата во

врска со театралниот јазик. Со изјаснувањето правилата на нашиот акцент и со работи посветени на изговорот на гласовите во литературниот јазик, нашата наука за јазикот е должна да му даде потребна помош на Театарот.

Денеска ние имаме разгранета театарска мрежа во внатрешноста. Грижата за јазикот се поставува не помалку како основно барање не само во нашите обласни и градски театри, ами во секоја една театарска трупа. Ние мораме сите нив да ги претпазиме од оние застранувања на кои укажавме зборувајќи за јазикот во локалниот печат. Скопскиот Народен театар треба во тој поглед да им дава пример за правилно сфаќање улогата на театарот во однос на литературниот јазик.

Зборувајќи за најважните сектори на кои се врши творечка јазична работа и каде што со особена устременост треба да водиме борба за чистотата на нашиот литературен јазик, за неговото усвојување – ние не можеме да ја одминеме нашата администрација. Се работи за тоа сета онаа голема секидневна преписка што се врши меѓу одделните установи, сите наредби, објави, законски прописи и др. што ги издаваат тие, со еден збор – сите акти на нашата администрација да бидат пишувани на коректен литературен јазик. Во тој поглед работите се далеку од тоа да нè задоволат. Може дури со право да се каже дека администрацијата стои најлошо во однос на употребата на литературниот јазик. Доста е да земе човек речиси секој, макар и најстереотипен акт, па да се увери во тоа.

Борбата за подобрување на јазикот во администрацијата вклучува во себе неколку важни компоненти. Пред сè тука се поставува задачата да се научи литературниот јазик од оној голем број луѓе што работат во надлештвата. Да се постигне пак, тоа, макар и во најосновното за прво време, нужно е да се преземат извесни одредени мерки, а во прв ред да се организираат по установите курсови за изучување на литературниот јазик. Сето тоа треба да се спроведува при најголема објаснувачка работа за важноста на усвојувањето на литературниот јазик.

Втората важна страна што стои во врска со подобрувањето на јазикот во администрацијата претставува прашањето за установување терминологијата по различните службени гранки. Тоа прашање директно ја засега

изградбата на речникот на литературниот јазик и како такво има принципиелна важност. Во нашите канцеларии јазикот не се восприема само пасивно, ами до голема степен се врши и јазикотворечка работа, имено во смисла на создавањето на терминологија. Ако не се положи достаточна грижа за јазикот во администрацијата, ако се остави во тој поглед сè на стихијноста, тогаш ќе произлезе несомнено штета за самиот литературен јазик, бидејќи ќе се даде можност да влезат во употреба и да се зацврстат во навикот елементи туѓи на неговиот дух. Влијанието што го врши јазикот на администрацијата во народните маси не бидува да се потценува, а тоа влијание може да се изрази во негативна смисла ако не се поведе сметка за чистотата на тој јазик. Исто како што е нужно да се даваат критички анализи за јазикот во литературата, театарот и др., треба таква анализа да се спроведува и во однос на јазикот на администрацијата. Наспоредно со подигањето на јазичната култура на службениците, на нивната писменост, и овој интерес за јазикот на администрацијата ќе придонесе многу да се постигне целта, во нашите установи да се употребува коректен литературен јазик.

Од дадениот преглед се налага заклучокот за обемноста и разностраноста на задачата – да се овозможи што пошироко проникнување на литературниот јазик во народните маси, да се поведе решителна борба за чистотата на јазикот на сите сектори. Таа задача бара многу координирани усилија. Нашата Партија, организаторот и двигателот на целокупниот развој во нашата земја, пристапува кон неа како кон една од основните задачи на нашиот културен живот. Нешто повеќе, борбата за усвојувањето на литературниот јазик има за нас голема политичка важност. Се работи за еден од основните елементи на нашата национална опшност – за литературниот јазик. Отаде станува сосем јасно какво место треба да му одделат нашите партиски организации на тоа прашање. Грижата за изучувањето и чистотата на литературниот јазик треба од нивна страна секидневно да се пројавува. Партиските комитети треба да покажат жив интерес за состојбата во тој поглед на својот терен, во надлештвата, театрите, културно-просветните друштва итн. Тие не можат да стојат настрана пред оние факти од родот на јазичните грешки во печатот што беа споменати. Тие треба да ги побараат

причините за таквите пропусти, и да преземат соодветни мерки, не допуштајќи да излезе ништо без совесно извршена јазична редакција. Правилното сфаќање од страна на партиските организации каква е важноста на изучувањето на нашиот литературен јазик ќе претставува еден од основните услови за успешно решавање на задачите што стојат пред нас во сегашната етапа во однос на литературниот јазик.

6. O RAZVITKU MAKEDONSKOG KNJIŽEVNOG JEZIKA

Pre kratkog vremena zabeležili smo petogodišnjicu dvaju krupnih datuma u kulturnoj istoriji makedonskog naroda: 5 maj 1945 g. usvojena je makedonska azbuka, a 7 juna – makedonski pravopis. Ovim je aktima konačno rešeno pitanje našeg književnog jezika, a njegov dalji razvitak upravljen je određenim tokom.

Danas je naš književni jezik izgrađen. Kada kažemo to, onda samo drukčijim rečima izražavamo činjenice kao što su ove: da je za proteklih pet godina makedonska književnost i publicistika doživela napredak; da je u tom periodu makedonsko pozorište postiglo vidne uspehe; da je kod nas položena osnova naučnom radu i da je već objavljeno više originalnih naučnih dela, da je stvorena mreža ustanova preko kojih se makedonski narod upoznaje s tekovinama kulture. Razume se – ova svestrana aktivnost morala je usloviti bogaćenje i usavršavanje makedonskog književnog jezika.

Neposredne zadatke u vezi sa našim jezikom mi uočavamo pre svega u ova dva pravca: učiniti što je moguće više za naučnu obradu njegove materije; i drugo – učiniti da se što bržim tempom naš književni jezik širi u narodu.

Pokretanje mesečnog biltena “Makedonski jezik”, rad na opisivanju narodnih dijalekata (gotove su monografije o prilepskom, porečkom, skopskom i mariovskom govoru), pripremanje novog proširenog izdanja pravopisa – sve to skupa govori da se u ovom momentu već razvija ozbiljna delatnost na polju izučavanja makedonskog jezika. Međutim, očekuju nas još veće stvari. Pomenućemo samo neodložnu potrebu za sastavljanjem makedonskog rečnika, kome će se poslu u najskorije vreme odlučno pristupiti.

Što se tiče širenja našeg književnog jezika u narodu, to je ono bitno čemu težimo i čemu svakodnevno napredujemo radeći na kulturnom preobražaju naše zemlje. Škole su pre svega ona središta u kojima se razvijaju naponi da književni jezik postane oruđe mišljenja i stvaranja kod što većeg broja naših mladih ljudi.

Makedonske radnike na jezičkom polju ispunjava svest o visokom političkom značaju njihovog rada. Osnažiti našu nacionalnu zajednicu zdravom duhovnom vezom jezika i kulture – to je veliki cilj. Naći uspesi na tome putu znače prilog učvršćenju naše nacionalne slobode – a to je ono što dovođi do besnila neprijatelje te slobode. Kada neke glavešine iz Bugarske viču protiv postojanja našeg književnog jezika, oni time još jasnije izražavaju svoj poznati stav neprijatelja slobode makedonskog naroda.

7.

БОРБА ЗА МАКЕДОНСКИ КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК

Елементи македонског народног језика почињу да продиру у језик писмености, који је тада био црквенословенски, још од 16-17 века. Тај процес постепеног понародњавања писменог језика извршио се до почетка 19 века у оквиру „дамаскинарске“ писмености. Дамаскини су зборници религиозних проповеди и поука, названи тако по грчком црквеном писцу Дамаскину Студиту. На македонском тлу проповеди Студита су преведене крајем 17 века, али на језик који је био у основи црквенословенски, иако са извесним примесима народног македонског језика. Међутим, кроз 18 век, у новијим преписима дамаскина, народни језик избија све јаче на видело, тако да с краја тога века има текстова на доста чистом македонском народном језику. Прве штампане македонске књиге у почетку 19 века, од Кирила Пејчиновића и Јоакима Крчовског, претстављају уствари и по садржини и по језику настављање те дамаскинарске традиције. Оне су међутим одиграле далеко важнију улогу у стварању македонског књижевног језика него сви ранији рукописи, будући да су се распространиле у довољном броју примерака и деловале у народу оним разумљивим ауторитетом штампане речи. Почетком прошлог века је у Македонији већ постојала једна друштвена средина која је показивала интерес за књигу на народном језику и помагала је. То су били македонски трговци и занатлије.

Међутим, од времена када се почело писати и чак штампати на македонском народном језику, прошло је још доста до дана када је коначно оформљен јединствени македонски књижевни језик. На путу томе дефинитивном акту стајале су многе сметње, које су потицале како из крајње заосталости земље која је све до 1912 године била турска провинција, тако и из деловања спољних

фактора који су се активно супротстављали националном развоју у Македонији.

Ваља подвући да је упркос свему томе сваки успон македонског националног покрета за последњих стотину година доносио собом неизоставно и постављање питања македонског књижевног језика.

Такав је био случај у шездесетим годинама прошлога века, када је дошла до израза тежња да се у школама употребљавају уџбеници писани македонским језиком, и када је покрет т.зв. „македониста“ јасно формулисао захтев да Македонци, као посебан словенски народ, треба да имају и свој посебан књижевни језик. Тада се помишљало већ и на састављање граматике тога језика.

До коначног се циља ипак није стигло, јер су националне снаге биле још недовољно развијене, а од седамдесетих година настаје чак и период њиховог привременог опадања, који се између осталог карактерише емигрирањем и оне малобројне македонске интелигенције која би могла да створи у земљи неки самостални културни центар.

Такав је био случај, касније, у доба Илинденског устанка, када је изашла књига Крсте Мисиркова „О македонским стварима“, у којој се посебно расправља о македонском књижевном језику. Мисирков је у његовом стварању гледао нужан даљи корак у развоју македонског народноослободилачког покрета, који ће тек онда да изгради свој пуни национални програм, када буде поставио питање оформљења књижевног језика.

Такав је био случај, најзад, у времену између два светска рата, у коме ослободилачки покрет македонског народа доживљује ново јачање. Сада су, међутим, постојали сви потребни услови да се у склопу македонског националног питања реши коначно и питање македонског књижевног језика. Македонски народ је имао сада савезника у лицу радних маса Југославије. Он је своју тежњу за националном слободом укључио у општу борбу револуционарних снага наше земље, коју је усмеравала Комунистичка партија Југославије. Млада македонска генерација је почела да ради на афирмацији свога народа и на културном пољу. Из тога су стања сасвим природно настали и први почеци савремене македонске књижев-

ности. У погледу изградње књижевног језика нарочито су важну улогу одиграле прве штампане збирке македонске поезије у годинама пред последњи рат. У њима је македонски књижевни језик добио своје доволно одређене контуре.

Последњи решавајући напор у формирању македонског књижевног језика био је онај којим се решавало и о слободи Македонаца – народноослободилачка борба. Онај израз: борба за македонски књижевни језик – добива доиста своје стварно значење, када се зна да се питање постојања тога језика решавало у ватри рата. У исто време македонски је књижевни језик, на основама које су биле изражене већ пре тога, добивао све одређенији облик у разним партизанским публикацијама, лецима и другим сличним материјалима. Ако данас испитујемо с језичке стране те материјале, уочићемо како се у њима постепено кристалишу и уопштавају поједине црте које су касније дефинитивно ушле у састав македонског књижевног језика. Стога што је та припрема постојала, могао је одмах после ослобођења да буде установљен правопис македонског књижевног језика, којим су формулисана његова гласовна и граматичка својства и постављене смернице његовог даљег изграђивања.

У условима националне слободе, упоредо са растом македонске књижевности, позоришта, науке, школства и других грана народног живота – македонски књижевни језик је доживео врло брз развитак, богатећи се у свима својим функцијама, тако да је то данас књижевни језик који је у свему битном потпуно установљен. За исто то време учинило се доста и на научној обради његове материје. Још један значајан корак у томе смислу биће забележен када се појави речник македонског језика на коме се сада ради.

8.

ПРОФЕСОРОТ МИРЧЕВ ПРОТИВ МАКЕДОНСКИОТ ПРАВОПИС

По војната можевме да се надеваме дека е дојдено веќе времето и балканската лингвистика да се ослободи од духот на шовинизмот, пројавуван на прво место во однос на македонскиот јазик. Доброто на јужнословенските народи го налагаше тоа, објективната наука го бараше тоа. За жалост, надежта не се исполни. Дојде Резолуцијата на Информбирото, на која една од основните цели ѝ беше да не го допушти зближувањето на јужнословенските народи, – и пак во Бугарија се започна харангирање против нашиот јазик, свесно управено кон таа цел да се настројуваат јужнословенските народи еден против друг. Во оваа жалосна работа како да има настапено нов момент: додека порано таа им беше предоставена на „политичките мажи“ и весникарите, сега во неа почнуваат да се ангажираат и некои од бугарските научници-лингвисти. Новоста е меѓутоа само во тој надворешен факт, во тоа пуштање во дејство „тешката артилерија“, додека по содржина и по ефект ништо не се изменува, нити пак може да се измени. Примерот на професорот Кирил Мирчев, кој објави во в. „Отечествен фронт“ (13 IV 1952) една статија под наслов „Како скопските титовци го посрбија македонскиот правопис“, неговиот пример покажува дека не може да ѝ се даде научна основа и оправданост на една црна, неправедна работа.

Ние не можеме да знаеме до колку проф. К. Мирчев бил подложен на пресија, каква што се врши над научните работници во информбировските земји, а од каде почнува неговата лична пакост. Еден момент сепак говори за смислен избор во случајов. По потекло проф. К. Мирчев е Македонец, иако по чувство не. Со тоа што го пуштаат него напред, неговите наредбодавци посредно покажу-

ваат дека се плашат од еден битен приговор што може да се јави во самиот бугарски народ: зошто тоа мешање во работи на друг народ што си ја извојувал слободата и правото сам, по свое разбирање и чувствување, да си го изградува животот, па и литературниот јазик? Но сметајќи дека нешто ќе добијат од македонското потекло на К. Мирчев, тие заборавиле дека најмалку тој има *морално право* да се искажува за македонски јазик.

За да го покажеме ова, ќе се запреме само на неколку негови работи објавени во текот на последниве десет години, и тоа: 1) на статијата „Писма на Гоце Делчев“ (Македонски преглед XIII, 1943 кн. 4); 2) на полемичката брошура „Српската наука за јазикот на македонските бугари“ (Софија 1943, изд. на Министерството на народното просвештение); 3) на статијата „Професор Державин во заштита на македонскиот јазик“ (в. Доброволец, г. I, бр. 5, Софија – 15 март 1945 год.) и најпосле 4) на споменатата негова најнова статија во „Отечествен фронт“.

Првата од овие работи на професорот Мирчев ја забележуваме само патем, само заради тоа што тој нашол за нужно во „Отечествен фронт“ да искаже и една таква невестина дека во денешна Македонија „целото величаво дело на Гоце Делчев, Јане Сандански и нивните другари се дамкосуваше и се дамкосува како разновидност на великобугарската завоевателна политика...“ Каква чудесија! Ние сме го правеле Гоце Делчев и Јане Сандански ништо помалку ами – великобугари!

Професорот Кирил Мирчев би можел да не го споменува сега и во ваква врска името на Гоце Делчев, ако за ништо друго, барем заради тоа што тој, издавајќи ги неговите писма, имаше смелост дури да испушти некои изрази што му биле, по сè се гледа, необично одиозни. Така е на пример изоставен зборот *Комунаџи* и тоа во ваков најобичен поздрав: „Много здраве на Рајна, Љубе, (Комуната), Васе, Тоде, Ангел, Горе и всички“ (с. 145). До каде можела да оди загриженоста на професорот Мирчев, кој денеска сака да ѝ даде некаква тежест на својата пашквила шпекулирајќи со името на Гоце Делчев.

Во споменатата брошура од 1943 г. професорот Кирил Мирчев изјавува дека македонските говори „претставуваат неделима част од бугарскиот јазик“ (с. 15). Дали

тоа негово уверение, така категорично искажано, се изменило до денеска? Интимно секако не. Тој денеска зборува навистина за македонскиот јазик и за бугарскиот како за „два езикова клона“ изделени од една општа основа. Само што тоа izdelување за него, како што се гледа, има станато по некој чуден начин многу скоро, штом пред десет години ја провозгласуваше баш неделимоста на „македонските говори“ од бугарскиот јазик.

Реалноста е секогаш поавторитетна од провозгласувањата. Македонскиот јазик е реалност, многу непријатна реалност за великобугарите. Не можејќи (ако кога би можеле би го сториле!) да го избришат тој факт, тие сега бараат само поинакви начини да му наштетат на развитокот на нашиот литературен јазик. Затоа и се јавуваат со статии како што е оваа од Мирчева, во кои земаат маска на доброжелатели на македонскиот јазик, и дека сето ете тие го прават од преголема загриженост за него. А всушност тие се надеваат еднаш во иднината сепак да ја докажат својата „научна“ теза од кобуршкото минато – за неделимоста на македонските говори од бугарскиот јазик. Тие сакаат тоа да го постигнат со насилie над македонскиот народ, и пишувањата како овие на К. Мирчев треба да ја распалуваат таа жед за насилie.

Титуларот на славистиката во Софија, проф. Кирил Мирчев, тврди дека ние во Македонија наполно ја одречуваме „близоста меѓу македонскиот и бугарскиот јазик“. Кој, каде, кога, како ја одречувал таа близост – уважениот професор не наоѓа за потребно да се документира. Тој и не може да се документира. Зар има воопшто некој паметен да ја откажува близоста не само меѓу бугарскиот и македонскиот, ами и меѓу сите јужнословенски јазици? Ние го откажуваме само тоа, што проф. Мирчев така смело го тврдеше до пред неколку години, ја откажуваме неделимоста меѓу „македонските говори“ и бугарскиот јазик, односно тврдиме дека македонскиот не е дијалект на бугарскиот јазик. Тоа и историјата го докажува до таква степен, што дури и проф. Мирчев мора пред нејзините докази да отстапува, иако интимно го мрази нејзиното налагање.

Научната добросовесност на проф. Мирчев може добро да се процени баш од извесни места од брошурава

на која сега се запревме. На стр. 81-82 тој ги резимира своеобразно погледите на францускиот славист Андре Вајан, што се искажани во статијата „La problème du slave macédonien“ (во Bulletin de la Société de linguistique de Paris, t. XXXIX, 1938, с. 195-210). Ги резимира по таков начин што да му послужат како стопроцентно покритие за неговата теза дека македонските говори „претставуваат неделима част од бугарскиот јазик“. Проф. К. Мирчев забележува имено дека „авторот ја раскрива тука бугарската основа на македонските говори“, а ниту со збор не го споменува она што е основно во статијата на А. Вајан. Во таа статија се зборува за *македонскиот јазик* и се констатира следното: „Словенско-македонскиот е една реалност, и тоа толку што во 19 век суштествуваше македонски литературен јазик... Овој литературен јазик, заснован на говори што природно малце се разликуваат меѓу себе, немаше време да се унифицира. Но центрите му беа Скопје, Тетово, Охрид, Битола (Манастир), Воден, итн“. (с. 195). Како го исползувал проф. Кирил Мирчев текстот на Вајана покажува особено јасно следниот случај: од една единствена реченица тој ја зема само констатацијата дека по податоците од 9-10 век „македонскиот јазик (Мирчев вели: македонските говори) е тесно сроден со бугарскиот, и дека неговата понатамошна еволуција е паралелна со онаа на бугарскиот“, – и пресекувајќи ја тука насилно мислата премолчува што вели понатаму Вајан во истата таа реченица: „меѓутоа, (македонскиот јазик, Б. К.) е доволно независен за да биде тешко да се направи од македонскиот еден прост дијалект на бугарскиот, и за да е поправо да му се даде посебно место во една бугарско-македонска група наспроти групата српско-хрватска“ (с. 208). Што излегува? Вајан не е за тоа да се сфати македонскиот јазик како дијалект на бугарскиот, а Мирчев се позива на неговата статија за поткрепа на својата сосем спротивна теза што ја „докажува на цели 80 страници – дека македонскиот е дијалект на бугарскиот јазик! Интересен факт што ја докажува само склоноста на софискиот професор да ја пренебрегнува вистината и научната добросовесност за угода на еден преднамерено поставен, всушност чисто политички мотивиран ефект. Со такво постапување може да се забележи политичка заслуга, но не и да се стекне заслуга пред науката и глас на објективен научен работник.

Две години по излегувањето на брошурата на Мирчев, во март 1945 г., се јавува неговата статија во в. „Доброволец“ под наслов „Професор Державин во заштита на македонскиот јазик“. Од самото заглавие се гледа дека проф. Мирчев ја изменил својата терминологија. Тој зборува за „македонската слобода, за суштествувањето и развитокот на македонската нација“. Се разбира дека не може да му се префрли некому ако порано поради непознавање на работите или поради заблуденост мислел едно, па после кога во реалноста излегува поинаку, ако се откаже од старото мислење, и ако ги сообрази своите погледи со реалноста. Во животот тоа станува не ретко. Меѓутоа, за да се прими еден таков факт како нормален, треба да имаме на лице искрено расчистување со поранешните погледи, а не притворство. Што гледаме пак во оваа статија? Професор Кирил Мирчев го прогласува Державина за еден од најзаслужните луѓе за македонската нација (што на Македонците, и со право, не им беше познато): „Не може да има сомнение дека со таа несебична и благородна дејност советскиот научник си го запиша името меѓу најуважените и љубими личности што со својата морална бестрашност ги создаваат опорите на македонската слобода, суштествување и развиток на македонската нација“. А во што се состои таа за нас толку бележита дејност на Державина? Во тоа што во времето на балканските војни има напишано книга „Бугарско-српските заемни односи и македонското прашање“ а во 1932 г. статија „Науката во служба на империјализмот“. И во двете тие работи Державин ја брани великобугарската кауза во однос на Македонија и македонскиот јазик, зашто за него постои во тој однос само српски а не и бугарски империјализам. Поради ваквото становиште на Державина, неговата книга беше издадена во Софија 1915 година, во превод на зап. потполковник Ракаров, а споменатата негова статија беше најпофално одбележена од проф. Љубомир Милетич во сп. „Македонски преглед“, VIII, 1933, кн. 3, с. 143-145.

Вопросната статија на Н. С. Державин, претставува заправо критика на студијата на С. Куљбакин „О речничкој страни старословенског језика“ (Белград, 1930 г.). Пред да се јави Державин, самиот Милетич има истапено против таа студија. „Аргументацијата на Державина во

неговата критика – бележи Милетич – се развива како и во мојот одзив и достига до истите резултати“. Зошто тогаш македонската нација да му биде особено благодарна на Державина, а не на Милетич, кој е еден од столбовите на великобугарската идеологија? Тоа би можел да го знае само проф. Кирил Мирчев. Неговата статија во „Доброволец“ покажува пак јасно дека за никакво искрено менување на погледите за македонскиот народ и јазик не може да станува кај него збор, зашто искреноста не може да оди со вакво лажно прикажување на фактите.

По ова запознавање со поранешните пишувања на проф. Кирил Мирчев, да се запреме на крајот и на последната негова статија во „Отечествен фронт“. Во неа професорот на софискиот универзитет се нагрбил со многу „сериозна“ научна задача – да бара недоследности во еден правопис! Задача што може да дејствува само увеселително. Навистина, како би поминал францускиот, или рускиот, или дури бугарскиот правопис, кој досега седум правописни комисии не можат да го ослободат никако од недоследности, – како би поминале ако проф. Мирчев им се сврти со истата онаа строгост како и на македонскиот правопис. Ако тој сепак не нашол во нашиот правопис ништо повеќе да се фати од она што го изнесува, а што така тешко го компромитира како научник, тоа е доказ дека правописот ни е меѓу подобро построените. Не би вредело навистина човек да се задржува на работи како оваа од проф. Мирчев, зашто тие по принцип претставуваат само нелепост, но еднаш е сепак нужно и тоа да се стори, за да се види до каде може да доведе пристраственоста, дури кога е во прашање еден човек од науката.

Проф. Мирчев си дал труд да покаже дека ние сме узакониле во својот правопис такви „недомислија и непоследователности, какви не се трпат во никој современ научно уреден правопис“. Меѓу тие недомислија и непоследователности спаѓа според него тоа што ние сме ја зеле буквата *j* и со тоа сме го нарушиле „чисто кирилскиот карактер на македонскиот правопис“! Кога ќе го чита ова човек, му се чини како да го нема пред себе еден современ лингвист, ами лично митрополитот Стеван Стратимировиќ, кој толку се беше устрашил да не му се покатолички паството ако се прими буквата *j*. Профе-

сорот Мирчев добро знае дека внесувањето на таа буква овозможува обележување од научна гледна точка многу посовршено и посовремено, отколку што нацртите: *я, ю, ie* (или *йе*), *ьо* (или *йо*). Дека го знае тоа, тој и самиот не ги употребува овие нацрти при бележењето на јазичниот материјал во своите научни работи. Проф. Мирчев исто така добро знае дека на повеќе пати и во Бугарија се истакнува потребата да се воведат буквата *ј*. „Бугарската азбука – вели на пример Никола Костов во својата „Бугарска граматика“ (Софија 1939 г.) – страда и од тоа што нема определен знак на небната *й* (*ј*)“ (с. 14). Костов смета дека за означување на бугарските согласки се нужни, покрај другите, и овие букви: *ј, s, и* (с. 15). Проф. Мирчев сето тоа добро го знае, па ако и покрај тоа нас не напаѓа во ненаучност, тоа произлегува само од една цел што со науката нема врска.

Неговата закачливост оди дотаму што, не можејќи да им најде никаква друга замерка на буквите *ќ, џ, љ, њ*, се нервира зошто има разлика во нивните нацрти, зошто не е установен „еднообразен начин за означување на сите меки согласки во македонскиот јазик“. Проф. Мирчев притоа заборава дека во правописот на кој пишува тој не само што не е установен таков еднообразен начин за сите согласки, туку и за еден единствен мек глас се употребуваат три начина. Така, на пример, мекото *н* (*њ*) се обележува различно во овие три збора: *баня, Пеню, Нйойи*. Се разбира, нас тоа не не нервира. Нивно право е да си пишуваат како што сакаат, исто како што е наше право да пишуваме како што сакаме. Што проф. Мирчев се зафатил по ваков начин да се меша во туѓи работи, тоа е исто така еден факт што нема никаква врска со науката, од името на која тој суверено ги возвестува своите судови. Нему му пречи што ги има буквите *љ, њ* во српската азбука; но на науката тоа не ѝ пречи и затоа она не може во случајов да му предложи на проф. Мирчев никаков солиден аргумент.

Меѓу „недомислијата и непоследователностите“ што, според проф. Мирчев, „не се трпат во никој современ научно уреден правопис“ спаѓало и тоа што ние во нашиот правопис го бележиме едначењето по звучност во средината на зборот (пр. *Србин* но *срѝски*), а не го бе-

лежине преминувањето на звучните согласки во безвучни на крајот од зборот, т.е. пишуваме *млад, маж, боб* а не: *млаӣ, маш, бо̄и* и сл. Професор Мирчев меѓутоа заборава дека на такви „недомислија и непоследователности“ може да се укаже дури и во бугарскиот правопис. Таму, како што вели и самиот, едначењето по звучност во средината не се одбележува т.е. се пишува *сърбин – ср̄бски* и сл. Но има сепак случаи како: *џозба, изба* кога споменатото едначење се одбележува; тие случаи се многубројни во рускиот правопис, каде што префиксите *раз, из, без, воз* редовно се пишуваат со *с* ако се во состав со збор што почнува со безвучна согласка (*раска̄ӣ, вос̄ӣок* и сл.). Не е чудо, откако стана рускиот јазик „зонален“ за бугарскиот, да го видиме еднаш ваквото пишување и во бугарскиот правопис. Значи, стои фактот дека и во други современи правописи има непоследователности што му ги припишува проф. Мирчев во грев само на македонскиот правопис. Тоа е едно. А второ, големо е прашањето дали треба условите во средината на зборот да ги изедначиме во овој поглед со условите на крајот на зборот. Пред сè има ред такви случаи, при едначењето по звучност, кога воопшто не е можна асоцијацијата со некој друг збор во кој, пред вокал, се чува неизменета вопросната согласка, не е можна поради простиот факт што таков друг збор не се среќава. Во ред случаи такво асоцирање пак може само по вештачки пат да се претполага, додека во јазичниот усет на говорителите всушност го нема. Во ред случаи звучењето на една наставка се налага како такво многу појасно во свеста, отколку односот кон крајниот консонант во зборот што послужил за изведување со таа наставка (на пр. наставката *-шки* може да има однос кон основни зборови што завршуваат на различни согласки: *човек, Велес, Полоџ, маж*, а сепак е за јазичниот усет многу поприродно пишувањето: *џолошки, машки* отколку *џолошки, машки* – бидејќи, како што рековме, се налага целосно наставката *-шки* како морфолошки белег со тоа свое единствено звучење) итн., итн. На крајот од зборот, меѓутоа, асоцирањето е далеку почесто, потесно и помногукратно. На крајот од зборот идат појавите од меѓусловната фонетика. Односот *шежок – шешка* е постојан. Но зборот *леб* може во реченицата да се сврзува ту со збор што почнува со звучна, ту со таков што почнува

со безвучна согласка. Во првиот случај тој се изговара со *б* (пр. *леб дај ми*), во вториот со *ѝ* (пр. *леѝ ѝѝ даде*). Проф. Мирчев можел да обрне внимание на фактот дека во еден простонароден ракопис од Прилепско, од половината на минатиот век, што го има издадено тој (Македонски преглед VIII, 4, с. 71-84), се пишува само *ѝешки, ѝешко, ѝешка*, но покрај *ѝрос, суѝ* се пишува *суд, ѝрад*, а шест пати само *леб* (ниеднаш *леѝ*). Сето ова што го изнесовме ја претставува работата за пишувањето на согласките на крајот сосем поинаку, во фонолошки, фонетски и чисто практичен ортографски вид, одошто мисли тоа проф. Мирчев, гледајќи овде некакво „недомислие и непоследователност“ во нашиот правопис какви што, вели, немало во другите правописи.

Ни останува да се осврнеме уште на еден од аргументите на проф. Кирил Мирчев. Тој сака да докаже дека со пишувањето *крв, ѝрв, дрва* (место да пишуваме *кърв, ѝърв, дрва*) ние сме направиле „вистинско насиле над една од најсуштествените црти на централните македонски говори“. Интересно е само по себе ова инсистирање дека се работи за една од најсуштествените црти! Проф. Мирчев му придава, изгледа, особена убедителна сила на тој израз како таков, зашто го повторува трипати во еден пасус. Проф. Мирчев е впрочем првиот лингвист што тврди дека ова е една од најсуштествените црти во централните говори. „Се однесува за изговорот на старата звучна согласка *р*, која во српскиот јазик се чува, но во поголемиот дел на македонските говори, се изговара веќе како цела сричка *ър*, на пр. *ѝърв, кърв, дрва* итн.“ Излегува според софискиот професор дека *р* во *крв, ѝрв, дрва* итн. не образува сричка! Проф. Мирчев знае, или треба да знае, дека прашањето за изговорот на вокалното *р* во македонските говори, а пак особено во централните (поточно во западномакедонските *а* – говори), не стои сосем така како што тој го претставува. Тој знае дека повеќе опишувачи го констатирале вокалниот изговор на *р* во различни македонски дијалекти: Облак изрично за прилепскиот говор (централен) и за други западномакедонски говори, А. Мазон за леринскиот и костурскиот, М. Григоров за малореканскиот итн. Лично проф. Мирчев, убеден од фактите од оној текст од Прилепско што го споменуваме погоре, се има пред години вака искажа-

но: „Втора важна разлика спрема градскиот прилепски говор претставуваат формите *врџлаиѝ*, *врџамѝ*, *ѝрџвѝ*, *врџваиѝ*, *ѝрџџналѝ*, *брџџо*, *ѝрџџовецѝ*. Тие покажуваат без сомнение дека во јазикот на расказите плавната си ја чувала старата сонантичност (т. е. образувала сричка, б. м.), додека во говорот на прилепчани денеска таа ја изгубила во значителна степен таа своја особеност“ (Македонски преглед VIII, 4, с. 74). По нешто ова искажување се разликува од сегашното на проф. Мирчев. Пред сè за селскиот изговор прилепски тој го констатира вокалното *p*. А за денешниот градски изговор таа особеност ја смета само во значителна степен загубена, значи не сосем. Ако се помисли пак на тоа дека за последниве триесет години половината Прилеп е населен од селата, тогаш сликата во однос на „една од најсуштествените црти“ уште повеќе се уточнува. Проф. Мирчев е склон да ни го откаже на чисто политичка основа, т.е. како на „титовци“, усетот за мајчиниот јазик. Зошто и Крсте Мисирков, првиот што зазборува за централните говори како за основа на македонскиот јазик, го прими изговорот на вокалното *p* како карактеристичен за нив, па пишува: *срби*, *џрци*, и сл. (в. „За македонските работи“, 1903 г.)? Не можел да биде „титовец“. Всушност работата со тој глас во нашиот литературен јазик е сосем јасна. Вокалниот систем на нашиот литературен јазик го чинат овие пет вокали: *a*, *o*, *y*, *e*, *и*. Тој вокален систем е заснован баш на системот на повеќето наши централни, т.е. западномакедонски *a*-говори. Таков систем од пет вокали имаат селските говори до самоти Охрид, па преку Дебарца, во Поречјата, Демирхисарско, Прилепско, Битолско, некои говори во Велешко. Таков систем има и малореканскиот *o*-говор. Проф. Мирчев не може да не знае дека во говорите со ваков вокален систем, а тие се што ја дадоа основата на нашиот литературен јазик, може да има само монофонематско сфаќање на *p* во случаите како *крв*, *ѝрв*, *дрва*, а никако сфаќање дека тука има два разделни гласа ѝ + *p*. Вокалното *p* во нашиот литературен јазик не се должи на никаква србизација на нашиот правопис, како што сака да ја претстави работата проф. Мирчев, ами се должи на една особеност што нормално произлегува од гласовниот систем на оние наши народни говори што ја дадоа основата на литературниот јазик. Од ова е јасно дека никаква

посебна „ерова гласна“ не се обележува со апострофот во почетокот на зборот во случаите како *'ркам*, *'рџа* и сл. Службата на тој знак во таа позиција е доволно објаснета во првото и особено во второто издание на Правописот. Затоа проф. К. Мирчев разбива отворена врата кога го наречува пишувањето на апострофот во горните случаи – „полно недомислие, какво што не можеме да најдеме во никој правопис на земната топка“. Што да кажеме на ова? Едно прашање, еден комплимент и една забелешка. Прашањето: зошто баш треба бездруго да го има во некој друг правопис? Комплиментот: тоа е за вистинско удивление дека професорот од Софискиот универзитет Кирил Мирчев ги познава сите правописи на земнава топка! Забелешката: професорот има случајно изумено дека во соседството му има сепак еден правопис во кој во почетокот на зборовите се пишува апостроф – грчкиот; тој таму баш никаква служба не врши, што значи дека недомислието е уште пострашно.

Заклучокот на статијата на проф. К. Мирчев е срочен во следните зборови: „Србизацијата на македонскиот правопис, проведена на полно свесно од денешните скопски титовци, најнагледно ги докажува нивните усилија да го постават младиот македонски литературен јазик под полната опека на српскиот јазик и да го изместат неговиот развој од чисто народната македонска основа“. Добро е што ништо понагледно не го покажува тоа мнимо изместувањето одошто „србизацијата“ на нашиот правопис. Таква „србизација“, како што видовме погоре, предлагаа и за бугарскиот правопис некои бугарски лингвисти што водеа вистински сметка за подобро обележување на гласовите од својот јазик. Под тврдењето за омразната „србизација“ на правописот треба да се разбира заправо негирањето на вистински научните и вистински современите, и баш затоа практички најпригодните принципи на фонетскиот правопис. Дури и најстариот бугарски лингвист А. Т. Балан, признавајќи го поголемото совршенство на тие принципи, заложени од Вук Караџиќ во српско-хрватскиот правопис, бараше во 1945 г. во статијата „Делото на седма правописна комисија“ (Списание на Буг. академија на науките, кн. LXX) да се реформира коренито бугарскиот правопис на истите принципи, односно да се „србизира“ според терминологијата на проф. К.

Мирчев, за да може „во своето равенство со српскиот“ да му конкурира на последниот во Македонија! Проф. К. Мирчев не може да не обвинува што ние сме се задржале на посовршеното, само затоа што е во бугарскиот и во рускиот правопис поинаку; тој нема право да бара од нас да ги мразиме крвнички некои букви само затоа што нив ги има во српската азбука или што се латински. Славата на буквомразец му ја препуштаме радо нему.

Проф. К. Мирчев во својот заклучок го има достигнато врвот на јазичната демагогија. Тој знае дека во широките кругови, поради едно наивно мешање на претставите, не се прави често доволна разлика меѓу буква и глас, меѓу писмо и јазик. Не можејќи да истапи со некои колку-годе солидни научни аргументи, тој свесно ја експлоатира таа психолошка измама, и сака да продаде рог за свеќа. Таканаречената „србизација“ на нашиот правопис не може никако да биде најнагледен знак за „изместувањето“ на нашиот литературен јазик од народната македонска основа. Фонетскиот правопис, напротив, дава можност баш за што поточното фиксирање на особеностите на народниот изговор.

Ете со какви средства излезе најаве софискиот лингвист. Зошто вика тој дека „титовци“ го србизирале македонскиот јазик? Нели тој беше што се печалеше да докаже дека нема македонски јазик, ами македонски дијалект на бугарскиот јазик, во истата онаа пресудна 1943 година кога Тито ја прогласи југословенската федерација, во составот на која македонскиот народ првпат ја доби својата национална слобода и меѓу другото правото да го употребува својот јазик како литературен? Зошто тој, зборувајќи за културните работници во Македонија, презриво го клава зборот културни под кавички, кога неговата работа и без кавички е јасна? Јасно е дека како овој, така и секој друг поход против македонскиот јазик ќе крахира пред очите на светот, зашто не може неправата работа научно да се брани. Многу е крупен тој факт што македонскиот јазик се употребува како јазик на културата само во НР Македонија, за да може тој да се омаловажи со некакво баење против буквите. Софиските информбировци би направиле добро да молчат по ова прашање барем дотогаш, дури самите не ја допуштат употребата

на македонскиот јазик за оние илјадници Македонци што живеат во Бугарија. Зошто таму не покажат тие на практика каков треба според нив да биде македонскиот јазик? Нека ги ангажираат за тоа своите лингвисти на чело со проф. Мирчев, кои се, како што гледаме, спремни да го редат научно и современо македонскиот правопис. Вака делата и зборовите ги дели пропаст. Вака жалосна слика ни се претставува од научникот К. Мирчев вклетен во службата на една политичка игра.

9.

МАКЕДОНСКИОТ ЛИТЕРАТУРЕН ЈАЗИК ВО ПЕРИОДОТ МЕЃУ ДВЕТЕ СВЕТСКИ ВОЈНИ

Настан од далекусежна важност во најновата историја на нашиот народ беше поделбата на Македонија во 1913 година, меѓу учесниците во Балканската војна – Србија, Грција и Бугарија. Со тој акт се стигна до еден резултат од дотогашната борба на балканските хегемонисти за Македонија резултат печален за македонскиот народ на опасноста од кој укажуваше правилно во 1903 година Крсте П. Мисирков.

Со тоа настапи период на уште позасилена асимилаторска политика спрема нашиот народ од страна на неговите нови повелници, кои правеа сè и ги употребуваа сите средства да го изместат од неговиот тек македонското национално движење и во врска со тоа да ја притапат секоја желба за изградба на самостојна македонска култура и посебен македонски литературен јазик. Македонскиот јазик реакционерните кругови во три балкански земји сакаа да го избришат од редот на јазиците.

Меѓутоа, македонското национално движење не можеше да биде разбиено и покрај сите напори на реакционерните сили. Во новосоздадените услови по Првата светска војна тоа најде свој природен сојузник и закрпник во работничките движења во балканските земји. Со тоа се создаде важен предуслов, каков што порано не постоеше, за конечен успех на ослободителната борба на македонскиот народ. Но треба да се укаже и на тој факт дека дури и во некои раководства на балканските работнички партии не така лесно се изживуваа великодржавните настроенија во однос на Македонија, и дека дури и денеска (на пример во Бугарија) сè уште не се изживеани и против логиката на прогресивниот историски развој. Комунистичката партија на Југославија беше првата што

правилно го постави македонското прашање, во целокупноста на националното прашање во Југославија и единствената што со полна доследност се бореше за неговото конечно разрешување. Овој момент изигра голема улога за раздвижувањето на нашите народни слоеви во Вардарска Македонија, то ест во најголемиот дел од нашата земја, а понатаму укажа силно влијание на развитокот на македонското национално движење и во останатите два дела – во Егејска и Пиринска Македонија.

Младото македонско поколение, меѓу двете војни, растеше со свеста дека треба да одговори на најважните задачи од националниот развиток на својот народ: да ја извојува неговата слобода, под знамето на прогресивните сили во светот, и да ги затврди основите на македонската национална култура, на прво место да работи за изградбата на македонскиот литературен јазик.

Јасно е, значи, дека само времено можеше да се запре, по силата на историските околности во кои нашиот народ беше поставен во првите децении од овој век, оној решителен чекор напред по патот на изјаснувањето на неговите национални задачи, за кои зборуваше Мисирков. Тој чекор сега беше направен, а со тоа се крунисаа сите оние напори од порано што претставуваа подготовка за него. Националното освестување на македонските маси стана фактор што мораше да се земе предвид во политичкиот развиток на Балканот. Се почувствува, пред сè, потребата за едно јасно формулирано становиште спрема него од страна на меѓународното работничко движење. Во резултат на тоа дојде познатото решение на Коминтерната од април 1934 година по македонското прашање. Во него се констатира фактот дека македонската нација постои, независно од тоа што буржоазијата на земјите кои ја делеа Македонија му ги одречува националните особености на македонскиот народ. Во тоа решение меѓу другото, се истакнува и „правото на македонските маси да се служат со мајчиниот јазик во сите државни и општествени установи“, да се употребува тој во училиштата и да се издаваат на него книги. Овој акт е необично показателен за наложувањето на нашето народноослободително движење, веќе со наполно изјаснет национален програм, во меѓународни релации.

Прашањето за нашиот литературен јазик се поставуваше меѓутоа сè поопределено со тоа што почнаа да се јавуваат книжевни творби пишувани на македонски јазик, и покрај сите гонења од страна на властодршците. Така во бивша Југославија беа прикажани неколку фолклорни драми на македонски јазик: „Ленче Кумановче“ и „Чорбаци Теодос“ од Васил Иљоски; „Печалбари“ од Антон Панов, „Парите се отепвачка“ од Ристо Крле. По списанија и весници одвреме навреме се јавуваат песни и прозни состави, што сведочат за соживувањето на литературната работа на македонскиот народ. Но од особена важност за развитокот на нашиот литературен јазик беше појавата на првите поетски збирки во нашата современа литература: „Народни бигори“ (1938), „Огинот“ (1938) и др. од Венко Марковски; „Бели мугри“ (1939) од Коста Рацин; „М’скавици“ (1940) и „Пеш по светот“ (1941) од Коле Неделковски. Тие книги изиграа важна улога во процесот на оформувањето на македонскиот литературен јазик. Народот, жеден за своја книга, ги пречека со разбран интерес. Тие подбудија, меѓу другото, живо дискутирање за конечниот облик на нашиот литературен јазик, расправање за тоа дали една или друга говорна особеност да влезе во неговиот состав; а со тоа што беа сите пишувани на централно наречје (велешкиот говор) и што се опираа на јазичното богатство на нашата народна поезија, тие веќе даваа доволно единствена основа за нашиот литературен јазик. Се разбира, дека сè уште остануваше таа основа конечно да се восприеме, да се изјаснат ред подробности, и да се установи единствена ортографија, бидејќи книгите на Марковски и Неделковски беа печатени во Софија со бугарска азбука, а Рациновата во Загреб со српска кирилица. Кај нашите поети пред војната можеа да се забележат и некои моменти на еволуирање на нивните погледи за литературниот јазик. Така, по некои ракописи останати од Рацин се гледа дека тој првобитно им давал повеќе место на западно-македонските форми; на пример: третото лице множина сегашно време – *косиѝ*, *ѝлачиѝ*, додека во „Бели мугри“ се опира на својот роден велешки говор. Тоа значеше и извесно отклонување од оној стремеж, изразен така јарко кај Мисиркова, во литературниот јазик да се сложат што повеќе такви црти кои ќе го делат од соседните словенски јазици.

Барањето да му се даде на нашиот јазик полно право на употреба не беше издигнато само во Вардарска Македонија како средиште на нашиот национален развиток. Тоа едновременно се подзеде и во останатите два дела од нашата земја – во Егејска и Пиринска Македонија.

Во годините пред Втората светска војна почнува да се шири илегалниот партиски печат на македонски јазик, во прв ред летоци со различна содржина и извесни партиски документи. Тогаш се издаваат и два броја од весникот „Искра“, орган на Покраинскиот комитет за Македонија што се печатеше во Скопје во илегалната партиска печатница. Треба да ја оцениме големата улога на ваквите изданија во изградувањето на нашиот литературен јазик; тие беа истовремено и борбен повик со македонски збор и материјали во кои нашиот јазик се приготвуваше за употреба во публицистиката и политички написи. Споменатите изданија придонесоа многу за искристалисувањето на ред црти во нашиот литературен јазик, а особено во текот на Народноослободителната борба, кога тие сè повеќе се јавуваа и распространуваа.

Оценувајќи ја состојбата на јазичното поле кај нас во годините пред последната војна, можеме со полно право да речеме дека не само што во сите три дела на нашата татковина се постави како неодложна национална задача конечното решение на јазичното прашање, ами се направиле и значителни чекори напред во смисла на изјаснувањето обликот на македонскиот литературен јазик.

10.

МАКЕДОНСКИОТ ЛИТЕРАТУРЕН ЈАЗИК ВО НАРОДНООСЛОБОДИТЕЛНАТА ВОЈНА

Периодот на Народноослободителната војна од 1941–1945 година, решавачки за понатамошната судбина на нашиот народ, беше заедно со тоа од пресудно значење и за установувањето на нашиот литературен јазик. Зашто извојувањето на националната слобода, низ заедничката борба со другите југословенски народи против фашизмот, беше нужната претпоставка и за слободниот развиток и употреба на македонскиот литературен јазик.

Под тешките услови на окупацијата писмената активност на македонскиот јазик можеше да се развива само илегално или во слободните македонски планини, во редовите на нашите партизански единици. Тие што активно се бореа против великобугарските, италијанските и др. окупатори, беа тогаш и борци за македонскиот јазик и негови градители. Покрај поетските творби настанати во времето на војната, сè поголема важност придобиваат за изградувањето на нашиот литературен јазик илегалните партиски материјали, летоци, прогласи, манифести, политички брошури, и најпосле бригадните и др. списанија, што почнаа да се јавуваат од почетокот на 1944 година. Партизанската печатница „Гоце Делчев“, скриена во Лопушник и на други наши места, издаде во текот на своето работење ред летоци, прогласи, брошури итн. што се печатеа понекогаш во доста голем тираж. Така, на пример, Манифестот на Главниот штаб беше издаден во 2.000 примероци. Кон ова треба да се придадат и материјалите умножувани на машина, шапирограф итн. Сето тоа претставуваше една писмена активност, интензивна и силна политичка дејствувачка, каква што порано кај нас не беше позната.

Ако пристапиме кон неа како кон материјал за чисто јазична анализа, тогаш ќе забележиме некои моменти од битно значење. Во нив идат до израз јазични особености од многу поширока територија одошто во печатените поетски збирки од пред војната (ги земаме за споредување нив, бидејќи сите го имаат за основа велешкиот говор, а одбележија секако една важна етапа во развитокот на литературниот јазик). Тоа е нешто сосем природно, зашто тие беа пишувани од луѓе од различни наши краишта. На прв поглед може да се помисли дека во нив имаме такво јазично шаренило, таква неустановеност на различни јазични црти, што тие претставуваат чекор назад во смисла на унификацијата на јазикот наспрема поетските збирки од пред војната. Но еден таков суд ќе биде површен и неправилен. Битното е во тоа што сега далеку поширок круг луѓе свесно се стремат да пишуваат на заедничка основа дадена од нашите централни говори, и битното е во тоа што излегувајќи од таа основа тие и во подробностите сè повеќе и повеќе одат на зближување, на изјаснување дефинитивниот облик на литературниот јазик. Ако ги проследиме во главни линии материјалите од Народноослободителната борба, ако тргнеме, на пример, од писмото „До сите народно-ослободителни партизански одреди во Македонија“ (од 28-II-1943 година), па преку прогласот на Акциониот комитет на Народноослободителниот фронт на Македонија (септември 1943) и Манифестот на Главниот штаб (октомври 1943), до бригадните весници од 1944 година, – ќе го констатираме недвосмислено одвивањето на тој процес на сè поодреденото изјаснување и обопштување на извесни црти што влегоа во структурата на нашиот литературен јазик. Ако на пример во споменатото писмо од 28-II-1943 година покрај прилепско-битолските форми како *ѝрашајне*, *чистејнеѝо*, *ѝрадој*, *режимо*, *ќе бидиѝи*, *да живеј* и др., ги среќаваме велешко-скопските форми како *ослободуење*, *однародување*, *денови*, *режимоѝи*, *милуеѝе* и др., тогаш тоа не е знак само за една јазична мешаница, ами е пред сè, знак за нешто сосем друго: за тоа дека оние што пишувале се слободни веќе од локален јазичен партикуларизам, и во барањето како да се пишува литературно македонски не се опираат само на она што го знаат од својот дијалект, а му даваат место и на она што го има во другите дијалекти. Изле-

гувањето од рамките на локалното е неопходен услов за изградувањето на еден национален литературен јазик. Во јазикот на материјалите од Народноослободителната борба гледаме дека тој неопходен чекор напред беше направен и дека со тоа и психолошки беше до најголема степен олеснето установувањето на наполно одреден облик на литературниот јазик.

Но не беше создадена само таа општа психолошка претпоставка преку писмената активност во времето на војната ами заедно со тоа како што подвлековме веќе порано, одеше и сè поодреденото изјаснување на одделните црти од литературниот јазик, сè поголемо нивно обопштување и налагање во свеста на пишувачите. Во овој поглед се забележува и развоток во одредена смисла, и јазична приемственост. Така, на пример, јазикот на „Манифестот на Главниот штаб“ укажува видно влијание на јазикот во бригадните весници. По материјалите можеме добро да следиме како надвива само за пример да земеме, членската форма на *-оӣ* (*народоӣ* а не *народо*), глаголскиот систем со сегашните основи на *а*, *о*, *е* (во последната група спаѓаат и глаголите како *кажуе*) 3 л. сег. време без наставката *ӣ* (*носи* а не *носӣӣ*), а во фонетиката изговорот *в*, *ф* на местото од *х* (на пример, *сӣрав*, место *сӣрах*), изговорот *ол* за некогашното вокално *л* (на пример: *дол̄го*, *йо̄лно* и сл.). Ова беше важен момент во установувањето на гласовниот систем на литературниот јазик, бидејќи со тоа се изостави изговорот на темниот вокал во една бројна група зборови. Порано кај В. Марковски и К. Неделковски имавме со темен вокал *м'ска*, *с'зи* место *молска*, *солзи* и сл. Покрај сето ова не треба да го губиме од предвид фактот дека во материјалите од Народноослободителната војна се употребуваше фонетска азбука и правопис, навистина уште во подробностите не наполно установени, но затоа по принцип доволно јасно одредени.

По таков начин, во текот на Народноослободителната борба се затврдија и се доразвија оние основи за конечното оформување на нашиот литературен јазик што веќе од порано постепено се изградуваа. Низ тој процес на постепено установување на нашиот литературен јазик, добиваше свое природно решение и прашањето за

неговата народна основа, што му ја даваат централните говори, и прашањето за неговиот писмен облик, а со сето тоа заедно се изделуваа сè појасно нормите на македонскиот литературен јазик. Придонесот кон тоа од писмената активност во борбата беше од голема важност. Нашето јазично прашање можеше по ослободувањето да се реши толку брзо само зашто веќе беше наполно назреано, зашто постоеше нужна подготовка, нужни предуслови за неговото решение. Кој ќе направи само едно бегло споредување меѓу правилата установени во првиот македонски правопис и пишувањето во текот на Народноослободителната борба, ќе може сосем да се увери колку нешто е таму наследено од опитот стекнат низ таа писмена активност.

11.

К. П. МИСИРКОВ

ПО СЛУЧАЈ 30-ГОДИШНИНАТА ОД СМРТТА

На 26 јули оваа година се навршуваат триесет години од денот на смртта на К. П. Мисирков. Тој датум нè задолжува да се свртиме уште еднаш кон делото на нашиот истакнат општествен и културен работник, споменот за кого сè поживо се внедрува во нашиот народ. Тој нè побудува на уште една мисла – дека е веќе време да се пристапи кон целосен опфат на животот и дејноста на една од најмаркантните личности во нашето минато, за да може со полна исцрпност и научна објективност да се одреди нејзиното место во рамките на нашето ослободително движење.

Мисирков е навистина крвно поврзан со тоа движење, завршувајќи многу од она што беше на национално-културниот план изразено пред него, и отворајќи нови страници во идеолошкото осмислување на борбата на македонскиот народ за национална слобода. Имено, кога во 1903 г., по разгромот на востанието, излезе неговата книга „За македонските работи“, таа значи не само врвен момент во оние настојувања да се утврди нашата национална индивидуалност, дојдени до израз уште во 60-те години на минатиот век кај „македонистите“, ами и еден целосно осмислен напор за поставување на јасно издиференцирана национално-културна програма во условите на револуционерното превирање во нашиот народ. Таа го стори сето тоа на ниво што дотогаш не беше кај нас достигнат.

Мисирков сфаќаше од каква штета е за македонскиот народ што во револуционерните борби од почетокот на овој век се одеше без една таква јасно поставена програма, исполнувањето на која не треба да се одлага до вре-

мето кога ќе се постигне политичка слобода, ами треба да претставува битен предуслов за нејзиното постигање. Мисирков ја предвидуваше опасноста од поделбата на Македонија меѓу балканските хегемонисти, што би претставувало удар не само за македонскиот народ, туку и за Јужното Словенство воопшто. Развивањето на националната свест кај Македонците, националната и културна еманципација на нашиот народ, беше единствената брана против таа непосредна опасност. Таа мисла ја даде и основната содржина на неговата книга, одредувајќи го нејзиното позитивно дејство и нејзината трајна значимост, независно од разбирливата ограниченост на одделни размислувања во неа. Сета пак живост на тоа дело ќе ја согледаме, ако не го посматраме само по тоа што е идеолошка компонента во него, ами и како срдечен изблик на еден дух што се затресува за судбината на својот народ.

Особено е голема заслугата на Мисиркова во тоа по каков начин го постави и разработи прашањето за создавањето на македонскиот литературен јазик. Идниот развоток на нашиот народ, како што е познато, во сето битно ги потврди во овој поглед неговите разбирања. „За македонските работи“ ќе останат за секогаш еден убав и виден споменик на нашиот јазик, сограден од даровита и темпераментна личност. Иако книгата на Мисиркова беше исклучена од непосредниот допир со народот, за што се постараа оние што се плашеа од нејзината жива мисла, таа го најде патот до оние на кои им беше наменета и во часот кога им беше најпотребна: таа не им остана непозната на Рацина и Неделковски, преку кои го зеде местото на жив учесник при конечното оформување на нашиот литературен јазик, како емигрант што во правиот час се враќа во својата татковина.

Мисирков ја делеше судбината на толку други македонски интелектуалци во минатото – да биде речиси целиот живот отргнат до својата земја. Тешко и скоро невозможно беше да се работи во неа, тешко беше да се застапуваат своите идеали и надвор од неа, без да биде загрозувана и самата животна егзистенција. Тоа ни ги објаснува и оние повремени отклонувања во нивниот животен пат, од кои не можеше сосем да се откине ни Мисирков, поставен да работи во една епоха на спласнување

на револуционерните сили на нашиот народ, по разгромот на востанието, а пред да се зафати новиот револуционерен подем на чело со работничката класа. Но и во тие тешки услови за општествена дејност, во кои личноста е поставена пред толку трагични дилеми, Мисирков не им изневери на заветите на својата младост. Тоа го потврдуваат најодредено некои од неговите статии од последните години пред неговата смрт, во кои се одзива на горештите прашања за патот на македонскиот народ во новата ситуација, настаната по Првата светска војна. Бидејќи тие статии кај нас сè уште не се доволно познати, ќе се задржиме кратко на нивната содржина.

Циклусот статии објавени во в. „Мир“ во времето меѓу 31. III и 30. IV. 1924 г. Мисирков ги потпишува прибавувајќи кон своето име – Македонец, со што видливо сака да ја истакне својата национална припадност. Едно внимателно разгледување на тие и други негови статии ќе покаже кои ставови во нив, а такви има, се резултат од наложена нужда за тактизирање, зашто се работело и за наоѓање модус да бидат тие воопшто објавени во еден бугарски весник. Самиот Мисирков забележува на едно место дека тој и не верувал да му се овозможи да истапи пред јавноста. Во основното, а тоа е имено утврдувањето на националната индивидуалност на македонскиот народ, Мисирков ги изнесува становиштата од своето животното дело „За македонските работи“. Во една своја статија, излезена исто во „Мир“ (бр. 7414 од 12. III. 1925), под наслов „Македонски национализъм“, Мисирков на право изјавува, во потврда на еден животен став: „Јас не се кајам дека уште пред 28 години се објавив за македонски сепаратизам. Последниот беше и си останува за мене единствениот излез, најдобриот пат, по кој македонската интелигенција би го исполнила и ќе го исполни својот долг пред татковината и пред нашиот народ“. Развивањето на македонското национално чувство, кое тој го означува служејќи се со терминот македонски сепаратизам, останува за него основна задача во развојот на македонското ослободително движење.

Како и во книгата „За македонските работи“ и сега, во споменатите статии, во самобитните црти на македонското историско и културно минато Мисирков бара

поткрепа за правото на македонскиот народ на слободен национален живот. „Велам за среќа има македонската национална култура и историја – подвлекува тој – зашто тој факт го вооружува македонскиот народ со непобедливо оружје во неговата борба за човечки права и за слободен национален живот како рамноправен народ во бројот на културните народи“. (Македонска култура, в. „Мир“ бр. 7155 од 19.IV.1924 г.). Во истава статија тој станува против настојувањата на хегемонистите да ја прикажуваат македонската историја како што им одговара на нивните политички цели. „За жал – вели – самостојното изучување на македонската култура и историја започнува одвај допрва од самите Македонци, што од крајот на минатиот век почнаа да не им даваат верба на белградските и софиските научници...“

Необично е интересна статијата на Мисирков „Македонски национализъм“ (в. „Мир“, бр. 7417 од 12.III.1925 г.), која претставува реакција на прилагодувањето на спогодбата Моллов-Кафандарис од 1923 г. за иселување на голем дел на македонското население од Егејска Македонија во Бугарија. Во неа иде до израз едно живо чувство на историска одговорност пред народната судбина. „Ние, македонската интелигенција, без сомнение носиме најголема одговорност за положбата, во која денеска се најдува нашата татковина. Но, има околности што ја намалуваат нашата кривица, нè оправдуваат пред нашите несреќни сотатковници, особено пред оние што, изгнати од родните огништа, се принудени денеска немили недраги да се скитат низ разните краишта на Бугарија“. Мисирков потсетува на тоа како при тешките услови во Македонија интелигенцијата требаше предимно да се оддаде на револуционерна дејност. Тој потсетува и на својата активност од порано, на своите публикации, што покажуваат „дека дел од македонската интелигенција бараше и наоѓаше и други средства за борба, а имено самостојна македонска национална мисла и македонската свест“. Во врска со ова тој истакнува дека македонската интелигенција ќе го исполни најдобро својот долг пред народот токму по патот на утврдувањето на неговата самобитност.

Преминувајќи потоа на непосредниот предмет на својата статија, Мисирков го изнесува своето становиште

во врска со иселувањето на Македонците под грчка власт, застапувано уште од порано: „Во 1912 година на прашањето на моите сотатковници, што да се прави, ако нашето село остане под грчка власт, им одговорив: под каква власт и да остане селото, вие ќе си останете на местото, нема никаде да се иселувате“. Мисирков станува против иселувањето на Македонците во Бугарија, договорено со грчко-бугарската спогодба, со која се наложувааше откинување на еден значителен дел Македонци од нивната национална целост. Еден таков удар против интересите на македонскиот народ стариот патриот го дочекува со остра реакција, побуден уште еднаш да го издигне својот глас во одбрана на својот поробен народ, во името на неговата иднина. Следните редови од неговата статија најарно го покажуваат неговото становиште, управено против растргнувањето на живата снага на македонскиот народ, како што покажуваат и една концепција длабоко правилна од гледна точка општо-јужнословенска, за која ненародните режими во Бугарија и Југославија најмалку водеа сметка. „Македонците – вели Мисирков – или треба да си останат на родните места, пак ако сака и ѓаволот да ги владее, или пак, ако им е судено да се местат, тие треба да се преместат од еден крај на Македонија во друг крај, но пак на Македонија, но не на Бугарија, Србија или Елада. Изгонети од грчка Македонија, Македонците требаше да отидат во српска Македонија, да образуваат воени населби и да го дочекаат денот, кога би можеле да се вратат на родните пепелишта.“ Мисирков ја завршува оваа статија со барање да не се решаваат животните прашања за македонскиот народ со еднострани спогодби, без да дојде до израз и неговата волја: „Јас сум Македонец, со македонска свест, и како таков имам свое македонско гледиште на минатото, сегашното и иднината и на мојата татковина и на целото Јужно Словенство и затоа сакам и нас Македонците да нè прашаат по сите прашања, што нè засегаат нас и нашите соседи, а не да се свршува сè само со спогодби меѓу Бугарија и Србија за нас, но без нас. И нека бидат уверени сите заинтересирани, дека у Македонецот ќе се најде достатно такт, предвидливост, самопожртвување за постигање на едно општо добро на Балканите, стига да биде зачетено националното и личното достоинство на Македонецот“.

Оваа статија на Мисиркова била дочекана со груб напад од страна на в. „Свободна реч“, на кој Мисирков дава одговор во една нова статија под наслов „Самоопределението на македонците“ (в. „Мир“ бр. 7428 од 25 март 1925 г.). Од неа узнаваме дека нападот на „Свободна реч“ предизвикал големо возмутување против Мисиркова меѓу граѓанството на Карлово, каде што живеел. Но Мисирков, како што се гледа, не се уплашил, ами излегува со еден одговор во кој со вистинска вдохновеност станува во одбрана на своите разбирања и кој претставува можеби најубаво излагање на тие разбирања што воопшто беше го дал. Истакнувајќи решително дека македонскиот народ е посебен народ, што е изразено и во неговата духовна култура, во јазикот, народната поезија и обичаите, застапувајќи се решително за неговото право на слободен живот, давајќи му израз на своето национално чувство и со една трогателна исповедност, Мисирков едновременно го посматра македонското прашање не од тесно-националистичка гледна точка, ами во рамките на натамошниот развиток на сите јужнословенски народи. „Како Македонци – вели тој – ние ќе ѝ бидеме поповлезни и на Македонија и на Бугарија и на Србија, воопшто на целото Јужно Словенство, отколку како Бугари или како Срби. Како Бугарин јас уште одамна би рекол: Каква ти Македонија, и овде ми е добро, нема зошто да мислам за она што е веќе загубено. Но како Македонец јас во Бугарија се чувствувам како во туѓина, каде што навистина се наоѓам меѓу родни браќа, но не сум си дома во татковината. Таа е таму каде што сум се родил и каде што јас треба да ги оставам коските, каде што треба да појде мојот син, ако не ми биде судено да појдам јас лично.“ Спорот околу Македонија им користел само на други, не на јужнословенските народи, истакнува Мисирков. На тоа може да му се стави крај само со признавањето рамноправноста на македонскиот народ. По сето излагање во оваа статија тој и во заклучните зборови го подвлекува тоа: „Тоа е македонското национално чувство, тоа е историското призвање на Македонецот, што може да го оствари само како слободен и рамноправен граѓанин на Југославија, на кого му е дозволено да мисли, да чувствува, да говори и да дејствува како Македонец.“

Една година пред својата смрт ги забележа Мисирков тие зборови, така созвучни со пораката изнесена во 1903 г. во книгата „За македонските работи.“ Како и тогаш, и сега тој беше подложен на навреди и шиканирања, факт воопшто карактеристичен за условите во кои требало да се пројавува во минатото мислата за нашата национална слобода. Но решителноста на Мисиркова се подгреваше од едно остро чувство на одговорност пред својот народ. Финалето на Мисиркова значи живо претчувствување на она што идеше. Неговото дело се вгради во основите на нашиот слободен национален живот.

12.

РАЗВИТАК МАКЕДОНСКЕ ЛИНГВИСТИКЕ ПОСЛЕ ОСЛОБОЂЕЊА

Напори на језичком пољу у НР Македонији за протеклих десет година стоје под знаком изградње македонског књижевног језика, који је први пут у новој Југославији добио могућност слободног развитка. Врло је интересантна и у више погледа значајна та појава једног новог јужнословенског књижевног језика, формираног у условима интензивног темпа савременог живота.

Почетком 1945 године коначно је састављена азбука и правопис и утврђена граматичка структура македонског књижевног језика, на основици централних говора. Дошло је то као продужење једне писмене делатности на народном језику којој су почеци у првим деценијама прошлог века. За протеклих десет година слободног живота македонски језик се развио тако брзо да већ претставља тип устаљеног савременог књижевног језика. Томе развитку много је допринела млада македонска славистика.

Рад на изучавању македонског језика усретсређен је пре свега у Семинару за македонски језик при Филозофском факултету у Скопљу, као и у Институту за македонски језик у Скопљу, основаном почетком 1953 године. И поред тога што су ове институције почеле свој рад са врло ограниченим бројем научних радника, постигнути су резултати који претстављају добру основу за даљи развитак македонске лингвистике.

Појава значајне књижице *Македонски ѝравоѝс* (1945) означила је први захват у нормализацију књижевног језика; *Македонски ѝравоѝс* који су 1952 г. издали Блаже Конески и Крум Тошев бележи у томе погледу већ један стадијум сталожена норми књижевног језика, што

је било постигнуто искуством књижевног стварања и свакодневне језичке праксе.

Природно је што се овде најпре главна пажња посветила питањима обраде материје књижевног језика. Настави македонског језика у средњим школама корисно је послужила *Македонска грамаџика* Крума Кепеског (I издање 1946 г.). Далеко обухватније излаже се структура македонског књижевног језика у књизи Блажа Конеског *Грамаџика на македонскиот литературен јазик* (I део 1952, II део 1954).

Опет са наменом да пре свега обрађује питања књижевног језика, и да тиме утиче и на језичку праксу, покренут је јануара 1950 часопис *Македонски јазик*, као орган Катедре за јужнословенске језике при Филозофском факултету у Скопљу. Са својом V књигом (1954) *Македонски јазик* је припојен Институту за македонски језик, а његов карактер је промењен утолико што се у њему не покрећу више питања практичне језичке поуке. На страницама тог часописа објављено је више интересантних прилога граматици књижевног језика – од Б. Конеског, К. Тошева, В. Иљоског, Б. Видоеског, Б. Корубина, Р. Угринове, Т. Димитровског и других.

Покушајима решавања македонског језичког питања у прошлом веку Б. Конески је посветио посебну књигу *Македонскиџе учебници во 19 век* (1949). Појединим моментима у развоју тога питања, као и карактеристиком језика појединих македонских радника у прошлости, бави се низ чланака и прилога који су објављени у часопису *Македонски јазик*. Поменућемо од њих само неколико: *За ѿрвобииџниот џексџ на Зборникоџ од браќа Миладиновџи* од М. Петрушевског (МЈ III, 2-16), *Насџојувањата браќата Миладиновџи да најџишата македонска грамаџика* од Х. Поленаковића (МЈ III, 221-239), *Раџин и ѿрашањето за македонскиот литературен јазик* од А. Спасова (МЈ IV, 97-104).

Радови посвећени македонској дијалектологији и историји македонског језика објављени су у *Годишњем зборнику* Филозофског факултета у Скопљу, као и у часопису *Македонски јазик*. Тако је Блаже Конески дао опис прилепског говора (ГЗ II); у чланку *Заѓубаџа на инџервокалноџо в во зајадномакедонскиџе џовори* (ГЗ I); Ко-

испитивања, што се одвија под руководством Крума Тошева. Значајна је иницијатива Института да се приступи издавању старих словенских текстова македонске провинције. У овој серији изашла је у фототипском издању прва књига – *Македонско еванђеље на ѿој Јована*, са студијом В. Мошина. У серији посебних издања Института досад је објављена књига Б. Видоеског *Прилоџ кон библиоџрафијаѿа на македонскиоѿ јазик*.

Тако нам се претставља у главним цртама развој лингвистике у НР Македонији. Несумњиво је да ће млади научни радници, који већ притичу, проширити ускоро границе у којима се овде досада развијао тај рад.

13.

ЗА РАЗВИТОКОТ НА МАКЕДОНСКИОТ ЛИТЕРАТУРЕН ЈАЗИК

Создавањето на еден нов литературен јазик дава можност за непосредно посматрање на извесни појави од поширок интерес што притоа во самиот почеток можат полесно да се забележат и изделат. Затоа сметав дека нема да биде излишно ако се укаже на некои моменти во развитокот на современиот македонски литературен јазик.

Познато е дека во годините пред Втората светска војна почнува поинтензивна литературна дејност на македонскиот јазик. Во секидневната комуникација нејзе ѝ одговара во истото време појавата на елементи што значат почеток на создавање на еден општ македонски разговорен јазик. Тоа се гледа во ширењето на одделни црти на западномакедонското наречје, пред сè во говорот на интелегенцијата. А особена сила на проникнување покажуваат притоа некои зборови со изразито дијалектна диференцијација. Тие имаат некоја посебна сугестивна привлечност што го овозможува нивното полесно проникнување од дијалектите, кои ја даваат основата на литературниот јазик, и во говорот на припадниците на другите дијалекти. Да го споменеме овде како пример само случајот на западномакедонскиот предлог *во*, што во предвоените години почна сè повеќе да се шири и да ја изместува употребата на дијалектната варијанта *у*. Натаму, оваа појава се гледа во санкционирањето, низ пошироката употреба, на извесни новосоздадени зборови и изрази, што во народниот говор ги немаше, а што ги изискуваше потребата на современото општење. Така во говорот на нашата интелегенција, па и на пошироките кругови, многу брзо си извојува место зборот *прашање* со ново значење, на пример во изразот *македонско пра-*

шање, изместувајќи ги дотогаш употребуваните зборови *ишање* или *војрос*. Во ова време македонските студенти го лансираа и поздравот *до зледање*, а што необично брзо влезе во секидневната употреба. Навистина тој израз не е изведен особено среќно, но се одомаќи толку, што досега речиси илузорни останаа напорите на Македонскиот театар да го замени со изразот *до видување*. Во овој случај, макар и во негативна смисла, многу јасно е изразено дејството на оној фактор што е од необично значење во животот на литературниот јазик, факторот на употребата или на спонтаниот избор.

Употребата во истото тоа време и малку подоцна изврши избор и во однос на една важна фонетска црта на македонскиот литературен јазик, која навлегува директно во установувањето на неговиот вокален систем. Имено меѓу повеќето замени за старото вокално *л*, застапени во македонските дијалекти (на пр. *волк*, *вълк*, *вѣк*, *вук*), се избра замената *ол*, па со тоа се отклони потребата, во вокалниот систем на литературниот јазик да се внесе гласот *ъ*. Подвлекувам уште еднаш дека овде не се работеше за некаков свесно форсиран избор при установувањето на македонскиот правопис, туку за прашање што беше спонтано решено од самата употреба, така што при составувањето на правописот не требаше ни да се поставува како прашање по кое се јавуваат различни гледишта. Сето ова што го изнесовме важи и во однос на една друга фонетска црта, на изговорот *л* место *л'* во случаите како: *недела*, *клуч* и др. Иако ареата на оваа црта, како и на замената *ол* за вокалното *л*, е доста ограничена, таа беше спонтано од употребата внесена во литературниот јазик.

Период од пресудна важност за засилувањето на тој фактор на употребата, и во целост за создавањето на македонскиот литературен јазик, претставуваат годините на Народноослободителната борба. Литературните работи и писмените документи на македонски, настанати во тоа време, ги карактеризира во јазичен поглед една изразита смесеност на дијалектните особености. Низ сето тоа како основно се забележува постепеното и сè поодредено налагање на цртите на централните дијалекти кои влегуваа во основата на литературниот јазик. Се

разбира дека и сега јазикот на писменоста го одразува тоа што стануваше во говорниот јазик. Партизанските единици, како и другите органи што се создаваат наспоредно со нив, собирајќи луѓе од различни краишта, стануваат оние јазикотворечки колективи што го забрзуваат создавањето на општиот македонски јазик. Веќе е обична појавата, луѓето не само да ја сфаќаат потребата од надминување на дијалектните рамки туку и во секидневната говорна практика да се стремат кон тоа. Се разбира тоа беше од големо значење како нужна психолошка подготовка за дефинитивното решение на македонското јазично прашање. Стремежот кон јазично зближување сè повеќе ги истакнуваше во прв план централните македонски говори како основа на која се вршеше тоа зближување. Така од јазичната практика се реши прашањето за основата на литературниот јазик, па подоцна, при дефинитивното установување на неговиот облик, на никого и не му доаѓаше на памет да го поставува повторно тоа прашање. Ова, како и целокупниот јазичен опит од тие пресудни години, во најголема мера го овозможи брзото и успешно решавање на прашањето на македонскиот литературен јазик непосредно по ослободувањето.

Како што е познато, македонската азбука беше усвоена на 5 мај, а правописот на 7 јуни 1945 година. Тоа се два најважни датуми во создавањето на македонскиот литературен јазик. Сумирајќи ги резултатите од стекнатиот јазичен опит, решенијата што беа донесени го установуваа обликот на литературниот јазик и ги определуваа јасно насоките на неговиот натамошен развој. Со тоа се стави крај на стихијноста на јазичната изградба и се постигна нужната координација на напорите во тој поглед. Укажавме веќе на дејството на факторот на употребата или на спонтаниот избор во создавањето на општиот македонски јазик. Со него тесно се преплетува и факторот на свесниот избор, на кој сега ќе обрнеме повеќе внимание. И тој фактор дејствува постојано во развојот на литературниот јазик, но посебно е забележлив во моментот на установувањето на граматичкиот облик на еден нов литературен јазик, случај каков што имавме ние во Македонија во 1945 година. Дејството на тој фактор не треба ни да се преценува ни

да се потценува. Тој е резултатен не со некоја произволност, туку тогаш кога се сообразува со природните тенденции во развитокот на определен литературен јазик и кога го спомага нивното поцелосно пројавување. А пак неговата суштинска определба е во степенот и силата на свеста со која се одликува стремежот кон единството на литературниот јазик. Во нашиот случај имавме во тој поглед многу погодна ситуација, зашто установувањето на нашиот литературен јазик дојде во време кога народот беше собран околу идеите на Народната револуција и одушевен од ослободувањето. Дејството на свесниот избор најде значаен израз во воведувањето во литературниот јазик на некои такви особености од одделните централни говори што овозможуваа поблиска врска меѓу него и источномакедонските дијалекти. Една од тие црти е, на пример, односот *носи – носаш* меѓу 3 л. ед. и мн. на презентот. По тој начин се прошири дијалектната база на литературниот јазик, со што секако се придонесе и за неговото полесно усвојување во народот. Натаму резултат од тој избор беше и тоа што се избегна допуштањето на поголем број дублети во граматичките форми на литературниот јазик. Така во македонскиот литературен јазик влезе само полната форма на членот *-ош* (*денош*, а не и: *дено*). Познато е дека во бугарскиот литературен јазик во овој поглед се допушта двојна употреба. И во врска со основните погледи за изградбата на речникот на литературниот јазик, на пример во однос спрема усвојувањето на туѓи и создавањето на нови зборови, доаѓа до значаен израз факторот на свесниот избор, сообразен со една определена општествена и културна состојба. За ова ќе имаме случај да кажеме нешто поодредено малку подоцна. Целта ни беше овде да ја забележиме координацијата на факторите на употребата и на свесниот избор, кој потоа се усвојува и се потврдува од употребата, како што тоа се пројави и во примерот со создавањето на македонскиот литературен јазик.

Во моментот кога беа установени формите на македонскиот литературен јазик, и со тоа поставени насоките на неговиот натамошен развиток, обемот на литературната дејност во поширока смисла на тој јазик беше уште сосем ограничен. Имавме, да се изразиме сликовито, веќе едно оформено тело, но едно слабешно тело,

што требаше допрва да зацврсне и да ја развие својата мускулатура. А тоа можеше да се постигне со јазикотворечка дејност во сите области на современиот живот, што од своја страна го претпоставуваше развитокот на формите на активност во тие области. На прагот на тој развиток, дури уште литературниот јазик не беше постигнал извесна мера на полнота, културно активната личност како да чувствува опипливо некоја празнина што треба да се пополнува. Таа ја чувствува потребата од јазично окружение, која субјективно се претставува така како материјата на литературниот јазик да поседува некаква пространственост и како да нè потопува во себе, да нè обзема и опкружува. Се работи, значи, за создавање на средина што го шири литературниот јазик, без кое тој не би можел да се развива како самостојна сушност, по закономерностите што му се својствени.

Во условите на современиот живот, особено кога се работи за земја што преживува социјалистичко општествено преобразување, создавањето на една таква средина, спомогнато од живите и разновидни начини на комуникација, се одвива со далеку побрзо темпо отколку што тоа се случуваше во поранешните епохи. Тоа се одразува најплодотворно и во изградбата на литературниот јазик, што можеме да го посматраме и врз македонскиот пример. Културниот развиток на македонскиот народ по ослободувањето се карактеризира со изразит интензитет како во ширината на својот опфат така и во квалитативното усвојување на современите културни вредности. Сестраното разгранување на формите и усвојувањето на средствата на современото културно дејствување го овозможи и необично брзиот развиток на македонскиот литературен јазик. Иако во тоа имаме определувачки моменти од првостепено значење, не треба да се заборава и овој пат улогата на осмислувањето, на свесното приоѓање кон процесот на јазичниот развиток, по мерата на едно определено јазично чувство.

Моделирањето на реченицата и изградбата на речникот претставуваат најважни области на јазикотворечката дејност во периодот на создавањето на еден литературен јазик. Во синтаксата притоа основен проблем претставува складното оформување на системот на

подредени реченици, кој го одликува суштествено литературниот стил од разговорниот јазик. Елементите што се содржат во народниот јазик не можат секогаш да се пренесат без модификација во составот на литературната реченица, зашто него го определуваат не само моменти од чисто граматичка природа, ами и моменти на стилското оформување на фразата. Така, главно од стилски причини, македонскиот литературен јазик ја воведува употребата на релативната замена *кој – кои* покрај заменките *што, којшто*, карактеристични за народниот говор. Случаите како овој придонесоа за чувствувањето на извесна специфика на литературниот јазик во однос на народниот јазик.

Што се однесува до лексиката, добро е познато каква потреба стои пред еден нов литературен јазик за богатење на неговиот речнички фонд, за усвојување и изведување цел ред зборови нужни за изразување на поимите на современото мислење. Лексиката на народниот јазик не може да ја задоволи споменатата потреба што ја налага еден повисок степен на културниот развој. Самиот процес на богатење на речникот на литературниот јазик не треба никако да се разбере како некакво механичко умножување: тој го одразува со извесна закономерност растежот на културното дејствување во одделни области на животот, и од друга страна се обусловува од едно историски формирано јазично чувство на културно активната средина, кое – и низ усвојувањето и низ создавањето наново – ја реализира сушноста на целокупниот систем на дадениот јазик, отфрлувајќи го сето она што му се противи на тој систем. По тој начин развојот на речникот на литературниот јазик ја изразува своеобразно сликата и на определен културен подем и на дејството на определено јазично чувство што воспоставува однос меѓу тој подем и она што метафорички се наречува дух на јазикот.

Кога сме при македонскиот пример, треба да укажеме посебно на една аналогија, што не е ни најмалку случајна, меѓу развојот на македонската литература и македонскиот литературен јазик. Значаен момент во развојот на македонската литература претставува брзото изживување на фолклорниот стадиум со кој таа

природно почна. Тоа го означи решителниот чекор кон нејзиното издигање до нивото на литературите на останатите наши народи. Се разбира дека тоа произлезе од една општа општествено-културна состојба која мораше да обуслови и определени погледи во однос на развитокот на синтаксата и лексиката на литературниот јазик. На чисто јазичниот план израз на тоа е јасното становиште дека јазичното творештво не треба да се стеснува со една тесно сфатена мера на народниот јазик, ами треба да му се приоѓа со мерата на изградена културна личност која – иако порано немала можност да се објективира културно во својот јазик – со самото тоа што е проникната од чувството на едно определено рамниште на културниот развиток постигнува тој јазик, како литературен, да се издигне што побрзо и да стане полно вредно средство на современото културно дејствување.

При изградбата на македонскиот литературен јазик во овој поглед немаше речиси никакви колебања. Како сосем ефемерна појава можеме да го споменеме обидот, на извесни турцизми, што не беа погодни за тоа, да им се придаде значење на современи термини, при кое се работеше за една наивна претстава дека така му се дава повеќе народска боја на литературниот јазик. Од друга страна, од становиштето што го изнесовме, и што суштински го обележува творештвото во областа на лексиката на македонскиот литературен јазик, произлегуваат повеќе значајни позитивни резултати. Пред сè едно вистинско чувство што и како треба да се усвојува во речникот, било да се работи за усвојување од интернационалната лексика, било да се работи за примање на зборови од другите словенски литературни јазици. Ова смислено усвојување во многу нешто се разбира, ги заштеди напорите во изградбата на лексиката на македонскиот литературен јазик, како што му постави природна брана и на секој претеран пуризам. Освен тоа споменатото становиште го определуваше, што е необично важно, и изборот на зборови од дијалектите и начинот и обемот на создавање на нови зборови, потребни за современото изразување. Така богатството на речникот на македонскиот литературен јазик не одеше по низа на случајности, туку се одвиваше по еден внатрешен орга-

низирачки принцип, што меѓу одделните елементи воспоставуваше и воспоставува општ склад.

Дури кога по овој начин, со богатењето на своите изразни средства, со создавањето на атмосфера на јазично окружение, литературниот јазик ќе постигне извесен квантитет на полнота, тој почнува вистински да се чувствува како посебна сушност, подредена на свои закономерности, во однос на народниот јазик. Ќе го илустрираме ова само на примерот на стилизацијата на народниот говор во литературниот текст, за што македонската литература дава една многу згодна можност за споредување. Во неа има две драми со исто сиже: еден печалбар што се вратил по многу години го убиваат неговите домашни што не го препознале. Впрочем, движечкиот мотив за тој чин е сосем различен во едниот и другиот текст, па со тоа се определува и длабоката разлика во основната идеја меѓу нив. Но на тоа не можеме повеќе сега да се задржуваме зашто нас овде не интересира само едно општо споредување на јазикот на двата текста. Драмата на Ристо Крле „Парите се отепвачка“, изведувана првпат во 1938 г., ни го предава народниот дијалог во неговиот изворен облик, во сè онака како што се слуша во секидневниот говор. Поинаква е постапката во драмата на Васил Иљоски „Чест“, објавена во 1955 г. Тука се врши едно видливо прочистување на народниот говор, еден вид стилизација што е доволна да се постигне пак атмосферата на патријархалниот начин на живот и мислење. До колку кон мотивот се приоѓа од едно повисоко интелектуално становиште, како што е и овде случајот, прашањето за таква стилизација се налага само по себе. Но претходниот услов да се пристапи кон неа е едно макар и во зачеток изразено чувство за литературниот јазик како за специфична сушност, во однос на која и се врши тогаш споменатата стилизација на народниот говор. Годиците што ги делат текстовите на Ристо Крле и на Васил Иљоски го означуваат за македонскиот литературен јазик создавањето на тоа чувство. Поради тоа и разликата во нивниот израз укажува на разликата во степенот на развиток на литературниот јазик. Интересно е дека беше направена забелешка дека човек од народот не би изговорил некои реплики што му ги припишува Иљоски. Тоа е точно, но сепак е не

помалку точно дека во принцип правото е на страната на писателот.

Би сакале најпосле да укажеме накратко на улогата на литературниот јазик во развитокот на одделни литературни стилови или правци. Колку и да е тоа прашање комплексно, не може во склопот на другите фактори да се превиди и влијанието на степенот на развитокот на литературниот јазик. Кај нас е во овој поглед интересен случајот на Коста Рацин, еден од основачите на современата македонска литература. Рацин е особено познат со својата збирка на стихови „Бели мугри“ (Загреб, 1939), која е интонирана спрема народниот поетски израз. Овој изразен репертоар природно омеѓуваше и определен круг на мотиви во неговата поезија, пак со наклон на народната песна. Во Рациновата заоставштина се наоѓаат и повеќе стихови на српскохрватски јазик кои по израз сосем се разликуваат од неговите македонски стихови. Разликата се јавува веќе и во фактурата на стихот, особено во форсирањето на слободниот стих, а освен тоа во метафориката која се гради врз опитот на современата српскохрватска уметничка поезија. Пишувачки на македонски Рацин не можел да создава во иста посока, зашто на тоа му се спротивставувал степенот на развитокот на македонскиот литературен јазик што својата уметничка обработка ја имаше речиси единствено во народните умотворби. Континуитетот во развитокот на литературниот израз налагаше, значи, да се тргне од тоа како од основа. Од таа состојба се определува и стилската сушност на Рациновата поезија на македонски јазик.

Интересно е да се забележи и оваа појава во современата македонска литература. И кај нас имаше доста жив одглас полемиката меѓу различни литературни правци. Меѓутоа, се случуваше понекогаш, на некого подобро да му успее некој текст во оној литературен стил против кој јавно настапуваше. Така се јавуваше очигледна несогласност меѓу декларациите и делата на извесни писатели. Во една статија што излезе порано (Политика, 1 мај 1956) јас се обидов, објаснение за таа несогласност да побарам не само во моментните човечки слабости, какви што има, туку и во еден фактор од објективен ред. Во

развиените литератури, каде што многу патеки се веќе израмнети, писателот со самото тоа е далеку повеќе упатен кон продлабочувањето на својот јазичен, изразен пронајдок, па од тоа се обусловува и поголемата доследност во литературната постапка. Поинаку е во литературите што допрва се создаваат и каде што на секој чекор се јавува неискористена можност за откривање на јазичните својства. Тоа претставува природен терен за развиток на стилски еkleктизам. Во уште неразработениот литературен рудник писателот лесно ќе го повлече некоја жица во посока по која првобитно немал намера да оди. Дури потоа тој може да се досети дека јазикот малку се пошегувал со неговите литерарни програми и декларации. Но за самата литература тоа не е страшна работа, под услов литературното дело да е успешно.

ЗНАЧАЈАН СПОМЕНИК МАКЕДОНСКОГ ЈЕЗИКА

Крсте Мисирков је издао 1903 г., непосредно после Илинденског устанка, знамениту књигу „За македонските работи“, у којој је смело декларисао право македонског народа на националну независност и изложио свој програм културно-политичког рада који треба да служи постизању тога циља. Као један од најбитнијих и најпречих задатака у томе раду Мисирков истиче стварање македонског књижевног језика. Своју је књигу написао на централном македонском наречју „које ће – како каже у предговору – од сада бити за мене књижевни македонски језик“. Књига, која је изашла у Софији, била је одмах заплешена и уништена, како не би дошла у руке Македонцима. Проћи ће дуго времена док се македонски народ упозна са њеном садржином, са њеном свежом мисли која је узалуд желела да делује непосредно у једном преломном моменту развитка македонског народа. Неки сачувани примерак те књиге је ипак допро до Рацина и Неделковског, па је она преко њих заузела место живог учесника у коначном оформљењу македонског књижевног језика, као што је и Мисирков у свести македонског народа заузео место једног од најистакнутијих његових синова.

Мисирков је рођен 1875 г. у селу Постол код Јенице Вардара. Учитељску школу је завршио у Београду 1895 г. После тога одлази у Русију, где на Петроградском универзитету студира словенску филологију. Он је један од организатора Петроградског македонског словенског научно-литерарног друштва „св. Климент“, које тада и касније пропагира идеју самосталног националног развитка македонског народа. Већи део чланака његове књиге „За македонските работи“ претставља заправо предавања која је Мисирков држао на састанцима тога друштва,

тако да даје најбољи увид рада и расположења ове групе младих македонских интелектуалаца. Пошто је завршио студије, Мисирков се 1902 г. враћа у Битољ, али ту остаје сасвим кратко, јер је после убиства руског конзула Ростовског, чији је пријатељ био, приморан да поново емигрира. У Софији је непожељан, после појаве његове књиге. Он одлази у Русију, где остаје све до 1918 г. Једна је значајна његова иницијатива покретање листа „Вардар“, у Одеси 1905 г., првих новина на македонском језику, које нажалост није могао да одржи. Мисирков се 1918 г. враћа у Бугарску. Умире у Карлову 1926 г. Мисирков је делио судбину толико других македонских интелектуалаца у прошлости – скоро целог живота отргнут од своје земље. Тешко је и скоро немогуће било да се ради у њој, тешко је било заступати своје идеале и изван ње. И поред тога је Мисирков имао снаге да и пред сам крај свога живота изјави да у оним идејама, које је изнео 1903 г. у својој књизи, види „једини излаз, најбољи пут, којим би македонска интелигенција испунила и којим ће испунити свој дуг према отаџбини и пред нашим народом“.

Његов став јасно изложен у књизи „За македонцките работи“, обележава значајан моменат у процесу националног освешћавања македонског народа. Настојањима да се учврсти македонска национална индивидуалност, која су дошла до израза још у 60-тим годинама прошлог века, Мисирков даје једно дубље теоретско образложење, изграђујући једновремено програм национално-културне делатности у условима револуционарног превирања у нашем народу.

Мисирков је схватао од какве је штете што се у револуционарној борби с почетка овог века ишло без једног таквог јасно постављеног програма, чије остварење не треба одлагати до времена када се постигне политичка слобода, јер је такав програм битан предуслов постизања тога циља. Мисирков је предвиђао опасност од поделе Македоније међу балканским хегемонистима, што би претстављало удар не само за македонски народ, него и за све Јужне Словене. Развитак националне свести Македонаца, национална и културна еманципација нашег народа, била је једина брана против те непосредне опасности. Та је мисао дала и основну садржину његове књиге,

одређујући њено позитивно деловање и њен трајни значај, независно од разумљиве ограничености појединих ставова у њој. А опет сву живост овог дела сагледаћемо тек онда, ако га не посматрамо само по ономе што је идеолошка компонента у њему, него и као срдачан излив једног духа који бди над судбином свога народа.

Нарочито је велика заслуга Мисиркова у томе како је поставио и разрадио питање стварања македонског књижевног језика. Он је својом књигом хтео и практично да покаже какав облик треба да има нови књижевни језик. Он је, међутим посветио томе и посебни чланак под насловом „Неколико речи о македонском књижевном језику“, у коме је настојао да одговори на најважнија питања у вези са његовим грађењем. Тако је размотрио питање народне основе македонског књижевног језика, истичући да у ту основу треба да уђе централно наречје. Додирнуо је исто тако и питање ортографије, залажући се за примену фонетског принципа, са извесним уступцима етимологији. Даљи развитак је показао да је Мисирков ишао правим путем. Његов језички експеримент управо задивљује. Он је успео да народни језик такорећи једним махом прилагоди стилу савременог публицистичког излагања. Мислим да му је помогла пре свега народна проза Цепенкова, али је он морао сам да закорачи смело напред. „За македонските работи“ остаће заувек један леп и значајан споменик македонског језика, дело даровите и темпераментне личности.

15.

ДЕЛОТО НА К. П. МИСИРКОВ

Во животот на човека има моменти на едно особено остро и како изненадувачко себепознавање. Во еден таков миг човек прави рамносметка со себеси, неговата интуиција по нов начин го осветлува целосно изминатиот пат, таа можеби уште сматно ги набележува, едновремено, контурите на идното животно поведение. Личноста тогаш како да се открива сама за себе, при потсилена чувствителност, сознава дека се менува, дека преминува на едно ново стапало, од кое сè наоколу се гледа поинаку. Тие моменти се најизразити белези по патот што една личност ја води кон нејзината зрелост.

Нешто аналогно може да се забележи и во животот на еден народ, поготово ако тој уште се наоѓа во процесот на своето национално конституирање. Има моменти и во животот на народот кога неговите свесни сили со особен интензитет, со особена патетика и страст, се зафаќаат да проникнат во сушноста на тоа што го претставувал дотогашниот историски процес за тој народ и што треба да го обележи неговиот иден развиток. Тоа се моменти на пресметување со минатото и на барање нови патишта во иднината. Тие наоѓаат свои најдобри изразители во личности што се не само способни да дадат една логична анализа на историската ситуација, ами што ја доживуваат неа со возбудата на горешт темперамент и на длабоко раздвижена совест.

Ако побараме такви личности во историјата на нашиот народ, тогаш без двоумење како една од најизразитите меѓу нив ќе ја изделиме личноста на Крсте Петков Мисирков. Во 1903 г., непосредно по Илинденското востание, тој го крена својот глас – дека е дојдено времето да се даде права сметка за она што тој го викаше „народен идеал“, и што тогаш значеше програма за дејство на ма-

кедонското ослободително движење. „Народнијот идеал – вели тој – се применуат кон историјските прилики и тоа, што денеска било народен идеал, утре, по неговото осашествувајќи е, ќе отстапат место на друг, за кој по напред мало се мислело“.

Притоа Мисирков со остра интуиција чувствува дека македонскиот народ во тој момент се наоѓа во превирање што ќе го ослободи од многу стеги на минатото и што ќе го управи решително по патот на неговото национално обособување. Го чувствуваше тој тоа како зреење на националната свест и сосем определено го изрази тоа чувствување во следните редови: „Сега није не можеме поеќе да гледаме на себе и на својо народ, како на једен младенчески народ без политичен опит. Није поминафме во својето историјско развијајќи е веќе важни стадији, који можат да состаат епоха во историјата на кој и да бидит народ“. Со тоа тој апелираше кон свесниот дел на народот да ја сознае сета историска одговорност што ја носи врз себе.

Кога Крсте Мисирков ја издаде својата книга „За македонските работи“, тој беше уште сосем млад човек од дваесет и осум години. Тој беше врсник со луѓе како Гоце Делчев, Дамјан Груев, Горче Петров и други што ја обележија со своите имиња епохата на револуционерните борби во Македонија во крајот на минатиот и во почетокот на овој век. Приближно само една деценија општествено-политичка активност стоеше зад тие луѓе во оној отсуден историски момент кога револуционерното превирање во Македонија го достигна својот климакс во востанието од 2 август 1903 година. Крвавото Илинденско востание не ги донесе очекуваните резултати. Тие млади луѓе, што ја подготвуваа со толку енергија револуцијата, беа исправени пред суровото лице на поразот. Горча македонски села и гратчиња, населението беше подложено на жесток терор, илјадници луѓе ги напуштаа своите огништа – и пред целиот тој ужас требаше да се испитаат совестите и да се подели одговорноста, зашто никому ништо не му се проштава.

Во тој момент се појави Крсте Мисирков со својата книга „За македонските работи“, која настана под непосредните болни впечатоци од востанието. Од повеќе ме-

ста во таа книга може да се согледа онаа ситуација на неизвесност, на беспаке, на безбројни дилеми, во која една мислешта личност се наоѓала тогаш во нашата земја, вклучена во распрата на пропагандите, разединета и бесилна. „Зар јет чоечко сегашното стајн’е во које ја имаат доведено Македонија пропагандите? – праша Мисирков. – Во једна кука таткото јет од једна народност, једејнјот син од друга, другјот от трека народност, и еден Господ знаит, до кога ке се продолжит да бидит така! Чоешчина-та го барат од нас да се искоренит во таткоината наша тоа ненормално стајн’е, и да се примират брат со брат, татко и деца“.

Во таква ситуација Мисирков пристапува кон беспощедна критика на оние чинители и појави што доведоа до поразот на Илинденското востание. Тој се нафрла со остри прекори, кои можеби не се секогаш правични, кон раководителите на револуционерната организација, држејќи ги одговорни за тоа што не се поставиле докрај решително спрема разорното дејство на пропагандите во Македонија. Едно такво противставување е можно само врз основа на јасно одредена национална позиција на ослободителното движење – врз основа на позицијата дека Македонците се посебен народ и дека македонскиот јазик треба да се оформи во еден нов литературен јазик меѓу другите веќе оформени словенски литературни јазици.

Тоа беше големата порака на Мисирков, од која се надахнува длабокиот патос на неговата книга. Неизјаснетоста на националната програма на Внатрешната револуционерна организација тој со право ја зема како основна причина за тоа, што во ослободителното движење можеле да дојдат до израз и такви сили кои сакаа да го искористат за туѓи цели, спротивно на вистинските интереси на македонскиот народ. Меѓутоа, Мисирков не го превидува фактот дека има еден континуитет во новата историја на нашиот народ што постепено и неминовно води кон неговото национално осознавање и обособување. Тој недвосмислено подвлекува дека „нашето работејн’е не јет нешчо ново и безосновно, ами јет чекор напред“ од онаа платформа врз која дејствуваше револуционерната организација во крајот на минатиот и во почетокот на нашиот век. Револуционерната организација истакна политички

девизи кои логички водеа кон она што јасно го декларира Мисирков, бидејќи одразуваа една историска реалност во која се вршеше сè поодредено националната еманципација на македонскиот народ. Меѓутоа, таа реалност веќе налагаше да се истапи решително со барањето да му биде признаен на македонскиот народ статус на посебен народ и на името Македонец статус на национално име. Со такво барање истапува имено Мисирков. Различните народносни имиња што им се налагале на Македонците „си ислужија својата служба во Македонија и за ниф там немаат поеке место – вели тој. – Време јет да ѝ заменит једно общчо за сите македонцки словени име – името „македонец“. Таја смена јет само логично следствије на досегашната работа на македонцките комитети, организацији и интелегенција и се барат од обстојател’ствата. Таја смена частично веќе јет настапила и не јет далеку тоја време, кога таја ќе торжествуат“.

Истакнувајќи го и во оваа одломка континуитетот на општествено-политичкиот развиток на Македонија, којшто резултира од националното осознавање на нашиот народ, Мисирков и во политичкиот опит од Илинденското востание со право гледа еден важен чинител што ќе го забрза развитокот во таа смисла. „Востаајн’ето напраи епоха во жиотот и националното самосознаајн’е на македонцките словени – вели тој. – Оно ке натерат нашијот народ и негоата интелегенција да погледат назад на својите упушчејн’а, от који произлезе неуспео на востаајн’ето. Оно ке натерат македонцката интелегенција со различно образуајн’е да се сплотит во једно, за да објединит народот ни, но веќе не на таја основа, што си покажа сета своја несостојател’ност, а на друга, на чисто македонцка“.

Мисирков се обрнува и кон минатото и кон иднината од становиштето на патриот што го заштитува правото на својот народ на слобода и самостојност. Неговата основна преокупација е да се постигне и зачува единството на македонскиот народ. Тој апелира кон македонската интелегенција, подложна на различни влијанија и економски зависна од различни страни, да се откине од силите што ја разединуваат и да се најде врз платформата на задружна работа за изградување на националното единство на македонскиот народ. Мисирков предупредуваше дека

претстои непосредна опасност од поделбата на Македонија меѓу балканските држави. Дипломатијата на тие држави веќе почнува да сфаќа – истакнуваше тој – дека не е можно за ниедна од нив да ја освои Македонија како целост и затоа ќе настојува да постигне спогодба за сметка на македонскиот народ. Предвидувајќи ја таа опасност, Мисирков бие тревога. И кога е понекогаш неправичен во својата критика спрема другите, и кога во излагањето на своите погледи за непосредната акција покажува понекогаш и наивност – и едното и другото се искупува од величието на вистината што ја застапува и на моралното чувство што го движи да биде загрижен и одговорен за судбината на својот народ.

Мисирков имаше полно право во тоа дека само истакнувањето на јасна национална програма може да ја отклони опасноста од поделба на Македонија. Тој апелираше за демократичност во ослободителното движење, која единствено може да им даде израз на интересите на широките слоеви. Во нетолерантноста спрема спротивните мислења во политичките тела на организацијата тој гледа една причина и за предвремено објавување на Илинденското востание, кое доведе до тежок пораз на ослободителното движење. Во ситуација на внатрешна разединетост во Македонија, тој се бореше да го искаже докрај и да го брани по секоја цена она мислење што во блиската иднина ќе стане спасителна формула за нашиот народ. И тоа е голема историска поука за нас. Еден варварски акт на задушвање на тоа мислење претставуваше уништувањето, уште во печатницата, на најголемиот дел од тиражот на неговата книга „За македонските работи“.

Мисирков не се задоволи само со тоа да даде анализа на конкретната историска ситуација во Македонија во почетокот на овој век и од неа да извлече некои заклучоци за натамошниот пат на ослободителното движење. Тој се зафати со уште една необично важна работа – да се осврне и со теоретски пристап врз конституирањето на македонската нација и, што е посебно важно, се зафати да го изведе на чистина едно од основните прашања во тој процес – прашањето за македонскиот литературен јазик. Колку да е важна критиката на актуелната историска состојба во неговата книга, од уште поголема важност е

она што во неа претставува афирмација на националниот подем на нашиот народ и непосреден конструктивен прилог кон него. Наспротив оние што во нацијата гледаат за секогаш дадена категорија, и што од таа антинаучна позиција го напаѓале самостојниот развој на македонскиот народ, Мисирков речито ја заштитува единствено правилната теза дека нацијата е општествена категорија што се создава при определени историски услови. Во историјата на јужнословенските народи тој наоѓа ред моменти што сведочат за историската изменливост на поимите народност и народ, и што можат да се приведат како многу илустративни аналогии спрема процесот на национално обособување што се одвиваше во Македонија. „Сформируајн’ето на македонците во оддел’на словенска народност – заклучува Мисирков – јет нај обичен историјцки процес, подобен на процесот на образувајн’ето на бугарскиот и србцкохрватцкиот народ од некогашните јужни словени“.

Од капитално значење за нас е разработката на прашањето за македонскиот литературен јазик што ја даде Мисирков. Самата негова книга е еден извонреден јазичен експеримент, смел и длабоко промислен, каков што ретко ќе се сретне при создавањето на еден нов литературен јазик. Како таква таа е интересна не само како една од највидните пројави во развојот на нашиот литературен јазик, ами побудува и поширок научен интерес како успешно реализирана јазична синтеза, што може да фрли од повеќе страни светлина врз процесот на оформување на нови литературни јазици. Јазикот на книгата на Мисирков не е некој заостанат идиом, на кој се пелтечат мислите – тоа е богато развиен јазик, со полетна и ударна реченица, со сугестивна и зрела, машка интонација. По својата јазична структура, како горешт полемичен спис, книгата на Мисирков е вистински подвиг во развојот на нашиот литературен јазик, еден светол и надахнат миг во него, што не се заборава и што останува трајно присутен.

Јазичното прашање Мисирков го сметаше за клучно во комплексот на македонскиот проблем. Создавањето на посебен македонски литературен јазик претставуваше најрешителен израз на стремежот на нашиот народ да ја постигне својата самостојност. Затоа Мисирков и повеќе

пати во својата книга се обрнува со посебно внимание кон тоа прашање и самиот дава пример како да се реши тоа во праксата. „Милоста кон народниот јазик јет наш долг и наше прао – вели тој. – Није сме должни да милуваме нашијот јазик, зашто тој јет наш, исто така, као шчо ни јет наша таткоината ни.“ Создавањето на македонскиот литературен јазик ќе биде најмошно средство за изградување на народното единство и со тоа за одбрана на народните интереси од посегањата на пропагандите. Тоа што Мисирков го даде како практично решение на јазичното прашање, со јазикот на својата книга, означи една сјајна антиципација на она што стана при дефинитивното нормирање на нашиот јазик непосредно по ослободувањето. Тоа беше сјајна антиципација како во поглед на изборот на централното наречје за основа на литературниот јазик, така и во поглед на принципите на нашиот правопис.

Така дваесетиосумгодишниот Мисирков обележи една светла страница во историјата на нашето национално осознавање. Тој тукушто ја напушти тогаш својата земја, по сосем кратко службување во неа. Никогаш веќе немаше да се врати во неа. Му остана, како што вели самиот, да скита вечно по туѓи земји и отаде да се труди да биде полезен за својата измачена и поробена татковина „Македонија“. Кога при крајот на 1904 година прави обид во Одеса да издава месечно списание на македонскиот јазик „Вардар“, не случајно во првиот број, приготвен за печат, го вклучува преводот на познатата песна „Патник“ од Петар Прерадовиќ. Таа песна ја изразуваше и неговата судбина на изгнаник. Две децении подоцна, како педесетгодишен човек, во годините непосредно пред својата предвремена смрт, Мисирков имаше можност уште еднаш да ги искаже своите погледи за македонското прашање. Тој можеше со гордост да изјави дека не се кае за становиштето што го зел во својата младост. Признавање на самостојноста на македонскиот народ е за него единствено можно решение на македонското прашање, и како такво најполезно за сите јужнословенски народи. „Како Македонци ние ќе бидеме покорисни и за Македонија, и за Бугарија и за Србија, воопшто за целото Јужно Словенство, отколку како Бугари или како Срби“, – вели тој. Додека во својата книга „За македонските работи“ од разбирливи причини го поставуваше акцентот врз од-

делувањето на македонскиот народ од другите јужнословенски народи, сега, во една нова историска ситуација, што отвораше можности за нови решенија, Мисирков го гледа местото на македонскиот народ во една поширока јужнословенска заедница што ќе му обезбеди слободен и рамноправен живот. „Тоа е македонското национално чувство, тоа е историскиот пат на Македонецот, – вели тој – што тој може да го оствари само како слободен и рамноправен граѓанин на Југославија, на кого му е дозволено да мисли, чувствува, да зборува и да дејствува како Македонец“.

И во книгата „За македонските работи“ како и во статиите објавени во последните години на неговиот живот Мисирков наоѓа извонредно сугестивни зборови да го истакне долгот на македонската интелигенција спрема својот народ. Тој инсистира на еден длабоко морален однос кон народниот развиток и на чувството на историската одговорност. Нам ни треба – вели тој – интелигенција што ќе „бидит истинска служанка на народот, а не на опаку. Но за да бидит таја служба благодатна, нам ќе ни требит да создадеме народни служители, народна интелигенција, која ќе си посветит сите своји сили на народното благо. Ни требит интелигенција со јасно сознајн’е на моралниот долг на чоека пред негоата таткоина и негојот народ. Ни требит интелигенција морално и умствено совршена“.

Во дадениот историски момент Мисирков го гледа основниот долг на македонската интелигенција во тоа да се обедини во одбрана на целостта и самостојниот развиток на македонскиот народ. Тој нема илузии дека таа задача ќе биде лесна, со оглед на ред околности во Македонија и надвор од неа меѓу македонската емиграција. Со горка иронија тој ги жигосува оние што тезгарат со македонското прашање, гледајќи да извлечат лична полза од тешката ситуација во која се наоѓа народот. Наспрема идеалниот лик на народен служител, кон кој секогаш ќе обрнуваме поглед, Мисирков ги црта со црна боја и претставниците на базриѓанската психологија. Во неверојатно тешки услови, што ја ломеа личноста, Мисирков го подига гласот во одбрана на гордата личност, наспроти посегањата на различни презрени „свирчовци“ што сака-

ат да ја унижат. Во ова има еден можеби најдлабок мотив на личната трагика на такви наши луѓе каков што беше Крсте Мисирков.

Таков, Мисирков беше една од најпремолчувани-те личности на нашата историја сè до ослободувањето. Уништувањето на неговата книга „За македонските работи“ претставуваше жесток обид да се спречи дејството на неговата смела мисла. Па сепак ретко која личност беше покомплетно присутна во нас, во најрешителните денови на нашата нова историја, и во славните денови на ослободувањето, кога меѓу другото се реши и прашањето на нашиот литературен јазик. Мисирков беше присутен и во оние што немале можност да се запознаат поблиску со неговите идеи, зашто тој беше претеча – по образот на она што тој така јасно го чувствуваше се формираа нашите млади генерации во процесот на развивањето на македонската национална свест. Откривањето на Мисирков во многу погледи значи за нас откривање на самите себеси. Допирот со такви личности никогаш не е статичен и безразличен. Тие не случајно оставиле белега во зреењето на еден народ.

16. РАЗВИТОКОТ НА МАКЕДОНСКИОТ ЛИТЕРАТУРЕН ЈАЗИК

1.

Секако извесно изненадување предизвика тоа што непосредно по Втората светска војна во Европа се оформи еден нов литературен јазик – македонскиот. Во славистичките кругови српско-бугарската контроверза веќе поодамна беше успеала да создаде впечаток дека во случајот со македонскиот се работи само за тоа, тој да се дефинира како дијалект на српскиот односно бугарскиот јазик. Процесот на национална еманципација на Македонците не беше доволно земен под внимание, особено поради тоа што силите на националното движење немаа можност да се афирмираат пред светската јавност. Поради тоа од некои страни можеше да се чуе тврдењето дека новиот словенски литературен јазик е, туку речи, еден политички блеф.

Создавањето на македонскиот литературен јазик претставува природен и краен резултат на националниот и јазичен развој на Јужните Словени во последниве два века. Во првата половина на минатиот век, значи во првата етапа на националните движења кај Јужните Словени, се истакна и идејата дека тие треба да се обединат во еден народ со единствен литературен јазик. Тоа беше раководната мисла на т.н. илирско движење. Крупен резултат на тоа настојување врз јазичниот план беше создавањето на српскохрватскиот литературен јазик, иако во две варијанти (српска и хрватска) што се разликуваат лежерно меѓу себе. Меѓутоа, многубројните разлики меѓу јужнословенските земји, што пред тоа со векови живеела под различни услови, не дозволија да се спроведе тоа сегде. Немаше, така да се каже, време да се образува еден центар што би можел да го спроведе слевањето на јуж-

нословенските маси и да наложи единствен литературен јазик.

Така, „илирската“ идеја не можеше да проникне кај Словенците, иако и кај нив имаше одделни луѓе што дејствуваа да се реализира јазичното единство со Хрватите и Србите. Кај Јужните Словени што се наоѓаа уште под турска власт, Бугарите и Македонците, таа не најде директен одраз. И кај нив, меѓутоа, како што ќе видиме од натамошното излагање, дојде до израз мислата да се создаде заеднички литературен јазик, аналогно на она што се направи со создавањето на српскохрватскиот литературен јазик. Бидејќи тоа не стана, денеска имаме четири јужнословенски литературни јазици: словенечкиот, српскохрватскиот, македонскиот и бугарскиот.

2.

Литературната обработка на македонскиот народен јазик почнува во првите децении на минатиот век, кога кај нас се јавуваат и првите печатени книги (од Јоаким Крчовски и Кирил Пејчиновиќ), во кои се изразува стремјот да се пишува на јазик разбирлив за народот. Помагач и пропагатор на таа писмена дејност беше младото македонско граѓанство кое тогаш се наоѓаше во процесот на формирање, забрзан од крајот на 18 век, кога многу македонски селани бараат прибежиште во градовите и се населуваат во нив, вклучувајќи се во занаетите и трговијата и менувајќи го коренито и нивниот етнички состав. Во првата половина на минатиот век се јавуваат, освен споменатите книги, во поголем број и ракописни зборници пишувани на одделни локални дијалекти, често, во јужниот дел на Македонија, со грчка азбука, зашто во тие краишта грчкото културно влијание беше силно. И во училиштата, што тогаш се создаваат во сè поголем број, се предава на локалните говори, па нашиот народен јазик служеше како помошен и во училиштата со наставен грчки јазик, какви што имаше во повеќе градови. Сето ова, земено целосно, претставуваше една сума на јазикотворечка дејност, создавање на писмена традиција што не можеше да се одмине кога во шеесеттите години на минатиот век, како што ќе видиме, се постави прашањето на општ јазик за Македонците, туку дејствувааше

со определена сила, независно од тоа од кој аспект се поставуваше тоа прашање.

Писмената дејност во Македонија во првата половина на минатиот век се движи уште во рамките на средновековната религиозна литература. Тоа беше одвај почеток на културната еманципација на нашето граѓанство, од кој малку подоцна, во средината на тој век, ќе произлезе стремежот за создавање на една граѓанска култура и литература во вистинска смисла. Иако се пишуваше веќе на народен јазик, не најде во тоа време израз потребата и свеста за еден заеднички литературен јазик. Употребата на народниот јазик се сфаќаше всушност како снижување на стилот во однос на црковнословенскиот или, во јужните краишта, на грчкиот јазик, кои се употребуваа во вишата духовна сфера, во функција на т.н. висок стил. Ова сфаќање се содржи во метафората со која еден од нашите тогашни културни работници (Теодосиј Синаитски) го изразува односот меѓу црковнословенскиот и народниот јазик: црковнословенскиот е, вели, златен клуч, а народниот јазик клуч од челик, но затоа со него се отвора срцето на простиот човек.

Во првата половина на минатиот век се вкрстуваат во Македонија две сфери на културнојазично влијание: сферата на црковнословенскиот и сферата на грчкиот јазик. Од тоа произлегуваат во почетокот и извесни посебности во начинот на воведувањето на народниот јазик во литературна употреба. Во првиот случај народниот јазик се поврзува со елементите на црковнословенскиот јазик, како што може тоа да се посматра и во книгите на Јоаким Крчовски и Кирил Пејчиновиќ. Бидејќи во сферата на грчкото влијание не можело да има едно такво поврзување, контактот се изразува главно во усвојување на одделни грцизми и уште повеќе во калкирање, додека инаку текстовите настанати во таа сфера се одликуваат со поголема чистота на народниот јазик. Овде укажуваме на еден суштествен момент во развитокот на литературните јазичи, на оној контакт со јазиците на повисока култура, кој необично плодносно го подбудува тој развиток и творечки се разрешува со постигања на нови стилски синтези во јазикот што се оспособува за литературна употреба.

Во текот на 19 век грчкото влијание во Македонија сè повеќе слабее, а сè посилено станува словенското културно влијание и, во врска со тоа, на јазичното поле, контактот со бугарскиот, српскиот и рускиот јазик, со што пак во многу нешто се определува постепениот растеж на јазичната култура во македонскиот народ. Не можеме овде многу да навлегуваме во тоа прашање што е многустрано, но да споменеме макар дека словенското влијание, иако се јавувало во различни варијанти, го спомогнало создавањето на еден наддијалектен слој и во секидневниот говор на Македонците, со што несомнено се олесни процесот на нивното јазично поврзување, се разбира на веќе дадената основа на економска и културна поврзаност.

Споменавме дека во првата половина на минатиот век не беше уште созреана свеста за воведување на единствен литературен јазик во Македонија. Поинаку не можеше да биде, кога ќе се има предвид заостанатоста на нашиот народ што живееше во тешките услови на турското ропство, а освен тоа во духовен поглед беше под власта на фанариотската Цариградска патријаршија. Дури кон половината на минатиот век се забележуваат почетоците на неговата национална преродба, што се изразува како во смисла на интеграција на Словените под турска власт така и во смисла на наполно самостоен национален развиток. А пак во какви форми се јавува сето тоа ќе имаме случај да видиме сега во текот на разгледувањето на македонското јазично прашање, како што тоа се постави во шеесеттите години на минатиот век. Тоа беше периодот на таканаречената црковна борба која претставуваше прв политички настап на македонското граѓанство, а која се водеше против власта на Цариградската патријаршија и против употребата на грчкиот јазик во црквите и училиштата. Изместувањето на грчкиот јазик го поставуваше, се разбира, само по себе прашањето за обликот на оној јазик што ќе го замени во наставата. Црковната борба се водеше едновременно во двете словенски земји под турска власт, Бугарија и Македонија. Сосем природно дојде до координација на напорите, во таа борба, и врз таа основа кај еден дел од македонското граѓанство и интелигенција до ориентација кон една заедничка кауза, непосредната цел на која беше да се извојува црковна самоуправа за

словенското население во Турција. Бидејќи македонското граѓанство беше послабо развиено, раководството во црковната борба го имаше фактички бугарското граѓанство преку своите претставници во Цариград. Со тоа се поврзува и почетокот на настојувањата на бугарското граѓанство за преминација во Македонија. На културното поле ова се изрази најјасно во напорите, да се прошири и во македонските училишта употребата на бугарскиот литературен јазик што се создаваше врз основа на источнобугарското наречје.

Меѓутоа, токму во тој поглед дојде до судирање. Опозицијата, спрема бугарскиот јазик, со источнобугарска основа, беше во Македонија општа. Место воведувањето на бугарските учебници, почнува издавањето на посебни учебници за македонските училишта (од Партениј Зографски, Кузман Шапкарев и др.), во кои јазикот ја продолжува дотогашната македонска писмена традиција од првата половина на минатиот век. Нема да биде без интерес ако приведеме и некои конкретни податоци што фрлаат светлина на ова прашање. Во цариградските бугарски весници и списанија од шеесеттите и седумдесеттите години имаме доволно материјал што дава можност да се согледа и сушноста и обемот на споменатиот јазичен спор. Во „Цареградски вестник“ од 1. XII. 1862 им се префрла на Македонците што „со гордо презрение“ гледаат на Бугарите и Тракијците „не одобрувајќи ги нивните училишни книги“. „Во тоа време пишува еден современик, бугарскиот културен работник Стефан Салганциев во своите мемоари – почна да вее оној ветар на одамна смислениот план на некои учители од западна Македонија, спрема кои македонската младина треба да се ограничи да се учи и развива исклучиво на македонското наречје“.

И оние македонски интелектуалци што го застапуваа мислењето дека треба да се создаде заеднички јазик за Бугарите и Македонците, го замислуваа по свој начин создавањето на тој јазик. Во оваа смисла првпат се постави тоа прашање во 1858 година од Партениј Зографски, кој се залага за создавање на еден „среден“ јазик, во кој да бидат подеднакво застапени и бугарските и македонските јазични особености. „Македонското наречие не толко

не требет и не может да бидет исклучено от обштијот писмениј јазик — вели тој. Подобро ка беше да се примаше за главна негова основа; по таја причина што оно е поплнозвучно, поплавно и постројно, и во много одношенија поплно и побогато“. Ако се постапи инаку, вели Партениј, тоа и за македонците ќе биде „обида велика, и пак ништо неште да бидет“.

Во становиштето на Партениј Зографски доаѓа до своевиден израз стремезот на македонското граѓанство, во заедничката црковно-просветна борба да игра улога на рамноправен партнер. Меѓутоа и ова барање на јазичен компромис беше остро примено од бугарска страна. Така, на пример, во списанието „Български книжици“ од 15. IX. 1858 г. јазикот на Партениевите учебници се наречува „една мешаница од бугарскиот и српскиот“, „бугарско-српско наречје“. Подоцна следуваа уште поостри напади. Овие податоци говорат за жолчноста на јазичната борба што имаше и свои подлабоки општествени причини, дури и врз основата на онаа компромисна варијанта што ја предлагаше Партениј Зографски. Беше јасно дека на таа основа навистина не може ништо да се постигне.

Спорот околу учебниците и јазикот беше израз на тоа дека меѓу Словените во Турција се оформува не едно, туку две национално-културни средишта, како што тоа недвосмислено го потврди натамошниот историски развиток. Притоа покрај специфично јазичниот развиток се јавува и едно посебно осмислување на историските традиции, што претставува необично важен момент во периодот на националната преродба. Во времето на црковната борба од посебна важност за настроението на народот во Македонија беше истакнувањето на онаа улога што во минатото ја играла самостојната Охридска архиепископија. Се јавува стремез за нејзиното обновување што, се разбира, го поставуваше решението на црковната борба врз поинаква основа отколку што беше создавањето на општа јерархија за Словените во Турција.

Сето ова, како израз на посебните услови на националниот развиток во Македонија, доведува до тоа што во тоа време почнува да се зародува националната свест кај македонскиот народ. Така, цариградскиот бугарски

весник „Право“ од 30. XI. 1870 реагира против појавата што некои учители во Македонија тврделе „дека е друго Бугарин и бугарски јазик, а друго Македонец и македонски јазик“. Уште подобро нè информира за ова познатиот бугарски писател и општествен работник П.Р. Славејков во својата статија под карактеристичен наслов „Македонското прашање“ („Македонија“ 18. I. 1871), во која се говори дека стремежот на Македонците за одделување не е „само празна приказна, ами мисла што мнозина сакаат да ја спроведат во живот“. Овие и други податоци сведочат дека ситуацијата во однос на националната ориентација на Македонците во ова време била посложена отколку што тоа обично се изнесуваше и дека прашањето за посебна македонска националност и посебен македонски литературен јазик беше уште тогаш поставено. „Така и Македонците се народ и нивното место е Македонија“ — пишува Ѓорѓи Пулевски во 1875 г., повикувајќи да се соберат од сите македонски краишта луѓе „кои го познавајет јазикот мајкин чисто“, да состават македонска граматика, „пак да остане као света таја книга за сиве шкоља, а и за други книги писање“.

Непогодните историски услови, (меѓу другото и брзиот економски пад на македонското граѓанство во седумдесеттите години и во врска со тоа засиленото емигрирање на македонската интелигенција), не дозволија да се постигне уште тогаш таа цел. Настапуваше еден период на форсирана пропагандна дејност на балканските држави што се стремат кон преминација во Македонија, поставувајќи ја како своја крајна цел асимилацијата на македонското население. Меѓутоа, овие нивни настојувања, иако можеа да имаат повремен и частичен успех, беа осудени на конечен неуспех. Скоро во целиот минат век македонскиот народ, во училиштата што сам ги создаваше и за кои сам се грижеше, се учеше на својот мајчин јазик, иако на локалните наречја, бидејќи литературниот јазик уште не беше оформен. Кога при крајот на минатиот век пропагандите настојуваа да ја прошират преку училиштата употребата на своите јазици, тие се среќаваат со спонтаниот отпор на македонскиот народ кој ниту тогаш ниту подоцна можеше да усвои некој од тие јазици а уште помалку да го смета за свој јазик.

Карактеристично е дека во ова време српската пропаганда сакаше да го искористи за себе ова настроение на македонскиот народ. Во една статија што излезе во „Отаџбина“ XIX 1888 г., во врска со борбата за културна доминација во Македонија, Стојан Новаковиќ вели: „Најпосле има уште една појава што не треба да се испушта од предвид. Тоа е стремежот на Македонците да останат сами за себе кој бара пат по средината на гореспоменатите стремежи (се мисли на пропагандите). И овој стремеж почнува да се буди, особено од спротивноста меѓу бугарскиот и македонскиот карактер, од времето кога бугарската пропаганда почна со панбугаризмот. Дури и меѓу платените професори на бугарските средни школи по Македонија се наоѓаат луѓе во кои се будат овие стремежи исто онака како што тоа се гледа меѓу Малорусите против рускиот униформитет“. Водејќи сметка за тоа, и сакајќи да се искористи тоа за целите на српската политика, Стојан Новаковиќ предлага да се издаде еден таков буквар за училиштата во Македонија, во кој две третини би биле на македонски, а една третина од текстот на српски јазик. Таа идеја ја спроведе тој лично во својство на српски пратеник во Цариград, каде што напечати таков буквар во седум илјади егземплари во 1889 година, но наскоро потоа Новаковиќ го напушта тоа гледиште, плашејќи се од засилувањето на македонската самосвест.

Малку подоцна, во 1904 година, истата бојазан ја изразува и Андра Гавриловиќ во една статија што излезе во списанието „Бранково Коло“ под наслов „Пред четвртата јужнословенска литература“. Таа статија беше напишана во случај гостувањето на македонската театрална група на Војдан Чернодримски во Белград, Гавриловиќ обрнува внимание дека тоа што го прикажал Чернодримски не е никаков обичен жаргон, ами проба на една нова култура, почетоци на една нова јужнословенска литература.

И навистина, дека прашањето за создавање на одделен македонски јазик и литература не беше симнато од дневниот ред, ами напротив дека тоа и натаму го бараше своето решение, зашто беше израз на посебните услови на националниот развиток во Македонија, најдобро докажува појавата на книгата на Крсте П. Мисирков „За

македонските работи“ (Софија 1903 г.), која претставува дотогаш најзначаен прилог кон разработката на тоа прашање како на практичен така и на теоретски план. Овој труд на Мисирков претставува еден вид синтеза на дотогашниот посебен јазичен опит во македонската писменост и едновремено укажува на натамошните посоки на национално-културниот развој на македонскиот народ. Мисирков сам истакнува: „моите возгледи... не сè нешто ново и безосновно, а сè чекор напред во досегашното развијајќи се на нашето национално самосознајќи се и да сè за тоа сосем природни и основателни“. И на друго место: „Идејте за полно отцепувајќи се на нашиот народ од другите балкански народи, не сè противрече на досегашното работејќи се на нашиот народ за слобода, а само продолжејќи се на негоото досегашно работејќи се на почва еволуцијна“.

Мисирков веќе со јазикот на својата книга сакаше и практично да покаже каков облик треба да има новиот литературен јазик. Тој меѓутоа на прашањето на литературниот јазик му посвети и посебна статија под наслов „Неколку зборови за македонскиот литературен јазик“, во која настојуваше да одговори на најважните прашања во врска со неговото изградување. Така тој го засегна прашањето за народната основа на македонскиот литературен јазик, истакнувајќи дека во таа основа треба да влезат централномакедонските говори. Го разгледа исто така и прашањето на ортографијата, залагајќи се за примена на фонетскиот принцип, со извесни отстапки на етимологијата. Натамошниот развој на македонскиот литературен јазик му даде за право и во едното и во другото прашање.

Мисирков ја истакнуваше неминовната потреба од создавањето на македонскиот литературен јазик во интерес на самата егзистенција и на натамошниот развој на македонскиот народ. „Создајќи го литературен јазик јет двојна потребност кај нас, со која се мисли да се клаи крај на злоупотребите на пропагандите со нашите интереси...“ Мисирков беше многу видовит кога укажуваше дека се подготвува поделба на Македонија меѓу балканските држави, со што би му се нанесол тежок удар на македонскиот народ, па сметаше дека на

таквите намери може најдобро да им се парира со засилувањето на културната дејност на самостојна основа во Македонија, и во тој состав особено со изградбата на посебен македонски литературен јазик. Поделбата на Македонија меѓу балканските држави навистина и уследи во 1913 година. Спогодбата за таква поделба беше во добар дел обусловена баш од стравот од засилување на македонското ослободително движење врз наполно самостојна основа и со еден јасен национален програм. Во врска со тоа А. Белиќ, давајќи коментар за српско-бугарската спогодба за поделба на Македонија од 22. II. 1912 година, пишува: „Ним (т.е. на Бугарија и Србија) им беше најпосле добро познато и тврдењето на самите Македонци дека се тие еднакво далеку и од Србите и од Бугарите. Сето тоа ги тераше нивните одговорни политички кругови да ги напуштат старите патишта што ниту Србите ниту Бугарите ги доведоа до целта, туку да се обидат да дојдат до неа со спогодба за поделба на Македонија. Тоа ново гледиште може да се види во српско-бугарскиот договор (Срби и Бугари у Балканском савезу и у меѓусобном рату 1913, стр. 98).

Тоа што во 1903 година така јасно го формулира Мисирков се приближуваше кон своето реализирање по периодот по Првата светска војна, и покрај тоа што македонскиот народ беше разделен и живееше во границите на три балкански држави. Младото македонско поколение во повоените години растеше со свеста дека треба да одговори на најважните задачи на националниот развик на својот народ: да ја извојува неговата национална самостојност и да ги утврди основите на македонската национална култура, а во прв ред да работи за создавање на македонски литературен јазик.

Прашањето на литературниот јазик се поставуваше сè поодредено со тоа што наново оживеа литературната дејност на македонски јазик, особено во триесеттите години на нашиот век, кога сè повеќе млади луѓе почнуваат да пишуваат на свој мајчин јазик. Тоа е времето на сè потесно поврзување на македонската интелигенција во заедничката културна работа, со што во многу односи се остваруваше веќе една наддијалектна јазична врска. Процесот беше успоруван со тоа што употребата

на македонскиот јазик во јавниот живот (во наставата, печатот итн.) беше забранета, но не можеше да биде забранен. Ако се задржиме само на она како се постапуваше во Македонија под Југославија, треба да кажеме дека се спроведуваше политика што имаше за цел да се забави процесот на создавање на македонска интелигенција. По шестојануарската диктатура се укинаа повеќе средни школи во Македонија, па се пристапи кон отворање интернати за македонски деца во самата Македонија и во Србија (Горњи Милановац, Велико Градиште, Крагуевац, Јагодина), со цел на спроведување на национална асимилација. Меѓутоа, тој интернатски систем имаше и обратно дејство: тој придонесе и за запознавањето на македонските младинци од различни краишта и за нивното зближување во јазичен поглед. Притоа настојувањата на Македонците за самостојност наоѓаа силна поткрепа во прогресивното движење во Југославија, кое ја сфати оправданоста на нивните стремежи и го спомогна нивното реализирање, со што ги принудуваше управувачите повремено да тактизираат и попуштат, сакат да ја придадат смисла на чисто регионална литературна егзибиција на дијалект. Македонските студентски колективи, особено на Универзитетот во Белград, играат во овој период важна улога во јазичното поврзување, како средина културно-политички активна, а што ги усвојуваше одделните особености на општиот јазик во процесот на неговото создавање и натаму ги ширеше во своите родни места. Тоа што стануваше во Вардарска Македонија наоѓаше одглас и во другите делови на Македонија.

Во годините непосредно пред Втората светска војна значајна улога во изградбата на македонскиот литературен јазик изигра појавата на поетските збирки од Коста Рацин, Венко Марковски и Коле Неделковски. Тие книги беа дочекани во народот со разбран интерес, па дадоа подбуда да се согледаат поблиску проблемите на изградувањето на литературниот јазик. Со тоа што беа пишувани на централното наречје тие во многу нешто придонесоа за неговото усвојување како основа на литературниот јазик. Во ова време македонскиот јазик ги проширува постепено своите функции – како во сферата на усната така

и во сферата на писмената употреба (со ширење на илегален материјал со политичка содржина на тој јазик).

Овој процес не беше запрен, туку напротив забранан во годините на Втората светска војна, со активноста на партизанското движење како во позадината така и во партизанските единици што и во јазикотворечки поглед претставува необично активна средина. Во текот на војната се создаде еден и по обем значаен фонд на писмен материјал на македонски јазик, а при крајот на војната излегуваа веќе редовно неколку бригадни и други весници (Илинденски пат, Млад борец, Нова Македонија). Иако во тој материјал уште нема јазична изедначеност, суштествено е дека во него е сосем определено изразен стремежот да се пишува на заедничка основа што ја дава централното наречје (говорите на Т. Велес – Прилеп – Битола) и дека кон тоа се ориентираат сè повеќе луѓе од различни краишта. Сето ова и во чисто психолошки поглед претставуваше важна подготовка за дефинитивното усвојување на единствениот облик на литературниот јазик. Тоа и го овозможи така брзото решение на тоа прашање веќе во првите месеци по ослободувањето, кога требаше само да се изврши извесно изедначување на литературниот јазик и на неговата ортографија врз основата што беше веќе поставена од претходниот развиток.

Македонскиот литературен јазик беше прогласен за официјален јазик на СР Македонија уште во текот на војната, на Првото заседание на Народното собрание на Македонија, одржано на 2 август 1944 во манастирот Прохор Пчински. Неговата унификација се изврши со усвојувањето на азбуката (3. V. 1945 г.) и правописот (7.VI. 1945), по предлог на Комисијата за јазик и правопис. Тој акт го обележи исполнувањето на сите дотогашни настојувања во процесот на создавањето на општиот македонски јазик. Со него се обележи и почетокот на неговиот слободен развиток како на еден веќе формиран јазик.

3.

Само по петнаесет години од тој момент македонскиот литературен јазик постигна полнота на изразот

што го карактеризира како еден сосем оформен современ литературен јазик. Самиот тој факт доволно сведочи за интензитетот и обемот на културната дејност што за тоа кратко време се разви во Македонија. Илузорно е и да се помислува дека таков културен напредок на ова подрачје би можел да се постигне без постоењето на македонскиот литературен јазик, што во крајна линија значи без утврдењето национален индивидуалитет на Македонците.

Покрај самата творечка работа, пред сè во литературата, треба да се истакнат посебно две страни во процесот на развитокот и во афирмацијата на македонскиот литературен јазик: ширењето на неговото влијание во однос на дијалектите и работата врз изучувањето на македонскиот јазик во сите аспекти што ја интересираат современата лингвистичка наука.

Влијанието на македонскиот литературен јазик не е ограничено само на потесната интелектуална средина, ами тоа во помала или поголема мера се чувствува веќе и во широките слоеви. За испитувачот не претставува денеска никакво изненадување да ги забележи елементите на литературниот јазик и во говорот на жителите на некое зафрлено македонско село. Како и другаде во светот, не се работи тука за некакво нагло отстапување на дијалектите пред литературниот јазик, туку за оној значаен феномен да се чувствува веќе присуството на литературната норма, на една наддијалектна јазична врска што ја продлабочува и свеста за постоењето на мерила на јазичната коректност. Некои лингвисти, што пишуваат за развитокот на македонскиот литературен јазик, ги изненадува фактот што ниту во моментот на неговата кодификација ниту подоцна немаше појави на некои колку годе посериозни разногласија во врска со суштествените карактеристики на неговиот облик. Тоа е само една пројава на желбата на македонскиот народ, што поскоро и што поцврсто да се обедини со врска на литературниот јазик и тоа несомнено сведочи за погодната атмосфера за ширење на неговото влијание.

Можеби најмаркантен и најилустративен случај во овој поглед претставува становиштето спрема македонскиот литературен јазик во редовите на Македонците што по поразот на востанието во Грција мораа да ги на-

пуштат во голем број своите огништа и што сега живеат населени во земјите на источниот блок, каде што, како во Полска и СССР, добија можност да имаат и свои основни училишта и да објавуваат свои учебници. Во разорот на информбировската кампања беше направен обид, тие да ѝ се спротивстават на својата матица и по тој начин што ќе им се сервира некоја нова варијанта на литературниот јазик, заснована божем врз говорите на Егејска Македонија, а всушност еден искривоколен облик на бугарскиот литературен јазик. Овој обид, меѓутоа, се пречека со така жилав отпор во редовите на македонската емиграција, што конечно мораше да пропадне. По тоа во Полска беа објавени, во издание на државното претпријатие, повеќе учебници на чисто македонски литературен јазик, со текстови од македонски и југословенски писатели. На македонски литературен јазик меѓу емиграцијата веќе се создаде една мала литература. Епизодата за која зборувавме е многу карактеристична во однос на мерата на вистинското влијание на македонскиот литературен јазик во народот, до толку повеќе што се работеше за реагирање на луѓе чии дијалекти се различни од говорната основа на македонскиот литературен јазик и кои, далеку од својата земја, се наоѓаа во тешка животна ситуација.

Изучувањето на македонскиот јазик, како литературниот така и народниот, направи во годините по ослободувањето значајни чекори напред. Тоа е усредсредено пред сè во две научни единици што собираат поголем број научни работници – во Катедрата за јужнословенски јазици и Институтот за македонски јазик при Филозофскиот факултет во Скопје.

Практиката изискуваше да се обрати прво што поголемо внимание спрема граматичката и лексичката обработка на материјата на литературниот јазик, па на тоа поле и се постигна досега најголем напредок. Покрај неколкуте веќе објавени граматички, појавата на Речникот на македонскиот јазик ја обележи содржината на оваа прва фаза во изучувањето на македонскиот литературен јазик и означил еден решавачки момент во стабилизацијата на неговиот лексички фонд.

Работата врз македонската дијалектологија беше исто така интензивна во периодот од ослободувањето до денеска. Со појавата на повеќе монографии и прилози во оваа област многу македонски народни говори ѝ се сега подобро познати на науката отколку што тоа беше случај порано. Институтот за македонски јазик ја води, како една од своите главни задачи во наредните години, работата по прибирање материјали за атласот на македонските дијалекти. Кога таа работа ќе биде извршена, а сите изгледи се тука дека тоа ќе стане во догледно време, ќе располагаме со убав увид во вистинската состојба на македонскиот народен јазик. На историски план треба пред сè да се споменат резултатите од изучувањето на развитокот на македонскиот литературен јазик што доведоа до јасна претстава дека тој не е настанат со некој произволен акт, како што тоа понекогаш сакаа да го прикажат, ами дека неговите корени одат до почетоците на националното буђење на Македонците во 19 век и дека неговиот развиток е обусловен од тој историски процес до неговото дефинитивно оформување.

Синтетички работи од историјата на македонскиот јазик нажалост уште нема. И пополнувањето на таа празнина е секако една од најважните задачи што ја чекаат во непосредната иднина македонската славистика. Тоа што досега се направи од македонската лингвистика, имаше, се разбира, и директно и индиректно влијание врз процесот на ширење на литературната реч во народот, а исто така и во однос на афирмацијата на македонскиот јазик во научниот свет.

Меѓу славистите појавата на новиот словенски литературен јазик предизвика разбран интерес. Веќе во првите години по војната се појавија во славистичките и други списанија во светот повеќе информативни написи што го прикажуваат развитокот на македонскиот литературен јазик и даваат податоци за неговите главни карактеристики. Потоа се јавуваат сè почесто и специјални работи посветени на извесни прашања од областа на современата и историската граматика на македонскиот јазик. Така само во списанието „Македонски јазик“, што го издава Институтот за македонски јазик, се објавени досега десетина такви работи од странски

слависти. Материјалот на македонскиот јазик е вклучен во повеќе универзитетски учебници што во меѓувремето се појавија во различни земји, пред сè во словенските. Важна улога во запознавањето на научниот свет со македонскиот литературен јазик изигра граматиката на проф. Хорас Лант, од Харвардскиот универзитет, објавена на англиски јазик. Курсови по македонски јазик беа одржани во Прага, Варшава, Гетинген, Виена и др. Сето ова, како и ред други манифестации на кои нема потреба овде да укажуваме, сведочи дека македонскиот јазик извојува полно признание во научниот свет и го зеде во славистичката наука она место што му припаѓа.

Ова, се разбира, не значи дека понекогаш и во до-бронaмерни написи нема да се чувствува влијанието на старата, често многу еднострaно ориентирана литература за македонското јазично прашање, како и на некои нови негаторски обиди, чисто политички интонирани.

Една карактеристична забелешка се состои во прашањето: дали е умесно да се создава нов литературен јазик за еден мал народ. Јасно е дека една таква забелешка нема вистинска врска со историската наука, туку и се спротивставува.

Литературниот јазик е резултат на историскиот процес, па задачата на историската наука е да ја објасни неговата појава, а не да искажува некакви априорни судови во однос на историскиот процес. Создавањето на современите национални литературни јазици е релативно нов процес дури и во Европа, а во светот тој не е уште ни од далеку завршен. Значи дека треба да се очекува, во иднината да се оформат уште ред литературни јазици: не само на мали, туку и на големи народи. Појавата на македонскиот литературен јазик претставува само една епизода во тој светски процес. Гледиштето што го изнесовме бара свое оправдание во тоа дека употребата на „поголемите“ и „големите“ јазици била залог за подиректно учество во економскиот и културниот развиток на светот, но неговата сушност е само привидно прогресивна, зашто таа му се спротивставува на природниот развиток на народите во конкретните услови на современиот живот. Во тие конкретни услови, во определена историска ситуација, може да се покаже дека имено создавањето на еден нов литера-

турен јазик е неопходен фактор за нужната стабилизација и мобилизација на силите за вистински културен подем на даденото подрачје. Примерот на македонскиот литературен јазик е многу убедлив во тој поглед. Кога се работи за споменатото гледиште, не треба да се заборава ни произволноста на границата меѓу т.н. „мали“ и „големи“ јазици и опасноста од нејзиното поместување нагоре. Од друга страна, културниот провинцијализам може да биде еднаква опасност како за припадниците на малите така и на големите народи.

Другото становиште на кое би сакале да се задржиме е откажувањето на спецификата на историскиот развој на македонскиот јазик. Тоа е, на пример, изразено во следната формулација што е земена од една нова поредбена граматика на словенските јазици: „Денеска македонскиот јазик е рамноправен член на словенската група на јазици. Но, современите односи меѓу бугарскиот и македонскиот јазик не можат да се пренесуваат во минатото. Во минатото бугарските и македонските говори беа говори на еден јазик. Во однос на задачите на поредбената граматика на словенските јазици нема основа, бугарскиот јазик да му се спротивставува на македонскиот“. Очевидно е дека едно вакво гледиште содржи логичка противречност што научниот историски метод мора да ја укине. Поради тоа оно и не може да има изгледи да биде дефинитивно примено во науката.

Кога се признава специфичноста на еден историски феномен, зашто е таа очигледна, тогаш е пак задача на историската наука да ги испита сите елементи во минатото што довеле до неговата појава. Таа задача меѓутоа не може да се реши, ако се откажува однапред специфичноста на неговиот развој. За историјата на македонскиот јазик треба да се зборува онака како што се зборува и за историјата на сите останати словенски јазици. Иако, на пример, во Словачка уште во 18 век се употребувал чешкиот писмен јазик, никој денеска не ја откажува специфичноста на развојот на словачкиот јазик, неговата историја, зашто се случило така што еден народ, иако мал, да дојде до свеста дека јазикот со кој зборува е посебен во однос на другите сродни јазици. Тоа што довело до тоа, приведената формулација да

се примени само во однос на македонскиот јазик произлегува, всушност од инерцијата која не му ги признава веднаш сите „историски права“ на еден нов литературен јазик. Но, се разбира, таа психолошка појава, која може дури, кога се сака, да се искористува за различни спекулативни цели, не би требало да влијае на системот на заклучоци на историската наука.

КАКО РАБОТЕВМЕ НА АЗБУКАТА И ПРАВОПИСОТ

На 2 август 1944 година АСНОМ го донесе своето историско решение за македонскиот јазик. Како неодложна задача по тоа се поставуваше да се изврши кодификација на нашиот литературен јазик. Многумина со поголема или помала подготовка за таа работа, но со подеднакво благороден ентузијазам беа покажале готовност да придонесат за установувањето на неговиот дефинитивен облик. Не треба никогаш да се заборави тоа, дека дури во тешките услови на фашистичките затвори наши политички затвореници живо го дискутирале тоа прашање и создале проекти на македонската азбука и правопис.

Во септември 1944 година работев во Редакцијата на „Млад Борец“ во село Врановци, Велешко, каде што се наоѓаше Главниот штаб. Се сеќавам дека тогаш веќе имаше еден текст со наслов „Времени правила за македонскиот јазик“. Не знам дали се има сочувано од него некој егземпляр. Тоа претставуваше недоволно издржан обид, но послужи како добар повод за дискусиите по јазикот што се одржа во Врановци, ако се сеќавам добро во октомври 1944 година. Се собравме на двапати во куќата, каде што беше сместен Агитпроп на Главниот штаб. Навечер, при светлост на петролејска ламба, седнати повеќето на рогозини наземи, со редок жар се справавме за тоа каква треба да биде нашата азбука и како да се установи македонскиот литературен јазик.

Некои дефинитивни заклучоци од тие дискусии не произлегоа. Тие и немаа таква цел. Сепак, следува едно практично решение. При Агитпроп на Главниот штаб се формира таканаречено Преводачко одделение. Тоа одделение во состав од петшестмина што требаше да проучуваат се смести во една поголема соба во куќа на долниот крај на селото. Тука спиевме и тука ја развивме својата

преводачка дејност. Не бевме сами – ни се придружија како потстанари неколку уметници што подоцна ќе значат нешто во нашиот живот. Тодор Скаловски, седнат скрснозе, тука ги компонираше своите маршови придружувајќи се со едно тамбурче.

Преводачкото одделение преведе некои брошури и статии. Ние го редактиравме и првиот број на „Нова Македонија“. Кој би се интересирал посебно за тоа, може од тој број да види до колку низ споменатата дејност се стигнало тогаш до извесно приближување кон една литературна норма. За мене лично, тогаш уште сосема млад човек, таа дејност беше многу полезна. Јас за себе, пишувајќи, имав смислено една варијанта на литературниот јазик, а тогаш се убедив дека тоа и не може да биде ништо повеќе од еден индивидуален експеримент. Чувствував дека треба да се фатат нишките на сето она што се создавало во нашата писмена дејност, особено во периодот на Народноослободителната војна, за да се оформи дефинитивниот облик на македонскиот литературен јазик.

Кон тоа, покрај другото, требаше да се пристапи по ослободувањето на Македонија од окупаторите. Како што е познато, непосредно по ослободувањето на Скопје, уште во текот на ноември 1944 година, се собра првата правописна комисија со цел да поднесе предлог на македонската азбука и правопис. Од тој момент, па до почетокот на мај 1945 година, последуваа цел ред заседанија, посветени на тоа прашање, со тоа што составот на Комисијата беше подоцна во добар дел изменет.

На тие заседанија се сретнаа луѓе, некои и првпат, што требаше натаму заеднички и организирано да работат во областа на нашата литература, или на науката за јазикот. Писатели, познати и почетници, професори, први наши журналисти – сите тие по еден или друг пат приоѓале кон прашањето на нашиот писмен јазик, а сега требаше да ги усогласат своите гледишта. Можам да кажам дека поостри контраверзи имаше во однос на составот на азбуката, а помалку во однос на многу посуштествено прашање за самите форми, за системот на литературниот јазик. Ние сите тогаш доста спонтано ги усвоивме и формите како „кажување“ што понатаму не издржаа во нашата писмена практика.

Во текот на дискусиите за јазикот се чувствуваше дека сè повеќе се афирмира една млада група наши културни работници, што и инаку придонесе многу за организирањето на нашиот културен живот по војната. Меѓу потписниците на резолуцијата за македонската азбука и правопис наоѓаме неколку од тие имиња. Заслужува да се истакне дека тие беа што го отстранија предлогот да се бара помош на некои специјалисти од страна при решавањето на нашето јазично прашање. Тоа беше еден зрел гест. Нашето јазично прашање требаше да го решиме самите ние според својата традиција, своите навици и своето живо чувство. Како што се покажа, тоа и беше решено како што треба. Во овој момент, вистина е, ние имавме, така да се изразам, бланко доверба на нашиот народ. Јас лично, којшто по својата професија сум лингвист. Често подоцна сум го имал чувството дека она во што сум вложувал посебни напори е само обид да се оправда таа доверба, укажана во еден сублимен момент од животот на нашиот народ.

18.

АФИРМАЦИЈА НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Со нормирањето на македонскиот литературен јазик во 1945 година се реализира една од најсуштествените придобивки на македонскиот народ. Погледнато на поширок план обособувањето на нашиот народ и на нашиот литературен јазик се јави како последна етапа од процесот на националната еманципација на Јужните Словени. Како што е познато, во минатото се пројавуваа и стремежи за создавање на единствен јужнословенски литературен јазик, меѓутоа историските околности беа такви што до остварувањето на таа идеја не можеше да се дојде, ами се оформија четири литературни јазици во јужнословенската јазична група.

Оформувањето на македонскиот литературен јазик, резултат на споменатиот историски процес, мораше секако да дојде и како извесно изненадување за оние што немале можност поблиску да го следат животот во Македонија во последниве неколку децении. Се разбира дека и поголемиот дел на специјалисти во областа на словенската филологија не можеле да имаат пред војната доволно исцрпна информација за тоа што тогаш стануваше како подготовка за дефинитивното оформување на македонскиот литературен јазик. Во славистичката наука, во веќе примените шеми на класифицирање на словенските јазици, македонскиот имаше само статус на една дијалектна група. Оформувањето на нашиот литературен јазик наложи да се прекројат лингвистичката карта на овој дел на словенскиот свет. Па иако некои си мислеа дека еднаш создадените шеми се поважни од животот, науката не можеше да не се сообрази со она што се породило од еден долготраен историски процес. Интересот кон македонскиот литературен јазик се пројави веднаш и спонтано во славистичкиот свет. Веќе во првите неколку години по

војната стана јасно дека никаква иднина немаат обидите да се претстави појавата на македонскиот литературен јазик како ефемерна политичка комбинација. Таа теза не најде поддршка кај сериозните претставници на славистичката научна мисла. Самата стварност го демантираше секидневно со нови и сè поуверливи факти тоа тврдење.

Нашиот литературен јазик неотстапно одеше кон својата полна афирмација. Нема сомнение дека онаа работа што се организира кај нас на јазичното поле вршеше во тој поглед посебно важна улога. Придонесот на таа дејност можеме да го посматраме првенствено од овие две гледни точки. Прво, во нејзиниот интензитет се одразуваше енергијата на културно-творечкиот процес којшто му даде права смисла и на самото оформување на нашиот литературен јазик. Зашто, навистина, каква смисла има да се создава еден литературен јазик таму каде што не се јавува за тоа соодветно покритие во едно интензивно активирање на творечките сили? Второ, споменатата дејност на јазичното поле значеше неопходен услов за постојано и правилно информирање на научната јавност за она што стануваше во развојот на македонскиот литературен јазик. Во овој поглед требаше да бидат преземени и соодветни практични мерки од центрите во кои таа дејност беше пред сè концентрисана.

Поминатите дваесет години даваат можност да фрлиме еден поглед врз она што се постигнало во афирмацијата на нашиот јазик. Погоден е случајот да изнесеме и некои податоци што заслужуваат да ѝ бидат познати на нашата поширока јавност. Ке се задржиме прво во најосновни црти на некои видови на нашата сопствена активност.

Иако ние по војната почнавме со многу малку лингвистички кадри, иако требаше поради тоа да се вложат посебни усилби во издигањето на млади научни работници, - нашата научна и стручна продукција во овие дваесет години во областа на изучувањето на нашиот јазик – заслужува секое внимание како во поглед на обемот така и на квалитетот. Списокот на научни и стручни работи, објавени од нашите лингвисти во споменатиот период, изнесува повеќе од седумстотини единици, меѓу кои неколку десетини претставуваат посебно публикувани тру-

дови, а останатите – статии, објавени пред сè во „Македонски јазик“, „Литературен збор“, „Годишен зборник на Филозофскиот факултет“ и други изданија. Списанието „Македонски јазик“ треба во оваа година да се појави со својата тринаесетта одделна книга, што се наоѓа веќе во печат. Околу 3 500 страници текст посветен на нашиот јазик се содржи веќе во комплетот на тоа списание. Ние сме влезени во фазата, кога нашата продукција ги испреварува можностите за печатење, и тоа е секако еден важен проблем што ќе треба да се решава во иднината.

Сега можеме слободно да кажеме дека нема област во изучувањето на нашиот јазик, во која во овој период од дваесет години не се извршени барем најосновните испитувања, од кои може да се оди натаму кон една уште постудиозна работа. Се разбира, областа на нашиот литературен јазик задржа примат. Ние сме постигнале доста во изучувањето на неговата граматика и лексика, како и во установувањето на правописната и правоговорната норма. Но освен тоа ред работи се однесуваат на историјата на нашиот јазик, на неговиот контакт со другите јазици како и на испитувањето на современите македонски дијалекти. Јас би сакал на ова место да ја приведам оцената на еден странски научник за работата што кај нас се врши во областа на нашиот јазик. Познатиот италијански лингвист Виторе Пизани, во својата статија под наслов „Il macedonico“ (сп. „Paideia“, XII, 1957, бр. 5), ја определува како „навистина чудесна“ активност со која во Скопје „се култивира познавањето на својот национален јазик и се следи неговиот развиток“.

Беше потребно нашата продукција систематски да ѝ се презентира на научната јавност. Семинарот за македонски јазик во самиот почеток на својата дејност полагаше посебна грижа за тоа, нашите публикации да дојдат во рацете на научните работници како во нашата земја така и во странство. Семинарот врши редовна размена со осумдесет институции во странство – во Европа и Америка. Покрај тоа, повремено или постојано тој им испраќа книги на деведесет странски научни работници.

Покрај контактот со размена на публикации и кореспонденција се обрнa посебно внимание и на личниот контакт со слависти од другите земји, во рамките на разме-

ната на научни работници што ја вршеше Филозофскиот факултет.

По покана од Филозофскиот факултет и од Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ гостувале во Скопје над осумдесет инострани слависти од следните земји: Австрија, Англија, Бугарија, Германија, Италија, Норвешка, Полска, Романија, САД, СССР, Унгарија, Финска, Франција, Чехословачка и Шведска. Повеќето од нив држеле и предавања за студентите и наставниците на Филозофскиот факултет. Списанието „Македонски јазик“ настојуваше да обезбеди на своите страници соработка и од странски слависти, така што во него се објавени единаесет такви работи, од кои девет обработуваат прашања што се однесуваат непосредно на македонскиот јазик. Со ова „Македонски јазик“ зема во поглед на учеството на имиња од страна едно од првите места меѓу југословенските јазични списанија.

Личниот контакт со странските слависти се остваруваше и со престојот на наши научни работници во одделни славистички центри во странство, како и со нивното учество во работата на меѓународните конгреси, конференции и семинари. Наши лингвисти имаат држано одделни предавања од областа на нашиот јазик во следните универзитетски центри во странство: Прага, Братислава, Варшава, Краков, Љублин, Грац, Лондон, Чикаго. Посебен курс за македонскиот јазик тие имаат водено во Гетинген и Варшава. Ние зедовме учество со реферати на: Меѓународниот славистички состанок во Белград 1955 г., на IV Меѓународен славистички конгрес во Москва 1958 г. и на V Меѓународен славистички конгрес во Софија 1963 г. При меѓународниот Славистички семинар што се одржува секоја година во Загреб и Задар работи и лекторат за македонски јазик, а покрај тоа редовно се одржуваат и предавања на специјални теми од страна на наши научни работници.

Нашиот контакт со славистичките центри во другите словенски земји влезе во една нова фаза по IV Меѓународен славистички конгрес во Москва, 1958 г. Имено, конгресот донесе ред решенија од големо значење во однос на работата врз проблематиката од општословенски карактер, за која цел се создадоа и повеќе меѓународни

комисии, задолжени со одделни прашања. Било директно во тие меѓународни комисии или преку соодветните комисии при Југословенскиот славистички комитет, нашите лингвисти учествуваат во работата врз следните проекти: општословенскиот лингвистички атлас, општословенскиот топономастички речник, речникот на книжевни старини, ускладувањето на словенската лингвистичка терминологија, изучувањето на граматичката структура на словенските јазици. Тие имаат учествувано досега на четиринаесет меѓународни конференции посветени на прашања од споменатите области и одржани во Белград, Загреб, Љубљана, Прага, Букурешт, Москва, Софија, Варшава, Краков, Берлин и Будимпешта. Навременото одговарање на нашите задолженија во врска со споменатите крупни проекти бараше посебно напрегање од наша страна. Но тој напор треба да се положи, зашто е од огромна важност токму за афирмацијата на нашиот јазик и на нашиот лингвистички центар. Имено, на македонскиот јазик му се одделува во споменатите проекти рамноправно место со другите словенски јазици и од нас зависи колку содржина ќе внесеме во таа работа. Се разбира, тоа изискува и една посебна грижа за материјалната и кадровска база во изучувањето на македонскиот јазик.

Се надевам дека тоа што го изнесов дава извесна претстава за нашата активност која секако придонесе за подоброто познавање на нашата јазична стварност и за побрзата афирмација на нашиот јазик во научната славистичка средина. Становиштето на таа средина треба, се разбира, пред сè да го следиме по оние научни и реферативни работи што во еден или друг вид го засегаат македонскиот јазик. Веднаш ќе кажам дека можеме да бидеме наполно задоволни од односот на славистичкиот свет кон нашата јазична стварност, мислејќи притоа, се разбира, на случаите кога се работи за еден вистински научен пристап кон неа, а не за пристап мотивиран од ненаучни цели, на кое сега не мислам особено ни да се обирам.

Интересот кон работата врз нашиот јазик се пројави прво во одбележувањето на нашите јазични трудови, како и во нивното рецензирање во славистичките списанија во светот. Познатото француско списание *Revue des études*

slaves беше првото што во својот богат библиографски дел издели посебна рубрика за македонскиот јазик. Покрај другото, осврт врз нашата дејност на јазичното поле даде С. Б. Бернштејн во својот напис „Изучение македонскогo јазика в Народной Републике Македонији“ (Вопросы языкознания V 2, 1956, стр. 136-138). Повеќе рецензии и прикази во странство им беа посветени на нашите граматика, на некои одделни публикации, како и на некои поинтересни прилози во нашите периодични едџии. Најголем одглас, како што и требаше да се очекува, предизвика појавата на Речникот на македонскиот јазик. Во рецензиите посветени на Речникот се истакнуваше неговата важност за стабилизирањето на лексиката на македонскиот литературен јазик, а исто така и неговата корисност во однос на компаративното изучување на словенските јазици. Следното место од приказот на полската славистка З. Тополињска, излезен во источногерманското списание *Zeitschrift für Slawistik* (VII 4, 1962, стр. 639-641) говори определено за тоа: „Во заклучок треба да се истакне значењето на Македонскиот речник за славистите и за славистиката. Овде може имено да се рече, без да се плашине од голем збор, дека дури појавата на Речникот ќе го внесе македонскиот материјал во разновидни работи од областа на компаративната словенска лингвистика. Досега тоа беше практички невозможно, зашто недостигаа позначајни, критички обработени и подостапни за испитувачите лексички збирки. По правописот и граматиките Речникот е трета и секако од гледиштето на широко сфатената компаративна лингвистика најсуштествена работа, која на македонскиот јазик ќе му обезбеди едно независно место во секоја славистичка библиотека“.

Во коментарите кон библиографските белешки како и во приказите на нашите јазични студии често се даваа пократки или подолги осврти на појавата на нашиот литературен јазик. Покрај тоа во повеќе земји се јавија и одделни информативни написи за нашиот литературен јазик од страна на познати слависти. Работи од таков карактер имаат објавено: во СССР С. Б. Бернштејн, во Полска Ф. Славски, во САД Х. Лант, во Западна Германија А. Шмаус, во Норвешка А. Галис, во Италија В. Пизани, во Австрија Персида Храше-Фирет. Во овие работи се дава краток преглед на карактеристиките на нашиот

литературен јазик и покрај тоа нужните податоци во врска со неговото создавање. Што е особено важно, во нив се изнесуваат податоци не само од времето на дефинитивното негово оформување како посебен литературен јазик, ами се укажува и на нашата писмена традиција од 19 век како подготовка за тој чин. Тоа што во нашите работи се обрнуваше од самиот почеток големо внимание на изучувањето на писмената активност во Македонија во минатото – се покажа многу резултатно во поглед на правилното информирање на научната јавност за текот на македонското јазично прашање. Во споменатите работи се земаат, се разбира, предвид фактите што ги изнесе на видело тоа изучување.

Покрај чистата информација во нив се дава понекогаш и извесна преценка за развојот и состојбата на нашиот литературен јазик во годините по ослободувањето. Така Ф. Славски, во својот напис објавен во 1950 г., одбележува дека е осетен напредокот во усвојувањето на нормите на нашиот литературен јазик. Х. Лант пишува во 1953 г. дека македонскиот литературен јазик „влезе веднаш во употреба, во дневниот печат, во школите, во театарот и радиото. Скоро е неверојатен фактот дека, во времето кога во март 1952 г. се појави Македонскиот правопис, јазикот имаше постигнато забележителна изедначеност и скоро општ прием. Тоа не значи дека дневниот печат не публикува несмасни полупреводи на вестите, или дека секој интелектуалец ја има усвоено секоја подробност забележана во Правописот, ами тоа значи дека во ова кратко време беше создаден и пуштен во употреба еден стандард што може да се споредува со оној на другите балкански јазици“. Во врска со создавањето на македонскиот литературен јазик во споменатите работи се засегаат и некои прашања од поопшт теоретски карактер, што имаат значење во однос на појавата и развојот на нови литературни јазици во светот. Така В. Пизани се осврнува на прашањето на дијалектната база при создавањето на еден литературен јазик, како и на улогата на обединувачките општествено-политички сили при неговата унификација и при неговото ширење во народот.

Оформувањето на нашиот литературен јазик ја наложи потребата за посебно вклучување на македонскиот ја-

зичен материјал во универзитетските курсови по поредбена словенска граматика. Треба да одбележиме дека и посебен едносеместријален курс по македонски јазик има држано проф. А. Фринта во 1947 г. на универзитетот во Прага. Во учебниците и помагалата по компаративна словенска граматика му се одделува место и на нашиот јазик. Најопширен приказ на македонскиот јазик во работите од таков карактер наоѓаме во книгата на англискиот славист Р. де Бреј „Guide to the Slavonic Languages“ (Лондон 1951 г.), во која на околу седумдесет страници се изнесуваат податоци во врска со создавањето на нашиот литературен јазик, се дава опис на неговата граматичка структура и на крајот избор од македонски текстови. Авторот констатира во уводот дека по војната „се публикувани многу книги, периодични изданија и весници на македонски јазик, и е направен голем напредок во развивањето на еден комплетен официјален и литературен јазик“. На македонскиот јазик му се одделува повеќе или помалку место и во следните работи: „Przegląd i charakterystyka języków słowiańskich“ од Т. Лер-Сплатвињски, В. Курашкјевич и Ф. Славски (Варшава 1954), „Úvod do studia slovanských jaziků“ од К. Хоралек (Прага 1962), „Славянские языки“ од Н. Кондрашов (Москва 1956), „Очерк сравнительной грамматики славянских языков“ од С. Б. Бернштејн (Москва 1961). Македонски текстови се вклучени во хрестоматиите, наменети на компаративното изучување на словенските јазици: „Chrestomatia słowiańska“ од Т. Лер-Сплатвињски (Краков 1950) и „Славянски текстове“ под редакција на И. Леков (Софија 1958). Во последнава книга е даден и диференцијален македонско-бугарски речник кон текстовите.

Покрај работите што ги споменавме досега, странските слависти имаат дадено во последниве дваесет години повеќе работи посветени специјално на прашања од областа на македонскиот јазик. Тие работи се однесуваат како на нашиот литературен јазик, така и на дијалектологијата и историјата на македонскиот јазик.

Во областа на изучувањето на нашиот литературен јазик имаме можност да истакнеме две работи од извонредно значење за неговата афирмација во светот. Тоа е, прво, Граматиката на македонскиот литературен јазик (на

англиски) од професорот на Харвардскиот универзитет Х. Г. Лант (Скопје 1952) и Македонско-рускиот речник, излезен во 1963 г. во Москва. Граматиката на Лант претставува обрасцова работа на една дескриптивна граматика, во која се применува доследно современ методолошки пристап кон јазичната материја. Пишувана концизно и јасно, таа обилува со информации за нашиот литературен јазик. Кон неа е прибавен избор на македонски текстови и македонско-англиски речник со околу 8.000 збора, прв двојазичен речник на нашиот литературен јазик. Улогата на оваа книга во запознавањето на научната јавност, посебно на Запад, со македонскиот литературен јазик е за нас од неocenливо значење. Таа останува и досега една од најчесто цитираните работи кога станува збор за македонскиот јазик. Од не помала важност е појавата на Македонско-рускиот речник. Речникот е работен во Институтот за славистика во Москва, под редакција на Н. И. Толстој. Тој содржи околу 30.000 збора. Македонско-рускиот речник претставува еден необично солиден лексикографски труд, во кој е извршен успешно подборот на зборовите и во кој се тие преведувани на руски со потребната прецизност. Кон речникот е придаден краток, но необично прегледен и точен приказ на граматичката структура на нашиот литературен јазик, составен од В. М. Иллич-Свитич. Во предговорот кон речникот се констатира следново: „Отсуството на македонско-руски речник станува со секоја година сè поосетно, зашто бројот на уметничките, публицистичките и научните работи, напишани на тој најмлад словенски литературен јазик, непрекидно расте. Овој Македонско-руски речник си поставува задача да ја заполни таа празнина“. Во моментот кога нашиот литературен јазик има постигнато значителна стабилизација и на својот лексички фонд, појавата на Македонско-рускиот речник обележи уште еден многу важен настан во однос на неговата меѓународна афирмација. На изучувањето на граматиката на нашиот современ јазик му се поставени и некои работи по специјални прашања. К. Хаусман има одбрането во Гетинген дисертација на тема „Кондиционалот во македонскиот јазик“. Р. П. Усикова пишува за морфолошката класификација на македонскиот глагол и за акцентот во современиот маке-

донски јазик, В. Пјанка за долгите вокали, А. Супрун за броевите во македонскиот јазик.

Интересот кон македонската дијалектологија бил од секогаш жив во славистиката. Тој интерес беше потстакнат од фактот што врз основа на еден македонски дијалект во 9 век се создаде првиот писмен словенски јазик – старословенскиот. Во периодот пред оформувањето на нашиот литературен јазик имаме такви бележители работи по македонската дијалектологија како што се работите на В. Облак, А. М. Селишчев, А. Мазон, А. Вајан и М. Малецки. По војната француските слависти А. Мазон и А. Вајан, коишто имаат дадено дела од трајна вредност во областа на македонската дијалектологија, се јавија со некои нови прилози од таа област. Делото на полскиот дијалектолог М. Малецки, којшто даде ред бележити работи за нашите дијалекти во Егејска Македонија, беше продолжено по достоин начин од страна на неговиот земјак, сега професор на Чикашкиот универзитет, З. Голомб. По материјалите на Малецки, Голомб објави опсежна студија под наслов: „Два македонски говора (на Сухо и Висока во Солунско)“, која претставува една од најсериозните работи посветени на македонската дијалектологија. Во најново време посебна студија за титовелешкиот говор објави во западен Берлин Н. Рајтер. Полската славистика доби синтетичен труд по јужнословенската дијалектологија во делото на Ф. Славски „Zarys dialektologii południowosłowiańskiej“ (Варшава 1962 г.). Во него на македонскиот јазик му се одделува подеднакво внимание како и на другите јужнословенски јазици. Проф. Славски ги разгледува македонските дијалекти во следните групи: преодните северномакедонски говори, централномакедонските говори, архаичните јужномакедонските говори и преодните македонски говори на теренот на Бугарија. Кон ова тој дава и дијалектолошка карта на македонскиот јазик и објавува избор од македонски дијалектни текстови. Дијалектолошки испитувања од страна на полски и советски научници се вршени меѓу Македонците од Егејска Македонија во Полска и СССР.

Ред работи во овој дваесетгодишен период странските слависти имаат посветено на прашања од историјата на нашиот јазик, сопоставувајќи ги појавите во него со

соодветните појави во другите словенски и во несловенските балкански јазици. Некои од тие работи го засегаат и прашањето за јазичните карактеристики на најстарите словенски текстови од македонското потекло. Во такви сериозни дела како што се старословенските граматика на А. Вајан и Х. Г. Лант му се дава место и на терминот „старомакедонски“ како ознака за јазикот на споменатите текстови. Советскиот научник А. С. Љвов во својата работа под наслов „Очерки по лексике памятников старославянской письменности“ (автореферат, Москва 1962) изведува во однос на дијалектната основа на старословенскиот заклучок дека таа веќе за средината на 9 век била „стар, архаичен дијалект, и тој говор во основите црти ја одразува состојбата на прасловенскиот јазик од позната епоха. Освен тоа, како што ни се чини, тој дијалект бил словенски, но никако не моравски и не бугарски од средината на 9 век“. Преводот на најстарите книги бил извршен, вели тој, „на многу архаичен словено-македонски дијалект којшто во лексички однос не совпаѓал во многу со источно-бугарското наречје“. Со оглед на лексичките разлики во старословенските текстови Љвов предлага да се воведат термините *јужномакедонизам*, *моравизам* и *источнобугаризам*, како ознака на различните лексички слоеви во нив.

Македонскиот јазик претставува интересен објект за изучување од балканистичка гледна точка. Имено, на теренот на Македонија биле посебно интензивни етничко-јазичките вкрстувања, што нашло соодветен израз и во структурата на нашиот јазик. За едно далеку поинтензивно вклучување на македонскиот јазик во сферата на балканистичките испитувања голема заслуга има полскиот научник З. Голомб којшто во последно време има објавено повеќе студии од областа на историјата на македонскиот јазик, така што можеме слободно да кажеме дека во ред години изучувањето на македонскиот јазик му е основна преокупација. Принципен поглед кон разработката на историјата на нашиот јазик тој дава во статијата „Неколку белешки врз историјата на македонскиот јазик“. На едно важно прашање од историската фонетика Голомб се осврнува во статијата „Неколку белешки за палатализацијата на согласките во македонскиот јазик“. Во повеќе работи тој ги проследува изограматизмите меѓу нашиот

и другите балкански јазици. Најзначајна е во овој поглед неговата книга „*Conditionalis typa bałkańskiego w językach południowosłowiańskich ze szczególnym uwzględnieniem macedońskiego*“ (Краков 1964 г.). На разгледувањето на одделни прашања во компаративно-историски однос се посветени работите: на Л. А. Булаховски за македонскиот акцент, на З. Тополињска исто за акцентот, на Г. И. Шевељов за африкатот *s*, на В. М. Иллич-Свитич за губењето на носовоста во југозападните македонски говори, на К. Хоралек за некои прашања од најстарата историја на македонските говори, на Г. Сване за членот, на А. Галис за перфектот и др. Состојбата во македонскиот во историски аспект зема видно место во студијата на М. Самилев „*The Phoneme /at/ in Slavic*“. Посебна важност за историјата на нашиот јазик има студијата „*Un lexique macédonien du XVIe siècle*“ од Ч. Ѓанели и А. Вајан, издадена во Париз во 1958 г. Во неа се објавува најстар текст на новомакедонски јазик, текст на костурскиот дијалект од 16 век. Тој претставува еден мал речник на зборови и фрази толкувани на грчки, а освен тоа содржи и први записи на македонски народни песни. Ракописот е најден во Ватиканската библиотека. Со оглед на тоа што текстови на народен јазик од минатото се кај нас многу ретки, овој текст претставува необично значаен извор за историјата на нашиот јазик. Во студијата за јазикот на овој текст А. Вајан ја оцртува јасно состојбата на костурскиот говор во споменатото време. Тоа е еден траен прилог кон историјата на нашиот јазик.

Работите што ги приведовме не можат да се одминат при разработката на историјата на македонскиот јазик. Тие објективно ја градат. Таквите работи постепено ја лишуваат од секаква реална содржина онаа теза, што може да се сретне понекаде формулирана на еден или друг начин, дека македонскиот јазик е навистина посебен јазик но на своја историја може да претендира само тукуречи од моментот на своето оформување во литературен јазик. За таа теза сум се искажал и порано и нека ми биде дозволено да го повторам тоа овде: „Очевидно е дека едно вакво гледиште содржи логичка противречност што научниот историски метод мора да ја укине. Затоа тоа и не може да има изгледи да биде дефинитивно применено во науката. Кога се признава специфичноста на еден

историски феномен бидејќи е таа очигледна, тогаш пак задача на историската наука е да ги испита сите елементи во минатото што довеле до неговата појава. Таа задача, меѓутоа, не може да се реши, ако се откажува однапред специфичноста на неговиот развој. За историјата на македонскиот јазик мора да се зборува онака како што се зборува и за историјата на сите останати словенски јазици... Тоа што причинило споменатата формулација да се примени само во однос на македонскиот јазик произлегува всушност од инерцијата што не му ги признава веднаш сите „историски права“ на еден нов литературен јазик. Но, се разбира, таа психолошка појава што може дури, кога се сака, да се искористува и за разни спекулативни цели, не би требало да влијае на системот на заклучоците на историската наука“.

По дваесет години слободен развој на нашиот литературен јазик ние можеме да бидеме задоволни од постигнатите резултати во повеќе правци. Нашиот литературен јазик е денеска далеку побогат, поусовершен и со далеку поизјаснета структура отколку што беше во времето на донесувањето на нашата азбука и правопис. Македонскиот јазик доживеа за овие дваесет години видна афирмација во светот. Моето излагање беше управено кон изнесувањето на фактите што го потврдуваат тоа. Во еден сумарен преглед го прикажав интересот на странските научници за македонскиот јазик. Чувствувам за свој долг да кажам на крајот дека во однос на афирмацијата на нашиот јазик и на нашата работа врз него за сето време нè следеше внимателно и драгоцената поткрепа на нашите колеги слависти од другите научни центри во нашата земја. Нивната помош, и како општ однос спрема нашиот јазик и како конкретна пројава при најразлични поводи, придонесе и придонесува извонредно многу за нашата афирмација.

19. STAROSTLIVOSŤ O MAKEDÓNSKY SPISOVNÝ JAZYK

Postavenie makedónskeho¹ spisovného jazyka je osobitné preto, lebo mohol byť kodifikovaný až po druhej svetovej vojne, keď sa na to utvorili potrebné podmienky, ktoré súviseli so vznikom Makedónskej socialistickej republiky v rámci Socialistickej federatívnej republiky Juhoslávie: Makedónsky jazyk bol vyhlásený za oficiálny jazyk Makedónskej republiky na prvom zasadnutí Antifašistického zhromaždenia Makedónska, ktoré sa konalo 2. augusta 1944 v kláštore sv. Prochora Pčínského. Vlastná kodifikácia sa uskutočnila po oslobodení: sústava makedónskej abecedy bola prijatá 3. mája a pravopis 7. júna 1945.

Od časových bodov, ktoré sme spomenuli, nás delí len štvrtstoročie. Bolo treba, aby sa mladý spisovný jazyk v tom krátkom období upevnil v mnohých funkciách, ktoré nastoľuje súčasný život i súčasné komunikačné prostriedky. Spomenieme medziiným aspoň, že v tom čase sa u nás vybudoval celý systém vzdelávania až po postgraduálne štúdium na univerzite, vybudovala sa sieť divadiel i druhých kultúrnych inštitúcií, organizovalo sa rozhlasové a televízne centrum v Skopje a začala sa i výroba makedónskych filmov. Keďže sa v celej tejto činnosti používa makedónsky spisovný jazyk, je jasné, že bez dôraznej starostlivosti o rýchle pozdvihnutie jazykovej kultúry makedónskeho ľudu by táto činnosť nemohla byť splna úspešná.

Keď sa hovorí o štarte v takejto situácii, nesmieme pozabudnúť na predchádzajúci rozvoj. V ostatných dvoch storočiach makedónsky národ, i vtedy, keď bol prinútený používať

¹ Poznámka redakcie: V slovenskom preklade článku Blaže Koneského sa v zhode s originálom používajú podoby *makedónsky*, *makedónčina*, *Makedónsko*. Podporuje sa tým tendencia, aby slovenské znenie týchto názvov čo najviac korešpondovalo so znením v pôvodnom jazyku.

cudzie spisovné jazyky, postupoval rovnomerne v rozvíjaní svojho jazyka, čo mu umožnilo definitívne upevniť vlastný spisovný jazyk na vyššej úrovni, ako je číro folklórna rovina. I tak nástup bol skromný, lebo sme mali len pomerne tenkú vrstvu inteligencie.

Preto v prvých rokoch po vojne hlavné úsilie makedónskych jazykovedcov sa upriamovalo najmä na otázky zviazané s povznesením jazykovej kultúry ľudu, s osvojovaním spisovnej normy a s určením hranice medzi správnym a neodporúčaným v písanej podobe jazyka. Stačí si pozrieť *Prílohu k bibliografii makedónskeho jazyka* od B. Vidoeského (Skopje 1953), aby sme videli, že v uvedenom čase je podiel inej problematiky v makedonistike skromný.

Novú, organizovanejšiu podobu nadobúda táto činnosť v r. 1950 založením časopisu *Makedonski jazik*, najprv ako orgánu Katedry juhoslovanských jazykov pri Filozofickej fakulte v Skopje. Nasledujúci úryvok z úvodného redakčného článku môže najlepšie ukázať, s akou nástojčivosťou sa vtedy stavali najmä problémy kultúry reči:

„Náš časopis“ — hovorí sa tam — „predstupuje práve s cieľom prispieť k organizovaniu pravidelného skúmania otázok našej jazykovej praxe.

Nakrátko sa úlohy, ktoré sa v súčasnosti vytyčujú v súvislosti s našim spisovným jazykom, zhŕňajú takto:

Vypracovať čím skôr solídnu vedeckú gramatiku nášho spisovného jazyka.

Zostaviť slovník makedónskeho jazyka a paralelne pracovať na ustaľovaní terminológie vo všetkých oblastiach.

Viesť ustavičný boj za čistotu nášho jazyka v literatúre, v novinách, v rozhlase, v divadle atd'. — a najmä v našich školách, v spojitosti s tým sa pričiniť o pevné postavenie makedónskeho jazyka ako učebného predmetu na nich, ďalej o adekvátny spôsob jeho vyučovania a o vypracovanie učebníc tohto predmetu."

Prvé štyri ročníky časopisu *Makedonski jazik* sú naozaj vyplnené zväčša článkami súvisiacimi so spisovnou normou a jej uplatnením v jazykovej praxi. Na skúmaní a riešení týchto otázok sa zúčastňoval širší okruh, do ktorého patrili aj ľudia zo širšej oblasti vedeckého a kultúrneho života. Napríklad zaujímavá diskusia sa rozvíjala na stránkach časopisu

Makedonski jazyk o spôsoboch spájania vzťažných viet v spisovnom jazyku.

Keď v r. 1953 bol založený Ústav makedónskeho jazyka v Skopje (*Institutot za makedonski jazyk*), vzniklo v ňom stredisko, ktorým sa potom mohlo organizovane pôsobiť na rozvoj jazykovej kultúry v makedónskej spoločnosti. Mohlo sa to robiť o to účinnejšie, lebo na prácach ústavu sa zúčastňovali nielen jeho interní pracovníci, ale aj jazykovedné kádre iných inštitúcií, najmä Filozofickej fakulty. Jedna z prvých a hlavných úloh ústavu, vypracovanie slovníka makedónskeho jazyka, mala osobitný význam so zreteľom na upevnenie spisovnej normy. Slovník makedónskeho jazyka so srbskochorvátskymi výkladmi (*Rečnik na makedonskiot jazyk so srpskohrvatski tolkuvaňa*), vydaný v troch dieloch (1961, 1965, 1966), vniesol do samého makedónskeho kultúrneho prostredia vzácné ovzdušie tým, že sa ním vykonal potrebný výber a že sa zväčša vykryštalizovali vzťahy v najdôležitejšej časti tvorivej jazykovej činnosti — v lexike. Keďže slovník nemá číro normatívne poslanie, a tak zahŕňa i časť nárečovej lexiky a charakteristické prvky ústnej ľudovej tvorby, definície a vysvetlenia pri jednotlivých heslách vedú k jednoznačnému výberu tých jednotiek, ktoré sa bežne používajú v súčasných spisovných prejavoch.

Ďalší výskum pravopisných problémov bol v tom čase druhý význačný pracovný projekt Ľ.I'stavu makedónskeho jazyka. Ako sme už spomenuli, v r. 1945 bol prijatý prvý makedónsky pravopis. V r. 1950 sa zjavila kniha Makedónsky pravopis s pravopisným slovníkom od B. Koneského a K. Toševa — *Makedonski pravopis so pravopisen rečnik od B. Koneski i K. Tošev* (na vypracovaní krátkeho pravopisného slovníka spolupracovali aj B. Vidoeski a R. Ugrinová). Nový materiál, ktorý nastoľovala každodenná prax, dával podnety na vypracovanie rozsiahlejšej pravopisnej príručky. Tejto potrebe sa vyhovel vydáním veľkej príručky *Pravopis spisovného makedónskeho jazyka s pravopisným slovníkom Pravopis na makedonskiot literaturne jazyk so pravopisen rečnik* (Skopje 1970), ktorý vypracoval kolektív Ústavu makedónskeho jazyka Krsta Misirkova pod vedením prof. K. Toševa.

Úlohy, ktoré sa vytýčili v r. 1950 v úvodníku časopisu *Makedonski jazyk* sa za dve desaťročia v mnohom i prekročili. No i tak ostáva jedna oblasť, v ktorej sa ukazuje dost váž-

na práca pri ustalovaní normy, oblasť makedónskej vedeckej a odbornej terminológie. Rozumie sa, že i v okruhu ustalovania terminológie sa urobilo veľa, lebo si to neodkladne vyžadovala každodenná prax. Vezmime ako príklad právnu vedu. Popri tom, že v makedónčine vychádzajú republikové zákony, podľa Ústavy SFRJ vychádzajú v nej i všetky federatívne zákony a nariadenia. To, pravdaže, nastolilo potrebu ustanoviť osobitnú komisiu odborníkov na právnu terminológiu. Analogicky sa postupovalo i vo väčšine iných oblastí. Nielen jazykovedné časopisy, ale aj iné orgány jednotlivých odborov venovali ustavičnú pozornosť otázkam spojeným s terminológiou. Na dnes pociťujeme, že do tejto rozsiahlej činnosti treba vnieť viac poriadku a systematickosti. V mnohých prípadoch sa pre nedostačujúcu koordináciu ukazuje rozdiel v používaní jednotlivých termínov v príbuzných disciplínach. Aby sa docielila potrebná koordinácia a na to, aby sa začali vypracúvať terminologické slovníky, Makedónska akadémia vied a umení, založená r. 1967, do svojho dlhodobého programu ako jeden z hlavných projektov zahrnula prácu na makedónskej terminológii. Pri Akadémii sa utvorila Rada, ktorá sa stará o realizovanie tohto projektu, a Jazykovedná komisia, ktorá má spolupracovať s odbornými terminologickými komisiami už ustanovenými vo väčšine oblastí. Ako orgán Rady vychádza osobitný bulletin, v ktorom sa predkladá na predbežnú diskusiu terminologický materiál z príslušných vedných odborov.

I veľa druhých foriem a akcií sa spája u nás s úsilím šíriť kultúru reči. Z nich tu možno spomenúť iba daktoré závažnejšie. Už veľa rokov rozhlas v Skopje má pravidelnú nedelňú reláciu venovanú problémom makedónskeho jazyka; i televízia v Skopje mala dlhší čas sériu takých relácií pod názvom *Životo suštество – zborot* (Slovo ako živá podstata). Úlohu, ktorú sprvu plnil časopis *Makedonski jazik*, prevzali iné časopisy zacielené na vyučovanie, najmä *Literaturen zbor* (Literárne slovo), ako aj daktoré noviny. Každú sobotu denník *Nova Makedonija* má rubriku *Jazično katče* (Jazykový kútik), ktorú vedie B. Korubin. Istú časť svojich článkov z jazykového kútika B. Korubín uverejnil aj v osobitnej knihe nazvanej *Jazikot naš denešen* (Skopje 1969).

Pokiaľ ide o dôsledné uplatnenie makedónskeho spisovného jazyka v praxi, môžeme vo väčšine prípadov zistiť

aktívne zapájanie verejnosti cez odborné a kultúrne spolky, ako i cez spoločensko-politické organizácie. Z iniciatívy uvedených organizácií sa takýto materiál preberal na zasadnutí Snemu Makedónskej socialistickej republiky podľa návrhu, ktorý vypracovala komisia vymenovaná Snemom. Základný dôraz v tejto diskusii sa položil na potrebu čo najdôslednejšieho používania makedónskeho spisovného jazyka v príslušnej funkcii, potom na podaktoré odchýlky od spisovnej normy (v názvoch filmov, firiem, v reklamných nápisoch, v nápisoch na cestách atď.). Keďže makedónčina je jediný jazyk v Juho-slávii, ktorý pripúšťa len používanie cyriliky, problémy súvisiace s rozhrančením voči latinke zaujímajú dôležité miesto. V makedónskom prostredí sa na každom kroku pociťuje potreba „jazykovej hygieny“ a to je vcelku znak stupňa stabilizácie i prestíže, ktorú nadobúda makedónsky spisovný jazyk.

Z makedónskeho originálu preložil Gejza Horák

20.

КРСТЕ ПЕТКОВ МИСИРКОВ ПО ПОВОД СТОГОДИШНИНАТА ОД РАЃАЊЕТО

Прославата на стогодишнината од раѓањето на К. П. Мисирков нè потсетува на еден човек и едно дело чие значење за нас, колку што мине времето, сè повеќе расте. К. П. Мисирков не е само истакната личност од нашето минато, ами во многу нешто неговата акција останува актуелна и до денеска, како да е тој сè уште присутен во спроведувањето на она што самиот го нарекуваше „национална програма“.

Во 1903 година излезе неговата книга „За македонските работи“, во која тој ја заштитува националната индивидуалност на македонскиот народ и неговото право „за самостојно културно-национално развијајн’е“. Тој врши тогаш прв извонреден обид за кодификација на нашиот писмен јазик врз основа на централното наречје кое – како што вели самиот – „за мене от сега на тамо имат да бидит литературен македонски јазик“. Со иста сила и уверливост тој ги бранеше своите идеали во повеќе текстови објавени пред неговата смрт во 1926 година, изјавувајќи гордо дека тој не се кае за определбата избрана во младоста. Во тој простор од малку повеќе од две децении се одвиваше општествената дејност и личната драма на К. П. Мисирков, којшто поживеа само педесет и две години. Беше тоа борба за татковина и барање на татковина од еден човек, на кого му беше суде-но да го помине животот како емигрант, скитајќи се од Петроград до Одеса, од Бердјанск до Кишенев, за да го дочекува крајот на животот во Копривштица.

К. П. Мисирков остави видна трага како општествен работник со изразит политички нерв, иако условите не му дозволуваа да ја спроведе својата програма на поширока основа. Тоа што со неговото најактивно уче-

ство се направи за организираното настапување на македонската група во Петроград во почетокот на овој век, прво во рамките на Македонското научно-литературно другарство „Свети Климент“, а потоа – во годините на балканските војни и Првата светска војна – околу списанието „Македонскиј глас“, ќе остане за секогаш една светла страница во нашата нова историја. Таа активност се ориентираше добро спрема иднината и затоа доби верификација од иднината, додека некои други струи што повремено дури и доминираа на македонската политичка сцена беа подложени на постепено раслојување. Анализирајќи ја самиот својата „национална програма“, К. П. Мисирков уште во 1903 година со голема увереност тврдеше дека таа наскоро ќе најде потврда во широките македонски маси и дека токму поради тоа може да се очекува веднаш виолентна реакција против неа, и тоа не само од страна на балканските хегемонисти, ами – од различни причини – дури и во некои македонски средини. Таква реакција се јавува само спрема сериозни општествени движења. Тоа предвидување за Мисирков наскоро ќе стане сурова реалност, уште во почетокот на неговата политичка дејност, тогаш кога ја уништуваа неговата тукушто отпечатена книга „За македонските работи“ и кога, малку подоцна, го спречија излегувањето на списанието „Вардар“. За Мисирков не остануваше многу простор за практична политичка, организациона дејност. Меѓутоа, и покрај сите пречки што му се поставуваа на патот, тој успеа да ги формулира и образложи своите идеи како еден строен систем, научно фундиран, и така да си го обезбеди местото на една од највидните фигури во македонското ослободително движење, посебно значајна за национално-културниот развој на нашиот народ.

Како што е познато, најцелосна обработка најдоа идеите на Мисирков во неговата славна книга „За македонските работи“ (Софија, 1903). По многу нешто таа книга претставува исклучителна појава. Пред сè таа, замислувана секако и порано, настана во еден творечки грч, во оние трагични моменти што ги преживуваше македонскиот народ по неуспехот на Илинденското востание од 2 август 1903 година. Нејзините редови јачат од возбудениот глас на човекот проникнат со болка и гор-

чина, а призван да даде преценка за еден пределен миг, во кој минатото остава многу свои товари, а иднината треба да се бара и одгатнува. Моментот на настанувањето, непосредната реакција, се одразува јасно врз самата структура на книгата. Првите три текста се заправо предавања одржани пред Македонците во Петроград во текот на септември и октомври 1903 година, и носат карактер пред сè на сестрана политичка анализа на положбата на македонскиот народ, со осврт како на внатрешните така и на надворешните фактори, со остра критика на недостататоците на онаа политичка акција која доведе до поразот на востанието и со предлог за една нова програма на македонското ослободително движење. Последните два текста во книгата претставуваат статии, во кои се дава теоретско образложение на споменатата програма, посебно со оглед на процесот на формирање на македонската нација и на создавање на македонскиот литературен јазик. Краткиот предговор кон книгата ги резимира главните поставки во неа.

К. П. Мисирков требаше да ги изнесе и да ги образложи своите погледи во едно време, кога веќе моделите создадени од националниот романтизам не само што тешко ја потчинија историската мисла, ами во вид на национални митови навлегоа во свеста на повеќе генерации на Балканот. Еднаш создадени, тие модели и шеми се налагаа како отсекогаш дадени, и како еманација на единствено правилната и можната научна мисла. Така, Мисирков требаше да бара место за македонскиот народ во време кога се чинеше дека такви места нема веќе, бидејќи се тие дефинитивно разделени. Меѓутоа, Мисирков се наоѓаше во еден процес, на кој добро му го чувствуваше пулсот. Тој знаеше дека има претходници, и тоа го истакнуваше, како што беше сигурен дека ќе има сè повеќе и повеќе следбеници. Тој требаше со отворени очи да погледа во животот, во еден час трагичен за македонскиот народ и за Македонија. Се разбира дека животот, историскиот процес, мора да има примат над шемиите создадени од националниот романтизам. Мисирков го чувствуваше зреењето на македонската национална свест. Колку заправо тој процес бил веќе напреднат, при сите околности што сочинуваат еден своеобразен историски и политички опит, може да се оцени од фактот

дека наскоро, дури и покрај поделбата на Македонија, тој најде соодветен израз во сите делови на нашиот народ. Мисирков, и тоа е особено важно, укажуваше на континуитетот на овој процес низ различните фази до изградувањето на една јасна национална програма и до нејзиното реализирање. Тој истакнуваше дека неговите погледи „не сет нешто ноо и безосновно, а сет само чекор напред“ од онаа платформа врз која работеше револуционерната организација при крајот на минатиот и во почетокот на овој век. Поставен пред задачата да ги толкува карактеристиките на еден процес на националната еманципација во самиот негов тек, Мисирков мораше да оди кон обновување на јазикот на историската наука, веќе – како што рековме – тешко обременета од национално-романтичарските метафори и митови. И токму тоа ја прави книгата на Мисирков извонредно важна и актуелна не само за нас Македонците, ами и пошироко за современата историска мисла, која сè уште, под пресија на ред предрасуди и на политички мотиви, тешко и само постепено го обновува својот јазик. Наоѓајќи се самиот во посебна ситуација, Мисирков изврши не мал пробив во таква посока. Се разбира, не е и не можело да биде кај него сè пречистено, бидејќи и тој морал да му даде данок на установениот начин на мислење, меѓутоа новото и свежото како историска свест доаѓа кај него во такво обилие, што претставува несомнен придонес кон теоријата на националниот развоток и националните движења.

Беше секако важно да го истакнеме она што можеме да го означиме како поширока радијација на мислата на К. П. Мисирков. Но, за нас е, се разбира, посебно интересно тоа што тој го направил за објаснување на нашата ситуација во даден момент, имајќи го предвид идниот развоток. Основна преокупација на Мисирков, подеднакво на интелектуален и емоционален план, е да се постигне афирмација на македонскиот народ како посебен историски субјект. Sprema таа основна идеја, другите поставки во неговиот систем на размислување се јавуваат како модалитети. Мислејќи на патиштата за реализација на споменатата основна цел, К. П. Мисирков го чувствува, би рекле, скоро со впечатливоста на една физичка сензација – факторот на времето. Тој е

уверен дека е само прашање на блиската иднина полно-то национално осознавање на македонскиот народ. Во тој поглед тој не го превидува ни значењето на опитот од Илинденското востание. „Востаајн’ето напраи епоха во жиотот и националното самосознаајн’е на македонцките словени – вели тој. – Оно ке натерат нашијот народ и негоата интелигенција да погледат назад на својите упушчејн’а, от који произлезе неуспео на востаајн’ето. Оно ке натерат македонцката интелигенција со различно образуајн’е да се сплотит во једно, за да обединит народот ни, но веќе, не на таја осноа, шчо си покажа сета своја неостојател’ност, а на друга, на чисто македонцка“. Но факторот на времето, чувствува тој, може наскоро да се јави како причинител на тешки несреќи. Мисирков сфаќаше дека поделбата на Македонија не поставува сè повеќе како непосредна цел за балканската дипломатија. Единствена залога против таквото решение тој гледаше во развитокот на македонското ослободително движење со јасно дефинирана национална програма. Во размислувањето како да се искористи за тоа факторот на времето, Мисирков и ја пласира идејата дека треба да се зачува целостта на Турција, за да може македонскиот народ да располага со доволно време да се конституира дефинитивно како национален субјект што ќе може успешно да се противставува против произволното кроење на неговата судбина. Колку да изгледа неочекувана оваа ориентација со оглед на општото настроение, треба да кажеме дека барем во хуритетот таа не им била туѓа на повеќе наши политички активни луѓе и дека во слична ситуација таа се јавувала не само кај нас, ами и меѓу некои претставници на албанското народно-ослободително движење. Притоа, давајќи само точен опис на работите, ќе забележиме дека Мисирков претполага, кога ја усвојува за моментот таа позиција, постојано отворен процес на реформи што ќе ја изменат коренито положбата во Македонија и меѓу другото ќе доведат до ослободувањето на селанецот од чифлигарскиот систем. Треба уште да додадеме дека Мисирков, имајќи ги предвид интересите на македонскиот народ, никогаш не бил жртва на еден крут избор на формациите во кои тие интереси треба да се реализираат. Најдобро покажува тоа неговата изјава од годините пред

неговата смрт, дека своето национално чувство и својот историски позив Македонецот ќе може „да го оствари само како слободен и рамноправен граѓанин на Југославија, на кого што му е дозволено да мисли, да чувствува, да зборува и да дејствува како Македонец“.

Под непосредниот впечаток од поразот на Илинденското востание, Мисирков се определуваше изрично за еволуциониот пристап во општествено-политичката дејност во наредниот период, со посебен акцент врз културно-просветната работа меѓу народот. Тој сметаше дека во еден таков момент сите нови жртви би паѓале за туѓи интереси. „Нашите народни сили сепак се нужни и за културна борба“ – велеше. Тој очекуваше дека македонската интелигенција ќе го исполни во овој поглед својот долг, исто како што беше сигурен дека движењето на нова основа, со јасно поставена национална програма, ја наоѓа својата опора во желбите, и очекувањата што се зародуваат во самиот народ. Не случајно подвлекуваше тој дека оние општествени слоеви „кај што се имаат лични интереси, стари традиции и предубедејња се борат со нивните течејња, кај што се наоѓаат истината и правдата“ и, од друга страна, дека „тијата течејња се укоренуваат прво во долните класи и уопште во луѓето без предубедејња...“ Истакнувајќи ја како значаен момент оваа верба во широките слоеви, треба сепак да укажеме на некои негови ограничености во претставата за духовниот живот и развојот на народот, а кое имаше одраз и врз перспективата што ја градеше Мисирков. Тој систем од погледи, кој имаше се чини свои корени во некои струења од рускиот XIX век, и што тој самиот го определуваше условно со терминот конзерватизам – ја исклучуваше до извесна мера од видното поле на Мисирков општествената динамика по патот кон сè поголема афирмација на оние прогресивни сили во светот во кои македонското ослободително движење можеше во иднината да најде најнадежна опора. Разработката на ова суштествено прашање им падна во дел на други наши истакнати умови, за со тоа да дојде многу јасно до израз значењето на комплементарноста на идеите во еден подолг временски период. Така се постави за секогаш и една граница која штити од злоупотреби на значајното мисловно наследство останато од К. П. Мисирков.

Како едно од клучните прашања во својата национална програма Мисирков го поставува прашањето за македонскиот литературен јазик. Тој беше веќе и по своето потесно образование повикан да му се посвети на еден ваков проблем, и тој на ова задача и во теоретска и во практична смисла одговори на таков магистрален начин, што секако нема да биде претерано ако речеме дека имено во оваа област треба да го гледаме неговото најголемо постигање и треба да ја бараме неговата најголема заслуга. Создавањето на македонскиот литературен јазик Мисирков со право го сметаше за решителен чин во националното обособување на македонскиот народ и, како што се изразуваше тој, за „дуовна потребност кај нас, со која се мислит да се клаит крај на злоупотребите на пропагандите со нашите интереси...“ Мисирков даде одговор во однос на изборот на народната основа на литературниот јазик и на принципите врз кои треба да се постави македонската ортографија. Без да ја заборава важноста на традицијата, тој сепак прави еден извонредно смел чекор напред кон модернизација на нашиот литературен јазик. Во подробности при изборот на особеностите на литературниот јазик влијаеше на него видливо желбата да му даде облик кој најизразито ќе ја претставува неговата специфичност. Во целост Мисирков направи широко заснован обид за кодификација на нашиот современ литературен јазик, еден чин со трајно воздејство врз сите натамошни напори до неговото дефинитивно нормирање. Самата пак негова книга, во која тој на практика ги илустрира своите погледи, можеме со право да ја наречеме величествен споменик на македонскиот јазик.

Веќе самото тоа што го правеше К. П. Мисирков во текот на дваесет и неколку години го афирмира импресивно континуитетот на онаа акција и онаа мисла што резултира во македонскиот национален индивидуалитет. Тоа што можеби Мисирков не би го очекувал, тоа е дека и седумдесет години по излегувањето на неговата книга сè уште ќе се прават напори да се негира тој факт и да се повторува бесмислицата дека македонската нација и македонскиот литературен јазик се производ на обични политички комбинации правени во најново време. На наша среќа ние можеме да ги упатиме луѓето што

го тврдат тоа на Мисирков, како што тој може да ги упати на своите претходници. Зашто тие луѓе не додале ни еден аргумент кон она што го кажувале нивните учители, во одбрана на национално-романтичарските митови, во времето на Мисирков, додека живата негова мисла учествува и ќе учествува сè порешително во обновата на јазикот и на поимите во современата историска наука.

21.

КРСТЕ ПЕТКОВ МИСИРКОВ

Во свеста на новите македонски генерации К. П. Мисирков иде во редот на највидните личности на македонското блиско минато. Нему му припаѓа заслугата на истакнат поборник за национална еманципација на македонскиот народ и на еден од првите кодификатори на македонскиот литературен јазик. Во условите во кои дејствуваше не беше лесно ни да се формулира платформата што ја застапуваше, како што не беше лесно ни да се брани без отстапувања во својот сопствен живот. Уште потешко беше таа да се реализира во животот на еден мал и заостанат народ.

Животот на Мисирков е по многу нешто типичен кога се мисли на луѓето што, кон крајот на минатиот и во почетокот на овој век, бараа начин како од македонската средина да излезат на широкиот пат на современото образование.

Мисирков е роден на 18. XI. 1874 година во село Постол кај Ениџе Вардар (во реонот на старата македонска престолнина Пела). По завршеното шесто одделение на грчкото основно училиште во своето село, требало поради недостиг на средства да го прекине натамошното школување. Сепак од есента 1889 година тој ја искористува можноста да го продолжи учењето како стипендист во Белград. Тука се вклучува во една поголема група средношколци од Македонија, којашто се најде на раскрсјето меѓу своите лични желби и плановите на балканските центри што работеа врз тоа да ги впрегнат овие млади луѓе во својата акција во Македонија. Незадоволни од режимот во интернатите, како и од целокупниот третман, тие креваат бунтови, се местат меѓу Солун, Белград и Софија, менуваат училишта по свое наоѓање и по желбата на оние што ги даваат стипенди-

ите. Некои од нив – и самиот Мисирков го истакнува тоа во својата книга „За македонските работи“ – малку подоцна ќе играат значајна улога во организирањето на револуционерната работа во Македонија врз принципот на нејзината независност и автономија.

Мисирков во ова време во сешто ја делеше судбината на своите врсници. Откако одделни гимназиски класови учеше во Белград, Софија и Шабац, тој е во 1892 г. примен во Учителската школа во Белград, која ја завршува во 1895 година. Било предвидено Мисирков да оди за учител во Приштина, но тој не се покорил, туку тајно преминал во Русија, задржувајќи се првин во Одеса. Откако едно време учи во Духовната семинарија во Полтава, Мисирков дури во 1897 г., по повеќе перипетии, успеа да се запише на Историско-филолошкиот факултет на Петроградскиот универзитет, на кој дипломира во пролетта 1902 година.

Како средношколец, а уште повеќе како студент, Мисирков имал можност да ги манифестира оние сфаќања што го обележуваат како иден автор на книгата „За македонските работи“. Особено е значајно неговото учество во организирањето на Македонското студентско другарство во Петроград (во 1903 година тоа е преименувано во Македонско научно-литературно другарство „Свети Климент“). Друштвото има упатено, помеѓу другото, еден меморандум до руската влада во кој се бара признавањето на посебната македонска националност, обновувањето на Охридската архиепископија, прифаќањето на македонскиот јазик како литературен и др.

Кон крајот на 1902 година Мисирков добива служба во егзархиската Машка класична гимназија во Битола. Тој таму одржа тесни врски со рускиот конзул А. А. Ростковски, којшто меѓутоа наскоро е убиен, и потоа, во август 1903 година, Мисирков одново се враќа во Русија. Под непосредните впечатоци од Илинденското востание, тој есента настапува во Петроград со три предавања пред членовите на друштвото „Свети Климент“. Тие предавања се веќе претежниот дел од книгата „За македонските работи“, којашто тој во ноември истата година ја дополнува со уште два прилога и предговор, а потоа патува во Софија за таму да го отпечати својот текст.

Во меѓувремето, додека книгата беше во печат, Мисирков заминува во Белград заедно со македонската театарска трупа на В. Чернодрински и во салата на Великата школа држи предавање за македонското прашање во светлината на српско-бугарското зближување. Можеби и тоа предавање, покрај претставите на Чернодрински, го поттикнало Андра Гавриловиќ да напише дека она што го прикажал Чернодрински не е никаков обичен жаргон, туку проба на една нова култура, почетоци на една нова јужнословенска литература (А. Гавриловиќ, „Пред четвртот јужнословенском књижевношћу“, Бранково Коло 1904).

Мисирков се враќа во Софија, но, за жал, само ќе види како штотуку отпечатената книга му ја откупуваат и ја горат. Изложен и на физички напад, тој побрзува да се врати во Русија, каде што го прифаќа местото на гимназиски професор во Бердјанск. Тука тој почнува да работи врз реализацијата на замислата за издавање на македонско списание „Вардар“. За да ја проведе таа замисла во дело, се префрла со службата во Одеса. Во септември 1905 г. првиот број на „Вардар“ е отпечатен, но Мисирков нема средства да го крене од печатницата. Така уште во самиот зачеток пропаѓа оваа акција.

Неколкуче следни години Мисирков ги поминува во Одеса, каде што учествува во работата на Историско-филолошкото друштво, редовен член на кое е од 29 март 1908 година. Во 1910 година тој е на Општословенскиот собор во Софија. Во времето на Првата балканска војна Мисирков заминува во Јужна Македонија како руски воен дописник. По враќањето добива професорско место во Кишенив и тука останува до 1918 година. Во овој период Мисирков е активен особено во контактот со т. нар. Македонска колонија во Петроград, којашто во 1913 година почнува да го издава, на руски јазик, својот орган „Македонский Голос“.

По присоединувањето на Бесарабија кон Романија, Мисирков е во ноември 1918 г. екстерниран во Одеса, каде што во оние услови не можел да егзистира. Затоа преминува со семејството во Софија и тука кратко време работи во Етнографскиот музеј за потоа да премине во гимназијата во Карлово, каде што во почетокот до-

бива звање в.д. директор. Интересно е дека Мисирков во 1921 година поднесол молба преку пратеништвото на Кралството на СХС во Софија да биде назначен за професор во Скопје или во друго место во Македонија, а ако тоа не е можно, тогаш во Загреб или Белград. Меѓутоа, таа негова молба по долго чекање останала дефинитивно без резултат. Пред крајот на животот Мисирков е преместен за професор во Копривштица. Умира во „Александровската болница“ во Софија, на 26 јули 1926 година, оставајќи ги зад себе без никакви средства жената и синот.

За четврт век активна работа Мисирков успеа да напише приличен број публицистички текстови и научни огледи. Во таа актива одделно, поправо исклучително место ѝ припаѓа на неговата книга „За македонските работи“ (Софија, 1903), којашто тој ја објави како млад човек на дваесет и седум години, уште во почетокот на својата дејност. Можеме слободно да речеме дека без таа книга Мисирков не ќе дејствуваше со силата на една творечка личност нити ќе го имаше она место во новата историја на македонскиот народ што со право му припадна. Книгата „За македонските работи“ иде во редот на оние дела што се јавуваат во правиот момент, како интензивно доживување на стварноста и како порака, за да обележат со себеси значајна етапа на еден историски процес.

Како што веќе споменавме, книгата е настаната непосредно по неуспешното востание од 2 август 1903 година и поголемиот нејзин дел го сочинуваат предавањата што Мисирков ги имаше одржано во Македонското научно-литературно другарство „Свети Климент“ во Петроград, сакајќи да ја опише ситуацијата во која беше се нашла Македонија и да предложи програмата за понатамошната акција на македонското ослободително движење. Секако дека нејзината појава не можеме да ја изделиме од општата дејност на македонската петроградска група. Уште еднаш се случи, еден оддалечен емигрантски центар да ја формулира појасно потребата од национално осамостојување на еден мал народ, од колку што тоа можеше при определените услови да се стори во самата матица. Така Петроград стана за Ма-

кедонците она што во истото време за Албанците претставуваше Букурешт или за Словаците нивната емигрантска средина во Северна Америка.

Кога знаеме како е настаната, разбирливо ни е што книгата на Мисирков ја носи дикцијата на говорен текст и што се одликува со изразито полемички карактер. Впрочем, таа во тој однос не е осамена во тогашната публицистичка активност во рамките на македонското национално-ослободително движење. По остријата на стилот, по категоричноста на судовите, по нестрпливоста на нејзиниот автор да биде уверлив, по благородниот патос што се пробива и низ иронија и сарказам, таа само се придружува кон борбените статии и памфлетите на Петар Поп Арсов, Горче Петров и Димо Хаџи Димов.

Книгата на Мисирков прави рамносметка по неуспехот на Илинденското востание. Изнесувајќи ја својата програма, Мисирков вели дека тоа не е „ништо ноо и безосновно“, туку дека претставува само „чекор напред“ во дотогашната ослободителна акција во Македонија. Тој смета дека нејасноста на позициите во однос на националното определување на македонскиот народ е главната слабост на револуционерната организација, којашто доведе и до ненавременото кревање на востанието, со сите катастрофални последици што беа од тоа произлезени. Оној „чекор напред“ што требаше да се стори се состоеше во јасното определување за национална посебност на македонскиот народ, којашто налагаше како неодољна задача да се нормира македонскиот литературен јазик, да се постигне просветна и црковна независност, како и политички права во смисла на автономија.

Мисирков имаше полно право да инсистира врз континуитетот на своите ставови, и тоа како во однос на своите претходници така и во однос на своите современици. Имено, гледиштето дека Македонците треба да се развиваат како одделен народ и дека македонскиот треба да добие статус на литературен јазик наоѓа свои застапници уште во шеесеттите години на минатиот век, што значи уште во самиот почеток на организирањето на политичкиот живот во современа смисла во Македо-

нија.¹ Меѓутоа, до реализацијата на таа идеја требаше да се измине долг пат, полн неизвесност. При тоа постоеше и друга можност: создавање заедница на Словените под Турција, коишто повеќе децении по ослободувањето на Србија и Грција живееше под еднакви услови. Слично на Илирското движење, и на овој терен се јавуваат стремежи кон заедништво под бугарското име. Кога кон крајот на минатиот век се формира македонската револуционерна организација, ситуацијата во национален поглед не беше ни најмалку определена. При општата заостанатост на народните слоеви, идеа до израз не само оние струи што ги споменавме туку и други, во врска со организираната акција на балканските држави. Голема заслуга на револуционерната организација (иако самиот Мисирков не умеше да ѝ го признае тоа во доволна мера) е тоа што таа ја декларира независноста на македонското револуционерно движење и што како крајна цел, а не само како средство, го прогласи создавањето на автономна македонска држава. Цврстината на тоа уверување токму восхитува кај некои од најистакнатите претставници на македонското револуционерно движење од крајот на минатиот и почетокот на овој век. За еден Горче Петров тоа беше идеалот врз кој се градеше целокупната револуционерна активност, и без кој таа би ја загубила својата вистинска смисла. Таа идеја за независна Македонија тој низ самата акција си ја претставуваше себеси и како една етичка обврска што ја обележува границата меѓу прогресивното дејствување на македонскиот терен, во широка смисла на ослободувањето на човекот, и реакционерната акција којашто на тој макар мал отсек би сакала да му се противстави на напредокот. Со еден збор, интересите на Македонија и на македонскиот народ, како и на другите народности што живеат во Македонија, беа добро сфатени од македонските револуционери „централисти“, т.е. од приврзаниците на независната македонска ослободителна акција. Но тие интереси требаше и да се одбранат.

¹ Сп. за тоа: *Б. Конески*, За македонскиот литературен јазик, Скопје 1967, стр. 234–249. Таму е, помеѓу другото, изнесена содржината на значајната статија на бугарскиот поет и општественик П. Р. Славејков под наслов „Македонскиот въпрос“ („Македонија“ од 18. I 1871), во која се констатира дека и во она време стремежот на Македонците кон одделување не бил „само празна приказна, туку мисла што многумина сакаат да ја оживотворат“.

Меѓутоа, неизјаснетоста на националната програма беше онаа слаба точка што им даваше можност на непријателите на македонската самостојност да си создадат себеси простор во крилото на самата револуционерна организација и така да ги компромитираат нејзините цели. Во книгата на Мисирков има доста податоци за тоа како и во која смисла тоа се случувало во стварноста, така што овде нема потреба да се задржуваме на примери. Мисирков, значи, и сега имаше право да бара да се направи еден чекор понатаму, зашто тоа произлегуваше од веќе определената цел – одбраната на македонските интереси. Беше тоа, меѓутоа, мошне значаен чекор којшто многумина негови истакнати вршници никогаш не успеаја да го направат, лемејќи се во животот и идејќи во тешки конфликти со себеси во ситуација – го велíme ова не толку поради некое оправдување, коешто не им е потребно, туку поради подобро сфаќање – во која немаше за нив излез, зашто такви беа објективните историски околности.

Впрочем Мисирков самиот беше свесен – и тоа го истакнуваше – дека неговата „национална програма“ во моментот нема да сретне некаков поширок одзив. Револуционерната организација беше се нашла на беспатица, македонската интелигенција, кон која Мисирков често апелираше, беше поделена. Тој очекуваше реакција не само од страна на балканските хегемонисти туку и од македонски средини. Тоа што се случи со неговата книга само ги потврди неговите предвидувања. Тој, меѓутоа, веруваше во иднината, особено во буdefето на подолните слоеви. И навистина во тоа не се излага. Уште во годините по Младотурската револуција од 1908 година се засилува стремежот кон самостојност во таква мера, што тоа, според изјавите на одговорни луѓе, претставуваше фактор којшто го забрза склучувањето на српско-бугарскиот договор за Македонија.² Војните го запреа процесот

² Зборувајќи за тоа прашање, А. Белиќ го изнесува следново: „Бугари су, сем тога, стварајући своју егзархиску већину у Македонији, добро знали, по коју су цену они до ње дошли, и колико је било, заиста, тачно њихово тврђење о потпуној једнакости македонског становишта са бугарским. Њима је, најзад, било добро познато и тврђење самих Македонаца, да су они подједнако далеко и од Срба, и од Бугара. Све је то гонило њихове одговорне политичке кругове да напусте старе путеве који ни Србе, ни Бугаре нису довели до циља, већ да покушају да дођу до њега споразумом о подели Македоније. Ту нову тачку гле-

на националната консолидација на македонскиот народ, но повоениот период ја потврди видовитоста на Мисирков. Додека порано и за многумина поединци беше тежок оној „чекор напред“ што го бараше Мисирков, сега лесно и спонтано цели генерации ја преминуваа таа демаркација, зашто процесот на националното оствестување влезе во својата завршна фаза. Мисирков сепак не предвиде, а по системот на своите погледи и не можеше да предвиди еден од основните модалитети во решавањето на македонското национално прашање, а тоа е контактот со напредните сили во балканските земји. Мисирков беше доволно конзервативен во своето идеолошко определување за да полага некои поголеми надежи во социјалистичкото движење. Место него, на контактот со прогресивните сили, како на единствена можност за ослободување на македонскиот народ, укажа непосредно по Првата светска војна Димо Хаџи Димов, еден од најистакнатите идеолози на македонската револуционерна организација.

Разбирливо е што за Мисиркова, како впрочем и за македонските револуционери „централисти“, основно прашање беше како да се зачува Македонија од делба меѓу балканските држави. Во почетокот на овој век има сè повеќе обеспокојувачки знаци дека една таква опасност е на показ. Во системот на размислувањата на Мисирков и во изведувањето на некои важни заклучоци ова прашање игра решавачка улога. Најсилен израз оно наоѓа во ставот на Мисирков дека треба да се работи врз тоа да се зачува територијалниот интегритет на Турција, а после дека треба да се напушти и револуционерната акција што би водела кон уривање на турската држава. Целоста на Турција за него значеше гаранција на целоста на Македонија, којашто со постепеното воведување на реформите би го постигнала статусот на автономија. Се работеше

дишта видимо у српско-бугарском уговору“ (*А. Велић*, Срби и Бугари у Балканском савезу и међусобном рату, Београд 1913, стр. 98). Дека Велиќ, зборувајќи за расположението на Македонците, ја имал предвид особено книгата на Мисирков, се гледа и по тоа што тој ја цитира на стр. 96. Мошне е интересно дека Велиќ (а секако не само тој) ја допуштил можноста да му се дозволи на македонскиот јазик употреба во училиштата: „А кад би зажелело баш локално становиштво – вели тој – да има свој домаћи дијалекат у својим школама, ради развитка своје локалне етнографске индивидуалности до крајњих граница, ја мислим да се нико не би томе противио“ (таму, стр. 138).

за времето потребно за националната консолидација на македонскиот народ, за тоа тој да се афирмира како историски субјект, преку чија волја не ќе може да се помине така лесно, кога се работи за судбината на неговата земја. Меѓутоа, како што знаеме сега, таа цел во оние околности не можеше да се постигне, така што балканските војни ја донесоа делбата на Македонија. Појдина луѓе во Македонија по Младотурската револуција, кога се јави надежта во демократизација на турската империја, размислуваа во оваа смисла како Мисирков. Интересно е да споменеме дека едновременно и во слични услови вакви концепции застапуваа и некои претставници на албанското национално движење.

Помислувајќи на можноста за широка културна работа во Македонија, што би ја дало воведувањето на потребните реформи, Мисирков како примарна задача го поставуваше создавањето на македонскиот литературен јазик. Тој му придаваше на тоа прашање толкаво значење, што му посвети и посебна статија во својата книга „За македонските работи“. Сметаше дека јазичното изделување е најдобар начин „да се клаит крај на злоупотребите на пропагандите со нашите интереси“. Мисирков го обработи, помеѓу другото, фундаменталното прашање за народната основа на македонскиот литературен јазик. Наоѓаше повеќе причини за тоа да се стави во таа основа централното наречје, коешто – како што самиот вели во предговорот – „за мене от сега на тамо имат да бидит литературен македонски јазик“. Во однос на ортографијата, предлагаше да се примени фонетскиот принцип „со мали отстапки на етимологијата“. Меѓутоа, неговите заслуги не се ограничуваат само на општите разгледувања за македонскиот литературен јазик. Тој со својата книга и на практика покажа како го замислува обликот на македонскиот литературен јазик, така што изврши еден голем експеримент на неговата кодификација. Продолжувајќи го она што се почна во текот на минатиот век, Мисирков изврши смела синтеза и така го изведе македонскиот литературен јазик на патот на модернизацијата. Работата што ја сврши во овој поглед ќе задржи трајно значење во развитокот на македонскиот литературен јазик. Иако неговата книга е уништена, така што од неа се останати само мал број примероци, па широка македонска пуб-

лика можеше да се запознае со неа допрва по ослободувањето, – таа не му беше позната на еден Кочо Рацин и на други истакнати претставници од неговата генерација. Можеме слободно да речеме дека токму во областа на јазикот е најголемиот и најжив придонес на Крстета Мисирков.

Мисирков добро сфаќаше колку е тежок патот кон афирмација на една млада национална заедница, до толку повеќе кога е во прашање еден мал народ без т. нар. историски права. Затоа тој се напрегна да изнесе колку се може повеќе аргументи за тоа дека она што се случува во Македонија, и во што тој го согледуваше формирањето на нација во самиот ток, е нешто сосема нормално како историски процес. Страниците што тој му ги има посветено на ова прашање, борејќи се против веќе создадените национални митови, имаат принципиелно пошироко значење за историската наука, зашто речовито зборуваат за националната компонента како за историски продукт, а не како за нешто предвечно дадено и непроменливо. Меѓутоа, уште поголемо ќе биде значењето на тие страници ако тие се посматраат како сведоштво за еден миг на македонската национална еманципација. Со времето тие ќе го привлекуваат сè поголемото внимание на луѓето што се занимаваат со изучувањето на националното прашање во денешниот свет.

Залагајќи се за националната независност на Македонците, Мисирков мораше да се сврти и кон теориите што ја негираа таа независност, а особено на бугарската пропаганда, поради тоа што таа беше фатила најмногу корен во самата Македонија и, од друга страна, сретна поддршка и пошироко во научниот свет. Употребата на бугарското име во Македонија беше еден од основните аргументи со кои таа оперираше. Мисирков покажа дека не се работи за име што се афирмирало низ националната солидарност, зашто во XIX век и во самата Бугарија процесот на националното будење бавно се движел напред. Каква содржина оно имало тогаш па и подоцна, најдобро има покажано еден од критичарите на Мисирковата книга, познатиот бугарски филолог Александар Теодоров Балан, којшто токму во текстот на својата опширна критика изнесе дека и во почетокот на овој век за многу-

мина бугарски селани името Бугарин не претставувало всушност национална ознака, туку било синонимно со името христијанин.³ Мисирков сметаше дека особено голема штета за македонските интереси е произлезена од тоа што навреме не е извршено разграничување наспрема Бугарите и бугарската држава, што не е поставена една јасна демаркација и во национална смисла. Тој го сметаше тоа за неодложна потреба, ако се сака да се обезбеди иднината на македонскиот народ и на Македонија.

Книгата на Мисирков, како што веќе имавме случај да истакнеме, во добар дел претставува критика на акцијата, погледите и методите на македонската револуционерна организација, во моментот кога оваа беше се нашла во тешка криза по неуспехот на вооруженото востание. Мисирков пред сè ја осуди револуционерната акција како таква, сметајќи дека Македонија може да смета само на еволуција, на просветно-културно преобразување, за кое се отвора можност со воведувањето на реформите под контролата на големите европски сили. Мисирков ја критикува револуционерната организација како централистички раководена политичка партија, во која нема место за слободно изнесување на мислењата. Тој укажуваше на тоа дека, поради недостиг на позитивно дефинирана национална програма, се постапувало дискриминаторски не само спрема другите народности во Македонија, туку и спрема самото словенско население, до колку оно не било во крилото на Егзархијата.

³ Овде ќе го приведеме тоа место од Балановата критика, зашто претставува – ни се чини – мошне добар опис на вистинската состојба на народната свест воопшто меѓу „турските“ Словени: „Отдавна ли беше до ослободението на бугарите, когато и по цјала Бџлгария се слушаха отговори на бџлгарите, на вџпроса „какви са“ (по народност), че са „христијани“, или „рая“? Па не е гољама рядкост и сега още, да се чуе бџлгарин, как отговаря в сџда на питането за својата народност, че е „христијанин“. Нему понятието за народност още не е станало ново достояние на разсџдка... Името „бџлгарин“ бе изпаднало и в Бџлгария на стџчало, дето го досягаше само чуждото презрение. В устата на самия бџлгарин това име тџй се упразни от национално сџдържание, че стана синоним на „христијанин“, кое име бе погџнало всичкото нравствено сџдържание на бџлгарската индивидуална и обществена сваяст. Нашият селянин като кажеше „ние сме бџлгаре“, мислеше, ние сме христијани“, разбирай православни (А. Т. Балан, „Една македонска теория“, Периодическо списание LXV, 1904, стр. 818).

Кога денеска ќе погледнеме наназад, гледаме дека, од многу причини, Македонците не добија можност за национална консолидација по пат на мирен културен развој, туку дека нивното ослободување и создавањето на СР Македонија е дојдено токму како резултат на една широка револуционерна акција на сосем нова основа, во Југославија и Македонија. Меѓутоа, интересно е дека некои од критичките забелешки на Мисиркова нашле речиси едновремен израз и во рамките на самата македонска револуционерна организација, кај претставниците на нејзиното лево крило. Така Димо Хаџи димов, во својство на член на Централниот комитет и уредник на органот на организацијата „Бунтовник“, пишуваше во 1904 година дека треба да се напушти строго централистичкиот начин на раководење на организацијата и дека таа треба да се реорганизира врз федералистички основи, за да иде до израз расположението и мислењето на што поширок круг активисти. Тој исто така ги осуди дискриминаторските постапки спрема припадниците на другите етнички и религиозни групи во Македонија. Самата револуционерна работа Хаџи Димов не ја сфаќаше како „бунтачество“, туку како широко заснована акција чијашто цел е да се ослободат народните слоеви од незнаењето и вековните предрасуди, за да учествуваат конструктивно во преобразувањето на својата земја. Вооружената борба е само еден неопходен вид на така широко заснованата работа, којашто би била осиромашена ако би се свела само на вооружени демонстрации. Најпосле Хаџи Димов востануваше и против едностраната потценувачка оценка на Мирџштешките реформи од почетокот на 1903 година. За него мошне значаен беше фактот дека заинтересираните големи сили ја третираа Македонија како одделна единица и фактички ѝ го признаа тој статус, кога го гарантираа проведувањето на реформите под своја контрола. Хаџи Димов виде во тоа добар знак во однос на отстранувањето на опасноста од делба на Македонија меѓу балканските држави. Така, значи, и покрај големите разлики во ставовите, постои еден проток на идеи што ги сврзува и во некои суштествени прашања Мисиркова и Хаџи Димова. Не е исклучено и Мисирковата книга да го поттикнала Хаџи Димова кон такви размислувања.

Својот голем миг Мисирков го доживеа на самиот почеток на својата активност, кога во 1903 година ја напиша книгата „За македонските работи“. По неуспешниот обид со издавањето на списание, тој по сè изгледа паѓа духом и неколку години работи не во унисон со оние цели што си ги откриваше себеси и на својата генерација, објавувајќи дури и некои статии што им противречат на неговите порано формулирани ставови. Неговите биографи споминаа повеќе причини за таквата промена, особено притисокот што е вршен врз него и животната несигурност на емигрантот којшто морал со тешка мака да изнаоѓа место под сонцето за себеси и своето семејство. Сепак, можеме покрај тоа да најдеме уште едно објаснение. Мисирков пред сè мислеше на целостта на Македонија, така што во условите кои сè помалку му векаваа дека таа ќе биде зачувана, бараше една можна варијанта во проведувањето на српско-бугарското зближување на начин којшто не би ѝ штетел на таа целост.⁴

Балканските војни доведоа до делбата на Македонија, така што останаа залудни сите комбинации и размислувања како да се зачува нејзината целокупност. Во новонастанатата ситуација Мисирков одново продолжува по патот избран од него во почетокот на дејноста. „Време е да сфати целиот свет – пишува тој во статијата што под псевдонимот К. Пелски ја објави во списанието „Македонски Голос“ во 1913 г. – дека во Македонија живее македонскиот народ, а не српски, ни бугарски, нити пак грчки, дека тој народ има своја историја, свои национални вредности, свои крупни историски заслуги во културната историја на словенството... Македонија е земја со стара словенска култура и никој нема да успее да ја искорени таа словенска култура и врз пустелијата да ги затврди своите интереси“.

---

⁴ Дека во системот на погледите на Мисирков целостта на Македонија секогаш имала примат, на кој во определените услови морале да му се потчинат другите прашања од суштествена важност, може особено добро да се види од овие негови редови: „Од македонско гледиште сојединеието на цела Македонија со Бугарија, или Србија, или Грција не ет желателно, но не ет и страшно. Значит, нема зашто да се бориме со него“ (За македонските работи, јубилејно издание, Скопје 1974, стр. 48). Мисирков се плашеше од делба на Македонија.

Со истата енергија и истиот патос Мисирков во последните години од животот, во серијата статии појавени повеќето во софискиот дневен весник „Мир“, ги бранеше ставовите што ги беше формулирал во својата книга „За македонските работи“. Тој со гордост изјавува дека не се кае што во своите млади години ги формулирал тие ставови, како и дека очекува оти Македонецот ќе може да го оствари своето национално чувство и својата историска мисија „само како слободен и рамноправен граѓанин на Југославија, кому му е дозволено да мисли, да чувствува и да дејствува како Македонец“.

Така неговата мисла се враќаше кон своето извориште, давајќи ѝ и со трпењата во животот уште поголемо значење на исповедта што ја содржи книгата „За македонските работи“. Мисирков не се откажа од својата порака и од своето сведоштво. Неговата книга секогаш ќе побудува интерес кај луѓето што сакаат да знаат што се работело и како се мислело меѓу Македонците во недалечното минато.

ОДНОСОТ НА К. П. МИСИРКОВ СПРЕМА ФАКТОРОТ НА ТРАДИЦИЈАТА ВО РАЗВИТОКОТ НА ЛИТЕРАТУРНИОТ ЈАЗИК

Кај нас се има направено доста во изучувањето на нашата културно-историска и посебно јазична ситуација во XIX век. Таа работа изнесе на видело ред нови податоци, релевантни за таа ситуација, а нормално доведе до преоценка на некои порано вкоренети погледи. За жал, овие резултати не наоѓаат уште онаков одглас во славистиката каков што, ни се чини, заслужуваат. Понекогаш се добива впечаток дека еден вид конформизам нерадо ја допушта самата помисла дека може да се гибне во еднаш установените шеми спрема кои се следел развитокот на словенските литературни јазици. Посебно во однос на македонскиот, се остава можноста да се толкува како произволен чин на една појава која, меѓутоа, при доволно познавање на фактите, се објаснува како природен резултат од историскиот процес. Така, на пример, појавата на Мисирков може да изгледа и неочекувана за оној што не зема предвид оти уште во 1857 година Партениј Зографски изјавуваше дека би било „безумно и несправедливо“ Македонците да не држат до своето „наречие“ кога станува збор за обликот на литературниот јазик што ќе се употребува во Македонија. Го споменуваме во овој контекст токму Партениј Зографски, а не некој друг, зашто тој стои на поинакво становиште од Мисирков, застапувајќи се за „среден“ бугарско-македонски јазик, поточно определено за единствен литературен јазик за словенското население во Бугарија, Македонија и Јужна Србија, кое тогаш сè уште живееше во рамките на Отоманската империја.¹ Лесно е да сфатиме дека становиштата на Зографски и на

¹ Сп. Б. Конески, Избрани дела во седум книги, 5, За македонскиот литературен јазик, Скопје, 1967, стр. 287.

Мисирков претставуваат и варијанти во ситуација кога се прави избор, но одбележуваат и посебни фази во разгрнувањето на еден процес на националната еманципација којшто го управува изборот постепено во дадена посока.

И спрема факторот на традицијата во развитокот на нашиот литературен јазик становиштето на Мисирков добива свое место на фонот што го создава претходниот период. Нашата нова литература во почетокот на XIX век, кај Крчовски и Пејчиновиќ, сè уште е премногу сврзана со содржината и јазикот на средновековната книжнина. Нашите писатели, учебникари и културни работници во XIX век не можеа, се разбира, да заборават дека самото создавање на словенската писменост било сврзано со Македонија, ами, напротив, радо тоа го истакнуваа.² Покрај сè порешителните настојувања да се обнови основата на писмениот јазик, имаме тогаш и пројави на негово архаизирање, како кај Јордан Хаџи Константинов-Џинот и, особено, кај Григор Прличев. Со еден збор, имаме барање на различни решенија во однос на контактот со традиционалниот јазик и мерата на неговото учество во обликот на новиот писмен јазик. К. П. Мисирков се јави по сето ова во еден момент кога без никакво сомнение можеше да се изврши определба за решителна модернизација на литературниот јазик. Секако тоа значеше проштавање и од некои љубими мотиви на нашиот романтизам од XIX век.

Својот однос кон традицијата К. П. Мисирков го изрази не само во својата практика ами и експлицитно во својата статија посветена на македонскиот литературен јазик во книгата „За македонските работи“, посебно во врска со прашањето за тоа на какви принципи треба да се постави македонската ортографија.

Пристапувајќи кон ова прашање, Мисирков излегува од една своја општа претстава за текот на нашата историја. Тој смета дека турскиот период ги ослабил многу врските со старината, и дека ние сме останале „без литературни традиции, не зато, што и немаме, а зашто забораваме својето, изучуајк’и туг’ето“³. Меѓу стариот и новиот период, времето на турското господство се јавува за него

---

² Сп. Б. Конески, Избрани дела во седум книги, 5, За македонскиот литературен јазик, Скопје, 1967, стр. 287.

³ К. П. Мисирков, За македонските работи, Софија 1903, стр. 143.

како еден вид цезура која не успеале да ја пополнат сите обиди правени во XIX век. Кога во една ваква типична ситуација доаѓа до нов културно-историски подем, „тогаш – вели Мисирков – во новиот период на развијање на националното самосознавање имаме препородување на народниот дух, кои стаат вистина на стара основа, но во него влизаат многу нови начела, согласно со духот на времето и со специалните потреби на народниот живот и неговите промена. Тоа препородување се одбележуваат и во книжниот јазик и прописот: како едниот, така и другиот сè горе долу слободни од некои традиции, кои не сè согласни со современото ставање на развојниот јазик.“⁴

Како што гледаме, не откажувајќи го, се разбира, значењето на старата основа ниту на традициите воопшто, Мисирков наоѓа во самата историска реалност доволен аргумент во полза на една коренита модернизација на нашиот литературен јазик согласно со современата состојба на народниот јазик. Кон таа задача тој и пристапува практично пишувајќи ја својата книга „За македонските работи“ – како што вели самиот – „на централното македонско наречие, кои за мене от сега на тамо имаат да бидат литературен македонски јазик“⁵. Меѓутоа, неговиот проект за кодификација на нашиот литературен јазик се карактеризира со уште еден суштествен стремеж, а имено со таков подбор на особеностите, што ќе му дадат на македонскиот литературен јазик облик кој во што поголема мера ќе ја прикажува неговата специфичност наспроти другите јужнословенски литературни јазици. Ова становиште во крајна линија не можеше да не ја засега и традицијата, со оглед на тоа што словенските литературни јазици, формирани во некогашната сфера на црковнословенскиот, имаат наследено повеќе заеднички особености од јазикот на старата писменост. Поради сето ова, можеме да речеме дека обидот на Мисирков носи едно видливо „антитрадициско“ обележје, имајќи ја на ум сепак релативноста на една ваква определба.⁶

---

⁴ К. П. Мисирков, таму, стр. 144.

⁵ К. П. Мисирков, таму, стр. XI.

⁶ Б. Конески, Факторот на традицијата во развојот на македонскиот литературен јазик. Современост XXII, 6, 1972, стр. 511.

Ваквиот подбор на особеностите доаѓа кај него до израз на повеќе рамништа:

Во азбуката се воведуваат неколку графеме што треба да ја разликуваат македонската кирилица: $\bar{z}'$, $и$, $к'$, $н'$, $л'$ (во сп. „Вардар“ запирката е ставена над буквата).

Во изговорот се инсистира особено на формите со загубено интервокално $в$ и $х$ (*чоек*, *жсио̄ӣ*; *дуо̄ӣ*), со антиципација на мекоста при $к'$ и $њ$ (*бра̄ика*, *сӣа̄ин'е*, *ко̄ин*), со групите *шч* (*шчо*, *свешчено*, *защчиӣуа*, *обшч*) и *сӣр*, *зр* (*сӣред*, *зрел*). Место наставката *-ски* Мисирков ја употребува варијантата *-џки* (*македонџки*, *историџки*).

Во морфологијата се земаат за 3 л. едн. на презентот формите со наставката *-ӣ*, при скоро редовно елиминирање на *е*-група: *речӣӣ*, *можӣӣ*, *бара̄ӣ*.

За зборообразувањето е карактеристично тоа што се настојува да се изврши што подоследна адаптација спрема моделите од народниот јазик: *благодаре̄ӣн'е*, *на-селе̄ӣн'е*, *влӣа̄ӣн'е*; *раководџӣӣе*; *џоложни* и *одрични*.

Не е Мисирков во сите случаи прв што извршил ваков избор. Така во однос на азбуката и правописот можеме да укажеме како на претходници на Темко Попов и на лозарите (од овие тој сигурно се влијаел). Адаптирањето на глаголските именки од свршени глаголи го имаме спроведено во ред случаи уште кај К. Миладинов.⁷ Сепак и таквите случаи добиваат посебно и поголемо значење, вклучени во еден целосно обмислен проект за кодификација на македонскиот литературен јазик, каков што предлага Мисирков.

Веднаш забележуваме дека нашата современа литературна норма прави во однос на повеќе од приведените особености уклон во полза на традицијата. Меѓутоа, и за самиот Мисирков се поставувало како проблем постигањето на извесна рамнотежа во таа смисла. Отпор спрема адаптацијата што требало да се изврши по неколку линии, сообразно со изборот направен од Мисирков, се јавувал пред сè од страна на лексичките единици (зборови и изрази) од апстрактната сфера, било да се тие од словенско или

⁷ Примери в. кај: *Х. Поленаковиќ*, Студии за Миладиновци, Скопје, 1973, стр. 143–145. Впрочем такво адаптирање наоѓаме и во јазикот на „Лоза“, од каде што Мисирков можел непосредно да го усвои.

од интернационално потекло (до колку Мисирков сакал да ги подведе под истите правила и интернационализмите). Уште во книгата „За македонските работи“ тој отпор го забележуваме јасно во колебањето на самиот Мисирков во ваквите случаи: *чоек*: *чоечесѝвојѝо* – *човечесѝвојѝо*, *жиоѝ*: *живоѝниѝе инѝереси*, *дуоѝ*: *дуовно* – *духовно* (сп. *ѝсиолошкоѝо* – *ѝсихолошка*), *сѝред*: *сѝредсѝва* – *средсѝва*. Кон ова се придружуваат и дијалектните разлики во самиот македонски јазик. Не е исклучено по излегувањето на неговата книга да му го посочувале на Мисирков тоа, што и самиот добро го знаел, дека не се вели во сета Македонија *чоек*, *нешчо*, *срѝцки*, и сл., ами и *човек*, *нешѝо*, *срѝски* и сл. Едно такво укажување носело со себе, се разбира, и реакција на луѓе што во својот говор не ги познавале особеностите форсирани од Мисирков.

Така доаѓаме до еден момент во развитокот на литературниот јазик кога во интересна спрега стапуваат факторот на традицијата и потребата за надминување на дијалектната диференцијација. И кога Мисирков, веќе во 1905 г., во своите текстови објавени во сп. „Вардар“, се откажува од правилото за испуштање на *в* и пишува: *доѝговор*, *ѝравинаѝа*, *убаво*, *држава*, *неѝови*, *факѝови* и сл., малку би било да се каже дека тој врши само замена на едни со други дијалектни особености, бидејќи изборот сега не е направен без дејството на факторот на традицијата. Оној фактор што во нашата писменост од XIX век доведе до брзо ширење во писмената употреба на формите како *во*, *со*, *волк* и сл. независно од нивната дијалектна ограниченост, а поради тоа што тие совпаѓаат со соодветните црковнословенски форми, – се пројавуваше и во овој случај, иако не толку видливо, во изборот на особеностите на литературниот јазик. Очевидна е тогаш неговата позитивна улога во надвладувањето на дијалектната раздробеност.

Во средина со доволно стара писменост јадрото на она што се наречува наддијалектен слој им припаѓа заправо на наследените елементи од традиционалниот писмен јазик, особено од апстрактната сфера. Штом притоа и во ново време развитокот на јазичната култура во таа средина, додека уште не го изградила својот нов литературен медиум, одел во истата посока, иако кај нас под

воздејство на современите словенски литературни јазици создадени во поранешна сфера на црковнословенскиот – тогаш обемот и уделот на тој наддијалектен слој многукратно се зголемувал. Ако поради дијалектната диференцијација се велело негде *џлаа*, *нешчо*, а негде *џлава*, *нешџо*, но – од друга страна – кај образованите луѓе сегде *џлава ѝрва*, *зашџиџџа*, тогаш е веднаш јасно барем толку која варијанта наоѓала поткрепа во наддијалектниот слој, конструиран при определени историски околности. Се разбира, тоа не имплицира автоматско налагање на таа варијанта во новиот литературен јазик, бидејќи можат да се вмешуваат и други фактори чие дејство треба да се изучува во секој конкретен случај, но секако ѝ дава извесна шанса пред другите варијанти.

Како што видовме, во случајот со интервокалното *в* една таква шанса и се реализирала во конечниот избор не само кај Мисирков ами и во нашиот современ литературен јазик. Тоа што го доживуваше во овој поглед Мисирков, требаше да го доживеат во периодот пред дефинитивното нормирање на нашиот литературен јазик повеќе тогаш млади писатели од Западна Македонија. Имено, упатени на својата потесна дијалектна област, тие пишуваа на јазик што е по извесни својства поблизок до Мисирков отколку што тоа го допушта нашиот стандарден јазик. Ова нешто ми е добро познато и од личниот опит, но сега ќе го илустрирам само со примери земени од текстовите на охриданиецот Радослав Петковски (1916–1955).⁸ Во неговите песни пишувани пред војната и во војната среќаваме вакви особености што се вклучуваат и во изборот на Мисирков: *чоек*, *оѓџорой* (< одговорот), *ѝраени*; *љубејне*, *милвејне*; *зашчо*, *сношчи*, *џраџишче*; *свеџиџ*, *биџиџ*, *ѝејиџ*. Меѓутоа, и тој, заедно со својата генерација, требаше, како што тоа знаеше да го направи и Мисирков, да отстапи од тие особености во полза на една јазична синтеза, резултат на ред фактори и околности, меѓу кои факторот на традицијата не играл најмала улога, дури и тогаш кога имало стремеж неговото дејство да се ограничи со свесна интервенција.

⁸ Р. К. Петковски, 37 песни (Соопштува: д-р Блаже Ристовски). Современост, XXIV, 10, 1974, стр. 864–885).

23.

РАЗВИТОКОТ НА СОВРЕМЕНИОТ МАКЕДОНСКИ ЛИТЕРАТУРЕН ЈАЗИК

Тешко ќе се посочи друга балканска област во која национално-културниот развој во последните два века да биде толку сложен како во Македонија. Причините за таквата ситуација се многустрани, а сите тие се изразија во фактот што процесот на националната еманципација на македонскиот народ беше сопиран и, природно, заостануваше наспрема развојот во соседните земји, така што и балканските држави, формирани во XIX век (Србија, Грција и Бугарија), можеа активно од свои позиции да се вмешуваат во тој процес.

Се разбира дека ваквата историска опстановка има оставено свој отпечаток и врз развојот на современиот македонски литературен јазик. Имајќи ги предвид токму надворешните историски околности, можеме во тој развој да изделиме три основни фази.

Првата го опфаќа периодот од почетокот на XIX век па до балканските војни во 1912-1913 година. Во тоа време Македонија се наоѓа уште под турска власт и претставува поприште на кое балканските држави водат постојана борба, со различни средства, за своја политичка и културна доминација, меѓу другото и за ширењето на употребата на своите литературни јазици. Меѓутоа, бидејќи ниедна од нив немаше тогаш можност за директна интервенција во смисла на налагањето на својот национален јазик, остануваше простор и за употребата на локалните македонски говори и во наставата и писменоста, како и за настојувањето да се изгради низ таа употреба посебен македонски литературен јазик.

Втората фаза настанува со поделбата на Македонија во 1913 година меѓу учесниците во балканските војни,

Србија, Грција и Бугарија. Заедно со теориите што им ја откажуваа на Македонците националната самобитност, по силата на државен диктат се оневозможиле употребата на македонскиот јазик во јавниот живот (во училиштата, печатот и др.), додека официјалниот јазик на дадената држава се налагаше безусловно во средината на македонското население под нејзина власт. Поделбата на Македонија доведе и до тоа, што во јазичен поглед Македонците да бидат поставени во различни услови, како во врска со општата ситуација во земјите каде што живееја, така и во однос на разграничувањето на сферите на јазичното воздејство врз македонското население.

Најпосле, третата фаза во формирањето на современиот македонски литературен јазик почнува со крајот на Втората светска војна, кога во СР Македонија во рамките на СФР Југославија тој доби можност да се употребува во различните функции на современото општење. Овој историски резултат мора да се чувствува, се разбира, во животот на целокупниот македонски народ.

Развитокот на современиот македонски литературен јазик во првиот од вака изделените периоди се опира, природно, пред сè на традициите на средновековната словенска писменост. Во рамките на таа писменост уште пред XIX век се афирмираат постепено елементите на македонскиот народен јазик и со тоа се врши потребната подготовка за изградување на еден современ литературен јазик на народна основа.¹ Улогата на традиционалниот црковнословенски јазик како јазик на вишата култура, е преодоминантна во самиот почеток на новата македонска литература. Во принцип, и овде се работи за истиот оној контакт што го посматраме при зародувањето на современите словенски литературни јазици во сферата на употребата на црковнословенскиот (рускиот, српскиот, бугарскиот и др.).

Сепак, една важна специфичност забележуваме во тоа што не во сите македонски краишта во почетокот на XIX век црковнословенскиот ја има таа преодоминантна

---

¹ Елементите на народниот јазик доаѓаат постепено до израз откај XVI век, особено во рамките на т.н. дамаскинарска книжнина. Сп. синтетичен поглед на тој процес кај П. Хр. Илиевски, Крнински дамаскин, Скопје 1972.

улога. Долгата грчка доминација во црковниот и просветниот живот во периодот на турската власт причини што во некои центри, особено во Јужна Македонија, да се зацврсти употребата на грчкиот, како јазик на вишата култура. Дури и словенското писмо, кирилицата, беше во тие центри заборавено, така што Македонците, и кога пишуваа на својот мајчин јазик, се служеа со грчка азбука. Така настана во јужните македонски краишта во првата половина на минатиот век цела една мала книжнина на народен јазик, која се состои пред сè од преводи на евангелски и религиозно-поучни текстови, а е пишувана со грчка азбука. Без контакт со традиционалниот словенски писмен јазик, таа книжнина е упатена да се опира уште повеќе на народниот јазик којшто во неа се јавува навистина со примерна чистота.²

Во текот на минатиот век словенската традиција ги воспостави постепено своите права во сите македонски области, и во тоа беше потпомогната од воздејството на современите словенски литературни јазици. Така, во кирилската писменост се изврши една синтеза на обидите да се пишува на народен македонски јазик како во сферата на предимната употреба на црковнословенскиот така и во сферата на предимната употреба на грчкиот. Не можеме овде да не споменеме макар некои факти, посебно илустративни за споменатиот контакт. На пример, Димитар Миладинов се служел со грчката азбука при бележењето на македонските народни песни но тие записи беа транскрибирани на кирилица при нивното објавување. Исто така е интересно дека Григор Прличев уште во 60-те години на минатиот век своите говори на охридски дијалект ги пишува со грчка азбука, додека своите поетски текстови и преводи ги пишува со кирилица и тоа на еден архаизиран јазик. Во неговиот случај изборот на стилот го определува и изборот на азбуката.³

---

² Б. Конески „За некои стилски синтези во развитокот на македонскиот литературен јазик“. За македонскиот литературен јазик, Скопје 1967, 120–131.

³ Х. Поленаковиќ, Студии за Миладиновци, Скопје 1973; М. Д. Петрушевски, За првобитниот текст на зборникот на браќа Миладиновци. Македонски јазик II, 1951, бр. 1–2, 2–16; Б. Конески. Еден говор на Григор Прличев од 1866 година. Македонски јазик XVII, 1966, 205–215.

Воведувањето на македонскиот народен јазик во литературата во почетокот на XIX век е сврзано со дејноста на првите писатели на новата македонска литература – Јоаким Крчовски и Кирил Пејчиновиќ. Нивните текстови заправо ни покажуваат еден своеобразен контакт меѓу црковнословенскиот и народниот македонски јазик. Елементите на црковнословенскиот се уште бројни во јазикот на Крчовски и Пејчиновиќ, а особено на оние места во нивните текстови, каде што се расправа за поапстрактни религиозни предмети и каде што се приведуваат во поголема мера цитати и формули од светите книги. Народниот јазик, од друга страна, се појавува во почист облик во пасусите посветени на народниот бит и во описи на сцени од секидневниот живот.⁴

Иако во почетокот на минатиот век се поставува веќе писмениот јазик на народна основа, не можеме да кажеме дека тогаш имаме и целосообразно управени напори за изградба на еден нов литературен јазик, со јасна претстава за неговиот облик и со јасна свест за тоа дека тој треба да се установа како општ писмен јазик за Македонците. Употребата на народниот јазик во овој период се сфаќа поскоро како едно принижување на стилот, наложено од сè поголемата практична потреба да се дадат такви текстови што ќе му бидат достапни на народот. Народниот јазик се афирмира прво во функцијата на т.н. низок стил, додека функцијата на висок стил сè уште им припаѓа на црковнословенскиот односно грчкиот, соодветно на сферата на нивната предимна употреба. Ова сфаќање е изразено убаво во предговорот на Теодосиј Синаитски кон „Утешение грешним“ од Кирил Пејчиновиќ (Солун, 1840), каде што црковнословенскиот е наречен златен клуч, додека јазикот на споменатата книшка се наречува клуч од железо и

⁴ Народната основа на јазикот на Крчовски ја дава североисточниот дијалект, а на јазикот на Пејчиновиќ – северозападниот (говорот на Долни Полог). Меѓутоа, и кај едниот и кај другиот таа основа се проширува и со вклучување на елементи од другите дијалектни области. Тоа е еден видлив знак на создавање на наддијалектна врска и совладување на локалните рамки. Сепак, каде што постои веќе еден традиционален писмен јазик, како во овој случај, неговото учество во наддијалектниот слој е од примарно значење. Тој може да влијае и во однос на изборот на елементите од народниот јазик, помагајќи ја или, обратно, запирајќи ја нивната афирмација во јазикот на писменоста.

челик, но затоа пригоден да се отвора со него срцето на простиот човек.

За да се постави по определен начин прашањето за создавање на еден современ литературен јазик, не беше доволно само сфаќањето на практичната потреба да се пишува на јазик разбирлив за народот, ами требаше прво да се создадат историските услови за национално движење низ кое, со националната солидарност, ќе се зародува и свеста за општење на заеднички литературен јазик. Во првите децении на минатиот век, очевидно, таквите услови уште не беа создадени во Македонија, како впрочем и во други области на Балканот.

Оценувајќи ја чисто националната димензија во областа на литературно-јазичната дејност во Македонија во минатиот век, ние се среќаваме со типична ситуација на колебање во еден мал или заостанат народ меѓу можноста да се развива опирајќи се пред сè на своите внатрешни сили и алтернативата да се интегрира во некаква целост што ја налага акцијата од некој друг центар или од повеќе центри на национална диференцијација.⁵

⁵ Познато е дека при крајот на XVIII и во почетокот на XIX век процесот на оформување на современите нации се наоѓаше во својата почетна фаза дури и во далеку поразвиени европски региони. Ако го посматраме компаративно националниот развој, нема да нè изненади, ами ќе ни изгледа како нешто природно, тоа што во турските провинции уште длабоко во XIX век, па и подоцна, ќе се среќаваме со различни струи и колебања во одделните фази на процесот на национална еманципација, како и со касното созревање на националната свест.

Во врска со ова, интересно прашање претставува и постепената диференцијација на националните имиња, односно на називите на националните јазици. Кога Јоаким Крчовски и Кирил Пејчиновиќ, во почетокот на минатиот век, бележат на насловните страници дека книгите им се пишувани на „болгарски јазик (Долнија Мисија)“, тоа е избор на едно историско име, но не и знак за национална определба во модерна смисла. Во искажувањето на самите македонски писатели ќе најдеме формулации што ни сведочат дека на називите не треба за поранешните епохи да им се припишува автоматски денешната содржина. Така Јордан Хаџи Константинов – Џинот го употребува во 1854 г. за јазикот на населението во Скопје и Прилеп називот „Славјански (болгаро-сербски)“. Називот *Македонец (македонски)*, што послужува за обележување на македонската национална и јазична посебност, почнува да се афирмира особено од средината на XIX век. Интересни податоци, кои фрлаат светлина на прашањето што го засегае во оваа белешка, ни дава за Бугарија А. Т. Балан во

И покрај тоа, за македонската литература во минатиот век е во јазичен поглед карактеристичен фактот што таа, во различни варијанти, ја остварува имено македонската писмена традиција. Тргајќи од македонска основа, таа литература се разликува со тоа јасно од литературата на другите јужнословенски народи во истиот период. Заправо е упадливо колку малку Македонци се обиделе тогаш да се афирмираат како писатели на некој друг јазик. Скоро како исклучок можеме да го сметаме случајот на Григор Прличев, којшто своите поеми „Сердарот“ и „Скендербег“ ги напишал на грчки, а подоцна својата „Автобиографија“ на бугарски, но со голем број македонизми. Па и самиот тој сепак има оставено повеќе текстови со македонска јазична основа, а некои дури и на чист народен јазик.

Истакнавме дека во првите децении на XIX век уште не се поставува поблиску прашањето за обликот на литературниот јазик. Малку подоцна, во 50-те и 60-те години на тој век, веќе почнува да се дискутира поопределено за тоа прашање. Во меѓувремето беше постигнат извесен напредок во ширењето на граѓанската просвета во Македонија, и, во врска со тоа, во создавањето на еден круг образовани луѓе. Литературата која дотогаш носеше изразито религиозно-поучителен карактер, придобива црти на литература свртена кон проблемите на новото време со една забележлива романтичарска инспирација. Се разбира дека од самото тоа мораше да произлезе извесна јазична обнова. Го чувствуваме тоа веќе во речникот на текстовите на Јордан Хаџи Константинов-Џинот којшто, надминувајќи ја мисловната содржина на делата на своите претходници од почетокот на XIX век, за првпат им дава поголемо место на европеизмите, на елементите на интернационалната лексика. Што е посебно важно, во екот на т.н. црковна борба против власта на Цариградската патријаршија, сè поголемото противставување на грчкото влијание, и во врска со тоа на употребата на грчкиот јазик во црквите и училиштата, го поставуваше во 60-те

својата статија „Една македонска теорија“ (Периодическо списание LXV, 1905), каде што меѓу другото ја изнесува следната констатација: „Нашиот селанец кога велеше „ние сме Бугари“, мислеше „ние сме христијани“, разбирај православни“ (таму, 818).

години јазичното прашање со наложителност на една непосредна потреба.

Како и во другите јужнословенски области во првата половина на минатиот век, така и во Македонија прашањето за литературниот јазик не наоѓаше само еден одговор. Познато е дека во споменатиот период т.н. Илирско движење, со центар во Хрватска, се залагаше за еден општ „илирски“ литературен јазик за Јужните Словени и дека таа идеја беше пригрната и од некои писатели од словенечката средина (Станко Враз, Урбан Јарник, Матија Мајар). Меѓутоа, словенечкиот сепак се афирмира како посебен литературен јазик, а „илирската“ идеја придонесе да се реализира јазична поврзаност во потесни рамки отколку што се замислуваше првобитно – со усвојувањето на заеднички српско-хрватски литературен јазик.⁶

Во една епоха на уште недоволна национална издиференцираност на јужнословенскиот терен беше сосем природна појавата на различни гледишта во врска со прашањето за новите литературни јазици. Притоа се изразуваа како извесни интеграциони стремежи така и стремежи за диференцијација. Сето тоа се поврзуваше со процесите на економскиот и општествено-политичкиот план во почетната фаза на националното раздвижување во јужнословенската средина.

Врз една таква општествена основа и во Македонија се пројавуваат кон 50-те и 60-те години на минатиот век од една страна настојувања за интеграција на Словените во рамките на Турција, а од друга такви што водеа кон самостоен национален развиток на македонскиот народ. Во однос на изборот на литературниот јазик произлегоа од таа ситуација две различни становишта. Според едното становиште требаше да се создаде заеднички бугарско-македонски литературен јазик, а според другото, застапувано од т.н. македонисти, требаше Македонците како посебен словенски народ, да изградат и свој посебен литературен јазик. Како што знаеме, натамошниот историски развиток на македонскиот народ доведе до афирмација на второто гледиште.

---

⁶ Сп. Б. Конески, Македонскиот јазик во развојот на словенските литературни јазици, Скопје 1968.

Меѓутоа, во епохата за која говориме иднината беше уште недоволно јасна. Сепак, колку и да се противставуваат гледиштата што ги изнесовме, не треба да го превидиме и тоа во што тие се допираат. Имено, ним им беше заеднички опозициониот став спрема воведувањето во Македонија на кој и да било литературен јазик што нема да води сметка за македонската традиција.

Оние македонски културни и општествени работници што се залагаа за заеднички бугарско-македонски литературен јазик го замислуваа тој јазик како „среден“, т.е. како јазик во структурата на кој ќе бидат подеднакво застапени бугарските и македонските особености. За нив беше неприемливо секое решение што би ја пренебрегнало македонската јазична специфичност, потврдена впрочем практично во дотогашната писмена активност во Македонија. Тоа го истакнуваше јасно и главниот застапник на идејата за јазичен компромис, Партениј Зографски.⁷

Но овој компромисен предлог не беше ни најмалку сочувствено примен од бугарска страна, ами напротив последуваа остри напади, во кои дури и јазикот на Партениј Зографски се наречува „една мешаница од бугарскиот и српскиот“, „бугарско-српско наречје“. Во една таква ситуација почнува акцијата за издавање на посебни учебници за македонските училишта, пишувани на јазик со македонска основа (од Партениј Зографски, Кузман Шапкарев, Димитар Македонски и др.).⁸ Тоа беше право израз на фактот дека меѓу Словените во Турција се оформува не едно, ами две национално-културни средишта, како што тоа го покажа самиот историски резултат. При тоа покрај специфично јазичниот развиток се јавува и едно посебно осмислување на историските традиции што претставува необично важен момент во периодот на националната преродба. Во времето на црковната борба од посебна важност за настроението на народот во Македонија беше истакнувањето на онаа улога што во минатото ја играла самостојната Охридска архиепископија. Се

---

⁷ П. Зографски ги изнесе своите погледи во две статии: првата излезе во „Цареградски вестник“ во 1857, во неколку наставки почнувајќи од бр. 315 (9 февруари); втората во списанието „Български книжици“ I, 1, 1958, под наслов „Мисли за Болгарский-от јазик“.

⁸ Б. Конески, Кон македонската преродба (македонските учебници од 19 век), Скопје 1959.

јавува стремеж за нејзиното обновување што, се разбира, го поставуваше решението на црковната борба врз поинаква основа отколку што беше создавањето на општа јерархија за Словените во Турција.

Сето ова доведува до првите пројави на национална свест кај македонскиот народ. Така, цариградскиот бугарски весник „Право“ од 30.XI.1870 г. реагира против појавата што некои учители во Македонија тврделе „дека е друго Бугарин и бугарски јазик, а друго Македонец и македонски јазик“. Уште подобро нè информира за ова познатиот бугарски писател и општествен работник П. Р. Славејков во својата статија под наслов „Македонското прашање“ („Македонија“ 18.I.1871), во која се говори дека стремежот на Македонците за одделување не е „само празна приказна“, ами мисла што мнозина сакаат да ја спроведат во живот. Овие и други податоци сведочат дека ситуацијата во однос на националната ориентација на Македонците во ова време била посложена отколку што тоа обично се изнесуваше и дека прашањето за посебна македонска националност и посебен македонски литературен јазик беше уште тогаш поставено. „Така и Македонците се народ и нивното место е Македонија“ – пишува Ѓорѓи Пулевски во 1875 г., повикувајќи да се соберат од сите македонски краишта учени луѓе кои ќе состават македонска граматика „пак да остане као света таја книга за сиве шкоља, а и за други книги писање“.⁹ А неговиот помлад современик, Темко Попов, истакнува во 1888 г. дека „националниот дух во Македонија е стигнат денеска до таков степен, што и самиот Исус Христос да слезе од небо, не може да го увери Македонецот оти е Бугарин или Србин, освен оние Македонци у кои веќе пропагандата бугарска се има вкоренето“.¹⁰

Во ситуација на уште неустановен литературен јазик, дури и повеќе од тоа – на различни ориентации во поглед на самиот негов избор, природно е што во литературната практика во втората половина на XIX век сè уште имаме појава на изразити индивидуални јазични варијанти кај

⁹ Ѓ. М. Пулевски, Речник од три јазика, Београд 1875, 124.

¹⁰ За Темко Попов и неговата активност сп. К. Цамбазовски, Нови прилози за „македонското сепаратистичко движење“. Гласник на Институтот за национална историја III, Скопје 1964, 2, 241-258; истиот, во в. Нова Македонија од 1-3 јануари 1960.

одделните писатели. Тоа го посматраме и во јазикот на главните претставници на македонската литература во тоа време – Константин Миладинов, Рајко Жинзифов и Григор Прличев. Јазикот на нивните поетски текстови го носи белегот на барање и на сета неустановеност карактеристична во тој поглед за епохата, но во него се исто така по еден или друг начин изразени оние стремења за кои веќе зборувавме. Песните на Миладинов се, на пример, пишувани на народен јазик (струшки дијалект), со сосем незнатни туѓи примеси (русизми, бугаризми). Миладинов поаѓаше од традиционалниот јазик на народната поезија и со тоа тој се јавува како претходник на создателите на современата македонска поезија кои го користеа истиот јазичен опит. Жинзифов, од друга страна, сакаше и во својата практика да го спроведе гледиштето за создавање на „среден“ бугарско-македонски литературен јазик. Неговата до голема мера произволна јазична конструкција мораше да се одрази на спонтаноста и свежината на неговиот поетски израз. Кај Прличев, како што споменавме и порано, имаше двоене на јазичната форма спрема сферата на употреба. Тој ни има оставено извонредни обрасци на народниот говор во текстови со кои се обраќал непосредно кон народот. Од друга страна, во повеќе свои литературни текстови тој сакаше да го потврди своето мислење дека за основа на литературниот јазик треба да се земе старословенскиот. Несомнено дека ваквото разликување на нискиот и високиот стил, кој што се реализира во еден архаизиран облик, се должи на влијанието на јазичната ситуација во грчката литература, зашто Прличев и почнал да пишува на грчки јазик. Инаку е интересно дека и Прличев спаѓа во редот на оние луѓе што се залагаа за создавање на еден општословенски литературен јазик. Тој сметаше дека го беше избрал правилниот пат кон достигнувањето на таа цел.

Неповолните историски услови (меѓу другото и брзиот економски пад на македонското граѓанство во 70-те години и во врска со тоа засиленото емигрирање на интелигенцијата) не дозволија да се реши во овој период македонското јазично прашање. Во последните децении на минатиот век сè поорганизирано се спроведува акцијата на балканските држави за преминација во Македонија. Таа акција мораше во еден или друг вид да се конфрон-

тира и со феноменот на македонската литература и, посебно, со нејзиниот специфичен јазичен израз. Особено се интересни притоа оние потези што водат сметка за таа посебност како за значаен фактор во културно-политичката ситуација на македонскиот терен. Во „Отаџбина“ XIX 1888 г., во врска со борбата за културна доминација во Македонија, Стојан Новаковиќ вели: „Најпосле има уште една појава што не треба да се испушта од предвид. Тоа е стремежот на Македонците да останат сами за себе. И овој стремеж почнува да се буди, особено од спротивноста меѓу бугарскиот и македонскиот карактер, од времето кога бугарската пропаганда почна со панбугаризмот. Дури и меѓу платените професори на бугарските средни школи по Македонија се наоѓаат луѓе во кои се будат овие стремежи исто онака како што тоа се гледа меѓу Малорусите против рускиот униформитет“. Водејќи сметка затоа, и сакајќи да се искористи тоа за целите на српската политика, Стојан Новаковиќ предлага да се издаде еден таков буквар за училиштата во Македонија, во кој две третини би биле на македонски, а една третина од текстот на српски јазик. Таа идеја ја спроведе тој лично во својство на српски пратеник во Цариград, каде што напечати таков буквар во седум илјади егземплари во 1889 година, но наскоро потоа Новаковиќ го напушта тоа гледиште, плашејќи се од засилувањето на македонската самосвест.

Инаку подоцна, во 1904 година, истата бојазан ја изразува и Андра Гавриловиќ во една статија што излезе во списанието „Бранково коло“ под наслов „Пред четвртата јужнословенска литература“. Таа статија беше напишана по случај гостувањето на македонската театрална група на Војдан Чернодрински во Белград. Гавриловиќ обрнува внимание дека тоа што го прикажал Чернодрински не е никаков обичен жаргон, ами проба на една нова јужнословенска литература.

И навистина, дека прашањето за создавање на одделен македонски јазик и литература не беше симнато од дневниот ред, најдобро докажува појавата на книгата на Крсте П. Мисирков „За македонските работи“ (Софија, 1903 г.), која претставува дотогаш најзначаен прилог кон разработката на тоа прашање како на практичен така и

на теоретски план.¹¹ Овој труд на Мисирков претставува еден вид синтеза на дотогашниот посебен јазичен опит во македонската писменост и едновременно укажува на натамошните посоки на национално-културниот развој на македонскиот народ. Мисирков сам истакнува дека неговите погледи не се ништо ново, ами претставуваат „чекор напред во досегашното развивање на нашата национална самосвест и дека се затоа сосем природни и обосновани“. И на друго место: „Идеите за полно отцепување на нашиот народ од другите балкански народи, не се противречни со досегашната акција на нашиот народ за слобода, а само продолжение на неговата досегашна акција на еволуциона почва“.

Мисирков веќе со јазикот на својата книга сакаше и практички да покаже каков облик треба да има новиот литературен јазик. Тој меѓутоа на прашањето на литературниот јазик му посвети и посебна статија под наслов „Неколку зборови за македонскиот литературен јазик“, во која настојуваше да одговори на најважните прашања во врска со неговото изградување. Така тој го засегна прашањето за народната основа на македонскиот литературен јазик, истакнувајќи дека во таа основа треба да влезат централно-македонските говори. Го разгледа исто така и прашањето на ортографијата, залагајќи се за примена на фонетскиот принцип, со извесни отстапки на етимологијата. Натамошниот развој на македонскиот литературен јазик му даде за право и во едното и во другото прашање.

Мисирков ја истакнуваше неминовната потреба од создавањето на македонскиот литературен јазик во интерес на самата егзистенција и на натамошниот развој на македонскиот народ. „Создавањето литературен јазик е духовна потребност кај нас, со која се мисли да се стави

---

¹¹ Книгата на Мисирков можеше да се рашири само во мал број примерци, зашто основниот тираж беше уништен по самото нејзино објавување. На пошироката јавност таа ѝ стана достапна дури по излегувањето на второто нејзино издание во Скопје во 1946. Опстоен критички осврт на книгата на Мисирков, во заштита на бугарската теза, направи наскоро по нејзиното излегување А. Т. Балан („Една македонска теорија“, Периодическо списание LXV, 1905, 780-833). За Мисирков сп. особено Б. Ристиовски, Крсте П. Мисирков, Скопје 1966.

крај на злоупотребите на пропагандите со нашите интереси...“ Мисирков беше многу видовит кога укажуваше дека се подготвува поделба на Македонија меѓу балканските држави, па сметаше дека на таквите намери може најдобро да им се парира со засилувањето на културната дејност на самостојна основа во Македонија, и во тој состав особено со изградбата на посебен македонски литературен јазик. Поделбата на Македонија меѓу балканските држави навистина и уследи во 1913 година. Спогодбата за таква поделба беше во добар дел обусловена баш од стравот од засилување на македонското ослободително движење врз наполно самостојна основа и со еден јасен национален програм. Во врска со тоа А. Белиќ, давајќи коментар за српскобугарската спогодба за поделба на Македонија од 22. II 1912 година пишува: „Ним (т.е. на Бугарија и Србија) им беше најпосле добро познато тврдењето на самите Македонци дека се тие еднакво далеку и од Србите и од Бугарите. Сето тоа ги тераше нивните одговорни политички кругови да ги напуштат старите патишта што ниту Србите ниту Бугарите ги доведоа до целта, туку да се обидат да дојдат до неа со спогодба за поделба на Македонија. Тоа ново гледиште може да се види во српско-бугарскиот договор“.¹²

Поделбата на Македонија во 1913 година можеме, како што рековме веќе порано, да ја означиме како почеток на една нова фаза и во однос на македонското јазично прашање. Во Македонија под турска власт имавме еден плуралитет во употребата на литературните јазици, при што македонската традиција се ограничуваше и притискаше од ширењето на јазиците на балканските држави, без да се постигне едно строго територијално разграничување на нивната употреба. По поделбата на Македонија се стигна, меѓутоа, имено до такво разграничување и тоа се јавува како најизразита карактеристика на македонската јазична ситуација во овој период. Тоа што беше сега заедничка судбина на Македонците во однос на јазикот се состоеше во фактот што нивниот јазик беше забранет во јавниот живот (во училиштата, печатот и др.). Разликата пак беше во тоа што официјалниот јазик на да-

---

¹² А. Белиќ, Срби и Бугари у Балканском савезу и у меѓусобном рату, Београд 1913, 98.

дената балканска држава, и само тој во своите граници, добиваше можност да се налага во културните нужди на македонското население. Се разбира, дека тоа мораше да остави и посебен отпечаток во процесот на издигање на јазичната култура во различните делови на македонскиот народ, што е особено видливо во однос на усвојувањето на нова лексика воопшто и посебно во однос на дејството на различни јазични филтри во примањето на интернационални лексички елементи.

Покрај ова што го изнесовме, треба да укажеме и на некои други моменти што ги карактеризираат спецификите на македонската јазична ситуација во овој период. Во Грција само во годините непосредно по Првата светска војна се направија некои политички потези што требаше да значат признавање на јазикот на македонското малцинство, од кои е најзначајно издавањето на буквар на македонскиот лерински дијалект (со латиница). Меѓутоа, ниту тој буквар беше пуштен во употреба, ниту се отворија посебни македонски училишта.¹³

Во довоената Југославија и во Бугарија македонскиот јазик, спрема важечките официјални теории, се прикажуваше како српски односно бугарски дијалект, и соодветно на тоа не можеше да има во јавниот живот никакви други права освен оние што му припаѓаат на еден дијалект. Затоа, и кога се допушташе повремено да се појават одделни македонски текстови или да се постават на сцена, намерата беше тоа да се подведе под поимот на регионална литература на дијалект, со изразит фолклорен акцент.

Меѓутоа, за самиот македонски народ таа литературна активност меѓу двете војни, колку и ограничена да беше по своите размери, имаше едно сосем друго значење. Таа за него претставуваше продолжување на една писмена традиција и приближување кон целта да се извојува национална независност и правото на слободна употреба на македонскиот литературен јазик. Националното движење на македонскиот народ доживуваше свој подем во периодот меѓу двете војни. Изведувањето на некои драмски текстови (В. Иљоски, А. Панов, Р. Крле) на сцената во Скопје и особено појавата на печатени поетски збирки во годините пред Втората светска војна (К. Рацин, В. Марковски, К. Недел-

---

¹³ X. Андоновски, „Абецедарот“, Културен живот 1964, бр. 8-9, 29-31.

ковски) го постави во еден многу поопределен вид отколку порано и прашањето за обликот на македонскиот литературен јазик. Новата литературна практика ги потврдуваше предвидувањата на Крсте П. Мисирков дека македонскиот литературен јазик ќе се оформи врз основа на централните македонски говори. Писмената дејност на македонскиот јазик се прошири уште повеќе во годините на Втората светска војна, кога тој се афирмираше во екот на борбата против фашизмот, во публикации издавани илегално или во партизанските единици на македонските планини. Во тие публикации се јавуваат и повеќе нови имиња во современата македонска литература.¹⁴

Македонскиот литературен јазик беше прогласен за официјален во македонската република уште во текот на војната, на првото заседание на Антифашистичкото собрание на Македонија, одржано на 2. VIII 1944 во манастирот Прохор Пчињски.¹⁵

Неговата кодификација се изврши наскоро по ослободувањето на СР Македонија со усвојувањето на азбуката (3.V 1945) и правописот (7.VI 1945), по предлог на Комисијата за јазик и правопис. Вклучен во употреба во различни функции и преку современите средства за комуникација, македонскиот брзо се разви во еден стандардизиран литературен јазик. Освен што се употребува во сите сфери и на сите рамништа на социјалниот и културен живот во СР Македонија, македонскиот литературен јазик се предаваше едно кратко време, до 1948, и во Пиринска Македонија (во Народна Република Бугарија). Тој исто стана наставен јазик и во школите во Народна Република Полска и во СССР за децата емигрирани од Егејска Македонија (во Грција). Во последниве децении многу се направи во областа на научното изучување на македонскиот јазик, при што, сосем природно, интересот за литературниот јазик беше преобладавајќи. Научната работа на ова поле беше особено сконцентрирана во македонскиот оддел на Филозофскиот факултет во Скопје (формиран во 1946) и во Институтот за македонски јазик „Крсте П. Мисирков“ во Скопје (формиран во 1953).

---

¹⁴ Сп. Б. Конески (редактор), Македонска књижевност, Београд 1961.

¹⁵ Собранието усвои за тоа посебно решение. Сп. Зборник на документи на АСНОМ, Скопје 1964, 241.

THE MACEDONIAN LANGUAGE

Macedonian belongs to the group of Southern Slavonic languages, together with Slovenian, Serbo-Croatian and Bulgarian. As a result of intensive ethnolinguistical crossings over the Balkan territory, Macedonian, like Bulgarian, and to a somewhat lesser extent southeastern Serbian, developed a whole set of characteristics under the influence of non-Slavonic Balkan languages (Greek, Romanian, Albanian). Thus, the Macedonian language, in its own way, followed the grammatical model typical of these languages. This is why the analytical declension, double object and postpositive article are found in the Macedonian language; at the same time, the infinitive has been lost, verbal constructions such as *sum do-jden, imam dojdeno* and others have been developed, and so on.

In the first centuries after the immigration of Slavonic tribes to the Balkans (the basic Slavonic mass settled on the Peninsula in the course of the seventh century), the dialects from the Macedonian group underwent some innovations which gave them characteristic features. The process of the vocalization of reduced vowels which took place around the tenth century was particularly important. It resulted in the exchange of *o* for *ǔ* and of *e* for *ĩ* in the so-called strong position *sǔn* > *son*; *tǔmnica* > *temnica* (compared with Bulgarian: *sǎn*, *tǎmnica* and Serbian *san*, *tamnica*). These features, characteristic of the Macedonian language, which spread in its dialects to a greater or lesser extent, became more numerous with time, and in combination with certain Balkanisms on Macedonian territory, separated it into a special type as opposed to other Southern Slavonic languages.

The dialectal differentiation of the Macedonian language is clearly expressed. Local dialects, of which there are several, can be divided into two larger groups: western Macedonian and eastern Macedonian dialects. Peripheral speech in the

north and east are at the same time gradually leaning towards Serbian or Bulgarian; it is therefore impossible to mark a sharp borderline between these related languages. The characteristic features by which the two above-mentioned dialect groups differ, particularly relevant for the language feeling of the Macedonians themselves, are: the place of stress and the pronunciation of unstressed vowels. In western Macedonia the stress is tied to a particular syllable (in polysyllabic words, to the antepenultimate one: *vodénica* — *vodenícata*) and the unstressed vowels are not reduced. In eastern Macedonia, the stress is not fixed on a particular syllable; as far as the unstressed vowels are concerned, there are pronunciations with moderate reduction in the northeast, whereas the reduction is clearly expressed in the southeast (*oráč* > *uráč*, *mésec* > *mésic*). The dialectal chart of the Macedonian language becomes even more complicated if we take into consideration the characteristic features which define local speech, bearing in mind the above-mentioned framework. Thus, for instance, there is a remarkable difference in the reflexes of the proto-Slavic nasal vowel *o* (e.g. proto-Slavic *roka* : *ruka* in northern dialects, *raka* in the central part, *roka* in some parts of the west, *rāka* in some southern dialects). The geographical spreading of the reflexes of that nasal vowel in Macedonian dialects shows their connection with certain isoglosses which approximately follow the direction west to east. There are also other features of such spreading. Thus, for instance, in the north, the reflexes *ċ*, *ĝ*, have almost exclusively replaced the proto-Slavic groups *tj*, *kt'* — *dj* (*sveka*, *noċ*, — *meĝa*), in the central part there are a certain number of words with the reflexes *št*, *žd*, whereas, in southern Macedonia such pronunciation prevails.

The Macedonian literary language has been formed on the basis of the so-called central dialects which spread along the line Titov Veles — Prilep — Bitola. They are of the western Macedonian type, in which the old nasal vowel *o* has been replaced with *a* (*roka* > *raka*, *poċi* > *pat*). These dialects are closely linked with the neighbouring dialects of eastern Macedonia, and the colloquial basis of the Macedonian literary language has thus been extended. Otherwise, characteristic features of the eastern dialect have also been included in the structure of the literary language: preservation of intervocalic *v* in cases when it is dropped in the western Macedonian dia-

lect (*čovек, glava*), the use of possessive constructions with the preposition *na* (*kukata na tatko mi*), forms without an ending in the third person singular and with the ending *-t* in the third person plural in the present tense (*nosi – nosat*), etc.

Until the beginning of the nineteenth century, in Macedonia, as in some other Slavonic countries, the Church Slavonic language was used as the literary language. In the course of the last two centuries, the formation of the contemporary Macedonian literary language on the above-mentioned colloquial basis has been in progress.

Slavonic literacy in Macedonia started to appear at the end of the ninth century. The activity of the Ohrid literary school, founded at that time by Clement of Ohrid, left its mark on the language of that literacy of which the characteristic feature is, particularly from the lexical point of view, the preservation of certain archaic forms. Even the first, original Slavonic alphabet, the so-called *glagolica*, was fully used in Macedonia up until the eleventh century. From the twelfth century onwards the main alphabet became the so-called Cyrillic alphabet, *ćirilica*, and some greater deviations from the Old Church Slavonic language could be seen in Macedonian texts (thus, for example, the mixture of nasals occurred: *jęzik > jȳzik, moljȳ > molę*). In the fourteenth century the traditional Macedonian variant of Church Slavonic gradually gave way to the Serbian variant which had a dominant position in Macedonian literacy up to the eighteenth century. From the sixteenth century onwards, elements of the contemporary spoken Macedonian language gradually appeared in the language of ecclesiastical literature. This process was in a way a preparation for the introduction of the spoken Macedonian language in literature, which was brought about at the beginning of the nineteenth century by Yoakim Krchovski and Kiril Pechinovich. However, since in the first decades of the nineteenth century the spoken language was already used in writing, the people were unaware of the need for the creation of a general literary language. The colloquial language was at that time essentially considered as a lower style compared to Church Slavonic or Greek in the southern parts of Macedonia, both of which were considered as the so-called high styles.

In the 1860's, the question of the literary language became more defined. The idea of the integration of the Slavs under Turkish rule and of an independent national development for the Macedonian people was born among the Macedonian citizens of that period at the beginning of the national movement. In that situation the problem of the literary language was set in two basic aspects: on one hand there was the viewpoint that a common literary language should be created for the Bulgarians and Macedonians by combining Bulgarian and Macedonian features; on the other hand, the viewpoint of the so-called "Macedonists" was that the Macedonians, as a separate Slavonic people, should build up their own separate literary language. A common feature of both these viewpoints, was the opposition to the introduction of the Bulgarian literary language, based on the eastern dialect, into Macedonia. Out of that orientation was born the action for the publication of separate textbooks intended for Macedonian schools, in which the language basically followed the existing Macedonian literary tradition. All this was a result of the fact that among the Slavs in Turkey, two national centres began to form at that time, and that fact was confirmed by later historical developments.

Unfavourable historical conditions did not allow the Macedonian literary language to develop completely. An important contribution which throws light onto that question was the book by K. P. Misirkov, *On Macedonian Matters* (Sofia, 1903), which was a kind of synthesis of the language attempts made in Macedonian literacy until then, and at the same time pointed toward the future orientation of the national and cultural development of the Macedonian people. Misirkov was of the opinion that, within the framework of that development, the creation of the Macedonian literary language was the most important task.

He was the first person who examined the question of its colloquial basis, pointing out that the central Macedonian dialects should be considered. As to the orthography, Missirkov supported the phonetic principle with certain small remnants of etymology.

The ideas expressed by Misirkov at the beginning of this century approached their realization through the lively cultural and political action of the Macedonian people in the

period between the two World Wars, although this people was divided and lived in three Balkan states after the Balkan Wars of 1912–1913. Literary activity in the Macedonian language was intensified during the 1930's. This is the period of closer links between the Macedonian intelligentsia in common cultural work, by which the supra-dialectal language link materialized in many aspects. The process was slowed down by the fact that the use of Macedonian in public life (in schools, press, etc.) was forbidden, but it could not be completely stopped. In the course of the Second World War it was speeded up by the activity of the National Liberation Movement. During the War a large quantity of material written in Macedonian was illegally published in various ways, either in the occupied territory or in partisan units. Although the language in that material was not uniform, the tendency to write on a common basis supplied by the central dialects was quite obvious. All this was important preparation, from the psychological point of view, for the acceptance of a unified literary language. This was the reason why this problem came to be solved so quickly in the first few months after the Liberation, when only some unification of the norms of the literary language had to be made on the basis of its previous development.

Macedonian was proclaimed the official language of the People's Republic of Macedonia during the war, at the first meeting of the National Assembly of Macedonia (2nd August 1944). Its unification was made through the acceptance of the alphabet (3rd May 1945) and orthography (7th June 1945), on the suggestion of the Commission for Language and Orthography. Having been allowed free use in various functions and through contemporary means of communication, Macedonian quickly developed into a standardized literary language. Besides being used in all spheres of social and cultural life in the Socialist Republic of Macedonia, the Macedonian literary language was taught for a short time, up to 1948, in Pirin Macedonia (in the People's Republic of Bulgaria) as well. It was also accepted as the language medium in schools founded in the People's Republic of Poland and in the USSR for the pupils who had emigrated from Aegean Macedonia (in Greece). During recent decades a great deal has been done in the field of scientific studies of the Macedonian language where, naturally enough, the interest for its literary form was

predominant. Scientific work in this field has been particularly concentrated in the Macedonian Department of the Faculty of Philosophy in Skopje (founded in 1946) and at the Institute for the Macedonian Language "Krste P. Misirkov" in Skopje (founded in 1953).

LITERATURE

R. de Bray, *Guide to the Slavonic Languages*, London, 1951;

H. G. Lunt, *A Grammar of the Macedonian Literary Language*, Skopje 1952;

Б. Конески, *Грамаџика на македонскиот литературен јазик*, Скопје, I 1952, II 1954;

Б. Конески, *Историја на македонскиот јазик*, Скопје, 1965;

B. Koneski, *The Macedonian Language in the Development of the Slavonic Literary Languages*, Skopje, 1968;

Б. Конески (редактор), Т. Димитровски, Б. Корубин, Т. Стаматовски (составувачи), *Речник на македонскиот јазик*, Скопје, I 1961, II 1965, III 1966;

Д. Толовски и В. М. Иллич-Свитыч (под редакцией Н. И. Толстого), *Македонско-русский словарь*, Москва, 1963;

Правоиис на македонскиот литературен јазик со ѝправоиисен речник (Редакциски одбор: Б. Видоески, Т. Димитровски, К. Конески, К. Тошев – претседател, Р. Угринова-Скаловска), Скопје, 1970.

25.

ЗА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК¹

1. Во списанието „Български език“ XXVIII, 1978, кн. 1, стр. 3-43 излезе опширна статија под наслов „Единството на българският език в миналото и днес“. Овој број на списанието ѝ е посветен, како што е назначено во почетокот, на 100-годишнината од ослободувањето на Бугарија. Би се очекувало дека еден толку голем празник ќе даде нов повод за сумирање на резултатите на бугарската лингвистика. Место тоа, на празникот му се дава атрибут во вид на еден нов поход против македонскиот јазик. Велиме нов, зашто такви акти имаше повеќе во последните три децении. Разликата е што поранешните текстови ги носеа потписите на своите автори, а сегашниот, секако за да му се даде поголема тежест, е потпишан колективно од Институтот за бугарски јазик при БАН. Во тој колектив одвај се препознава дури и фигурата на академикот В. И. Георгиев, раководител на Центарот за лингвистика во Софија и главен редактор на „Български език“. Со појавата на овој текст добива свој лингвистички пандан познатиот антимакедонски памфлет издаден во 1968 година од страна на Институтот за историја при БАН. Составувањето на овој текст било олеснето со тоа што презентирањето на историскиот фон се презема од споменатиот памфлет.

2. Се јавува добра причина човек да се праша дали е воопшто потребно да се осврнува на вакви текстови со изразита дневна политичка насоченост. Иако задачата станува повеќе од здодевна, сепак се чини дека така потреба има.

Прво, кога една дезинформација се шири и се повторува, секогаш може да се случи таа да биде прифатена од луѓе што немале можност подобро да се известат за даден

---

¹ *За македонскиот јазик*. Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје. Посебни изданија кн. 11, Скопје 1978, стр. 5–18.

предмет. Така се случува, и во некои инаку сериозни социолингвистички студии, да се сретне формулацијата дека македонскиот литературен јазик бил создаден со декрет при крајот на Втората светска војна. Како што ќе видиме, тоа е една од основните тези и на текстот што ни го предлага Институтот за бугарски јазик, како впрочем и во поранешните напади против македонскиот јазик. Очевидно дека треба да се прават нови напори за да му се стават на увид на научниот свет релевантните историски факти, особено на научниците што не се служат со словенските јазици.

Второ, еден текст како овој што го разгледуваме има своја практична намена. Неговите тези ќе се шират, ќе се налагаат, не само по силата на својата уверливост ами и со практична акција особено во земјите и центрите каде што од бугарска страна може да се смета на посебно влијание. Јавна тајна е дека со години на ред и константно од таа страна се прават севозможни напори во источните, па и во другите земји да не се допушти излегување на преводи од македонски автори, на македонски антологии, речници со македонска паралела, како и на трудови во кои во позитивна смисла се обработува македонската проблематика. Јавна тајна е дека имало дури случаи на откупување на цели тиражи, за да се спречи ширењето на такви трудови, како и дека имало притисок врз авторите. (За внимателниот читател доволно илустративен пример за карактерот на целата акција ќе биде писмото на акад. В. И. Георгиев до FUEV, за кое станува збор подолу). Овие појави, се разбира, не произлегуваат од вербата во тежината на своите сопствени научни аргументи. Научните аргументи им се наменети на неинформираните, на оние што не знаат дека среде Европа се врши денеска таква дискриминација спрема еден мал народ, неговиот јазик и неговата култура, дискриминација што би сакала да постигне еден вид меѓународна цензура спрема духовните пројави на тој мал народ. Требаше да укажеме и на проблематичната функција на текстовите како што е овој, сочинет од Институтот за бугарски јазик. И поради тоа, не можеме да преминеме преку него со молчење.

3. Текстот што го разгледуваме нè изненадува со една теоретска новост. Додека порано се форсираше чисто унитаристичка теза дека нема македонски народ и маке-

донски јазик, или, во поблага варијанта, дека немало, а во последно време би можело да се создаде нешто како македонска нација и како македонски литературен јазик, – сега се прави напор целата ситуација да се прикаже како уште еден случај на реализација на даден литературен јазик преку повеќе варијанти. Тоа што се такви случаи инаку познати во светот треба целата шема да ја направи попривлична, поприватлива, а со тоа и поефикасна во смисла на поставената цел. Првиот чекор е на македонскиот да му се откаже статусот на посебен литературен јазик и тој да се приближи до статус на варијанта.

Меѓутоа, лесно се согледува дека на авторите на овој текст самиот термин варијанта во однос на македонскиот не им е по вкус. Тие чувствуваат дека недвосмислената употреба на тој термин ќе го претстави како една (источно-бугарска) варијанта и нивниот сопствен литературен јазик. Затоа се постарале да изберат една ознака што нема по така непосреден начин да го засегне рангот на бугарскиот литературен јазик, којшто треба да остане неприкосновен. Ознаката е – писмено-регионална норма. Се разликуваат две такви разновидности: I. писмено-регионална норма на бугарскиот јазик во областа Банат и II. писмено-регионална норма на бугарскиот јазик во СР Македонија. Се разбира, логичките тешкотии пак постојат, но ние нема понатаму да инсистираме врз тоа прашање. Авторите немале време сето ова да го обмислат до крај. На недостатокот на време укажува и фактот што е веќе напечатениот текст на повеќе места изменуван: некои листови се дополнително лепени при поврзувањето на книшката, а тоа се листови со посебно важна содржина која очевидно треба да биде одобрена од некаков авторитет (стр. 3-4, 25-26, 33-34). Една знаменита фуснота на стр. 5 гласи: „Всушност писмените норми од типот на банатската, кои се регионални (макродијалектни) форми на бугарскиот јазик, се објект пред сè на *бугарската дијалектологија*“. Македонскиот овде не е експлицитно споменат. Дали македонската „писмено-регионална норма“ е сепак нешто друго од банатската и не може така лесно да биде подведена „пред сè“ под *бугарската дијалектологија*? Зошто не се прецизира разликата, ако ја има? Сите овие прашања стојат. Но бидејќи целиот текст се базира врз определувањето на еднаков статус за двете „писмено-регионални норми“, останува да заклучиме дека во

цитираната фуснота македонскиот се подразбира. Со тоа се остава малку надеж за „писмено-регионалните норми“ дека ќе бидат разгледувани во рамките на историјата на бугарскиот литературен јазик. Ним им се наоѓа местото пред сè во рамките на бугарската дијалектологија. Така се спасува, во оваа умствена конструкција, статусот на „третата“ или „првата“ норма, т.е. на бугарскиот литературен јазик. Но едновременно се покажува дека новата теорија, која оперира со поимот на варијантноста на литературните јазици, се враќа пак на унитаристичката теза, што е впрочем сосем чесно декларирано и во насловот на овој текст.

Нити пристапот нити чувствениот однос кон двете „писмено-регионални норми“ не е овде еднаков. Јазикот на писменоста на банатските Бугари се прикажува со една опширна изватка од трудот на покојниот проф. Ст. Стојков „Банатски говор“, посветена на неговата лексика. Не се реагира од страна на составувачите ниту на јасно искажаното становиште во правописот на тој писмен јазик дека кога не е можно да бидат зборовите направени од бугарски лексички материјал, тие треба „да се заемаат од српскохрватскиот јазик“ (стр. 11). За разлика од тоа енергичната рака на пишувачот на фуснотите ќе забележи на стр. 41: „Прашањето за србизирањето на писмената норма во СРМ заслужува специјално внимание и овде нема да биде разгледувано поподробно“. Всушност банатската „писмено-регионална норма“ треба да послужи само како параван за да не биде сосема очигледен нападот против македонскиот јазик, ами целата дискусија да придобие изглед на теоретски прилог кон изучувањето на варијантноста на литературните јазици.

Во уводниот дел кон приказот на банатската „писмено-регионална норма“ се соопштува дека таа задоволува литературни, религиозни, општествени, научно-популарни и др. потреби, макар колку „и да е ограничена нејзината сфера на употреба“ (стр. 6). Бидејќи тоа не е сторено и за македонскиот јазик, ние ќе се обидеме што е можно поконцизно да ги прикажеме неговите функции.

По Уставот на СФР Југославија македонскиот има статус на јазик на еден од народите што се вклучени во федерацијата. На него се објавуваат задолжително сите закони и други правни акти што ги донесува Собранието

на СФРЈ и, се разбира, Собранието на СР Македонија. На него може да се води дебата на сите рамништа на парламентарниот живот и во егзекутивата, како и да се води административна кореспонденција, и тоа не само во рамките на Републиката ами и во меѓурејубличките контакти и во односите со федерацијата. Дури, тој служи и во официјалната комуникација на Југославија со странство: на него се потпишуваат меѓудржавни договори во случаи кога на чело на југословенската делегација се наоѓа припадник на македонскиот јазик. На македонски јазик излегуваат дневни весници, цел ред периодични изданија и се публикува во забележителен обем оригинална и преводна литература во најразлични области. На македонски јазик ги пренесува своите емисии Радио-телевизија Скопје, на која ѝ се придружуваат повеќе локални радиостаници. Повеќе театри во Скопје и во други градови работат на македонски јазик. На него се развива жива литературна и научна дејност. Патем ќе забележиме дека и во македонската литература се вклучуваат текстови регионално маркирани по својот јазик (на охридски, мариовски, кумановски говор; за таквата употреба на некои говори во бугарската литература в. на стр. 3-4 во текстот што го разгледуваме). Македонскиот е јазик на целокупното образование во СРМ, од основното до универзитетското. Тој се употребуваше како јазик на наставата и во основните училишта во источноевропските земји, во кои беа опфатени деца на македонски емигранти од граѓанската војна во Грција. За таа цел на македонски литературен јазик беа печатени во Полска и специјални учебници и помагала. Дури, иако кратко време, македонскиот се учеше, во резултат на Бледските договори од 1947, и во училиштата во Пиринска Македонија, во составот на НР Бугарија, кога едновременно во Благоевград работеше и македонски театар. Македонскиот е предмет на изучување на цел ред универзитети во светот. На него се емитуваат вести од странски радиостаници (први такви емисии се испраќаа веќе при крајот на 1944 г. од Москва) итн. итн.

Очевидно е дека една ваква појава би била преголем залак за макар која дијалектологија. Списокот, којшто не е замислен како исцрпен, покажува дека македонскиот функционира како еден современ стандарден јазик. Македонскиот литературен јазик е јазик на самостојната ма-

кедонска нација исто онака како што е бугарскиот – литературен јазик на самостојната бугарска нација.

И покрај сето тоа, во „Български език“ се прави обид писмениот јазик на една мала, затворена професионална група на католички преселници од Бугарија во Банат да се постави на исто рамниште со еден современ стандарден јазик што својата афирмација ја постигнал преку широка ослободителна акција во годините на Втората светска војна. Притоа се премолчува фактот дека споменатата дијаспора има заправо многу слаба духовна врска со етничката матица. Ако ѝ требаат нови зборови, таа нема да ги бара во бугарскиот литературен јазик за кој очевидно малку знае, ами во (српско)хрватскиот, сообразно со својот интерес за католичката религиозна литература. За објективна наука се смета изедначувањето на толку диспаратни феномени со цел да се негира нешто многу значајно што е постигнато во прогресивниот развој на Балканот.

Македонскиот литературен јазик е формиран не врз базата на „западнобугарските“ *a*-говори, како што тврди „Български език“, ами врз базата на западномакедонските *a*-говори (за кои од времето на К. П. Мисирков станал обичен и називот централномакедонски говори), а при една голема културнотворечка активност во целиот македонски народ. К. П. Мисирков истакнуваше дека споменатите македонски говори претставуваат дијалектен тип доволно обособен наспрема дијалектите на соседните словенски јазици за да можат да послужат како основа за развојот на еден посебен литературен јазик, како што навистина и стана. Каква врска може да има појавата на македонскиот јазик со говорот на Враца? Повеќе од комично звучи кога се сугерира една таква врска.

Појавата на два литературни јазици, бугарскиот и македонскиот, стои во врска со формирањето на две национални средишта. Кон изучувањето на тој процес треба да се пристапи внимателно, а не тој просто да се негира со постулирање на некакво непоколебливо единство на јазикот и на националната свест, кое не постоело и не постои во реалноста, ами само во една априорна теоретска шема. Реалните разлики на нивото на народните дијалекти како и разликите во однос на условите на национално-исто-

рисиот развиток, довеле до создавањето на бугарскиот и македонскиот литературен јазик како стандарди на две посебни современи нации. Тоа е историскиот резултат, којшто бара да биде научно осветлен, но не може да биде научно осветлен од позицијата на една исклучива унитаристичка идеологија. Колку што повеќе се редат „докази“, како што тоа се прави во статијата од „Български език“, за тоа дека ништо самостојно нема во македонскиот национално-културен развиток во последниве два века, толку повеќе се оддалечуваме од потребното објаснение на историскиот резултат. Еден излез од тој ќорсокак е да се потцени, ако може и да се оспори, самата историска реалност во прилог на еден веќе создаден национален мит. Како што е јасно од сето што го изнесувавме досега, и како што ќе биде веднаш уште повидливо, така навистина и се постапува.

4. Тоа становиште многупати досега се изразувало преку тврдењето дека македонскиот литературен јазик е резултат на еден арбитрарен политички акт, кое во текстот што го разгледуваме се содржи во формулацијата дадена на стр. 4, дека се работи за нова писмена норма што „возникна и започна да се налага по силата на политички декрет (примен на определено место – во манастирот „Прохор Пчински“, и на определен датум – 2.VIII 1944 година)“.

Ние сме должни, во интерес на недоволно информираната јавност (во која спаѓаат секако и помладите соработници на Институтот за бугарски јазик), да ги прикажеме малку поблиску околностите при кои беше донесен тој „политички декрет“, штом тоа веќе не го сториле составувачите на текстот во „Български език“.

На 2.VIII 1944 година се одржа Првото заседание на АСНОМ (Антифашистичко собрание на народното ослободување на Македонија), едно тело кое заправо претставува Конституанта на македонскиот народ. Него го сочинуваа 122 избрани претставници на Антифашистичкото народноослободително движење во Македонија. Во тешките услови на војната, при постојани борби со окупаторските сили, меѓу кои спаѓаа и полициските и воените формации на бугарската *монархофашистичка власт* (изразов е преземен од чл. 1 на Конституцијата на

НР Бугарија од 1947 година), се најде сепак определено место и време да се донесат повеќе решенија што значеа афирмација на македонската државност, меѓу кои и решението за употребата на македонскиот јазик во македонската држава (в. Прилози).

Секој што макар малку се интересирал знае дека во ред конституции во светот се содржат, формулирани во членови или во посебни акти со уставна важност, имено такви решенија за употребата на јазикот. Во самата Европа таков акт беше донесен во Данска на 23. III 1948 година, а во врска со употребата на фароешкиот јазик. Никому не му паѓало на памет да тврди дека таквите правни акти значат „возникнување“ и почеток на „налагање“ на дадени литературни јазици. Тие не можат да значат ништо повеќе од озаконување на една постоечка ситуација.

Таков беше случај и со решението што го донесе АСНОМ. Сите решенија на тоа Собрание се пишувани, и сите негови протоколи се водени на македонски литературен јазик, којшто веќе претставуваше доволно сталожена, иако не уште и дефинитивно унифицирана писмена норма. Цели децении пред донесувањето на решението на АСНОМ македонскиот јазик ја развиваше својата писмена форма, и покрај официјалните забрани, за да послужи особено во годините на Втората светска војна како јазик на една обемна писмена активност во рамките на нашето Антифашистичко народноослободително движење. Еден континуиран антифашистички манифест, од ден на ден, се пишуваше во тешките денови на војната на тој уште непризнат јазик. Иако во еден мал сектор, тој послужи со тоа ефикасно во отпорот против фашистичкото мракобесие. Тој функционираше, и немаше потреба допрва да „возникнува“. АСНОМ дојде да го декларира, на определено место и во определено време, при наполно оформена македонска национална свест, правото на македонскиот народ на натамошна слободна употреба на својот литературен јазик. Ништо тука не возникна што не беше веќе возникнато. Отпаѓа можноста да се објасни еден историски феномен како случаен. Само недоволно информираните можат да се задоволат со такво „објаснение“.

За македонскиот народ Првото заседание на АСНОМ останува како еден од најзначајните датуми сврзани со

неговото национално ослободување. Кон празниците на ослободувањето, каков што оваа година се славеше во НР Бугарија, треба да се однесуваме со респект, а не со потценување, независно од тоа за кој народ станува збор.

5. Тоа што го кажавме сведочи дека историјата на македонскиот литературен јазик е доволно славна за да не може да се ликвидира со ниски удари. Материјалите во Прилозите покажуваат дека дури и во фашистичките затвори имало ентузијасти што работеле врз оформувањето на македонскиот литературен јазик. И поради нивниот спомен ние не можеме да се впуштиме на некои пониско рамниште за дискусија со Институтот за бугарски јазик. Нека ни биде простено, но тој институт не располага со никакво право да бара за себе една таква привилегија.

За местото и значењето на одделни јазични црти во развојот на словенските, посебно на јужнословенските, јазици секогаш може да се дискутира и ќе се дискутира на чисто научно ниво. Ние самите тоа постојано го правиме, согласувајќи се притоа или не согласувајќи се со изводите до кои доаѓа бугарската славистика. Меѓутоа, особено во светлината на претходно изнесените историски факти, кои никако не нè поставуваат во инфериорна позиција наспрема Институтот за бугарски јазик, не може да се очекува дека ние ќе дозволиме некој да бара отчет од нас за нашиот национален статус и за статусот на нашиот литературен јазик. Тоа не е научна дискусија, во која се пројавува рационален пристап, ами тоа е ситуација кога еден волев импулс сака да се наложи под маската на беспристрасно научно изучување.

Одбивајќи ја и помислата за една дискусија под такви понижувачки услови, ние сепак патем ќе укажеме дека целата егземплификација во овој текст, на историски и лингвистички план, носи тежок белег на одамна одживеваната теорија на родословното дрво.

На историски план, таа теорија наоѓа навистина гротескен израз преку епизодата на населување на дружината на протобугарскиот кан Кубер во битолското поле (стр. 15). Македонија не треба да се замисли без протобугарски гени! „Претопувајќи го прво завареното тракиско население, делум романизирано, делум грцизирано – така кажуваат авторите на памфлетот – и потоа и двете прабугарски

дружини (едната на североисток а другата во областа на денешна Македонија), Словените станале основна етничка компонента на бугарската народност од трите географски области – Мизија, Тракија и Македонија...“ (стр. 16). Каков усет за симетричност! Ситуацијата би била и сама по себе комична како израз на своевидна филозофија на историјата. Таа станува уште повеќе таква во светлината на фактите. Имено, историските извори сведочат дека Кубер не дошол во Македонија со никаква протобугарска дружина, ами со група луѓе од различно потекло што се наоѓале под аварска власт во придунавската област. Од „Чудесата на св. Димитриј“, византиски текст од втората половина на VII век, може да се види дека добар, а веројатно и претежен, дел од дружината на Кубер претставувале потомци на византиско население што во поранешните аварско-словенски походи било одведено и населено во придунавскиот крај. Многумина побарале од Кубера, по преселувањето на „Керамисиското поле“, да ги пушти во нивните „родни градови“, а кога тој се спротивставил, сепак почнале „многумина од оние што беа Ромеи, со жените и децата да влегуваат во овој наш богочуван град (Солун, н.б.), и старешините на градот веднаш ги испраќаа со лаѓи во царскиот град“. Понатаму во „Чудесата“, кои претставуваат главен извор за овие настани, се расправа за распаѓањето на Куберовата дружина, со што целата епизода нашла крај (сп. Византиски извори за историју народа Југославије, I, уредник Академик Георгије Острогорски, Београд 1955, стр. 211-216). Во „Български език“ се лансира сосем друга историја, независно од тоа што го предлагаат изворите. Притоа се поставува знак на еднаквост меѓу процеси што станувале во различни епохи, под различни услови, со различен обем и со различни консеквенци. Така се случува кога една верзија се пренесува без проверка од еден националистички интониран текст во друг. Протобугарите биле едно тјуркско племе како и Турците османлии. Ако се работи веќе за учеството на биолошкиот фактор во историјата, навистина е примерно тоа како во тој поглед на Куберовата дружина ѝ се припишува поголемо значење отколку на еден народ што пет века владеел на Балканот. Меѓутоа, за историјата на родословното дрво е многу лесно да превиди такви крупни прашања.

На лингвистички план, наоѓаме исто така гротескни ситуации. На пример, излегува дека *a*-говорот на Враца е исто што и *a*-говорот на Прилеп во смисла на учеството во формирањето на „писмено-регионалната норма“ во СР Македонија. Рефлексот *ê* за *o* (*rêka, zêb*) „во Радожда и Вевчани крај Охридското езеро го откриваме во Поморско и Тетевенско, а рефлексот *o* во Дебарско (*zob, gob*) совпаѓа со некои родопски замени и има изолиран карактер“ (стр. 31). Ништо не пречи што стотици километри ги делат споменатите области, и што дадените особености влегуваат во сосем друга констелација во системот на одделните дијалекти. Важното е да се сугерира дека коренот на едно исто растение дава неизбежно исти лисја и цветови (но како ќе го помириме тоа, на пример, со *o > o* во словенечкиот јазик?).

Повторуваме уште еднаш, ова не беше никакво влегување во дискусија во врска со објаснувањето на некои конкретни лингвистички феномени. Тоа беше само мал обид да се покаже патем во што резултира примената на една национално-романтичарска теорија од XIX век. Од многу полувистини се создава еден монолитен национален мит. Меѓутоа, задачата во науката е не да оперира со полувистини, ами да ги земе предвид сите релевантни факти, независно од тоа колку му погодуваат тие на митот. Една неодложна задача на славистиката е да изврши демитологизација на некои јазични црти и обновување на терминологијата за да може рационално да се пристапи кон современо типолошко изучување на словенските јазици. Кога еднаш ќе се стори тоа, со изненадување и ужас ќе се констатира дека се оперирало често со дваесетина лексеми, со амбиција да се влијае врз историската свест и врз современиот развој и судбина на словенските народи.

6. Појавата на македонската нација и на македонскиот литературен јазик претставува очевидно тежок предизвик за бугарската историска и посебно лингвистичка наука. По завршувањето на Втората светска војна имаше срамежливи обиди да се прифати реалноста и да се ажурираат научните шеми. Тоа ветуваше дека балканската историографија ќе најде во бугарската наука придружник во ревидирањето на националистичките предрасуди и во

изградувањето на една нова концепција за карактеристиките на историскиот процес во овој дел од светот.

Меѓутоа, таа ориентација набргу беше напуштена за да се пригрнат пак старите националистички шеми. Не е тешко да замислиме какви противречности настанаа поради тоа во становиштата на едни исти научни работници и какви лични трауми се создадени поради тоа кај нив. Целата ситуација можеме да ја означиме како една длабока криза на историската мисла во дадена средина. Нека ни биде дозволено да приведеме само неколку примери што ќе ја прикажат таа кризна ситуација.

К. Мирчев објави во 1945 година статија за македонскиот јазик во в. „Доброволец“, I, бр. 5, 15. III 1945. Меѓутоа, веќе во 1952 година тој настапува како автор на една брошура управена против нашиот јазик, под наслов „За македонскиот литературен език“.

Во својот учебник „Българска диалектология за I курс на учителските институти“ (София 1955) Ст. Стојков izdelува посебна глава под наслов „Македонските говори в пределите на България“ (стр. 61-63). Меѓутоа, во неговата „Българска диалектология“ од 1962 година, без никакво објаснение, како да се работи за обична ситна коректура, тој оддел е елиминиран и македонските говори се распределени во други глави. Сепак и во тоа издание реалноста се респектира до толку што во одделот „Говори в пределите на България“ (стр. 112-119) станува збор само за говорите на бугарските преселници во Романија и Советскиот Сојуз. Денеска пак, како што имавме можност да видиме, студијата на проф. Стојков за банатскиот говор се користи како трамплин за атака врз македонскиот јазик.

И. Леков го вклучи македонскиот литературен јазик, со соодветен избор на текстови и со придружен диференцијален македонско-бугарски речник, во својата универзитетска хрестоматија. „Славјански текстове“ (София 1958). Во својата „Кратка сравнително-историческа и типологическа граматика на славјанските езици“ (София 1968) тој го користи и македонскиот материјал. Но тоа беше доволно неговата книга да биде повлечена од продажба.

Во 1955 г. во учебници, каков што е „Български език за педагогическите училища за начални учители“ од гру-

па автори, под редакција на Љ. Андрејчин, македонскиот се изделуваше како посебен јазик во јужнословенската група: „јужнословенски – бугарски, македонски, српскохрватски и словенечки (стр. 4); јужнословенски јазици – бугарски, македонски (во Југославија и Бугарија), српскохрватски (во Југославија), словенечки (во Југославија)“ (стр. 474). И во 1965 година В. И. Георгиев уште, макар и со извесни огради, го смета македонскиот за еден од четирите јужнословенски јазици. Еве како гласи тоа место: „Јужнословенските јазици се: бугарски, македонски, српскохрватски и словенечки... Врз основа на македонски бугарски говори со извесно влијание на српскохрватскиот јазик во пределите на југословенска Македонија е во процес на развој четвртиот јужнословенски јазик – македонскиот“ (Вл. Георгиев и Ив. Дуриданов, Езикознание, учебник за универзитет, Софија 1965, стр. 307). Меѓутоа, дознаваме дека наскоро потоа во 1968 г. тој испраќал дури енциклики во кои го објаснувал официјалното бугарско становиште спрема Македонија и македонскиот народ. Вака нè известува за тоа Л. Аубургер: „Спрема едно писмо од тогашниот вицепрезидент на Бугарската академија на науките од 28. III 1968, проф. В. Георгиев, до генералниот секретар на Федералистичката унија на европските народносни групи (FUEV), тогашната бугарска влада (и со тоа исто така сите од неа зависни институции) застапувала становиште дека *Македонија* итн. е географска ознака, како *Добруџа* или *Тракија*, а не етничка: „Во неа живеат Бугари, Турци, Грци и други народи, но не и какви и да било Македонци. Целокупното словенско население во Македонија – значи и на југот на Југославија – е бугарско“ (L. Auburger, Überblick über die äussere Geschichte makedoslavischen Ausbausprachen [Altkirchenslavisch und moderne makedoslavische Standardsprache]. Sprachen und Staaten, Festschrift Heinz Kloss, II, Hamburg 1976, 13, белешка). Така познатиот класичен филолог и индоевропеист се спуштил радо до нивото на една дневна политичка акција, тогаш кога се очекуваше по друг начин да ја круниса својата инаку блескава кариера. Дали добило нешто споменатото писмо во својата уверливост со тоа што го испратил еден научник, а не непосредно претставник на бугарската влада? По сето ова „Български език“, на чело со својот главен редактор В. И. Георгиев, нè уверува дека

ни предлага „чисто лингвистичка интерпретација“ на фактите, „без да се прават какви и да било изводи од друг карактер“ (стр. 6).

Во ваква духовна клима како пројава на извесна наткомпензација доаѓа грубото нафрлање врз македонските лингвисти. Се тврди дека тие „неретко буквално“ ги повторуваат „основните положенија“ на некои бугарски автори (стр. 5). Дознаваме дека претставува голем грев што тие прават библиографии на работите посветени на македонскиот јазик, бидејќи многу од единиците биле веќе опфатени во порано објавени бугарски библиографски прилози. Одејќи по оваа логика, македонските научници ќе бидат постојано врзани за срамниот столб, поради простата причина што е вкоренета практика во бугарските лингвистички работи да се опфаќа под бугарска етикета и македонскиот материјал. Тие ќе бидат, по таа логика, обвинувани и за тоа што користат зборови од својот мајчин јазик и примери од текстови пишувани во минатото во Македонија. Сето ова заедно е манифестација на еден чуден и нездрав монополизам, којшто става патент врз туѓ јазичен и културно-историски материјал, за да ги држи потоа под обвинение луѓето што работат врз културната историја на својот сопствен народ и нормално го користат тој материјал. Просто е нападно како луѓе што превидуваат и премолчуваат крупни факти сакаат да бележат ситни поени врз теренот на т.н. научна техника и тоа во најголем број случаи без основа. Но ние не сакаме да го обременуваме својот текст со побивање на инвективи од таков род.

Кога се фрлаат навреди, треба да се приведат докази, а не да се верува дека сè ќе се прими здраво за готово штоту е само управено против Македонците и против македонската интелигенција. Академикот В. И. Георгиев можел да им ја посочи на своите ученици како образец за коректна постапка барем критиката на неговата сопствена книга „Основни проблеми на славјанската диахронна морфологија“, София 1969, излезна во „Indogermanische Forschungen“, Bd. 77, Heft 1, 1972. 137-141. Во левата колона се даваат „основни положенија“, од голем теоретски интерес, за развитокот на морфологијата на словенски јазици, а во формулација на В. И. Георгиев. Во десната

колона е презентираат истите тие положенија во формулација на Ф. В. Мареш. Разликата е само во тоа што е текстот на Мареш објавен неколку години порано.

7. Некои термилошки погодности се користат од авторите на памфлетот против македонскиот јазик. На стр. 14, на пр., се кажува дека до крајот на првата четврт на VII век словенски племиња од *буџарскајџа ѓруја* се населиле во „Мизија и Добруца, Поморавјето и Тимочко, Тракија и Родопите, Македонија, Централна и Јужна Албанија, Епир“, со тоа што делови од таа група „продолжувале да живеат во опширните земји и на север од Дунав“. Се разбира, ознаката *буџарска ѓруја* може да има само условен карактер, како што тоа се гледа од ова место, во кое таа наоѓа примена и во однос на периодот пред доаѓањето на Протобугарите на Балканот. За еден Шафарик, Миклошич, Јаѓиќ, Мазон и др. тоа е еден условен термин којшто треба да одбележи содржина што поблиску и подобро се изразува со терминот *источнојужнословенска ѓруја*. Меѓутоа, како што лесно може да се забележи при читањето на овој текст, за неговите автори тој термин носи посесивна конотација во смисла на поткрепувањето на една тесно сфатена национална програма. Во овој поглед е особено показателна фуснотата на стр. 20-21, која заслужува да биде приведена во целост: „Сообразувајќи се со јарката самобитност на бугарскиот јазик меѓу останатите словенски јазици, оцртана врз основа на посочените особености, некои од туѓите научници во последно време се служат со термините: *источнојужнословенски ѓовори; балканскословенски дијалекти; словенски дијалекти во северна Грција, СР Македонија и НР Бугарија; буџарско-македонски ѓовори* и др. Со тие описни термини (кои се всушност неточни) тие ги наречуваат говорите од целото бугарско историско-географско јазично земјиште. На таков начин, макар да избегнуваат да ги наречуваат со нивното вистинско име, тие фактички ја признаваат неповторливата индивидуалност и единство на бугарскиот јазик“. Термилошкиот гриф е многу јасен, како што е јасно зошто се претпочита еден емоционално маркиран термин пред термините што не носат такво обележје и што се затоа далеку попригодни за целите на една современа јазична типологија. Историското земјиште се набележува и на карти, каква што е онаа во I том на „История

на български език“ (София 1919) од Б. Цонев, на која во него се вклучени и некои од српските области што играле посебно важна улога во формирањето на српската нација. До каде водат овие концепции и до каде води ваквата аргументација што може многу лесно да се управува и во спротивна посока?

Друга термилошка погодност произлегува од употреба на називот *Бугарин* во турскиот период. За авторите на овој текст тој назив автоматски имплицира високо ниво на бугарската национална свест и развиено чувство за единството на бугарскиот народ и јазик. Тие на повеќе места полемизираат со работата на Б. Конески „Македонскиот јазик во развојот на словенските литературни јазици“, но избегнуваат да се искажат за едно од основните прашања што се поставува во неа: дали е оправдан таквиот автоматизам и каква била реалната содржина на тој назив во различно време и во различни региони? Доста е да се консултираат некои од искажувањата на бугарските автори од XIX и почетокот на XX век, дадени натаму како прилози, па да се види зошто се избегнува одговорот на тоа прашање. Имено, тие искажувања сведочат и дека ни оддалеку немало ниту висока национална свест, ниту такво чувство за единство какво што се постулира во „Български език“. Таа историска реалност и дава можност да се објасни зошто се создале две одделни нации – бугарската и македонската, со два одделни литературни јазици – бугарскиот и македонскиот.

Во полемиката авторите на овој текст се искажуваат и за некои културно-историски појави во словенскиот свет. Тука веднаш излегува најаве теснотијата на нивниот модел, којшто не признава гранични ситуации. Тие изречно го вклучуваат Јан Колар само во чешката литература (стр. 42). Доволно е човек да отвори една историја на словачката литература, па да види дека нему и таму му се одделува значително место. Со нивниот категоричен извод не се согласува ни советската литературна енциклопедија, во која стои дека Јан Колар е чешки и словачки поет (Краткая литературная энциклопедия, т. 3, Москва 1966, 655). Сигурно имало некои основи за таква определба ако се земе предвид не исклучиво јазикот и не исклучиво индивидуалното становиште, ами целокупниот

културно-историски контекст во кој е едно дело настанато, како и неговото значење во дадена средина. Што би останало инаку од литературата на оние народи кои во минатото се служеле предимно со туѓ литературен јазик, каков што е, на пример, случајот на опширната сфера на употреба на арапскиот јазик?

Авторите на разгледуваниот текст откажуваат секаква можност за споредување со развитокот на литературните јазици во источнословенската група: „Не може да се бара сличност и меѓу поникнувањето на разгледуваната писмена норма (т.е. на македонскиот јазик, н. б.) и поникнувањето на украинскиот и белорускиот литературен јазик, зашто, додека во источнословенската група долгиот процес на диференцијација меѓу украинските, белоруските и руските говори и меѓу Украинците, Белорусите и Русите ги создава неопходните лингвистички и историски услови за оформување на три различни источнословенски јазици, меѓу бугарските Словени во XIX век и пред тоа не се забележува процес на диференцијација на говорите во Мизија, Тракија и Македонија, ниту пак стремеж називот Бугари да се заменува од Тракијци или Македонци“ (стр. 42). Една „ситница“ е превидена во овој коментар. Имено дека „долгиот процес на диференцијација“ во источнословенската група не се признаваше од официјалната наука во царска Русија. Само една смена на позицијата, по Октомвриската револуција, доведе до признавање на тој процес и на неговите резултати.

За жал, противмакедонските памфлети оставаат малку надеж дека во догледно време и бугарската официјална историска и лингвистичка наука, следејќи ги поранешните примери за углед, ќе ја смени својата визура.

26.

ПРИЗНАВАЊЕ И НЕПРИЗНАВАЊЕ

Будући да се интереси народа вишеструко укрштају, потпуна афирмација једне младе нације није лак процес и остварује се постепено, а не ситним пазарењем са онима који претендују да држе кључ њене прошлости већ конструктивном културно-стваралачком делатношћу у свим областима

За нас Македонце, као народ који је успео да формира свој књижевни језик последњих деценија, биће веома поучно да знамо какве су биле уопште основне карактеристике развоја књижевних језика у словенском свету.

Констатујемо да су само руски, пољски и чешки као савремени књижевни језици изграђени пре 19. века, а сви остали током последња два века. У њиховом формирању, сасвим природно, долазио је до изражаја мањи или већи утицај већ оформљених словенских књижевних језика. Али је још важније да је код већине њих, као што ћемо видети, постојање већ оформљених књижевних словенских језика постављало у посебан положај само њихово издвајање у посебне књижевне језике. Све су те појаве зависиле од оних историјских процеса који су водили стварању савремених словенских нација.

Језик— чињеница реалности

Македонски језик се оформио најкасније од свих словенских књижевних језика. У новој Југославији решавањем националног питања, македонски књижевни језик реализовао је и брже и шире своје функције него што је то био случај са неким језицима у другим вишенацио-

налним државама. Али догађа се, на жалост, да се један језик коме је и уставом једне државе гарантовано пуно право слободне употребе, оспорава од стране политике и дириговане науке неких суседних земаља. Такав је случај са нашим македонским језиком.

И када се један нови књижевни језик признаје као чињеница коју налаже реалност, остаје још доста да се учини па да се народу који је његов носилац призна историјско право на језичку самосталност. Први разлог за то је политичка ангажованост снага које се не мире лако са самосталним развојем датог народа. Та политичка ангажованост може да покреће и цео научни апарат за заштиту својих позиција, али јасно је да једна таква акција најмање произлази из научног интереса. Уствари, признавање потпуне језичке самосталности је само једна компонента ширег проблема признавања једне нове нације. Тај је проблем био присутан и у прошлости, а још више у данашњем свету, када се на читавим континентима протеже процес афирмације нових нација. Са њиме се сусрећемо, разумљиво, и у националном диференцирању словенског света. Проблем је у томе што има нација којима се историјска права не оспоравају и, с друге стране, има нација којима се та права оспоравају. Данас, када на историјску сцену излазе као све важнији чиниоци и такви народи који до скоро нису имали ни своју писменост, и о којима је историјски спомен сачуван само у усменим предањима, питање историјских права мора да се постави у другачијој светлости него што се то постављало раније. То питање не погађа само неке мале народе, који су битисали негде на маргини европске историје, већ се оно јавља на светској сцени као питање потпуне афирмације младих националних заједница.

Не можемо један народ који је показао довољно снаге да се формира у савремену нацију да лишимо његове историје, да му ограничимо ту историју на последњих двадесет, педесет или сто година – само због тога што он не може са потврдама које гласе на његово име да афирмише право на своју прошлост.

Можда је за неке неприхватљиво да се говори о историји македонског народа, када се зна да појава само имена Македонац са данашњим његовим садржајем не иде

даље од 19. века. Али, ми, када говоримо о историји македонског народа и не мислимо да докажујемо да то име иде као национална ознака ко зна колико у прошлости. Оно што желимо показати је то да на овом терену из једне етничке групације, независно од тога каква је све имена у различитим периодима она о себи употребљавала, водила се више векова једна стваралачка делатност у најразличитијим областима живота и да је та делатност, свакако не случајно, довела и до формирања једне посебне националне заједнице. Ако се ово спори, онда и о именима нација, афирмисаних у једном дужем историјском континуитету, може лако да се докаже да она не могу свом својом адекватношћу да покривају све периоде у историји датих народа, нити често, сву њихову садашњу територију.

Прошлост се не може избрисати

Снаге које се супростављају процесу националне еманципације једног народа, чим се увере да не могу да спрече тај процес, повлаче се на нове линије. Оне откажују том народу прошлост, полагају за себе право на њу, и крећу се комотније у тој области, јер прошла реалност није тако очигледна сама по себи. Шема која се употребљава у оваквим случајевима, а која се „брани“ „научном аргументацијом“ је следећа: појава једне нове заједнице и једног новог књижевног језика признаје се тешка срца, као свршена чињеница, али се откажује и народу и језику право на посебну историју. Према тој шеми, нама се може признати посебан језички развој, произашао из извесне политичке констелације, само у најновије време.

Према таквој шеми, оно што би било наше право, је да изучавамо посебно само наш књижевни језик, као да је то нешто што нема своју народну основу, већ се појавило независно од ње. Нама се то право оспорава у односу на Миладиновце и друге наше препородитеље и у њиховим стајалиштима, која се приказују једнострано, траже се чак аргументи против нашег самосталног развоја.

Разуме се, ми треба да говоримо и о заједничким цртама јер су јужнословенски народи увек били тесно повезани међу собом и имали су у различитим периоди-

ма и заједнички државни живот. Али то ни издалека не значи да треба да се сагласимо са оваквим егзалтираним исказивањима: „Можемо да кажемо да охридска култура и књижевна традиција пулсирају као једна од најживотнијих артерија у организму бугарског народа, у његовој историјској судбини.“ „У земљама, у којима се највише развијала, она је подржавала бугарску свест, не само у условима најтежег турског ропства, већ и у новије време и у условима туђинске власти и претапања месног становништва“. При једном оваквом егзалтираним приказивању ствари требало би учинити још већи напор да би се објаснила чињеница, како се то догодило да се споменуто „месно становништво“ ипак „претопило“ у посебну нацију.

Будући да се интереси народа вишеструко укрштају потпуна афирмација једне младе нације у овом погледу није лак процес и остварује се постепено не ситним пазарењем са онима који претендују да држе кључ њене прошлости већ конструктивном културно-стваралачком делатношћу у свим областима. И наша национална афирмација следи тај пут. Она не представља изгубљено лутање једног малог народа који је закаснио у свом развоју, она је део светског процеса у отклањању тираније у области историјских права народа. Нико не бира у ком народу ће се родити. Свако је укључен у један историјски контекст. Прогресивне снаге, оне које желе да унесу свест у историјски процес, из те неминовности настоје да афирмишу извесне принципе који превазилазе уске националне оквире и које доприносе слободнијем развоју човека. Сваки народ има право да тражи да се не заузима против њега бусија у његовој прошлости, макар да у тој прошлости немамо више заслуга и славе, него што припада људима који су орали и сејали њиве свуда у свету.

РАБОТАТА ВРЗ МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ВО ГОРНО ВРАНОВЦИ

Во текот на 1944 г., особено откако на 2 август АС-НОМ го донесе познатото решение за македонскиот јазик, прашањето за дефинитивниот облик на македонскиот литературен јазик стануваше сè поактуелно. Се ближеше крајот на војната и организирањето на младата македонска република не беше веќе само далечна цел, ами стануваше задача на денот. Кон таа сеопфатна работа не можеше да се пристапи без еден современ литературен јазик што ќе ја опслужува.

Свој прилог кон оформувањето на македонскиот литературен јазик даде и времето кога есента 1944 г. АС-НОМ и другите највисоки тела престојуваша во селото Горно Врановци. Тоа и требаше да се очекува ако се има предвид живата активност во повеќе области, пројавени во тој краток период и на тоа место.

Работата врз македонскиот јазик во Горно Врановци беше сконцентрирана пред сè во т.н. Преведувачко одделение при Агитпроп на ЦК КПМ. Задачата да се организира едно такво одделение ми беше поставена мене од страна на раководителот на Агитпропот, другарката Веселинка Малинска. Таа работна група требаше да ги снабдува со преведени текстови постојните периодични изданија, како и да го подготвува по истиот начин објавувањето на одделни прогласи, летоци и брошури. Како една од најважните работи ќе го споменам тоа дека во Одделението беше редактиран и првиот број на весникот „Нова Македонија“. При преведувањето и редактирањето требаше да се оди кон изедначен јазичен облик, т.е. да се врши определен избор на особеностите на писмениот јазик. Во тој поглед јас им давав инструкции на преведувачите и вршев коректура на нивните преводи. Притоа,

главно водев сметка во таквиот подбор да доаѓаат до израз оние особености што беа доволно изразени во писмената практика во текот на НОБ. Се разбира дека во таа фаза остануваа уште ред дилеми и колебања, што секако ќе се констатира и при една поблиска анализа на нашите текстови.

Се трудам сега да се сетам за имињата на членовите на нашата група (нека ми извини некој, ако по толку години сум го заборавил): Панде Поповски, Нада Ачкоска, Ратка Мирсинова, Ката Бегинова, Богдан Богданов. Ние бевме сместени во една од крајните куќи на јужниот крај од селото. Просторијата ја делевме со сликарите и музичарите. Од сè ми е останато најживо во споменот тоа како Тодор Скаловски ги компонираше своите маршови седнат скрснозе и давајќи си интонација со тамбурче. Се разбира, тоа ни пречеше во нашата концентрација.

Работејќи врз текстовите како преведувач и редактор, јас требаше и за себе да си создадам проект на идниот унифициран македонски литературен јазик. Јас имав од порано своја верзија, но сега требаше во многу нешто да ја напуштам, бидејќи таа беше премногу ориентирана на мојот локален говор, а сега се поставуваше да се изнесе на преден план тоа што го санкционирала една поширока практика. Тогаш ми дојде до рака еден краток текст што носеше приближно ваков наслов: „Времени правила за македонскиот јазик“. Ми беше познато дека во неговото составување учествувал Мане Чучков, и ништо повеќе. Јас не бев задоволен со тој проект и така се јави кај мене мислата да ги изложам во еден сврзан вид своите опсервации и размислувања.

Не се сеќавам точно како и по чија иницијатива дојде до тоа да настапам и јавно со две предавања посветени на проблематиката на македонскиот литературен јазик. Во секој случај тоа беше во рамките на дејноста на Агитпропот и самите предавања се одржаа во просторија што ја користеше Агитпропот за собири од различен карактер. Посетата беше голема, луѓе испоседнати наземи ја наполнија широката одаја. По предавањата се разви жива дискусија, во која се пројави разбирливиот интерес за конечниот облик на нашиот литературен јазик.

Јас напишав уште едно предавање, но за него не останало време да се одржи во Горно Врановци. Тие текстови ми се загубени и не би се осмелил сега ниту во резиме да ја репродуцирам нивната содржина. Но идеја за нив може да се состави по моите статии за јазични прашања, објавени во 1945/46 година.

Едно уверение беше основно и се наложи од дискусиите за јазикот спроведени во Горно Врановци, а имено дека не е во нас присутна само желбата да се дојде до нормиран современ литературен јазик, ами се присутни и силите да се постигне во најскоро време и на потребното ниво таа цел. Тоа беше наше прашање и никаква помош од друг не ни беше нужна при неговото решавање. Дискусиите во Горно Врановци прикажаа и една форма на демократска консултација што ќе се користи и натаму дури да се реализира во мај и јуни 1945 година унификацијата на македонскиот литературен јазик.

ЗА ЕДНА ГРАМАТИКА НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Нашиот јубилар, акад. Михаило Апостолски, пројавувајќи сестран интерес кон изучувањето на НОБ во Македонија, се има задржано и врз прашањето на македонскиот јазик во тој период (сп. М. Апостолски, НОБ за афирмацију македонског језика, Споменица у част новоизбраних чланова САНУ, књ. 44, Београд 1970, стр. 102–114). Со право тој истакнува дека јазичното прашање заземало многу важно место во дејноста на македонското ослободително движење, што нашло израз посебно во фактот дека на I заседание на АСНОМ (2.VIII 1944) се донесе и посебно решение за употребата на македонскиот јазик. Притоа тој изнесува ред конкретни податоци што ја потврдуваат грижата за јазикот и просветата во текот на НОБ во Македонија. Кон тие податоци ќе си дозволиме сега да приопштиме уште една епизода.

Проф. Методија Соколоски во својот прилог „Осврт на некои активности во 1943 и среќавања со Кузман Јосифовски–Питу и Кире Гаврилоски“, објавен во зборникот „Прилеп и Прилепско во НОВ, 1943, II, стр. 267–275, соопштува на стр. 275 дека при крајот на 1943 г. добил од мене ракопис на македонска граматика. „Грамматиката – вели тој – ми се чини му ја предадов на Кире Гаврилчето. Што стори тој понатака не ми е познато. Во секој случај другарот Блаже Конески подоцна дознал дека граматиката стигнала таму каде што треба, но што станува понатаму со истата ништо не се знае, што е навистина голема штета ако е загубена или уништена.“

Точно е дека јас му предадов таков ракопис на другарот Соколоски во споменатото време. Тој претполага дека мене ми било сугерирано „од порано“ да составам таква граматика. Всушност никаква непосредна суге-

стија немаше. Јас ја составив граматиката откако претходно направив еден опис на прилепскиот говор (објавен подоцна во 1948 г. во првиот број на Годишниот зборник на Филозофскиот факултет во Скопје). Работата врз тој опис одеше при паралелното запознавање и на другите македонски дијалекти. Освен тоа јас вршев постојано и ексцерпција на текстови од народни умотворби, како и од македонската литература од XIX и XX век. Моја желба беше по сето тоа да предложам еден проект на граматика на македонскиот литературен јазик којшто се наоѓаше во процес на оформување.

Дека ракописот стигнал до местото каде што бил упатен, заклучувам посредно, но сосем сигурно. Имено, во истата пратка се наоѓаа уште два мои ракописа: едниот – обид за драма со сиже од војната, другиот – мал избор на мои песни. За драмскиот текст можев подоцна да чујам нешто од некои другари од Агитпроп на Главниот штаб, што го читале, а песните дури се најдоа зачувани кај другарот Владо Малески, така што јас можев и да ги објавам првпат во 1958 г. под наслов „Од стариот нотес“. Што станало со ракописот на граматиката, не можев да утврдам.

Заправо, да бидам прецизен, јас и не се трудев многу да утврдам. Кога есента 1944 г. работев во Преведувачкото одделение при Агитпроп на Главниот штаб, којшто тогаш се наоѓаше во с. Горно Врановци, јас очевидно не чувствував некоја поголема потреба да се распрашувам што станало со мојот текст. Откаде таа мала заинтересираност од моја страна, лесно ќе се објасни кога ќе се земе предвид дека јас тогаш навлегов во практиката на онаа пишувачка дејност што се развиваше на македонски јазик во текот на НОБ и во резултат на која се рушеа локалните поделби и се создаваше една наддијалектна врска на литературниот исказ.

Мојот обид, меѓутоа, беше премногу свртен кон својствата на прилепскиот говор и со тоа во ред случаи отстапуваше од споменатата практика. Така, за еден пример, јас допуштив само две глаголски групи: (*а-* и *и-* група), како што е во прилепскиот говор: *викам, -аш – молам, -иш, земам, -иш*. Со еден збор, за мене, во допир со општата практика, беше станало поважно да ги насетам

основните тенденции во неа, отколку да држам до изборот еднаш направен во мојата лична практика.

Сега можам да соопштам дека мојот текст на македонската граматика сепак не е напoлно загубен, бидејќи во една моја тетратка, што се чува во Архивот на МАНУ, е зачуван делот посветен на глаголот. Тој дел, на 33 густо пишувани страници, содржи класификација на глаголите и преглед на простите и сложените глаголски форми. Освен примерите земени од современиот прилепски говор, за илустрација се приведуваат и примери од зборниците на Миладиновци, Шапкарев, Цепенков и др. Понекогаш се прави осврт врз состојбата во различните македонски говори. Како пример за такви и слични коментари, ќе го земеме текстот посветен на третото лице едн. и мн. во презентот: „Напоредно постоат форми во нашите централни говори со и без наставка *-ӣ* за 3 л. едн. мн. Во велешко, тиквешко и по-натака во Југоисточна Македонија извршена је распоредба како во бугарски: во еднина се уопшчени формите без, а во множина со *-ӣ*. Нашите говори на запад покрај албанската граница знаат само за форми со *-ӣ* и во еднина и во множина“. Натаму се изнесува мислењето дека не е потребно да се поставува некакво правило „книжевно“ за еднозначен избор на овие форми и се продолжува: „Уште може по-згодно да се употреба спрема прилика во поезијата едните или другите форми, како што је случај во народните умотворби од централните наши говорни области“.

За мене лично, уште повеќе за историјата на македонскиот литературен јазик, сето ова претставува една епизода. Сепак денеска, појасно отколку порано, може да се согледа дека не е без значење фактот што уште во текот на минатата војна, на самосвојна почва, покрај другите прилози кон создавањето на македонскиот литературен јазик, бил направен и еден ваков обид за негова граматика.

Blaže Koneski

ON A MACEDONIAN GRAMMAR

Summary

This paper gives information about a grammar, written by B. Koneski and sent to the General Staff of the Macedonian national liberation movement at the end of 1943. The manuscript as a whole is lost, but a separate copy of the verb section is preserved and kept in the archive of the Macedonian Academy of Arts and Sciences. The paper stresses the significance of these attempts, made long before the Liberation and the creation of S. R. Macedonia.

КОДИФИКАЦИЈАТА НА МАКЕДОНСКИОТ ЛИТЕРАТУРЕН ЈАЗИК

Другарки и другари,

Денеска имаме добар повод да се потсетиме на некои датуми од нашата нова културно-политичка историја.

На 2 август 1944 година, на своето прво заседание, АСНОМ донесе меѓу другото и посебно решение „за заведување на македонскиот јазик како службен во македонската држава“. Тој акт беше индикативен, бидејќи покажуваше дека на јазикот му се одделува особено внимание и му се дава особено значење во моментот кога се работеше за врвна објава на националната идентификација на Македонците. Не секогаш и не кај сите народи јазикот играл таква важна улога во процесот на нивната национална еманципација. Сè зависело од конкретните историски околности. Ако се заинтересиравме за тоа како се дефинира местото на јазикот во уставите на различни држави, ние ќе видиме дека во ред случаи таа материја воопшто и не се интерпретира во нив. Самата реалност не налагала да се акцентира јазичното прашање. Во нашиот случај, очевидно, состојбата е сосем поинаква. Потребата да се истакне јазичната самостојност на македонскиот народ била толку присутна, што без еден таков чин како да би останала недоречена самата програма на нашето народно-ослободително движење. Уште Крсте Мисирков истакнуваше дека создавањето на македонскиот литературен јазик е неопходен предуслов за одбраната на суштествените интереси на македонскиот народ. Тоа беше навремено согледување на важноста на јазичната посебност во конституирањето на македонската нација. Тој факт не треба да го губиме од предвид.

Само неколку месеци по ослободувањето, на 3 мај 1945 година Комисијата за јазик и правопис донесе своја резолуција „по прашањето на македонската азбука“. Народната влада на Федерална Македонија истиот ден го усвои предлогот од Комисијата и го донесе своето решение за македонската азбука, објавено во „Нова Македонија“ на 5 мај 1945 година.

Малку подоцна, на 2 јуни 1945 година, Комисијата го усвои дефинитивно проектот на македонскиот правопис. Решението со кое се озакони Правописот го донесе Министерството за народна просвета на 7 јуни 1945 година. Тоа беа најважните датуми сврзани со кодификацијата на македонскиот литературен јазик. Се отвораше една нова етапа во неговиот развиток. Беа определени основните норми, беа трасирани основните посоки по кои требаше да се одвива конструктивната работа во изградувањето на нашиот литературен јазик, во неговото пригонување за оние бројни и сложени функции што му припаѓаат на еден јазичен стандард во современиот свет.

Работата врз нормирањето на македонскиот литературен јазик се одвиваше врз еден дефиниран проект што беше, во слободна дискусија и размена на мислењата, разгледуван и усвојуван по делови и во целост. Квалитетот на таа работа може да се цени спрема текстот на првиот македонски правопис. Ако се заинтересираме за тоа што се пишувало кај нас во врска со прашањето за обликот на нашиот литературен јазик во времето дури уште не беше усвоен правописот, ќе забележиме дека посебен акцент се поставува на тоа дека ние самите по своја мера треба да го установиме тој облик, излегувајќи од основните својства на нашиот народен јазик. Тоа не беше случајно, ами значеше реакција на едно мислење, застапувано тогаш од некои, и кои се изрази и во формална иницијатива, дека за решавањето на нашето јазично прашање треба да се побара помош од руски научници. Не навлегувајќи сега во мотивите на тоа становиште, ќе кажеме само дека тоа ја сведуваше нашата ситуација до ситуацијата на малописмени или неписмени народи, без своја книжевна традиција, кај кои навистина во ред случаи јазичната кодификација е извршена со помошта на експерти од страна. Но нашиот народ имаше своја ста-

ра писменост и имаше во својата интелигенција чинител што на потребното ниво можеше да ја изврши задачата. Во спротивниот случај кон прашањето ќе се пристапеше како кон чисто лингвистички технички проблем, како изборот на својствата на нашиот литературен јазик да не беше жив и отворен процес, во кој беа интимно вклучени со секогаш жив вредносен пристап сите наши луѓе што по еден или друг начин беа во текот на изградбата на нашиот литературен јазик. Чувството дека нашето јазично прашање е наша сопствена работа беше премногу силно и дејствено, за да може да се упати по друга посока неговото решавање. Настапуваше една нова македонска генерација, слободна од дилемите на минатото, за која беше драгоцената придобивката да можеме по своја мера и разбирање, без никакво мешање од страна да го нормираме нашиот литературен јазик.

Притоа како значајна компонента, во конкретно доживување, а не во некаква апстрактна форма, се јавуваше присуството на традицијата. Силената на тоа живо чувство јасно ја прикажуваат овие зборови од едно предавање одржано во Скопје на 26 мај 1945 година: „Ние сега ја основаме својата култура. Наша е иднината. А тоа значи дека станува наше и минатото, и ние на него, фалсифицирано досега, ќе фрлиме јарка светлина, со заграб, зашто за нас е јасно како бел ден дека целиот развој, па тука и на нашата литература од порано, е нужен чекор по чекор до денешниов ден, кога македонскиот народ за прв пат во слобода ја твори својата национална култура“.

Како со овие зборови да се предвидуваше и најблиговремено побиваше приговорот од страна на противниците на македонската самостојност дека нормирањето на нашиот литературен јазик бил арбитраен чин, наложен од некои чисто политички опортунитети. Напротив, создавањето на современиот македонски јазик беше еден континуиран процес, во кој посебно важно место зема писмената активност во годините пред и на Народноослободителната борба. Поради тоа нормирањето на македонскиот литературен јазик не претставуваше дефинирање на некаков јазичен облик без претходно изразен спонтан и свесен избор на јазичните особености, ами беше само завршеток на еден процес отворен поодамна

во културниот развiток на нашата средина. Ние денеска, по извршените изучувања, можеме да ги посочиме и фазите на тој процес, навлегувајќи длабоко во минатиот век. Уште Јордан Хаџи Константинов Џинот пристапи кон модернизација на графискиот систем, кревајќи глас против излишните букви, за да се дојде постепено до оној проект на македонскиот правопис што го предложи во почетокот на нашиот век Крсте Петков Мисирков и кој во сè суштествено ги антиципира решенијата од 1945 година. Во однос на обликот на литературниот јазик се напушташе мислењето дека треба да се пристапи кон неговата архаизација врз црковнословенска основа и се наложи дефинитивно становиштето, изразено со крајна определеност исто од Мисирков, дека нашиот литературен јазик треба да се изгради врз народна основа и уште поточно речено – врз основата на централните македонски говори. Значењето на таквата традиција, на таа постепенa и нужна подготовка за крајното решавање на нашето јазично прашање, се согледува во целиот свој опфат, кога ќе се има предвид дека во 1945 година воопшто немаше потреба да се расправа за неговата дијалектна база, бидејќи веќе беа општо прифатени како таква основа централните говори. Самиот тој избор во најголема мера го обусловува и изборот на одделните јазични особености, што пак од своја страна чини да имаме во проектот на Мисирков во многу нешто антиципација на правописот од 1945 година. По таков начин донесувањето на тој правопис означил една гранична точка: со него се сумираше тоа што беше постигнато порано во процесот на оформување на македонскиот литературен јазик и едновремено се отвораше еден нов период на неговата употреба како современ стандарден јазик. Можевме да се увериме дека таа врска меѓу минатото и иднината се чувствуваше живо и изразито емоционално во времето на усвојувањето на македонската азбука и правопис.

Нормирањето на македонскиот литературен јазик никој и не го замислуваше ниту го доживуваше како некаква работа од почетокот, на празен терен. Напротив, основната смисла на таа работа беше да им се даде пат на оние тенденции што веќе беа изразени во јазичната, посебно писмена практика. Таа работа не носеше и поради тоа некаков чисто емпириски карактер, ами се базираше

врз основа на некои принципи што се осознаваа тогаш, но во поголема или помала мера и во минатото. Во овие три точки можеме да ги формулираме кратко тие општи погледи: 1. Во македонскиот литературен јазик треба да се установат оние форми од централните говори што во најголема степен ќе ги поврзат сите наши говори и ќе бидат лесно приемливи за луѓето од сите наши краишта; 2. Во македонскиот литературен јазик треба до најголема степен да се изрази неговата народна основа. Речникот на литературниот јазик да се збогатува со зборови од сите наши дијалекти, да се изградуваат нови зборови со живи наставки, и само колку што е потребно да се усвојуваат и туѓи заемки; 3. Македонската азбука да биде составена од толку букви колку што има гласови во литературниот јазик. Правописот да се изработи врз фонетскиот принцип. Во суштественото овие поставки се посреќаваат со принципите што ги формулира Крсте Мисирков во својата книга „За македонските работи“ во 1903 година. Тоа не е чудно, зашто се прави анализа на дадена јазична реалност, со таа важна разлика што во 1945 година историските услови за решавањето на македонското јазично прашање, и при еден значително зголемен практичен јазичен опит во писмената примена на македонскиот јазик, беа зрели и погодни.

Во развитокот на еден литературен јазик постојано дејствуваат многубројни фактори од различен карактер. Освен чисто лингвистичките, внатрешни чинители, што се сврзуваат и со постигнатата полнота на изразот или зрелост на литературниот јазик, дејствуваат и чинители надворешни, зависно од целокупната ситуација во која во дадениот момент се наоѓа народот-носител на тој јазик и од политичкиот пристап и проценка со кои се осмислува местото и улогата на јазикот сообразно со таа историска положба. Ако е сето тоа присутно и важно воопшто во развитокот на литературниот јазик, уште посилено е тоа изразено во клучните моменти на нормализација на еден млад литературен јазик, што беше нашиот случај во 1945 година. Оптималниот резултат ќе се добие само при избалансирано и складно дејствување на сите суштествени фактори. Во противен случај, при раздор и несогласност, нема да се постигне онаа синтеза на јазичниот исказ што говорителите интимно ќе ја почувствуваат како решение

што самите го очекувале. Во 1945 година ние имавме во овој поглед крајно погодна ситуација, каква што навистина ретко се создава. Вклучувањето на македонскиот литературен јазик во сите области на животот се доживуваше како извонредна придобивка на Народноослободителната борба, а политичката клима беше обележана со значителен подем особено поради тоа што Македонците за првпат стекнаа национална слобода. Нормирањето на литературниот јазик се налагаше како неодложна задача на денот, но беа дадени и сите потребни предуслови за брзо и успешно решавање на таа задача. Поради тоа можеме сега да кажеме дека нашиот литературен јазик беше кодифициран во еден среќен историски миг. Придобивките што ги донесол еден таков миг носат белег на жизненост и тие, вградени во самите основи, ја оплодуваат нашата национална култура. И тоа не би требало да го губиме од предвид, зашто такви шанси не се јавуваат секој ден.

Социолингвистичката ситуација во која се развиваше нашиот литературен јазик од моментот на неговото нормирање па до денеска ја сочинуваат ред компоненти, на кои сега не можеме да се задржуваме. Сепак мораме да истакнеме една политичка специфичност. Развивајќи се слободно во југословенската заедница, во која му е и уставно гарантирана рамноправната употреба, нашиот литературен јазик е за сето ова време жестоко напаѓан и негиран од политичките и научните центри на некои балкански земји, поради тоа што тие не можат да се помират ни со националната самостојност на македонскиот народ. Оваа кампања, како што е познато, не е само вербална, ами е придружена со ред конкретни акции, преземани против афирмацијата на македонскиот јазик, литература и култура. Имаме и извесни фази во изборот на аргументацијата против самостојниот развој на македонскиот литературен јазик. Од измислиците дека тој нема своја основа и историја, дека е создаден поради извесни политички опортунитети и дури диктати, дека е така да се рече измислен, се преминува во последниве години кон „теоријата“ дека тој претставува само регионална варијанта на единствениот бугарски литературен јазик. Лесно е да се види дека тоа значи само барање на една идеолошка платформа што во погоден момент би можела да послужи за оправдание на укинувањето на статусот на

македонскиот литературен јазик што тој го има стекнато и што денеска го ужива имено како самостоен национален јазик. Сето тоа беше добро објаснето во нашата публикација „За македонскиот јазик“, така што нема потреба да се задржуваме сега на тоа со повеќе зборови. Критикувајќи ја остро споменатата теза во една своја опстојна статија, проф. Хорас Лант, познат американски славист и познавач на македонскиот јазик, истакнува посебно дека нашиот одговор бил достоинствен. Но најдостојниот одговор ние го даваме тогаш, кога знаеме да ги цениме како што треба и да ги штитиме придобивките на јазичното поле од 1945 година, како суштествена компонента на нашиот национално-културен развој. Секако поинаку постапување би значело пројава на лекомисленост во една сериозна ситуација. И ова исто така не треба да го губиме од предвид.

30.

LINGUISTIC INDEPENDENCE OF THE MACEDONIAN PEOPLE

On August 2nd, 1944 the First Session of the Anti-Fascist Assembly of the People's Liberation of Macedonia passed a number of resolutions, one of which specifically instituted Macedonian as the official language of the Macedonian state. That action was indicative, since it showed that language was given particular attention and importance at such a significant time when the national self-identification of the Macedonian people was being declared. It is not always the case nor true of every nation that language plays such an important role in the process of their national emancipation. Everything depended on the actual historical circumstances. If we were to define the place of language in the constitutions of different countries, we would find that in many cases the subject is not even mentioned in them. Reality itself did not force an emphasis on the language question. Clearly the situation is quite different in our case. The need to emphasize the linguistic independence of the Macedonian people was so pressing that without such action the programme of our liberation movement would have been left unfinished. Krste Misirkov was among the first to point out that the creation of a Macedonian literary language was an indispensable prerequisite for defending the fundamental interests of the Macedonian people. The importance of having their own language was duly recognised while the Macedonian nation was being formed. This should not be ignored.

Only a few months after the liberation, on May 3rd, 1945, the Commission for Language and Orthography passed a resolution "concerning the Macedonian alphabet". The same day, the national government of federal Macedonia accepted the Commission's proposal and passed its own resolution on

the Macedonian alphabet, published in *Nova Makedonija* on May 5th, 1945.

Shortly afterwards, on June 2nd, the Commission agreed on its final report on Macedonian orthography. The resolution that legalised that orthography was passed by the Ministry of Education on June 7th, 1945. These are the most important dates in the codification of the Macedonian literary language. A new phase in its development opened. The basic standards were fixed, together with the main directions in which the further construction and expansion of the literary language should go, in order to fit it for the numerous and complex functions that standard languages carry out in the modern world.

The work on standardising the Macedonian literary language developed according to a definite plan, discussed and accepted in its parts and as whole, through open discussion and the exchange of opinion. The quality of that work can be judged from the texts written in this first Macedonian orthography. If we consider what was written concerning the form of our literary language before the orthography had been adopted, we see that particular emphasis was placed on our establishing a form ourselves, a form that would suit us and would be derived from the fundamental features of the vernacular. This was not mere chance, but was a reaction to the opinion held at that time by various people and embodied in a formal proposal, that help should be asked from Russian scholars in solving our language problem. Without going into the motives behind that point of view, let us only say that it put us on the level of semi-literate or illiterate nations without any literary tradition, where indeed, in many cases, linguistic codification has been carried out with the help of foreign experts. But the Macedonians had their well-established literacy and an intelligentsia that could carry out the task with sufficient expertise. Otherwise the problem would have been treated as a purely linguistic and technical one, as if the choice of features for our literary language was not a vigorous and open process, intimately involving the whole population in one way or another in an active and valuable approach to the creation of our literary language. The feeling that the language question was our own concern was too strong and effective for the younger Macedonian generation

to disagree, a generation free of the dilemmas of the past, and aware of the value of being able to standardise the literary language the way it suited us, without any outside interference.

As well as that feeling, the existence of our tradition was an important component, not in any abstract form but as a part of actual experience. The strength of this feeling is clearly shown by this extract from a lecture given in Skopje on May 26th, 1945: “We are now conquering our own culture. The future is ours. This means that the past, which has so far been falsified, belongs to us too, and we shall illuminate it, because it is as clear as daylight to us that our whole development, including our past literature, is a necessary step-by-step process to the present, when the Macedonian people have created their national culture for the first time in freedom.”

These words seem to anticipate and duly answer the objection of opponents to Macedonian independence, who claimed that the standardisation of our literary language was an arbitrary act, imposed by purely political considerations. On the contrary, the creation of modern Macedonian was a continuous process, in which writing played an important part both before and during the People’s Liberation War. Thus this standardisation of the Macedonian language was not simply the defining of a certain linguistic form without a preliminary spontaneous and conscious choice of features, but was the conclusion of a process started long before in the cultural development of Macedonian society. Nowadays, research has shown that the phases of that process stretch far back into the last century. Yordan Hadzhi Konstantinov-Dzhinot was among the first to start modernising the orthographical system, opposing superfluous letters. In time this led to Krstè Petkov Misirkov’s proposal on Macedonian orthography, written at the beginning of this century, which in all essentials anticipated the 1945 resolutions. Concerning the form of the literary language, the idea of an archaic quality based on Old Church Slavonic was abandoned, and Misirkov again firmly expressed the definitive opinion, that our literary language should be built on a vernacular basis, or more precisely, on the basis of the central Macedonian dialects. The importance of such a tradition, of that gradual and necessary preparation for finding a definitive solution to the language

question, can be seen in its complete scope, bearing in mind that in 1945 there was no need to discuss its dialectal basis, since the central dialects had already been accepted as the foundation. To a large extent this choice in itself leads to the selection of certain language characteristics, in turn making it possible for us to see in Misirkov's proposal an anticipation of the 1945 orthography. The adoption of that orthography marked a turning point: it summarised everything that had been done before in the process of forming the Macedonian literary language, and at the same time it inaugurated a new period in its use as a modern standard language. We could see that the connection between past and future was felt strongly and with great emotion when the Macedonian alphabet and orthography were adopted.

The standardisation of the Macedonian literary language marked the end of a process. Nobody thought of it, or experienced it, as a task that should be started from scratch. On the contrary, the main point was to further those tendencies which were already expressed in the language in use, and particularly in writing. The work was not carried out on purely empirical lines, but was based on principles recognised both then and to various degrees in the past. These general directions can be summarised in three main points:

1. The Macedonian literary language should contain those forms from the central dialects that would link all the dialects to the greatest extent, and would be most acceptable to the people of every region.

2. The vernacular basis of the Macedonian literary language should be emphasised to the highest degree. Its vocabulary should be enriched with words from all dialects, and new words coined with productive affixes, while loan-words should be kept to a minimum.

The Macedonian alphabet should consist of as many letters as there are sounds in the literary language. The orthography should be built on phonetic principles.

In fact, these points coincide with the principles formulated by Krste Misirkov in his book *On Macedonian Matters* in 1903. This is not surprising, since a given linguistic reality is being analysed in both cases, but the difference is that in 1945 the historical circumstances were ripe and favourable for settling the Macedonian language question, and there had

been a great increase in experimentation in using Macedonian in written form.

The development of a literary language is constantly influenced by many different factors. In addition to intrinsic, purely linguistic factors, connected with the range of expression or the maturity achieved by the language, external factors also play a part, depending both on the situation as a whole, at the given moment, of the nation speaking that language, and on the political approach and value given to the role of the language in relation to that historical situation. If all these factors obtain and are important in the general development of a literary language, they are still more powerful in the key moments of the standardisation of a young literary language, as was the case in 1945. An optimum result will be attained only with a balanced and co-ordinated interaction of all the essential factors. Otherwise, if there are mismatches and disagreements, it will not be possible to reach a synthesis of the linguistic modes of expression that the speakers will wholeheartedly accept as the solution they themselves had expected. On this point, we were in an extremely favourable situation in 1945, one that seldom occurs. The inclusion of the Macedonian literary language in all areas of life was seen as an extraordinary outcome of the People's Liberation War, and the political climate was marked by a significant surge of activity, particularly because the Macedonian people had gained national freedom for the first time. Standardising the literary language was a task of the utmost importance, but all the necessary conditions also existed for carrying out that duty quickly and successfully. Thus we can now say that our literary language was codified at a very fortunate moment in history. The achievements of such a moment have the mark of authenticity. Built into the very foundation, they enrich our national culture. We should constantly bear this in mind, as opportunities like those do not occur every day.

The sociolinguistic situation in which our literary language has developed, from the moment of its standardisation to the present, has many components which cannot be examined now. However, we must emphasise one political characteristic. Developing freely in the Yugoslav community, the Constitution guaranteeing it equality in use, our literary language has constantly and severely been attacked and de-

nied by the political and academic centres of some Balkan countries, as they cannot accept the idea of the national independence of the Macedonian people. This campaign, as is known, is not only verbal, but is accompanied by many concrete measures against the recognition of the Macedonian language, literature and culture. There are also certain phases in choosing the arguments against the independent development of the Macedonian literary language. From the fiction that it does not have its own roots and history, that it has been created because of certain political circumstances and even decrees, that it is, so to speak, factitious, a theory has recently been put forward that it is only a regional variant of the unique Bulgarian literary language. It is quite easy to see that this only shows a search for an ideological platform that, at a suitable moment, could serve as a justification for abolishing the status that Macedonian has acquired as an independent national language. This is clearly explained in our book *On the Macedonian Language*, so there is no need to go further into it now. Professor Horace Lunt, the well-known American Slavist and an expert on the Macedonian language, severely criticised the above theory in a well-argued article, and strongly supported our view. But we can give the best answer if we know how to appreciate as well as protect the linguistic achievements of 1945, as an essential component in the development of our national culture. Any different course of action would show irresponsibility in a serious situation. We must not lose sight of this.

31.

ЈАЗИКОТ Е ЕДИНСТВЕНАТА НАША КОМПЛЕТНА ТАТКОВИНА

Во издание на „Мисла“ излезе книгата на Трајко Стаматоски „Борба за македонскиот литературен јазик“. Насловот е толку карактеристичен што на него ќе се враќам пак во текот на моево излагање. Но прво, како што е ред, треба да ви ја прикажам кратко содржината на книгата.

Таа се состои од два дела. Во првиот станува збор за графискиот систем, односно за нашата кирилица во минатиот век, а во вториот во повеќе статии се обработуваат прашањата сврзани со развитокот на македонскиот литературен јазик од осумдесттите години на минатиот век, па сè до неговата кодификација, со ретроспективен поглед и врз изминатите 40 години на негова употреба во Социјалистичка Република Македонија. На крајот од книгата е како прилог даден во оригинална граfiја текстот на Темко Попов „Кој е крив“, пишуван во 1887-ма година и останат во ракопис.

РАЦИОНАЛИЗАЦИЈА

Трајко Стаматоски пројави во своите изучувања на македонскиот писмен јазик посебен интерес за неговата графиска страна. Тоа што од други се правеше спорадично, тој се постара да го обработи по еден систематичен начин и со тоа придонесе да ни биде појасна сликата за примената на различни модификации на кирилската граfiја во нашата писменост од минатиот и овој век. Под воздејството на младограматичарската школа визуелната страна на писмениот јазик долго време се запоставуваше. Од тоа произлегоа негативни резултати. Така, дури

сега, кога се сфаќа значењето на таа страна можеше во славистиката правилно да се оцени сушноста на Ефтимиевата реформа на црковнословенската ортографија од крајот на четиринаесеттиот век, во која под влијание на исихатичкото мистично учење, писмениот лик на зборовите се сфаќа на еден иконичен начин како пројава на самото божествено слово. Но и инаку за сите нас, кога ќе помислиме дека најчесто не читаме гласно ами во себе, станува веднаш јасно колку е важна визуелната страна на литературниот јазик.

Развитокот на нашата графија во минатиот век, како што може да се види од работите на Стаматоски, објавени во првиот дел на неговата книга, следи еден пат на рационализација, односно упростување. Веќе Јордан Хаџи Константинов-Џинот крвеше глас против излишните букви, за да се стигне кај Темко Попов и Крсте Мисирков до еден систем што совршено ги антиципира ортографските решенија од 1945-та година.

Особено во вториот дел на оваа книга се покажува колку упорни биле во нашата средина настојувањата да се издејствува простор за употреба на посебен македонски литературен јазик и во какви тешки историски услови требало да се пробива патот кон таа цел. Горѓи Пулевски и Темко Попов и декларативно и со својата практика уште во седумдесеттите и осумдесеттите години на минатиот век се определуваат за посебен македонски литературен јазик. Во самиот почеток на нашиот век Крсте Петков Мисирков прави целостен и промислен проект за кодификација на нашиот литературен јазик. Особено се интересни работите на Стаматоски посветени на периодот меѓу двете војни и на годините на НОВ. Од ден на ден се пишува тогаш, се разбира илегално, еден антифашистички манифест на македонски јазик. На тој јазик на обесправен мал народ и не можеше тогаш да се прогласува нешто друго освен слободарски збор. Упорно го премолчуваат тоа оние што, негирајќи ја македонската национална индивидуалност, сакаат да создадат впечаток дека македонскиот литературен јазик нема свои историски корени и дека е тој само продукт на некаква политичка комбинаторика. Книгата на Стаматоски со изобилен материјал, документирано ја разобличува таа

антинаучна позиција на балканските хегемонисти. Така и доаѓаме до идејата што се содржи во насловот на таа книга: „Борба за македонски литературен јазик“. Со тешка борба, чекор по чекор, требало да се завојува кај нас во минатото правото на употреба на свој литературен јазик, а еве веќе четири децении трае пак борбата да се зачува тоа право.

„НАВИСТИНА ЧУДЕСНА“

Со задоволство можеме да истакнеме дека тие четири децении се сепак пред сè исполнети со позитивна работа на јазичен и литературен план. Во 1945-та година се појави првиот македонски правопис и првите статии посветени на македонската јазична проблематика. Во 1946-та година излезе граматиката на Круме Кепевски. Со работата на Групата за македонски јазик беше кон 1950-та година веќе создадена кадровска база што овозможуваше да се пристапи кон групни планомерни зафати. Почна да излегува списанието „Македонски јазик“, беше, меѓу другото, заснован проектот за македонскиот речник. Повеќе способни млади луѓе, воспитаници на Филозофскиот факултет во Скопје, се вклучија тогаш активно во изучувањето на нашиот јазик. За неполна деценија таа активност толку се разрасна и даде такви резултати, што доби признање не само од научници, што ја следеа со симпатија, ами дури и од некои луѓе што не ја криеја инаку својата алергија спрема македонскиот јазик. Така во 1957-ма година познатиот италијански лингвист Виторе Пизани, во една своја статија посветена на македонскиот јазик, ја определува како „навистина чудесна“ активноста со која во Скопје „се култивира основањето на својот национален јазик и се следи, неговиот развиток“. Во истовреме и скоро со истите зборови се искажува за нашата активност на јазичен и литературен план и професорот по лингвистика на солунскиот универзитет Н. Р. Андриотес, иако во памфлет против нашата република и македонскиот јазик, објавен посебно на англиски, тој вели: „Заедно со настојувањата да се изучува јазикот и да се решава за неговата граматика, присутен е подем на литературната култура, толку силен и за толку кратко време што ние може само

да речеме дека е за чудење“. Но, како што рековме, борбата за македонскиот јазик требаше да продолжи, зашто требаше да ги одбиваме постојано нападите против нашата национална и јазична самостојност, напади што ни најмалку не беа кабинетски по својот карактер. Рано се лансира измислицата дека нашиот литературен јазик бил создаден по диктат, за да се стигне во последниве години до теоријата дека тој претставува само регионална норма на бугарскиот литературен јазик. Во случајов е карактеристично тоа што воопшто и не се зема предвид ниту се споменува какво е чувството на самите говорители на македонскиот јазик. Сушноста е заправо токму во тоа што на македонскиот народ не му се признава право на субјект. Тој би требало да биде само објект, за кој можат да решаваат оние што мислат дека располагаат со историски права над Македонија. Во најјасен вид ова становиште дојде до израз во онаа книга од минатата година, во која на правна основа се поставува под прашање легитимноста на решенијата на АВНОЈ, АСНОМ, а тоа значи и постоењето на Социјалистичка Република Македонија. Идејата се состои во тоа дека не е ред македонското прашање да се решава без учество на сите партнери како што тоа било случај, на пример, во 1912-та година. За македонскиот народ притоа треба најмалку да се води сметка. Според нивната „правна мисла“, тој може да биде само објект, а не и историски субјект.

НА ШТРЕК!

Послушајте Македонци! Бидете на штрек пред такви „правни“ диверзии, од каде и да идат, со кои се фрла кал на нашите светли датуми и нашите постигања. За нас повеќе отколку за многу други во светот јазикот претставува со сè што е на него создадено како говорен и пишуван текст најголемо приближување на идеалната татковина, тој е заправо единствена наша комплетна татковина. И оние наши места што се испустени живеат во нашата традиција со песните, приказните, гатанките и пословиците, запишани некогаш во нив, и оние наши места што се испустени ги опишува, опева и слави современата литература на македонски јазик. Затоа и во моменти на ломења,

раслојувања и колебања последно што треба да ни паѓа на ум е да ги поставуваме под прашање придобивките на нашата самостојна акција на јазичен план.

Тешко е во еден мал народ човек да се одбрани од романтизмот. Но тој романтизам кај нашиот народ не треба да претставува имитација на националните митови на големите народи, за да не се примени поуката од познатата басна. Тој романтизам треба да нè свртува кон тоа што е изразена наша културна вредност и кон утешната мисла дека ние на светски план не сме сами, ами вклучени на вистинската страна против секакви дискриминатори.

Тие размислувања ги побудува книгата што ја промовираме. Честитајќи му на авторот, му пожелувам неговиот текст што поскоро да дојде до рацете на сите оние што со интерес ја следат македонската јазична проблематика.

НОРМИРАЊЕТО НА МАКЕДОНСКИОТ ЛИТЕРАТУРЕН ЈАЗИК И „ДИКТАТОТ НА ГИЛАС“

*НЕМАМ ИЛУЗИЈА ДЕКА ЌЕ ГИ ПОУЧАМ
ЗЛОНАМЕРНИТЕ*

Минатото лето прочитав во „Нова Македонија“ вест дека во Атина ширеле еден нов антимакедонски памфлет на англиски јазик. Сега ми дојде до рака тој текст. Тоа е брошурата на Е. А. Папагеоргиу под наслов „Таканареченото македонско прашање“, издадена од Атинската новинска агенција.

По еден добро познат начин и со бесприговорна аргументација и тука се негира правото на македонскиот народ на самостојност, а за македонскиот литературен јазик се тврди дека тој е октроиран со политичка цел, дека е создаден вештачки. Но тоа старо тврдење е придружено сега и со еден ваков расказ: „Во 1945 година, Блаже Конески, писател и поет од Скопје, отиде во Белград за да го разгледа прашањето околу славомакедонската азбука и јазик. Следејќи го неговиот предлог беше употребен еден локален дијалект на Југословенска Македонија, кој ќе служи како основа за создавањето на еден нов „македонски“ дијалект. Од контекстот се разбира дека сето ова се заклучува врз некоја изјава на Милован Гилас, дадена за ББЦ. Бидејќи се работи за автор со разиграна фантазија, којшто смело поврзува како што ќе му притреба работи за кои нема ни поим, не можеме да бидеме сигурни во самата негова интерпретација на споменатата изјава.“

ИНТЕРНА РАБОТА

Сепак ова не е првпат да се споменува името на Ѓилас, тогаш – како што се вели во оваа брошура – „одговорен за идеолошките и културните работи во Комунистичката партија на Југославија (КПЈ)“ – во врска со создавањето на македонскиот литературен јазик. Уште во 1948 година, во „Работническо дело“ од 9 октомври, во статијата под наслов „Предавниците на социјализмот и на македонското дело“, Георги Чанков, тогашен организационен секретар на БРП(к), пишуваше дека нашиот литературен јазик бил создаден „по диктат на Ѓилас“. На таа статија, како и на ред други пројави спрема македонскиот литературен јазик, јас се осврнав опширно во својата брошура. „По повод најновиот напад на нашиот јазик“ (Скопје 1948). Бидејќи во истото време и опозицијата во Бугарија, па и во југословенскиот парламент (Милан Грол) изјавуваше дека македонскиот литературен јазик се создава „по директива“ или „со декрет“, јас и синтагмата „по диктат на Ѓилас“ ја сфаќав во таа смисла. Сега, особено по ова што го прочитав во памфлетот на г. Папагеоргиу, ми станува јасно дека тоа се поврзувало и со еден конкретен настан. Јас сум отишол, така да се изразам, кај својот Јехова, да ги примам десетте заповеди за македонскиот јазик. За таа епизода би сакал сега да кажам неколку збора.

Мојот дневен ангажман во кодификацијата на македонскиот литературен јазик почна со именувањето на составот на т.н. втора комисија за јазик и правопис, со решението од Поверенството на народна просвета при Президиумот на АСНОМ од 15.11.1945. Се сеќавам дека еден од првите наши заклучоци беше да реагираме против идејата да се побара помош од руски научници. Ние истакнавме дека нормирањето на нашиот литературен јазик е наша интерна работа и дека нема никаква потреба ниту смисла да се бара помош отстрана. Затоа не треба да објаснувам дека бев непријатно изненаден кога негде пролетта 1945, Веселинка Малинска, раководител на Агитпроп при ЦК на КПМ, ми соопшти дека Венко Марковски и јас, како членови на Комисијата, заедно со неа, треба да одиме, на некој состанок во Белград во вр-

ска со работата врз јазикот. Можеше, имено, да се претполага дури и намера за мешање во тоа што, како што реков, го сметавме за свој неприкосновен домен. Во моментот не се распрашав, а и до денеска не знам, од кого потекнала иницијативата за таков состанок во Белград. Првата работа ми беше да се сретнам со Венко Марковски. Ние двајцата се договоривме што ќе биде нашето заедничко становиште и како ќе настапиме во случај на обид за мешање.

РЕЛЕВАНТНИ ПОДАТОЦИ

Во Белград тоа претпладне, околу 10 часот, бевме примени во познатата „Мадера“, тогаш седиште на ЦК КПЈ. Освен Ѓилас, беа присутни и професорите Михаило Стевановиќ, Радован Лалиќ, Радосав Бошковиќ и Радмир Алексиќ, случајно сите, вклучувајќи го и самиот Ѓилас, родум Црногорци. Ѓилас зеде прв збор и соопшти дека е тој тука само за да го отвори состанокот, а најмалку е негово да учествува во работата за која не е квалификуван и за која заправо можат да решаваат само Македонците. Ние другите можеме да го продолжиме разговорот и да размениме мислења. Потоа стана, се поздрави и нè остави сами. Ете во тоа се состоеше фамозниот „диктат“ на Ѓилас, а друг немало ниту од негова ниту од некоја друга страна.

Ние останатите поведовме краток сосем неформален разговор, без никаков дневен ред. Нашите собеседници, како истакнати слависти, покажаа интерес, се разбира, за текот на кодификацијата на македонскиот литературен јазик. Никаква сугестија, а камо ли обид за налагање не потекна од нив. Ние останавме задоволни од разговорот и од целата атмосфера во која тој помина. Угледните професори што учествуваа во тој разговор во многу случаи и по многу поводи подоцна придонесле за афирмацијата на македонската и на самата македонска кауза. Јас сум се среќавал често со нив во изминатиов период. За жал, сега е од нив жив, во длабока старост, само академикот Стевановиќ. Интересно е дека во толку бројни средби никој од нив не ме потсетил на нашиот разговор во „Мадера“, ниту пак самиот јас сум почувствувал некогаш потреба за

такво потсетување. Очевидно дека и за мене и за нив тоа било настан без некое поголемо значење.

Јас сум пишувал доста за нормирањето на нашиот литературен јазик. Би ја споменал сега макар статијата „За донесувањето на македонската азбука и правопис“, објавена во „Македонски јазик“ 1950, бр. 5. Таму е на крајот репродуцирана во факсимил и резолуцијата на Комисијата за јазик и правопис во врска со усвојувањето на македонскиот правопис на 2 јуни 1945., потпишана по следниот ред од членовите на Комисијата: В. Марковски, К. Хаџи Василев, Б. Конески, К. Тошев, В. Иљоски, М. Павловски, И. Топалоски, В. Малески и Г. Влахов. Во сите такви свои работи јас сум внесувал само историски релевантни податоци. Никогаш не ми паѓало на памет да се задржувам на случки како разговорот во Белград, оставајќи го тоа можеби за некој мемоарски осврт. Се разбира, нашето одење во Белград не беше нешто тајно и за него знаеја уште тогаш мнозина. После се јавија и такви што сметаа дека во тоа можат да најдат поткрепа за својата измислица за „диктатот на Ѓилас“. Од тој момент една обична епизода, на која јас лично можеби и никогаш не би почувствувал потреба да се запрам, прераснува во факт што ме принудува да ја дадам оваа информација. Го правам тоа за да не бидат заведувани неупатените. Што се однесува до злонамерните, немам илузија дека ќе ги поучам. Како и да се создаваше македонскиот литературен јазик, како и да се создадеше тој, тие пак ќе му изнајдеа некоја мана. Зашто тие се од дното на душата против самиот македонски јазик, а не само против некој негов конкретен облик.

МАКЕДОНСКИОТ ЛИТЕРАТУРЕН ЈАЗИК

I. УВОДНА БЕЛЕШКА

Македонскиот литературен јазик ја доживеа својата кодификација пред неполни педесет години, како последен во редот на словенските национални литературни јазици. Главните настани беа следните: решението на I заседание на Антифашистичкото собрание на народното ослободување на Македонија (АСНОМ), одржано на 2.VIII 1944, за воведување на македонскиот јазик како официјален во македонската република во составот на Југославија, официјално усвојување на македонската азбука (3.V 1945) и на македонскиот правопис (7.VI 1945).

Споменатото задоцнување беше сврзано со посебностите на македонската историска ситуација во последниве два века, а од него произлегоа и некои изразити карактеристики на развитокот на македонскиот литературен јазик во современата фаза, како и некои социолингвистички појави во врска со неговата афирмација во словенскиот контекст и пошироко во светот, на кои овде нема посебно да се задржуваме, бидејќи се тие опстојно прикажани во ред специјални работи (сп. Димитровски 1978). Нашата задача овде ќе биде да ги изнесеме карактеристиките на развитокот на македонскиот литературен јазик во минатото и во овој век, како и некои одлики на неговата кодификација спрема различните јазични рамништа.

II. МАКЕДОНСКИОТ ЛИТЕРАТУРЕН ЈАЗИК ВО XIX ВЕК

1. Во XVIII век, кога во опширната сфера на словенската кирилска традиција се менуваше основата на словенските писмени јазици, македонскиот терен претставува изразита периферија, како по оддалеченоста од неговите центри на културна радијација во споменатата сфера, така и по многу ослабените врски со словенската кирилска писменост. Имено, во јужните македонски краишта кирилицата беше речиси излезена од употреба, а се користеше грчката азбука за пишување и на македонски. При сите општествено-политички посебности, аналогна ситуација имаше тогаш во Белорусија, каде што под полско воздејство кирилицата отстапуваше пред латиницата. Се разбира, ситуацијата во вакви периферни региони може да претставува сама по себе еден интересен случај во формирањето на современите литературни јазици врз нова основа, но притоа не треба да се губи од предвид ни улогата на старата словенска писмена традиција. Во Македонија може дури во добра мера да се следи еден процес на реславизација на писмениот јазик.

2. Во новите историски околности руските центри играа улога на главен фактор на културната радијација, што се чувствуваше посебно во однос на моделирањето на новите форми на литературните јазици во сферата на кирилската традиција. Добро е познато што значеше за православните во јужнословенските земји пренесувањето на книги печатени во Русија во текот на XVIII век, како и други начини на културни контакти, вклучувајќи ја и дејноста на руски книжевни и просветни работници непосредно во некои јужнословенски средишта. Во меѓувремето беа создадени такви јужнословенски културни центри што во однос на македонската периферија претставуваа огништа на трансмисија на културното влијание чиј главен извор беше Русија.

Во почетокот идат тука српските културни центри, прво оние во Војводина, а потоа оние што во текот на XIX век беа создадени во кнежевството Србија (Конески 1988а). Колку беше важна нивната улога во издигањето на јазичната култура во македонската средина и во соз-

давањето на писмените форми во употреба во текот на минатиот век, може да се заклучи по присуството на српски лексички елементи во јазикот на некои македонски писатели од споменатиот период. Нивниот речник бил збогатен под влијание на српските текстови што тие ги читале и со кои се служеле.

Пресвртниот момент е сврзан со 40-те и 50-те години на минатиот век, кога и во Македонија се надминаа рамките на традиционалната црковно-религиозна просвета и писменост и се поставија основите на ново граѓанско образование и на современа граѓанска литература. Од тоа произлезе потребата да се активираат во писмениот јазик ред словенски книжни зборови, како и повеќе елементи од интернационалната лексика.

Збогатувањето и обновувањето на лексичкиот фонд на македонскиот писмен јазик од таа епоха може да се следи добро по текстовите на еден од тогаш најистакнатите македонски просветни и културни работници – Јордан Хаџи Константинов-Џинот (1821-1882). Во тој фонд бројните така активирани лексеми од словенско потекло придонесуваат за нивелирањето на тогашниот македонски писмен јазик со развиените или поразвиените од него словенски литературни јазици во кирилската сфера. Присуството на ред србизми во јазикот на Џинот сведочи за посебната улога што ја играше српскиот фактор во тој поглед (Конески 1988). Повеќето од тие зборови спаѓаат во вишата книжна сфера: *ѵосѵѵѵање, владање, сѵање, блаџосѵање, размаѵривање, начин, ѵозив, сѵеѵен, званичник, државник, великаш, сѵоменик, величина, скуѵѵѵина, свейѵковина, раѵносѵ, книжевносѵ, ѵлемениѵ, маѵѵерни (јазик), заѵужени* итн. Меѓутоа, надвор од ова, се среќаваат кај Џинот и доста такви србизми што спаѓаат во другите домени и за кои немаше вистинска потреба да бидат позајмени. Нивното присуство се објаснува просто со тоа што Џинот беше свикнат со српскиот јазик. Така наоѓаме: *ујак, унук, сѵѵриц, сељак, ѵѵјац, момак, сродница, варалица, ѵревар, маовина, сочиво, раѵин, волимо, ниѵошѵѵо, ѵошѵом* итн. Се среќаваат и зборови со изразито емоционална обоеност (*будалаѵѵѵина*), како и некои партикули и прилошки зборови: *ѵаклем, ѵок, иначе, ѵаѵѵаче*. Сето ова ја потврдува значајната улога на српското

воздејство во создавањето на лексиката на македонскиот писмен јазик во минатиот век. Ова не се потврдува само со текстовите на Цинот, ами и на некои други македонски автори од тоа време, особено на Рајко Жинзифов (1839-1877). Заедно со усвојувањето на лексичките елементи одеше и пренесувањето на некои ортографски и граматички особености, на кои овде нема потреба посебно да се задржуваме (Димитровски 1983).

Се разбира, во овој период не само српските центри ја вршеа ваквата трансмисија, ами се формираа и некои бугарски културни средишта, како она во Цариград, преку кои особено откај 40-те години на минатиот век одеше едно такво воздејство. Во случаи кога некои книжни лексеми не се маркирани со особености што го откриваат нивното потекло, не може лесно ни да се установи патот по кој тие дошле и се активирале во македонскиот (сп. *ѿогѿис*, *ѿобега*). За улогата на бугарските центри ќе станува збор и натаму, зашто во овој случај не се работи само за трансмисија на јазички елементи, ами и за извесни стремежи да се создадат некои заеднички форми на новиот писмен јазик.

3. Отстапувањето на словенската писмена традиција, при немање на своја, словенска црковна организација и управа, причини што да излезат од употреба некои лексички елементи сврзани со сакралната сфера. Тоа создаде различна ситуација во краиштата со преминација на грчкиот како јазик на вишата култура наспрема онаа во другите македонски краишта. Така, на пример, заменувањето на словенските зборови *ѿророк* и *свидетел* со грчките *ѿрофиѿин* и *марѿир* не ја нарушуваше нивната сакрална конотација. Меѓутоа, овие грцизми имаа територијално ограничена употреба, така што надвор од јужните краишта на народот не му беше познато нивното значење. Затоа во почетокот на XIX век, првите писатели што се служеа со македонскиот народен јазик, Јоаким Крчовски и Кирил Пејчиновиќ, беа принудени да прибегнат кон турцизми за искажување на некои содржини и поими интимно сврзани со христијанската религиозна мисла. Така кај нив среќаваме зборови како: *шаѿѿи*, *икрам*, *курбан*, *курѿѿулија*. Кај Пејчиновиќ со Исуса Христа се сврзуваат атрибути како *сајбија* или *риѿал*, а Богороди-

ца, во својство на *царица небесна*, е наречена *сулџана* (Јашар-Настева 1970). Се разбира, тоа ја принижуваше светоста на таквите содржини и поими, создавајќи неудобност што можеше да биде отклонета само со напредување на процесот на реславизација, којшто уште во текот на минатиот век доведе до ограничување на употребата на турцизмите во писмениот јазик и нивното принижување, во ред случаи, до нивото на просторечието.

4. Од кажаното се гледа дека во првата половина на XIX век македонскиот терен беше поделен во две сфери што се однесува до социолингвистичката ситуација: во јужните области како престижен јазик воздејствуваше грчкиот, додека во останатите делови на Македонија оваа улога сè уште му се паѓаше на црковнословенскиот, којшто поради тоа можеше да врши влијание врз развитокот на новите форми на писмениот јазик, заснован повеќе или помалку врз народните говори.

Една таква стратификација се одразуваше, се разбира, врз споменатите нови форми на писмениот јазик. Во сферата на предимната употреба на црковнословенскиот тие беа подложени на извесна тенденција на архаизирање на граматиката и лексиката, како и во ортографијата. Од друга страна, во сферата на предимната употреба на грчкиот како јазик на вишиот стил новите форми на писмениот јазик ја изразуваа во почист вид народната основа со сите балкански особености на македонските народни говори. Меѓутоа, додека црковнословенската традиција осигуруваше непосредно еден наддијалектен контакт, во сферата на грчкото воздејство, каде што дури на македонски се пишуваа со грчка азбука, новите писмени форми остануваа територијално сосем ограничени, маркирани и со изразити дијалектни особености. Се разбира дека во такви услови создавањето на еден наддијалектен контакт претставуваше тешка задача.

Оставајќи ги настрана овде подробностите, совладувањето на тие пречки, но веќе не без дејството на процесот на реславизација, ќе го прикажеме со некои податоци за јазичната активност во солунскиот книжевен круг меѓу 30-те и 60-те години на минатиот век (Конески 1988б).

Последиците од употребата на грчката азбука место кирилицата не треба да се превидуваат, зашто тие ги

надминуваат рамките на чисто визуелниот впечаток и на можниот избор и комбинација на графемите. Кога ќе се знае дека повеќето писмени луѓе во оваа сфера, како што сведочи В. Григорович за Охрид во 40-те години, не можеле дури ни да ја читаат кирилицата, тие немало како ни да ја следат обединувачката улога на словенската традиција во создавањето на еден современ облик на македонскиот писмен јазик. Нивните записи од 60-те и 70-те години на минатиот век, со кои располагаме, ги предаваат верно народните говори, но локалните својства во нив не ја обезбедуваа добро онаа наддијалектна врска потребна за да може новиот писмен јазик да опслужува поширока говорна заедница. И во религиозните текстови се забележуваат толку отстапувања од словенската традиција, дури и во антропонимијата, што со тоа се смалуваше изгледот за установување на лексиката на писмениот јазик. Така во Кулакиското евангелие, ракопис од 1863, се среќаваат сосем подруги имиња и за најпознатите црковни отци и светители: *Василиј Великиј* станува *Васили Голем*, *Јован Крстишиел* – *Јован Крстиачо*, а *Андреј Првозваниј* – *Андреа Првновикнин*.

Но процесот на реславизација на писмениот јазик беше веќе почнат во јужните македонски краишта и ситуацијата почнува да се менува. Се обновува употребата на кирилицата, а со тоа оди и активирањето на словенската книжна лексика со наклон на црковнословенскиот, но исто така и на словенските литературни јазици од кирилската сфера. Се разбира, притоа доаѓаа до израз и некои црковнословенски фонетски и морфолошки особености.

Но сепак во тие краишта уште долго се држеше навикот да се пишува на македонски со грчка азбука. Во 1851 г. се појави Кониовското евангелие, преведено од Павел Божигробец и печатено во солунската печатница на Киријак Држилович. Таа печатница располагаше само со грчки букви, па и подоцна, во 60-те години, останаа залудни напорите таа да се снабди со кирилски шрифт.

Павел Божигробец го знаеше црковнословенскиот. Тој се служи со познатите формули за огласување на евангелските четива во богослужбата, а и во самите четива среќаваме во неговиот превод црковнословенски термини и изрази, иако не многу на број. Негова намера

била да му даде на читачот и слушачот разбирлив текст, па тој не се оддалечува од својот дијалект, што може да се види добро макар по употребата на предлогот *уф* (*уф, вода*), иако пред него уште во почетокот на 40-те години Теодосиј Синаитски, претставник на истата дијалектна група, употребува *во* (*во ѿаја книжица*), опирајќи се на црковнословенскиот од руска редакција. Водејќи сметка за својата публика, Божигробец сè уште им дава предност и на грцизмите како *ѿрофийѿин* и *марѿиир*. Процесот на реславизација напредуваше, но полека и постепено.

Ваквата инклинација се забележува и во текстови надвор од религиозната и поучната литература, во кои би очекувале сосем верна слика на дијалектот. Па сепак тоа не е во нив секогаш случај, токму поради напредувањето на процесот на реславизација.

Христодул Божиков, учител во солунското село Висока, му испраќа кон 1862-63 г. на Стефан Верковиќ свои записи на кирилица. И во својата кореспонденција со Верковиќ, којшто беше без сомнение многу заслужен за тоа што заинтересира луѓе од Солунско и од други краишта за собирање на народни умотворби, Божиков се служи исто со кирилица. Меѓутоа, во некои од неговите записи се среќаваат траги што сведочат дека тие првобитно биле забележани со грчко писмо. Тоа го откриваат графите како: *зенаѿа, сѿом, мешѿу* и др. Така, кај едно исто лице се констатира преминување од една азбука на друга (Конески 1986, 156).

Записите на народни приказни, во верзијата на Божиков, не ја одразуваат напoлно состојбата во говорите на селата Висока и Сухо. Тој избегнува некои изразити локализми, за да им даде во замена за нив место на извесни особености со поширока употреба во Солунско. Една таква локална црта е партикулата *за* што служи за образување на футурот (*за ѿусни, за кинисаѿ*). Место неа Божиков го употребува *ке* или *ки*. Овие форми беа разбирливи и обични не само во Солунско, ами и пошироко во Македонија.

Во желбата да излезе од локалните рамки, на Божиков му се случило да пренебрегне една општомакедонска особеност, мислејќи дека и во тој случај треба да му даде предност на тоа што било познато пошироко во со-

лунските говори. Имено, иако тоа не е обично за говорот на Сухо и Висока, тој го употребува, поведен од состојбата во Солунско, директниот на-предмет: *џу ѿиѿиѿа на неџо; ѿѿој не ѿослуѿа на ѿѿѿѿко му*. Но и во оваа „грешка“ се пројавува стремежот да се воспостави една наддијалектна врска во онаа варијанта на македонскиот писмен јазик што се развиваше во солунскиот круг.

Кога се работи за наддијалектната врска, многу е важно да се спомене дека црковнословенизмите и русизмите претставуваат еден видлив слој не само во преписката на Христодул Божиков, ами исто така и во неговите записи на народни приказни. Заедно со ваквите лексеми, тој усвојува понекогаш и извесни фонетски и морфолошки црти на црковнословенскиот од руска редакција: *смерѿѿ, ѿѿерв, онѿѿ, царскиѿ* (наставката *-ѿѿ* се форсираше и во тогашниот бугарски писмен јазик), *ѿонеџе, блаџодарение, ѿрочее, јасѿѿие* и др.

Интересно е дека освен црковнословенизмите (русизмите) и бугаризмите, во јазикот на Христодул Божиков се среќаваат и србизми, како: *дакле, џосѿодџа* (за *џос-ѿоѿа*), *ѿѿрџовина*. Се работи за непосредно влијание на Верковиќ врз неговите кореспонденти. Самиот Верковиќ многу често го употребува *дакле*, а *ѿѿрџовина* имаше за него и посебно шифрирано значење.

Сите овие лексички елементи беа веќе толку обични за образованите луѓе од солунскиот круг, што тие нив не ги делеа стилистички од елементите на својот роден говор. Тоа сведочи дека процесот на реславизација во тој круг бил напреднат, сообразно и со издигањето на јазичната култура во целата македонска средина.

5. Обновувањето на кирилската традиција во Македонија во првата половина на XIX век, при стремежот да се создаде писмен јазик на народна основа, го правеше сè поприсутно прашањето за изборот на таа основа, како и за начинот и степенот на интегрирање на традиционалните елементи во структурата на тој нов писмен јазик. Изборот на дијалектната база на тој јазик не беше лесен, посебно поради тоа што во прво време се јави идејата за создавање на заеднички литературен јазик за Словените во Бугарија, Македонија и во соседните области. Овој стремеж одеше заедно со напорите да се издвојува цр-

ковна самостојност со одделување од Цариградската патријаршија. Писмениот јазик во создавање се означуваше со термините *славено-болгарски* или просто *болгарски*. Оваа тенденција од македонска страна особено се пројави во дејноста на Јордан Хаџи Константинов-Џинот и на архимандритот Партениј Зографски.

Додека претходниците на Џинот настојувала да го направат писмениот јазик разбирлив за народот, без да го поставуваат прашањето за неговата дијалектна основа и за неговиот единствен облик, Џинот, којшто ја сфаќаше спецификата на литературниот јазик, сметаше дека тој јазик не може да се сведе до народниот говор. Пред Џинот истото гледиште го застапуваше Неофит Рилски во својата бугарска граматика. Обајцата ја познаваа добро јазичната ситуација во Грција и ги пренесуваа идеите што таму доаѓаа до израз во врска со развитокот на грчкиот литературен јазик. Примерот на рускиот јазик и, поблиску, на варијантата на српскиот писмен јазик во Војводина, по трагите на Доситеј Обрадовиќ, даваше во рамките на самата словенска традиција, очевидна потврда дека писмениот јазик треба да се разликува од народниот. Ова ја истакнуваше уште повеќе важноста на улогата на црковнословенскиот, како традиционален писмен јазик, во создавањето на новите форми на словенските литературни јазици, поставени врз народна основа.

Изборот на особеностите во јазикот на Џинот покажува дека во некои случаи тој се оддалечува од својот роден велешки говор. Така, за разлика од тој говор, каде што имаме форма *-о̄ӣ* за членот во машки род (покрај *-ов* и *-он*), Џинот ги употребува формите *-о* и *-а̄ӣ*, а само многу ретко *-о̄ӣ*. Објаснение за ваквиот избор ни дава граматиката на Неофит Рилски, во која се препорачуваат токму формите прифатени од Џинот. Неофит Рилски поаѓа од идејата да ги земе формите на членот од различни дијалекти како замена за падежните форми, загубени во народниот јазик. Тој го употребува членот *-о* при подмет, а *-а̄ӣ* при предмет (акузатив), како и во предлошки конструкции. Наспоредно со *-а̄ӣ*, тој го смета *-а* како номинална форма, иако всушност тука се работи за генитивно-акузативна наставка кај одушевените именки од маш-

ки род (*човека* и сл.). Усвојувајќи ги членските форми –*о* и –*аӣ*, Џинот не го применува синтаксичкото правило на Неофит Рилски за нивната дистрибуција. И во изборот на наставките за 1. л. едн. во презентот Џинот го следи Неофита, пишувајќи: *слушам, ѝишем, молим* и сл., додека во велешкиот говор е во овој случај обопштена наставката –*ам*, како и во повеќето други македонски говори. Секако ваквиот избор бил поткрепен и од српскиот. Од состојбата во српскиот, а во согласност и со тоа што го покажува и неговиот роден говор, Џинот отстапува од Неофит Рилски со тоа што глаголите од типот *куйоваӣи* ги вклучува во *е-*, а не во *а-*група.

Со својот избор Џинот се приклучува, иако самиот претставник на друга дијалектна област, кон некои книжевни работници од првата половина на минатиот век (Јоаким Крчовски, Неофит Рилски, Константин Фотинов) што во своите текстови за народна основа ги имаа североисточните македонски или соседните со нив западнобугарски говори. Така, пред Партениј Зографски Џинот е практично спроводник на идејата за создавање на еден заеднички „среден“ бугарско-македонски писмен јазик. Своето становиште тој го определува кратко во една реплика до редакцијата на „Цареградски вестник“, која изрази незадоволство од неговиот јазик. Таму тој истакнува дека самиот се откажал од некои форми што ги употребувал порано, за да се приближи кон практиката на бугарскиот печат, но дека затоа очекува такви отстапки и од друга страна (Димитровски 1983, 57-60). Оваа епизода, врзана за личноста на Џинот, покажува дека идејата за „средниот“ јазик немала никогаш порални изгледи отколку во моментот, кога споменатите погоре книжевни работници го поставуваа писмениот јазик врз основа на говорите во западна Бугарија односно во источна Македонија, бидејќи се работеше за меѓу себе многу блиски дијалекти. Но во натамошниот развој бугарскиот писмен јазик се опираше сè повеќе врз источните дијалекти, додека во Македонија, особено по настапот на Партениј Зографски (1818-1875), се определуваа за западномакедонското наречје. Така поставени, дијалектните основи го правеа сè посложено создавањето на заеднички, „среден“ литературен јазик.

Кога при крајот на 50-те години Партениј Зографски го постави на посебно разгледување тој проблем, тој не само што инсистираше врз учеството на македонските особености во заедничкиот писмен јазик, ами дури истакнуваше дека би било подобро како негова основа да се земе имено западномакедонското наречје. Се разбира дека мали беа тогаш изгледите за некаков компромис, особено поради тоа што создавањето на бугарскиот литературен јазик навлезе веќе во напредната фаза.

Во таа ситуација во 60-те години на минатиот век сè погласни стануваа идеите за македонската национална посебност, што го вклучуваше и барањето за создавање на посебен македонски литературен јазик. Во тој процес се потврдуваат сè повеќе и ознаките *македонски народ* и *македонски јазик*, иако до конечното решавање на македонското национално и јазично прашање требаше да поминат уште ред децении (Конески 1981, 24-25).

6. Во сложеноста на појавите сврзани со развитокот на македонскиот писмен јазик во текот на XIX век се вклучуваше и односот меѓу писмената традиција и особеностите на народниот јазик. Таа спрега можеме да ја согледаме добро, следејќи го ставот во писмената практика кон една толку маркантна синтаксичка особеност на народниот јазик, како што е удвојувањето на објектот. Таа особеност е со најголема регуларност изразена токму во западномакедонското наречје, во кое индиректниот објект се удвојува редовно, а директниот ако е на некој начин определен. Во останатите говори, удвојувањето, иако е обична појава, не се реализира со таква регуларност. И тоа, покрај отпорот на словенската писмена традиција како основен фактор, придонесуваше што оваа изразита балканистичка црта само постепено и со тешкотии можеше да се утврди целосно во македонскиот литературен јазик.

Дури и во записите на народни приказни од втората половина на минатиот век, од западномакедонскиот терен, удвојувањето на објектот не е застапено во мера што би ја прикажувала верно состојбата во народните говори од таа област. За тоа ни сведочи избегнувањето на редупликацијата во записите на Марко Цепенков на прилепски говор, иако по други материјали знаеме дека во споменатото време во тој говор објектот се удвојувал

со познатата регуларност (Конески 1986, 245-253). Кога Цепенков, на пример, пишува: *видел Силјан ѿолейѿо Прилејско* (место: *ѿо видел...*), тој не респектира една важна особеност на својот роден говор, во кој реченицата може да почнува со заменскиот објект (во случајов: *ѿо*).

Објаснение за вакво отстапување треба да бараме во воздејството на традицијата, бидејќи појавата не ја познава ниту црковнословенскиот ниту рускиот и српскиот, словенски јазици на кои беа упатени македонските книжевни работници. Таа како да немаше логичко оправдање, па ѝ се даваше ознака на плеонастичко искажување, можно во јазикот на простиот народ, но излишно во високиот литературен исказ. Таквото логизирање во однос на еден жив јазичен феномен не беше тогаш нешто изолирано, бидејќи тоа се изразува и во бројните записи на народни приказни кај еден Кузман Шапкарев или во беседите на Григор Прличев, во кои инаку е добро претставен охридскиот градски говор.

Имаме пред себе еден од оние случаи во кои се пројавуваше во минатиот век стремежот за дебалканизација на формите на македонскиот писмен јазик во процесот на создавање. Бележењето на народни умотворби беше во втората половина на минатиот век важен чинител во развитокот на тој писмен јазик. Стилот на такви истакнати запишувачи на усното народно творештво, какви што беа Цепенков и Шапкарев, вршеше од своја страна едно такво воздејство што дури и во јазикот на Крсте Петков Мисирков во почетокот на XX век, иако тој во најголема можна мера им даваше израз на некои други црти на централните западномакедонски говори, удвојувањето на објектот не ја постигна својата доследна примена. На тоа требаше да се чека сè до конечната кодификација на современиот македонски литературен јазик. Сето ова открива една интересна ситуација во развитокот на нови писмени јазици, кога традицијата настојува да ги воспостави своите права, пречејќи да се афирмираат извесни својства на народната основа што влегуваат во конфликт со неа. Ваквите појави ќе бидат карактеристични и за некои други моменти во натамошниот развиток на македонскиот литературен јазик.

III. РАЗВИТОКОТ НА МАКЕДОНСКИОТ ЛИТЕРАТУРЕН ЈАЗИК ВО XX ВЕК

1. Во текот на XIX век се постигна видлив напредок на граѓанската просвета во Македонија. Во тие рамки се постави како актуелно и прашањето за новиот писмен јазик што требаше да ја опслужува. Но тоа прашање не доби тогаш конечно решение, и во тоа најде свој израз заостанувањето на развитокот на регионот спрема состојбата во другите јужнословенски земји.

Со оглед на историскиот резултат, од суштествена важност беше тоа што во втората половина на минатиот век се пројави стремежот за создавање на посебен македонски литературен јазик на народна основа. Но не беа уште создадени потребните услови за реализација на таа идеја. Таа наоѓаше пречки и во веќе организираната акција за вкоренување и ширење на употребата на бугарскиот и српскиот јазик, додека во јужните македонски краишта, иако во отстапување, сè уште ги држеше своите од порано стекнати позиции грчкиот јазик.

Сето тоа ја усложнуваше социолингвистичката ситуација на македонскиот терен. Процесот на реславизација, напредувајќи во оние видови со кои веќе во основното се запознавме, доведе до повеќе дилеми, отколку до еднозначен резултат, којшто остана да се очекува од иднината. Модернизацијата на писмениот јазик го поставуваше на различни рамништа прашањето за односот спрема писмената традиција и, се разбира, како основно прашањето за изборот на неговата народна основа. Во овој поглед беше за конечниот исход посебно важно што во втората половина на минатиот век повеќе истакнати културно-просветни и книжевни работници излегоа од западна Македонија и што поврзано со тоа и претежниот фонд на усното народно творештво беше собран имено од тие области. Сето тоа создаваше еден значителен корпус од писмен материјал што не можеше да не дејствува во определена смисла во поставувањето на основите на современиот македонски писмен јазик. Сепак македонското јазично прашање, како впрочем и македонскиот национален развиток, остана отворено за повеќе децении и во XX век.

Еден бележит момент во почетокот на овој век беше означен со дејноста на Крсте Петков Мисирков (1874-1926), којшто во својата книга „За македонските работи“ (Софија, 1903), ја дефинира својата национална програма и во нејзините рамки посебно го разгледа прашањето за македонскиот литературен јазик. Мисирков имаше свои претходници (Стаматоски 1986, 59-69), но тој прв така сестрано, опстојно и така аргументирано, го постави и разработи тоа прашање. Со полно право можеме поради тоа да кажеме дека Мисирков заправо осмисли целосно еден обид за кодификација на македонскиот литературен јазик, покажувајќи и практично со својот инспириран текст како го замислуваше обликот на тој јазик. Друго е прашањето што неговиот проект во тогашните историски услови не можеше да биде реализиран.

Мисирков ги согледува некои од основните карактеристики на македонскиот литературен јазик како по неговиот развој така и по неговата функција. Тоа се карактеристики што го вклучуваат и во определен тип на литературни јазици во словенската фамилија и пошироко. Пред сè тоа се јазици што придобиваат особено а можеби и примарно значење за самата идентификација на народот како нивни носител. Затоа во националната програма на Мисирков создавањето на македонскиот литературен јазик зема централно место. За него е тоа суштествен чин во осознавањето на самите интереси на македонскиот народ, како посебна национална заедница, наспрема интересите на соседните словенски народи и во балканскиот контекст. Блискоста на јужнословенските јазици ја прави уште поакутна потребата од демаркација, за да можат што поуспешно да се парираат оспорувањата, секогаш присутни при таква јазична блискост, а при вкрстувањето на националните интереси во различните фази од историскиот развој. Сфаќајќи ги последиците од застојувањето за кое споменавме, Мисирков забележува дека во создавањето на македонскиот литературен јазик треба да се оди на забрзан развој. „Ние сега со брзина ќе треба да разработиме нашиот литературен јазик...“ – истакнува тој (Мисирков 1903, 144), и со тоа заправо формулира една суштествена особеност во развојот на литературните јазици од оној тип, во кој спаѓа и македонскиот. Оваа „брзина“ во развојот на свој начин

го определува и односот спрема традицијата, којшто не може да биде толку интимен како што е случај со писмените јазици што можеле да го следат својот развиток постепено и непречено во еден подолг временски период. За тоа ќе кажеме нешто повеќе подолу во врска со некои особености на јазикот на самиот Мисирков, како што ни е претставен во неговата книга „За македонските работи“.

Основните становишта на Мисирков за обликот на македонскиот литературен јазик се сумираат во овие три точки: 1. за негова основа се земаат централните говори (распоредени на линијата Велес-Прилеп-Битола-Охрид); 2. правописот се поставува на фонетска основа, со извесни отстапки на етимологијата и 3. лексиката на литературниот јазик вклучува елементи од сите наречја (Мисирков 1903, 145). Овие становишта на Мисирков добија подоцна верификација при кодификацијата на македонскиот литературен јазик, извршена во 1945 година.

Иако Мисирков не беше задоволен од она што за развитокот на македонскиот литературен јазик се постигна во XIX век, не може да се превиди дека тој им должи на своите претходници многу нешто, дури до изборот на одделни црти во својот обид за кодификација. Ова се однесува и на ортографијата, но особено на нивниот придонес во афирмирањето имено на централните говори како основа на македонскиот литературен јазик. Во тој поглед на него извршија очевидно најголемо влијание записите на фолклорен материјал од областа на тие говори. Мисирков, којшто потекнува од друга говорна област (беше роден во с. Постол, Еницевардарско), ги користи особено записите на Марко Цепенков, преземајќи од нив некои маркантни особености на прилепскиот говор.

Во изборот на таквите особености тој се водеше од стремежот да му даде на македонскиот литературен јазик колку што се може посвојствен облик наспрема бугарскиот и српскиот. Заслужува да се задржиме малку повеќе на односот спрема кирилската писмена традиција што произлегуваше од тој стремеж. Јасно дека Мисирков требаше во многу нешто да се дистанцира од таа традиција. Тој укажува на турскиот период како на една голема цезура во културниот развиток на македонскиот народ, што налага на една нова основа да се изградува литературниот

јазик така што тој да остава впечаток со својата самобитност (Конески 1976).

Не откажувајќи го значењето на старата основа ниту на традициите воопшто, Мисирков наоѓа во самата историска реалност доволен аргумент во полза на една коренита модернизација на македонскиот литературен јазик согласно со современата состојба на народниот јазик. Кон таа задача тој ѝ пристапува практично пишувајќи ја својата книга „За македонските работи“ – како што вели самиот – „на централното македонско наречије, кое за мене от сега на тамо имат да бидит литературен македонски јазик“ (Мисирков 1903, XI). Меѓутоа, стремежот за што поизразито истакнување на македонската посебност наспрема другите јужнословенски литературни јазици во крајна линија не можеше да не ја засега и традицијата, со оглед на тоа што словенските литературни јазици, формирани во некогашната сфера на црковнословенскиот, имаат наследено повеќе заеднички особености од јазикот на старата писменост. Поради сето ова, можеме да речеме дека обидот на Мисирков носи едно видливо „антитрадициско“ обележје, имајќи ја на ум сепак релативноста на една ваква определба. Ваков подбор на особеностите доаѓа кај него до израз на повеќе рамништа:

Во азбуката се воведуваат неколку графеме што треба да ја разликуваат македонската кирилица *і, к', ̄, н', л'*.

Во изговорот се инсистира особено на формите со загубено интервокално *в* и *х* (*чоек, жио̄и, дуо̄и*), со антиципација на мекоста при *к* и *њ* (*браік'а; с̄іаіа̄н'е, коіа̄н'*), со групите *шч* (*шчо, свешчено, зашчиӣуа, обшч*) и *с̄ир*, *здр* (*с̄иред, здрел*). Место наставката *-ски* Мисирков ја употребува варијантата *-ци* (*македонци, исторіици*).

Во морфологијата се земаат за 3. л. едн. на презентот формите со наставката *-ӣ*, при скоро редовно елиминирање на *е*-група: *речӣи, можиӣ, бариӣ*.

За зборообразувањето е карактеристично тоа што се настојува да се изврши што подоследна адаптација спрема моделите од народниот јазик *благодареін'е, населеін'е, влиаіа̄н'е, раководицӣе; ѱоложни* и *одрични*.

Не е Мисирков во сите случаи прв што извршил ваков избор. Така во однос на азбуката и правописот може-

ме да укажеме како на претходници на Темко Попов и на „лозарите“ (од овие тој сигурно се влијаел). Адаптирањето на глаголските именки од свршени глаголи го имаме спроведено во ред случаи уште кај К. Миладинов. Сепак и таквите случаи добиваат посебно и поголемо значење, вклучени во еден целосно обмислен проект за кодификација на македонскиот литературен јазик, каков што предлага Мисирков.

Веднаш забележуваме дека македонската современа литературна норма прави во однос на повеќе од приведените особености уклон во полза на традицијата. Меѓутоа, и за самиот Мисирков се поставувало како проблем постигањето на извесна рамнотежа во таа смисла. Отпор спрема адаптацијата што требало да се изврши по неколку линии, сообразно со изборот направен од Мисирков, се јавувал пред сè од страна на лексичките единици (зборови и изрази) од апстрактната сфера, било да се тие од словенско или од интернационално потекло (доколку Мисирков сакал да ги подведе под истите правила и интернационализмите). Уште во книгата „За македонските работи“ тој отпор го забележуваме јасно во колебањето на самиот Мисирков во ваквите случаи: *чоек* : *чоечесѝвоѝо* – *човечесѝвоѝо*, *жиоѝ* : *живоѝниѝе инѝтереси*, *дуоѝ* : *дуовно* – *духовно* (сп. и *ѝсиолоѝкоѝо* – *ѝсихолоѝка*), *сѝред* : *сѝредсѝва* – *средсѝва*. Кон ова се придружуваат и дијалектните разлики во самиот македонски јазик. Не е исклучено по излегувањето на неговата книга да му го посочувале на Мисирков тоа, што и самиот добро го знаел дека не се вели во сета Македонија *чоек*, *нешчо*, *срѝцки* и сл., ами и *човек*, *нешѝо*, *срѝски* и сл. Едно такво укажување носело со себе, се разбира, и реакција на луѓе што во својот говор не ги познавале особеностите форсирани од Мисирков.

Така доаѓаме до еден момент во развитокот на литературниот јазик кога во интересна спрега стапуваат факторот на традицијата и потребата за надминување на дијалектната диференцијација. И кога Мисирков, веќе во 1905 г., во своите текстови објавени во сп. „Вардар“, се откажува од правилото за испуштање на *в* и пишува: *доѝговор*, *ѝравинаѝа*, *убаво*, *дрѝжава*, *неѝгови*, *факѝови* и сл., малку би било да се каже дека тој врши само замена на едни со други

дијалектни особености, бидејќи изборот сега не е направен без дејството на факторот на традицијата. Оној фактор што во македонската писменост од XIX век доведе до брзо ширење во писмената употреба на формите како *во, со, волк* и сл. независно од нивната дијалектна ограниченост, а поради тоа што тие совпаѓаат со соодветните црковнословенски форми, – се пројавуваше и во овој случај, иако не толку видливо, во изборот на особеностите на литературниот јазик. Очевидна е тогаш неговата позитивна улога во надвладувањето на дијалектната раздробеност.

Во средина со доволно стара писменост јадрото на она што се наречува наддијалектен слој им припаѓа заправо на наследените елементи од традиционалниот писмен јазик, особено од апстрактната сфера. Штом притоа и во ново време развитокот на јазичната култура во таа средина, додека уште не го изградила својот нов литературен медиум, одел во истата посока, иако во случајов под воздејство на современите словенски литературни јазици создадени во поранешната сфера на црковнословенскиот – тогаш обемот и уделот на тој наддијалектен слој многукратно се зголемувал. Ако поради дијалектната диференцијација се велело негде *џлаа, нешчо*, а негде *џлава, нешиџо*, но – од друга страна – кај образованите луѓе сегде *џлава ѝрва, зашиџиџа*, тогаш е веднаш јасно барем толку која варијанта наоѓала поткрепа во наддијалектниот слој, конституиран при определени историски околности. Се разбира, тоа не имплицира автоматско налагање на таа варијанта во новиот литературен јазик, бидејќи можат да се вмешуваат и други фактори чие дејство треба да се изучува во секој конкретен случај, но секако ѝ дава извесна шанса пред другите варијанти.

Како што видовме, во случајот со интервокалното *в* една таква шанса и се реализирала во конечниот избор не само кај Мисирков ами и во современиот македонски литературен јазик. Тоа што го доживуваше во овој поглед Мисирков, требаше да го доживеат во периодот пред дефинитивното нормирање на тој јазик повеќе тогаш млади писатели од западна Македонија. Имено, упатени на својата потесна дијалектна област, тие пишуваа на јазик што е по извесни својства поблизок до Мисирков отколку што тоа го допушта современиот македонски стандарден јазик.

Нов подем македонското национално движење доживеа во периодот меѓу двете светски војни, по сите судбоносни настани што ја потресоа Македонија по балканските и Првата светска војна. Заедно со тој подем сè повеќе, и покрај официјалните забрани во балканските држави, во кои живееја Македонците, се засилуваше употребата на македонскиот писмен јазик сè уште некодифициран, сè уште во процесот на создавање. Тоа се изразуваше и во сè поживата книжевна дејност на македонски јазик во овој период. До сцената најдоа достап драмите од народниот живот од Васил Иљоски, Антон Панов и Ристо Крле. Непосредно пред Втората светска војна голем успех беше постигнат со објавувањето на поетските збирки од Кочо Рацин, Венко Марковски и Коле Неделковски. Македонски текстови, особено поезија, се печатеа повремено и во некои весници и списанија. Се создаваа кружоци, во кои се поставуваше меѓу другото и прашањето за устројување на македонската азбука. Во секидневната писмена кореспонденција стана нормална употребата на македонскиот јазик, се разбира, уште обележен со дијалектни особености. Како интересна епизода треба да се одбележи излегувањето во 1925 година во Атина на еден буквар (Abecedar) со примена на латиницата, наменет за училиштата во Грција (Стаматоски 1986, 130). Тоа беше резултат на одредбата на Версајскиот мировен договор, со кој се задолжуваа потписниците за грижа за просветата на малцинствата на нивни мајчин јазик. Меѓутоа, споменатиот буквар не беше пуштен во употреба. Се бараат начини илегално или во некаков легален вид, да се афирмира македонскиот јазик и преку периодични публикации. Така, во 1928 година се инсистира да се изнајде можност за издавање и на весник на македонски јазик (Стаматоски 1986, 124).

Покрај сето ова, македонскиот јазик не само што не уживаше статус што би му давал право на слободна употреба, ами беше вклучен меѓу официјално дискриминираните јазици. Во овој поглед неговата позиција беше дури понижена спрема онаа во XIX век. Додека тогаш употребата на локалните македонски говори и на тогашните форми на писмениот јазик во училиштата зависеше во добра мера од волјата на граѓанството, сега таквата употреба не беше воопшто дозволена. Поради многу-

кратно зголемената писмена активност на македонски јазик, тоа создаваше една општествено-политичка тензија што допрва чекаше свое разрешување.

Во годините на Втората светска војна таа активност уште повеќе се интензивира и спроти самиот чин на неговата кодификација му прибави на развитокот на македонскиот литературен јазик една изразита карактеристика. Имено, на македонскиот терен тој стана главно средство на писмената дејност во рамките на антифашистичкиот отпор, т.е. во една крајно изострена политичка и револуционерна борба. Во овие години, илегално и во партизанските единици, се издава обемен материјал на македонски јазик, пред сè со дневна политичка содржина, но исто така се појавуваат и нови книжевни текстови, при што сè уште надвладува поезијата. Едновремено се присутни и размислувањата за дефинитивниот облик на македонскиот литературен јазик, дури и во некои кружоци на полит-затвореници (Мазов 1956), па се прават и обиди за составување на македонска граматика (Конески 1985). Сето тоа претставуваше нужна подготовка за кодификацијата на македонскиот литературен јазик. И кога за неа беа создадени потребните услови, не се пристапуваше кон тој чин како кон првпат поставена задача, ами тој значеше пред сè верификација на оние основни тенденции што беа веќе доволно изразени и што ги наложија своите резултати во претходната писмена практика. Така кардиналното прашање за дијалектната база на литературниот јазик, како и прашањето за принципите на неговата ортографија, не требаше ни да бидат поставени на посебно разгледување, зашто околу нив не се јавуваа веќе никакви контроверзи.

IV. КОДИФИКАЦИЈАТА НА ОДДЕЛНИТЕ ЈАЗИЧНИ РАМНИШТА

1. *Орфографија*. Граѓанската кирилица влегува во поширока употреба во Македонија дури откај 40-те години на минатиот век. Печатницата на Теодосиј Синаитски, отворена во Солун во 1838 г., за да работи само неколку години, употребува црковнословенски шрифт. Меѓу македонските книжевни работници Јордан Хаџи Констан-

тинов-Џинот е еден од првите што се служел со граѓанската кирилица и што пристапил кон упростувањето на графискиот систем. Се разбира, тоа упростување првенствено се постигало со елиминирањето на знаците што не одбележувале некаква фонетска вредност, или што се пишувале само во туѓи зборови, со избор на еден знак меѓу повеќе за одбележување на иста фонема и со расчленување на диграфите. Освен ова, како важна задача се поставувал еднозначниот избор во однос на обележувањето на „Јотата“ и на палаталните консонанти. Во практиката се јавувале разни решенија, како што може да се види и од самото посочување на некои графиски варијанти: *й* (при: *ја, ју*), *і, ј; њ, њь, ѓ, нь, љ, кј, љј, љј* и др.

Процесот на модернизацијата на македонската ортографија во минатиот век не минал без позитивно воејство од страна на правописната реформа на Вук Караџиќ, особено меѓу луѓето што имале поживи контакти со Србија или дури таму се школувале. Така, обрасци од модернизиран правопис ни се останати од 80-те години од Темко Попов, во овој поглед еден од претходниците на Крсте П. Мисирков (Стаматоски 1986, 59–69). Самиот Мисирков, којшто неколку години се школувал во Србија, ја истакнува изрично важноста на Вуковата реформа. Во почетокот на 90-те години од минатиот век друга значајна подбуда за модернизација произлегува од практиката на познатиот бугарски Сборник за народни умотворенија, во кој фолклорните записи, и меѓу нив голем број од Македонија, се печатат со фонетски правопис, во кој *і* ја обележува „јотата“, *ж* шва-вокалот, а еровите букви се елиминираат, надвор од специјалната употреба на *ь* како знак за мекост. Интересно е дека имено овој правопис беше усвоен од македонската интелектуална група околу списанието „Лоза“, кое излегуваше во Софија во почетокот на 90-те години и кое обележува еден важен момент во процесот на македонската еманципација.

Во почетокот на XX век беше направен прв значаен обид за кодификација на македонскиот литературен јазик од страна на Крсте П. Мисирков (1874-1926). Во својата книга „За македонските работи“ (Софија, 1903) тој го застапува становиштето, што и практички го применува, дека македонската ортографија треба да се заснова

на фонетскиот принцип, „со мали отстапки на етимологијата“. Тој употребува 29 знака, со тоа што „јотата“ ја обележува со *i*, а палаталните консонанти со записка десно во горниот дел од буквата: *h'*, *l'*, *k'*, *z'*. Во гласовниот систем вклучува пет вокали: *a*, *e*, *o*, *u*, *y*. Од правилото, за секоја фонема да има посебен симбол во азбуката, отстапува само во однос на *s* и *z*, што ги означува со *oz* и *ozh*. Две години подоцна, во единствениот број на своето списание „Вардар“ (Одеса, 1905), Мисирков врши извесна модификација на својот азбучен состав. Чисто надворешна е промената што тој записката ја поставува над буквите за палаталните консонанти (впрочем не е јасно дали типографските услови не се причина за обликот на тие знаци во неговата книга), додека составот го засега вклучувањето на буквата *q*, која требало да се пишува на местото на рефлексот од *ж* (отстапка на етимологијата): *iqiŕ*, *raqa* и др. Системот на Мисирков не можел да биде пошироко применет, бидејќи тоа не го дозволувале историските околности во Македонија.

Во резултат на претходната писмена практика, во 1945 г. дојде нормирањето на македонската ортографија врз фонетскиот принцип. По предлог на Комисијата за јазик и правопис, владата на НР Македонија ја усвои со акт на 3 мај 1945 г. македонската азбука во ваков буквен состав (во кој секој знак обележува посебна фонема): *a*, *b*, *v*, *g*, *d*, *g'*, *e*, *z*, *s*, *i*, *j*, *k*, *l*, *l'*, *m*, *n*, *h*, *o*, *p*, *r*, *c*, *t*, *k'*, *y*, *f*, *x*, *z*, *z'*, *š*. Малку подоцна, на 7 јуни 1945 г. беше усвоен и проектот на македонската ортографија, со акт на Министерството за просветата на НР Македонија. Вокалното *p* се обележува посебно само во почетокот на зборот (неколку лексеми): *'pža*, *'pbeiŕ* и др., а инаку: *iprv*, *drvo*, *svekrva* итн. (вокалното *l* во македонскиот литературен јазик е заменето со *ol*: *volk*, *golgo* итн.). Следејќи го фонетскиот принцип, македонскиот правопис го бележи по правило едначењето на консонантите по звучност: *ipreiŕ-iŕolozi*, *blizok* – *bliska*, *redok* – *reiŕka*, *ŕežok* – *ŕeška* сл. Меѓутоа, не во однос на *v*: *ovca*, *mrvka* (изг. *ofca*, *mrvka*), и не на границата со членот: *čelad* – *čeladiŕa*. Не се бележи и обезвучувањето на консонантите на крајот на зборот: *leŕb*, *rož*, *žrad*, *maž* итн. Диакритичниот знак се употребува во следните случаи, за да се обезбеди графичкото разликување на многу фреквентни еднословни

форми: *не* (заменка, 1 л. ак. пл.) и *не* (негација), *и* (заменка, дат. сг. ф.) : *и* (сврзник), *се* (општа заменка) : *се* (3 л. пл. од *сум* и повратна заменка).

На македонската ортографија ѝ се посветени овие изданија: 1. *Македонски правопис*: Изработен од Комисијата за јазик и правопис при Министерството на народната просвета, Скопје 1945; 2. Б. Конески и К. Тошев: *Македонски правопис со правописен речник*, Скопје 1950, и 3. К. Тошев (ред.): *Правопис на македонскиот пишераиурен јазик со правописен речник*, Скопје 1969. Последново издание, труд на авторски колектив, го проширува правописниот дел особено со обработка на пишувањето на туѓите лични и месни имиња, додека речничкиот дел во него опфаќа 30.000 единици. Тоа ја покажува пројавената грижа за подробно разлагање на ортографската материја.

2. *Акцентӣ*. Во македонскиот литературен јазик е усвоено западномакедонското „третосложно“ акцентирање. При нарастувањето на зборот, акцентот се мести на третиот слог од крајот. Во западното наречје тој не паѓа на последниот слог. Сп.: *вџда, вџдаиџа, водџница – водџницаиџа, водџничар – водџничароиџ – водџничариџе*. Ваквото акцентирање во западното наречје се пренесува и на синтагмите, при создадени услови за т.н. акцентни целисти: *белá брада – белáиџа брада*. Како и во други јазици со установен акцент, се јавува проблемот на акцентирањето на туѓи зборови (интернационализми). Некои типови се подаваат притоа лесно на адаптација, но други никако не се потчинуваат под третосложното акцентирање: *иолиџиџика – иолиџикаиџа, џимнаџиџа – џимнаџиџаиџа*, но: *лиџераиџура, синџеџа*. Во ред случаи, особено при двосложни зборови, сè уште е присутно колебање во изборот на местото на акцентот, без да биде исклучен и последниот слог: *инџинџкиџ – инџинџкиџ, иџеџи – иџеџи* и др. во говорната практика, иако е постигнато потребното рамниште во сценскиот говор, спикерските настапи и сл., сè уште се кај одделни говорители чести нарушувањата на нормата, и тоа не само поради нивното потекло од други говорни области, ами и поради навикот пренесен од другите јужнословенски литературни јазици, особено од српскиот, да не се мести акцентот во ваквите редици: *иолиџиџика – иолиџикаиџа, иолиџиџички – иолиџиџичкиџе* (Конески 1981, 151–155).

Меѓутоа, и самата норма има отстапено во однос на акцентирањето на синтагмите. Напливот на огромен нов материјал не давал на располагање време да се стекне навик за вклучување на една акцентска целост на безбројните нови споеви. Така е немисливо акцентирањето: **ѝрв́а влада*, **нов́а влада*. Ова, како и практиката на говорителите од другите дијалектни области, доведува до резултатот што акцентирањето на составните делови во атрибутски синтагми да не се чувствува како нарушување на нормата ни кога се работи за наследени споеви. Може да се каже дека со регуларност ваквите акцентни целости се одликуваат само во случаи на лексикализирани состави: *ѝрв́а вечер* – *ѝрв́аи́а вечер* (= прва брачна ноќ; Конески 1980). Ова претставува секако едно значително отстапување од наследените модели, чишто рамки се покажуваат како премногу тесни да го совладаат при забрзаниот развикот на литературниот јазик новиот јазичен материјал.

3. *Морфологија и синѝакса*. Во однос на изборот на формите, можеме да укажеме само на една интервенција да се изврши промена наскоро по усвојувањето на македонскиот правопис од 1945 година. Се работеше за глогите од типот *куѝува*, *кажува*, кои првобитно беа приклучени кон *e*-групата: *куѝуе*, *кажуе*. Кон таквиот избор беше пројавен отпор во јазичната практика, така што од тоа произлезе осетна неудобност, па во 1948, се изврши со посебно решение промена на нормата во полза на наставката *-ува* (Стаматоски 1986, 195). Во други случаи таква намеса не беше потребна, зашто се работеше за помалку важни случаи, кога самата јазична практика доведуваше кон претпочитување меѓу извесни варијантни форми или кон нивно диференцирање.

Тоа што кодификацијата на македонскиот литературен јазик беше извршена допрва во 1945 година, дава навистина добра можност да се опише односот спрема варијантните форми токму во моментот на установувањето на книжевната норма и непосредно по тој акт.

Иако во претходниот период имаше кај одделни македонски автори сериозни напори и постигања во нормирањето на литературниот јазик (Мисирков, Рацин и др.), ситуацијата пред донесувањето на правописот од 1945 година се карактеризираше со ред колебања во изборот

на формите, зависно како од различната дијалектна подлога така и од моментните претпочитувања, свесно или спонтано мотивирани, на извесни особености што ги налагаше писмената практика.

Ова може добро да се види во македонските текстови пишувани во текот на Втората светска војна и сврзани со отпорот и партизанското движење во Македонија. Иако е во ова време силно изразен стремежот за унификација на литературниот јазик, која се поставува веќе како непосредна цел, на практика среќаваме во споменатите текстови сè уште голема разнообразност во изборот на формите.

По целиот опит стекнат во една таква јазична ситуација, кодификацијата на македонскиот литературен јазик мина, јасно, повеќе под знакот на елиминирање на варијантите во случаите кога се чувствуваше дека тие не би го збогатиле функционално литературниот исказ, а би биле само проекција на постојната дијалектна диференцијација. Од повеќето такви случаи на еднозначен избор ќе го изделиме само тоа што може да ни го прикаже згодното противставување: *човекоиш* – *чоeko*. Усвојувањето на првата форма значеше дека во литературниот јазик се земаат облиците без губење на интервокалното *в* и се избира единствено членската форма на *-оиш* (во последниов случај можеме да се потсетиме на поинаквото решение во бугарскиот литературен јазик).

Меѓутоа, и покрај ваквата општа управеност кон изедначување, уште во правописот од 1945 година експлицитно се допуштаат некои варијантни форми, кои се налагале на вниманието и по една или друга причина имало основа да бидат задржани во литературниот јазик.

Интересен е во овој поглед односот спрема формите со загубено интервокално *в* во множинските наставки кај едносложните именки од машки род. Правописот од 1945 година во тој поглед бележи: „Именките со проширена основа на *-ов-*, *-ев-* во множината, денеска се употребуваат во напоредни форми со и без загубено *в*, во што се одразува разликата меѓу нашите говори: *денои* – *денови*, *лебои* – *лебови*, *ножеи* – *ножеви*, *скуџеи* – *скуџеви* итн.“ Потоа следува и забелешката: „Изговорот на *денои* и сл. е *деној* и сл., но треба да се пишува така, бидејќи кај нас *и* е знак за

множина“ . Во правописот од 1950 година, по неколкугодишен опит, се пристапува веќе кон прецизирање на сферите на употреба на овие варијанти. Таму се посочуваат како нормални формите на *-ови*, *-еви*, а се забележува дека „во поезијата можат да се употребуваат и формите со загубено *в* во наставката: *лебој, волој, ножој* итн.“ Оваа формулација не значи проста препорака, ами претставува приказ на реалната состојба во литературната употреба.

Во однос на варијантите *-ови* : *-еви* во множинската наставка кај еднословните именки од машки род можеме да посматраме случај на парцијално налагање на нормата. Правописот од 1950 година предлага еднозначен избор само за таквите именки што свршуваат на *ј*, за кои се вели дека „во множина имаат секојпат наставка *-еви*: *броеви, роеви, боеви, сѝроеви, краеви* и сл.“, со тоа што се додава дека исклучок од тоа правило чинат именките на *-еј*: *кејови, шејови, змејови*. Инаку, во други можни случаи, се допушта наспoredна употреба: *ножеви – ножови, кошеви – кошови, цареви – царови, клучеви – клучови* итн. Очевидно имаме пред себе една разновидност од поинаков тип отколку онаа што ја разгледувавме претходно. Пред сè овде е ограничен бројот на именките кај кои при образувањето на множината може да се пројават варијантните форми. Освен тоа немаме случај на поизразито дијалектно спротивставување на формите. Сето тоа придонесува да не му се налага на вниманието потребата од изедначување. Затоа прашањето за овие варијанти не е ни засегнато во Правописот од 1945 година. Тоа што подоцна сепак барем парцијално се оди кон еднозначен избор, се должи заправо на еден процес доволно изразен во самиот народен јазик. Се работи за поларизација на варијантите. Ако во еднословниот збор се содржи вокалот *е*, се избира варијантата *-ови* и по таков начин се повлекува појасно морфемната граница: *еж-ови, меч-ови*, како и *кеј-ови, шеј-ови*. Од ова се гледа дека во овој отсек правилото што го споменавме не се ограничува само на именките на *-еј*, како што е речено во Правописот од 1950 година. Од друга страна, ако во еднословната именка се содржи вокалот *о*, пак по контраст се претпочита наставката *-еви*, иако изборот не е задолжителен. Парцијалното нормирање се наложува исто така од опсегот на споменатиот процес во народниот јазик. Надвор од тие рамки се

допуштаат варијантите, бидејќи не доведуваат до напрегнатост и отаде до изострена дилема, ами ветуваат дури извесни можности повеќе при стилскиот избор на формите во конкретна ситуација.

Третиот случај на кој ќе укажеме може по своите резултати да се сврзе со првиот, но сепак го изделуваме поради специфичностите на развитокот. Се работи за варијантните форми, дијалектно маркирани, настанати поради различната замена на секундарните ерови (сп. *вешар, вешер, вешор, добар, добер, добор, оџан, оџен, оџин, оџон*). Во Правописот од 1945 година се претпочитаат формите како *вешер, осшер, модер* и сл. Била присутна желбата да се внесе во литературниот јазик една „потипична“ македонска варијанта. Меѓутоа, практиката очевидно не ја санкционирала таа препорака, така што во Правописот од 1950 година решително се избираат формите на *-ар*: *бодар, добар, ишар, модар, мудар, осшар, храбар, вешар* и др. Исклучок се прави со именката *вешар* бидејќи како наспоредна форма се допушта и *вешер*, како и со *оџан*, покрај кое во речникот стои и *оџин*. Оваа состојба е потврдена и во најновиот Правопис на македонскиот литературен јазик од 1969 година. Големата распространетост на формите *вешер* и *оџин* во македонските дијалекти, и надвор од територијата што ја обележуваат изоглосите на другите лексеми што доаѓаат предвид, и отаде приврзаноста кон нив на голем број говорители, станала причина да не се оди овде кон еднозначен избор. Во чувствениот однос имаме, се разбира, уште еден можен мотив за задржување на варијантите во литературниот јазик. Тоа и придонесло да се задржи, па понекогаш и да се форсира, во употребата една форма како *оџин*, иако е таа изолирана во зборообразувањето (*оџнофрлачка*, а не *оџинофрлачка*; сп. *оџан – оџнош* : *оџин – оџинош*).

Формите на *-ер*, кои беа во почетокот претпочитани, па и оние на *-ор*, познати инаку во тесна дијалектна област во Западна Македонија, во меѓувремето наоѓаат свое место меѓу стилистичките средства главно сврзани за поетскиот стил или за некоја регионална ознака. Во стиховите: *еден за друш да најдеме најискрен, добор збор* (Б. Конески) и: *а коњите им – заледени во модер вир џод земјата* (Е. Клетников) изборот се водел, секако, од по-

требите на гласовната оркестрација. Од истите потреби е вклучена и формата *оџон* во овие стихови. *Молчи, молчи, молчи во млада боровница. Оџон и џоровина. Оџон и џоровина* (А. Шопов). Така, на крајот на краиштата, и во овој случај ситуацијата се разрешува со функционално разграничување на варијантите. На него не е во разработката на македонската ортографија обрнато специјално внимание, како што е тоа направено при усогласувањето на употребата на разновидностите кај множинските наставки, веројатно поради тоа што не се работи за цела категорија во парадигмата, ами за мал број лексеми.

Целата ситуација што ја прикажавме открива, некои типични моменти во заемодејството на факторот на свесниот и спонтаниот избор во периодот на нормирањето на еден литературен јазик.

Што се однесува до синтаксата, во неа посебно се пројавуваат извесни специфики на литературниот јазик што не можат да се задоволат на полно со моделите во народниот јазик. Во добар дел тоа го покажаа појавите во врска со акцентирањето, за кои веќе стана збор, зашто нив ги предизвикуваше новиот синтаксички материјал, пригоден кон потребите на современиот книжевен исказ. Друга таква специфична ситуација, која бараше решенија надвор од моделите на народната реч, се создаде со развивањето на системот на релативните реченици во литературниот јазик. Често големата разгранетост на тие реченици го поставуваше проблемот на јасноста на исказот како и на неговата благозвучност, нарушувана од честото повторување на сврзничките елементи. Во текот на 1950 година на страниците на „Македонски јазик“ се појавија повеќе написи, во кои беа подложени на разгледување овие прашања и се даваа предлози за нивното решавање.

Уште во XIX век се пројави стремежот да се отстранат или ограничи употребата на некои туѓи сврзници во честа употреба во народните говори. Таквиот однос се задржа трајно. Така турското *ама* се заменува со *но*, *џуку*, а грчкото *оџи* со *дека*, *зоџио*, *бидејќи*. Сепак *оџи* кај некои автори ја презема функцијата на елемент за постигање на стилско разнообразие во контексти во коишто би пречело честото повторување на *дека*. Инаку споменатите и дру-

ги сврзнички зборови од туѓо потекло добиваат стилска нијанса на простонародно искажување.

4. *Лексика*. Со излегувањето на третомниот *Речник на македонскиот јазик* во 60-те години (I 1961, II 1965, III 1966) се означил еден степен на значителна стабилизација на лексиката на младиот литературен јазик, при што имаше веќе можност да се пристапи и кон стилистичка карактеристика на зборовите (Речникот содржи 64.522 заглавни збора). Се разбира дека моделирањето на лексичкиот состав на македонскиот јазик стана, покрај разгранувањето на неговата синтакса, една од првостепените задачи по неговата кодификација, при која можеа да бидат забележани само главните посоки на развитокот во овој поглед.

Како основна точка на ориентација служеше поставката дека во македонскиот литературен јазик треба во најголема мера да се изрази неговата народна основа. Посебно во однос на лексиката се инсистираше во неа да се вклучуваат зборови од сите дијалекти што го истакнуваат уште Мисирков, како и неологизми изведени со продуктивни наставки, а колку што е потребно и заемки од другите јазици. Меѓутоа, овие становишта во непосредната практика не водеа кон некаков понагласен пуризам. Во нив се содржи и нота на потребна декларативност во полза на чистотата на литературниот јазик во моментот на неговата кодификација, а вистинскиот однос кон моделирањето на неговата лексика се откриваше дури во примената на споменатите принципи наспрема следните три лексички слоја: 1. традиционалната словенска книжна лексика, 2. балканизмите (турцизмите и, во помала мера, грцизмите) и 3. интернационализмите.

Во однос на словенската книжна лексика се работеше повеќе за активирање на еден наследен слој и за избор меѓу варијантите што во текот на последните стотина години се јавуваа во употребата особено поради вкрстувањето на влијанието на српскиот и бугарскиот културно-политички центар во Македонија. Дека тоа наследство не беше мало, може да се види веќе од фактот што еден од првите писатели на новата македонска литература во почетокот на минатиот век, Јоаким Крчовски, употребува во своите текстови околу 5.000 збора, што се

движи кон добриот просек на речничкиот фонд на одделни писатели. Иако ред црковнословенски елементи што ги среќаваме кај Крчовски и неговите современици набрзо подлегнаа на архаизација и излегоа од употребата, со тоа не беше чувствително засегната плотноста на словенскиот книжен лексички фонд, бидејќи тој постојано се збогатуваше со нови елементи, меѓу кои се вклучуваат и повеќе русизми, пренесувани непосредно или со посредство на српскиот и бугарскиот. Од ова се гледа дека македонскиот литературен јазик не поаѓаше ниту во изградбата на својата лексика од некаков фолклорен стадиум, бидејќи се опираше на писмена традиција која обезбедуваше старт од едно повисоко рамниште на јазичната култура. Становиштето за „понароднување“ на лексиката на литературниот јазик се изразува во однос на словенските книжни зборови пред сè во стремежот да се изврши нивна адаптација спрема дејствувачките модели на современиот македонски јазик. Тој фактор играше решителна улога како при изборот на постојните варијанти, така и при замената на некои архаични со продуктивни деривациони елементи. Како пример за ова можат добро да ни послужат начините на адаптација на глаголските именки кои во рускиот и бугарскиот ја задржуваат архаичната наставка - -(н)ие. Наспрема *положение, желание, движение, шечение* во споменатите јазици, македонскиот литературен јазик, по извршената адаптација, ги покажува формите *положба, желба, движење, шек*.

Како и другите балкански јазици, и македонскиот пришил голем број турцизми во периодот на отоманската власт којшто опфаќа цели пет века. Избројани се околу три илјади такви лексеми што се употребувале порано, а многу од нив и денеска. Се разбира, дека младиот литературен јазик мораше да се постави на соодветен начин спрема овој значителен лексички фонд којшто притоа вклучува во себе не само елементи сврзани со материјалниот живот ами и ред такви што се однесуваат на интелектуалната сфера. Веднаш да кажеме дека некаков организиран општествен отпор спрема употребата на турцизмите не се пројавил во македонската средина, како што впрочем таков отпор немало во поизразитата мера ни во српската и бугарската средина. Можеме дури да ја забележиме интересната, иако ефемерна појава, изразена во првите години по војната – во оној спонтан стремеж

за понароднување на лексиката на македонскиот јазик да се форсира од некои автори употребата на турцизмите како елементи веќе вклучени во народниот говор. Имено, и со тие елементи се истакнуваше посебниот облик на македонскиот наспрема другите јужнословенски јазици. Меѓутоа, таа појава е зад нас, и турцизмите, без да има потреба да бидат „гонети“, по силата на определени историски околности, во добар дел се зафатени од процесот на архаизација или се ограничени на употребата во колоквијалниот јазик. Најважната причина за тоа е наглата модернизација на животот имено по распадот на Отоманската империја. Во тој процес турцизмите, асоцирајќи се со односите во еден патријархален амбиент, не можеа да ја издржат конкуренцијата на своите синоними од словенско потекло или од слојот на интернационалната лексика. Се разбира дека и покрај тоа повеќе турцизми го задржале своето место во основниот лексички фонд на македонскиот литературен јазик. Во добар дел сето ова се однесува и до грцизмите примени од македонските дијалекти, при сите специфичности што произлегуваат во овој случај особено поради живите контакти на религиозен план во минатото. Бројот на грцизмите во народниот македонски јазик изнесува околу илјада, со тоа што се некои од нив регионално ограничени само на јужните краишта каде што контактот со грчките дијалекти е непосреден.

Што се однесува до елементите од интернационалната лексика, можеме да кажеме дека од самиот почеток тие се примале без зазорот на некој изразит пуризам. Се декларираше навистина дека заемките ќе се примаат само колку што е потребно, но мерата на таа потреба ја определуваше практиката која со секој ден им ја отвораше сè пошироко вратата на интернационалните зборови. Ситуацијата во овој поглед можеме слободно да ја споредиме со онаа во српската и бугарската средина, во кои исто така не дошле до посилен израз пуристичките тенденции. Суштествена појава во усвојувањето на интернационалната лексика во македонскиот е тоа што таа иде преку средноевропскиот филтер, што значи дека како главен посредник се јавува тука српскохрватскиот, додека, од друга страна, во бугарскиот таа лексика се пренесувала предимно преку рускиот филтер. Отаде се јавуваат разлики во обликот на некои интернационални зборови како во овие случаи: мак. *адреса*, *кайџода* – буг. *адрес*, *кайџод*.

Одделни зборови сепак македонскиот примил во обликот познат во рускиот и бугарскиот: *аџџека*, *авџџомаџ* и др.

По излегувањето на Речникот на македонскиот јазик се пристапи и кон проектот на еден голем толковен речник, врз кој веќе подолг период се работи во Институтот за македонски јазик „Крсте Петков Мисирков“ во Скопје.

Како задача на денот се поставува сè понастојчиво и установувањето на македонската научна и стручна терминологија во различните области. Одејќи по примерот на некои други такви институции, Македонската академија на науките и уметностите, основана во 1967 г., веќе во првиот свој долгорочен план го вклучува проектот за изработка на терминолошки речници. За спроведувањето на тој проект беше формиран при Академијата посебен Одбор, во кој влегуваат претставници на факултетите и научните институти. Во рамките на одделните дисциплини работат посебни групи, а резултатите од нивната работа се објавуваат за дискусија во Билтенот на Одборот за изработка на македонската терминологија, издаван од страна на Академијата.

Сите тие, и другите слични работи, нормално го следат патот отворен со Речникот на македонскиот јазик. Неповторлива е меѓутоа ситуацијата во која настана самиот тој Речник, со тоа што во него не е содржана само рутинска лексикографска работа, ами и живо реагирање спрема ритамот на една културна преобразба и на еден литературен процес во моментот на неговото разгранување и осовременување.

V. ЗАКЛУЧНА БЕЛЕШКА

Кога К. П. Мисирков говореше за потребата од забрзан развиток на македонскиот литературен јазик, тој не можеше ни да претполага колку императивно ќе се постави таа задача во едно ново време на изразит технички развиток и коренита модернизација на животот, во кое се случи да се изврши неговата кодификација. Младиот литературен јазик се најде пред големиот предизвик на современите средства на комуникација, како и на сите форми на културниот и општествениот живот што тој

требаше да го опслужува. Нему му беше веднаш даден достап до тие средства и форми, а тоа изискуваше секако извонредни јазико-творечки напори и полагање посебни грижи за примената на стандардот и за издигањето на јазичната култура од страна на повиканите научни и културни институции (Koneski 1972). Во каква мера и со каков ритам беше од самиот почеток зафатена таа работа може да се суди по впечатокот што уште во 1957 година го искажа во една своја статија Виторе Пизани, оценувајќи ја како „навистина чудесна“ активност со која во Скопје „се култивира познавањето на својот национален јазик и се следи неговиот развиток“ (Pisano 1957).

Можеби имено во интензивноста на јазико-творечката дејност, што само ја одразува интензивноста на културниот развиток во дадена средина, се наоѓа и најдлабоката смисла на создавањето на нови литературни јазици дури и за мали народи. Во секој случај спрема таквите историски феномени не може да се пристапува само со логиката на економско-политички категории. Ако еден регион не може да биде развиен по мерата на своите можности со дејноста на центри што може да настапуваат и со блиски литературни јазици, очевидно може да се открие можноста за изградување на свој посебен литературен јазик. Неговото izdelување може да се оправда тогаш имено со интензитетот на културно-преобразувачката работа во различните области. Развитокот на функционалните стилови на македонскиот литературен јазик во периодот по неговата кодификација ја потврдува обемноста и успешноста на таквите напори.

ЛИТЕРАТУРА

Димитровски 1978: Т. Димитровски, Б. Конески, Т. Стаматоски (ред.) *За македонскиот јазик*, Скопје 1978.

Димитровски 1983: Т. Димитровски, *Јордан Хаџи Конџианџинов-Џиноџи и јазикот на Македонциите (зборен и писмен)*. Прилози на МАНУ – Одделение за лингвистика и литературна наука, VIII 1-2, 1983, 11-25.

Јашар-Настева 1970: О. Јашар – Настева, *Турцизми-те кај К. Пејчиновиќ со оглед на религиозна и терминологија*. Зб. Кирил Солунски II. МАНУ – Скопје 1970, 257-267.

Конески 1950: Б. Конески, *За донесувањето на македонската азбука и правопис*. Македонски јазик I 5, 1950, 99-104.

Конески 1959: Б. Конески, *Кон македонската правописна промена*. – *Македонските учебници од 19 век*, Скопје 1959.

Koneski 1972: В. Koneski *Starostlivost' o makedonsky' spisovny' jazyk*. Kultura Slova, 1972, 5, 133-136.

Конески 1980: Б. Конески, *Факторот на времето во јазичните промени*. Предавање на XIII семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје 1980, 25-26.

Конески 1981: Б. Конески, *Грамматика на македонскиот литературен јазик*. Скопје 1981.

Конески 1985: Б. Конески, *За една граматика на македонскиот јазик*. Прилеп и Прилепско во НОВ 1944 – 15 мај 1945 година, Скопје 1985, 315-317.

Конески 1986: Б. Конески, *Македонскиот XIX век*. Скопје 1986.

Конески 1988а: Б. Конески, *Активирање книжевна лексика у македонском језику у XIX веку са посебним освртом на српски фактор*. Научни састанак слависта у Вукове дане, 17 Београд 1988, 29-31.

Конески 1988б: Б. Конески, *Македонскиот писмен јазик во солунскиот круг во 60-те години од XIX век*. Дојрански ракувања '87. Гевгелија 1988, 61-65.

Мазов 1956: И. Мазов, *Кон развојот на македонскиот литературен јазик во НОБ*. Македонски јазик VII 1, 1956, 99-117.

Мисирков 1903: К. Мисирков, *За македонскиот правопис*. Софија 1903.

Pisano 1957: V. Pisano, *Il macedonico*. Paideia XII, 1957, 5.

Стаматоски 1986: Т. Стаматоски, *Борба за македонскиот литературен јазик*, Скопје 1986.

Blaže Koneski

THE MACEDONIAN LITERARY LANGUAGE
(Summary)

This text was written for a collection which the International Commission on Slavic Literary Languages planned to publish on the occasion of the Fourteenth World Congress of Slavists in Bratislava. It was intended that the characteristics of all the Slavic literary languages would be described through the use of an agreed methodology.

The development of the Macedonian literary language is traced through the course of the last two centuries. The initial period is characterized by the peripheral position of the Macedonian language vis-a-vis the centres of cultural influence in the sphere of Cyrillic literacy. By tradition, Church Slavonic played the role of the language of prestige while the influence of Russian was strengthened in the nineteenth century both directly and indirectly through the newly-formed Serbian and Bulgarian centres of cultural influence. In the southern Macedonian areas at that time the language of prestige was Greek, from which arose the use of the Greek alphabet in writing down the local Macedonian speech forms. This situation was resolved in the course of the last century in favour of the Slavic factor. The variants of the written language in individual Macedonian writers are given: (Krčovski, Pejčinović, Džinot, Zografski, Prličev and others).

At the beginning of the twentieth century the first complete, theoretically conceived and practically illustrated attempt at a codification of the Macedonian literary language was made by Krste Misirkov in his „Za makedonckite raboti“ („On Macedonian Matters“) – Sofia, 1903. He declared himself in favour of an attitude which took tradition into account while pointing at the same time to the discontinuity, and in favour of a dialectal basis for the new literary language and its orthography. The codification of the contemporary Macedonian literary language was carried out in 1945 (the official structure of the alphabet was accepted on 3rd May and the orthography on 7th June). In comparison with Misirkov's project, relatively greater room is given in the adopted form of

the literary language to the factor of tradition. The building of the superstructure of the norm in the last decade is given under the following headings: 1. Orthography; 2. Accentuation; 3. Morphology and Syntax; and 4. Lexis.

34.

ПИШУВАЊЕТО НА „МАЛ“ ЈАЗИК

Во поезијата, како и во љубовта, е сè речено, а сепак треба сè допрва да се рече. На мнозина може да им се чини и претерано, кога таа потреба се пројавува дури и во мала средина, на јазик на еден мал народ. Каква смисла има тоа?

Сепак кратко да се задржам на таа тема, зашто се работи за мојот случај. Повеќе од половина век јас пишувам песни на јазик на еден народ што го сочинуваат околу два милиона луѓе. Да биде мојата позиција уште поранлива, јазикот на којшто пишувам, македонскиот, е кодификуван допрва во 1945 година и јас лично сум зел извесен удел во тој чин, за потоа пак во текот на неколку децении да му се посветам како славист на изучувањето на историјата и современата состојба на својот мајчин јазик. Но не треба да го скријам ни тоа дека за сето тоа време на мојата литературна и научна дејност од некои центри на моќ на Балканот ни се оспорува правото да пишуваме на свој јазик и да се сметаме за современа народна заедница. Дали не се работи тогаш за една неразбирлива и безрасудна тврдоглавост од наша страна?

ПОСТОЈАНО ПОД ПРЕСИЈА

Ми го поставуваа не еднаш директно прашањето дали се исплаќа човек да создава јазик за два милиона луѓе. Што можев да одговорам? Можев да свртам на шега и да речам дека судејќи по тоа што не сум богат човек таа работа не била лукративна. Сепак, јас најсериозно велев дека некој што подобро од нас сите знае какво треба да биде устројството на светот очевидно решил покрај големите народи и јазици да има и мали народи и јазици.

Но дијалектичката вештина не го спасува човека од чувството на потиштеност, кога неговата дејност се следи со потценување и презир. Македонските поети се наоѓале и се наоѓаат постојано под таа психичка пресија.

Првите мои песни на македонски јазик датираат од 1939 година. Имав тогаш осумнаесет години. Веќе во една од тие најрани песни јас ја исказувам горчината од реалноста, во која требаше да настапи нашата генерација. „Рика во мене маката – се вели таму – дека сум роден во смачкано племе“. Но, за жал, никој не избира кога и каде ќе се роди. Нашата земја, Македонија, беше најрано христијанизиран словенски регион. Но во XIX век тој регион остана периферен спрема центрите на национална диференцијација на Балканот. Ниеден од тие центри не беше доволно закрепнат во културен и економски поглед да може да ги привлече во својата сфера нашите краишта и да го модернизира животот во нив. Ние не можевме да чекаме дури тие да созреат. Кај нас почна самостојна национална акција. Така, по силата на историските околности, се случи да станеме мал, оспоруван народ. Ние, мојата генерација, тогаш млади и неопитни, тргнавме во животот посветени на македонската идеја, готови да ѝ служиме како на нешто свето и светло, загрижени за судбината на својот народ. Ние бевме уверени дека имаме браќа во целиот свет. Кочо Рацин (1908-1943), кого што ние го сметаме за основоположник на современата македонска поезија, во една своја песна ѝ се обраќа на мајката со молба да не жали што не стекнал свој дом, зашто куќа му е целиот братски свет. Но оние од спротивната страна ни поставуваа постојано граници, сопки и пречки. Цели педесет години подоцна јас бев принуден да се вратам пак на мотивот од својата спомената рана песна и дури со иста болка да изјавам дека „уште рика маката во мене дека сум роден во смачкано племе“, а на друго место да речам дека ние, македонските поети, вршиме можеби „најзалудна работа на светов“. Сепак не се предавав. И мојата вера најде во истата песна израз во зборовите: „Но сепак, се надевам, дека не е туку така /што сум бил подложен на таков искус/ и на таква една маќа“.

ИНТИМЕН ПОРАЗ

Како што гледате, мене многу ме окупираше прашањето за смислата да пишувам поезија на јазик на мал народ. Не еднаш сум го чул мислењето, и од свои пријатели од странство, дека сум јас погрешно пласиран човек. Тоа значи дека не требало да се родам каде што сум роден или, во најмала рака, требало со време да се иставам оттука и да си ја барам среќата на друго место.

Познато е дека некои поети, и кога почнале да пишуваат на својот „мал“ јазик, подоцна со успех се потврдиле и стекнале дури меѓународна репутација, преминувајќи на некој светски јазик. За таа појава се наоѓа објаснение во една целосна општествена и лична ситуација. И мене не еднаш ми се обраќале со прашање зошто не пишувам на еден од веќе афирмираните јужнословенски јазици. Во мојата ситуација не беше можна ни помислата за таква преориентација. Зошто? Затоа што за мене едно такво решение би значело интимен пораз. Јас би го доживеал тоа како изневера кон својата генерација, кон своите врстници, понесени од македонската национална идеја. Не еден од моите другари падна како жртва за таа идеја во годините на антифашистичкиот отпор. Загинаа и неколку македонски поети, меѓу нив и нашиот родоначалник Кочо Рацин. Јас не можев да го покажам нивниот завет. Сакам, за да нема недоразбирање, да подвлечам дека е тоа мој личен опит и дека јас не мислам својата позиција да ја обопштувам и да ја сметам задолжителна за секој македонски писател. Секој се наоѓа во некои посебни околности и секој има право на свој избор.

Иако под постојана психичка пресија, јас ни најмалку не се чувствував како провинцијалец, исклучен од светскиот литературен процес. Јас ја гледав шансата на младите литератури во едно резултатно вкрстување на вредностите на локалната традиција со литературните струења што се шират од центрите на изразитата културна радијација. Современата македонска поезија има постигнато забележливи резултати имено во еден таков контакт.

Притоа не треба да се губи од предвид дека и компонентата што ја именуваме како локална традиција не е ограничена само на дадена етничка група и нејзиниот јазик, ами претставува сложена структура, создадена во една многу поширока културна сфера, во која тој народ и неговиот јазик биле со векови инкорпорирани. Тој процес и тие резултати не можеа досега да бидат спречени од балканските циници, планери на геноцид. Имено постигањата на македонската литература во повеќе жанрови за последниве педесет години се најдобар показ за тоа дека ние не сме имале зошто да чекаме. Сега тие имаат можност барем да срушат нешто вредно.

Така ви раскажав јас нешто и за својата поетска судбина.

**БИБЛИОГРАФСКИ ПОДАТОЦИ
И БЕЛЕШКИ**

I

ГРАМАТИЧКИ И ЛЕКСИЧКИ ТЕМИ

1. Одживените речнички елементи во нашиот јазик

Објавено во:

1945 *Нов ден*, I, бр.3, стр. 3–8. Скопје

1952. *За македонскиот литературен јазик*, Скопје:
Кочо Рацин, стр. 11–18

1967. *За македонскиот литературен јазик*, кн. 5.
Скопје: Култура, стр. 11–17

1981. *За македонскиот литературен јазик*, кн. 5.
Скопје: Култура, Македонска книга, Мисла, Наша кни-
га, стр. 11–17

Статијата е првообјавена во 1945 година со малку поинаков наслов, „Одживените елементи во нашиот јазик“, преобјавувана е во 1952, 1967 и 1981 година. Од 1952 година, со модификуваниот наслов и со текст приспособен на современите правописни правила, ја има конечната форма, претставена во овој том.

2. Белешки за речникот на нашиот јазик

Објавено во:

1946. *Нов ден*, II, бр. 7–8, Скопје, стр. 35–50.

1952. *За македонскиот литературен јазик*, кн. 5. Скопје: Кочо Рацин, стр. 19–43.

1967. *За македонскиот литературен јазик*, кн. 5. Скопје: Култура, стр. 18–39.

1981. *За македонскиот литературен јазик*. Скопје: Култура, Македонска книга, Мисла, Наша книга, стр. 18–38.

Текстот е првообјавен во 1946 година и потоа, приспособен на современите правописни правила, е преобјавуван и во 1952, 1977 и 1981.

3. Критика на некои наши преводи

Објавено во:

1948. *Нов ден*, Скопје, IV, бр. 1–2, стр. 139–146; IV, бр.3, стр. 66–72; IV, бр. 4, стр. 95–98.

Статијата претставува критика на три преводи од руски јазик, објавена е во три продолженија во списанието *Нов ден* од 1948 и укажува на потребата од поголема одговорност при преведувањето со цел преводите да бидат соодветни и во нив да биде изразен духот на македонскиот литературен јазик. Во текстот, најверојатно, од технички причини, буквите **ќ** и **ѓ** се пишуваат со апостроф (**к'** и **г'**). Во овој том, тие се претставени соодветно на правилата за пишување во тоа време.

4. За употребата на релативните заменки

Објавено во:

1950. *Македонски јазик*, I, бр.1, стр. 11–15; I, бр.2, стр. 32–39.

1950. *Нов ден*, 1–2, 25–34.

1952. *За македонскиот литературен јазик*, Скопје: Кочо Рацин, стр. 44–59.

1967. *За македонскиот литературен јазик*. кн. 5. Скопје: Култура, стр. 40–54.

1981. *За македонскиот литературен јазик*, кн. 5. Скопје: Култура, Македонска книга, Мисла, Наша книга, стр. 39–51.

Статијата е првично објавена под наслов „Употребата на релативните заменки: *што*, *кој што* итн.“ во две продолженија во списанието *Македонски јазик* во 1950 г. Како целосна статија е објавена истата година во списанието *Нов ден*. Преобјавувана е уште трипати (1952, 1967, 1981) со модификуван наслов „За употребата на релативните заменки“.

5. Предлогот *в*, *во*

Објавено во:

1950. *Македонски јазик*, Скопје, 1950, I, бр. 3, стр. 51–59.

Текстот на статијата делумно се совпаѓа со точката 470 во *Грамајиката на македонскиот литературен јазик*.

6. Уште еднаш за релативните заменки

Објавено во:

1950. *Македонски јазик*. Скопје, 1950, I, бр.6, стр. 124–127.

Статијата е реакција на текстот на В. Иљоски „Прашањето за употребата на релативните заменки: *кој што*, *што*, *кој*“, објавен во списанието *Македонски јазик*, истата година.

7. Грешењето во акцентот

Објавено во:

1950. *Македонски јазик*, Скопје, 1950, I, бр. 7, стр. 141–143.

Текстот на статијата само делумно се совпаѓа со точката 85 од *Грамајшиката на македонскиот литературен јазик*.

8. За падежите

Објавено во:

1950. *Македонски јазик*, Скопје, 1950, I, бр.8, стр. 165–172.

Статијата претставува аргументирана критика на тврдењата изнесени во третото издание на *Грамајшиката* од К. Кепески, дека во македонскиот јазик има седум падежи.

9. Акцентот на туѓите зборови

Објавено во:

1951. *Македонски јазик*, Скопје, 1951, II, бр.1, стр. 1–5.

Текстот на статијата само делумно се совпаѓа со точките 86–90 од *Грамајшиката на македонскиот литературен јазик*.

10. Преминување на акцентот од именката врз предлогот

Објавено во:

1951. *Македонски јазик*, Скопје, 1951, II, бр.7, стр. 145–163; бр.8, стр. 169–174; бр. 9–10, стр. 193–200.

Статијата е објавена во три продолженија во списанието *Македонски јазик* 1951 (бр.7, 8 и 9–10). Голем дел од текстот е вклучен во точките 115–121 и 123 во *Грамајикајта на македонскиот литературен јазик, дел I: Увод. За гласовите. За акцентот*. (1952). За разликите со другите изданија на *Грамајикајта* в. Коментари во *Грамајика на македонскиот литературен јазик. Целокујни дела на Блаже Конески* (критичко издание), т.11. Скопје: МАНУ.

11. За правната и економската терминологија

Објавено во:

1952. *Македонски јазик*, Скопје, 1952, III, бр.4, стр. 90–92.

Статијата се однесува на начинот на создавање македонска терминологија преку заемна соработка на лингвистите и стручњациите од одделните области.

12. Глаголска придавка

Објавено во:

1953. *Македонски јазик*, Скопје, 1953, IV, бр. 7, стр. 145–156.

Текстот од оваа статија е делумно преработен и распределен во точките 354–368 во *Грамајикајѝа на македонскиој лијѝерајѝурен јазик*.

13. За преодноста и непреодноста на глаголите во нашиот јазик

Објавено во:

1953. *Македонски јазик*, Скопје, 1953, IV, бр.8, стр. 169–173.

14. За *Грамајикајѝа на македонскиој лијѝерајѝурен јазик* на Хорас Лант

Објавено во:

1953. Horace G. Lunt. *Grammar of the Macedonian Literary Language*. Скопје 1952. XII + 287, 8⁰ + 1к, *Slovo*, 3, Zagreb 1953, str. 79-83.

1954. *Horace G. Lunt, Grammar of the Macedonian Literary Language, Скопје 1952. XII + 287, 8⁰ + 1 к.* – Литературен збор – Скопје, 1954, I, 3–4, стр. 189–192.

Текстот претставува приказ за *Грамајикајѝа на македонскиој лијѝерајѝурен јазик* на Хорас Лант. Насловот на статијата е наведен и на македонски за потребите на овој том.

15. Тројниот член

Објавено во:

1957. *Македонски јазик*, Скопје, 1957, VIII, бр.1, стр. 26–28.

16. За некои морфолошки пречки на фонетските промени во македонскиот јазик

Објавено во:

1962–63. *Македонски јазик*, Скопје, 1962–63, XIII–XIV, бр. 1–2, стр. 5–15.

16. Диференцијација и поларизација на морфемите во македонскиот јазик

Објавено во:

1968. *Реферати на македонскиите слависти за VI меѓународен славистички конгрес во Прага. Литературен збор, 2.* Скопје: Сојуз на Друштвата за македонски јазик и литература, стр. 29–34.

Статијата претставува реферат изложен на VI меѓународен славистички конгрес во Прага.

17. Зборот и фонетските промени

Објавено во:

1969. *Присвојени предавања, прилози и библиографија на првите членови на МАНУ*, Скопје, стр. 61–65.

Статијата е пристапното предавање на Конески во МАНУ и има резиме на француски јазик.

18. За некои појави во лексиката на македонскиот говорен и писмен јазик

Објавено во:

1973. *Говорните форми на словенските литературни јазици: материјали од второто заседание*

на Меѓународна̄та комисија за словенскӣте лӣтературни јазици. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, стр. 143–145.

Објавено на друг јазик:

1973. „Лексеме у блокираној позицији“. *Јужнословенски филолоџ*. Београд, XXX, 1–2, стр. 383–385.

1975. *Од историја̄та на јазикӣт на словенска̄та писменос̄т во Македонија*, Македонска книга, Скопје, стр. 124–127.

1981. *Јазични теми*, стр. 124–127.

Статијата претставува текст подготвен за заседанието на Меѓународна̄та комисија за словенскӣте лӣтературни јазици, одржано во Скопје. Објавена е во 1973 година и на македонски и на српскохрватски јазик, но со поинаков наслов – *Лексеме у блокираној позицији*, во списанието *Јужнословенски филолоџ*. Преобјавена е уште двапати (1975 и 1981).

19. Македонскиот речник

Објавено во:

1975. *Од историја̄та на јазикӣт на словенска̄та писменос̄т во Македонија*, Македонска книга, Скопје, стр. 128–141.

1981. *За македонскиот лӣтературен јазик*, кн. 5. стр. 178–192.

1981. *Јазични теми*, стр. 128–141.

Статијата е проширен и дополнет текст на статијата излезена во 1974, со наслов „Лексиката на македонскиот литературен јазик и македонската лексикографија“, објавена во зборникот *Предавања на VII семинар за македонски јазик, лӣтература и култура*: Скопје – Охрид, 15.VIII. – 31.VIII.1974. Скопје: Универзитет „Кирил и Методиј“, стр. 11–17.

20. За некои варијантни форми во македонскиот литературен јазик

Објавено во:

1977. *Prace Komisiji Slowianoznawstwa: Wariacja normy we współczesnych słowiańskich językach literackich*, 38, Ossolineum, Krakow, стр. 47–50.

Статијата претставува текст подготвен за заседанието на *Меѓународната комисија за словенските литературни јазици*, одржано во Краков.

21. Факторот на времето во јазичните промени

Објавено во:

1982. *Studia linguistica Polono-Jugoslavica*. Скопје, 1982, 2. стр. 23–27.

Статијата има резиме на полски јазик.

22. Makedonische Lexikographie

Објавено во:

1990. *Wörterbücher: Ein internationales Handbuch zur Lexikographie*. – 2. Teilband. – Berlin: New York: Walter de Gruyter. 1990. str. 2302–2304.

Статијата се однесува на македонската лексикографија, објавена е на германски како дел од меѓународен прирачник за лексикографија. Кон статијата е приложена и мапа на која е означена македонската јазична територија (територијата на која се зборува македонскиот јазик) во однос на соседните јазични територии.

II СОЦИОЛИНГВИСТИЧКИ ТЕМИ

1. За македонскиот литературен јазик

Објавено во:

1945¹. Дел од: *Македонскиот литературен јазик и македонскиот литературен јазик*. Скопје: Култура, 38 стр. 1945. *Нова Македонија*, Скопје II, 128, 3.VI 1945.

1947. *Makedonska književnost i makedonski književni jezik*.

1952. *За македонскиот литературен јазик*, Скопје: Кочо Рацин, стр. 7–11.

1967. *За македонскиот литературен јазик*, кн. 5. Скопје: Култура, стр. 7–10.

1981. *За македонскиот литературен јазик*, кн. 5. Скопје: Култура, Македонска книга, Мисла, Наша книга, стр. 7–10.

1990. *Нова Македонија*, Скопје, XLVI, 15663, 1.9.1990.

Статијата е првообјавена во 1945 година во две верзии: едната претставува заклучен дел од брошурата *Македонскиот литературен јазик и македонскиот литературен јазик*, којашто понатаму е препечатувана во својата крајна адаптирана верзија под наслов „За македонскиот литературен јазик“ (1952, 1967, 1981 и 1990), а другата е посебна статија со таков наслов, објавена во весникот *Нова Македонија* и претставува скратена верзија (без послед-

¹ Интегралниот текст е објавен и во 2020. *Македонскиот XIX век, Целокуйни дела на Блаже Конески*, т. 6, Скопје: МАНУ

ните три пасуси) на заклучниот дел од брошурата. Во овој том е претставена нејзината крајна верзија, чиј текст е приспособен според современите правописни правила на македонскиот литературен јазик во тоа време (1952). Во 1945 година се покажува дека постоеле, најверојатно, технички пречки за запишувањето на буквите *ќ*, *ѝ*, *љ* и *њ*, па затоа и не се среќаваат во текстот.

2. Една македонска книга

Објавено во:

1945. *Нова Македонија*, Скопје II, 164, 15.VII.1945.

Статијата се однесува на книгата од Мисирков, *За македоноцкиите работи*, а самиот текст ја покажува најраната фаза во процесот на стандардизација на современиот македонскиот јазик при пишувањето и го одразува печатењето на текстовите во тоа време (1945). Го пренесуваме во иста форма како што е во оригиналната верзија. И покрај тоа што текстот е објавен во јули 1945, а тоа значи по Решението за македонската азбука во мај истата година, наместо пропишаните букви *ќ* и *њ*, од технички причини, во текстот се среќаваат *кј* и *нј*.

3. По повод најновиот напад на нашиот јазик

Објавено во:

1948. *По повод најновиот напад на нашиот јазик*, Скопје: Земски одбор на Народниот фронт на Македонија, 47 стр.

2021. *По повод најновиот напад на нашиот јазик* (фототипно издание со предговор), Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 47 стр.

2021. *По повод најновиот напад на нашиот јазик* (фототипно издание со предговор), Скопје: Фондација Небрегово, 47 стр.

Овој прилог претставува посебна книшка, објавена во 1948 г. како одговор на нападот објавен во бугарскиот весник „Работническо дело“ од страна на организацискиот секретар на БРП(к), Георги Чанков. Книшката е фототипски издадена двапати и во 2021 (со предговор) од страна на *Институтот за македонски јазик* како кн. 32 од едицијата *Јазикот наш денешен* и од фондацијата *Небрегово*.

4. За донесувањето на македонската азбука и правопис

Објавено во:

1950. *Македонски јазик*, Скопје, 1950, I, бр. 5, стр. 99–104

Како прилог кон статијата е објавен и факсимил од Резолуцијата за донесувањето на правописот со потписите на Комисијата.

5. Македонскиот литературен јазик денеска

Објавено во:

1950. *Социјалистичка зора*, II, бр. 1, стр. 1–22.

1952. *За македонскиот литературен јазик*. Скопје: Кочо Рацин, стр. 60–92.

1967. *За македонскиот литературен јазик*, кн. 5. Скопје: Култура, стр. 55–84.

1981. *За македонскиот литературен јазик*, кн. 5. Скопје: Култура, Македонска книга, Мисла, Наша книга, стр. 52–78.

Статијата го опишува решавањето на јазичните прашања во врска со нормата и развојот на македонскиот литературен јазик само пет години по кодификацијата. Првообјавена е во 1950 г., а потоа е преобјавувана во 1952, 1967 и 1981 г.

6. O razvitku makedonskog književnoj jezika

Објавено во:

1950. *Književne novine*, Beograd III, br. 27, str. 3.

Статијата е на српскохрватски и го прикажува, во кратки црти, развојот на македонскиот литературен јазик, пет години по кодификацијата.

7. Борба за македонски књижевни језик

Објавено во:

1951 *Полиџика*, Београд, XLVIII, 14058, 27.XII 1951.

Статијата е на српскохрватски и го прикажува континуитетот во настојувањата да се изгради македонскиот литературен јазик.

8. Професорот Мирчев против македонскиот правопис

Објавено во:

1952. *Македонски јазик*. Скопје, III, бр. 6, стр. 121–134.

Текстот е реакција на ставовите на Кирил Мирчев за македонскиот правопис објавени во бугарскиот весник „Отечествен фронт“ (1952).

9. Македонскиот литературен јазик во периодот меѓу двете светски војни

Објавено во:

1952. *Од историјата на македонскиот јазик*, Скопје: Нова Македонија, стр. 60–64.

1952. *Нова Македонија*, Скопје, 7. IX 1952.

Статијата е објавена во 1952 г. во книгата *Од историјата на македонскиот јазик*, а е целосно преобјавена и во весникот *Нова Македонија* истата година. Во голем дел се совпаѓа со точката 14 од *Грамаџикајта на македонскиот литературен јазик* (1952), под наслов „Развитокот на македонскиот литературен јазик по Првата светска војна“.

10. Македонскиот литературен јазик во народноослободителната војна

Објавено во:

1952. Во: *Од историјата на македонскиот јазик*, Скопје, Нова Македонија, стр. 64–67.

Текстот во голем дел се совпаѓа со точката 15 од *Грамаџикајта на македонскиот литературен јазик* под наслов „Македонскиот литературен јазик во годините на народноослободителната војна“.

11. К. П. Мисирков: по случај 30-годишнината од смртта

Објавено во:

1956. *Македонски јазик*, Скопје, VII, 1, стр. 1–8.

12. Развитаk македонске лингвистике после ослобођења

Објавено во:

1957. *Beogradski međunarodni slavistički sastanak*, 15–21. IX 1955, Izdanje organizacionog odbora, Beograd: Naučno delo 1957, str. 59–61.

Статијата претставува реферат изложен на Белградскиот меѓународен славистички состанок, одржан од 15 до 21 септември 1955, а зборникот е објавен во 1957 г.

13. За развитокот на македонскиот литературен јазик

Објавено на друг јазик:

1958. „О развитку македонског књижевног језика“, *Јужнословенски филолоџ*, Београд, XXIII, 1–4, стр. 39–44.

Објавено во:

1967. *За македонскиот литературен јазик*, кн. 5. Скопје: Култура, стр. 132–142.

1981. *За македонскиот литературен јазик*, кн. 5. Скопје: Култура, Македонска книга, Мисла, Наша книга стр. 105–115.

Статијата е реферат изложен на Меѓународниот славистички конгрес во 1957. Првообјавена е на српскохрватски во списанието *Јужнословенски филолоџ* во 1958. Објавена и на македонски во 1967 г. и 1981 г.

14. Значајан споменик македонског језика (О књизи Крсте Мисиркова „За македонските работи“)

Објавено во:

1959. *Полиџика*, Београд, LVI, 16562, 30.VII.1959.

Статијата се однесува на книгата *За македонскиот ра-
боти* од Крсте Мисирков и е објавена на српскохрватски.

15. Крсте П. Мисирков (при прославата 1963)

Објавено во:

1963 *Литературен збор*, Скопје, X, бр. 4–5, стр. 3–9.

1963. *Нова Македонија*, Скопје, XIX, 6180. 27. XII 1963.

1964. *Современост*, Скопје, XIV, 1, стр. 3–12.

1967. *За македонската литература*, Избрани дела
во седум книги, кн. 4, Скопје: Култура, стр. 94–107.

1981. *За литературата и културата*, Избрани дела
во седум книги, кн. 4, Скопје: Култура, Македонска
книга, Мисла, Наша книга, стр. 92–101.

Статијата е објавувана пет пати и претставува рефе-
рат изложен на прославата за Мисирков во 1963 година.
Првпат е објавена во 1963 година во *Литературен збор*,
а потоа и во весникот *Нова Македонија* со модификуван
наслов, „Делото на К.П. Мисирков“. Преобјавена е во
1964 и во 1967 со истиот наслов („Крсте П. Мисирков“) и
во 1981 со модификуван наслов („При прославата 1963“)
како прв дел од статијата „Три осврта на К. П. Мисирков“.

16. Развитокот на македонскиот литературен јазик

Објавено на други јазици:

1963. „Razvitak makedonskog književnog jezika“ *Oda-
brani problem društvenih nauka (Jugoslovensko-ame-
rički kolokvijum* (materijali sa jugoslovensko/američ-
kog kolokvijuma Ohrid, 27.VIII. – 2.IX. 1962). Skopje:
Indijana univerzitet Bloomington i Skopski univerzitet
Skopje, стр. 77–87.

1963. „The Development of Macedonian Literary Lan-
guage“ *Selected Problems of Social Sciences and Huma-*

nities (Papers from the Yugoslav-American Colloquium Ohrid, August 27 – September 2, 1962), Skopje: 1963 Indiana University Bloomington, University of Skopje, стр. 81–91.

Објавено во:

1967. *За македонскиот литературен јазик*, кн. 5. Скопје: Култура, стр. 85–104.

Статијата е првообјавена на српскохрватски и на англиски јазик во 1963 г. Македонската верзија, преземена за овој том (12), е објавена во 1967 г. Дел од статијата е преобјавен во 1983 година, во весникот *Комунист*, под наслов: „Сосема оформен современ литературен јазик“, *Комунист*, Скопје, XLI, 1376. 29. VII 1983.

17. Како работевме на азбуката и правописот

Објавено во:

1965. *Нова Македонија*, Скопје, XXI, 6660. 1, 2 и 3. V 1965.

1975. *Просветен работник*, Скопје, XXIII, 424, 27. IV 1975, стр. 3.

Статијата го објаснува процесот на кодификација на македонскиот литературен јазик и е првообјавена во 1965 и преобјавена во 1975 година.

18. Афирмација на македонскиот јазик

Објавено во:

1965. *Литературен збор*, Скопје, XII, 3., стр. 1–8.

1965. *Нова Македонија*, Скопје, XXI, 6557, 17. I 1965.

1965. *Полиџика*, Београд, LXII, 18484, 21. III 1965.

1967. *За македонскиот литературен јазик*, кн. 5. Скопје: Култура. стр. 105–119.

1981. *За македонскиот литературен јазик*, кн. 5. Скопје: Култура, Македонска книга, Мисла, Наша книга, стр. 79–93.

Статијата е реферат изложен на Годишното собрание на *Друштво за македонски јазик и литература*, одржано во 1965 година по повод дваесетгодишнината од донесувањето на македонската азбука и правопис, и е првообјавена во *Литературен збор* (1965). Целосно е преобјавена во книга 5 од *Избранияе дела на Конески* 1967 и 1981. Делови од рефератот се објавени во весникот *Нова Македонија* (1965), а во превод на српскохрватски е објавена и скратена верзија во весникот *Полиџика* (1965).

19. Starostlivosť o makedónsky spisovný jazyk.

Објавено во:

1972. *Kultúra slova*, Bratislava, VI, 5, str. 133–136.

Статијата е објавена на словачки и ја опишува грижата за употребата на македонскиот литературен јазик.

20. Крсте Петков Мисирков (по повод стогодишнината од раѓањето)

Објавено во:

1974. *За македонскиите работи: јубилејно издание по повод на стогодишнината од раѓањето на авторот* (предговор), Скопје: Институт за македонски јазик, стр. VII–XII.

1981. *За литературата и културата, Избрани дела во седум книги*, кн. 4, Скопје: Култура, Македонска книга, Мисла, Наша книга, стр. 101–109.

Статијата е првично објавена во 1974 како предговор на јубилејното издание на книгата на Крсте Петков Мисирков. Истата статија е преобјавена и во 1981 во книгата *За лиџерајџурајџа и кулџурајџа*, под наслов „При прославата 1974“, како втор дел од статијата „Три осврта на К. П. Мисирков“.

21. Крсте Петков Мисирков

Објавено во:

1974. *Македонски јазик*, Скопје, XXV, стр. 7–19.

1977. *О Македонским сџварима*. Нови Сад: Матица српска, стр. 5–17.

1978. *Предавања на IX семинар за македонски јазик, лиџерајџура и кулџура*: Скопје и Охрид, 9.VIII – 25.VIII.1976, Скопје: Универзитет „Кирил и Методиј“, стр. 11–25.

1981. *За лиџерајџурајџа и кулџурајџа, Избрани дела во седум книги, кн. 4*, Скопје: Култура, Македонска книга, Мисла, Наша книга, стр. 109–125.

Статијата е првообјавена во 1974 во списанието *Македонски јазик*. Во 1977 г. е објавена во скратена верзија (без првите десет пасуси), во превод на српскохрватски, како предговор на книгата од Крсте П. Мисирков *О Македонским сџварима*, во Нови Сад. Целосно е преобјавена со истиот наслов и во 1978 во *Предавањата на IX семинар за македонски јазик, лиџерајџура и кулџура*. Целосно е преобјавена и во 1981 во книгата *За лиџерајџурајџа и кулџурајџа*, но под наслов „Предговор кон книгата За македонските работи (1977)²“ како трет дел од статијата „Три осврта на К. П. Мисирков“.

---

² Во книгата *За лиџерајџурајџа и кулџурајџа* (1981), текстот е објавен под наслов „Предговор кон книгата *За македонските работи (1977)*“, како трет дел од статијата „Три осврта на К. П. Мисирков“. Таквото именување на статијата не ја одразува фактичката состојба, т.е. текстот (предговорот) од 1977 е скратена верзија, на српскохрватски, од статијата од 1974, додека верзијата од 1981 комплетно се совпаѓа со статијата од 1974 и 1978.

22. Односот на К. П. Мисирков спрема факторот на традицијата во развитокот на литературниот јазик

Објавено во:

1975. *Ог Историјата на јазикот на словенската писменост во Македонија*, 117–123.

1976. *Крсте П. Мисирков и национално-културниот развој на македонскиот народ до ослободувањето* (реферати на Симпозиумот во Скопје, 22 и 23 април 1975), Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, стр. 89–93.

1981. *Јазични теми*. Скопје: Мисла, стр. 117–123.

Статијата е првообјавена во 1975 и уште двапати е преобјавувана, во 1976 и 1981.

23. Развитокот на современиот македонски литературен јазик

Објавено во:

1975. *Ог Историјата на јазикот на словенската писменост*, Скопје: Македонска книга, стр. 81–98.

1975. *Нова Македонија*, Скопје, XXXI, 10300 и 10303, 25 и 28.9.1975.

1980. *The Slavic Literary Languages: Formation and Development*, New Haven: Yale Concilium on International and Area Studies, 1980, str. 53–63.

1981. *За македонскиот литературен јазик*, кн. 5. Скопје: Култура, Македонска книга, Мисла, Наша книга, стр. 151–167.

1981. *Јазични теми*. Скопје: Мисла, стр. 81–97.

Статијата е првообјавена на македонски јазик во две изданија и во 1975 и во 1981. Истиот текст е објавен и на англиски јазик со друг наслов – „Macedonian“, во 1980 година.

24. The Macedonian Language.

Објавено во:

1976. *Macedonian review*, VI, 3, Скопје, стр. 225-228.

Статијата е објавена на англиски јазик и ги дава основните карактеристики на македонскиот јазик, неговиот развој, континуитет и процесите што доведуваат до самата стандардизација.

25. За македонскиот јазик

Објавено во:

1978. *За македонскиот јазик*, Посебни изданија, книга 11. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, стр. 5–18.

1978. *About the Macedonian Language*. Скопје: Institut za makedonski jazik „Krstе Misirkov“. 1978. 87 str.

1978. *О македонском языке*, Скопје: Институт Македонског языка имени „Крсте Мисиркова“, 1978. 94 стр.

1979. *Македонски јазик*, Скопје, XXX, стр. 5–17.

1979. *Литературен збор*, Скопје, XXVI, 1, стр. 43–55.

1979. *Современост*, Скопје, XXIX, 4, стр. 3–16.

Објавено на друг јазик:

1979. *Za makedonski jezik*. *Odjek* XXXII, br.8. Sarajevo, 15–30.4.1979

Статијата е во коавторство со Тодор Димитровски и Трајко Стаматовски и е реакција на статијата излезена во списанието „Български език“ во 1978, под наслов „Единството на българският език в миналото и днес“. Првично е објавена како дел од книга (посебно издание), а со истиот наслов и истата година (1978) е објавена и на англиски и на руски јазик. Статијата е преобјавена и во списанијата *Македонски јазик* и *Литературен збор* во 1979 и *Современост* во 1979. Објавена е и на српскохрватски во *Odjek*, 1979.

26. Признавање и непризнавање

Објавено на други јазици во:

1979. *Борба*, Београд, LVIII, 18, 20. I 1979.

1979. Recognition and Nonrecognition. – *Socialist thought Practise: A Yugoslav Monthly*, Beograd, 1979, XIX, 3, str. 67–70.

1979. Reconnaissance et non reconnaissance. – *Question actuelles du socialiste: Revue mensuelle Yougoslave*, Beograd, 1979, XXVIII, 3, str. 71–74.

1979. Riconoscimento e negazione. – *Question attuali del socialismo: rivista mensile Jugoslava*, Beograd, 1979, IV, 3, str. 71–73.

1979. Признание и непризнание. *Социјалистическа мисль и ѓрактїика: югославски ежемесечни журнал*, Београд 1979, XVI, 3, 71–74.

1979. Die Anerkennung und die Nichtanerkennung. – *Sozialistische Theorie und Praxis : Jugoslawische Monatsschrift* – Beograd, 1979, 1979, VI, 3, str. 72–75.

Текстот е првично објавен на српскохрватски јазик во весникот *Борба* и истата година е преобјавуван на неколку јазици во југословенски билтен: на англиски, на француски, на италијански, на руски и на германски јазик.

27. Работата врз македонскиот јазик во Горно Врановци

Објавено во:

1984. *Историски денови на Горно Врановци*: по повод 40-годишнината од престојот и работата на државното, военото и политичкото раководство на Македонија во селото Горно Врановци, Велешко. Скопје: Мисла, стр. 92–94.

28. За една граматика на македонскиот јазик.

Објавено во:

1985. *Прилеј и Прилејско во НОВ 1944 - 15 мај 1945 година*: (материјали од научниот собир одржан на 14, 15 и 16 март 1983 година). – Скопје: *Сингуленски збор*, стр. 315–317.

1986. *Зборник на трудови посветени на академикот Михаило Ајосиолски по повод 75-годишнината од животој*. – Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, стр. 497–499.

Статијата претставува реферат, првично објавен во 1985 во зборник од научен собир, и има идентичен наслов со статијата објавена во 1986, во која Конески пишува за една своја граматика во ракопис од времето на НОБ, 1943 г.

29. Кодификацијата на македонскиот литературен јазик.

Објавено во:

1985. *Свечен собир посветен на 40-годишнината од донесувањето на македонската азбука и правопис*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, стр. 9–14.

1985. *Нова Македонија*, Скопје, 8, 9.VI 1985.

1985–1986. *Македонски јазик XXXVI–XXXVII*, Скопје, стр. 249–354

1986. Кодификација македонског књижевног језика. *Свеске*, Сарајево, IV, 15, стр. 203–207.

Статијата е првообјавена во 1985 година и целата верзија е преобјавена во 1986 во *Македонски јазик*. Скратена верзија на статијата е објавена истата година и во весникот *Нова Македонија*. Објавена е и на српскохрватски во 1986 во списанието *Свеске*, Сарајево.

30. Linguistic Independence of the Macedonian People

Објавено во:

1986. *Macedonian Review*, XVI, 2, Скопје, str. 129–133.

Текстот е објавен на англиски јазик и ги наведува аргументите за јазичната независност на македонскиот народ.

31. Јазикот е единствена наша комплетна татковина

Објавено во:

1986. *Нова Македонија*, Скопје, XLII, 14074, 29. III 1986.

Статијата е дел од речта изнесена на промовирањето на книгата *Борба за македонски литературен јазик* од Т. Стаматоски.

32. Нормирање на македонскиот литературен јазик и „диктатот на Ѓилас“

Објавено во:

1990. *ЛИК*, *Нова Македонија*, Скопје, 14. II 1990.

Статијата е реакција на антимакедонски памфлет на англиски јазик издаден како брошура од атинската новинска агенција. Поднасловот во весникот „Немам илузија дека ќе ги поучам злонамерните“ е изделена и парафразирана реченица на Конески од последниот пасус во текстот: „Што се однесува до злонамерните, немам илузија дека ќе ги поучам.“

33. Македонскиот литературен јазик

Објавено во:

1993. *Реферати на македонскије слависти за XI меѓународен славистички конгрес во Брајислава*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, стр. 9–32.

Статијата е реферат на XI меѓународен славистички конгрес во Братислава и има резиме на англиски јазик.

34. Пишувањето на „мал“ јазик

Објавено во:

1993. *ЛИК, Нова Македонија*, Скопје, 17. XI 1993.

СОДРЖИНА

Предговор кон том XII <i>Прилози за современиот македонски јазик</i>	7
--	---

ПРИЛОЗИ ЗА СОВРЕМЕНИОТ МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

I ГРАМАТИЧКИ И ЛЕКСИЧКИ ТЕМИ

1. Одживените речнички елементи во нашиот јазик	15
2. Белешки за речникот на нашиот јазик	21
3. Критика на некои наши преводи	41
4. За употребата на релативните заменки	65
5. Предлогот в, во	77
6. Уште еднаш за релативните заменки	87
7. Грешењето во акцентот	91
8. За падежите	95
9. Акцентот на туѓите зборови	103
10. Преминување на акцентот од именката врз предлогот	109
11. За правната и економската терминологија	139

12. Глаголска придавка	143
13. За преодноста и непреодноста на глаголите во нашиот јазик	155
14. За граматиката на македонскиот литературен јазик од Хорас Лант	159
15. Тројниот член	165
16. За некои морфолошки пречки на фонетските промени во македонскиот јазик	169
17. Диференцијација и поларизација на морфемите во македонскиот јазик	181
18. Зборот и фонетските промени	191
19. За некои појави во лексиката на македонскиот говорен и писмен јазик	199
20. Македонскиот речник	203
21. За некои варијантни форми во македонскиот литературен јазик	215
22. Факторот на времето во јазичните промени.....	221
23. 215. Makedonische lexikographie	227

II СОЦИОЛИНГВИСТИЧКИ ТЕМИ

1. За македонскиот литературен јазик	233
2. Една македонска книга	237
3. По повод најновиот напад на нашиот јазик.....	241
4. За донесувањето на македонската азбука и правопис	289
5. Македонскиот литературен јазик денеска	297
6. O razvitku makedonskog književnog jezika	323

7. Борба за македонски књижевни језик	325
8. Професорот Мирчев против македонскиот правопис	329
9. Македонскиот литературен јазик во периодот меѓу двете светски војни	343
10. Македонскиот литературен јазик во Народноослободителната војна	347
11. К. П. Мисирков по случај 30-годишнината од смртта.....	351
12. Развитац македонске лингвистике после ослобођења	359
13. За развитокот на македонскиот литературен јазик.....	363
14. Значајан споменик македонског језика	373
15. Делото на К. П. Мисирков.....	377
16. Развитокот на македонскиот литературен јазик..	387
17. Како работевме на азбуката и правописот	405
18. Афирмација на македонскиот јазик	409
19. Starostlivost' o makedónsky spisovný jazyk.....	423
20. Крсте Петков Мисирков по повод стогодишнината од раѓањето	429
21. Крсте Петков Мисирков	437
22. Односот на К. П. Мисирков спрема факторот на традицијата во развитокот на литературниот јазик	451
23. Развитокот на современиот македонски литературен јазик	457
24. The Macedonian Language.....	473
25. За македонскиот јазик.....	479
26. Признавање и непризнавање.....	497

27. Работата врз македонскиот јазик во Горно Врановци.....	501
28. За една граматика на македонскиот јазик.....	505
29. Кодификацијата на македонскиот литературен јазик.....	509
30. Linguistic Independence of the Macedonian People	517
31. Јазикот е единствената наша комплетна татковина.....	523
32. Нормирањето на македонскиот литературен јазик и „Диктатот на Ѓилас“	529
33. Македонскиот литературен јазик	533
34. Пишувањето на „мал“ јазик	569

БИБЛИОГРАФСКИ ПОДАТОЦИ И БЕЛЕШКИ

I Граматички и лексички теми	575
II Социолингвистички теми	585